

Minton Warru

FOR USE IN
LIBRARY ONLY

SEEN BY
PRESERVATION
SERVICES

DATE 25-8-86

786

NOT WANTED IN RBSC

22
V8162
Ydo

Vergil Aeneis

TIBERI CLAUDI DONATI

(AD TIBERIUM CLAUDIUM MAXIMUM
DONATIANUM FILIUM SUUM)

INTERPRETATIONES VERGILIANAE

PRIMUM AD VETUSTISSIMORUM CODICUM FIDEM
RECOGNITAS EDIDIT

HENRICUS GEORGII

VOLUMEN I

AENEIDOS LIBRI I—VI

87421 / 80
4/6/08

IN AEDIBUS B. G. TEUBNERI LIPSIAE MCMV

PRAEFATIO.

Tiberii Claudii Donati interpretationes Vergilianas edendas suscepi, non quod in deliciis haberem scriptorem taedii plenissimum, sed quia ad complendum et antiquorum Vergilii interpretum numerum et lectionis in Aeneide apparatus post doctissimorum virorum Thilonis et Hagenii curas hoc solum deesse videbatur. an vero Donatus, quoniam verborum magis quam rerum interpret fuit, semper in editione vitiosa et inhabili delitescet? et varia lectio Vergiliana e Servio et ceteris grammaticis summa diligentia investigata praesto erit, Donatus, qui Aeneidos versus tantum non omnes in commentarios suos recepit, quales eos legerit numquam in lucem proferetur? equidem, cum omnes scriptores veteres qui vetustatem pertulerunt, et optimos et deteriores, dignis nostro saeculo editionibus invulgare instituerimus, quo id iure Donato abnegetur non intellego. nulla erit nec de ipsius merito recte iudicandi copia nec qui ex eo ad nostrum usum fructus percipi possit aestimandi, nisi quid vere scripserit cognitum habuerimus. nam inutilem hodie et neglegendum Donatum esse vereor ne idcirco affirmare soleant, quod doctrinae plenam interpretationem desiderant, qualem nequaquam eum secutum esse iam van der Hoeven¹⁾ demonstravit. ceterum ne doctrina quidem Donati interpretationes omnino carent idque ipse truncis verbis quibus epilogus nunc terminatur exponere coepisse videtur.

1) van der Hoeven epistola ad Suringarium Leovardiae 1846.

nam et ad rerum cognitionem aliqua contulit ut illud quod 1, 367 de voce Punica „bursalf“ memorat et de verborum apud Vergilium usu aliquando non male disputavit (cf. de „ecce“ 2, 57) et grammaticorum vel interpretationes diversas vel quaestiones¹⁾ haud raro tetigit. sed plerumque artificiosam i. e. oratoriam expositionem sequitur (cf. 7, 646. 12, 21 al.), ut doceat quid et quo quidque consilio, quam breviter et pulchre, quam plane ac plene, quam prudenter et commode poeta dixerit. non est meum in hac praefatione de interpretatione Donatiana, quam nostrae aetatis vocabulo usus aestheticam recte dixit v. d. Hoeven, ita disserere, ut absolvatur materia: inquirant alii novae editionis subsidiis melius quam antea instructi. sed, ut summam agam, haec primum demonstrare studet: quam concinne Vergilius in enarrandis Aeneae factis et moribus propositam sibi materiam laudativam tenuerit (cf. prooem. p. 2 et 9, 1. 11, 295. 12, 952 et septimi epilogum); quam constanter Aeneidos acta ad fata (cf. prooem. p. 3 et 1, 1 sqq. 12, 111) et Iunonis odium (cf. prooem. p. 4 et 1, 4—5. 8 sqq. 5, 608. 12, 142 sqq.) rettulerit; quantus sit inveniendi (cf. 12, 930. 952) disponendi (cf. 1, 1 sqq. 494. 5, 730. 7, 39. 519) eloquendi (cf. 1, 49. 2, 773. 784. 3, 61. 7, 41 sqq. 9, 333) artifex; quam recto iudicio personarum et locorum et temporum ubique rationem habeat (cf. 1, 663); quam moraliter i. e. hominum moribus convenienter res tractet (cf. 3, 707. 4, 86. 5, 766. 9, 691); quam sapienter narrationis ordinem proponat et moderetur (cf. 1, 1. 7, 641), interruptum continuet et integret (cf. 1, 305. 7, 243. 11, 184. 597); quam apte transitus faciat et intervenientia inserat (cf. 7, 1. 2, 680. 10, 575); quam eleganter generalitate et specialitate mixta (cf. 11, 647), fabulis et parabolis interpositis (cf. 10, 187. 12, 855) aliisque artificiiis

1) de quaestionibus v. libellum meum, die antike Aeneiskritik im Kommentar des Tiberius Claudius Donatus, progr. Stuttg. 1893.

(cf. 6, 601) legentium taedium effugiat; quam subtiliter dicenda praestruat (cf. 1, 354. 670. 677. 5, 507. 11, 649. 803), propositis respondeat (cf. 2, 323) aut non respondeat (cf. 2, 198), ad superiora respiciat (cf. 2, 329. 337. 501. 544); quam oratorie dicta augmentis cumulet, supplementis satiet amplificetque (cf. 1, 600. 642. 730. 2, 171. 10, 261); quam artificiose cum in aliis rebus tum in descriptionibus latitudinem rerum sermonis brevitate complectatur (cf. 1, 494. 2, 3—13. 6, 713. 8, 51. 79. 10, 897. 11, 515); quantam artem ostendat in orationibus (cf. 1, 65. 231) colore praenuntiato (cf. 1, 254. 5, 704. 6, 387. 12, 10. 18), principiis conformatis ad causam (cf. 7, 359. 10, 63. 611), suadendi persuadendi petendi artificiis adhibitis (cf. 2, 387. 4, 31. 10, 282. — 3, 44. 640. — 7, 229. 8, 10. 145. 9, 83. 283. 10, 153), adversariorum argumentis praesumendis extenuandis refutandis (cf. 1, 65. 71. 5, 843. — 11, 420. — 4, 333); quam praebet locorum communium copiam (cf. 2, 403. 3, 41), quanta optima dictionis ad imitandum exempla (cf. 1, 49. 6, 858. 8, 13). quae si Donatus suis generibus disposita exemplisque illustrata certis capitibus persecutus esset, sicut paucis locis (cf. 1, 102. 6, 511. 562) temptavit, non dubito quin inter memorabiles scriptores numeraretur. nunc quoniam totum carmen interpretando percurrens quae docere vult passim dispersa et per occasionem adnotata profert proindeque saepe repetit, reliqua, ubi nihil de arte explicandum est, inani loquacitate circumiens reddit, praeterea nimio studio dicta poetae expingendi (cf. quod ipse profitetur 10, 898 et e sexcentis unum exemplum 9, 612—613) et quasi exhauriendi (cf. 11, 588 „persequamur nunc singula, ut dictorum vim reseremus“) in vanam saepe verborum iactationem prolabitur, ipse de fama sua male est meritus, peius, opinor, quam iis quae perperam intellecta inepte interpretatur, licet permulta sint et quaedam gravissima. nihilo tamen minus eos qui in tradenda adolescentibus Aeneide artem poetae sectentur nec omne studium in grammaticis et metricis rebus ostentandaque

doctrina consumant aliquid ex Donati interpretatione commodi hodie quoque capturos esse confido. timidius hoc dicam de altero Donati consilio, quo quid doceat Vergilius non solum de recte vivendi praeceptis (cf. 1, 8. 2, 18. 260. 8, 364. 10, 783. 11, 228. 303) sed etiam de variis hominum artibus et muneribus et de usu vitae (cf. 1, 52. 75. 2, 741. 9, 288. 10, 783. 12, 91. 172 et prooem. p. 5), de diis ac fatiis (cf. 2, 213. 8, 398. 10, 466. 11, 536), de rerum natura (vel loco eminenti 6, 723 vel per occasionem 1, 607. 4, 367. 5, 738. 12, 684) exponendum sibi esse opinatur. huius generis multa talia sunt, ut inepta nobis videantur: sed singularis ineptiae Donatum accusare non audebit qui attenderit Macrobio, Servio aliisque auctoribus Vergilii carmina illa aetate pro thesauro omnis sapientiae et doctrinae habita esse. suae autem quemque aetatis modulo metiri praecipua lex est historiae. propter rhetoricam interpretationem ineptum hominem Donatum Heynius dixit. quid? etiamne, credo, Quintilianus ineptus dicetur, qui Homerum omnibus eloquentiae partibus exemplum et ortum dedisse praedicat 10, 1, 46—51 cf. 2, 17, 8. 12, 11, 21? recte Heynio v. d. Hoeven temporum hoc, non hominis vitium esse respondit. sed parum illud Heynii Hoppio¹⁾ fuit, „stultitiam et perversitatem“ Donato improbat, quod nonnumquam in uno loco exponendo eorum quae alibi apud Vergilium exstant rationem non habeat, quod ipse sibi aliquoties non constet, quod interpretatione sua Vergilio ineptias iniungat: quasi vero eiusmodi vitia non etiam in Servii commentariis occurrant! quid quod eo procedit, ut quaecunque apud Donatum, si non recte, at tamen „scite arguteque excogitata“ inveniantur „non ex ipsius ingenio profecta“, sed ab aliis petita esse iudicet in eoque praeiudicio tamquam fundamento omnes suas argumentationes exstruat. hoc quam temere conclusum sit vel uno loco 5, 2 comparato intellegas, ubi Donatus

1) Hoppe de Tiberio Claudio Donato Aeneidos interprete dissertatio, Gottingae 1891.

in aquilonis quaestione contra diversam interpretationem suam tam perspicue defendit, ut non potuerit prudentius, nec secus 1, 186. 10, 8. 12, 412 al. ac si quis sententias, ut Serviano verbo utar, bioticas e Donato colligere velit, quas multas passim inseruit, bonam messem faciat. iuvat exempli gratia aliquas transcribere: 6, 435 „nihil fit nisi quod faciendi habeat necessitatem“; 6, 515 „mala in oblivionem venire non possunt“; 7, 340 „plus est in rebus perficiendis velle quam cogi“; 8, 163 „proclive est bonum esse, meliorem vero arduum“; 9, 617 „apparet qui sitis, cum ea quae colitis recensendo convolvo“; 10, 620 „ornamenta maiorum frustra unicuique iunguntur, nisi adiciant[ur] propria“. talia qui scripserit eum perversi iudicii fuisse nego. iure v. d. Hoeven Donati opus satis eleganter nec plerumque inscite insulseque conscriptum esse affirmat. sed idem cum hanc fere solam utilitatem ex eo percipi dicit, quod conducat ad cognoscendam historiam interpretationis Vergilianae, angustis finibus rem circumscribit. ad ea enim quae supra memoravimus hoc quoque accedit, quod, quoniam Polybii, Claudii Caesaris liberti (Seneca consol. ad Polyb. 8, 2. 11, 5), et patris Statii (cf. Vollmer ad Stat. silv. 5, 3, 159 sqq.) aliorumque scripta perierunt, eius interpretandorum poetarum rationis qua rhetores in scholis utebantur Donati commentarios solum exemplum habemus. ergo ad rhetoricam quoque disciplinam cognoscendam utiles sunt. nam quod Quintilianus inst. or. 10, 5, 4 et 5 dicit: „et ipsis sententiis (poetarum) adicere licet oratorium robur et omissa supplere et effusa substringere; neque ego paraphrasim esse interpretationem tantum volo, sed circa eosdem sensus certamen atque aemulationem“, id Donatum summo studio secutum esse videmus. illa sane lege quam a patre suo observatam Statius tradit, ut paraphrasim cum versuum spatiis aequaret, se non devinxit, sed effusam potius ubertatem plerumque affectavit artemque suam cum aliis rebus tum clausulis conformandis ostentavit, adeo ut suo quoque exemplo stilum vere oratorium filio adolescentulo tradere

et commendare voluisse videatur. dum enim Vergilium „rhetorem summum“ fuisse demonstrare contendit, illud quoque quod in prooemio p. 4 dicit, „non grammaticos, sed oratores praecipuos eum tradere debuisse“, probare studet. haec habui quae monerem, ut de Donato iustus iudicaretur. nolo nostri saeculi homines ad illam existimationem revocare qua aetate Carolina et renascentium litterarum temporibus floruit, sed id ago, ut desinat quasi incognita causa damnari. dummodo exigatur ab eo quod praestaturum se professus est, non neglegendus videtur.

Ti. Claudius Donatus quin diversus sit ab eo Donato quem Servius saepe laudat quique idem est atque Aelius Donatus Terentii interpret post gravissima argumenta quibus v. d. Hoeven hanc quaestionem profligavit hodie nemo est qui dubitet, abolita recoquere non libet.¹⁾ de vita Donati nihil fere constat, ne id quidem, num Romanus ex urbe fuerit, nisi quod notabile mihi videtur quam dignum viro Romano iudicium de officiis erga rempublicam et de maiestate imperii in prooemio multisque aliis locis prae se ferat. iuris Romani eum peritum fuisse et loci ad ius spectantes, quos v. d. Hoeven p. 48 sq. collegit et nos in indice complebimus, et verba ex iuris consultorum usu in Donati dictionem recepta demonstrant. qua in re quod de verbo „ilicet“ 11, 468 dictum est v. d. Hoeven perperam intellexit: nam quod ait „ad-

1) Duos Donatos primus, ut videtur, suspicatus est Petrus Crintus anno p. C. n. 1496, de quo ex libro manu scripto in bibliotheca Monacensi asservato rettulit Mommsenius Mus. Rhen. 16 p. 139. nam postquam codicis Laurentiani, qui in manus eius venerat, supplendae editionis Landiniana causa „meliora“ exscripsit, in calce quinti libri haec adnotat: „quamvis videtur opera ludi; non enim omnino doctus hic Donatus. quodsi addivinare licet, putarim alium et ab ipso diversum qui Terentii comoedias sit interpretatus, et fortasse huius est filius dictusque Donatianus“. — postea, ut v. d. Hoeven p. 32 memorat, Merula ad Ennium p. 56 eadem ratione ductus propter „obtinatam et morum qui retro et auctorum praetermissionem“ Donatum „suppositivum“ esse opinatus est. duos scilicet Donatos fuisse ei non in mentem venit.

sumptum fertur ex veteri consuetudine, sicuti retro meminimus, ex more iudicum“, non ad amissum quendam interpretationum locum referendum est, sed ad superiorem Donati vitam (cf. „retro“ 7, 474): semet ipsum quondam in iudiciis versatum esse dicit, quorum consuetudinis se peritum etiam 1, 506 ostendit. sed ut Quintilianus ab actione forensi ad scholas habendas transisse videtur, si quidem hoc non temere v. d. Hoeven ex verbis illis prooemii p. 4 effici vult „Vergilium non grammaticos, sed oratores praecipuos tradere debuisse“. ¹⁾ eodem spectat quod alio prooemii loco p. 6 „Vergiliani carminis lectorem rhetoricis praeceptis instrui posse“ dicit. cumque Donatus stilo plerumque ipse usus declamatorio uno loco 7, 359 satis extensam declamationem Amatae conubium Aeneae dissuadentis componere non dubitaverit, recte id v. d. Hoeven hominem prodere rhetoricis exercitiis assuetum contendit. mihi quidem praeceptoris scholastici hoc quoque esse videtur, quod in prooemio p. 5 cum alios „diversae professionis et diversarum sectatores artium“ in Aeneide, scilicet suae interpretationis auxilio, inventuros declamat „quod discant“, tum „cives optimos et patriae spectatissimos cultores“ et „qui se aptent ad deorum cultum futuraque noscenda magisterio eius instrui posse“. mirum enim est quantum haec cum iis congruant quae Statius in eadem quam supra memoravi silva v. 176 sqq. de patris sui schola praedicat: „mox et Romuleam stirpem proceresque futuros instruis inque patrum vestigia ducere perstas“ et „arma probatus monstrasti Saliis praesagunque aethera certi auguribus“ etc. (cf. Vollmer p. 541). a lautioris vitae moribus eum non alienum fuisse cum reliqua Didonis convivii descriptio tum unus locus 1, 638 ostendit (cf. 8, 180). religionis Christianae ne minimam quidem notitiam praefert; nam quod 10, 325 de „execrabili sce-

1) quamobrem valde miror quod Schanzius Gesch. d. röm. Lit. IV, 1 p. 162 Donatum, grammaticorum palam inimicum (cf. proem. 1, 75. 179. 4, 625. 5, 2 al.), inter grammaticos potius quam inter rhetores enumerat.

lestissimorum iuvenum amore“ dixisse putatur „nihil Deo gravius“ esse ab editoribus interpolatum codices docent. at multis locis, quorum praecipuos 1, 28. 442. (740?) 2, 165. 5, 709. 7, 259. 9, 247. 404. 627 v. d. Hoeven collegit (adde 6, 230), veterum deorum cultui addictum se esse ostendit.

Quinto p. C. n. saeculo Donatum non posteriorem fuisse inde apparet quod imperii Romani 1, 12 et morum Romanorum tamquam praesentium mentionem facit: cf. quae de ludis mimis cantibus picturis dicit 1, 741. 5, 65. 128. 132. 144. 662. 7, 172. 8, 287. 343 (alia quaedam exempla, quae Hoppius p. 21 attulit, aut parum idonea sunt aut ab editoribus interpolata). nec latinitate sua ad inferiorem aetatem relegatur, quae ut verborum tumore et eodem semper colore declamatorio stilum illum quem Africanum dici rectissime vetuit Norden (antike Kunstprosa p. 591 sqq.) profitetur, ita a barbarie longe remotus est. nam odiosa quoque illa affectatio qua plusquamperfecto pro imperfecto vel perfecto, indicativo et coniunctivo in quibusdam enuntiatis promiscue utitur modo tantum, non genere Servii aliorumque quarti et quinti saeculi scriptorum morem egreditur (cf. Thilonis ad Servium praefationem p. 72 sq.). et ubi liberius oratio excurrit ut in prooemio, in declamatione Amatae 7, 359, in epilogo eiusdem libri, in epistola ad filium fini subiecta, bonam haud dubie dictionem esse iudicaveris. accuratius qua aetate scripserit definiendi nullam video viam, nisi ut quae inter ipsum et Servium intercedat ratio cum aliqua veri similitudine exploremus. de hac re quod in libello meo p. 4 Burckasium¹⁾ ita disputasse dixi, ut Donatum Servii commentariis non usum esse nequaquam effecerit, hodie quoque id retineo. nam si multis locis ad ea quae cum Servio convenientia habet alia addit vel locos quosdam difficiles aliter interpretatur ac Servius vel cum additamentis Da-

1) Burckas de Ti. Claudi Donati in Aeneida commentario dissertatio, Ienae 1888.

nielinis scholiisve Veronensibus magis consentit vel aliqua quae Servius refellit amplectitur, nihil hinc sequitur nisi eum non ex solo Servio hausisse; quin cum aliis etiam Servio usus sit talia non obstant. extitit Hoppius, qui emendatis quibusdam Burckasii erroribus sua argumentatione idem efficere sibi visus est, ut Donatum Servio usum esse negaret. at qualis est illa argumentatio? quod Donatus septemdecim fere locis e duabus quas memorat interpretationibus alteram praeferit, Hoppius id „certissimo documento esse ait, eum (unum aliquem) commentarium habuisse quem exscriberet, plerumque ita, ut postea de suo adderet alteram interpretationem“. cautius iudicanti nihil inde sequi videbitur nisi eum interpretationis Vergilianae controversias cognitatas habuisse: utrum aliquem inter scribendum ad manum habuerit commentarium an memoria tantum fretus vel adnotationis in exemplari suo Vergiliano copia adiutus earum quaestionum mentionem fecerit non praeiudicatur. alios decem locos Hoppius collegit quibus Donatus duas interpretationes, alteram argutiorem, ineptiorem alteram, dilectu non habito profert. hic „pronam esse ait coniecturam, priorem deberi vetustioribus, alteram Donato, interdum (scilicet ubi neutra inepta est) utramque ab eo descriptam esse“. praeiudicatum nimirum, ut supra vidimus, Hoppio fuit nihil quod sani iudicii esset Donatum scribere potuisse. „plures autem inspexisse commentarios neque verisimile est, inquit Hoppius, eum qui ipse profitetur se cursim scripsisse relictis plurimis et qui puerum poetae lectione initiaret hoc consilio, non ut grammaticum ageret, sed ut rhetorem; neque cum Donati indole qualem descripsimus (hominis scilicet stulti ac perversi) talis ratio congruit, ut compositis inter se complurium commentariis probaret omnia et bonum teneret“. Donatus si pro suo interpretandae Aeneidos consilio nullas omnino grammaticorum controversias tetigisset, non esset quod miraremur. atqui plurimis tetigit locis, non iis tantum quos Burckasius collegit, ubi aperte aliorum sententias aut refellit aut accipit, sed omnes adiciendi

sunt quibus aliam vel ordinandi vel pronuntiandi vel distinguendi rationem memorat; accedunt ii quibus eum obtrectationem Vergilianam non modo cognitam habuisse sed reliquam de ea memoriam centum amplius quaestionibus auxisse libello meo docui. quo ergo iure eum ex uno commentario¹⁾ sua hausisse affirmatur? immo vero, etiamsi illud quod 7, 49 dicit „persuaserunt sibi nonnulli ac paene omnes“, in quo diluendo multus est Hoppius, non ad vivum resecandum aut putidius instandum esse facile concedo — nam certe non numeravit! — in eo tamen persevero, commentariorum veterum eum peritissimum fuisse. contempsit grammaticos, utpote qui „nihil conferant quod sapiat“ prooem. p. 1, sed legit eorum commentationes, si non omnes, at multas; non exscripsit unum aliquem, sed ex pluribus quae utilia putabat interpretationi suae inseruit. nec minus multa Donati lectio ex ingenti numero locorum e Vergilio passim ac plerumque congrue adscitorum atque ex plurima Vergilianae dictionis imitatione elucet. nam quod in epistola epilogica „cursim, inquit, scripsi relinquens plurima“, iniuria hoc in suum usum Hoppius convertit. praetermississe se Donatus dicit, ut sequentia docent, rerum plerumque interpretationem, ut suam saltem verborum explicationem absolveret; de studiis suis, ut ita dicam, praeparatoriis nihil dicit, ergo ne illud quidem quod Hoppius extorquet, se in his parum diligentem fuisse et unius compendii lectione contentum. nam qui filium monet ut, nisi futura patris opera instructus hoc labore supersedere possit, veterum commentarios legat et necessaria vestigata condiscat (epilog. cf. prooem. p. 2), is profecto ipse eos legisse putandus est, qua de re iam v. d. Hoeven p. 38 recte iudicavit. Hoppius autem „ostendere posse sibi videtur Donatum hoc loco de commentariis magnificentius

1) hunc Hoppius modo „Servio pleniorum et copiosiorum“, modo „compendium“ fuisse dicit: quae quomodo inter se congruant non intellego.

locutum esse“ et, cum se ex compluribus illa collecturum dicat, „istud compendium excerpturum fuisse“, de quo fabulatur, „idque etiam, si per se spectes, Donato magis convenisse“. nam quod et hoc epilogi loco et 7, 646 se cum de aliis rebus tum de herbarum nominibus in Aeneide addito tertio decimo libro scripturum esse dicat, herbarum autem nomina in illo catalogo septimi libri „frustra requiras“ nec tota Aeneide multa herbarum exempla extent, sic de hac re statuendum ait Hoppius, ut Donatus librum aliquem qui „res non solum in Aeneide verum etiam in Bucolicis et Georgicis tractatas“ complexus sit, non, ut ipse affirmat, veterum commentarios excerpturus fuisse videatur. at duo sunt in catalogo libri septimi versus 758 et 769 in quibus herbarum a Vergilio ita mentio fit, ut eruditior de iis disputatio potuerit institui, iique sufficiunt, ut Donatus oratorie videlicet id quod dictum est „plenus ac refertus“ posuerit; nam ne montium quidem et fontium, si singillatim accipias, catalogus „plenus ac refertus“ est, sed coniunctim hoc de omnibus illis rebus intellegendum. in decimi autem libri catalogo nihil de herbis dicit v. 187, quoniam nullae a poeta memorantur. tenetur ergo non Donatus vanitatis crimine, sed Hoppius temeritatis. haec non brevius, ut mallet, exponere potui, quia Hoppius hinc quasi re bene gesta ad illam quaestionem solvendam accedit quae est de ratione inter Servium et Donatum intercedente. iis enim locis quibus Donatus vel de „multorum, quorundam“ etc. sententiis agit vel locutionibus „dicunt, fertur“ etc. utitur perlustratis et calculis Burckasio rectius subductis in hanc postremo vocem erumpit: „locorum qui ad solum Servium referri nequeunt numerus cum sit (illis qui ad eum possunt referri) triplo fere maior, acta res est, si modo pluribus Donatum usum non esse auctoribus recte statui“. esto, si recte. at si, ut ipse in prooemio et in epologo significat, pluribus usus est, potuit etiam Servio uti idque uno loco 2, 341, quem et Burckasius et Hoppius praetermisit, admodum evidens est. ibi enim Servius haec adnotat:

„Coroebum stultum inducit Euphorion, quem et Vergilius sequitur dans ei ‘dolus an virtus, quis in hoste requirat’ (390), cum sit turpis dolo quaesita victoria“. quod de Euphorione stultitiae Coroebi inventore affert commentatoris alicuius eruditi doctrinam redolet neque in aliis eius fabulae partibus Vergilium Euphorionis auctoritatem secutum esse negaverim: in stultitia certe non secutus est, ut iam Heynius in excursu X rectissime monuit. nam neque stultum Vergilius Coroebum inducit neque verba illa versus 390 stulti hominis esse videntur. est hoc, ut idem Heynius dicit, Servii commentum, qui quod generatim de Euphorionis imitatione legerat suae fabricae argumento illustrare studuit. atqui Donatus ad v. 388 haec adscripsit: „turpe autem non esse insidiis hostem vincere et periculum praesens docere debuit et captum de Graecis exemplum“. ergo Servii eum verba suis impugnare vix facere poterimus quin confiteamur. quodsi in hoc uno exemplo eum Servii memorem fuisse concesserimus, fieri hoc potuisse concedendum erit triginta fere illis locis quos ne Burkasius quidem et Hoppius, quamquam opinatis rationibus transversa sunt acti, ad Servium referri posse negaverunt. ex quibus unum memorare satis habeo. ad 2, 9 Donatus adnotat: „quod ait ‘et iam nox umida caelo praecipitat’ . . . nonnulli sic intellegunt: nox praecipitatur caelo et praecipitat positum pro praecipitatur. sed non ita est“ etc. quibus cum verbis si contuleris non tantum quod ad eundem versum Servius adnotat „praecipitat pro praecipitatur, verbum pro verbo, ut diximus“, sed etiam quae de hac re latius disputat ad 1, 104, qui locus et Burkasium et Hoppium fugit, Servium a Donato impugnari vel hinc veri simile videbitur. accedit autem quod Donatus in eodem difficultatis genere, ubi Servianam interpretationem evitare posse sibi videtur, 1, 104 „proram avertit“ contra Servium legit et 11, 660 „bellantur“ per „ipsae pulsantur“, ergo passive, non ut Servius pro „bellant“ explicat, at 6, 800 eiusdem Servii „turbant: turbantur“, quia evitare non potest, ne verbo quidem addito

ipse profert. iam qui mihi assentientur ne illud quidem aspernabuntur quod in libello meo suspicatus sum, Donatum, qui cum aliis locis tum in prooemio inimicum se et contemptorem grammaticorum et magistrorum et commentatorum profiteatur, verbis in principio positis „post illos — reliquisse“ fortasse Servium grammaticum et magistrum urbis et commentariorum scriptorem denotasse. quodsi cum codicis Reginensis correctore, qui quanti faciendus sit infra exponam, in principio prooemii „tibi“ pro „mihi“ legere placeat, res ita se habere videatur, ut Donatus senex, cum filium suum tironem in magistri urbis schola parum ad Vergilium intellegendum profecisse cognovisset, suis interpretationibus damnum resarcire constituerit nec more tantum veterum in libris didacticis, ut v. d. Hoeven p. 35¹ putat, sed hac propria ratione ductus ad filium scripserit. mihi quidem qui omnem scribendi causam ab instruendi filii necessitate petit illo prooemii loco non convenienter de suis magis quam de filii doctoribus cogitare videtur. ceterum non nimis hoc pensi duco, dummodo Donatum Servii commentarios cognitos habuisse concedatur, ne quis forte eum ante Servium scripsisse opinetur. iuniorem eum fuisse necessario sequeretur, si verum esset quod Wagnerus de vulgata et Donatiana versus 12, 412 lectione adnotavit: „illud quidem fere pro certo haberi potest, cum tam memorabilis discrepantiae nulla facta sit mentio apud Servium, hanc ipsam lectionem ‘ipsa manu . . . Dictaea’ esse illo (i. e. Servio) recentiorum“. sed mihi Donatus genuina potius Vergilii verba, non ab aliquo recentiore conficta servasse videtur, quia, ut iam Heynius iudicavit, Donatianam lectionem orationi poeticae multo magis convenire puto. et quoniam senex interpretationes suas confecit, nihil obstat quin natus vel maior Servio fuisse existimetur: aetati Servianae certe adscribendus est.

Duodecim Aeneidos libros totidem interpretationum libris comprehendit; verum ut de personis quoque et rebus in Aeneide occurrentibus filius „patrio potius labore“

instrueretur, tertium decimum librum, qui eam cognitionem ex commentariis veterum collectam traderet, adiungere constituerat (7, 646 et epil.). hunc ne conficeret, cum ipsas interpretationes „incertum metuens vitae cursim scripsisset“, morte videtur prohibitus esse (cf. v. d. Hoeven p. 37). de titulo codices consentiunt, nisi quod Laurentianus (L^I et L^{II}) et Vaticanus Tiberi Claudii scribunt, Reginensis Tiberii Claudii. nos illorum auctoritatem secuti sumus. „interpretationum“ nomen Donatus ipse 7, 646 et in epilogo testatur. genuinae quin extent, quamquam nulla earum apud veteres fit mentio, non potest dubitari. ineptias eorum qui eas vel interpolatas vel mutilatas vel suppositicias esse somniaverunt subtili et accurata disputatione v. d. Hoeven p. 21—32 refutavit. redeunt eae fabulae cum ad alios errores tum ad illum principalem quo Ti. Claudium Donatum cum Aelio Donato confundentes huius commentariorum reliquiis a Servio traditis in Ti. Claudii interpretationibus locum quaerebant neque reperiebant. aliud enim est opus, aliud consilium, aliud ingenium. exceptis iis partibus quae temporum iniuria in vetustissimis exemplaribus perierunt (4, 386—621. 6, 1—157. 7, 373—414. 8, 457—730. 12, 620—663. 690—754. 786—846. epilogi finis) nulla nisi verborum iactura facta est (de lemmatis v. infra). interpolationis in codicibus antiquissimis nullum apparet vestigium neque librorum H¹) et O et U scriptores, qui magnas partes omiserunt, interpolandi temeritatem admiserunt. quidquid in hoc genere peccatum est editores peccaverunt. plane adstipulor iis quae v. d. Hoeven p. 28 dicit: „opus Donati, ut nunc legitur, nullam interpolationis suspicionem, nullam nisi in singulis verbis corruptelae movere potest; aequali tenore decurrit, ubique sui simile est, optime congruit indoli et consilio auctoris ex praefatione cognoscendis“. est tamen quaedam priorum librorum cum posterioribus dissimilitudo: eum enim morem quem in primis

1) de quibusdam huius libri additamentis innocuis v. infra.

libris (cf. 1, 147. 159. 180. 2, 176. 608. 3, 104. 194) Donatus tenuit, ut magnum saepe versuum numerum uno lemmate comprehenderet, procedente interpretatione coeuit; item a latiore quae in primis libris occurrit explicatione paulatim recessit; rursus parsimoniam qua in priore parte eos locos qui „nihil habent quod artificiose possit exponi“ (7, 646) modo silentio praetermisit modo strictim attigit (1, 35. 52—63. 86—87. 109—110. 112. 124—127. 144—147. 202. 289—290. 299. 301. 625—626. 643. 676. 710—711. 2, 29—30. 216—221. 342—346. 512—518. 3, 142. 191. 211. 238—244. 354—355. 4, 77. 166. 278. 368. 5, 156—161. 194. 598. 6, 271—272. 451—452. 547. 807. 834) in posteriore paene abiecit. omnis autem interpretationum memoria in tribus sita est libris manu scriptis, de quibus nunc deinceps agam.

Laurentianus plut. XLV cod. XV, membranaceus, formae grandis 0,270 \times 0,375, quaternionibus viginti, foliis centum et sexaginta, divisus in binas partes paginis continet post titulum „Tiberi Claudii Donati ad Tiberium Claudium Maximum Donatianum filium suum interpretationum Vergilianarum Aeneidos liber I incipit feliciter“ prooemium et libros I—V, a verbis „illos qui“ usque ad „sepulchrum invenire non posset“. duo librarii hunc codicem conscripserunt, alter (L^I) quaterniones septem priores usque ad 2, 494 „caesis quam primum“, alter (L^{II}) tredecim quaterniones sequentes usque ad finem. de diversis manibus Thilo (Mus. Rhen. 15 p. 149) nihil memoravit idemque falso Bandinium (catal. codd. mss. bibliothecae Mediceae Laurentianae vol. II) secutus litterarum formam Langobardicam dixit et saeculo X (Bandinius XI) attribuit. recte de utriusque librarii manu iudicaverunt editores collectionis palaeographicae Florentinae¹⁾ (fasc. IV part. I Lat. 37. 38), ad quos me consulentem vir doctissimus Rostagno, bibliothecae Laurentianae professor, benigne de-

1) Collezione Fiorentina di facsimili paleografici illustrati da Girol. Vitelli e Ces. Paoli, Firenze 1888.

legavit. horum ego sententiae, cum ad eam nondum mihi cognitam ipse quoque comparatione Vaticani libri adductus sim, eo minus dubito assentiri. prioris partis librarius in interpretationibus litteris utitur Anglosaxonicis, in lemmatis Vergilianis rubro colore scriptis usque ad fol. 13 uncialibus (uno loco capitalibus rusticis), post fol. 13 iisdem quibus in interpretationibus. L^{II} in interpretationibus formas litterarum Carolinas minusculas semiuncialibus elementis mixtas, in lemmatis, quorum, si ampliora sunt, partem tantum rubro colore scribere solet, unciales adhibet. cum igitur posteriorem partem in Francia scriptam esse pateat, priorem quoque ibidem et eodem tempore confectam esse continuatio docet scribendi qua in versu 2, 494 nulla intercapedine alter librarius alterum excipit. praeterea viri docti Florentini maximam similitudinem manus posterioris cum forma calligraphica scholae Alcuiniana Turonensis esse monuerunt, in qua quem locum Anglosaxones obtinuerint constat. sic ergo statuendum est, priorem partem ab homine Anglosaxone, posteriorem a Francogallo scriptam esse, utramque in Francia saeculi p. C. n. noni parte priore. nam et litterarum habitus auctoribus Florentinis ad nonum saeculum nos revocat et quam ex codice Reginensi haud dubie iuniore temporis efficiemus definitionem in priorem eius saeculi partem. quodsi prioris librarii opus a posteriore eodem tempore ac loco continuatum est, archetypo eodem utrumque usum esse negari non poterit. huius manum in interpretationibus (de lemmatis non habeo quid dicam) Anglosaxonicam fuisse inde conicio, quod in illis prior librarius, cui eae formae familiares essent, multo rarius lapsus est quam posterior idemque unam tantum lacunam 2, 469 de lectione dubitans reliquit, L^{II} permultas. his concessis nescio an illud quoque concedatur, ut archetypum, id quod aetate Alcuiniana saepe accidit, ex Anglia in Franciam delatum esse putemus. desunt in Laurentiano libri quarti versus 386—621 eosque ne in archetypo quidem fuisse ideo statuendum est, quia librarius spatium reliquit, brevius.

illud quidem quam pro tanto versuum numero, sed vacuum. sensit ergo lacunam, sed amplitudinem eius non recte aestimavit. nam plures chartas vacuas excisas esse credi non potest, quia, si hoc admittas, quaternionum ratio turbatur. quaeri potest utrum Laurentianus olim duodecim interpretationum libros continuerit an quinque solos. finis libri non impedit quin omnes; nam ultimae paginae folii 160 spatium ipso ultimo verbo „explicit“ ita consumptum est, ut „incipit sextus“ in principio proximae paginae sequi debuerit. potuerunt ergo, ut in codice Reginensi veri simillimum est, reliqui septem libri olim adiuncti esse, sed perierunt. nam ne forte eos in Vaticanam bibliothecam migrasse et in codice Vaticano nunc extare suspiceris, etiamsi aetas non obstat (est enim eadem fere utriusque codicis), forma libri Vaticani prohibet in altitudinem Laurentianum aliquanto superans et quod in Vaticano paginarum capiti ab ipso librario pro titulo inscriptum esse solet „expositio in Vergilium“ atque quaternionum numerus in fine singulorum adpictus est, in Laurentiano neutrum occurrit. correctoris manum Laurentiani libri et prior et posterior pars subierunt. hocne an alio libro Landinus in edendis excerptis usus sit anno 1487 ex iis quae de ea re Angelus Politianus in miscellaneis c. 77 memoriae prodidit: „commentarium Tiberi Donati nunc in manibus habet Landinus — — — grandioribus notatum vetustis characteribus“ non apparet. at paulo post anno 1496 Petrus Crinitus, quem supra memoravi, eo usum esse certum est; prima enim quae affert verba „illos qui Mantuani vatis mihi carmina tradiderunt postquam (sic Mommsenius, fortasse post quem = Laur.) illos quorum libris voluminum qui Aeneidos inscribuntur“ Laurentianum fuisse demonstrant. memorabile id quoque, quod Crinitus quinque libros Aeneidos in illo codice infuisse testatur, ut iam tum Laurentianum non plures continuisse appareat. haec deinde addit: „ex supellectile Petri Medicei est. hinc commodavit Andreas Martellus, qui cum hoc ipso multa et alia subripuit, ut alias testati sumus.

miratus in hoc sum antiquitatem litterarum: est enim exaratus litteris Longobardis“. Antonii Petrei in libris hunc codicem fuisse notulae foliis 1 et 136 adiectae docent: qui quis fuerit aut quando vixerit reperire non potui, civem Florentinum fuisse Bandinius affirmat. „vetustissimum Donati codicem“ Florentiae in bibliotheca ducis Etruriae se vidisse Fr. Lindenbrogius testatur (v. d. Hoeven p. 2): quin Laurentianus fuerit non dubito. — contuli codicem Florentiae autumnno anni 1901.

Vaticanus cod. lat. 1512, membranaceus, formae grandis 0,270 \times 0,410, una eademque manu perscriptus, foliis 236 vel potius, quia bibliothecarius post folium 179 unum numerare omisit, 237, divisus in binas partes paginis libros continet VI—XII et epilogi ad filium initium, a verbis „quia quem“¹⁾ usque ad verba „etiam in hac“. lemmata Vergiliana rubro colore litteris uncialibus scripta sunt ita, ut ea post interpretationes in spatium vacuum inserta esse appareat. saepe enim aut deficiente spatio in marginem extenduntur (paucis locis in margine inferiore supplentur) aut superante intervallum non explent vel distractis litteris aegre occupant. multis locis librarius aut lemmata tota partesve eorum atramento aut interpretationes rubro colore scripsit; rarius in genere litterarum erravit. post lemmata in primo cuiusque interpretationis versu easdem unciales litteras adhibere solet, sed atratas, non miniatas. in ipsis interpretationibus litterarum forma extat Laurentiani prioris (v. coll. Fior. 37) simillima, non plane tamen Anglosaxonica, sed Carolino more quodammodo temperata, unde hunc quoque librum in Francia scriptum esse apparet. eum vetustissimum esse et nono certe saeculo attribuendum viri doctissimi P. Ehrle praefectus bibliothecae Vaticanae et Mercati bibliothecarius a me consulti summo consensu mecum iudicaverunt. sigla et compendia passim, curtata verba, velut „cru“ 6, 248 „intermte“, 6, 323, saepius in lemmatis quam

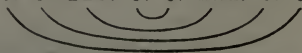
1) „q< quem“ cod., quod Thilo l. c. falso „quae quem“ legit.

in interpretationibus occurrunt. paginis, ut supra memoravi, superscriptum est sinistrae „expositio“, dextrae „in Vergilium“. correctoris recentioris vestigia paucis locis inveniuntur. de quaternionibus una cum lacunis referendum est. numerati sunt in fine uniuscuiusque XXXI, quorum primum, cum qui nunc primus extat numero II signatus sit, ex pleno libro deperiisse manifestum est. desiderantur enim ante verba „quia quem“, quae nunc prima leguntur, 157 versuum interpretationes eaeque cum titulo picturato, qui praecessisse putandus est, quaternioni respondent. nam versuum in singulis quaternionibus explicatorum numerus inter 130 et 232 variat, medius est 183. sunt autem inter illos XXXI, quos quaterniones dixi, tres (VIII XVIII XXX) terniones, tres (VII XVII XXI) septena exhibent folia. accedunt post quaternionem XXXI quattuor folia versus 12, 847—952 et salvam epilogi partem continentia. ternionum primus (VIII) ita comparatus est, ut in ipsum medium lacuna incidat libri septimi, qua cum fine orationis Amatae versuum 373—414 interpretatio periiit. incipit autem defectus post imum versum folii 50Bb et redit interpretatio summo versu folii 51Aa. quamobrem, cum versuum singulis foliis explicatorum numerus inter 17 et 30 variet et medius sit 23, duarum chartarum membranam, quae interior fuit, periisse et qui nunc ternio est quaternionem fuisse hac foliorum dispositione demonstratur: 48. 49. 50. 0. 0. 51. 52. 53.

in ternionibus XVIII et XXX nihil desideratur: casu nescio quo pro quaternionibus irrepserunt. in quaternionibus VII XVII XXI quoniam nihil deest, librarius unum folium vacuum reliquisse putandus est. quod ne incredibile videatur, eundem folii 35 paginam priorem fere totam et folii 138 paginae posterioris dimidiam amplius partem nulla causa vacuas dimisisse moneo. integra autem folia, si vacua erant, excisa esse minime mirum est. haec et fortasse etiam quae continuo tractabimus, si dissolvere

codicis ligamina liceret, facilius cognoscerentur. nam dissimilitudo illa quae solet esse inter latus pilosum membranarum et glabrum nihil hic proficit, quia membranae utpote originis Gallicae (v. Wattenbach, *Schriftwesen*³ p. 116 sq.) utrimque abrasae et pumicatae dignoscendi facultatem plerumque non praebent et librarius solitum disponendi ordinem (v. Blass, *Handb. d. klass. Alt. Wiss.* I p. 343) non observavit. aliquoties enim, ubi discernendi potestas est, quaterniones a latere piloso incipere videmus. ternionis XXX numerus folio 222, XXXI folio 232 in calce adpictus est, ut hic quaternio decem foliorum esse videatur. sed duorum foliorum ordine verborum post folium 232 inserendorum membrana, quae una restat ex quaternione XXXII, per errorem ita post folium 222 inligata est, ut bibliothecarius, qui ligati codicis folia numeravit, 223 et 224 inscripserit adiectis in margine inferiore restituendi ordinis causa litteris FF GG HH. accidit is error, cum iam quaternionis XXXII maior pars periisset. desideratur enim post folium 232, quaternionis XXXI ultimum, interpretatio versuum 44, sequitur verborum ordine folium 223 versuum 25 interpretationem continens, deinceps desideratur interpretatio versuum 66, sequitur folium 224 versuum 28 interpretationem continens, postremo deest versuum 65 interpretatio: hinc efficitur summa versuum 228, qua unus expletur quaternio sic disponendus 0. 0. 223. 0. 0. 224. 0. 0

finem properans Donatus folio 232 29, foliis 233 et 235 30 versus Vergilianos absolverit, nihil obstat quin huius quaternionis duo folia media 66, duo ultima 65 versus complexa sint. iacturam autem in ipso codice Vaticano factam esse inde apparet, quod tres illi hiatus inter folia integra intercedunt. fuit ergo olim quaternio XXXII, cuius cum extrema charta numerus quoque adpictus interiit. exceptit eum ternio; nam post quattuor quae nunc ultima esse dixi folia 233—236 duo suspicor eadem

putredine consumpta esse qua folium 236 adesum est. unum deletum esse certum est, quia epilodus in media sententia abrumpitur; sed si consideres prooemium revocatis ad Vaticani rationem versuum numeris duo folia explere, salvam autem epilodi partem vix dimidiam paginam occupare, eum in alterum folium pertinuisse concedas. hinc ternio, cuius numerus XXXIII cum ultimo folio periit, sic efficitur: 233. 234. 235. 236. 0. 0. fuit igitur codex

Vaticanus olim, cum ex librarii manibus prodiit, quaternionum triginta et trium ternionum (XVIII XXX XXXIII). nam quae in octavo libro a v. 457 usque ad v. 730 pertinet lacuna eam, quia in mediam paginam priorem folii 91 incidit nullo spatio indicata, iam in archetypo fuisse patet. foliorum 234—236 anguli inferiores agglutinatis novis membranae laciniis in formam quadratam redacti sunt. in duobus prioribus nihil ad sensum et ordinem verborum desideratur: membrana ab initio deformis fuisse videtur, id quod saepe in Vaticano occurrit. at ultima charta 236 putredine, ut supra memoravi, et ipsa agglutinandi arte iacturam fecit. imi enim utriusque paginae versus deni crescente deorsum damno mutili sunt. factum est detrimentum, cum iam Harlemensis et Oxoniensis et editorum exemplar extarent aut certe horum archetypus, quem suspicor, ex Vaticano transcriptus esset; nam illorum auxilio sarciri potest. epilodi pars amissa non item: quid post ultima verba „etiam in hac“ protinus secutum esse putem supra p. I indicavi. num alterum volumen quinque priores libros continens praecesserit ignoramus. sed cum forma et scriptura picturaque codex Vaticanus adeo excellat, ut inter decora bibliothecae alicuius monasterialis fuisse videatur, ab initio eum truncum fuisse parum probabile est. mirum utique restat cur duodecim libri inaequaliter divisi sint. de communi cum Laurentiano et Reginensi archetypo infra opportunius disseremus. — contuli codicem Romae vere et autumno anni 1901 et vere anni 1902.

Reginensis 1484, cuius nec Thilo nec alius quisquam mentionem fecit, membranaceus, formae maioris $0,275 \times 0,350$, foliis 198, paginis in binas partes divisus continet libros I—V et decimi versus 1—585. praecedit titulus „Tiberii Claudii Donati ad Tiberium Claudium Maximum Donatianum filium suum interpretationum Vergilianarum Aeneidos incipit liber I“. orditur a verbis „post illos“, terminatur verbis „complevit sapientis“. liber omnium quos consului consensu originis Gallicae una atque eadem manu perscriptus est ductu litterarum secundae codicis Laurentiani parti simili, sed recentiore. forma omnino Carolina minuscula (hastis litterarum sursus eminentium in longum productis) intermixtas habet litterae m formas unciales, litterae n capitales, idque aliquanto frequentius in lemmatis quam in interpretationibus. lemmata nulla re distincta sunt nisi miniatis initialibus litteris, neque id constanter. post finem libri quinti in calce prioris partis paginae B folii 168 „explicit“ subscripsit librarius, alteram partem vacuam reliquit, in qua carmen scriptum est de quo inferius agemus. potest igitur „incipit liber VI“ cum titulo ut post I III IV coniunctum ornatis litteris executurus oblivione transmisisse, id quod in Laurentiano post I, in Vaticano post X et XI accidit. nec verisimile est libros VI VII VIII ab initio defuisse, cum nonus olim certe infuerit. sequitur enim in priore parte paginae A folii 169 „Tiberii etc. Aeneidos liber VIII explicitus est incipit liber decimus“. ultimi folii 198 pagina B in parte priore post extrema verba „complevit sapientis“ octo versus, in posteriore omnes vacuos habet ita, ut quae primo ibi scripta erant postea abrasa esse appareat, sed legi nihil possit. post abrasionem manu secunda et tertia, sed vetustis litteris bis inscriptum est „sic vos non vobis mellificatis“. quamobrem, etiamsi abrasionis causam ignoramus, libri tamen decimi finem non talem olim fuisse qualis nunc extet negari non potest. fortasse usque ad finem deductus et undecimo ac duodecimo exceptus fuit. Reginensis codicis partem posteriorem non e Vaticano

fluxisse uno loco aperte demonstratur 10, 524, ubi verba ad intellectum necessaria „alterum quod contemplatione fili esse debuit“ in Reginensi conservata Vaticanus a priore „debuit“ ad secundum aberrans omisit. accedit 10, 496, ubi inepta Vaticani verba „trahentis baltheum“ non exhibet R, et 10, 515, ubi pro absurdis Vaticani verbis „de nova“ et „ex genere“ veram lectionem praebet, et alii non pauci loci quibus meliorem lectionem Reginensi deberi apparatus decimi libri docet. nam ne Reginensem librarium haec suo studio emendasse putes innumeri loci prohibent quibus ineptissima quaeque siccis oculis transcripsit. Vaticanum autem non ex Reginensi descriptum esse cum litterarum genus aliquanto vetustius tum quae omissa in Reginensi Vaticanus habet non pauca ostendunt. at ex eodem exemplari utrumque descriptum esse ingenti vel in bonis vel in malis consensu demonstratur. eadem inter Reginensem et Laurentianum ratio intercedit. primum enim omissa in Laurentiano Reginensis habet haec: 1, 19 „quae“, 1, 186 „per“, 1, 506 „viri“, 1, 526 „pius“, 1, 662 „Iunonis“, 2, 11 „executionibus“, 2, 632 „alii“, 4, 157 „nunc“, 4, 176 „foeda“, 4, 197 „quod“, 5, 2 „et“, 5, 16 „venis“ (velis), 5, 565 „albis“ (incertum est 2, 192 „adseruit“, quia hoc non R ipse scripsit, sed r' in rasura). deinde Reg. veram lectionem, quam non potest suo ingeniolo librarius ex corrupta Laurentiani effecisse, cum aliis tum his locis exhibet: 1, 637 „ex iugi“, 2, 15 „inbellium“, 2, 44 „tracto“, 4, 121 „ecferre“, 4, 625 „perturbatae“, 5, 497 „a genere“, 5, 729 „de inutilibus“, 5, 730 „in ipsa“. ubi autem aut uterque erravit velut 4, 161 „nimis — nimes“, 5, 364 „cunctis — cuinctis“ aut Reg. solus velut 5, 283 „inquit“, 5, 660 „figura“, facilius hoc ex communis archetypi difficultatibus quam ex Laurentiani perspicua plerumque manu explicatur. quod 1, 591 satis evidens est: nam cum L beneficia ñ ā scripserit, ex his certe R non potuit elicere benefitium autem; at si archetypum statuas beneficiañā habuisse i. e. beneficia haec aut (pro haut ut saepe), et quod L legit

et falsa Reginensis transcriptio facile explicatur. siglum enim illud \mathcal{H} = autem, quod L^I 1, 39 exhibet, se videre opinatus lineola ad beneficia retracta et neglecta Δ beneficium autem scripsit. denique si ex Laurentiano fluxisset, cur quae in illo prima manu correctae sunt negligere soleret cf. 1, 716. 722. 4, 265. 659. 5, 38. 45. 193. 622? lacunarum quoque ratione L excluditur. magnam enim illam quarti libri, quam L vacuo sexaginta versuum spatio indicavit, R, quia non sensit, neglexit. quod fieri potuisse, si Laurentianum ante oculos habuisset, persuadere mihi non possum. paucarum autem litterarum lacunae, quas L^I 2, 469, L^{II} multis secundi et tertii libri locis reliquerunt, R non item, facile ita explicantur, ut quae in archetypo obscurius scripta legi non potuerunt L spatio vacuo, R praetermissione absolvisse putetur (2, 783. 3, 213 versa vice). idque uno loco 2, 639 manifestum est, ubi pro „se debilem esse“ L sedeb....., R se dibi scripsit: plus ergo ex archetypo elicit, sed nec totum nec rectum. quominus autem Laurentianum e Reginensi descriptum suspiceris eadem obstant quae in Vaticano, et litterarum formae antiquiores et plurima in Reginensi ommissa quae in Laurentiano extant (v. apparatus). communem ergo archetypum ut statuamus et summo, quem vel cursim inspicienti apparatus ostendit, consensu et hisce locis adducimur: 1, 105 „aq: — atqu:“; 254 „tantae“; 2, 240 „piat“; 3, 105 communis dittographia; 516 communis aberratio; 578 „semitistum“; 640 „ostendit“; 4, 86 „aprima“; 265 „dicendo“; 288 „ui“ pro „in“; 362 „irarcentis“; 659 „inultam“; 700 „poscida“; 5, 38 „aco-anceptum“; 45 „adserata“; 193 „longis“ (longos); 622 „omisere quas“. haec omnia quaeque infra de compendiis in quibusdam lemmatis adhibitis afferam, nisi quae supra exposui obstarent, ita explicari possent, ut Reginensem ex Laurentiano transcriptum diceremus: nunc, quoniam hoc admitti non potest, una superest explicatio communis archetypi. iam vero cum parum verisimile sit Reginensem e duobus exemplaribus descriptum esse, eun-

dem codicem archetypum et priorem et posteriorem Donati partem continuisse haud temere statuere videmur. eum et litterarum genere et crebro compendiorum usu et truncatis verbis (cf. 3, 497. 10, 231) paulo impeditiorem ad legendum fuisse magna communium errorum docet copia. — Correctorum, praeterquam quod librarius ipse semet saepe correxit, quattuor manus discerni possunt. quorum tertium, qui perraro occurrit, saeculi XIII et quartum frequentiore saeculi XIV ut nullius ad constituendam lectionem pretii nisi paucis locis non curandos putavi signo adhibito r". at primus et secundus, quem subsecutum esse inde apparet, quod quaedam a socio correctata retractat, ad recensendum textum egregium auxilium praestant. aetate eos librario ipsi aequales fuisse litterarum et minusculae formae et immixtae maiusculae docent, suntque non pauci loci ubi utrum R ipse an de duobus alter correctionem fecerit discerni non possit. sed gravius est quod alter ab altero longe plurimis locis dignosci nequit. quare eorum adnotationes plerumque communi signo r indicare satis habui eodemque ubi primus iuxta secundum nominandus erat primum, at secundum signo r' notavi. corrigendi officium uterque cum iudicio et diligentia exercuit, sed prior timidius et circa manifestiora ferme residens. multo potior alter est r', homo perspicax et qui in intellectum sententiarum penetret, audax in coniecturis atque etiam ubi errat plerumque non absurdus cf. 5, 48 „meritasque“. utriusque manu suppleta inveniuntur quae librarius R omisit, sed aliquanto potior hac quoque in re secundi correctoris cura est cf. 1, 233. 2, 300. 446. 3, 443. 628. 5, 262. 277. haec supplementa cum fere ubique cum Laurentiano consentiant, necesse est ea aut ex archetypo communi aut e Laurentiano petita esse. atqui duo extant loci quibus Laurentianus quoque eadem omisit ad intellectum omnino necessaria et certe genuina, 1, 244 et 2, 65. quid ergo? ex archetypo haec suppleta esse statuendum est proindeque aliis quoque locis bene correctata ad archetypi fidem

referri possunt. at sunt etiam quae sive archetypi manu sive falsa specie sive corrigendi morbo decepti perperam temptaverint cf. 1, 527. 545. 563. 2, 752. 3, 301. 578. 641. 4, 210. 212. 655. 5, 707, sunt alia quae incorrecta reliquerint plurima, etiam omissa ut 4, 40. rarior omnino in decimo libro correctio est quam in libris I—V. nec omnia corrigendi causa adnotata sunt: saepe enim codicis lectione neque erasa neque expuncta neque mutata aut alia in margine adiecto „vel“ († vel λ) proposita aut aliqua dubitatio addito „quaere“ (q̄) significata est. correxerunt codicem, cum iam ligatus esset; nam ad quaternionem undevicesimum per errorem ante duodevicesimum insertum in calce folii 136 B et folii 144 B secundi correctoris r' manu „verte quaternionem“ adnotatum est. mansit ordinis perturbatio, cum in bibliotheca Vaticana novo involucrio liber ornaretur. secundi correctoris r' vestigia ad aetatem libri accuratius definendam viam aperiunt. extat enim in folii 168 pagina B, cuius alteram partem vacuam esse supra memoravi, illius procul dubio manu scriptum carmen sepulchrale hoc:

hic situs est abbas H., praeclarus ubique,
 cui genus et mores culmine digna dabant,
 Aldrici de fratre nepos, qui praesul amandos
 protexit Senones, nos pius ante pater.
 doctus et indoctus merito laudaverit istum;
 sensit enim iustum, sensit uterque pium.
 post felix senium vitam cum tempore liquit,
 vivere detur ei semper in arce poli.
 luximus hunc, fateor, sed non lugendus habetur;
 gaudia nam pendit huic bene pensus amor.

hoc carmen non ex epitaphio antiquiore descriptum, sed ipsius sepulchri causa factum esse temptamina eadem manu adscripta ad v. 2 „luminis instar erant“ et ad v. 10 „gaudia cum“ docent. scripsit ergo auctor oblato epitaphii componendi munere, dum corrigendo codici operam dat, in pagina vacua versus, qui non minus quam emendationes plurimae eum satis eruditum fuisse demonstrant.

abbatis nomen saeculi illius more initiali tantum littera designatum, quamquam me per litteras rogatus vir doctissimus, qui Servati Lupi epistolas edidit 1888, Desdevises du Dezert, in Arvernorum civitate professor, diligentissima investigatione liberaliter adiuvit, eruere non potui. at patrum eius Aldrici aetas plane constat: natus anno 775 fuit abbas monasterii Ferrariensis, post Alcuinum tertius, ab anno 822 usque ad annum 828, quo archiepiscopus Senonum electus est, obiit 836. quare, quoniam propter Aldricum verbis „nos pius ante pater“ Ferrariense monasterium significari necesse est nec potuit carminis auctor, nisi eos qui monumento inscriptum legerent mirifice vellet falli, verba „hic situs est“ et „luximus hunc“ ad aliud quoddam monasterium referre, defunctum eiusdem monasterii Ferrariensis abbatem ibique sepultum fuisse apparet. in elencho abbatum, quem dat Gallia Christiana vol. XII p. 156 sqq., ante annum 876 nullus invenitur qui cum indiciis carminis congruat. nam qui Aldrico successit Odo, etsi saepe Hodo scribitur, non „post felix senium“ sed pulsus ex monasterii praefectura per Carolum Calvum regem amissa dignitate decessit. hunc Servatus Lupus secutus est 842—862, qui nomine ipso excluditur. sed post eius obitum usque ad Albustum, qui anno 876 monasterii Ferrariensis abbas memoratur, qui successerint parum constat. ergo is quem quaerimus aut illis annis 862—875 monasterio praefuisse et decessisse putandus est aut, id quod mihi quidem veri similis videtur, ipse ille Albustus fuisse. nam ut pro Odone Hodo sic pro Albusto Halbustus scribi potuit, cuius nominis forma curtata Halbo in versum optime quadrat.¹⁾ accedit quod Albustus in Gallia Christiana sic laudatur: „hunc integerrima vita et religione incorrupta commendatum ac vere patris et moderatoris sapientissimi laude dignum ferunt

1) Albusti nomen ex alb et wist compositum esse sicut Arnusti (Ernesti) ex arn (= erin honor) et wist Foerstemannus in onomastico germanico I p 73 et 1625 suspicatur idemque pro Arnusto etiam Harnustum inveniri memorat.

schedae Ferrarienses“. haec quam egregie cum carminis laudibus consentiant nemo est quin videat. nec dictio carminis ab illa aetate aliena est; nam „praesul“ pro episcopo in Servati Lupi epistolis saepe, „culmen“ de dignitate abbatum aliquoties inveniuntur. post Albustum intra eos terminos quibus „Aldrici de fratre nepotis“ aetas natura finitur in abbatum Ferrariensium serie nomini quod quaerimus locus non invenitur. quodsi Albustum vel triginta vel adeo quinquaginta annis minorem quam Aldricum patrum fuisse statuerimus, locum intra quinque ultima saeculi noni lustra habebimus congruum morti hominis qui „post felix senium vitam cum tempore liquit“. illos igitur intra annorum terminos codicem Reginensem correctoris manum subisse et, quia librarii manus fere aequalis videtur, non multo ante scriptum esse recte existimabimus atque, ut Reginensem posteriori parti noni saeculi, ita Laurentianum et Vaticanum litterarum genere aliquanto vetustiores priori adscribemus. Ferrariensis monachus carminis auctor idemque corrector codicis fuisse videtur; neque enim veri simile est Servati Lupi discipulos, cum suo in numero nullum invenirent qui versus facere posset, alieni monasterii auxilium implorasse. apud Ferrarienses igitur scriptus correctus asservatus, ut videtur, liber postea in reginae Christinae bibliothecam atque inde in Vaticanam venit. teste „recensione manu scriptorum codicum qui ex universa bibliotheca Vaticana iussu Pii VI pontificis maximi pridie id. Iul. anni 1797 procuratoribus Gallorum iure belli seu pactarum induciarum ergo et initae pacis traditi fuere“ hic quoque „nro. 442 membr. in fol. max. constans pagg. 198 exarat. saec. X contin. Claudii Donati interpretationum Vergilianarum Aeneidos libros X“ (sic!) „ex latinis bibliothecae Alexandrinae seu Reginae Suecorum“ traditus est habetque hodie quoque in calce signum reipublicae Gallicae. post Napoleonis cladem in Vaticanam bibliothecam rediit. — contuli codicis libros IV et V totos et decimi quantum superest, praeterea prooemium et primi libri partem annis 1901 et 1902, cum

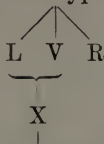
vero quarto itinere Romam revisere me valetudo prohiberet, reliqua meum in usum contulerunt viri egregii Alfredus Monaci professor et Ludovicus De Stefani litterarum doctor, qui iidem mihi ad examinanda quae in Laurentiano ac Vaticano post collationem dubia extiterunt operam suam navaverunt.

Cunctos interpretationum libros quattuor saeculi XV codices continent, Harlemensis, Oxoniensis, Urbinas, Malatestianus, membranacei omnes, iisque quintus accedit editionis principis „archetypus“. duos primos totos contuli, Urbinatis magnam partem, Malatestianum non inspexi. eos in secunda interpretationum parte e Vaticano fluxisse, cum lacunas quas in hoc ortas esse supra demonstravi easdem exhibeant, manifestum est. accedit ut in decimo libro quibus locis a Reginensi dissentit Vaticanus cum hoc consentiant. habent eam quoque lacunam qua quartus liber hiat. hanc quoniam supra iam in archetypo fuisse demonstravi, suspiceris forsitan eos in prima parte ex ipso archetypo transcriptos esse. sed cum supra p. XXVII archetypum totum Donatum continuisse probaverimus, mirum sane videatur, si illos in priore parte hoc, in posteriore alio libro usos esse putemus. accedit quod ubi R veram archetypi lectionem servasse videtur plerumque cum L consentiunt. nec magis ex Reginensis prima parte descripti esse possunt, quia aliqua in illa omissa cum Laurentiano congrua habent et quae in illo meliora extant ut 5, 495. 730 pariter ac Laurentianus corrupta praebent. quamobrem eos ut in secunda parte ad Vaticanum ita in prima ad Laurentianum referendos esse confitendum est. et Urbinatem quidem ex ipso Laurentiano descriptum esse loci quidam demonstrare videntur. primum enim ab „illos“ incipit, non a „post illos“. deinde cum Laurentianus ad 4, 202 folii 110 paginae A partem priorem verbis „aeternas pe“ terminatam in sequenti recte continuaverit „cudumque cruorem“ etc., his autem verbis lemmatis finem, quem primo omiserat, „pingue solum et variis florentia limina sertis“ tamquam primum paginae versum super-

scripserit, sed signis in ordinem revocatum, Urbinas uno tenore ineptissime scripsit „aeternas perpingue solum — — — sertis pecudumque cruorem“. non minus grave est quod 4, 335, ubi in Laurentiano „finit“ inter lineas inepte insertum esse in apparatu notavi, quia supra verbum „regit“, quod inferius sequitur, scriptum est, Urbinas hoc correctum ratus „finit“ pro „regit“ posuit. nihilo tamen setius et Urbinatem et reliquos, quamquam a Laurentiano et Vaticano originem habeant, ex his ipsis transcriptos esse nego. sunt enim loci quibus HOU a lectione quae in L vel V extat ita discedant, ut inter se et cum editione i. e. cum libro manu scripto unde facta est consentiant. exempla ex plurimis aliquot cum alibi passim tum in septimo in apparatus recepi, hic satis habeo haec adscribere: 4, 68. 5, 234. 394. 6, 182. 7, 221. 301. 332. 351. 594. 744. 9, 818. 10, 96. gravissimum autem est quod lacunam Vaticani 6, 168 HOU ed. summo consensu expleverunt verbis „se addidit Aeneae“. numquam enim mihi persuadebitur quattuor diversos librarios casu in eadem aut mendas aut emendationes venire potuisse. sequitur ergo ut ad commune exemplar recurramus, ortum illud quidem ex Laurentiano et Vaticano, sed cui loci in HOU ed. ab L et V communiter discrepantes possint attribui. eo in exemplari mira quoque illa quae supra ex U enotavi ita scripta fuisse concedas, ut signa correctionis apposita U neglegeret, observarent ceteri. quodsi communem illum codicem, quem littera X significo, emendationibus coniecturis adnotationibus repletum fuisse statuerimus, qualem Reginensem etiam nunc videmus, id quoque facile explicabitur, quod HOU et „archetypus“ editionis persaepe cum primigeniis libris L et V non omnes aut consentiunt aut dissentiunt, sed partim. ex tali enim exemplari librarii, praeterquam quod corrigendi libertatem sibi quoque assumpserunt, quod cuique placeret recipere potuerunt cf. 4, 1. 5, 201. 7, 211. 503. 8, 79. 10, 62. nam quominus unum ex illis ceteris pro archetypo fuisse suspicemur multa et magna in unoquo-

que ommissa impediunt; idque etiam in editionis exemplar cadit, quia ne omnia quae in ea ommissa deprehendimus editorum negligentiae imputemus ingens ipse numerus prohibet. nec difficile est de codice communi nunc amisso cogitare, quoniam ex ipso Harlemensi ad 4, 385 complures Donati libros tum Florentiae fuisse comperimus. ait enim „hic deficit expositio CCXL carminum, quae non reperitur in aliquo textu huius civitatis: spatium demittimus, si in aliquo loco reperiretur“ (cf. v. d. Hoeven p. 54). accedit quod Vaticanum librum Florentiae, ubi H scriptus est, umquam fuisse nemo auctor est. Oxoniensis autem partem secundam non ex ipso Vaticano descriptam esse infra docebo. ceterum, utcunque res se habet, quoniam in recensendo Donati textu nusquam excepto ultimo Vaticani folio ad hos codices confugiendum est, nihil interest nisi ad stemma constituendum, quod mihi quidem huiusmodi esse videtur:

Archetypus

H · O · U · (M?) · editionis principis „archetypus“.

Iam singillatim de iis referam. Harlemensis bibliothecae publicae 22, membranaceus, formae grandis, foliorum 380, incipit a verbis prooemii „cui licuit universa percurrere“ amissis cum titulo quae praecedebant, terminatur 12, 952 verbo „debeatur“, post quod omisso Donati ad filium epilogo subscriptio sequitur, qua de librarii persona atque aetate docemur. est autem haec: „Vergilianarum interpretationum Eneidos liber duodecimus explicet. deo gratias amen. scriptus autem fuit per me Franciscum Si. Nicolai Berti Martini de sancto Geminiano civem notarium Florentinum de anno Domini millesimo quadringentesimo sexagesimo sexto de mense decembris

in civitate Florentina tempore sanctissimi in Christo patris et domini dni Pauli divina providentia pp secundi pontificatus sui anno tertio“. lacunae non modo eadem sunt quae in LVR, sed accedunt aliae. nam et 5, 796—807 et 7, 1—3 desunt et in septimo maior pars orationis Amatae cum interpretatione quae sequitur usque ad v. 425 deficit et in duodecimo versus 605—855 desiderantur, multo plures quam in Vaticano, praeterea alia non pauca breviora. additamenta non repperi, nisi quod multis locis, nonnumquam inepte, „idcirco sequitur“ interpolatum est. post 9, 211 inserta legitur interpretatio ad 8, 364—368 suo etiam loco perscripta. animadverso errore librarius locum rubro colore circumduxit et in margine adnotavit „haec carmina supersunt et in exemplari sic posita erant“. hoc si verum est nec sui excusandi causa a librario ementitum, apparet eum non Vaticano exemplari usum esse. ex hoc codice Ryckius auctore Burmanno secundo (praef. ad Virg.) Donatum edere constituerat. bene accidit quod consilium non executus est: haberemus editionem Fabriciana haud dubie multis partibus emendatiorem, sed Harlemensis erroribus laborantem. nam praeter omissa et addita multa etiam transposuit vel mutavit. eodem v. d. Hoeven usus est. — contuli librum magna cum liberalitate Stuttgartiam transmissum in nostra bibliotheca publica hieme 1902/3.

Oxoniensis collegii Lincolnensis lat. XLIV membranaeus, formae maioris, foliorum 394, recte in catalogo saeculo XV attribuitur. post titulum nunc prope evanidum incipit a verbis prooemii „post illos“, desinit in verba epilogi „in hac“. quarti libri lacuna multo maior quam in L et R pertinet a versu 253 usque ad versum 622. reliquae lacunae eadem sunt atque in Vaticano. breviora hic quoque passim omisit, sed rarius quam Harlemensis: omnino in secunda parte O, in prima H melioris notae esse videtur. in duodecimo libro post interpretationes v. 386 et 470, item post lemma v. 904 librarius, dum adiectis inferius quae primo omiserat errorem cor-

rigit, ordinem male turbavit, quod accuratius exponere longum est. 6, 824 post „Camillum“ lemmatis haec habet: „immo Decii phoebe plebei nam plebeiae Deciorum animae ut inquit Satyrus“, tum quae in Vaticano continuo sequuntur „Decii et Drusi“ etc. „phoebe“ librarius ipse expunxit, qua re haec verba non a semet ipso inserta, sed in exemplari inventa esse prodit; idemque ordo ineptus docet, nam contra Donatum scripta („immo“) post „profuerunt“ inserenda erant. in Vaticano nihil huiusmodi extat, unde efficitur ut huius libri scriptorem non Vaticano exemplari usum esse statuamus, sed alio, cuius in margine haec adnotata erant. quis ille Satyrus sit nescio: unum apparet, verborum illorum auctorem doctrinam suam contra Donatum ostentare voluisse. — hunc quoque librum Stuttgartiam benignissime transmissum nostra in bibliotheca contuli vere 1903.

Urbinas 346 bibliothecae Vaticanae, foliorum 387, formae maioris, saeculo XV in membrana subtilissima pulcherrime scriptus hunc titulum habet magnifice exornatum: „in hoc codice continetur expositio Donati super Aeneide Virgilii“. post superscriptum „Tiberii Claudii Donati ad Tiberium Claudium Maximum Donatianum filium suum interpretationum Virgilianarum Aeneidos liber primus incipit foeliciter“ sequitur „illos qui“. sextus liber post verba „ponemus exempla“ v. 579, duodecimus post „sic enim illa dixerat“ v. 471 abrumpitur. alias maiores lacunas fortasse invenissem, si totum librum perlustrassem. eas quibus LVR in IV VI VII VIII hiant hic quoque habet, in XII comparari nequit. breviora librarius, aut oculis aberrans aut quia legere non potuit aut quia non intellexit, plurima omisit, permulta vel temere mutavit vel mendis deformavit, sunt autem etiam quae correcta praebeat. — contuli libros IV V VII X Romae 1901.

Malatestianus bibliothecae Cesenensis II 22, 4, membranaceus, foliorum 321, saeculo XV scriptus, Urbinati affinis esse videtur. nam, etiamsi in 6, 168 cum V, non cum U consentit et sextum librum praeter 1—157 plenum

habet, gravius tamen est quod ipse quoque ab „illos qui“ incipit et 12, 471 iisdem verbis quibus U abrumpitur. lacunas librorum IV VI VII VIII (in XII ut U comparari nequit) easdem habet quas LVR. quod enim in VIII versus 175 desiderari catalogus dicit, ad typographi errorem referendum est: desunt plane eadem quae in V, versus 275. nam post lemma „Euandrum — volucrum“ 8, 455/6 ut in Vaticano continuo sequitur „scientia futurorum — — gesta laudaret“. ex his ultimis octavi libri verbis aliisque quae mihi vir doctissimus Piccolomini bibliothecarius per litteras rogatus transcripsit hunc quoque codicem plurimis mendis laborare vidi.

Venio nunc ad eos codices recentiores qui partes interpretationum continent. saeculi XV sunt omnes et, in quantum comparari possunt, easdem lacunas quas LVR habent. cum igitur ad recensendum Donati textum nihil quod antiquius sit conferant, satis habeo eos breviter enumerare. Ambrosianus H 265, chartaceus, saeculi XV, continet libros I—V, incipit ab „illos“, desinit in verba „invenire non possis“ (sic!) 5, 871. lacuna quarti libri eadem est quae in LR. infimae notae librum, correctionibus et adnotationibus refertum, ipse Mediolani inspexi. — Farnesinus V B 31 bibliothecae nationalis Neapolitanae, chartaceus, saeculi XV, scriptus „atramento subalbido nec uno caractere“, olim in libris Iani Parthasii, continet libros I—III integros et quarti partem usque ad verba „Iuno optabat Aeneam apud Carthaginem“, quae sunt ex interpretatione versuum 4, 110—112, non versus 104, ut in catalogo legitur. hunc librum non inspexi. — Magliabecchianus VII 971, bibliothecae nationalis Florentinae II 1, 66, anno 1670 in libris Thomasiae Stroctii (Thomas Strozzi), chartaceus, saeculi XV, foliorum 264, continet libros I—V. incipit ab „ost illos“ spatio ad depingendam p relicto, desinit 5, 871 in verba „sepulcrem invenire non posset“. lacuna quarti libri eadem est quae in LR. inspexi librum Florentiae. — Marcianus bibliothecae Venetorum XIII 52a, chartaceus,

saeculi XV, continet libros I—VI 275. incipit ab „illos“ spatio ad depingendam i relicto. lacunae in quarto et sexto eadem sunt atque in LRV. certiore me de iis fecit per litteras rogatus vir doctissimus Coggiola bibliothecarius. — Parisinus bibliothecae nationalis 7957, chartaceus, foliorum 209, scriptus anno 1461, continet libros I—V, incipit a verbis „post illos qui“ in rasura ita positus, ut primo „illos qui“ scriptum fuisse videatur; nam „qui“ nunc supra lineam scriptum est; desinit in „sepultores invenire non posset“ 5, 871. lacunam libri quarti eandem habet quam LR. — Parisinus bibliothecae nationalis 7958, membranaceus, formae grandis, litteris initialibus pictis alioque ornatu decoratus, foliorum 161, saeculi XV, continet libros VI—XII a 6, 158 „quia quem perdidisset“ usque ad 12, 952 „matrimonium debebatur“. lacunas sexti, septimi, octavi libri easdem habet quas V, praeterea desunt interpretationes post 9, 771 „iacuit caput“ usque ad 10, 121 „ribus defendebantur earum altitudine“, quas in codice ipso periisse apparet, hiat enim inter fol. 92B fin. et 93A in. duodecimi lacunae comparari nequeunt, quia extrema codicis pars non plena est. nam post 12, 471 „sic enim illa dixerat“ primum pars ex 12, 195—471, quam librarius iam suo loco scripserat, sequitur repetita multis omissis, deinde interpretatio a 12, 471 usque ad 493 „hasta tulit“, tum 12, 932 „miserere (sic) si qua parentis — debebatur“ 952, postremo adnexa est particula 12, 423—434 „non manu tenentis — dictis quoque composuit“. videtur ergo hic liber Urbinati et Malatestiano affinis esse, sed adiectis post 12, 471 undecunque neque ullo consilio interpretationum laciniis. Parisinorum librorum notitiam diligenti curae debeo viri doctissimi Pauli Lejay professoris. — Praeter hos quos tractavi codices mihi quidem ex bibliothecarum catalogis nullus innotuit. de Petri Criniti libro manu scripto supra mentionem feci.

Iam de editionibus agendum est. epitomen cum iisdem ac LRV lacunis Landinus edidit Florentiae 1487 codicibus

usus duobus, ut ait ipse ad 4, 385, ex quibus alterum Politianus, ut supra memoravimus, „grandioribus notatum vetustis characteribus“ tradit. haec epitome in sequentes editiones migravit, primum in Veneticam 1489, deinceps in alias, quas enumeratas invenias in elencho Heyniano, cf. v. d. Hoeven p. 21 sqq. — Pleni Donati editio princeps impressa est Neapoli hoc titulo: „Donati in libros duodecim Aeneidos quae antea desiderabatur absoluta interpretatio“. post ultima verba „in hac“ additum est „huiusmodi finis extat in archetypo. impressum Neapoli per Ioannem Sulzbachium et Matthiam Cancer quarto idus Novembres anno domini MDXXXV“. praefationis loco duae epistolae praemissae sunt, Pauli Flavii ad Aloisium de Toledo, Scipionis Capycii ad Garcilassum.¹⁾ is enim, Aloisius de Toledo sive Garcilassus, vicarii quondam regni Neapolitani filius, adolescens litterarum studiosus, ut Donati commentarii ederentur petierat a Scipione Capycio, „cuius in manus ex Pontani bibliotheca devenerant“. sed Capycius, „cum esset in iure civili interpretando magnopere occupatus, hanc provinciam Paulo Flavio dedit“. Flavio igitur curante „volumen“ a Capycio ei traditum impressum est et „brevis absoluta impressio opere in multa volumina escripto“. interpretatio Donati in illo volumine, ut ait Flavius, „integra extabat et absoluta“. haec ex epistolis transcribenda putavi, ut codicem ex quo editio princeps confecta est interpretationes cunctas uno volumine continuisse pateret. non potest ergo aut Laurentianus aut Vaticanus fuisse, qui praeterea tum haud dubie Neapoli non fuerunt. idque innumeris editionis erroribus confirmatur quorum in L vel V nulla occasio est, velut, cum 1, 135 in L „id est“ plene scriptum sit, in editione falso „idem“ et versa vice in V „idem“, in editione „id est“ 7, 691, apparet in eius archetypo „idē“ scriptum

1) quod Heynius memorat „utriusque praefationes in Leonardi Nicodemi addizione alla biblioteca Napoletana (sic) da Nicolao Toppi“ extare, in bibliotheca Monacensi eum librum repperi: sunt plane eaedem epistolae, nihil amplius.

fuisse, quod et pro „id est“ et pro „idem“ saepe invenitur. ne autem aut R aut ex libris HOUM aliquis fuisse putetur supra praecautum est. illud vero asserere licet, propter locos communiter ab L et V discrepantes, quorum exempla supra attuli, editorum „archetypum“ eidem familiae adnumerandum esse atque HOUM. „mendis editionem Neapolitanam ita repletam esse, ut Donati commentarii et editi et non editi viderentur“, iure questus est Georgius Fabricius. quam bene ipse de Donato meritis sit mox videbimus. unum addo: quanta pars culpa in Flavio, quanta in scriptore eius codicis haereat, quoniam hic hodie non extat, disceptari non potest. multa in eo ommissa, deformata, mutata fuisse ex similitudine librorum HOU suspicandum est. additamenta autem, non dico ea quae emendandi causa breviora inserta sunt, sed haec quae nulla cogente causa interpolata deprehenduntur 1, 346^b. 506. 4, 221. 6, 579. 647. 8, 323. 9, 487. 818. 10, 325. 11, 126. 678. 750. 12, 878, Flavio crimini danda sunt. eorum maxime notabile 10, 325 Garcilassi patroni adolescentuli gratia confictum puto. — Hanc editionem, quam incognitam Germanis ex itinere Italico secum attulerat, G. Fabricius Chemnicensis annis 1547—1551 una cum Vergilii textu et commentariis Servii Basileae apud Henricum Petri typis imprimendam curavit. vitiosissimam eam esse omnes qui in Donatum operam impenderunt pariter intellexerunt. sed peius se res habet quam vel Thilo praesensit, cum collatis quibusdam Vaticani locis Donatum nova editione vulgatum „longe aliam faciem habiturum esse“ scriberet, vel v. d. Hoeven repperit, cum Harlemensem conferret. nam non modo eorum vitiorum quae in editione Flaviana occurrunt sexcenta Fabricius inemendata dimisit sed etiam nova ipse ingressit non pauca. satis habuit manifestos editionis Flavianae errores aut quos manifestos credebat corrigere idque properanter, indiligenter, saepe inepte, sententia parum perpensa. codicem enim Neapoli tunc haud dubie salvum ab eo non collatum esse ommissa ipsa maiora ostendunt; sunt enim numero

circiter 440, quae non supplevit, quaedam ipse deliquit. haec tanta multitudo, quoniam HOU longe plurimis locis integrum textum praebent, fieri non potest ut eiusdem familiae codici, editionis „archetypo“, imputetur. quod autem quattuor locis primi libri v. 1. 214. 310. 474 omissa a Flavio Fabricius suppleta habet, facile explicatur, si ea in exemplari quod Neapoli paravit in margine emendata fuisse putes. breviora quae vel Flavius vel Fabricius omisit innumerabilia dixeris. inter omissa locum quoque Sallustii deprehendi 9, 225, mallem historiarum quam Catilinae. additamenta editionis principis tribus auxit Fabricius 1, 346^a. 2, 429. 12, 101. quaecunque idem, cum in editione Neapolitana aut sana essent aut propius ad verum adspirarent, vel transcribendi negligentia vel mutandi temeritate vel omittendi incuria corrupti in apparatu notavi. videmus ergo quam vere Hiobus Madeburgus Annebergensis (sic) Fabricii familiaris in epigrammate titulo editionis Fabricianae primae inserto mendas eam non habere praeconatus sit. rectissime iam v. d. Hoeven nullo nisi Harlemensi codice collato „habet“, inquit, „innumeras“. equidem vereor ne nulli scriptorum antiquorum a primis editoribus tam male consultum sit. nam, ut praetermittam recte scribendi rationem similiaque leviora et frequentem distinctionis perversitatem, decies amplius mille locis editionis lectio corrigenda fuit. quaedam in editionibus quae annis 1561, 1575, 1586 ex prima Fabriciana repetitae sunt emendata invenias, sed pauca sunt et novae rursus mendae irrepserunt. idem de editione dicendum quam Lucius Basileensis anno 1613 curavit cum aliis vitiis tum pluribus omissis notata. post hunc nemo Donatum edidit non sine mea gratulatione, quia cum aliorum sententiis mihi non conflictandum fuit.

De mea editione haec habeo quae praefanda putem. — Interpretationum textum Laurentiani et Vaticani et Regimensis auctoritate constituendum fuisse ex iis quae supra exposui satis apparet. in lectionis varietate adnotanda dilectum habui; nam si omnem recepissem, et infinitum

et inutile opus fuisset et suo iure bibliopola reclamasset. leviora igitur cum alia tum quae ad recte scribendi rationem pertinent pleraque praetermissi, in gravioribus rebus nusquam a codicum auctoritate discessi nisi adnotatione adiecta. emendationes, quae quidem mihi certae viderentur, in textum recepi, alias cum interrogationis signo in apparatu adscripsi, in desperatioribus locis traditae lectioni crucem apposui. in scribendorum verborum ratione cum libros nec singulos sibi nec inter se constare intellegerem, frequentiore auctoritatem, Vaticani maxime, secutus sum. itaque, ut exemplis utar, cum genetivum „fili“ longe plurimis locis, accusativum pluralem adiectivorum, ubi licet, plerumque in „is“ desinentem (quamquam Donatus ipse et „is“ et „es“ admittere videtur cf. 9, 528 et 11, 534 cum 11, 258), praepositiones „ad“ ante p in verbo appellandi, „con“ ante m et ante l in verbo colligendi semper assimilatas invenerim, haec retinenda putavi; in aliis non assimilandi constantiam praetuli propter frequentiam. Aeneidos versuum numeros in margine lemmatis adscripsi; sed, quia Donatus non raro aut interpretationem lemmati praeponebat aut quae suo loco vel praeteriit vel leviter tetigit inferius repetit et plenius tractat aut multos versus uno lemmate complectitur ut maxime in primo, uno autem loco 4, 191 lemma cum interpretatione per hyperbaton, ut ait, divisum anticipat, aliqua reperiendi molestia nonnumquam extat, quam effugere nullo modo potui. lectionem Flavio-Fabricianam mallet omnino praeterire potuissem, sed quia verendum erat ne quis aut eadem aut meliora in ea latere suspicaretur et ego, si tacerem, editorum laudibus obtrectare viderer, dilectum habui ita, ut omissa et interpolata pleraque adnotarem, praeterea ea tantum quae vel utilitate et prudentia vel vanitate et temeritate eminent. mutatum verborum ordinem, nisi ad intellectum faceret, et alia leviora non recepi. oneratior enim Donatus est quam ut saburra egeat. multi editionis errores distinctione adhibita consentanea pro absurda corrigi potuerunt. —

In lemmatis autem constituendis non parva difficultas occurrebat. saepe enim accidit ut in his contraria legantur iis quae in interpretatione explicantur. quid hic iudicandum est? an idem quod iam Heynius, etsi parum certo loco, 8, 187 statuit, ex interpretatione quid Donatus legerit cognoscendum esse? in hoc genere locorum ex plurimis gravissimus est 12, 412. nemini enim credo persuasum iri Donatum „dictamnum genetrix Cretaea carpit ab Ida“ in lemmate, ut traditum est, scripsisse, cum eam lectionem haud ambigue impugnet, at altera „ipsa manu genetrix Dictaea carpit ab Ida“ per totam interpretationem pro fundamento utatur et multus sit in explicando quod est „manu“ et „Dictaea“. nec minus evidenter 9, 786 ex interpretatione apparet Donatum „deorum“ legisse, non „parentum“, quod Vaticanus et editio in lemmate praebent, itemque 5, 775 al. impeditior locus est 10, 18, ubi lemma „rerumque“ habet, interpretatione „divumque“ explicatur: „divumque“ recepi quamquam etiam 4, 675 „rerumque“ codice confirmatur; potest enim in quarto aut Donatus ex memoria solitam lectionem secutus esse aut, si illic quoque „divumque“ scripserat, librarius mutasse. hoc enim certe factum est in loco ad 12, 412 ex 4, 513 adscito, ubi, cum Donatus haud dubie „messe“ scripserit, quia „messis tempore“ explicat, librarius „messae“ posuit secundum traditam in libris Vergilianis rectamque lectionem, locus ipse in quarto amissus comparari nequit. dubium non est quin lemmatis lectio corrigenda sit, sicubi vel metro damnatur ut 3, 526. 8, 150. 10, 693. 11, 129. 498 etc. vel metri ac sententiae ratione ut 4, 256. 6, 363. 528 vel alio loco veram lectionem testante ut 4, 106. 5, 662. sed hoc quoque in numero difficilis locus est 11, 886 ubi, licet „et duro sub Marte cadentum“ metro repudietur, dubitari tamen potest utrum cum Fabricio „duro et“ emendandum an diversum lemma quod libri Vergiliani praestant substituendum sit. est enim profecto ubi Donatus a tradito Vergilii textu discedat modo meliorem lectionem praebens ut 5, 814. 11, 345.

modo eam quae dubitari possit an melior sit ut 1, 342. 11, 768. 12, 632 (v. 4, 675) modo, quod quidem frequentissimum est, deteriorem ut 11, 259 „damus“ pro „manus“ modo falsam ut 7, 193. cautio etiam illis locis adhibenda est ubi ex duabus Vergilianorum librorum lectionibus sensu vix diversis altera in lemmate, altera in interpretatione traditur. potest enim Donatus, id quod amat cf. 6, 389 „quid venias“ — „cur venias“, 7, 422 „sceptra“ — „sceptrum“, 8, 106 „tura“ — „dona“, per variationem explicasse altera lectione in hunc usum advocata: huiusmodi loci sunt 7, 436 „undam“ — „undas“, 8, 70 „sustinet“ — „sustulit“, 10, 819 „sinus“ — „sinum“, 11, 24 „quae“ — „qui“ etc. potest etiam ex ipsa Donati interpretatione varia lectio in aliquos Vergilii libros irrepsisse, quod nescio an recte suspicatus sit Wagnerus 11, 135, ubi lemma „alta“ habet, interpretatio „icta“ addit; nam si Donatus „icta“ legisset cum libris deterioribus, cur superfluum „alta“ in eadem interpretatione apponeret? quare, quamquam aliquando ut 6, 746 interpretationem secundum lemma emendandam esse patet, unum tamen ex his quae exposuimus apparet, lemmatum, ut tradita sunt, fidem incertam esse, quod quidem vel uno loco 7, 4 „signant“ — „signat“ satis probatur, et ubicunque vel apertis interpretationis verbis vel aliis magnis causis ad alteram lectionem vocemur supremam illam legem valere emendandorum ex interpretatione lemmatum. confirmatur hoc eo quod lemmata saepe non plena esse videmus, non dico eos versus qui, quia non explicantur, iure omissi sunt velut 1, 124—127, sed eos qui explicantur et desunt. talibus locis, quorum multos iam in editione expletos videbam, supplere lemma adiectis cum uncis quae desunt non dubitavi. Donatum enim, qui loquacitate senili verba Vergilii in cassum repetere soleret, interpretationibus lemmata trunca praefigi voluisse persuadere mihi non poteram. nec desunt loci ubi omissa lemmatis pars inferius repetatur, tamquam supra adsit cf. 2, 774. 6, 851. qua in re illud etiam attendendum

est quod de integrandis quibusdam lemmatis ad 1, 25 exposui. omnino supervacanea sunt ea lemmata quae post interpretationem ante sequentia repetuntur ut 3, 628. 4, 170. 7, 441. 10, 783. 12, 374: sed, quia intellectui non obsunt, nihil hic mutandum putavi. iam vero si quaeritur quomodo hae difficultates in lemmatis constituendis ortae sint, viam mihi videor invenisse qua lux afferatur. nam defectus in Vaticano quidem, in quo lemmata post interpretationem inserta esse supra diximus, inde multis locis explicari potest quod spatium necessario brevius relictum erat. at in Laurentianum et Reginensem hoc non convenit, cum horum librarii lemmata interpretationibus una scriptione continuaverint in his ergo aut quae deficiunt negligentia omissa esse aut, quoniam omittendi vitium in interpretationibus perraro deprehenditur, aliam subesse causam necesse est. quid ergo? iam in archetypo multa lemmata aut omissa aut semiplena fuisse credendum est et haec defectuum explicatio etiam in Vaticano passim admittenda. atque Laurentiani quidem in parte priore compendiorum in lemmatis non desunt exempla: nam 1, 33 pro „Romanam condere gentem“ scriptum est „rō c g“, 1, 66 „f e t“ pro „fluctus et tollere“, 1, 75 „prole p“ pro „prole parentum“ aliaque similia 1, 91. 95. 105. 107. 111. 208, quae describere longum est. accedit quod idem librarius 1, 81 post „haec ubi dicta“ adicit „et cetera quae sequuntur“, 1, 100. 118. 191. 207 autem abrupto lemmati verba extrema cum „usque“ addit. haec ille, qui ex quattuor cum quibus res nobis est librariis longe diligentissimus reperitur, profecto non ausus esset, nisi in archetypo ipso occasionem invenisset, idque inde confirmatur quod omnibus his locis R eadem compendia habet. eadem porro via regredientes ad Donatum ipsum devenimus, quem ne quis forte nulla omnino lemmata scripsisse suspicetur vel id obstat quod ea saepe verborum structura cum interpretatione sua contexit cf. 1, 329. 4, 268. 5, 854. 7, 68. 8, 166. 11, 615 eaque de causa aliquando aut paululum mutat cf. 3, 99. 4, 301. 9, 278.

10, 160. 227. 890 aut ita reddit, ut interpretatione hausta videantur cf. 1, 304. 5, 164--170. quodsi stauerimus Donatum propter ingentem scribendi molem in lemmatis ad compendia et verborum et versuum confugisse, eum autem qui edendi autographi curam suscepisset suppleta ex aliquo Vergilii exemplari lemmata librario mandasse, et defectus multorum lemmatum et frequens eorum cum interpretationibus dissensio facile explicabitur. eiusmodi enim in homine omni generi incuriae locus datur latissimus, ut eum et praetermississe explenda et discrepantia neglexisse credi possit. notum est levissima quaeque indicia in arte critica magnarum rerum argumenta praebere posse. talis in hac quaestione locus est 11, 369, ubi pro „concupis“ in V scriptum est „concupisset“ adsumpto videlicet „et“ ex lemmate quod inferius sequitur. hoc certe nec Donato, nisi prorsus elleboro dignus existimetur, imputari potest nec librario medii aevi, quem operaria detentum scriptura ultra interpretationem subsequentem proximum lemma prospexisse verisimile non est. at librarius antiquus, cui id muneris obtigisset, ut autographi compendia secundum exemplar Vergilianum expleret, facile „concupis et“ pro uno verbo legere et „concupisset“ scribere potuit, ut „accipi“ pro „accepi“ et similia saepe inveniuntur. eodem modo „omisere quas“ in LR 5, 622 et „extractosque“ post „querno“ in V 11, 65 et alia irrepsisse videntur. illud quoque moneo, verborum scribendorum rationem nonnumquam aliam esse in lemmatis atque in interpretationibus, velut brachium — brachium, cominus — cominus, humeri — umeri, pharetra — faretra, sumsi — sumpsi, tento — tempto. — Lemmata inclinatis litteris imprimenda curavi; ubi aut integra aut partes eorum iterantur non distinxi. locos quos Donatus e Vergilio aliisque advocat signis notavi. non vereor ne quis me Donati interpretationes scholiorum in modum intervallis discernere debuisse putet. neque enim scholia scribere voluit, sed interpretationem continuam, idque et contextis, ut supra memoravi, cum interpretationibus lem-

matis et insertis „ait“ vel „inquit“ ipse passim indicavit. quamobrem scriptionis tenorem ibi tantum interrumpendum putavi ubi carminis partes ut incideretur poscebant. — Sigla adhibita sunt haec: L codex Laurentianus, L^I eiusdem pars prior, L^{II} posterior; V codex Vaticanus; R codex Reginensis, r correctores eius aequaevi, r' eorum secundus ubi discernitur, r'' posteriores; H codex Harle-
mensis; O codex Oxoniensis; U codex Urbinas; M codex Malatestianus; X exemplar quod per coniecturam stemmati inserui; ed. editiones Flavii et Fabricii ubi consentiunt; edI editio princeps Flavii; edF editio Fabricii prima, qua in collationibus faciendis usus sum; ed. post. editiones Fabricii posteriores et Lucii. — Indices duos addam, alterum latinitatis Donatianae, alterum nominum ac rerum.

Prodeat ergo Donatus suis voluminibus comprehensus, a squalore diuturno purgatus, solita Teubnerianae officinae munditia excultus ita, ut et legi possit et intellegi.

Viris egregiis quorum vel opera vel auctoritate adiutus sum gratias ago maximas.

Stuttgartiae mense maio 1905.

TIBERI CLAUDI DONATI

AD TIBERIUM CLAUDIUM MAXIMUM DONATIANUM
FILII SUUM

INTERPRETATIONUM VERGILIANARUM

AENEIDOS LIBER I.

[Post] illos qui Mantuani vatis mihi carmina tradiderunt postque illos quorum libris voluminum quae Aeneidos inscribuntur quasi quidam solus et purior intellectus expressus est silere melius fuit quam loquendo crimen adrogantis incurrere. sed cum adverterem nihil magistros discipulis conferre quod sapiat, scriptores autem commentariorum non docendi studio, sed memoriae suae causa quaedam favorabili stilo, multa tamen involuta reliquisse, haec, fili carissime, tui causa conscripsi, non ut sola perlegas, sed ut conlatione habita intellegas quid tibi ex

Aeneidos liber I incipit feliciter L *feliciter* om. R.

1 *illos* LU *post illos* RO ed. quoniam *i* in L initialis litterae instar ornamentis insignita est nec credi potest librarium primum verbum omisisse, archetypus *post* non habuisse videtur, R, qui alia quoque correxit, per coniecturam adiecisse, X utramque lectionem exhibuisse. potest enim Don. figura ἀπὸ κοινῶν usus esse, quam 2, 507. 4, 215. 9, 331 adhibet ad exemplum Vergilii 7, 296. 9, 427 (cf. Forbiger ad 5, 512). quamobrem *post* uncis inclusi. | *mihi* LR *tibi* in marg. pro coniectura recte, ut opinor, cf. praef. 2 *postque* R *post quem* m ab-rasa L. | *voluminum qui* LR. | *quorum* — 3 *inscribuntur* partim om. partim mut. ed. 4 *fuit* LR *erat* ed. 8 *stilo* LR *studio* ed. | *involute* ed.

illorum labore quidve ex paterno sequendum sit. non enim aut illi omnia complexi sunt, ut res ipsa indicat, aut ego tanta composui quae te possint ad pleni intellectus effectum competenter instruere. quocirca, ut dictum est, lege omnia et, si forte nostra aliis displicebunt, tibi 5 certe conplaceant quae filio pater sine fraude transmissi.

Primum igitur et ante omnia sciendum est quod materiae genus Maro noster adgressus sit; hoc enim nisi inter initia fuerit cognitum, vehementer errabitur. et certe laudativum est, quod idcirco incognitum est et latens, 10 quia miro artis genere laudationis ipse, dum gesta Aeneae percurreret, incidentia quoque etiam aliarum materiarum genera complexus ostenditur, nec ipsa tamen aliena a partibus laudis; nam idcirco adsumpta sunt, ut Aeneae laudationi proficerent. hoc loco quisquis Vergilii ingenium, 15 moralitatem, dicendi naturam, scientiam, mores peritiamque rhetoricae disciplinae metiri volet, necessario primum debet advertere quem susceperit carmine suo laudandum, quantum laborem quamque periculosum opus adgressus sit. talem enim monstrare Aenean debuit, ut dignus Caesari, 20 in cuius honorem haec scribebantur, parens et auctor generis praeberetur; cumque ipsum secuturae memoriae fuisset traditurus extitisse Romani imperii conditorem, procul dubio, ut fecit, et vacuum omni culpa et magno praeconio praeferendum debuit demonstrare. 25

Dicamus ergo quae ipsius Aeneae personam deformare potuissent; nullum enim Vergiliani carminis apparebit ingenium, nisi in persona suscepti herois fuerint enumerata contraria. incertum quippe esse non potest Aenean sic ex Asiae partibus recessisse amissa patria, quam defensare 30

1 labore transpos. ed. 10 laudandum LR laudativum ex 11, 295 emend. v. d. Hoeven p. 31. 11 miro artis pro mira arte, quod infra legitur. | ipse R ipsi L ipsius ed. 12 etiam om. ed. 13 ipsa om. ed. 16 dicendi notitiam ed. 19 opus LR carmen ed. 20 Caesari L Caesare R -ris r. 22 secutorem L secutore R secuturae r (cf. 9, 446 secutura posteritas) om. ed.

non potuit, perditisque opibus regni, tanta et illic apud Ilium et cum genitalem solo truderetur esse perpessum, ut cuius credibile esse possit talia illum non fuisse passurum, nisi iure deos omnes habuisset infestos, quod est
 5 procul dubio criminis, et qui sic vitam suam duxerit, ut displiceret omnibus superis, nullumque fautorem, ne ipsum quidem avum suum Iovem habere valuerit..... purgat ergo haec mira arte Vergilius, et non tantum collecta in primis versibus, ut mox apparebit, verum etiam
 10 sparsa per omnes libros excusabili adsertione, et, quod est summi oratoris, confitetur ista quae negari non poterant et summam criminationem convertit in laudem, ut inde Aeneam multiplex ratione praecipuum redderet unde in ipsum posset obrectatio convenire. itaque componit, non,
 15 ut alii putant, carminis caput, sed, ut nos adserimus, carminis thema tanta subtilitate artis, ut in eodem, hoc est in eius brevitate, latitudinem magnam futuri operis demonstraret. commendat in prima propositione carmen suum personamque eius et gesta quem purgandum laudandumque suscepit simulque partitur quid fato, quid
 20 extra fatum perpessus sit, subtiliter monstrans quae accidunt fato nullius posse viribus superari, perindeque non esse illius crimen, si expugnare fata non valuit, illa vero quae extra fatum inponebantur adversantibus superis et
 25 Iunone patientia et virtute animi transmisisse. nullum interea Aeneae speciale meritum fuisse ostendit, ut Iunonem primitus, dehinc omnes deos sentiret inimicos. nam et Iunonem strictim in themate ipso, latius autem in carmine frustra adversus Aeneam inimicitias suscepisse et deos

1 *perditisque* LR *que* om. ed. 3 *illum* LR *Ilium* ed.

7 post *valuerit* lacunae signa posui, quia *et qui* cum antecedentibus coniungi non potest, sed ad apodosin spectat hanc fere: eum non dignum auctorem populi Romani videri.

12 *summota*// *criminatione*// R cum ras. 16—17 *hoc est* LR *est* om. ed. 19 *eius* LR *suam* ed. | *quem* LR *eius quem* ed.

22 *virtutibus* ed. | *perinde quod non esset* ed. 27 *primitus* LR *prius* ed.

ceteros prodidit, non quasi scaevis Aeneae meritis excitatos, sed reginae suae qualicumque studio obsecutos, in quo ipso subnexuit etiam illam divisionem, ut dicturum sese promitteret quae Aeneas idem in terra, quae in fluctibus adversa pertulerit. purgata persona quam propria defensione Vergilius tuebatur, quod ad oratoris officium pertinebat, diversae partis hoc est inimicae fuerat deformanda; huic enim et saevitiae crimen obiecit et diurnitatis retentorum inimicitiarum adposuit culpam addens in fine thematis ingentem invidiam, scilicet Romani imperii felicitatem emersuram non fuisse, si Aeneas, auctor eius et conditor, Iunonis factione ad plenum fuisset oppressus.

Haec te summam, fili, nosse convenerat, nec arbitraris me circumitione usum. cum enim adverterem tirocinia tua novitate ac brevitate expositionis instrui non posse, aliquantum evagari debui, ut etiam ipse quasi quoddam thema futurae interpretationis praemitterem, melius existimans loquacitate quadam te facere doctiorem quam tenebrosae brevitatis vitio in erroribus linquere quem propectum cupio cuique hoc mei laboris opusculum peculiaris animi quasi quoddam hereditarium munus in iura transmitto. ac ne forte nescias quid tibi commodi ex hac traditione possit accedere, paucis accipe. si Maronis carmina competenter attenderis et eorum mentem congrue comprehenderis, invenies in poeta rhetorem summum atque inde intelleges Vergilium non grammaticos, sed oratores praecipuos tradere debuisse. idem enim tibi, ut aliquibus

1 *scaevis* LR in *saevis* corr. r *scaevis* — 2 *obsecutos* corrupt ed. 3 *in quo* — *divisionem* om. ed. | *dicturum* LR *dictum est* ed. 7 *pertinet* ed. 9 *culpam* om. ed. 14 *fili* om. ed. | *conveniat* ed. 15 *circumitione* R (ut V 12, 25, at 1, 254 *circumitione* et 3, 85 *circumitu*) *circumventione* ed. 16 *novitate ac* LR ed. *novitatis causa* Hoppius. 17 *aliquantulum* ed. | *evagari* LR *augeri* ed. | *etiam* LR *iam* ed. 18 *thema* LR *praeludium* ed. 21 *profectum* LR ed. *propectum* nos. | *cupido* ed. | *hoc* om. ed. 22 *et iura* LR ed. *in iura* nos cf. 12, 938. 28 *debuisset* LR corr. r ed.

locis exempli causa posuimus, artem dicendi plenissimam demonstrabit. amato eum, qui multorum diversorumque scripta complexus est, erit operae pretium non errare per plurimos; et si id placebit, laudabis eum cui licuit un-
 5 versa percurrere, qui se diversae professionis et diversarum sectatoribus artium benivolum praebuit peritissimumque doctorem. habet denique ex eo nauta quod discat in officiorum ratione, habent quod imitentur patres et filii, mariti et uxores, imperator et miles, civis optimus
 10 et patriae spectatissimus cultor, in laboribus periculisque reipublicae optimum quemque et apud suos primum fortunas et salutem suam debere contemnere. magisterio eius instrui possunt qui se aptant ad deorum cultum futuraque noscenda. hic habent imitandam laudem qui
 15 inlaesas amicitias amant, habent quam metuant notam qui fluxa fide aut amicum fefellerint aut propinquum. docet quales esse debeant homines quorum praesidia in necessitatibus postulantur, ne adrogantiae aut inhumanitatis crimen incurrant; non erubescendum, si potior inferior
 20 rem roget, cum fuerit necessarius. postremo quoniam non possumus Maronianae virtutis omnia narrata percurrere, exempli causa ista dixisse sufficiat. facilius enim cetera legendo et considerando reperies, si praedicta fueris adsecutus. omnia certe quae ex eo nunc adripere pla-
 25 cuit, suis quibusque locis explicando tractabimus.

Nec te perturbent inperitorum vel obtrectatorum Vergiliani carminis voces inimicae. scio enim nonnullos calumniari quod sententias suas Vergilius velut contraria sentiendo dissolvat. in iis quippe reperiuntur qui relictis
 30 perspicuis rebus argumentis velint contraria ipsa firmare, atque ita adsertionibus suis ostendunt sese ab vero intel-

2 *eum* LR *eo* ed. 10 *laboribusque* ed. | *periculisque* om. ed. 14 *hii* LR *hic* ed. 16 *propinquum* L ed. *propinus* cum R. 20 *necessarius* LR (cf. 1, 64) *necessarium* ed. 21 *narrata* LR *numerata* ed. 24 *ex eorum* LR *ex eis* ed. *ex eo* nunc nos. 27 *enim* om. ed. 29 *dissolvat* LR *-rit* ed. | *iis* LR *his* ed. 31 *adsertionibus* L *insertionibus* R *fictionibus* ed.

lectu longe esse discretos. Vergilius enim si dixit deos esse et rursus non esse memoravit, alio autem loco posuit esse, sed nihil curare, alio vero esse et curare quae homines agant, esse fatum et non esse, stata die homines mori et interdum ante praefinitum tempus extinguere, sentire aliquid mortuos vel nihil esse post mortem, non adserentis officio ductus est, sed pro tempore, pro persona, pro loco, pro causa aut adstruxit ista aut certe dissolvit. denique, si ad propositum thema redeamus, inveniemus Vergilium id esse professum, ut gesta Aeneae percurreret, non ut aliquam scientiae interioris vel philosophiae partem quasi adsertor adsumeret.

Interea hoc quoque mirandum debet adverti, sic Aeneae laudem esse dispositam, ut in ipsam exquisita arte omnium materiarum genera convenirent. quo fit ut Vergiliani carminis lector rhetoricis praeceptis instrui possit et omnia vivendi agendique officia reperire. restat ut ante disputationis interioris ingressum etiam hoc debeat nosci, ordinationem operis sui sic conlocasse Vergilium, ut posteriora primitus et prima posterius poneret; nam Sici-liensi in parte naufragium descriptum non inter primos labores Aeneae numerabatur, usque adeo ut ipse idem diceret (1, 29): „iactatos aequore toto Troas, reliquias Danaum atque inimitis Achilli, arcebat longe Latio multosque per annos errabant acti fati maria omnia circum“; et ex Aeneae persona (1, 198): „o socii, neque enim ignari sumus ante malorum, o passi graviora, dabit deus his quoque finem. vos et Scyllaeam rabiem penitusque sonantis accestis scopulos, vos et Cyclopea saxa experti“; et ex persona Didonis (1, 755): „nam te iam septima portat omnibus errantem terris et fluctibus aestas“. haec ergo quae posterioris temporis fuerunt posuit

4 stata L (tu superpos. man. II) R statuta ed. 7 et pro L (in set pro corr. man. II) et R sed r ed. 8 adstruxit LR abstraxit ed. | ista om. ed. 14 ipsam L ipsa R ed. | omnium LR omnia ed. 17 dispositionis inferioris ed. 28 squilleam LR. 32 fuere ed.

prima et in aliud tempus superiora distulit, ut in convivio Didonis narrarentur, ne, si prima ponerentur, odiosum foret haec eadem inquirente Didone repetere, quae vitandae prolixitatis causa semel dici convenerat.

5 Interpretabimur igitur quod diximus thema, cuius prima pars est *arma virumque cano*: in hac brevitate et angusta propositione multa complexus est; nam et proposuit et divisit et in eo ipso sese commendat, quod non ludicra vel turpia ut alii, sed spectata elegerit ad scribendum, arma scilicet, hoc est scutum et alia quae Aeneae
 10 Vulcanum fabricasse perscripsit, et virum, non ut sexum significaret, sed virum qui talia arma, tam magna, tam pulchra habere vel gestare potuerit, virum qui Romani imperii auctor et conditor esse meruerit, virum qui Iu-
 15 nonis inimicitias et factionem deorum omnium superaverit, virum qui terra marique iactatus multa adversa tolerando ac ferendo transmiserit. hoc loco plerique arbitrantur errasse Vergilium, ut primo rem, deinde personam poneret; qui si Sallustium (hist. I 1 M.) considerarent liberum a
 20 ratione metrorum sic historiam coepisse, ut primo rem, dehinc populi Romani personam poneret, numquam Vergilium criminarentur, quem constat in propositione liberam ordinandi habuisse licentiam, exequendi vero alium ordinem adhibuisse. nam quod ait cano, quasi iam carmine con-
 25 pleto loqueretur, ostendit ex aperto thema esse, quod plenum atque perfectum futurae conscriptioni carminis praeparaverat. cano bis accipitur, cano arma, cano virum, sed armorum descriptionem primo propositam sequenti disputationi servavit et coepit a gestis viri adiun-

3—4 quae vitandae L quae evit- R. 5 interpretemur ed.
 8 dividit ed. 11 et virum LR et om. ed. 13 potuit ed.
 14 esse meruerit LR e. debuerit vel m. ed. 15 factionem —
 superaverit temere mut. edF virum — superaverit om. edI.
 16 virum — 17 transmiserit post meruerit transpos. edF.
 19—20 a ratione R oratione L. 21 dehinc LR deinde ed.
 24 tribuisse LR edI tenuisse edF adhibuisse nos. 29 servavit LR corr. r ed.

gens haec secundae propositioni, ne hiulcam faceret narrationem. sequitur altera cum propositione divisio, ut ostendat quid Aeneas fatali ratione, quid extra fatum perpressus sit; nam fuit fati ut perdita patria sua ire ad Italiam et in eam venire cogeretur. quo loco Vergilius 5 Aenean perditae civitatis crimine absolvit; nulla enim culpa est defensare nequissime quod fataliter interisse dubitari non poterat. simul monstrat non poenam fuisse quod Asiae finibus exclusus Aeneas amisso genitili solo quasi exul trahebatur in alienas terras, sed gloriam. 10 optimum quippe est idcirco parvum perdere unumquemque, ut minore percussus detrimento maioris rei emolumenta conquirit. certe et illud sentiendum, non malo factorum voto Iliensi imperio excidium extitisse, sed ne esset quod in Asiae partibus eum detineret qui consti- 15 tuendo Romano imperio dignus auctor et conditor parabatur. ergo quod ait *Troiae qui primus ab oris Italiam fato profugus Laviniaque venit litora*, factorum id ratione contigisse non dubium est. sed quaerendum est cur posuerit *Laviniaque venit litora*, cum nondum fuisset 20 hoc loci nomen, eo scilicet tempore quo Aeneas venit ad Italiam. non ergo iam tunc fuerant Lavinia litora, sed tunc cum gesta veteribus saeculis Vergilius replicabat. alia Vergilio fit causa, quia dixit primum venisse Aenean ad Italiam, cum constet etiam alios eo esse pervectos, 25 antequam Aeneas Italiam tetigisset: et verum est, sed non ad eam Italiae partem in qua sunt Lavinia litora. ergo et primus fato, quia alii ex eventu ad Italiam fuerant delati, Aeneas vero compulsus, quia, sicut multis locis est positum, aliam terram tenere non poterat cui fuerat de- 30 creta Italia in ea parte in qua ab eo Lavinium oppidum conditum est. ergo colligitur intellectus, ut fato non

1 *praepositioni* LR *propositioni* r edI: cf. quod spectat Donatus 7, 37 *novum exordium carminis*. 6 *perditae* LR *proditae* ed. cf. 2, 199. 12 *ut minore* L ed. *ut om.* R. 17 *primis* L. 18 *Laviniaque* LR *Laviniaque* r ed. 24 *fit* LR *fuit* r ed. | *quia* LR *qua* ed. 32 *ut fato* LR *scilicet* interpos. ed.

semel accipiatur, ut sit fato perdidit patriam fato exclusus, fato pervenit ad Italiae partem in qua vocitari coeperunt Lavinia litora. *multum ille et terris iactatus [et alto]*: aliam tenet cum propositione divisionem; nam specialiter scripsit in carmine suo quae in terris, quae in pelago perpressus sit Aeneas et haec ipsa adserit extra fatum fuisse addendo *vi superum*. vis enim non est nisi cum fit aliquid extra leges, hoc est contra fatum. ut autem ex hoc quoque excusaret Aenean, qui nihil tale de superis meruerat, addidit *saevae memorem Iunonis ob iram*, hoc est non propter Aeneae aliquam culpam haec superos fecisse, sed ut obsequerentur studio et voluntati Iunonis, cui utpote reginae universi in quam vellet partem consentire debuerant et idem velle quod illa praesumpserat. purgatur ergo etiam ex ista parte Aeneas: restat ut ipsam quoque Iunonem frustra adversus ipsum odium suscepisse monstremus, in quo ipso non tantum purgatio est susceptae personae, verum etiam deformatio Iunonis, quam e diverso poeta constituit; ait enim saevae memorem Iunonis ob iram. non enim saevam potentem dixit, ut alii volunt, sed revera saevam, quae persequeretur innocentem et eum qui nihil admisisset et esset deorum omnium perindeque ipsius quoque Iunonis antistes et cultor. onerat eam etiam alterius criminis invidia, quod inimicitias ipsas nulla ex culpa susceptas diutissime ac tenaciter retineret, perindeque indicavit honestis et probis etiam iustarum inimiciarum longaevam non convenire memoriam. hunc locum apertius notat in quinto libro (781): nam cum Venus apud Neptunum de ipsa Iunone quereretur, ait inter cetera „Iunonis gravis ira neque exaturabile pectus, quam nec longa dies pietas nec mitigat ulla“. concludit mire thema ipsum et omnem adversus Iunonem invidiam competenter exaggerat dicendo *multa quoque et bello passus, dum conderet urbem infer-*

1—2 *exclusus* LR *expulsus* ed. 4 *et alto* deest in LR
sed explicatur. 7 *addendo* LR *adde* ed

retque deos Latio, genus unde Latinum Albanique patres
 atque altae moenia Romae, ut etiam tunc bello Aenean
 adpetisset, cum civitatem in Italia conderet, cum inferret
 deos Romano imperio et statui publico profuturos, contra
 quae si obtinisset Iuno, nec Latinum genus nec Albanos 5
 principes neque ipsam Romam emersuram fuisse perinde
 que nec ipsum Caesarem Romani imperii culmen habi-
 turum. dum conderet urbem: de hac dictum est (7, 290)
 „moliri iam tecta videt, iam fidere terrae“. cuius dolore
 commota Iuno excitavit per Furiam bellum. proposito 10
 nova inventione themate, in quo non solum quae esset
 dicturus ostendit verum etiam multiformi ratione divi-
 sionis usus est, commendavit carmen suum et Aeneae per-
 sonam omni liberam crimine demonstravit, Iunonem, quam
 ex diverso posuit, multis modis gravi perfudit invidia. 15
 ipsum adgreditur ab invocatione Musae sui carminis caput,
 cui nisi instruendi lectoris causa thema praemisisset, per-
 didisset profecto gratiam laboris sui, cum quid lecturus
 esset lector ipse nesciret. interea proposito themati non
 mirandum est in omnibus non respondisse Vergilium; 20
 cum enim libros suos disposita ordinatione perscriberet,
 fine vivendi circumventus intentionem professionis suae
 complere non potuit; nam Albanique patres atque altae
 moenia Romae non scripsit.

Exposuimus thematis textum, iam nunc ad originem 25
 carminis caputque redeamus, ut ostendamus Vergilium
 poetarum more, quod erat scripturus ab invocatione Musae
 coepisse. *Musa, inquit, mihi causas memora, quo numine
 laeso quidve dolens regina deum tot volvere casus in-*
 10 *signem pietate virum, tot adire labores inpulerit?* rogatur 30
 Musa, quoniam deam nihil latere convenerat, ut odiorum
 Iunonis adversus Aenean diceret causas (nullum enim
 iustum odium est nisi quod delinquentis praecesserit culpa),

2 ut etiam LR edI quod etiam edF. 4—5 contra quae
 LR contraque ed. 8 dum conderet om. ed. 13 et Aeneae
 — 15 invidia temere mutavit ed. 18 lecturus LR dicturus
 ed. 21 perscriberet LR praescr. ed. 23 nam om. ed.

utrum aliquod numen vel ipsam Iunonem laeisset Aeneas, ut, cum nulla esset inventa, confirmaret Iunonis saevitiam. ideoque opposuit insignem pietate virum, ut ostenderet innocentem tot volvere casus [insignem pietate virum tot
 5 adire labores inpulerit] et, quod fuit gravius, insignem pietate virum, hoc est deorum cultorem et spectatae vitae hominem. quo loco possumus conicere quid factura esset delinquenti, quando sic adffixit innoxium. quae omnia sic in unum rediguntur; nam irasci, cum irascendi causa non
 0 suppetat, et non satiari innumeris tormentis alienis et gravissimis casibus saevitia est non ferenda. quod autem in themate posuit saevae memorem Iunonis ob iram, hic quoque confirmat. interea hoc dicendo instruit homines ad bonam vivendi rationem. bonum enim virum iustus
 5 dolor debet commovere et sic nec in ultione sit inmoderatus nec ipsas quamvis iustas inimicitias diutius in animo retentet. hoc hominum genus meliore testimonio Sallustius prosequitur et contrarios occulte reprehendit dicens (Cat. 9, 5) „et accepta iniuria ignoscere quam
 0 persequi malebant“. quantum ergo reprehendenda est Iuno, quae nec accepit Aeneae iniuriam et sic persecuta est innocentem! etiam diu inimicitias tenuit nulla praecedente offensione susceptas nec tot poenis et cruciatibus insontis potuit satiari. *tantaene animis caelestibus irae?*
 5 in deorum mentibus lenitas ac miseratio et pronum ad benefaciendum votum esse convenit. inde Vergilius admiratur, cum dicit *tantaene animis caelestibus irae*, quia nec frustra irasci debent nec commotionem suam in-

1 *utrum aliquod* LR *verum quod* ed. 3 *post opposuit*
 quae sequuntur usque ad 5 *gravius* om. ed.: ex quibus quae
 uncis inclusi per dittographiam irrepsisse patet. 8 *omnia*
sic L *omnia et sic* R *et del.* r. 11 *saevitiae si* L *saevitiae*
s// R *saevitia est* r ed. 15 *et sic nec* L *et sic ne* R *nec*
 om. ed. | *inmoderatus* LR *moderatus* ed. 17 *retineat* ed.
 18 *persequitur* ed. | *occultae* LR corr. r ed. 19 *accepta in-*
inuria LR = Sall. *ini. acc.* ed. 25 *miseratio* LR *miseri-*
cordia ed.

moderata ultione pensare, ne gravius reprehendatur in diis quod in hominibus displicet.

Post invocationem, quam non in adiumentum sui carminis, sed in favorem suscepti sui Vergilius posuit, incipit causas enumerare, quas lector vel auditor advertens inter initia ipsa cognoscat et Iunonem saevam et deos ceteros malo studio eiusdem Iunonis non recte adsensos et Aenean non sua culpa perpressum esse quae passus est. *urbs antiqua fuit*: primam et principalem causam odiorum Iunonis dicit, quam contra dispositionem fatorum suscepit Iuno, ut quod nunc Roma imperium tenet non ipsa, sed Carthago habuisset. sed angebatur fortissimo scrupulo et futurorum gnara sciebat fatorum ratione impediri nisus suos, quod emersurus foret ex sanguine Troianorum qui opes eiusdem Carthaginis perderet, ideoque cupiebat Troianos extinguere, ne ad illius tempora Troiana successio perveniret cui Carthaginis debebatur excidium. ecce ipsa principalis causa Aenean specialiter non tenet in crimine. ceteras videamus quas incidentis enumerat, quae ne ipsae quidem possunt eius innocentiam maculare. hae tamen enumerantur ad iniquitatem Iunonis exprimendam. ceterum sola illa Carthaginis fuit quae inimicam in odium Troianorum vehementer urgebat, ceterum si aliae non essent, necesse erat incitari ex illa sola Iunonem, ut quod instituerat adversus Troianos exerceret. sed propterea aliae sunt causae propositae, ut, cum omnes fuerint ab Aeneae speciali culpa discretae, et ipse Aeneas purgetur melius et Iunonis factio conatibus iniquissimis noscatur esse suscepta. laudatur hic Carthago, dum situs eius et cetera describuntur, ut ostendatur emergens Romanum imperium multiplici ratione opprimere potuisse, vel maxime fulta favore Iunonis praesentis. *urbs antiqua fuit, Tyrii temere coloni, Carthago, Italiam contra Tibe-*

11 *Roma* LR *Romanum* ed. 13 *gnara* LR *genera* ed.
 14 *nisus* LR *conatus* ed. 21 *hae* LR *haec* ed. 22 *inimica*
 ed. 27 *fuerint*—*et temere* mut. ed. 30 *Romanorum* ed.

rinaque longè ostia, dives opum studiisque asperrima belli:
 antiquam debemus accipere non magnam, ut nonnullis
 videtur, sed prolixi temporis, ut annositate ipsa roborata
 sit atque firmata perindeque potuerit Romanum imperium
 nascens longaevis viribus premere. Tyrii tenuere coloni:
 ut praeter incolas aucta sit etiam accessione Tyrriorum.
 laudatur etiam a loco ac situ: Italiam contra Tiberina-
 que longe ostia; a fortuna: dives opum, hoc est cui
 substantia propria non deesset nec quaereret alienam;
 a natura et moribus: studiisque asperrima belli. hanc
 igitur parabat aemulam Iuno, cui omnis ad inferendum
 bellum Romano imperio patebat occasio, Iunonis favor,
 locorum proximitas, substantia rei familiaris, bellatorum
 numerus et fiducia naturalis et innatum studium dimi-
 candi. quam Iuno fertur terris magis omnibus unam
 posthabita coluisse Samo: hic illius arma, hic currus fuit,
 hoc regnum dea gentibus esse, si qua fata sinant, iam
 tum tenditque fovetque: tanta obstinatione Iuno contra
 Romanum imperium nitebatur faciens pro Carthagini-
 opibus, ut omnibus eam terris et ipsis quoque genitalibus
 praeposuisset. denique insignia numinis sui et omne
 quod poterat in ea conlocaverat. progeniem sed enim
 Troiano a sanguine duci audierat, Tyrias olim quae ver-
 teret arces: vertere hanc habet intellectus expressam ra-
 tionem, ut nihil post excidium supersit: denique sic et
 alio loco ait (237) „quae te genitor sententia vertit?“
 hoc est sic mutavit, ut nihil pietatis remansisset in sen-
 sibus Iovis; item alio loco (2, 624) „tum vero omne mihi
 visum considerare in ignis Ilium et ex imo verti Neptunia
 Troia“, quoniam constabat nihil eius remansisse post
 flammam. haec ergo, ut dictum est, principalis fuerat
 causa, quae etiam si sola existeret, sola posset adversus

11 aemulari ed. 12 favor LR furor ed. 16 huic illius
 LR hic i. r. 19 Romanorum ed. 23 troiana sanguine LR
 corr. r. 29 alio—vero om. ed. 31 ergo om. ed. 32 causa
 om. ed. ante fuerat inseruit ed. post. | quae R ed. om. L. |
 extaret ed.

Troianos animum Iunonis urgere: faciebant aliae cumulum et odium ex priore causa susceptum magis ac magis augebant. hoc ostendit poeta dicendo *id metuens*: ut firmaret quod diximus, fuisse unam et principalem causam quam primo loco posuit. incipit iam alias dicere: ait
 25 enim *veterisque memor Saturnia belli, prima quod ad Troiam pro caris gesserat Argis, [necdum etiam causae irarum saevique dolores exciderant animo: manet alta mente repostum iudicium Paridis spretaeque iniuria formae et genus invisum et rapti Ganymedis honores]*: ut ostenderet
 10 Iunonem pernicioso studio laborare ne Troianis contingeret inpune evasisse post excidium Troiae vel viribus reparatis adversus Graecos armari, quos Illiensi bello confoverat, vel finis obtinere Italiae, propter Carthaginis meritum, addidit subinde aliam causam miro artis ingenio, ut ex uno Paridis facto non unum, sed et aliud
 15 crimen videretur exortum, quae quidem vexarent Iunonis animum, non tamen quae adscribi Aeneae merito potuissent. sic enim plurali usus numero unam causam duplicem fecit; nam cum Iuno in iudicio Paridis offensa sit,
 20 quod in malo aureo minorem praetulit deam, quaesivit ingenium dicentis aliam, cum dicit iudicium Paridis spretaeque iniuria formae, ut iniquum non suffecerit iudicium Paridis, qui potiori, hoc est reginae deorum omnium praetulit inferiorem, accesserit et formae iniuria. malum
 25 quippe aureum dicitur inscriptum fuisse „hoc munus formosior habeto“. cum ergo datum fuisset Veneri, dupliciter offensa est Iuno, ut, cum esset soror Iovis et con-

7 *Argis* lemmatis finis in LR: sed quoniam sequens interpretatio primum v. 27 tractat, deinde 25, tum 26, postremo 28, apparet Donatum totum adscriptum voluisse et membra, ut disputandi ordo ferebat, particulatim arrepta more suo repetivisse: quamobrem ut aliis similibus locis lemma supplevi.

14 *fine* LR *fines* r ed. 16 *et om.* ed. 18 *merito om.* ed.

20 *facit* ed. | *nam* LR *unam* edF. 21 *quaesit* LR *quaesivit* r *quasi sit* ed. 22 *iudicium* — 23 *formae* LR edI pro hoc versum 25 substituit edF. 23 *sufficerit* LR corr. r *sufficeret* ed.

28 *et coniunx* om. ed.

iunx, natu maior, regina deorum, cum iniuria famae suae
 obtinere nequiverit. causae ergo irarum fuerunt, sicuti
 dictum est, in iudicio mali aurei duae: una quia non
 obtinuit, altera quia pulchrior iudicata est Venus. ira
 5 pertinet ad illam partem, quia non vicit, saevi autem
 dolores ad iniuriam formae revocantur. gravissime quippe
 feminae offenduntur, si foedae iudicentur. denique satiat
 ipsam partem Vergilius dicendo manet alta mente re-
 postum iudicium Paridis spretaeque iniuria formae, ut
 10 non tantum irata videatur quod victa est quantum in
 illa parte quae ad iniuriam formae pertinebat. manet
 ergo quod dixit ad omnia pertinet, repostum vero ad
 iudicium Paridis, iudicium scilicet corruptum libidinis
 praemio, Paridis vero sic accipiendum, ut convicium sit,
 15 non hominis nomen, scilicet quasi abiecti, quasi venalis,
 quasi vulgaris et inhonesti. manet alta mente iniuria
 formae: hoc loco doctores falluntur; nam tradunt iniuriam
 formae sic extitisse: dicunt enim Antigonom Priami filiam
 ingressam Iunonis templum formam corporis sui prae-
 20 tulisse simulacro deae. quod contra est; nam melius est
 intellegere quod Vergilius habet quam fabulosa sectari,
 ut iniuria formae Paridis sit, non Antigonae. addit et
 genus invisum, ut ad principalem causam gementis aestus
 reduceret, et rapti Ganymedis honores, propterea quod
 25 turpiter amatus sit a Iove. hoc loco foedum est intellegere
 aliquid de zodiaco circulo in quo Ganymedes dicitur
 conlocatus, ne infames et effeminati inter sancta sidera
 numerentur et sentiamus quod poeta non dixit. exposuit
 omnis causas et ostendit universas alienas ab Aenea
 30 atque, ut posterius dictas ostenderet incidentis, ait *his
 accensa super*, hoc est his accensa super illam quae fuit
 propter excidium Carthaginis. et bene dixit accensa; ignis

7 foede LR foedae r ed. 12 repostum vero ad om. ed.

15 scilicet — 16 inhonesti omittendo et interpolando corrupt ed.

18 extitisse om. ed. 22 adde ed. 26 de diodiaco LR
 corr. r ed. 28 numerentur LR sint numerati ed. 30—31 his
 accensa om. ed.

enim non accenditur, nisi ex nutrimentis habuerit adiu-
 mentum. incipit nunc narrare labores Aeneae et casus
 referens non prima, ut in themate exposuimus, sed se-
 quentia. constabat enim ipso tempore quo in Tyrrheno
 mari navigabat Aeneas annum septimum currere ab ex- 5
 cidio Troiae. denique ipse poeta sic posuit, ut ostenderet
 multa praecessisse, quae non praetermittentis animo siluit,
 sed ratione ordinati carminis; servavit enim haec ad Di-
 donis convivium. *iactatos aequore toto Troas, reliquias*
Danaum atque inmitis Achilli, arcebat longe Latio: haec 10
 omnia ad exprimendam Iunonis iniquitatem posuit, ut
 satiaret odiorum unam et solam fuisse Carthaginis causam,
 qua exagitata nec misereri sinebatur nec deserere inten-
 tionem suam: quae quoniam noverat expugnari se ratione
 fatorum nec posse obtinere, cupiebat saltem ab iis terris 15
 eos longe admodum separare quibus per posteros Roma-
 num debebatur imperium. atque ut simul iniquitatem
 Iunonis ac saevitiam demonstraret, ait *iactatos aequore*
toto Troas, reliquias Danaum atque inmitis Achilli, ar-
cebat longe Latio. noverat enim contra rationem fatorum 20
 sese certare, qua causa vel propellere cupiebat Troianos
 a terris Italiae, quos ad plenum superare non poterat.
 inde factum est ut nec miseratione moveretur, ut *iactatos*
toto mari et eos qui ex infinito numero ad paucos fuis-
sent redacti quosque e manibus saevissimorum hostium 25
fortuna servaverat insidiis non deficientibus obtereret.
 quod autem posuit *reliquias Danaum*, exprimitur crude-
 litas inimicae, quae tot cladibus satiari non potuit, et
 adquiretur Aeneae laus maxima, quod de reliquiis Troiae
 Romanum quaesivit imperium, perindeque poeta con- 30

1 *ex trimentis* R. 2 *nunc* LR *vero* ed. 6 *Troiae*
 om. ed. 8 *ordinati* LR *observati* ed. | *servabit* LR. | *enim*
 om. ed. 13 *quae* LR ed. *qua* nos. | *miserere* LR corr. L
 ipse r. | *sinebatur* LR *sinebat* ed. 15 *cupiat tamen* ed. 16 *ad-*
modum separare LR *arcere* ed. 18 *ae saevitiam* R e s. L *ae s.*
 r et s. ed. 21 *vel* om. ed. 28 *inimicitiae* ed. | *tot* om. ed.
 30 *quaesit* (ut supra) LR *-ivit* r. | *perinde quae* LR corr. r.

firmat Aenean defendere potuisse integris opibus patriam suam, si fata non obstitissent, cum adserit in alienis terris eum de reliquiis imperium quaesivisse. *multosque per annos errabant acti fatis maria omnia circum: tantae molis erat Romanam condere gentem:* ne factorum ratione passi videantur quae contra fatum Iuno faciebat, sic ordinatur sensus narrantis: ad condendam Romanam gentem multos per annos errabant maria omnia circum. tantae molis erat Romanam condere gentem; magna enim sine magno labore condi non possunt. laudatur hic quoque eorum virtus qui nec malis frangebantur nec diuturnitate temporis et omnia fortiter tolerabant, ut superatis adversis ad retentionem debiti imperii pervenirent.

Vix e conspectu Siculae telluris in altum vela dabant 35
 15 *laeti:* ordinatur sensus sic: e conspectu Siculae telluris in altum vela dabant vix laeti; perierat enim in Sicilia Anchises et proxima erat Italia. dolebant Anchisis casum, laetabantur autem quod haut procul esset Italia. temperavit igitur utrumque Vergilius et expressit utrumque, ut diceret vix laeti. *cum Iuno aeternum servans sub pectore vulnus haec secum:* cum enim advertisset Iuno Troianos de proximitate Italiae gratulari, vulnere animi quod perpetuum retinebat magis magisque coepit urgeri. exclusa igitur ab inventione nocendi, exclusa loco et tempore sic
 20 *mene incepto desistere victam?* qualis vetus et pertinax inimica cogitationes habere debuerit non sine rhetorica disciplina poeta composuit. inducturus enim saevientis deficientis inventiones ad nocendum inducto comparativae
 30 qualitatis statu per aliena exempla nocendi consilia inventa commemorat. comparat ergo Iuno personas cum personis, hoc est suam et Minervae, Troianorum et Graecorum, inimicitiarum quoque causas confert, Graecorum

1 *integris opibus* om. ed. 3 *eum de reliquiis* om. ed.

9 *magna* — 10 *possunt* om. ed. 12 *ut* — 13 *pervenirent* LR
 et — *prorumpebant* ed. 30 *alienae exempla* LR. 31 *cum personis* om. ed.

poenam Minerva irascente completam cum Troianorum suppliciiis, quae obtinere non potuerunt, enumerare non cessat: quae omnia plenius per singula disseremus. mene, inquit, in pronomibus est magnum dicendi pondus, ut quod non apertius dicitur intellegatur: mene ergo, hoc est reginam deorum et sororem Iovis et coniugem, sicut infra, cum dolores suos persequeretur, aperuit dicendo „ast ego quae divum incedo regina Iovisque et soror et coniunx“. hoc est mene quod est ast ego; intellectus enim pronominum ipsorum unus est. incepto desistere victam: incepta sunt dispositiones et destinationes animorum, sicuti Sallustius ait (hist. I 74 M.) „nam talia incepta, ni in consultorem vertissent, reipublicae pestem factura“. dolet ergo intentionem suam sine effectu defecisse nec superesse iam nocendi consilium vel tempus. interea bonorum est incepta deserere, si tamen aut prece flectantur aut sponte ignoscant. haec dolet utramque se occasionem perdidisse et incidisse quod doleret, cum ludibrio scilicet, ut superata discedat. inde est quod ait *nec posse Italia Teucrorum avertere regem?* hoc est dicere si perdere non potui, debui vel superare Teucrorum regem. Italia producte proferenda est, ut sit ab Italia deducta praepositione; ut est alio loco (263) „bellum ingens geret Italia“, hoc est in Italia, ita hic intellegendum ab Italia. adgreditur comparationem poenarum, ut qui perire non potuit vel secerneretur a terris Italiae. fit et numeri con-

3 omnia om. ed. 13 ni in consultorem vertissent L ni in consultorem venissent R n. i. c. vertissent r ni in om. ed.: at 4, 314 (316) ni inconsulto revertissent LR ed. ni in consultorem vertissent r: haec vera Sallustii verba esse Linkerus quoque et Dietschius et Maurenbrecherus viderunt; quae de varia codicum lectione Maur. affert sola Harlemensis auctoritate nituntur ex iis quae v. d. Hoeven p. 46 scripsit petita. | *pastem* R corr. r. 16 incepta deserere LR incepto desistere ed. 17 haec LR hoc ed. 19 discedat LR -deret ed. | *nec lemmatis initium* LR *desistere victam non* ed. 22 *ferenda* LR *proferenda* ed. | *est* om. ed. 24 ita LR ita est ed. 25 *adgreditur* LR *aggreditur et* ed. 26 *et fit et* edF.

paratio, ut, si plures non potuit opprimere, vel iuxta unum
 obtineret Aenean. sciebat enim stirpi eius deberi Romanum
 imperium et Carthaginis eversionem. *quippe vector fatis:*
 venit ad comparationem suam et Minervae. si enim fata
 5 inpediebant ne obtineret Iuno, nec Minervae, quae fuit
 inferior, permitti debuit ut quod vellet efficeret. sic ergo
 dixit *Pallasne*, quae non esset tanti meriti nec tantae
 potestatis, *exurere classem Argivum atque ipsos potuit sub-* 40
mergere ponto? haec est comparatio poenarum et perso-
 10 narum: Minerva potuit et navis Graecorum et Graecos
 ipsos exurere, ego unum nec occidere potui nec avertere
 ab Italia. exurere plus est quam urere; urere est enim
 laedere aliquid flammis, exurere autem penitus abolere in-
 cendio. hoc loco et omni occasione confirmat poeta Aeneae
 15 stirpi fuisse decretum imperium Italiae, cum de solo inducit
 Iunonem loquentem quippe vector fatis. venit rursus ad
 comparationem suam et Minervae, simul etiam ultro sibi ob-
 iectat quod sciebat obici posse: quod est in causa artifi-
 ciosum, ut proponas ultro atque dissolvas quod potuit
 20 formidari, ne praeteritum vel certe suppressum dicatur pur-
 gationis desperatione transitum. *Pallasne exurere classem*
Argivum atque ipsos potuit submergere ponto? in ipsa com-
 paratione persistens utitur argumento a minore ad maius.
 minor enim fuerat Minerva aetate et potestate, cui si
 5 fata cesserunt, ut in eos quos oderat poenas exereret,
 multo magis aetate praecedenti Iunoni, sorori et coniugi
 Iovis, reginae quoque deorum omnium, debuerant nocendi
 sinere facultatem. fit comparatio alia qua dixit *unius ob*
noxam et furias Aiacis Oili ipsa Iovis rapidum iaculata
e nubibus ignem disiecitque rates evertitque aequora ventis,
 30 *illum expirantem transfixo pectore flammam turbine corri-* 45
puit scopuloque infixit acuto: illa propter unum multos

4 suam LR sui edF. 8—9 inmergere LR at infra sub-
 mergere. 9 et personarum om. ed. 14 et LR ex ed.
 17 suam LR sui edF. 20 formidare ed. 25 exereret LR
 exerceret ed. cf. 407. 27 debuerat ed. 28 quam LR quum
 ed. qua nos. 29 Oilei ed.

cum ipsis navibus perdidit, ego in plurimorum offensa unum ab Italia avertere non possum? hic quoque laus exprimitur Aeneae, cuius tantum meritum fuit, ut eius felicitatem Iuno cum omnibus diis non valuerit superare. cum igitur diceret quippe vetor fatis, addidit, ut dictum est, exemplum Minervae Graecorumque ab ea perditorum existimans in eorum interitu fata esse permutata, ut licuerit volenti inferre perniciem quam fata non sinebant. maiorem dolorem Iunonis adsignat, quod in eodem fato Minervam monstrat tantum in suis doloribus potuisse, ut in ultione sua etiam fulmine Iovis usa videatur, poenamque ipsam sic exprimit, ut delicti ipsius defendat auctorem, quae defensio iram Iunonis exaggerat. qui enim potuit defendi iniuste gravissimum supplicium pertulit, multo magis socii eius qui cum navibus perierunt unius noxa. interea pro arbitrio suo et pro praesumpta Carthaginis causa vult cum rege suo, hoc est Aenea, reos tenere Troianos, qui nihil etiam ipsi commeruissent. videamus nunc quemadmodum Aiakis excuset offensam, ut magis sese dolendo adfligeret, si in eo facto acerbitas poenae completa esse videatur in quo non fuit gravis delicti vel culpae substantia. furias, inquit, Aiakis Oili: Ajax ingressus templum Minervae incestatus caede et hominum sanguine, quia amore Cassandrae tenebatur ac per hoc nesciebat quid mali committeret, ab ipsis altaribus tractam stupro sacram virginem violavit et, quod erat gravius, sub ipsis oculis Minervae. defenditur iste veniali statu: factum enim manifestum non purgatur, nisi hoc genere, ut dicatur si deliquit Ajax, non erat suae mentis nec sui consilii; furebat enim, hoc est amabat, quod pathos, ut dictum est, venialiter defenditur. quicquid enim per

4 *felicitatem* LR *facultatem* ed. 7 *in eorum interitu* LR *meorum in te* edI *eorum in se* edF. 9 *sicque ante maiorem* interpol. ed. | *facto* R. 11 *sua* LR *sui* edF. 14 *iniustae* LR corr. r ed. 16 *noxam* LR *ob noxam* r ed. *noxa* nos ad antecedentia retrahentes. 22 *Aiacis* om. ed. 24—25 *ac per hoc* LR *atque per haec* ed.

pathos ipsum admittitur non adscribitur homini qui maiore
 vi coactus aliquid efficit quod contrahat crimen. Aiakis
 ergo factum levius facit, ut ostendat veluti graviora pec-
 cata Troianorum, quae non erant. denique cum enume-
 5 raret poeta superius incidentis iracundiae causas, alios
 dixit deliquisse, qui illo tempore quo Aeneas cum suis
 navigabat non adfuerant. denique nec Paris praesens fuit
 nec Ganymedes, quorum ex facto utique non debuit alios
 opprimere qui nihil admiserant. in facto tamen Minervae
 10 consideratur irascentis iniusta sententia, quae non tractavit
 innocentium in illa poena consortium, dummodo cum illo-
 rum licet iniusto supplicio perderet inimicum. disiecitque
 rates, ne, si forte alicui contigisset evadere, haberet navi-
 gandi subsidium. evertitque aequora ventis alieno imperio
 15 usa, hoc est cum Iovis fulmen arriperet, et imperium
 Neptuni sumpsit habuitque in ventos iubendi potestatem
 qui alterius imperio regebantur. exprimitur hic magis ac
 magis irascentis Minervae violentia, cum Aiakis ipsius de-
 monstratur interitus, unde Iunonis animus torquebatur.
 20 perditis enim Graecis navibus et innoxiiis hominibus nau-
 fragio pressis debuit auctoris offensae gravius supplicium
 demonstrari, ne reus cum insontibus una parique poena
 videretur afflictus. illum, inquit, expirantem transfixo
 pectore flammam turbine corripuit scopuloque infixit acuto.
 25 illum quod dixit et eius nomen suppressit, hoc est quod
 plurimis locis diximus, magnum intellectum ex pronomi-
 nibus nasci; nam dicendo illum hoc vult intellegi: illum
 temerarium, illum inconsideratum, illum sacrilegum, illum
 profanum, illum qui in templo deae, in templo virginis,
 30 ante ipsas aras, in conspectu numinis regiam sacerdotem
 intactam stupro violavit. expirantem transfixo pectore
 flammam, sine dubio flammam cum anima expirantem,
 transfixa scilicet fulmine ea corporis parte qua percussa

6 *illo* LR *eo* ed. 12 *licet* om. ed. 14 *evertitque—ventis*
 supra post *rates* inseruit ed. 16 *su* LR *sumpsit nos surripuit*
 vel *arripuit* r in margine *fratris sui* ed. 33 *transfixo* LR ed.
fulmine L in f. R om. ed. | *partis* LR corr. r ed.

facilius uniuscuiusque interitus provenit. turbine corripuit scopuloque infixit acuto; figi enim non potuit nisi ingenti turbine, cum pondere atque magno actu saxo fuisset inlisis. et hoc ad irascentis animum pertinet, ut, cum in acutum scopulum etiam modesto fluctu iactatus haerere potuisset, adderetur maior vis, quo facilius fieret quod volebat offensa. hic etiam illud intellegi potest, idcirco eum infixum scopulo, ne delatus fortassis ad litus sepulturae saltem beneficium reperiret. haec igitur suppliciorum genera propter acerbitatem Iunoni displicent, quae volebat Aiacem potuisse defendi, quo magis sese excruciat insontem furore peccasse diiudicans et arbitrata crimini obnoxios tenendos esse Troianos, qui non erant rei. concludit mire comparationem ipsam a persona sua dicens *ast ego*, et quam vim pronomina teneant ipse poeta monstravit, cum sequentia necteret. ait enim *quae divum incedo regina, Iovisque et soror et coniunx*. ostendit ergo quid sit quod dixit *ast ego*, scilicet quae omni genere Minervam praecedo. reginam enim constabat ceteris esse potiozem accedente eo quoque quod. etiamsi nullam reginae haberet potestatem, deberet ab eo qui frater esset et maritus aliquod meritum consequi. constat enim mulieres a maritis acquirere dignitatem, si magni sint et in summo honore aut potestate fuerint, per maritum autem cadere, si nullius fuerit dignitatis. cum igitur et ipsa esset regina et deorum rex esset qui ei et mariti consortio et germanitatis vinculo tenebatur, vehementissime movebatur, quod desiderata non valeret implere. ut autem omnia rationis suae in unum colligeret, utitur anacephalaeosi. nam mene quod in capite posuit, hoc est *ast ego*; quod dixit in principiis incepto

2 *ingente* LR corr. ed. 3 *actu* LR *ictu* ed.: sed Don. Vergilii exemplum 12, 687 secutus esse videtur. 5 *molesto* ed. 11 *peccasse* L *peccare* R corr. r. 18 *rerum* post *genere* interpol. edF. 22 *constabat* LR *constat* ed. | *a maritis* LR *amantis* ed. 24 *cadere* LR *accedere* ed. 26 *et post consortio* om. LR add. ed. 28 *omnia* om. *rationem suam* scripsit ed.

desistere victam nec posse Italia Teucrorum avertere regem, hoc est quod memoravit *una cum gente tot annos bella gero*. Graeci enim cum Aiace, mox ut Minerva irata est, uno ictu perierunt. complectitur ergo inter dolores suos
 5 etiam hoc, quod ipsa quasi cum aequalibus bello contendens et per infinitos annos continuas inimicitias exercens obtinere non potuerit. recte autem posuit *bella gero*, quasi cum resistantibus, quasi cum iis qui sperarent de Iunone victoriam. denique ut hoc probaret, ait *et quis-*
 10 *quam numen Iunonis adorat praeterea aut supplex aris inponit honorem?* Hoc idcirco posuit, ut ostenderet per coniecturam Troianos idcirco Iunonis numen non adorare et aris eius non inponere sacrificia, quod se sperarent eam renitendo superaturos. hic quanta arte in medio posuerit
 15 praeterea debet ostendi; nam sic esse debuit: praeterea quisquam numen Iunonis adorat aut supplex aris inponit honorem? sed, ut diximus, honestius in medio posuit praeterea, ut utraque conecteret. certe et hoc plurimis locis ostendemus, unam orationis partem non semel, sed
 20 saepius accipiendam, ut dicamus praeterea aut quisquam numen Iunonis adorat? praeterea aut supplex aris inponit honorem? ut praeterea bis accipiatur aut certe ordinato sensu semel ponatur in capite.

Talia flammato secum dea corde volutans: cum haec 50
 25 Iuno tractaret taliaque secum conferret, ipsa quoque nocendi consilium repperit nec laboravit inquirere, quando illi exemplum Minervae quid esset necessario faciendum mature suggestit. sed prius poeta debuit demonstrare quantum irascentis ardores excreverint disputando. supe-

1 nec LR non ed. (ut supra). 4 in uno ed. 5 etiam LR et ed. | quasi om. R. 6 et om. ed. | infinitos LR continuos ed. 10 adorat ubique LR. | inponit hic et inferius, tertio loco inponet LR corr. r: Donatum, quoniam de Troianis intellegit, inponit legisse apparet. 12 aut LR ed. et nos. 13—14 ea retinendo ed. 18 pluribus ed. 19 ostendimus ed. 20 discamus L. 22 aut certe LR ut c. ed. 27 quid LR quod ed. 28 suggerit ed.

rius quippe cum initia cogitationum eius enumeraret, his, inquit, accensa super, hic ait talia flammato secum dea corde volutans. plus est enim flammatum quam accensum, unde manifesta, ut dictum est, ratione monstratur, quantum doloris Iunoni accesserit ex comparatione tot modis et generibus facta. haec igitur cum tractaret Iuno, accepit de exemplo nocendi consilium: iuvabatur autem eius intentio, quod Troiani per id temporis navigabant. *nimborum in patriam, loca feta furentibus austris, Aeoliam venit*: servavit hic Vergilius personae rationem miro artis ingenio, sed in ea parte, non quae competeret reginae, sed quae conveniret iratae et ei quae nollet occasionem loci et temporis perdere. nam si personam vellet ostendere reginae, mittere aliquem ad Aeolum debuit et iubere quid fieret. neglecta ergo potestatis ratione totum adsignat iratae et ei quam cogeabat ultionis spes in evidenti constituta, et licet iratis et flammatis aestibus animorum non detur integra consiliorum intentio, tamen totum miscet in persona Iunonis, ut irata non consideraret iniuriam suam et deorum regina Iovisque uxor et soror ad Aeolum pergeret, sed iis, ut dictum est, omnibus spretis ipsa vaderet, curaret praesens quod desiderabat impleri. mandata enim si extitissent, aut neglegi possent aut non pro voluntate Iunonis procederent aut emergente dilatione facti nocendi periret occasio. quo loco Vergilius docet per nosmet ipsos agendum quod rectius cupimus provenire, et, si quando inferior persona nobis necessaria est ad praestandum quod habet in potestate, servemus ei honorificentiam competentem, ut maiore studio conpleat quod fuerit necessarium; gratatur enim sibi a potiore esse delatum. cetera quae sequuntur eam rationem tenent, ut sciamus ventos cavis terrae vel montium contineri. Aeolum

2 *flammatos et cum* LR corr. r. 10 post *venit* collatis vv. 81 et 100 excidisse puto et cetera quae sequuntur usque *supplex his vocibus usa est*, quoniam v. 64 explicatur.
 15 *quid* LR quod ed. 22 *desiderabant* R corr. r. 27 *si* om. ed. 28 *ei* L r in ras. et ed. 30 *gratulatur* ed.

regem poetice inducit dicitque ad eum Iunonem supplicem locutam, cum verba eius non essent supplicantis, sed iubentis. supplicem ergo intellegendum, quod ipsa ad eum venit et locuta est haec: *Aeole, namque tibi divum* 65
 5 *pater atque hominum rex et mulcere dedit fluctus et tollere vento*: hunc locum si quis attentius diligentiusque discutiat, nihil quod non miretur inveniet; est enim arte et subtilitate dicentis admodum satiatus. nam coepit a nomine, quod ipsum nec Iunonem humilem nec Aeolo iniuriam fecit. potior quippe si inferiorem nomine suo vocet, et se benivolum monstrat et illi unde gaudeat subministrat. pulchrum est enim, si inferiore in loco positus sit cognitus potiori perindeque carus acceptusque monstratur. fecit ergo secundum artis praecepta benivolum: facit attemptum, cum dicit namque tibi divum pater atque hominum rex et mulcere dedit fluctus et tollere vento. nam exinde conicere Aeolus potuit officium suum Iunoni esse necessarium, cum subtiliter conventus audisset habere se in ventos plenissimam potestatem. ne autem adrogantem 20 faceret Iunonem, ait divum pater atque hominum rex. non dixit frater meus et maritus meus, ut supra posuit „ast ego, quae divum incedo regina Iovisque et soror et coniunx“. illic enim, ubi secum locuta est, si specialiter hoc posuit nullo audiente, adrogans iudicari non potuit, 25 hic vero cum dicit namque tibi divum pater atque hominum rex, intellegi potius voluit quam dici. non enim apud eum loquebatur qui non eam nosset. dictio autem ipsa ne esset prolixa et plurimum temporis teneret, ipsa occulte sibi proponit quae ab Aeolo possent excusationis 30 causa praetendi et ipsa illis respondet ita, ut ulterius accedi non posset. denique ne diceret Aeolus non sunt

2 *supplicantis* LR *supplicis* ante non ed. 6 *ventos* ed.
 9 *ipsam* ed. 10 *facit* ed. 11 *benevolam* ed. 12 *possitis*
sit R corr. r. 14 *ergo* LR *enim* ed. | *facit et* ed.
 16 *ventos* ed. 18 *subtilitate* ed. | *conventus* L *cumventus*
 R *circumventus* ed. 20 *Iunonem* L *Iuno*/// R cum ras.
 21 *et* LR *atque* ed.

venti in potestate mea, praevenit antea et ait plenam
 habes in ventos licentiam et tenendi et dimittendi, eri-
 gendi fluctus et placandi potestatem; nam tibi eam deo-
 rum omnium et hominum rex concessit et tradidit. ne
 diceret Aeolus habeo quidem in ventos potestatem, sed
 non mihi licet mare perturbare, quod est sub alterius
 regno, idcirco dixit et potestatem accepisti in ventos et
 maria, cum volueris perturbare inmissis ventis vel placare,
 cum eos retinueris. certe et illud sentiendum est nec
 metuas Neptunum hac in parte, quia potior est Iuppiter
 qui tibi hanc licentiam dedit. incipit iam insinuare ipsam
 causam dicens *gens inimicia mihi Tyrrhenum navigat*
aequor Ilium in Italiam portans victosque penates: omnia
 proponentis et respondentis studio memorantur. hic enim
 non nominavit Aenean, ne diceret Aeolus non possum
 aliquid moliri adversus nepotem Iovis qui mihi imperium
 dedit. ait ergo *gens*, quae generalitas nomen speciale
 suppressit, quod poterat impedire desiderium. addidit ini-
 mica mihi, non dixit ego sum illius inimica, sed ipsam
 constituit inimicam, quasi inferiores potiore provocarent.
 gravavit hoc genere Troianos, ut etiam ipse Aeolus rerum
 indignitate permotus iracundiam suam Iunonis commotioni
 coniungeret. mihi vero quod ait, hoc est reginae, sorori
 Iovis et coniugi, quae omnia per pronomen intellegi vo-
 luit et propter adrogantiam non apertius poni. Tyrrhe-
 num navigat aequor, vel quod facilius moveri in perni-
 ciam navigantium posset vel quod vicinum esset Italiae.
 Ilium in Italiam portans: omnis opes suas omnemque
 substantiam secum portans, quae si perisset per idem
 tempus, novari posterius non posset. ne vero excusaret
 Aeolus deorum causa, quibus cogebatur inferre violentiam,
 addidit victosque penates: scilicet metuendos non esse,

1 *mea* om. ed. 6 *proturbare* (et infra) LR *perturbare*
 ed. 14 *proponentis* LR ed. respicit ad p. 25, 29. | *memorantur*
 L *memorat* cum rasurae vestigiis R *-rantur* r. 18 *addidit*
enim ed. 25 *poni* LR *posuit* ed. 30 *potuisset* ed.
 31 *causa* LR edI *causam* edF.

qui nec sibi nec suis prodesse potuerunt. desiderii dehinc summa subnectitur et modus poenae. *incute vim ventis submersasque obrue puppis aut age diversos et dissice corpora ponto*: expressit plenam patheticam; nam si eo ordine quo locuta est vellemus intellegere, non cohaeret. si enim ordinatam posset commota proferre dictionem, sic debuit loqui: Aeole, gens inimica mihi Tyrrhenum navigat aequor Ilium in Italiam portans victosque penates: *incute vim ventis submersasque obrue puppis et dissice corpora ponto aut age diversos*; namque tibi divum pater atque hominum rex et mulcere dedit fluctus et tollere vento. ante omnia tamen consideranda sunt quae Iuno perfici cupiebat dicta quidem, sed non ordine suo, ut appareret eam per commotionem nimiam ordinationem rebus ipsis dare nequissse. dixit *incute vim ventis submersasque obrue puppis*, iungere debuit et *dissice corpora ponto*, quod fieri necesse erat navibus submersis, atque ita novissimum ponere aut *age diversos*, ut esset, sicut diximus, oratio recte composita hoc modo: *incute vim ventis submersasque obrue puppis et dissice corpora ponto aut age diversos*. denique hoc et ipsae coniunctiones ostendunt, cum dicit *incute vim ventis* et ponit „que“, ut coniungat factum factum, *submersasque obrue puppis*, adsociat „et“, ut compleat effectum submersarum navium et proveniat inde *dissice corpora ponto*. ecce ponit „aut“, diversae naturae coniunctionem hoc est disiunctivam, ut faciat separationem poenae, ut, si provenire non posset *submersasque obrue puppis* et *dissice corpora ponto*, proveniret saltem *aut age diversos*, quoniam sparsi nihil audere posterius poterant nec ad Italiam pervenire. *sunt mihi bis septem praestanti corpore*

1 potuerant ed. | desiderii cum antec. coniunctum ed.
 2 et — poenae om. ed. 3 desice (infra dissice) LR. 4 patheticam LR potestatem ed. 5 vellimus LR vellemus ed. an velimus?
 6 debuit loqui LR loqui inciperet ed. 10 aut age diversos contra interpretationis sententiam post puppis transpos. ed. 11 ventos LR, sed supra bis vento sic r. 13 apparet ed. 16 iungere debuit om. ed.

nymphae, [quarum quae forma pulcherrima Deiopea]: ut cupiditatem et ardorem explicandae rei qua Iuno urgebatur ostenderet, ad auctoritatem iubentis addit et praemium, ut multifariam de effectu securior redderetur. sed haec dictio obliqua est; pulsat enim Veneris munus et, 5 quia propter Helenam, quae fuit in alieno matrimonio, et Graeci et Troiani perierant nec poterat esse matrimonium inter ipsam et Paridem et, si remorata apud ipsum foret, legitimam subolem utpote ex adultera procreare non posset, iis quae proponi e contrario potuerunt acute subtiliterque respondit singulis, antequam dicerentur, occurens. 10 sunt, inquit, mihi, hoc est non invadam te propter alienum, quod, cum dedero, posterius perdas, sed dabo quod habeo proprium. subicit deinde laudem muneris sui et eam ipsam multis extollit, primum a numero, bis septem, 15 a qualitate, praestanti corpore: quod difficile fuit, omnis formosas memorat et eam pollicetur quae pulchritudine ceteras anteiret, dehinc a genere, cum dicit nymphas, ut Helenam ratione sanguinis superaret; adiungit *conubio iungam stabili* [propriamque dicabo, omnis ut tecum meritis pro talibus annos exigat], ut esset legitimo matrimonio sociata et honestis nuptiis iuncta, quod cum fit, stabile matrimonium est et unius consortio dedicatum. subnectit ex huiusmodi coniunctione quales possint procreari liberi, 20 et pulchra, inquit, faciat te prole parentem: Paris enim 25 nec diu potuit retinere quod male fuerat consecutus et si, ut dictum est, apud ipsum Helena vivo marito suo diutius mansisset ac partum aliquem edidisset, pater ex

1 *quarum* — *Deiopea* deest in LR, sed explicatur. 9 *ut postea adulteram* LR *utpote adulteram* per rasuram r item ed. *utpote ex adultera* nos. 10 *possit* ed. | *iis quae proponi* LR corrupt ed. 12 *te propter* LR *pr. te r*, sed et alibi Don. propter secundo loco posuit. 14 *subicit* LR *subiecit* r ed. 15 *primo* ed. 16 *a qualitate* LR *a om.* ed. 20 *propriamque* — 21 *exigat* deest in LR, sed explicatur. 22 *fit* LR sit ed. 23 *esset* LR ed. *est et* nos. 25 *inquit* om. ed. *faciet* LR. 27 *sicut* LR ed. *si ut r si post est* ed.

eo dici non posset; ex adulterio enim concepti non habent legitimum patrem. proinde illa est pulchra proles quam profert honesta coniunctio. hoc loco inanis intellectus homines omisso Vergilii puro et vero sic suspicionibus in
 5 falsam interpretationem ducit, ut adserant pulchram prolem ideirco Iunonem pollicitam, quod Aeolus iam turpis filios habuisset, cum Iuno ei et perpetui temporis matrimonium promisisset et pulchram prolem, hoc est non corporis, sed generis honestate decoratam. denique ostendemus pulchram prolem non in corporis forma Iunonem esse
 10 pollicitam, sed in ipso matris honesto consortio. alio quippe in loco (286) ipse Vergilius, cum originem Caesaris adsereret a Troianis descendere et hanc partem inter laudes eius poneret, nascetur, inquit, pulchra Troianus
 15 origine Caesar, scilicet pulchra non corpore, sed natalium honestate. hoc loco Vergilius docet contemnenda esse quae apud nos magna sunt, ut obtineamus quae magno-pere desideramus impleri. *Aeolus haec contra:* quod ait contra, hoc est non contra voluntatem Iunonis, sed contra
 20 verba; noluit quippe ei parti respondere qua Iuno praemium promisit. neque enim dixit bene me accipis aut gratias ago promissis tuis, ne videretur etiam ipse ut Paris libidinis munere provocatus voluntati Iunonis obsecutus. item intellegi etiam sic potest contra, quia illa
 25 dixit namque tibi divum pater atque hominum rex et mulcere dedit fluctus et tollere vento, item dixit victos-que penates. Aeolus ergo quomodo contra responderit disseramus, sed primo videndum est quomodo etiam ipse benivolam fecit, ait enim *tuus, o regina, quid optes ex-*
 30 *plorare labor, mihi iussa capessere fas est.* ut est, inquit,

1 *adultero* ed. 3 *inanis* LR *maior* ed. | *hominis* LR ed.
-nes r. 4 *amisso* ed. | *supplicionibus* R corr. r. 7 *Iuno*
 LR *vivo* ed. 16 *docet* LR *d. non* edF. 17 *apud nos*
quae ed. 19 *hoc est* inserui ad exemplum v. 67 aliorumque.
 25 *dicit* ed. 26 *ventos* ed. | *item* — 27 *penates* om. ed.
 28 *primo* LR *prius* ed. 29 *benivolam fecit* LR *se* interpos
 ed. *benivolam* nos (cf. 372. 522).

discretio inter personarum merita, sic et officia discernuntur. tu regina es, officium tuum iubendo, meum vero exequendo completur. tui laboris est hoc est tuae curae invenire quid iubeas, sollicitudinis autem meae dare praeceptis effectum. et quod ait fas est, hoc est licebit facere, 5 etiamsi inlicita iubeas fieri (illa enim dixit victosque penates), Aeolus sic videtur contra respondisse, etiamsi victi non essent, facerem, quia cum fieri aliquid non licet, incipit licere, si eius fiat iussu cui ut iubeat plena potestas est. ecce exempli causa ponamus iudicium publicum: non licet hominem verberare et torquere et qui haec fecerit plectitur, sed si iussu iudicis fiant, nullum admittitur crimen: hoc voluit etiam Aeolus dicere, inlicita si me iubeas facere, faciam et impune faciam, quia regina iubente nulla obsequentem poena vel culpa sequetur. item 15 contra respondit dicendo *tu mihi quodcumque hoc regni, tu scepra Iovemque concilias*. illa enim dixit a Iove accepisti potestatem, ille in voce officiosa persistens ipsius Iunonis vult esse quod poterat. addidit tu scepra Iovemque concilias: ipsum, inquit, Iovem ut propitium habeam 20 tu facis et, ut memorem se omnium beneficiorum Iunonis ostenderet, addidit *tu das epulis accumbere divum [nimborumque facis tempestatumque potentem]*. unum videtur posuisse beneficium praestitae humanitatis, sed cumulatur alio, si convivium cum potiore misceatur, tertio, si cum 25 potioribus plurimis, quarto, si inferior persona non sedeat, ut fieri solet, sed accumbat. posuit in fine: et hoc quod desideras tuum est et in tua positum potestate. personarumque in utraque oratione, loci quoque et temporis habitam rationem dubitari non potest, scilicet Iunonis, 30

2 es LR hoc est ed. 5 post fas est inserui hoc est ut
 v. 76. 9 cui iubeas LR cui cum iubeat r iubendi man. II
 in L item ed. ut iubeat nos. 11 torquere LR aut t. ed. et t.
 nos. 15 vel culpa om. ed. 19 tu scepra LR das epulis
 accumbere divum post tu interpol. ed. 22 nimborumque —
 23 potentem deest in LR, sed verbis posuit etc. explicatur.
 28 personarumque R item cum puncto supra q; L que om. ed.
 30 personarum post potest interpol. edF.

Aeoli, Troianorum, penatium victorum, Veneris, Helenae, Paridis, Deiopeae, loci propter mobilitatem Tyrrheni maris et Italiae proximitatem, temporis vero, ne multiloquio tractum tempus oportunitatem nocendi corrumperet. denique breviter Iuno desiderium suum prosecuta est, brevius respondit Aeolus et promisit effectum.

Haec ubi dicta et cetera quae sequuntur: hoc est, ubi Iuno et Aeolus haec dixerunt, coepit Aeolus iussa complere, quae fuerunt haec: incute vim ventis submersasque obrue puppis et dissice corpora ponto aut age diversos. patefecit igitur exitum ventis et plurimos simul atque diversae naturae, hoc est contrarium flantis atque inpugnantis sese, fecit exire, ut confligentibus inter se fluctibus regendis navibus consilium non suppeteret et deficiente industria facilius mergerentur, mersis navibus corpora dissicerentur. aut age diversos impleri non posset, nisi venti, ut supra dictum est, inpugnantes sese discretos Troianos per diversa distraherent. denique ait *incubere mari totumque a sedibus imis una Eurisque Notisque ruunt creberque pro-* 85
cellis Africus. ut simul complerentur quae Iuno mandaverat, accessit ad violentiam maris aliorum quoque elementorum plenissima perturbatio; dixit quippe *eripiunt subito nubes caelumque diemque Teucrorum ex oculis, ponto nox incubat atra.* haec solis Teucris acciderant et in solo 25
 mari fuerant tenebrae. confusio quippe elementorum et taetra pelagi facies sustulerat diem Troianis et caelum. confunditur, inquit, cum tenebris dies, subtrahitur lux et alienis temporibus nox inopportune succedit, ne contra mala reperiri consilium posset. eripitur caelum, ut quam in

2 *eiopieae* LR corr. r. 5 *prosecuta est* L pr. et R ed.
 6 *respondet* ed. 7 *et cetera quae sequuntur* usque ad *perflant* pertinet. 8 *haec* LR hoc ed. 11 *et om.* ed.
 15 *mersis* LR et m. ed. 17 *discretos Troianos* LR Tr. *dis-*
cerptos edF. 20 *Africus* finis lemmatis LR nec quidquam
 ulterius explicatur usque ad *eripiunt.* 27 *et* LR *ex* ed.
 28 *nox* LR non r *nox* ed. | *contra mala* LR *tot* interpos. r.
 29 *ut* LR *et ut* ed.

partem niterentur gubernatores ipsi nescirent, eo amplius tonitrua mittebantur et fulgura, ut inter multiplices metus Troiani desperatione possessi nihil aliud sperarent
 90 quam mortem. idcirco dixit *intonuere poli et crebris micat ignibus aether praesentemque viris intentant omnia mortem.* 5
 inter haec qualis cogitationes habuerit Aeneas vel cuiusmodi animo atque corpore senserit pathos poeta describit. ait enim *extemplo Aeneae solvuntur frigore membra, [ingemit et duplicis tendens ad sidera palmas talia voce refert]*: alii frigus pro timore intellegunt positum, quod 10
 contra est; nam si timuit Aeneas mortem, derogatum est virtuti ac meritis eius. frigus ergo dixit proprie quod nascebatur non ex casu evidentissimae mortis, sed ex leti genere, quod cruciabat animum viri fortis qui optabat gloriose in campo occumbere quam ignobiliter in fluctibus 15
 interire. recte ergo non timorem, sed verum frigus debemus intellegere, quod oriebatur ex tot adversis quae corporis calores extinxerant. incipit iam dolores suos exprimere, ut appareat quid in illis periculis gerneret. *o terque quaterque beati,* hoc est multifariam felices. di- 20
 95 cuntur iam causae cur tantum felices: *quis ante ora patrum.* ex iis quae secundo libro scripta sunt, conicere possumus Politis illum fecisse mentionem qui ante patrem suum Priamum Pyrrhi caede procubuit. et quia patria potiore loco inter parentes numeratur, *Troiae, inquit, sub* 25
moenibus altis. hoc est cum adhuc altitudo moenium staret. *contigit oppetere,* id est contigit interire; reliquerunt enim incolumem, quod bono civi gloriosum solacium est in interitu suo, integrum statum civitatis propriae reliquisse. altis ergo posuit, ut ostenderet integram adhuc 30

2 mittebantur ed. | ut LR et ut ed. 8 ingemit — 10 refert deest in LR, sed verbis incipit — gerneret explicatur.

13 levi LR ed. leti v. d. Hoeven p. 50 conferens 6, 176.

14 optabat LR o. potius ed. 18 extinxerant LR extors'erant edI extors. seu extinx. edF. 19 quid LR quod ed. 21 cur tantum felices om. ed. 22 iis LR his ed. 26 adhuc om. ed. 28 enim LR ergo ed.

civitatem; ipse enim Aeneas campos, non altitudinem dimisit. nam in tertio libro cum ingenti gemitu ait (11) „et campos ubi Troia fuit“. et quia pathetica fuit, continua dictio perseverare non potuit, cum dicturum fuisse
 5 intellegamus quod dolebat, id est ego autem amissa patria, in fluctibus, perdita gloria, moriturus sum. atque ut hoc confirmaret, ait *o Danaum fortissime gentis*, inde rursus ad aliud raptus est dicens *Tydide, mene Iliacis occumbere campis non potuisse tuaque animam hanc effundere dextra,*
 10 *saecus ubi Aeacidae telo iacet Hector, ubi ingens Sarpedon, ubi tot Simois [correpta sub undis scuta virum galeasque et fortia] corpora volvit!* ex his infelicem se existimans, qui hunc exitum vitae habere non meruit et ignobili mortis genere vir fortis in pelago fuerat moriturus. hoc
 15 ne conpleret quod coniectura colligimus, fluctus intervenit qui vocem loquentis obcluderet; esset enim vitium poetae, si finitis querellis Aeneae fluctum faceret supervenisse. denique similia etiam aliis locis poeta posuit. ait quippe (494) „haec dum Dardanio Aeneae miranda videntur“ et (3, 344) „talìa fundebat lacrimans“. dum enim consideraret Aeneas picturas templi, dum Andromacha loqueretur dolores suos, imperfectis iis Dido ad templum processit et Helenus extra urbem. ergo ait *talìa iactanti*, hoc est adhuc loquenti, intervenit vis fluctuum nec
 25 sivit Aenean explicare quae voluit. ceterum si conplesset, diceret felices qui in Troia perierunt, se infelicem qui esset periturus in fluctibus. *stridens aquilone procella velum adversa ferit fluctumque ad sidera tollit, franguntur remi, tum proram avertit et undis dat latus, insequitur* 105

3 fuit LR *f. et r*: inepta distinctione locum corrumpit ed.

7 inde LR *tamen* ed.: Don. *o—gentis* de Achille intellegit.

11 post *Simois* sequitur *usque corpora volvit* R *usque* prope evanidum in L, supplevi cum ed. cf. 118. 12 *hiis* R *iis* L

his r. 18 *etiam aliis locis poeta posuit* LR *al. l. etiam p. poneret* ed. 20 *et talìa* LR *alibi* interpos. ed. 21 *Andromache* ed. 22 *dolores suos* LR *sermones suos aut dolores* ed. |

iis LR *his* ed. 26 *se* LR *et* ed. 28 *fluctusque* ed. 29 *prora* ed.

cumulo praeruptus aquae mons: descripsit adversa omnia quae navigantibus accidunt, cum e diverso tempestas intervenit. *hi summo in fluctu pendent, his unda dehiscens terram inter fluctus aperit, furit aestus harenis*: fluctibus vario motu venientibus aut erigebantur naves 5 aliae per tumorem maris et in sublime ferebantur aut usque ad imum deprimebantur aliae, cum vis undae subsideret. *furit aestus harenis*: non solum undae, verum etiam ima pelagi tempestatum furoribus exagitabantur. fit iam quod Iuno voluerat, nam coeperunt diversi agi. 10 denique posuit *tris Notus abreptas in saxa latentia torquet*, 110 *tris Euris ab alto in brevia et Syrtis*. quasi peritus locorum et navigationis posuit ab alto Eurus ducebat in Syrtis, hoc est de medio pelago; aliter enim non potest, utpote qui flatus habeat ex orientis partibus, in quibus 15 sunt et Syrtes, eo navigia cogere unde potuit revocare. sex igitur naves alienatae sunt a ceteris, una turbata primitus in qua navigabat Aeneas, nunc casus octavae describitur: *unam, inquit, quae Lycios fidumque veherat Oronten, ipsius ante oculos ingens a vertice pontus in* 20 115 *puppi ferit, excutitur pronusque magister volvitur in caput, ast illam ter fluctus ibidem torquet agens circum et rapidus vorat aequore vortex, apparent rari nantes [in gurgite vasto, arma virum tabulaeque et Troia gaza per] undas,* ut conpleretur quod positum est submersasque obrue 25 puppis et dissice corpora ponto. perit ergo amicus

1 *aq*: L *atq*: R r = L (superposita lineola) pro *aquae*.
 4 *aestas* L *estes* R *aestus* r. | *ha* pro *harenis* LR. 7 *vi* ed.
 8 *subsiderent* ed. 9 *agitabantur* ed. 11 *torquent* R
n *supraser.* II *man.* in L *n* *del.* r. 12 *brevia e. s. s.* LR
urget — *visu* *suppl.* ed., sed non explicatur. 16 *posuit* LR
corr. r. 18 *primitus* LR *edI* *premitur* *edF*. 19 ab hoc
 versu fol. 9 usque in fol. 12 manu aliena, sed vetusta in
 margine „textus Vergilii“ lemmatis adscriptum est in L.
 20 *pontus* deest in LR *portus* *supraser.* r. 22 *illum* ed.
 23 *vertex v* supra *e* atramento scripta L *vortex* R *vortex*
ed. | post *nantes* sequitur *usque undas* LR cf. 100
suppl. ed.

Aeneae et ante ipsius oculos, ut, quia illi non contigerat interire naufragio, fidum sibi perisse conspiceret atque ex eo casu dolore adficeretur. excusatur Orontes, ne per inperitiam navem secum perdidisse putaretur; nam cum
 5 ingens pontus, hoc est vis maior et veniens a vertice navem operuisset, quod a dorso fuerat caveri non potuit. *iam validam Ilionei navem, iam fortis Achatae et qua* 120
vectus Abas et qua grandaevus Aletes vicit hiemps: has specialiter cum eorum nominibus posuit qui in iis portiores navigabant et uno casu ferebantur. dicendo *omnes accipiunt inimicum imbrem remisque fatiscunt* ostendit
 10 unam omnium causam et similem fuisse fortunam.

Ut autem non plene obtineret factum secundum mandatum Iunonis, Neptuno datur occasio, qui non tantum
 15 iniuriam suam removeret, verum etiam Troianis pereuntibus subveniret, ibique describitur conplesse Aeolum quae Iuno mandaverat, cum dicit *disiectam Aeneae toto vident aequore classem, fluctibus oppressos Troas caelique ruina. nec latuere doli fratrem Iunonis et irae. Eurum ad se* 130
 20 *Zephyrumque vocat, dehinc talia fatur.* statim sentit unde haec hoc est cuius dolo essent perfecta; fratrem enim sororis pessimum studium non latebat. vocavit ventos ad sese et huiusmodi habuit obiurgationem, quae erit pathetica utpote commoti et irati, abscisa hoc est non continua nec
 25 composita, brevis etiam, subvenientis enim in tali causa beneficium multiloquium non quaerebat. *tantane vos generis tenuit fiducia vestri?* incipit ab invectione (hoc enim genus materiae non habet principium) et crimen exaggerat dicens eos non solum suam sed hereditariam quoque
 30 sectari temeritatem, quod genus vitii, quoniam naturale est, non potest emendari. volunt enim ventos patres

1 quia LR ed. ut quia nos. 2 ex om. ed. 4 imprudentiam ed. 7 forti LR corr. r. 8 Aletes om. LR add. r. | has LR hos ed. 9 iis LR his ed. 14 Neptu R Neptuni L ed. Neptuno nos. 15 revocaret ed. 23 erat ed. post. 24 abscissa LR corr. ed. 25 causa LR casu ed. 27 invectione ed. 31 venti r.

habuisse Gigantes, qui cum bellum diis intulissent, diversis suppliciiis perierunt. ergo ait tantane vos, ut ipsorum esset crimen quod admiserant, esset etiam originale sanguinis, generis tenuit fiducia vestri: et licet parentum pessimorum gesta non maculent filios, polluuntur, si patrum suorum facta institutaque sectentur. *iam caelum terramque*: abscisa dictio eius ac brevis qui loquebatur iratus et qui ad sedandum tumorem pelagi festinaret, denique transiit et ab aliorum iniuria elementorum, a quibus eum constabat alienum, venit iam ad speciale admissum quod regnum eius imperiumque turbaverat. *meo*, inquit, *sine numine, venti, miscere et tantas audetis tollere moles?* meo sine numine, hoc est contempto me vel contra voluntatem meam. venti abiecte pronuntiandum est, ut convicium sit, non nomen. probatio autem admissi criminis admirabiliter posita, ut quod arguebat non adsereret verbis, sed ipsis aspectibus subderet dicendo 135 *tantas audetis tollere moles? quos ego!* duo pronomina cum pondere suo; nam quos hoc est sceleratos et ex pessimis genitos et cetera quae sentiri similiter possunt, 20 ego id est imperator loci et qui sim de potioribus diis. et cum in eos exerendam diceret poenam nec tamen faceret, nihilo minus praedicat ultionem fore, ne securos dimitteret vel ne se invalidum demonstraret, si neque ultus esset in praesentia et futurae ultionis non praemitteret 25 metum, addens causas dilatae poenae, quod esset melius primo turbata componere, dehinc redire ad vindictam. ait ergo *sed motos praestat componere fluctus: post mihi non simili poena commissa luctis*: si aliquid sequenti tempore

4 generis LR et g. ed. 5 polluuntur LR p. tamen r ed.
 6 facta et que om. ed. 7 abscisa LR obscura ed. 9 transiit
 et LR et om. ed. 10 constat ed. | venitque ed. 16 arguebat
 LR urgebat ed. 21 id est LR idem ed. | sum ed. 22 exer-
 rendam LR cf. 39 om. ed. | excogitabat post diceret interpol.
 ed. | nec tamen LR ne inde ed. 25 ut futurae R a supra
 ut adscr. man. II in L aut ed. et nos. 27 turbata LR di-
 lata ed.

ausi fueritis, non ut nunc verbis vos arguam, sed vos
 severius vindicabo. *maturate fugam*, hoc est celerius
 remeate. *regique haec dicite vestro, non illi imperium pe-*
lagi saevumque tridentem, sed mihi sorte datum: saevum
 5 tridentem, metuendum. mittit etiam ipsi regi conviciosa
 mandata deformans regni ipsius potestatem et personam,
tenet ille, inquit, *inmania saxa, vestras, Eure, domos, illa* 140
se iactet in aula Aeolus et clauso ventorum carcere regnet:
 non regnum habet rex vester, inquit, sed saxa deserta
 10 nec habet aulam, sed custos est carceris.

[*Sic ait et*] dicto citius tumida aequora placat: effectus
 obiurgationis et dilatae poenae continuo extitit, ut dicto
 citius placidum fieret mare. *collectasque fugat nubes so-*
lemque reducit: omnium elementorum removit iniuriam.
 15 datur huic facto poetarum more comparatio atque ex ea
 occasione tractatur cuius meriti et gravitatis esse debeat
 qui in patria sua retinet principatum. *ac veluti magno*
in populo cum saepe coorta est seditio sacvitque animis
ignobile vulgus, iamque faces et saxa volant, furor arma 150
 20 *ministrat, tum pietate gravem ac meritis si forte virum*
quem conspexere, silent arrectisque auribus adstant, ille
regit dictis animos et pectora mulcet: sic cunctus pelagi
cecidit fragor, aequora postquam prospiciens genitor caelo- 155
que invectus aperto flectit equos curruque volans dat lora
 25 *secundo. defessi Aeneadae quae proxima litora cursu con-*
tendunt petere et Libyae vertuntur ad oras: hoc est ut,
 cum saevientibus populis iam ventum est ad perniciem
 et furentes viderint virum praestantem meritis, dicto eius
 et persuasionibus adquiescunt, sic omnis pelagi fragor
 30 conquievit sub auctoritate rectoris. praestitit interea Nep-
 tunus quod potuit, liberavit navis et procurata pelagi

1—2 *vos severius vindicabo* LR in vos r iudicabo ed.
 2 *celeriter* ed. 4 *saevumque* etiam in interpr. ed. 5 *etiam*
 om. ed. | *conviciosa* LR *convicia* ac ed. 7 *inquit* om. ed.
 11 *sic ait et* deest in LR ed. 17 *velut in* LR. 26—27 *hoc*
est cum LR non est omisso cum ed. *hoc est ut cum* nos.
 27 *est* om. ed. 28 *furentes* LR f. si edF.

tranquillitate salutem Troianis post pericula dedit fugatis quoque nubibus et reducto sole. hoc positum est, quia meminerat se Vergilius dixisse „eripiunt subito nubes caelumque diemque“. hoc quidem Neptunus praestitit, sed aliud eventus advexit. nam delati sunt ad oras Li-⁵ byae hoc est ad eam terrarum partem in qua Iuno colebatur inimica perindeque in casum deteriorem coniecti sunt. defessi Aeneadae quae proxima litora cursu contendunt petere: defessi hoc est licet fessi admodum nitebantur tamen tenere tuta terrarum, ne qua iterum vis¹⁰ emergeret, qua causa proxima litora capere maturius properabant. contendunt posuit, ut ostenderet ipsius cursus difficultatem, quem satis fessi complere nitebantur vel maxime, quia in aqua difficilior gressus est properantibus cursum.

- 160 *Est in secessu longo locus, insula portum efficit obiectu laterum, quibus omnis ab alto frangitur inque sinus scindit sese unda reductos, hinc atque hinc vastae rupes geminique minantur in caelum scopuli, quorum sub vertice late*¹⁵
- 165 *aequora tuta silent, tum silvis scaena coruscis desuper*²⁰ *horrentique atrum nemus imminet umbra; fronte sub adversa scopulis pendentibus antrum, intus aquae dulces vivoque sedilia saxo, nympharum domus. hic fessas non vincula navis ulla tenent, unco non adligat ancora morsu.*
- 170 *huc septem Aeneas collectis navibus omni ex numero subit*²⁵ *ac magno telluris amore et cetera.* fit loci descriptio non superflua sed negotio ipsi necessaria; nam non omnia eius, sed aliqua referuntur. placiditas quippe fuerat pelagi procuranda propter contracta navium vitia et horrendam quassationem: hanc praebebat obiectus laterum,³⁰ secretum vero proficiebat ad eam partem quia cavendum

5 *ad horas* LR. 10 *tenere tuta terrarum* LR *tendere ad terram* ed. 18 propter interpretationem ante *hinc* comma posui, non punctum. 26 *et cetera* om. ed.: pertinet hoc usque ad *ponunt* v. 173; infra enim verba *egressi* — *ponunt*, ut dictionis forma docet, non pro novo lemmate cum ed. scribenda sunt. 31 *quia* L *qua* ex *quia* corr. R *qua* ed.

erat propter regiones incognitas, hoc dabat longitudo se-
 cessus; aqua vero et copiosa et optima propter usus ho-
 minum, hanc offerebat nympharum domus; propter ardores
 autem solis necessaria fuerant quae praeberent hominibus
 5 defensionem, ministrabant istam naturale antrum et opa-
 citas nemorum; tantumque poterat oportunitas loci, ut
 illic naves nec retinaculis tenerentur nec ponderibus an-
 corarum: idcirco praemisit quibus omnis ab alto frangitur
 (non locus, sed omnis unda ab alto) inque sinus scindit
 10 sese unda reductos: unda omnis ab alto frangitur et sese
 in sinus scindit procurante hoc ipsum altitudine laterum.
 ab alto id est ab ea parte qua continuum fuerat mare.
 admiranda ergo brevitatis et continens omnia necessaria.
 quod autem omnis locus qui in descriptionem venit
 15 quattuor habet partis, descriptae sunt omnes; nam ostendit
 latera duo dicens obiectur laterum, tertiam partem a tergo,
 qua fuit ingressus; quibus omnis ab alto frangitur inque
 sinus scindit sese unda reductos, hinc atque hinc vastae
 rupes geminique minantur in caelum scopuli, quorum sub
 20 vertice late aequora tuta silent, tum silvis scaena coruscis
 desuper horrentique atrum nemus inminet umbra: omnia
 haec tribus lateribus aptantur. quartam partem ex ad-
 verso posuit dicens fronte sub adversa scopulis penden-
 tibus antrum, intus aquae dulces vivoque sedilia saxo,
 25 nympharum domus. competentia sedilia et loco et per-
 sonis in nympharum domo, ut dulcedo aquae et sedendi
 oportunitas venientem reficeret non tantum animo verum
 etiam corpore. intellegere autem debemus (quod in omni-
 bus locorum descriptionibus curandum est) locum istum
 30 sic poetam descripsisse ut ingredientem. hunc morem
 etiam Sallustium tenuisse manifestum est ubi dexteram vel
 laevam dicit, a tergo et a fronte, ut se velut consistentem

3 *hanc offerebat* L *hoc offerebat* R *hanc afferebat* ed.

5 *ministrabat* ed.

9 *locus* LR edI *non l.* edF.

10 *non*

omnis LR ed. *unda o.* nos.

12 *contiguum* edF.

14 *de-*

scriptionibus ed.

15 *habeat* LR ed. *habet* nos, an *cum* pro

quod?

32 *ut om.* ed.

uno in loco faciat: quae omnia mutabuntur, si describens
 mutet speciem standi; nam si sese convertat, fit sinistra
 quae descripta est dextera et fit dextera quae fuerat laeva,
 fit rursus a fronte quod posterius fuit et quod fuit a
 fronte in posteriorem speciem commutatur. addidit de- 5
 descriptioni fuisse scopulos duos altitudinis immensae; neces-
 saria enim fuerat huic negotio altitudo aliqua ex qua
 latitudo pelagi posset attendi eorum inquirendorum causa
 qui ab Aenea fuerant cum navibus separati. nemorum
 quoque densorum fit commemoratio, ut praeter oculorum 10
 et animi delectationem tuitionem quoque metuentibus ex-
 hiberent et receptos facerent non videri. hunc igitur locum
 Aeneas ingressus est collectis, ut superius ait, septem
 navibus ex omni numero, scilicet ex decem et novem;
 una enim de viginti sub oculis ipsius perierat. recte 15
 autem collectis dixit, in locis quippe diversis fuerant, una
 scilicet in qua ipse Aeneas fuit, tres vero de saxis et
 Syrtibus tres. videamus quid curae Aeneae adscribatur,
 quia virtutes eius omni occasione laudantur, vel quid ad-
 signetur ceteris. egressi, inquit, navibus Troes optata 20
 potiuntur harena et sale tabentis artus in litore ponunt:
 recte dixit optata potiuntur Troes harena, quia contra-
 riam in perturbatione pelagi viderant, cum eorum navigia
 usque ad imum deprimerentur. subiciuntur iam actus
 ipsorum. alii, inquit, curabant corpora sua et tabida 25
 sale membra solacio litorum confovebant. quod autem
 dixit artus tabentis sale, a contrario posuit; sal enim
 carnem corrumpi non patitur, sed inventus est casus quo
 fieri possit ut tabescat sale quod servari convenerat; aqua
 enim maris quamvis salsa, cum corpus non servaret, ad- 30
 misit corruptionem. alii ergo iacebant fusi per litora, at

3 *dextera et fit* om. ed. 17—18 *et syrtibus* LR ed. *et*
ex S.? 18 *curae* om. ed. | *Aeneae* om. LR add. r ed.
 19 *omni* LR *non* ed. 20 *navibus* om. *Troes* transpos. ed.
 22 *quia* LR *qui* ed. 25 *curabant* om. ed. 29 *posset*
 ed. | *convenit* ed. 31 *iacebant* LR *dixit* ed. | *at* LR
 ac ed.

primum silici scintillam excudit Achates suscepitque ignem 175
foliis atque arida circum nutrimenta dedit rapuitque in
fomite flammam. tum Cererem corruptam undis Cerealia-
que arma expediunt fessi rerum frugesque receptas et tor-
 5 *rere parant flammis et frangere saxo:* Achates, inquit,
 procurabat ignem, ut corruptum fluctibus et aqua madi-
 dum frumentum sicari et frangi posset. hic errant male
 interpretantes et disputando pessime suum confitentur
 errorem dicendo praeposteram ordinationem posuisse Ver-
 10 gilium, cum prius sit frangere saxo hoc est molere, postea
 vero torrere flammis quasi panem coquere. sed cum tor-
 rere constet dixisse Vergilium, non coquere, procul dubio
 recte posuit torrere prius et sic frangere; meminerat enim
 se de naufragis loqui et dixisse superius „omnes accipiunt
 15 inimicum imbrem rimisque fatiscunt“, perindeque madidum
 habuisse frumentum, quod nisi igni mature sicari non
 posset nec posset madidum moli. recte ergo dixit parant
 prius torrere, ut posset saxo confringi. descripsit actus
 aliorum: videamus quos Aeneas habuerit et cum quanta
 20 eius laude describantur. iste enim aut solus non sensit
 vim pelagi aut solus de refectione animae aut corporis
 non cogitavit, quin potius alium quoque laborem arripuit.
 intellegendum hoc loco altitudinem scopulorum idcirco
 esse in loci descriptione propositam, ut non tantum esset
 25 maior prospectus ex summo verum etiam ut Aeneae lau-
 dationi altitudo ipsa proficeret, cuius virtus et animi et
 corporis tanta exitit, ut lassis omnibus et de cibo ac
 requie cogitantibus solus non fugerit laborem et difficilis
 ascensus et prolixos adgressus sit. arripuit ergo altitu-
 30 dinem scopuli neque ab ascendendi labore revocatus est,
 dummodo locus ille ex summo socios forsitan in subiecta
 latitudine pelagi demonstraret errantis.

1 *silicis* ed. | *excudit* LR. 13 *sic* LR *post* ed. 14 *naufragiis*
 ed. 16 *igne* ed. 20 *solus aut* ed. 25 *prospectus* LR *pro-*
fectus ed. 27 *ac* LR *et* ed. 28 *fugiret* LR (*fugeret* manu
 secunda in L) *fugeret* ed. *fugerit* nos. 29 *prolixior* L (*r* et *s*
saepe confusae).

180 Ait ergo Aeneas scopulum interea conscendit et omnem
 prospectum late pelago petit, Anthea si quem iactatum vento
 videat Phrygiasque biremis aut Capyn aut celsis in pup-
 185 cervos prospicit errantis, hos tota armenta sequuntur a 5
 tergo et longum per vallis pascitur agmen. constitit hic
 arcumque manu celerisque sagittas corripuit, fidus quae
 tela gerebat Achates, ductoresque ipsos primum capita alta
 190 ferentis cornibus arboreis sternit, tum vulgus et omnem
 miscet agens telis [nemora inter frondea turbam. nec prius 10
 absistit quam septem ingentia victor corpora fundat humi
 et numerum cum] navibus aequet: quod ait navem in con-
 spectu nullam, tris litore cervos prospicit, prospicit bis
 accipiendum, ut sit navem nullam prospicit, sed prospicit
 cervos. fidus quae tela gerebat Achates: aut in praesenti 15
 aderat et gerebat, aut quia ipse excudendo igni operam
 dabat et remanserat, merito dictum gerebat, ut Aeneas
 tunc portaret tela quae Achates solitus fuerat ferre. cum
 igitur nullum ei navigium in latitudine subiecta pelagi
 apparuisset, eventus cervorum greges repente monstravit, 20
 quod ipsum oportunum visum est, non ad usum super-
 fluum neque ad aliquam quasi venandi voluptatem, sed
 quia inde procurari potuit indigentibus ac fessis sub-
 sidium victus, ut ex iis aliquos Aeneas occideret. septem
 ergo maiores stravit, in quibus alimoniae maior posset 25
 esse substantia, multos praeterea parvulos interemit. interea
 videamus quemadmodum de ipsis cervis locutus sit poeta.
 reprehenditur enim temerariorum voce, quod dixerit a
 tergo sequuntur: et revera vitium est, non poetae, sed
 pessime pronuntiantium. nam tris cervos errantis in litore 30
 sequebantur alii, alii a tergo per vallis pascebantur. po-
 namus iam verba ipsa cum pronuntiatione sua et ordi-

1 ait ergo om. ed. 10 post telis sequitur usque navibus
 aequet LR suppl. ed. cf. 118. 14 accipiendum LR est add.
 ed. | sed prospicit LR prospicit om. ed. 18 fuerat LR erat
 ed. 20 gregem ed. 22 quasi om. ed. 24 iis LR his ed.
 28 reprehendunt ed. | voces ed. | dixit ed. 32 sua LR ipsa ed.

natione: tris litore cervos prospicit errantis, hos tota armenta sequuntur, eos scilicet tris qui cum ipsis per litus errabant, alios vero a tergo pascentis describit per vallis, ut sit ordo et a tergo longum per vallis pascitur agmen; non enim omnes errabant aut omnes pascabantur, sed alii subiecti fuerant oculis eius, alii vero fuerant post ipsum. subiciamus exemplum: similis enim versus est (ecl. 2, 10) „Thestylis et“, hoc est et Thestylis, „rapido fessis messoribus aestu“; item (4, 418) „puppibus et laeti nautae inposuere coronas“, hoc est et puppibus; item (3, 137) „subito cum tabida membris“, hoc est cum subito. ipsi quoque numeri gregum diversitatem significant; de errantibus quippe pluraliter dixit armenta sequuntur, de pascentibus vero ait et a tergo longum per vallis pascitur agmen. peius autem poetae vitium foret, si non fecisset locorum et numerorum separationem, nec fieri hoc vitium debuit nec factum esse manifestum est, ut tamquam inmemor sui singulari numero concluderet quod per pluralem sumpserat descriptionem. in litore enim positos dixit pluraliter hos tota armenta sequuntur, in vallibus vero pascitur agmen singulari numero expressit. huc accedit quia qui pascitur non errat et qui errat non pascitur.

Peracta necessaria cervorum strage, hoc est quae omnibus Troianis uberem victus substantiam praebere potuisset, *hinc portum petit et socios partitur in omnis*. remeat ad navis, inquit, et cervos quos interfecerat divisit inter socios. hic intellegitur quod breviandae narrationis causa praetermiserit Vergilius translationem corporum; ait enim occidit cervos et perrexit ad portum et viritum dedit sociis, cum utique partiri non posset nisi quod fuisset ante translatum. ex eo ipso tamen intellegitur factum, licet dictum non sit vel certe conscriptum.

1 *litore* LR in l. ed. 2 *qui* transpos. ed. 6 *subiecti* LR *subrepti* ed. | *ex oculis* ed. 7 *similis enim versus* LR *simili e. usus* ed.: sequentia quoque temere mut. ed. 17 *ut* om. ed. 18 *per* primo omisum add. ipse R om. L ed.
28 *praetermisit* ed.

partitur ergo cervorum corpora inter omnis; non enim quemquam debuit praetermittere. tantus autem amor eius
 195 in socios fuit, ut sibi non fecerit partem. *vina bonus quae deinde cadis onerarat Acestes litore Trinacrio dederatque abeuntibus heros dividit.* ordinatur sensus sic: deinde dividit 5
 vina quae bonus Acestes oneraverat cadis litore Trinacrio atque abeuntibus dederat. bonum interea debemus intellegere bonum civem, bonum largitorem. denique idcirco posuit cadis onerarat, ut ostenderet ex ipsa cadorum praetermissa numeri taxatione significatum plurimum vini 10
 fuisse quod datum est. quod autem dixit onerarat, hoc intellegendum est vinum accipientibus profecisse non quantum bonus largitor dare voluit, sed quantum Troiani 5
 ferre potuerunt, quos iam species ipsa oneraverat. quod vero posuit litore Trinacrio, intellegere possumus dandi 15
 substantiam praebuisse ubertatem soli quae iuvabat dantis voluntatem. dederatque abeuntibus, excepto scilicet eo quod in ipsos iam fuerat inpensum cum ibidem degerent. iis dederat affatim quos non fuisset iterum visurus perindeque non habiturus occasionem alteram largiendi. hic 20
 conici potest ab ipso Aceste datum esse etiam frumentum, quoniam supra dixit „tum Cererem corruptam undis et torrere parant flammis et frangere saxo“; non enim poterat fieri ut vir tam copiosae liberalitatis solum vinum suis abeuntibus daret. *et dictis maerentia pectora mulcet:* quis 25
 enim in taedio animi et in calamitatibus positus libenter cibum sumeret? sed quotiens ista sunt, illa persona solet intervenire consolantis quae ab ipsis malis aliena est. sed istae et locus et tempus et persona consideranda sunt; nam locus solitudinis fuit, temporis ratio urgebat, ut de- 30

1 *partitus* ed. 5 *dividit* om. LR add. ed. 10 *significari* ed. 11 *hoc* — 12 *profecisse* LR *hunc* — *prospexisse* suspicor, cum Don. dicere videatur Acesten plus largiturum fuisse, si ferre Troiani potuissent; *est* om. ed. 14 *honoraverat* ed. 16 *quae* LR *quod* ed. 18 *deserent* L (*degerent* manu secunda) *deserent* R *degerent* r ed. 21 *etiam* om. ed. 27 *sumere* LR corr. ed. | *illa* LR *sunt illa* add. ed.

berent alimonia confoveri quos superius fessos adseruit, persona quoque extrinsecus deerat quae consolatione uteretur. revocatur ergo consolandi officium ad Aeneae personam tanto moderamine, ut neque se satis tristem ostenderet atque ipsos a consolatione deiceret neque a doloribus immunem, ne in sua causa a maeroribus se ostenderet alienum. tractatur hic et eorum persona quos dixerat fessos; recens enim pathos non poterat maerentium pectoribus semel eradi: dictis, inquit, mulcet. si enim penitus quod gravissime fuerat inflictum non valebat auferri, vel mulceri potuit, ut cibus sumeretur. sumpto enim cibo qui provisus affatim fuit, accedente etiam vino et multo et bono sperabatur more humani ingenii animorum ventura relaxatio. certe quantum distet ipsa consolatio quae ab ea persona proficiscitur, non quae sit ipsis maeroribus vacua, sed quae malorum societate iungatur ipse Vergilius monstrat. vacuae quippe a doloribus personae potest e diverso responderi Terentiano dicto (Andr. 2, 1, 10) „tu si hic sis, aliter sentias“, cum autem a socio malorum omnium profertur, et accipi attentius potest et patienter audiri. denique sic coepit: *o socii (neque enim ignari sumus ante malorum) o passi graviora, dabit deus his quoque finem.* magno artis ingenio Aeneae personam dicentis inducit; noverat enim odiosum illum esse laborantibus, utpote cuius causa universi trahebantur per tot adversa et tantorum temporum tractum. ponit ergo primum o socii: socios hoc in loco melius intellegimus laborum quam congregationis; hoc enim dicere videtur: socius vester sum in perferendis malis, nihil sine me adversi sensistis. omnium vobiscum particeps fui, debetis audire quae di-

5 *neque* LR n. *omrino* edF. 6 *sua* LR *qua* edI *aequa* edF. 9 *si* LR *quod* ed. | *penitus* *quod* om. ed. 10 *non* LR *penitus* *non* ed. | *vel* LR *sed* ed. 17 *demonstrat* ed. 19 *sentias* ut Terentiani libri LR: *censeas* post Bentleium legitur. 20 *profertur* LR *praefertur* ed. *perfertur* ed. post. 24 *illum* LR edI *illud* edF. 26 *tractum* L (*m* del. man. sec.) R *tractu* ed.

cam, quia vobiscum haec pertuli. diximus ergo quid significet socii, dicemus admirandam consolandi inventionem. nam cum sit infortuniorum dura commemoratio et discriminum repetitio vehementer odiosa, exulcerans magis eorum corda qui passi sunt, commemorationi ipsi 5 iungit poeta comparationem, ut dicta ipsa medicinae potius animorum quam exulcerationi proficerent. aliter enim doloris praesentis asperitas leniri non posset, nisi graviorum malorum inducta enumeratio ostenderet ferenda esse in praesenti quae levius accidissent. addit et sustinendi 10 consuetudinem nutrisse sine dubio patientiam, dum adsidua mala ferendo transmissa sunt. non ergo superflue, sed necessarie posuit duo: neque enim ignari sumus ante malorum propter ferendi consuetudinem, o passi graviora propter malorum comparationem. omnis enim incommo- 15 dorum novitas gravius animos percutit, ferendi vero consuetudo quicquid acciderit facilius tolerat. dabit deus his quoque finem: ultro ipse respondendi ratione occurrit; potuit enim dici quamdiu haec patiemur? vel quando mala ipsa invenient finem? incipit iam facta malorum 20 ipsorum comparatione gravare praeterita et praesentia tenere, ut hoc genere persuaderet maerentibus quod volebat, et a generali propositione ad enumerationem specialem 200 transitum facit. *vos, inquit, et Scyllaeam rabiem penitusque sonantis accestis scopulos.* Scyllam esse constat in 25 pelago, sed non uti poetae describunt neque ut ipse Vergilius posuit, usque ad pubem sub humani corporis forma et ab inguinibus usque ad finem canibus armatam, sed locum saevis horrendisque saxis obsessum, quem quis si incurrerit, perit. Troianis contigisse Vergilius posuit evas- 30 sisse loci illius inmanitatem, quam non evasissent, nisi quia successibus prosperis servabantur. addidit penitusque sonantis accestis scopulos, ut ostenderetur existente for-

5 *ipsi* om. ed. 6 *medicina* LR corr. ed. 10 *addit et*
 LR *addidit* ed. 11 *assidue* ed. 13 *necessario* ed. 14 *o*
passi graviora inepte transpos. ed. 16 *percutit* LR *pervertit*
 ed. 18 *rationi* ed. 24 *scilleam* LR. 25 *scyllam* LR.

tunae suffragio ex intima saxorum ipsorum parte liberatos. vos et Cyclopea saxa experti: Cyclopes humana specie, sed ultra humani corporis formam: hos plenissime poeta ipse eorumque feritatem in tertio libro scripsit, cum uno oculo, 5 cruda autem carne, membris quoque occisorum hominum vescentis, quos evasisse Troianorum futura prosperitas fecit. vult ergo Aeneas haec fuisse graviora, a quibus cum Troiani iam dissimulassent, persuadet dissimulandum etiam a praesentibus, quae volebat esse leviora. forsan 10 et haec olim meminisse iuvabit: delectabit nos, cum ad prospera venerimus, etiam haec inter mala nostra numerare. hic sciendum est olim significationem habere temporum trium, praeteriti, praesentis et futuri: ex quibus prisco more olim manifestum est praeteritum tempus 15 ostendere, Vergilius nunc ait olim meminisse iuvabit, ut significaret futurum, praesens vero tempus idem ostendit dicendo (5, 124) „est procul in pelago saxum spumantia contra litora, quod tumidis submersum tunditur olim fluctibus, hiberni condunt ubi sidera cori“, hoc est, cum 20 occidentium siderum fuerint tempestates exortae, tunditur semper. per varios casus, per tot discrimina rerum tendimus in Latium, sedes ubi fata quietas ostendunt, illic fas regna resurgere Troiae. [durate et vosmet rebus servate] 25 secundis: quando necesse est ad bona per mala transiri, prosperorum spe toleranda sunt adversa, vel maxime cum spondetur otium sempiternum. a tempore fecit comparationem bonorum et malorum. cum enim in adversis sit brevissimum tempus, tranquillitatis vero perpetuum, facile persuadere potuit ut animos a maerore revocarent. post

2 cyclopia LR at in prooemio cyclopea. | sed LR sunt r.
 8 dissimulandum LR -da esse ed. 9 etiam a praesentibus
 om. ed. 11 venimus LR veniemus r venerimus r' veniemus
 ed. | nostra om. ed. 16 idem om. ed. 19 haeuri (in
 quinto chori) LR. 20 tempestate LR corr. ed. 21 semper
 LR insuper ed. 23 post Troiae sequitur usque secundis LR
 suppl. ed. cf. 191. 29 animos LR amicos ed. | revocarent
 LR -ret ed.

haec respondet ipse his quae possent opponi e diverso
 atque ita, ut quae dicenda necessario fuerant oportunitus
 obtinerent. facilius enim persuasio necessariis fulta robo-
 ratur, si ultro ingeras, sed iuste dissolvas quod e diverso
 ad victoriam parabatur. quippe Troiani laborem et sa- 5
 luti pericula metuentes dicere poterant quolibet loco con-
 stituamus idem et non trahamur cum exitio nostro per
 diversa. idcirco ipse posuit tendimus in Latium, sedes
 ubi fata quietas ostendunt: illic fas regna resurgere Troiae.
 dicendo fata ostendunt procul dubio demonstrat fatalem 10
 dispositionem humanis nisibus superari non posse: proinde
 esse adquiescendum rebus fatali ratione definitis. interea
 cum dicit sedes ubi fata quietas ostendunt, et evadendi
 et perveniendi spem hoc genere pollicetur, effectum quo-
 que omnium magno adfectu conclusit dicendo illic fas 15
 regna resurgere Troiae. sola illa terra, inquit, digna est
 in qua resurgat imperium Troiae. durate et vosmet rebus
 servate secundis: durate, ut transactis incommodis sur-
 gentem Troiam nobis videre contingat et perpetua tran-
 quillitate gaudentem. 20

Servat adhuc poeta personarum rationem decurso per-
 suasionis textu; ait enim *talia voce refert curisque ingen-*
tibus aeger spem vultu simulat, premit altum corde dolorem.
 non enim quod locutus est hoc animo retinebat, mentitus
 est, inquit, vultum suum, ut quos fregerat maeror regius 25
 sermo firmaret, angebatur, inquit, dolore quam maximo et
 hunc altis sensibus retinebat abstrusum. videri enim de-
 buit persuasor ante omnis reiecisit maestitiae partem, ne
 persuasionis effectum perderet, si ipse intellegeretur tenere
 sensibus suis quod aliorum mentibus aliqua ex parte de- 30
 siderabat excludere. utrumque ergo servavit, et quod
 sociis ad consolationem fuerat necessarium et quod regi

2 ita ut LR ut om. ed. 3 obtineret ed. 4 de LR ed.
 c nos. 5 paratur edF. 10 fata ostendunt LR Troiae fata
 (om. ost.) ed. 13 sedes ubi om. ed. 15 effectum concludit
 ed. 21 personarum om. ed. 24 voce post quod inter-
 pol. edF.

congrueret. namque satis reprehensibilem faceret Aeneae personam, si sine fraude hilarem diceret aut purgato doloribus corde, quem conveniebat in sua causa plus affligi quam ceteros. dehinc ostenditur quantum potuit illa consolatio. *illi, inquit, se praedae accingunt dapibusque futuris*, quod non facerent nisi maerore laxato. anxius enim animus nec victum nec refectionem aliquam quaerit. incipit iam dividi per officia procuratio epularum. nam apparatus ipsi pro personis enumerantur; neque enim deliciosae dapes aut inritamenta gulae fuerant adhibenda escis militum et vel maxime naufragorum et eorum quos inedia et mala pelagi omnis moras conpellebant abrumpere. *tergora diripiunt costis et viscera nudant, pars in frusta secant*: utrumque eodem tempore faciebant, alii detrahebant coria et nudabant carnem et, antequam omne corpus appareret, alii execabant partis. atque, ut plenam properationem fuisse monstraret, addidit *veribusque trementia figunt*: figebant, inquit, virgis ferreis trementia viscera hoc est in quibus adhuc aliquis spiritus teneretur; quod factum ostendit eos de torrenda carne cogitasse. *litore aena locant alii flammisque ministrant*: alii vero cum aqua inponebant igni vasa aenea, ut elixam facerent carnem; haec enim coquendis visceribus maturitatem celerem praestant. denique mox epularum proventu procurato vires labore et fame perditas revocabant invadentes in ea quae ferina pinguis et vini copiosi et veteris atque optimi bonitas suggerebat: hoc est quod ait *tum victu revocant vires fusique per herbam*. tanta autem illis adversa sic in oblivionem venerant, ut per herbas fusi plus sibi ingererent quam refectio postulabat. praestitere ista

1 nam ed. 6 laxato LR deposito ed. 7 animus LR
amicus ed. 8 nam — 9 enumerantur om. ed. 10 escis —
11 maxime LR sed refectio procuranda ed. 15 carnem et LR
c. alii edF. 16 alii om. ed. | atque LR et ed. 17 fuisse
om. ed. | veribusque ed. 23 celerem om. ed. 29—30 plus sibi
ingererent LR indulgerent edI indulgerent seu ingererent edF.
30 praestitere ista LR temere mut. ed.

persuasio consulti regis, ferina caro, quam praestare ceteris manifestum est, eademque pinguis, hoc est quae non tantum natura verum etiam qualitate adpetentium animos inritabat, vini etiam species, cui multiplex accesserat gratia a tempore, qualitate et quantitate; nam et vetus 5
 215 fuerat et optimum et abundans. denique sic posuit: *implentur veteris Bacchi pinguisque ferinae*. ultra modum sibi simul omnia ingerebant, in tantum ut non sufficeret occursum esse naturae, sed ultra modum sumerentur quae specierum suppeditantium bonitas et copia suggerebat. 10
 subnectitur dehinc moralitas et aliud aliis, regi aliud datur. positum est quippe *postquam exempta fames epulis mensarumque remotae, amissos longo socios sermone requirunt spemque metumque inter dubii, seu vivere credant sive extrema pati nec iam exaudire vocatos*. cum enim fame et lassitudine 15
 premerentur, desperassent etiam de salute sua, nullius eos nisi propria cura tangebatur. reffectis ergo venit in mentem recordatio sociorum, quorum de morte fuerant incerti. quod autem dixit inter spem et metum incerti, spes pertinet ad vitam, metus ad mortem. Aeneae contra 20
 maior animi virtus exprimitur, qui nec cibum sumpsit nec dissimulare a perditis potuit nec eorum curam posuit qui 220
 forsitan poterant superasse: idcirco ait *praecipue pius Aeneas nunc acris Oronti nunc Amyci casum gemit et crudelia secum fata Lyci fortemque Gyan fortemque Cloanthum*. 25
 quod ait supra „spem vultu simulat, premit altum corde dolorem“, hoc etiam hic dixit: secum gemebat singulorum casum, ne frangeret animos ceterorum, et cum maximus apud eum dolor esset, magna tamen virtute tegebat gemitus suos.

30

1 *consulti* LR ed. *consulta?* 7 *ultra malum* ed.
 10 *specierum* om. ed. 11 *regi aliud* LR *aliud* om. ed.
 13 *longe* LR. 14 *dubii* L *dubio* R sed *infra incerti*.
 22 *a perditis* LR edI cf. 202 *de p.* edF. | *deposuit* ed.
 23 *superasse* LR *superesse* r ed. 24 *Orontis* LR sed 305 Don.
Oronti scripsit. 27 *etiam hic* LR *e. ipse* ed. 29 *magna*
 om. ed.

Et iam finis erat, epularum scilicet et fabularum vel lucis, cum Iuppiter aethere summo despiciens mare velivolam terrasque iacentis litoraue et latos populos sic ver- 225
tice caeli constitit et Libyae defixit lumina regnis. atque
illum talis iactantem pectore curas tristior et lacrimis
oculos suffusa nitentis adloquitur Venus. Iuppiter ex superiore parte, hoc est caeli, respiciens mare, litora ac terras intuebatur actus hominum et quid gereretur considerabat, qua occasione arrepta Venus, Troianis omnibus,
vel amplius quam antea, tristior, lacrimis internos animi dolores attestans sic ad ipsum instituit loqui. ipse est enim verus et maximus dolor qui ante vocis exortum lacrimis praecedentibus nuntiatur. oportunitas autem fuerat interpellandi, quia tunc Iuppiter curabat quae agerentur
in terris quas Troiani tenuerant. o qui res hominumque deumque aeternis regis imperiis et fulmine terres, quid 230
meus Aeneas in te committere tantum, quid Troes potuere, quibus tot funera passis cunctus ob Italiam terrarum clauditur orbis? haec materia vehementer artis et subtilitatis
plena est et habet non tantum personarum verum etiam rerum servatam diligentissime rationem. hic enim loquitur Venus ad Iovem, si privatam personam ponamus, filia apud patrem, si publicam, inferior dea apud deorum omnium et cunctorum hominum regem, et certe vicit
quod publicum fuit. tractat ergo personas, ut dictum est, et subtilem invidiam concitat, quod, cum sit Iuppiter deorum omnium et hominum rector ac non inmerito debeat curare quid dii, quid homines agant, omiserit verum in Aeneae causa iudicium ac dissimulatione interposita patiatur innoxium multis et diversis vexari tormentis. verum
quia duplex fuerat utraque persona, ut iam dictum est (loquebatur enim inferior dea cum rege et filia cum patre), praeponeitur publica et privata subnectitur. hoc enim ex-

1—2 *vel lucis* om. ed. 7 *litora* om. ed. 8 *gererent* ed.
 9—10 *omnibus vel* om. ed. 10 *tristior* LR tr. et ed. 22 *filiam*
 ed. 23 *inferiorem deam* ed. 28 *in* om. ed. 30 *adversis* ed.

igebat causa; apud patrem enim non potuit conqueri de
 diis, sed iustius eos pulsabat apud regem, denique sic
 coepit: o qui res hominumque deunque aeternis regis im-
 periis et fulmine terres. duo autem proposuit et singula
 singulis dedit, deorum personae adplicavit aeternis regis 5
 imperiis, hominum vero et fulmine terres, ut auctoritate
 regantur dii, homines autem fulmine terreantur et con-
 pellantur ad venerationem. interea cum dicit aeternis
 regis imperiis, illud intellegi potest, quia contemni non
 debet potestas quae perpetuo manet; illa enim revera 10
 neglegi solet quae aliquo fine temporis concluditur. proinde
 ait cur veniunt dii contra ea quae sunt fatali lege dispo-
 sita? quid meus Aeneas in te committere tantum, quid
 Troes potuere? segura, quod causam diceret insontium
 delicti, dehinc exigit nomen, quoniam noverat nihil ad- 15
 misisse Troianos, ut, cum nullum esset inventum, con-
 staret inmeritos haec passos esse vel pati. ait ergo quid
 meus Aeneas: specialiter nomen eius attigit atque a
 specie transit ad generalitatem dicendo quid Troes potuere?
 quod vero ait in te committere, te pronomen significat 20
 te regem deorum et hominum, te qui omnia habeas in
 potestate, te avum suum, te promissorem imperii novi et
 spei melioris auctorem, te quem omnes dii suspiciunt et
 homines fulmine territi venerantur. quod posuit meus
 Aeneas, meus quam vim vel quid ponderis habeat in evi- 25
 denti est nosse. meus enim hoc est: filius meus perinde-
 que nepos tuus, pius et deorum omnium cultor. quid
 Troes tantum potuere? tantum bis intellegendum: quid
 tantum Aeneas commisit? quid tantum Troes potuere?
 tantum hoc est tam grave, tam magnum, tam inmane et 30
 quod tot poenis expiari non possit, quod scelere admissi
 arcere Troianos debeat ab Italia. propterea posuit quibus

11 solet LR potest ed. 20 te pronomen LR te om. ed

21 habes ed. 22 te avum suum om. ed. 26 noscere ed.

28 intellegendum est ed. 31 quod scelere admissi LR quo
ed. magis mut. ed. post.

tot funera passis cunctus ob Italiam terrarum clauditur
 orbis, quod ad id redigitur, ut nec consistendi alicubi
 Troianis potestas sit nec ad Italiam perveniendi. terra-
 rum clauditur orbis: cum negatur, inquit, totius orbis
 5 terra nec ad Italiam veniendi potestas est, quid superest
 nisi ut in fluctibus semper exagitentur? *certe hinc Ro-
 manos olim volventibus annis, hinc fore ductores revocato* 235
*a sanguine Teucris qui mare, qui terras omni ditione tene-
 rent pollicitus:* convenit eum ex fide veteris promissi, immo
 10 potius antiquae pollicitationis. turpe est enim decedere
 de fide, turpissimum cuivis dictam mutare sententiam,
 quanto magis deorum et hominum regi, qui omne quod
 loquitur, quod spondet sententiae retinere debeat pondus,
 vel maxime in ea causa in qua filiae et nepotis verte-
 15 batur commodum. sequitur *quae te, genitor, sententia vertit?*
 posuit post regis nomen etiam patris, ut appareat illum
 publicam privatamque personam retinentem non debere
 aliqua perfidiae permutatione transduci. ordinatur autem
 sensus hoc modo: certe hinc Romanos volventibus annis,
 20 qui mare, qui terras revocato a sanguine Teucris omni di-
 cione tenerent, olim pollicitus. revocato a sanguine Teucris
 ideo, quoniam Teucer Italus pervenerat ad Troiam eiusque
 originem eo redituram pollicitus fuerat Iuppiter. polli-
 citus inquit; pollicitationes enim tenent debitorem, etiamsi
 25 nolit exolvere, promissa vero in arbitrio sunt posita vo-
 lentis vel inviti: proinde tractatur contra pollicitationem
 non debere intervenire perfidiam, vel maxime in prae-
 senti causa in qua persona deorum regis esset, cuius con-
 veniebat fixam esse sententiam, ne quod est inter homines
 30 turpe aequius reprehendatur in eo qui deorum et homi-
 num teneret principatum. verbum vertit sumptum est ex

2 *quod ad id* — 4 *clauditur orbis* om. R add. in marg.
 secundus corrector (r'). 4—5 *totius orbis terra* LR edI *totus*
orbis terrarum edF. 9 *eum* LR *id* ed. 12 *omne* LR ed.
in omni? 13 *debet* ed. 19 *certe* — 21 *pollicitus* temere mut.
 ed. 22 *Italus* — *eiusque* corruptit ed. 28 *deorum* LR *et*
hominum add. r'. 31 *teneret* LR ed. *tenet?*

eo quod, cum vas aliquod versatum fuerit, effundit omne quod habebat. in Iove igitur hoc per istiusmodi verbum voluit demonstrare, ut ostenderet sic inimica persuasione perversum, ut in sensibus eius nihil pietatis remansisset quam integram filiae debebat et nepoti. completis iam 5 partibus personae publicum gerentis officium convenit eum ut patrem, quod nomen plurimum pudoris habet etiam in causa promissi, et eius quod non tantum liberis verum etiam posteris sit omnibus profuturum. idcirco igitur posuit quae te, genitor, sententia vertit? quasi si diceret 10 quis est te potior qui potuit vertere sententiam tuam? *hoc equidem occasum Troiae tristisque ruinas solabar fatis contraria fata rependens*: adlusit, quasi lances ponderum retineret; si enim post damna consequatur lucrum et plus ponderis habeat aut meriti quod lucrativum est aut si 15 tantundem quantum perit, procul dubio dissimulandum est in causa damni, cum id quod amissum est alterius commodi ratione pensatur. nam inde compensatio dicitur, ubi quis tantum ponderis recipit in alia specie quantum in alia videbatur amisisse. ponit ergo hanc partem ex per- 20 sona eius quae dolebat amissum et habebat consolationem de promissorum spe et ponit cum omni miseratione dicens occasum Troiae, ut ostenderet rem maximam et nobilissimam interisse. casus enim rei est parvae vel inferioris personae, occasus vero divinae rei vel personae superioris; 25 nam solis et lunae occasum dicimus, et cum viri praeclari vel spectati meriti obierint, non praeventi morte, sed occidisse dicuntur. addidit tristisque ruinas solabar, ut adfectum maioris miserationis auget; non enim est ulla ruina non tristis. *fatis contraria fata rependens*: 30 *fatis*, inquit, malis rependens fata contraria, hoc est comparans et exaequans mala fata fati contrariis. sed contrariis non quasi adversis dixit, sed contra mala pro-

2 *habet* ed. | *hoc* om. ed. 5 *integra* L. 7 *puderis* L
pōderis II manu *puderis* R o supra e posuit ipse *ponderis* ed.:
pudoris praetuli. 15 *ponderis* om. ed. 24 *vel* LR et ed.

futuris, hoc est bonis; malo enim contrarium est bonum, ut album nigro, ut amaro dulce, ut turbato tranquillum. *nunc eadem fortuna viros tot casibus actos insequitur:* 240 non tantum, inquit, bona promissa non veniunt verum etiam mala perdurant. *quem das finem, rex magne, laborum?* unde coepit illo conclusit; nam regem appellans et, quod est amplius, magnum ostendit et posse illum et debere filiae praestare quod petebatur, et intellegendum monstrat non sine subtili invidia positum, ut expectaret preces qui id quod poterat non sponte praestabat insonti et, quod erat potius, suo. *quem das finem laborum?* quia a quo petitur malorum finis et potest postulata complere efficere potuit ne aliquando acciderent. potest et sic intellegi *quem das finem?* quando Troiani venient ad Italiam? aut, si id non datur, quando saltem carebunt malis et in tranquillo conlocabuntur? exemplis iam cumulat dolores suos et conparatione a minore ad maius facta querellas proprii maeroris exaggerat personarum et locorum quoque faciens conlationem. *Antenor potuit mediis elapsus Achivis Illyricos penetrare sinus atque intima tutus regna Liburnorum et fontem superare Timavi, unde* 245 *per ora novem vasto cum murmure montis it mare prae-ruptum et pelago premit arva sonanti. hic tamen ille urbem Patavi sedesque locavit Teucrorum et genti nomen dedit armaque fixit Troia. nunc placida conpostus pace quiescit:* in Antenor's nomine non solum significatio est exempli, non de fabula concinnata figmentis, sed venientis de veritate, verum etiam adsignantis humilem inferiorem-

12 a quo LR is a quo ed. | et potest LR qui interpos. ed.
 15 saltem LR autem ed. 21 superare LR ed., sed explicatur transire, quod Vergilianorum librorum nullus habet; duobus quidem sequentis interpretationis locis superare scripsit Donatus, sed reliquis omnibus transire et, quod gravior accedit, multus est in explicando tali sensu transeundi, ut superare paene contrarium videatur, quoniam molestia et impedimento non caret: ergo transire putandus est legisse, sed corrigere non ausus sum. 22 iit L (et infra). | prae-ruptum L ed., sed prae-ruptum in interpretatione scriptum, item R.

que personam, ut inde magis dolere videatur, quod inferiori licuit post excidium Troiae per tot difficilia consequi plenissimam requiem. Antenor ergo, homo alienus a necessitudine tua, humilis atque depressus, e medio hostium labi potuit et eorum manus effugere quibus Ilium 5 concidit et multi nobiles perierunt, ad Illyricum etiam penetrare. cum dicit ad Illyricum et dicit penetrare, et prolixitatem terrarum longissime remotarum intellegendum est monstrare voluisse et difficultatem perveniendi, simul etiam ad hostilis partis penetrandi, quae omnia satiat 10 dictis posterius adnexis. penetrare est enim penitus intrare; eo addidit sinus, recessus scilicet terrarum longissime remotarum, quibus clausus non potuisset evadere, si pericula extitissent. et ut maior esset Veneris dolor de felicitate Antenoris, evadere, inquit, potuit hostilis manus 15 ac per medios hostium globos et per inimicorum regna tutus securusque transire. transiit, inquit, et fontem Timavi: miro verbo usa est transiit; transire est enim sine cuiusquam molestia vel impedimento pervenire quo quisque contenderit. et quia levissimum fuit transisse 20 fontem (fontis enim significatio nullam demonstrabat difficultatem superatam), idcirco addidit unde per ora novem vasto cum murmure montis it mare praeruptum et pelago premit arva sonanti. ne quis arbitraretur fontem fuisse mediocre, qui sine aliquo labore transiri potuisset, tan- 25 tae illum fontem virtutis esse commemorat, ut per novem illius ora periculis omnibus liber Antenor transierit, et ad exprimendam undarum molem nexuit vasto cum murmure montis it mare praeruptum et pelago premit arva sonanti, ut fons esset in solo vocabulo, re tamen vera 30 abundantia sui, opertis terris in alieno elemento faciem

7 *et dicit* LR *et d. etiam* ed. 10 *satiat* LR *faciat* edI
facit edF. 12 *eo* LR *et* ed. 17 *transiit* LR *superavit* ed.
 18 *transiit transire* LR *superavit superare* ed. 21 *demonstrat*
 ed. 22 *addidit* LR *posuit* ed. 23 *praeruptum* LR *pror.*
r ed. 25 *qui* LR *nam sic* ed. | *transire* ed. 27 *et ad* LR
et om. ed. 29 *praeruptum* LR *pror.* ed.

pelagi demonstraret. interea quia semel positum est po-
 tuit, nos non hoc semel, sed saepius debemus accipere
 hoc modo: Antenor, inquit, potuit hostis evadere, potuit
 Illyricos sinus penetrare, potuit regna Liburnorum superare,
 5 potuit fontem Timavi transmittere; et superare non semel
 accipiendum est, ut sit fontem superare Timavi et superare
 regna Liburnorum. hic tamen ille: in uno adverbio et
 pronomine grande pondus doloris adiecit, hic, inquit, hoc
 est in regionibus hostilibus et per tot difficultates sine
 10 cuiusquam molestia transitis, ille, hoc est homo inferioris
 meriti cui abundare deberet quod in Troia Graecorum
 manus evaserat, tantum felicitatis est adeptus, ut tutus
 transierit, tutus pervenerit, tutus civitatem Teucris con-
 diderit, tutus nomine Troiano vocitari indigenas fecerit,
 15 tutus arma Troiana hoc est victa in eorum partibus
 fixerit quos constaret victores exitisse, tutus in plenis-
 sima quiete perduret. ecce ostendimus semel dicta pro
 saepius dictis accipienda. ab enumeratione prosperitatis
 alienae transit ad comparationem personae suae atque
 20 Aeneae et malorum de quibus querebatur; ait enim *nos* et 250
 exponit quid sit nos, quamquam et, si non dixisset, posset
 intellegi, *tua*, inquit, *progenies*, hoc est eius qui deos
 omnis et homines habes in potestate, apud quem privi-
 legium primi gradus habere debuimus. *caeli quibus ad-*
 25 *nuis arcem, navibus (infandum) amissis unius ob iram*
prodinur atque Italiam longe disiungimur oris: dum spe
 ducimur promissorum tuorum et navis amisimus et pro-
 missam Italiam tenere non possumus. quod autem ait
 unius ob iram, optime ad finem dictionis est reservatum.
 30 cum omni enim cautela et ordine suo debuit, quamvis
 oblique, pulsare Iunonis malitiam, ne, si inter initia dice-
 retur, offensus Iuppiter ex evidenti sororis et coniugis
 suae iniuria desideria et necessitates gementis non libenter

6 fontem — et om. LR ed. add. r'. 10 transitis LR su-
 peratis ed. 12 esset LR ed. est r. 15 partibus LR vel
 postibus r in marg. 20 nos et LR et om. ed.

audiret. ergo melius fuit in fine intellegi quid sit unius ob iram quam dici ex aperto. dicendo unius et nomen Iunonis oblique tangendo nec laesit eius animum quem debuit tunc vel maxime habere propitium et meliore arte usa est, ut suppresso nomine, quod sine impedimento desiderii sui nominare non poterat, ad numerorum rationem pergeret; sic enim plenissima potuit iniquitas conprobari, ut unius causa iniustas inimicitias exercentis plurimi affligerentur insontes. sequitur invidiosa conclusio necessitudinis appellatione cooperta: *hic pietatis honos? sic nos in scepra reponis?* an numquid erro? inquit, et hoc putandum est melius esse quod trahimur? et hoc est consulentis officium? et hoc arbitraris esse regnandi culmen, errare semper et sine fine laboris adfligi?

255 *Olli subridens hominum sator atque decorum vultu quo caelum tempestatesque serenat oscula libavit natae, dehinc talia fatur.* sicuti, antequam loqueretur Venus, lacrimis prae-euntibus vocem ostendit quid doloris in intimis sensibus ferret quidve esset editura per verba, ita etiam Iovem inducit signis innumeris ostendisse quod optata omnia dicturus fuisset; ante enim quam veniret ad verba, debuit animum filiae duris angoribus pressum componere, ut vocem patris curato ex maxima parte animo posset audire, nec oportuit eam narraturi circumitione differri, ne diutius anxia cremaretur. locuturus, inquit, Iuppiter subrisit; risit enim quasi vulgare est nec convenit hic motus animi iis personis penes quas summa potestas est; sed temperavit, ut diceret subrisit, ut pars esset servata publicae reverentiae, pars exhibita benivolentiae quae filiae debet vexatae tribui. hoc ipsum ipse Vergilius 30

2 *dici* — *nomen* corrupt ed. 4 *propitium* LR ed. post. *prae-cipuum* ed. 7 *planissima* ed. 13 *consolantis* r. | *sese* LR edI *esse* r edF. 18 *intimis* LR *imis* ed. 21 *tantae* LR *ante* L II man. r ed. | *eveniret* ed. 24 *eam narraturi circum-itione* LR *causam narrationis* ed. 25 *cremaretur* LR edI *tene-retur* edF. 27 *iis* LR *his* ed. 30 *filiorum debetu ex arre* LR *filiae debet vexar* corr. ipse R *debuit ex patre* r' (apposito in margine q̄ = quaere) inepta temptaverunt editiones.

ostendit, cur plenus non fuerit risus: hominum, inquit, sator atque deorum plene ridere non debuit, quia turpe istud est hominum deorumque imperium retinenti. certe et illud intellegendum, idcirco eum non ad plenum risisse, 5 ne in malis suorum, filia quoque lacrimante et gemente ipse se alienum a tantis cladibus demonstraret. temperavit ergo dicendo subridens, ut partem daret Troianorum casibus, reservaret laetitiae partem illis quae fuerat promissurus. vultu quo caelum tempestatesque serenat: exhibens talem vultum filiae qualem habet cum omnia ele- 10 menta tranquillat. oscula libavit natae: ecce aliud bonae spei signum, in quo parum fuit osculo publicasse benivolentiam suam, nisi haec iterum ac saepius repetendo firmaret quod internis sensibus tenebatur. dehinc talia 15 fatur: dehinc cum dicit, ostendit non frustra quae diximus esse praemissa, signa scilicet quae Veneris adimerent metum et hanc ad audiendum recte conponerent. *parce metu, Cytherea, manent inmota tuorum fata tibi*: quam cito maerentis animum solvit! quodsi hoc solum dixisset, 20 abunde suffecerat; nam et securam reddidit et nihil mutatum de superioribus promissis expressit. sed huic dat poeta personam regis, non patris; de futuris enim loqui et significare ventura non nisi deorum rex poterat: ait enim *parce metu* hoc est timori *parce*, ut sit locutionis 25 genus et intellegatur noli timere. usque adeo ex persona publica induxit loquentem Iovem, ut Cytheream, non filiam diceret et tuorum poneret, non nostrorum. manent inmota tuorum fata tibi: cum sufficere posset quod dixit manent tibi fata, ut satiaret quod adserebat, addidit in- 30 mota. incipit iam enumerare specialiter quod clausa generalitate praedixerat respondens iis quoque quae Veneris querimonia comprehenderat. *cernes urbem et promissa Ia-*

3 est om. ed. 6 ipsum ed. 12 spei signum LR per interpos. edFI par ed. post | partum LR ed. parum ed. post. | osculo om. ed. 15 dehinc cum LR dehinc om. ed. 20 suffecisset ed. 26 Cytherea non filia ed. 30 clausa LR (cf. 583 clause) mut. edF. 31 respons iis LR.

vini moenia: propter quod dictum est „cunctus ob Italiam terrarum clauditur orbis“ et quia dixerat Venus „caeli quibus adnuis arcem“, ait Iuppiter *sublimemque feres ad sidera* 5
 260 *caeli magnanimum Aenean neque me sententia vertit*, ut responderet illi parti, qua dictum est „quae te, genitor, 5 sententia vertit?“ ut autem apertio- rem faceret specialitatem ipsam, addidit etiam ipse Iuppiter factorum dispositionem et omnem futuri temporis cursum et, dum haec plena ordinatione ponuntur, in brevi complexione monstratur quid textus Vergiliani carminis esset habiturus. 10
 gesta enim tetigit quae saeculis omnibus ab Aenea usque ad Caesaris tempora et ipsius Caesaris scribere disposuerat. sed haec in ipsius carmine idcirco perquiri non debent, quia fine vivendi conclusus proposita nequivit implere: dispositionem suam tamen in hoc libro signavit. hic 15
 licet inspicere qua arte carmina sua Vergilius repleat; supra enim, ut cito securam Venerem faceret, usus est brevitate, ubi securam succincta dictione perfecit, promisit futurorum longam fore insinuationem, quae pro auditurae persona odiosa esse non potuit. libenter enim Venus pro- 20
 lixitatibus ipsius fastidium respueret, quae composito animo cogoverat se res prosperas audituram. hoc esse servandum in talibus causis etiam Terentius docet, qui dixit in Andria (2, 2, 1) „sed ubi inveniam Pamphilum, ut metum in quo nunc est adimam atque expleam animum gaudio?“ 25
 non enim convertere animum quispiam potest ad audiendum, nisi fuerit in timoris causa securior factus. *hic tibi fabor*: dicturus arcana factorum quae nulli fas esset nosse commendat sensibus filiae et id se inlicite facere adfirmat, ut illa melius nosceret benivolum studium patris et secreta 30
 contegeret. hic, inquit, tibi fabor: tibi, ait, quoniam filia

10 *textus* LR hic et ubique *contextus* ed. 15 *signavit* LR *firmavit* ed. 21 *ipsius* LR *illius* ed. 23 *terrentius* (ut plerumque) L. 25 *anprimum* LR *atrimum* r *animum* r'. 26 *ad audiendum* om. ed.: post *animum* hoc in H extare falso contendit v. d. Hoeven p. 42. 27—28 *hic tibi fabor* LR edI *enim* contra interpretationem add. edF. 29 *sensibus* LR ed. *se s.*?

mea es, tibi quam vehementer sollicitam video, tibi quam nolo vexari angoribus diuturnis, tibi fabor quod praeter te nullum convenit nosse. *enim quando haec te cura remordet, longius evolvens fatorum arcana movebo*: ego, inquit, paucis te instructam reddere debui, sed quia aegritudo animi tui non potest penitus brevitate sermonis excludi, utar prolixitate narrandi, ut edocta in omnibus omnium tuorum fata condiscens laeteris prosperis et penitus animi maerores excludas. hic locus ordinatur sic: hic tibi fabor, quando enim haec te cura remordet. *bellum ingens geret Italia*: non Italiam dicit gesturam bellum, sicuti alii putant, sed Aenean gesturum bellum in Italia; deducta enim in praepositione dixit geret Italia bellum hoc est in Italia. denique sequitur *populosque feroces contundet moresque viris et moenia ponet*. pronuntiat futuram quidem ingentis belli curam, sed bona proventura posterius iterum ponit dicens *tertia dum Latio regnantem viderit aestas*: id est modico tempore regnaturum Aenean, hoc est triennio, cumque hoc dicit, ostendit procul dubio moriturum, sed quod fuit triste praetermissum est. sequenti tamen sermonis ipsius cursu ponit *at puer Ascanius, cui nunc cognomen Iulo additur, Ilus erat, dum res stetit Ilia regno, triginta magnos volvendis mensibus orbis imperio explebit regnumque ab sede Lavini transferet et longam multa vi muniet Albam*, ut ostenderet Aeneae non extrarium aliquem, sed filium successurum, quod est omnibus optabile parentibus, eundemque feliciorem fore, in tantum ut quod pater triennio tenuisset ille haberet per annos triginta. rursum cum finem pollicetur imperii anno tricesimo transacto, ostendit etiam ipsum Ascanium

3 *quando* LR *enim* addidi propter interpr. 7 *docta* ed.
 8 *omnium* om. ed. 10 *fabor quando enim* LR *f. inquit e.*
qu. ed. 11 *non Italiam* etc. cf. 10, 8. 16 *ingens* LR *ingentis* r *ingentem* L II man. ed. 17 post *ponit* rasura quinque fere litterarum in L. 24 *explevit* LR corr. r. | *ab* LR a ed.
 26 *extrarium aliquem* R *extranium al.* L *aliquem* om. ed.
 (*extrarius* saepe cf. 358). 27 *eundemque* LR *cum denique* ed.

moriturum, sed, ut dictum est, praetermissum est quod fuerat luctuosum. verum, ne specialiter per singulas personas excurrens nimium tenderet narrationem, quaedam generaliter miscet; ait enim *hic iam ter centum totos regnabitur annos gente sub Hectorea*, non iam per Aenean aut 5
 Ascanium, posteros tamen et proximos Hectoris nec ipsos utique alienos, si quidem Creusa, mater Ascanii, soror fuerat Hectoris. post triennium igitur Aeneae et triginta annos Ascani, post trecentos Hectoreae gentis *regina*, inquit, *sacerdos Marte gravis geminam partu dabit Ilia prolem*, 10
 275 *inde lupae fulvo nutricis tegmine lactus Romulus excipiet gentem et Mavortia condet moenia Romanosque suo de nomine dicet. his ego nec metas rerum nec tempora pono, imperium sine fine dedi.* ventura significabat Romuli tempora Ilia et Marte parentibus geniti; qui licet duo fuissent uno partu prolati, unum tamen hoc est Romulum imperium retenturum dicit; Remus enim fraterna manu significabatur interiturus; qui postea Quirinus appellatus est, ut obscurari parricidium posset. hunc Romulum conditurum Romam dicit et eos qui sub eius imperio futuri 20
 essent appellaturum Romanos, tanta felicitate regnatos, ut ipsorum potestas nullis ut alterorum regum temporum terminis clauderetur, perindeque felicitatem ipsam perpetuo mansuram. quod autem Venus oblique posuit „unius ob iram prodimur“, hoc Iuppiter intellecto, ut laetio- 25
 280 *rem faceret, ait quin aspera Iuno, quae mare nunc terrasque metu caelumque fatigat, consilia in melius referet mecumque fovet Romanos, rerum dominos gentemque togatam.* in tantum pollicetur omnia fore prosperrima, ut ipsam quoque acerrimam inimicam Iunonem et deposituram diceret inimicitias et fauturam ei generi quod fuerat persecuta. ad Aeneae accedebat meritum quod Iuppiter

6 *posteros* LR *per posteros* r. 8 *fuert* LR *fuit* ed. *fuerat* nos. 9 *tercentos* ed. 14 *Romuli* LR edI *et Remi* add. edF. 15 *geniti* LR mut. ed. 18 *significabatur* LR ed. dubito num recte. 21 *tantaque* r. 22 *potestas* — 23 *clauderetur* corrupt ed. 23 *facilitatem* R corr. r.

promittebat Iunonem nec obtenturam fuisse et futuram
 potius Troianis caram malivolentiae studio permutato.
 addidit in fine promissorum quod maiorem laetitiam pa-
 reret: [*veniet lustris labentibus aetas, cum*] *domus Assaraci,*
 5 *inquit, Phthiam clarasque Mycenae servitio premet et victis* 285
dominabitur Argis, ut qui ad tempus victores esse vide-
 bantur servituri essent iis quos primitus vicerant. ecce
 respondit et ad illud quod de Antenore fuerat dictum, ut,
 cum ille ex eo diceretur felix, quod in partibus Graeciae
 10 et condere potuit civitatem et ibidem regnare, isti dicantur
 imperatori omnibus Graecis et cunctos perpetua ditione
 pressuri. gradatim igitur Troiani generis stirpem ad felici-
 tatem plenam memorat esse venturam. primo enim
 Aeneae triennium dedit, Ascanio triginta, aliis trecentos
 15 annos, reliquorum vero sine fine cursurum imperium dixit.
 verum quia in honorem Caesaris Aeneidem scribebat, hic
 aperuit quid in posterioribus libris poeta noster fuisset
 positurus. quae quidem, ut dictum est, cum supra dictis
 scribere non potuit; nam secuta post Turni mortem et
 20 gesta trium et triginta et trecentorum annorum ac deinceps
 usque ad ipsius Caesaris tempora factaque eius fuerat
 suis carminibus conditurus, et proventus Troiani generis
 futuros nascendo meliores, denique alios partis aliquas
 orbis retenturos fuisse, Caesarem vero sic amplificaturum
 25 Romanum imperium, ut nihil reliqui faceret quod non
 subactum se esse fateretur. idcirco ait *nascetur pulchra*
Troianus origine Caesar, optima scilicet et honesta, ut
 non corporis, sed originis intellegatur pulchritudo, *impe-*
rium Oceano, famam qui terminet astris, ut tantum Caesar
 30 pugnando esset obtenturus, ut nihil non domitum relin-

1 *futuram* LR *profuturam* r *fuisse* ed. 2 *caram* L *curam*
 R *ad curam* r *curam* ed. post. 3 *additur* ed. | *proximorum*
 ed. 4 lemma incipit *at domus* LR *at ex aetas* ortum ratus
 reliqua supplevi. 5 *ac victis* ed. et Vergiliani libri. 8 et
 om. ed. 12 *Troianis* ed. | *ad* LR *et* ed. 15 *reliquorum* —
 16 *honorem* om. ed. 17 *quid* LR *quod* ed. 19 *secuta* LR
sequens ed.

queret et fama nominis ac triumphorum eius usque ad
 caelum perveniret dicereturque *Iulius* Caesar trahens a
 magno demissum nomen *Iulo*. in tantum autem domiturum
 omnis gentis, ut existentibus triumphis eius pax dehinc
 291 et fides perpetua permaneret. hoc est quod ait *aspera* 5
tum positis mitescent saecula bellis, cana fides et Vesta,
Remo cum fratre Quirinus iura dabunt, id est leges Ro-
 muli perdurabunt. *dirae ferro et compagibus artis clau-*
 295 *dentur belli portae, furor inpius intus saeva sedens super*
arma et centum vinctus aenis post tergum nodis fremet 10
horridus ore cruento: cessura omnia mala felicitate Cae-
 saris dixit, furorem scilicet necessitatemque bellandi.

Promissione futurorum exposita provideri securitas de-
 buit, ne naufragi in alienis terris et incognitis atque
 in iis in quibus constaret inimicam lunonem vehementis- 15
 sime coli aliquam violentiam paterentur. hanc partem
 incipit sic: *haec ait et Maia genitum demittit ab alto.*
 procuratur Troianis securitas per duos, quorum alter avus
 esset, alter adfinis; nam Maia Mercuri mater, ut in octavo
 libro (138) apertius dictum est, Troianorum generi necte- 20
 batur. debuit ergo ad effectus inplendos talis mitti per-
 sona quae praeceptorum auctoritatem duplici ratione ducta
 celerius maturaret alarum vel maxime iuvante subsidio.
 subnectitur dehinc causa mittendi et definitio mandatorum:
ut terrae utque novae pateant Carthaginis arces hospitio 25
Teucris. novas arces ideo posuit, quia novitas regni
 cuncta potest habere suspecta, ut ipse Vergilius ait ex
 persona Didonis (563) „res dura et regni novitas me talia
 cogunt moliri et late fines custode tueri“. item potest
 intellegi et hoc modo, ut terrae Carthaginis pateant 30
 hospitio Teucris et novitas inperfectorum aedificiorum.
 solus enim efficere Iuppiter ministro Mercurio potuit ut

2 <i>i. iulius</i> L <i>iulius</i> R <i>is est</i> ed.	3 <i>domaturum</i> ed.
4 <i>gentis</i> om. ed.	10 <i>aeneis</i> LR
- <i>tati</i> r - <i>tate</i> ed.	11 <i>felicitatē</i> L - <i>tatem</i> R
<i>dimittit</i> LR <i>demittit</i> r <i>demisit</i> ed.	17 <i>maga</i> R corr. r.
27 <i>suscepta</i> LR corr. r.	18 <i>duos</i> LR <i>deos</i> r.
	32 <i>enim</i> LR <i>autem</i> ed.

mimicos suos Carthago susciperet contra Iunonis studium quam colebat. in omnibus igitur celeritate opes fuit, quae non est praetermissa; nam eandem brevi sermone complexus est dicendo ut terrae utque novae pateant Carthagini arces hospitio Teucris. terras dixit, ne forte in regionibus Carthagini aut in litoribus agentes Troiani vexarentur. novas arces etiam sic accipimus, ne ad ipsam Carthaginem incogniti venientes adversa paterentur, sed magis reciperentur hospitio. Mercurium interea celeriter definivit obsecutum iussis: *volat*, inquit, *per aera*. atque ut esset fides volasse per aera Mercurium, addidit *remigio alarum*. aliter enim e caeli partibus missus ad terras venire non posset, nisi remigio alarum fuisset adiutus; non enim per inane aeris pedibus ire potuit. fructus executionis inpletae ut manifestius appareret, adiecit *et iam iussa facit ponuntque ferocia Poeni corda*. propter Aeneae commodum repente ex ferocia in lenitatem hominum natura mutatur. addidit *volente deo*, hoc est Iove vel Mercurio; illi enim naturalem ferociam repente abicere non possent, nisi intervenisset caelestis auctoritas. secundo loco ipsius reginae posuit partis, sed hoc ne notabile fieret, ut secundo loco regina placaretur, ait *inprimis regina*. ipsa quippe primo fuerat lenienda quae vel iubere aliquid in contrarium posset vel emergentem violentiam pro potestate conspescere. *accipit ergo in Teucros ipsa inprimis quietum animum mentemque benignam*. libavit magna moderatione Vergilius quemadmodum hanc poneret partem. *ponunt*, inquit, *ferocia corda Poeni et accipiunt quietum animum in Teucros et benignam mentem*. non dixit coeperunt amare Troianos, quod fieri semel non poterat, ut eodem temporis puncto et ferocitatem pone-

6 *agentis* LR *a gentibus* ed. 10 *inquit* LR *ille* ed. | *magnum* add. ed. 11 *Mercurium* LR *magnum* ed. 12 *e* superscr. L om. R ed. add. r'. 13 *fuisse* om. ed. 17 *repetente* LR corr. ed. 18 *natura mutatur* LR *corda mutantur* ed. 25 *conspscere accipit* LR lemma interpos. ed., quod potius sequentibus continetur. 30 *semel* LR *simul* ed.

rent et amarent; suffecerat enim ad necessitatem temporis ut a cogitationibus pessimis temperarent. quod ait ponuntque ferocia Poeni corda, meritum eius monstrari voluit propter quem impossibilia curabantur, ut mala hominum natura verteretur in bonam, non iuxta omnis homines, sed iuxta Troianos tantummodo.

His inter Iovem et Venerem et per Mercurium gestis redit ad ea a quibus interim recesserat, ab illa scilicet Aeneae cogitatione qua dixit „praecipue pius Aeneas nunc acris Oronti nunc Amyci casum gemit et crudelia secum fata Lyci fortemque Gyan fortemque Cloanthum“. haec ergo Aeneas cogitabat per diem. et quia dixit „et iam finis erat“ vel convivii vel fabularum vel lucis, videamus quas cogitationum curas etiam per noctis tempus habuerit, quod ipsum laudabile est satis, si in tot laboribus in aliquam quietem flecti non potuit nec tunc saltem requiescere dormiendo cum animalia omnia post fatigationem animorum et corporum solvuntur in somnos. quae res ostendit quanta cura tueatur Vergilius Aeneas, cui inventis occasionibus omnia genera virtutum animi scilicet et corporis adplicare non cessat. denique solum posuit ascendisse montem et montem altissimum et eo temporis ascendisse quo ceteri tabidis corporibus et solutis iacebant in litore. ecce etiam hic solus utilitatem omnium cogitat, solus vigilat, solus agenda pertractat, solus ad ea complenda pergere disponit.

305 *At pius Aeneas per noctem plurima volvens:* removenda sunt interposita quae Venus ad Iovem et ad Venerem Iuppiter habuit quaeque de Mercurio dicta sunt et erit una narratio, quae videtur ad tempus esse divisa. sic enim conectitur, si retractis mediis superioribus inferiora iungantur. dixit enim supra (220) „praecipue pius Aeneas nunc acris Oronti, nunc Amyci casum gemit“ et cetera

1 temporis LR patris ed. 7 Iovem LR ed. I. et nos. | per om. ed. 15 ipse LR corr. L m. II ed. 16 neque ed. 24 hic om. ed. 27 revolvenda ed. 29 de Mercurio om. ed.

et recessit. completis igitur quae necessario videntur interposita redit, ut omnis Aeneae curas ac diligentiam monstret et cautelam optimi regis ostendat. ait igitur at pius Aeneas per noctem plurima volvens, [ut primum lux
 5 *alma data est, exire locosque explorare novos, quas vento accesserit oras, qui teneant (nam inculta videt), hominesne feraene, quaerere constituit sociisque exacta referre].* de plurimis generaliter positis specialiter aliqua persequitur quae necessario essent investigationis industria colligenda.
 10 tractatu ergo habito definiit quae essent requirenda, loca scilicet, vel quae essent terrarum partes vel qui tenerent; desertionis enim coniectura in incertum rapiebatur utrum illa loca ferae an homines habitarent. interea multa quaerenda Vergilius definiens diversis generibus executus
 15 est, id est masculino et feminino et neutro, et responsurus omnibus neutro plurali conclusit: locos, inquit, novos, quas oras, qui teneant, hominesne feraene, sociis exacta referre. *classem in convexo nemorum sub rupe cavata*³¹⁰
arboribus clausam circum atque horrentibus umbris occulit,
 20 *ipse uno graditur comitatus Achate, bina manu lato crispans hastilia ferro.* exiturus cum solo Achate nec in totum inermis fuit, ne esset temerarius, nec in totum armatus, ne timidus videretur. cum solis, inquit, hastilibus geminis et uno socio; hoc enim expediebat ei qui iturus in solitudines fuerat, ut esset expeditus propter inquisitionem
 25 celerem et maturum reditum, ad omnia circumspectus, socios suos omni cautela communiens. nam consulendi viam praebuit occasio loci quem superius descripsit cum diceret „est in secessu longo locus“ et cetera, ut appareat
 30 non superfluum, sed necessariam fuisse descriptionem. propterea dixit classem in convexo nemorum sub rupe cavata

1 et recessit om. ed. 4 ut primum — 7 referre deest in LR, sed explicatur. 12 discretionis ed. 17 feraene — 18 referre om. ed. 21 in totum LR omnino ed. 22 nec — temerarius om. ed I esset om. ed F. 23 timidus ed F. | inquit om. ed. 25 fuerat LR esset et transpos. ed. 29 diceret LR dixit ed. | et cetera om. ed.

arboribus clausam circum atque horrentibus umbris occultit. ecce et hic Aeneae virtutes et animi et corporis numerantur; quietis enim omnibus et diligenter absconditis solus cum uno ad incertum pergat. additur ei a loco, a tempore, a persona aliud ad laudem; nam cum se ei obtulisset media in silva composita ad fallendum femina, sub virginis habitu et forma quasi venatrix, motus in libidinem non est, cui dabant omnia audendi facultatem, locus, virginitas, pulchritudo, vestitus. accedebat ad hominis castitatem malorum tantorum saeva congeries, quae etiam libidinosos revocat a Veneris voluptatibus, ut Terentius ait (heaut. 1, 1, 57) „nulla adeo ex re istud fit nisi ex nimio otio“. ait ergo *cui mater media sese tulit obvia* 5
315 silva virginis os habitumque gerens et virginis arma Spartan
anae vel qualis equos Threissa fatigat Harpalyce volu- 15
cremque fuga praevvertitur Hebrum. namque umeris de more
habilem suspenderit arcum venatrix dederatque comam dif-
320 fundere ventis, nuda genu nodoque sinus collecta fluentis.
 ecce quanta iritamenta libidinis Aenean non moverunt: nam fuit pulchra, bene vestita, capillis diffusis et genu 20
 nuda, dehinc quod se in illa solitudine ad conferendas cum viris fabulas prior ingressit. quod vero generaliter dictum est virginis os habitumque gerens, hoc est quod specialiter enumeravit quid sit virginis os, quid habitus; nam suspendere arcum et comam ventis dare virginum 25
 est species, nuda genu nodoque sinus collecta fluentis ad habitum pertinent. nuda genu et sinus collecta fluentis genera sunt locutionum, ut ornatior fiat oratio. *ac prior heus, inquit, iuvenes:* prior enim debuit Venus offerre loquendi fiduciam, ne illis inprobum forsitan videretur 30
 cum virgine, cum sola quae non sola putaretur miscere colloquium. certe et illud ad fallendum proficiebat, ut

1 *umbris* om. ed. 2 *ecce* — numerantur supra post *dixit* inseruit ed. 11 *veneriis* r. 12 *ait* om. edF. 17 *comam* LR *comas* ed. 27 *nuda* — *fluentis* om. ed. 29 *inquit* om. ed. 30 *forsan* ed. 31 *quae non sola* LR expunxit r nescio an recte *quae tunc sola* edF.

illa non tantum specie virginis verum etiam sermone
transduceret imprudentis, ut ad interrogandi necessitatem
venire potuissent. ipsa ergo prior coepit: heus, inquit,
iuvenes, *monstrate, mearum vidistis si quam hic errantem*
5 *forte sororum succinctam pharetra et maculosae tegmine*
lyncis aut spumantis apri cursum clamore prementem.

Sic Venus, et Veneris contra sic filius orsus. inter-325
rogationi brevissimae et quae tamen necessaria contineret
ad fallendum (nam et sororum dixit et signa vestitus
10 atque habitus expressit) brevius ipse respondit atque ita, ut
a propositis non erraret. *nulla tuarum audita mihi neque*
visa sororum: nec vidimus, inquit, aliquam sororum tuarum
nec audivimus clamantem. ipsis verbis respondit quibus
cucurrit interrogatio. nam illa dixit si forte aliquam
15 vidistis aut audistis, huic responsum est nec vidimus
nec audivimus. completo igitur responso aestimationis
quam de ipsa Aeneas habuit coepit seriem explicare: *o,*
quam te memorem, virgo? namque haut tibi vultus mor-
talis nec vox hominem sonat, o dea. cum pronuntiatum
20 fuerit *o dea,* sic debet dici *certe, an Phoebi soror, an nym-*
pharum sanguinis una, ut sit *certe, an Phoebi soror an*
nympharum sanguinis una, sis felix nostrumque leves quae- 330
cumque laborem. quaecumque id est sive soror Phoebi
sive una nympharum. descripsit incertum, descripsit veri-
25 similia suspicionibus colligentem. quae, inquit, in te
video vel cum loqueris auribus sumo non te humanae
condicionis adsignant; arbitror enim te esse deam; sed
in eo errat iudicium meum, quia quae sis nescio, utrum
sis soror Apollinis hoc est Diana an una nympharum.
30 hic Aeneae plurimum datur scientiae religionum; non enim

2 et ad LR edI ut ad r edF. 7 et veneris LR edI at
V. edF. 7—8 interrogazione brevissima ed. 8 equae L aequae
R aequae ed. et quae nos. | contineret LR continentur ed.
11 aberraret edF. 12 inquit om. ed. | tuarum LR ed. errantem
add. in marg. r'. 19 o dea LR certe contra interpr. add. ed.
21 soror om. ed. 24 sive nympharum LR ed. una inter-
pos. r' nos. 25 colligens edF. 27 condicionis LR ed. -ni?

posset divinum aliquid intellegere in hominis forma, nisi quia pollebat scientia omni sacrorum. sis felix nostrumque leves quaecumque laborem *et quo sub caelo tandem, quibus orbis in oris iactemur doceas, ignari hominumque locorumque erramus vento huc et vastis fluctibus acti.* sis, 5 inquit, prospera, quaecumque es, et, ne diu laboremus errando atque inquirendo, quod nosse cupimus referas, scilicet sub qua parte caeli agamus vel ad quas partis terrarum simus adpulsi; neque enim loca ista aut homines novimus, quippe quos vis maris et ventorum procellae ad 10 incognita compulerunt. *multa tibi ante aras nostra cadet hostia dextra:* reddemus aris tuis pro meritis vicem multarum hostiarum vota solventes, et ne oblatio sacrificiorum simpliciter promissa levis fieret, addidit multa hostia.

Cogebat ratio interrogatam respondere, quia et ipsa 15 ignorantis cupiebat instruere, sed primo non primis, sed novissimis occurrit. si enim oblationem sacrificiorum in extrema parte positam tacendo acceptasset, profecto se confirmasset deam, secundo ergo ad quaesita respondet. 335 *haut equidem tali me dignor honore:* etsi mereor, inquit, 20 a vobis honorificentiam, talem mereor quae conveniat homini, non tamen quae numinibus debeat exhiberi; sed quia suspicari etiam ipsa potuit quibus signis illi putaverint deam, ait *virginibus Tyriis mos est gestare pharetram purpureoque alte suras vincire coturno.* ecce qua 25 causa suspensiones eius conatur avertere, ut adhuc non intellegat se loqui cum matre. habitus iste, inquit, quo me aestimatis deam, non meus est tantummodo, sed omnium virginum Tyriarum quae in istis regionibus comorantur, pharetram nobis et hoc calceamentorum genus 30 inposuit patrius mos. et facile potuit hoc ipsum pro vero persuadere, quia Aeneas superius dixit nec regiones se nec

2 *omnium* ed. 5 *vastis et* ed. 6 *es* om. ed. 7 *atque*
LR *et* ed. 10 *et* LR *ac* ed. 14 *levius* ed. | *hostia* om. edF.
17 *sacrificii* ed. 20 *me tali* ed. 21 *talem* LR *tamen* ed.
22 *tamen* LR *talem* ed. | *sed* om. ed. 23 *illi* LR *illam* ed.
28 *existimatis* ed.

homines nosse, nescienti ergo bene mentita est. dehinc longarum rerum incipit brevis et concinna narratio; non enim debuit Aeneas sub incerto diutius detineri, cum hoc et ipse vellet et desideraret. mater igitur eo ordine respondet quo interrogatio proposita est. ait enim ille quo sub caelo, quibus orbis in oris, idcirco haec dixit *Punica regna vides*. designato loco dicit personas: *Tyrios* inquit, addidit *Agenoris urbem*, ut etiam superioris conditoris nomen ostenderet. *sed fines Libyci*: illic enim occurrente pelago Africae termini ex uno latere clauduntur. *genus insuperabile bello*: meminerat enim Vergilius se ex persona sua dixisse (14) „studiisque asperrima belli“. hic tamen non est repetitio eiusdem rei, quoniam et dici necesse fuit et ex alterius persona nunc dictum est. *imperium Dido* 340

15 *Tyria regit urbe profecta*: hac angustia verborum quantum latitudinem tenuit! complexa est enim praesens tempus et praeteritum dicendo ubi sit et unde venerit. dixit quae vocaretur et quid ageret quae illic tenebat imperium. compendii autem causa, ne interrogationibus et responsio-

20 nibus plus quam necesse fuerat tererent tempus et prolixum fieret quod maturo debuit fine concludi, ipsa omnibus quae perquiri per interrogationem poterant compendio faciliore respondet. ergo dixit imperium Dido Tyria regit urbe profecta et, quia potuit quaeri causa, qua compulsus est relinquere eam sedem in qua fuit et sectari longinquam, quod fuerat pro sexus feminei ratione difficile, adiunxit *germanum fugiens*. hoc quoque quia fuit incredibile, tantam intervenire potuisse causam quae sororem cogeret dura sectari fugientem scilicet eum a quo amari debuerat, dixit *longa est iniuria. longae ambages, sed summa sequar vestigia rerum*. ea positura est quae fuerat dictura, sed artificio narrantis multa sese praetermissuram

1 noscere ed. 3 debuit transpos. Aeneas om. ed. | haec ed. 6 dixit LR dicit ed. 7 per personas ed. 10 clauditur ed. 23 respondit ed. 24 quia om. ed. 26 feminini ed. 29 coegerat ed. | amari debuerat LR d. adiuvare ed. 32 vestigia LR fastigia in marg. r.

simulat, ut ille spe futurae brevitatis cuncta attentius audiret. *huic coniunx Sychaeus erat, ditissimus agri Phoc-*
 345 *nicum et magno miserae dilectus amore, cui pater intactam*
dederat primisque iugarat ominibus: apud Phoenices opti-
 mum, inquit, et copiosissime possidentem maritum habuit 5
 Sychaeum. dehinc amoris inter coniuges honestas inserit
 causas. amabat, inquit, hominem secuta iudicium patris
 et divitem et probum et eum cui intacta nupsisset et
 primis auspiciis iunctam esse constaret. multum enim
 differt inter adfectum virginalium nuptiarum et earum 10
 quae secunda coniunctione nectuntur. plurimum vero me-
 riti habent quas intactae filiae arbitrio suo perficit pater.
 idcirco igitur posuit et magno miserae dilectus amore, cui
 pater intactam dederat primisque iugarat ominibus, hoc
 est nullis aliis, sed solis. transiit ad personam Pygma- 15
 lionis, ut ad ipsam descenderet causam quae Didonem
 propriis sedibus truserat: *sed regna Tyri germanus habe-*
bat Pygmalion. Tyri, inquit, tenebat imperium frater Di-
 donis Pygmalion. qualis iste vel quorum morum fuerit
 consequenter ostendit, *scelere.* inquit, *ante alios inmanior* 20
omnis quos inter medius venit furor. hoc loco sic est re-
 tinenda pronuntiatio, ne sic intellegamus, ut Pygmalioni
 in scelere commisso defensio relinquatur per venialem
 statum. sic enim plurimi imprudentes volunt, ut furor
 medius inter Sychaeum et Pygmalionem venerit. hoc si 25
 ita est, defendi potest Pygmalionis factum, si non volun-
 tate, sed furore peccavit, et videbitur Sychaeus Pygma-
 lionem furentem potuisse perimere ac per hoc fient pares.

2 *Sichaeus* LR infra *Sychaeus* aliis locis *Sycheus*. 4 *homi-*
bus LR corr. r. | *optime* LR ed. *optimum* nos (cf. infra *probum*).
 9 *iunctam* LR edI *iuncta* edF. 14 *ominibus* om. ed. 15 *transit*
 ed. 16 *descenderet* LR *procederet* ed. 18 post lemma edF
 haec interpolavit quae neque LR neque HO edI habent: „ex
 quo intellegitur habuisse spem faciendi et factum defendendi
 quia rex“. 20 post *ostendit* haec habet ed. quae desunt in
 LRHO: „germanus habebat Pygmalion“. 21 post *omnis* non
 distinxi, quia interpres *quos — furor* cum *omnis* coniungi vult. |
medios LR, sed L o expuncta u superscr.

quod ne ita sit, sic pronuntiandum est, ut Sychaeus ita ut fuit innoxius, Pygmalion vero sceleratior aliis omnibus demonstretur quos in facinus inpulit furor. alii, inquit Vergilius, si in crimina gravissima ceciderunt, furor fecit, hoc est amor aut insania aut animi dolor, et possunt habere veniam facti, Pygmalion vero inde sceleratior per aliorum conparationem demonstratur, quia voluntate, non casu aut necessitate scelus admisit. quod ipsum ut melius adstrueret, paucis expressit, ut talis perpetrandi sceleris diceret causas quae reum multorum criminum Pygmalionem fortissime detinerent. *ille Sychaeum impius ante aras atque auri caecus amore*: dixit unam quidem causam fuisse quae ex vitio naturae descenderet, sed cui alia quoque crimina necterentur. namque, ut Sallustius (Cat. 10, 4) ait, „avaritia fidem, probitatem ceterasque artis bonas subvertit, pro iis superbiam, crudelitatem, deos neglegere, omnia venalia habere edocuit“ et cetera. avaritiae ergo crudelitas comes est perfidiaque coniuncta, quae cum hominem tenuerit, cedit inde quicquid inter homines sanctum est. non potest enim avaritia habere quod concupierit, nisi ad id scelere perpetrato pervenerit. huius exempla aliquot locis poeta noster inseruit. habemus in praesenti libro Pygmalionis, in tertio (55) Polymnestoris qui Polydorum propter aurum abiurandum necavit, in sexto (621) qui accepto auro patriam vendidit et multa alia quae locis suis plenius exequemur, ut ostendamus in singularibus criminibus quot crimina teneantur admissa. interea redeamus ad tractatum praesentem, in quo illud ante omnia noscendum est, nihil esse in prima narrationis parte positum quod esse superfluum videatur. *ille Sychaeum impius ante aras atque auri caecus amore*: invitavit in scelus naturae pessimae hominem opulentia divitis; ait

1—2 *ita ut fuit* LR fuerit ed. 6 *facti* om. ed. 9 *alis* LR *aliis* L II m. edI *alias* edF *talis* nos. 12 *quidem* om. ed.
 15 *artis bonas* LR b. a. ed. 19 *tenuerat* ed. 23 *Polymnestoris* LR corr. ed. 26—27 *in singularibus criminibus* om. ed. 29 *nil* ed.

enim ditissimus agri Phoenicum. quod autem dixit et magno miserae dilectus amore, [dixit,] ut inde factum Pygmalionis magis magisque gravaretur, quod carissimum sorori necaverit virum, cui pater intactam dederat, ut in Sychaei nece etiam contra iudicium patris scelus adm- 5
 350 sisse videatur. *clam ferro incautum superat*: clam quod posuit, gravat Pygmalionis causam; nullus enim aliquid in occulto admittit nisi qui sciat se inlicita commissurum. praeter hoc etiam illud intellegi potest, ideo clam, quia, si palam aliquid conaretur admittere, salus innocentis 10
 posset a plurimis defendi contra violentum consilium. ergo scelerati hominis fuit clam cogitatum facinus perpetrare, ut omni coniectura cessante lateret auctor admissi. quis enim crederet sororis virum, sorori amabilem, nullis inimicitiis intervenientibus, innoxium semper Pyg- 15
 malionis saevitia iugulatum? quo loco plenissimae crudelitatis reus Pygmalion ostenditur, si quidem sciens admisit quod credibile futurum non putabat. postremo tutum se utique posse esse credebat ex regali potentia; nam idcirco praemisit poeta quod regna Tyri ipse retineret. dicit ergo 20
 inde inmanior ceteris, quia, ut dictum est, occidit eum qui esset innocens et qui nullas cum eo inimicitias habuisset, occidit sororis virum, qui sororem eius numquam laeisset † et quae esset amabilis, occidit ante aras, occidit propter solam avaritiam, occidit nulla (utpote rex) coactus 25
 inopiae necessità et eo facilius incautum adgressus, quod Sychaeus nihil tale ausurum putabat uxoris fratrem. ecce oratoria in poeta virtus, unum admissum quantis criminum generibus aggeravit! quemadmodum loci communis

2 ante *ut* verbum excidisse puto, quia omissio intolerabilis videtur, *dixit* inserui cf. 354 et 364, sed incertus uncis inclusi (similiter *hoc est* inscendum putavi v. 76 et 77).

6 *superat* om. ed. 8 *scit* ed. 11 *violentum* LR *videntium* ed. 13 *lateret* LR *laetetur* ed. 18—19 *tutum se utique posse esse* LR ordinem mut. *posse* om. ed. 20 *retinebat* ed. 24 *et quae* LR ed. *et cui?* an *et qui?* an *atque?* 29 *aggeravit* LR *aggeravit* ed.

partis ingressus latius discussit! quas ne apertius diceret
 praepedivit necessaria pro loco, pro tempore, pro persona
 brevitatis. Aeneas enim in silva, naufragus, suum et nau-
 fragorum sociorum negotium gerens per id temporis quo
 5 miseriis suis cupiebat aliquatenus subveniri tenendus non
 fuit longo textu sermonis. tamen si consideretur ipsa
 brevitatis, latissimum dabit intellectum rhetoricorum prae-
 ceptorum. ait enim ille hoc est sceleratus et nefarius,
 ille de quo nihil sceleris sperabatur, ille rex, quem nulla
 10 ad inplendum scelus cogebat inopia cuique supererant opes
 regiae, ille quem convenerat amare sororis suae virum,
 ille qui germanam suam viro privare non dubitavit, qui
 servare potius adfinem debuit quam necare, Sychaeum,
 hominem innoxium, quem generum pater dignum iudicavit
 15 cui traderet filiam adhuc virginem et alterius amoris
 nescientem eique prima matrimonii consecratione coniunc-
 tam, acceptum patri, amabilem sorori, faciens contra na-
 turae religionem, faciens contra iudicium patris, rupto
 humanitatis et adfinitatis vinculo, necavit insontem, necavit
 20 incautum, atque eo facilius, quod talia non putaretur
 ausurus, occidit ante aras, ut sacrilegium quoque his sce-
 leribus necteret, occidit ante aras hoc est diis inspectan-
 tibus, quos humana caede funestare non debuit. post haec,
 ut facti ipsius demonstratione expressa causam scelerati
 25 hominis premeret, ait atque auri caecus amore, ut nullam
 ei defensionis relinqueret partem qua uti possunt qui
 aliqua violentia pressi aut in se aut in alios verterunt
 impias manus. clam superat; nullus enim secreto aliquid
 †sceleris conficit nisi qui sciat se inlicita perpetraturum.

1 *quas* — 3 *brevitatis* misere corruptit ed. 4 *tempus* ed.
 6 *contextu* ed. | *consideraretur* ed. 9 *a quo nil* ed. 10 *su-
 pererant* LR *superarent* ed. 11 *quem* LR *cui* ed. 14 *pater*
 om. ed. 15 *amores* LR *amorem* ed. *amoris* nos. 16 *eos* LR ed.
eique nos. | *coniunctam* LR *-tos* L II m. ed. 17 *acceptam* ed.
 23 *inspectantibus* LR *respicientibus* ed. 28—29 *aliquid*
sceleris LR ed. *sceleris* deletum vult r non dubito quin recte.
 29 *perpetraturum* LR edI corruptit edF.

quod autem ait caecus, non ad corpus, sed ad animum Pygmalionis revocandum est; avaritia enim tractus in scelera non consideravit quid faceret vel in quem [ubi] vel quo in loco aut quibus praesentibus. hoc loco Vergilius docet nihil sancti esse apud eos quos possederit avaritia; hanc enim sic definit, satiari non posse, nisi humana et divina iura fuerint violata. neque uno loco haec, sed plurimis posuit, crudelitatem atque avaritiam nullo modo posse a se discerni. denique, ut dictum est, et Polydori exemplo hoc idem docuit; non enim esset occisus, nisi auri cupiditas crudelis hominis saevitiam provocasset; item alio loco (6, 621) avaritiae scelere proditam patriam posuit dicendo „vendidit hic auro patriam“. *securus amorum germanae*: omnia augendi criminis causa conscripta sunt; tanto enim sceleratior tenetur Pygmalion quanto certissimus fuerat nihil Didonem de fratre sensuram. perinde non erat ignarus in tale scelus se casurum fuisse quod ne in suspicionem quidem venire deberet. *factumque diu cecavit*: occultatio facti post admissum fuerat necessaria propter duplicem causam, quarum una fuit ne publicato Sychaei interitu ad auctorem sceleris aliqua via veniretur, altera quia invadendi in thensauros occasio interibat, si, antequam auro potiretur, cuius cupidus tot se sceleribus involverat, de nece hominis et de auctore constaret. *et aegram multa malus simulans vana spe lusit amantem*: sollicitam vehementer de statu amantissimi coniugis sororem suam compositis per dolum mendaciis fallebat Pygmalion, donec ipsi etiam incautae thensauros auferret. *ipsa sed in somnis inhumati venit imago coniugis*: quia neque suspicio in Pygmalionem tendi poterat propter adfinitatis causam neque extabat aliquis gnarus facti qui

3 *ubi* LR ed. spurium puto. 10 *exemplo* LR *exitio* ed.

17 *non erat ignarus* LR *ignarus* om. edI *noverat* scripsit edF.

22 *thensauros* LR, item infra in lemmate, alibi *thes*.

23 *sceleribus* LR *se* add. r ed. | *denique hominis* LR *denique de homicidio* ed. *de nece hominis* r nos. 30 *tendi* LR *esse* ed.

proderet reum, inducitur imago ipsius occisi universa in somnis pendentis uxori et quod ait inhumati, crudelitatem voluit etiam in hac parte demonstrare Pygmalionis et desperationem plenissimam, ut post multimodum scelus 5 admissum occisi non curaverit sepulturam, quam procurare debuerat, ut nefarium factum viventium oculis vel terra subtraheret. quod vero ait *ora modis attollens pallida miris*, [addidit,] ut ante expositionem et narrationis textum quivis intellegere posset occisum. *crudelis aras* 355
 10 *traiectaque pectora ferro nudavit*: nudavit sic debemus accipere, ut aliquid verbis relatam, aliquid oculis videatur fuisse subiectum: obiecisse potuit oculis pectus ferro transfossum, aras vero, quae non erant in praesenti, verbis potuit solis demonstrare. *caecumque domus scelus omne re-*
 15 *textit*, [tum celerare fugam patriaque excedere suadet]: ne iterum diceret poeta quod iam fuerat dictum, strictim posuit omnia rettulisse defunctum quae negotio fuerant necessaria; nam et auctorem sceleris procul dubio prodidit et universa narravit. designatis igitur facto, persona,
 20 loco, tempore, quoniam malum omne ab adfines processerat et impietas diis testibus perinpleta est nec prohiberi valuit nec ultione pensari atque in eo in quo iidem dii neque hominis innocentis vitam servare nec sanguinem fusum nec suam ulcisci iniuriam potuerunt, fugam potius suadet
 25 uxori. nihil enim putavit remansisse religionis apud eum qui tanta impietate saevisset, ne a cognati morte ad necem quoque sororis simili crudelitate transiret. quia igitur ubi Pygmalion fuit Dido tuta esse non potuit nec sibi adversus inmanitatem fratris adistere, suadet potius Sy-

1 *inducitur* LR *includitur* ed. 8 *addidit* suppl. cf. 349. |
 ut — 9 *occisum* male corrupit ed. 10 alterum *nudavit* om. ed.

12 *obicisse* per corr. R *obicisse* item L ed. falsum esse videtur: *obicere scilicet* suspicor (*sc̄l* pro *scilicet* 1, 679 L). 14 *potuisse demonstrare* LR *monstrare* ed., sed corruptelam in *potuisse* sedere patet: *potuit solis* emendavi. 15 lemma explevi propter interpr. 17 *defunctum* om. ed. | *quae negotio* LR *q. in neg.* ed. 18 *necessaria* om. ed.

chaeus fugam. proposita necessitate fugiendi addidit fa-
 cilitatem dicendo *auxiliumque viae veteres tellure recludit*
thensauros, ignotum argenti pondus et auri. quod dixit
 veteres thensauros et ignotum argenti pondus et auri,
 ostendere voluit sufficientis ad subsidium fugae, qui tanti 5
 fuerunt, ut eorum pondus ignoraverint extrarii et Sychaeo
 et ipsi uxori fuerint incogniti. consulendi ergo in prae-
 senti fugiendi mandatum fuit et prospiciendi in futurum
 360 thensaurorum praecepta translatio. *his commota fugam*
Dido sociosque parabat: publicato scelere atque eius auctore 10
 per Didonem prodito socii fugae coeperunt congregari.
 non erat enim consilium petere mulierem sine comitibus
 fugam, vel maxime quae fugitura cum thensauris fuerat;
 metuebatur enim Pygmalion, ne amissa spe thensaurorum
 sequeretur et in peregrinis faceret quod in sedibus occisi 15
 complere non potuit. *conveniunt quibus aut odium crudele*
tyranni aut metus acer erat: duo genera hominum pro-
 posuit fugiturae Didoni esse sociata, unum quod odisset
 Pygmalionem, alterum quod timeret: odium debemus ac-
 cipere eorum fuisse qui nonnullis viribus ei resistere po- 20
 tuissent, metum vero eorum qui in inferiore loco et for-
 tuna constituti, cum reniti atque obluctari non possent,
 facilius se interituros arbitrabantur. alii ergo propter
 odium iuvabant Didonis necessitatem, ne Pygmalion ob-
 tineret quod volebat et thensauris invasis fieret fortior, 25
 alii propter metum, quibus offerebatur occasio, ut carerent
 hominis saevissimi dominatione. *navis quae forte paratae*
corripiunt, hoc est magna properatione in unum colligunt
 navis quae forte in praesenti fuerant paratae: non enim
 talis quaerebat necessitas quae desiderarent fabricam aut 30
 indigerent aliquibus armamentis, sed quae essent paratae.
 si enim videretur aliquid novari in navigiis aut eadem
 nonnullis instrui, dabatur aperta suspicio, quod fugae

3 quod — 4 auri om. ed. 5 subsidium LR auxilium ed.
 6 extranei ed. | Sychaeo LR ed. Pygmalioni Hoppe. 8 et
 ante fugiendi interpol. ed. 11 coeperunt LR poterant ed.
 27 dominationem LR.

subsidium et transvectioni copia pararetur, differebatur
 quoque quod fuerat maturandum. *onerantque auro*: Sy-
 chaeum superius dixit rettulisse aurum atque argentum
 incogniti ponderis in thesauris fuisse et omnia eum trans-
 5 ferenda mandasse, ne ex illis aliquid remaneret quod in
 hominis saevissimi luera converti potuisset, sed ubi ad
 ipsam fugam ventum est, fugituri quale consilium ha-
 buerint poeta commemorat. si enim vellent totum aurum
 ferre et omne argentum, maior numerus navium fuerat
 10 necessarius, quem constabat in promptu non esse. non
 ergo inpositum est totum, sed quod pro modo navium
 potuit ferri, nec pretii inferioris species, sed ea quae po-
 tioris meriti fuit. auro, inquit, navis onerant. melius
 enim fuerat ut argentum temneretur, cuius pretium in
 15 comparatione auri constabat esse inferius. onerant, inquit,
 ut ostenderet et amplius inpositum quam naves ferre po-
 tuerant et infinitum relictum cum argento quod transferri
 non potuit: aliter divitiarum copia exprimi non potuit,
 nisi diceretur ad exportandam thesaurorum substantiam
 20 nec navis sufficere potuisse, ut vel aurum solum valeret
 auferri. *portantur avari Pygmalionis opes pelago*: omne
 hoc eo redigitur, ut probetur quod est dictum: ditissimus
 agri Phoenicum fuerat Sychaeus et ignotum pondus ar-
 genti et auri habuit. portantur avari Pygmalionis opes
 25 pelago: tantum ponderis fuit, ut propter auri tantummodo
 speciem transferendam et hanc non omnem mare fuisset
 necessarium. quod autem dixit Pygmalionis opes, non
 quod ex bonis Pygmalionis descenderent [dixit], sed quas
 arbitrabatur ad aviditatem suam mox esse venturas, in
 30 quo non inmerito adfligeretur cruciatibus avaritiae, quae
 sic dolitura esset, quasi revera proprium fuisset amissum.
dux femina facti: ipsa enim potior omnibus fuit, et propter

6 *sed ubi* LR *sed ne ubi* ed., quare aliquid excidisse su-
 spicatur F. 13 *melius* — 15 *inferius* corruptit ed. 17 *relictum*
 om. ed. 25 *ut* — 27 *necessarium* in absurdum corruptit ed.
 28 *dixit* inserui ut 354. 30 *inmeritis* r. 30—31 *quod sic*
doliturus ed.

ipsius causam et necessitatem ibant omnes qui navis
 ascenderant. certe et hoc ad insultationem Pygmalionis
 positum possumus intellegere, ut duce femina perdiderit
 quod proprium putabat effectum. laudatur interea fugientium
 consilium, quos non tenuit cupiditas amplius auferendi, 5
 365 quia nec poterant ferre nec debuerant inmorari. *devenere*
locos, ubi nunc ingentia cernis moenia surgentemque novae
Carthaginis arcem, mercatique solum, facti de nomine Byr-
sam, taurino quantum possent circumdare tergo: prius dixit
 ubi nunc ingentia cernis moenia surgentemque novae Car- 10
 thaginis arcem et secundo loco posuit mercatique solum,
 cum aedificium instrui non potuerit, nisi emptio loci pri-
 mitus provenisset. et est revera quod moveat, quamdiu
 ad ordinationem sensus veniatur, qua facta patebit dictionis
 integritas. ordinatur ergo sic: *devenere locos et mercati* 15
solum praeteritum tempus significant, ubi nunc ingentia
cernis moenia surgentemque novae Carthaginis arcem prae-
sens tempus ostendit. ergo integre posuit: primo emerunt
et sic coeperunt aedificare. taurino quantum possent cir-
cumdare tergo: huius loci diversa traditio est. alii di- 20
cunt pecuniam tunc ex corio bubulo fuisse et inde pecu-
niam dictam, quod ex pecore originem duceret, tantumque
fuisse in pretio loci quantum bovis unius corium conficere
potuisset. alia traditio talis est, quod venditor loci hac
fraude deceptus sit, ut tantum agri modum venderet quan- 25
tum corium bovis circumdare potuisset: illum nihil fraudis
suspiciantem arbitratum esse tantum se sedis tradidisse quan-
tum posset occupare integrum corium, si per terram iaceret,
emptores vero fraude quaesito commento in corrigiam te-

2 *Pygmalionis* om. ed. 5 *afferendi* ed. 7 *cernis* LR
 infra altero loco *cernes* altero *cernis*: explicatio *cernis* poscere
 videtur. 14 *qua* LR *quia* ed. 15 *et mercati* LR *mercatique*
 ed. 16 *praeteritum tempus significant* om. ed. 17 *cernes* L
cernis nos. 19 *posset* LR supra recte. 25 *modum* om. ed.
 27 *suspiciatum* ed. | *arbitrantem* R corr. r. | *tantum sedis traxisse*
 LR edI *tantum tradidisse* edF t. se *sedis tr.* nos. 28 *posset*
 om. R. 29 *quaesito* LR *composito* ed.

nuem solidum corium duxisse perindeque factum ut amplius quam debuerat teneretur. sed omnia haec fabulosa sunt magis quam vera. nam si consideremus ubi nunc ingentia cernis moenia surgentemque Carthaginis arcem et quod
 5 inferius dixit (423) „instant ardentes Tyrii, pars ducere muros molirique arcem et manibus subvolvere saxa, pars optare locum tecto et concludere sulco, iura magistratusque legunt sanctumque senatum, hic portus alii effodiunt, hic alta theatri fundamenta locant alii inmanisque col-
 10 umnas rupibus excidunt, scaenis decora alta futuris“, item (446) „hic templum Iunoni ingens Sidonia Dido condebat“, inveniemus tanta ac tam magna non potuisse nisi locis latioribus condi, quae comparari sine dubio non possent ex unius corii utraque opinione, licet ipse poeta
 15 addiderit veri similitudinem qua credibile faceret factum dicendo facti de nomine Byrsam, quasi locum ipsum condendae civitati necessarium atque emptum vocitaverint Byrsam. quae appellatio et lingua Graeca, unde Dido fuit, et Punica, hoc est ipsius regionis in qua res gesta
 20 ferebatur, significat corium. byrsa quippe graeca appellatione corium est et bursalf punica elocutione corium significatur. compendio tamen sufficit nosse peregrinos homines ex empto habuisse illa loca, non invasa per violentiam. *sed vos qui tandem? quibus aut venistis ab oris? quove* 370

11 *item* om. ed. 12 *condebat* LR *concludit* ed. 14 *opinionem* LR *parte* ed.: fortasse *ex unius boris corio utraque opinione?* 16 *ipse* R corr. r. 17 *vocitaverint* LR *cognominaverint* ed. 21 *bursalf* LR *bursals* ed. (*bursalf* O *bursal* H): in vocabuli *bursalf* secunda parte בִּרְסַלְף extare patet, quod bovem significat; ad explicandam primam partem proclive est de בִּרְסַלְף cogitare, quod ad masculinum בִּרְסַל redit = arx vel saeptum, ut totum sit בִּרְסַלְפִּי = saeptum boum, per metathesin בִּרְסַלְפִּי i. e. *bursalf*; an de בִּרְסַלְפִּי = aes cogitandum est, quod fabulae vicinius videtur? utcunque res se habet, illud certe apparet, popularem aliquam ipsorum Poenorum originationem fabulae subesse, non, ut vulgo perhibent, Graecos eam ex suo vocabulo $\beta\upsilon\rho\sigma\alpha$ confinxisse. 22 *nosse* LR *cognoscere* ed. 24 *advenistis* LR *infra aut venistis*.

trahetis iter? [*quaerenti talibus ille suspirans imoque trahens a pectore vocem*]: mira brevitatis interrogantis quae totum uno versu complexa est, scilicet ut dicerent qui essent, unde venirent, quo pergerent. haec interrogatio propositionis instar retinet, quod ipsum in responsione monstrabitur. interrogatio tamen ipsa non caret fraude; nam idcirco inmissa est, ut adhuc Aeneas non deam, sed hominem crederet, quod Veneri non provenit. nam Aeneas adsignat poeta non transduci calliditate fallentis, sed in eo perseverare, ut deam credat, nam ipsi parti primo, dehinc quaesitis cum magna animi laceratione respondet; nullus enim mala sua et ea in quibus adhuc volvatur sine dolore commemorat.

Ait ergo *o dea, si prima repetens ab origine pergam et vacet annalis nostrorum audire laborum. ante diem clauso componet vesper Olympo.* deam, inquit, te esse certissimum est, quae autem cupis audire et multa sunt et prolixa. duo sunt enim quae impediunt, unum quia non vacat, alterum quia narrationem malorum unius anni diei tempus impleri non patitur. properabat enim redire ad suos et in locis incognitis et desertis post finem diei separatus ab ipsis inveniri non debuit. haec ergo brevissima principia fuerunt, in quibus benivolam fecit ex honorificentia, cum deam appellat, et fecit attentam, cum dicit multa esse mala quae referre cogatur et eo genere ostendit se non omnia, sed aliqua esse dicturum. incipit iam ipsam narrationem et respondet propositis, sed non eo ordine quo quaesita sunt. illa enim dixit sed vos qui tandem? ille secundae respondit et sic primae; in secunda enim inquisitione dixit quibus aut venistis ab oris? respondens igitur ait *nos Troia antiqua (si vestras forte*

1 *quaerenti* — 2 *vocem* deest in LR, sed explicatur.
 2 *interrogantis* LR *-gationis* ed. 3 *tota* ed. 4 *quo* — 5 *retinet* om. ed. 8 *veneri* LR *revera* ed. 19 *anni* om. ed. (explicatur *annalis*). 23 *benivolam* LR cf. 76 *benevolentiam* ed. et *honorificentiam* ed. 25 *cogebatur* LR ed. 29 *secundo respondet* ed. 30 *inquisitionem* ed. 31 *respondens igitur ait* om. ed.

per auris Troiae nomen iit) diversa per aequora vectos forte sua Libycis tempestas adpulit oris: ecce secundae interrogationi satisfacit. ostendit enim ex qua parte orbis venissent: nos, inquit, a Troia sumus. dicit et eius laudem, antiqua, inquit, quam credimus te opinione nosse; magna enim magnae sunt opinionis perindeque fama currente omnibus nota. et licet anni unius commemorationem professus sit tantum fuisse prolixam, ut totus dies eam complecti non posset, tamen usus admiranda brevitae labores semel omnium conclusit annorum; dicendo enim discedentes de litoribus Troiae tetigit primam temporis partem, diversa per aequora vectos tetigit mediam, forte sua Libycis tempestas adpulit oris tenuit postremam, quae fuit in praesenti. simul ostendit quod violentia tempestatum et fluctuum in illam solitudinem fuisset adpulsus. et quod dixit Libycis tempestas adpulit oris, hinc gnarus effectus, quia Veneris verbis audivit „sed fines Libyci“. dicit iam qui sit ipse qui loquebatur: *sum pius Aeneas*, et quia cum dea se arbitrabatur loqui, commendat personam suam dicendo *raptos qui ex hoste penatis classe echo mecum*, ut ostenderet in excidio patriae hoc se habuisse praecipuum quod ante alia liberaret. *fama super aethera notus*. famam medie posuit non evidenter adsignans quali fama, quoniam multi etiam ex mala fama noti sunt. quali tamen fama notus fuerit Aeneas ipse Vergilius alio genere demonstravit; dixit enim se esse pium et religiosum iuxta deos. *fama super aethera notus: cum laboribus, inquit, et moribus meis notus factus essem toto orbi, fama nominis mei sine fine discurrens, cum iam*

4 a troia sumus LR profecti inseruit ed. 5 noscere ed.
 8 tantum LR tam ed. 10 semel LR simul ed. 11 discedendo ed.
 12 diversa — 16 dixit om. forte sua substituit ed. 15 in illa solitudine LR.
 16 hinc gnarus L i gnarus R hinc ignarus r ed. haud ignarus r'. 18 loquatur ed. 22 alia LR a. penates ed.
 23 mediae LR corr. ed. | non om. ed. 24 qualis ed. 25 tamen LR autem ed. 26 esse LR ed. se esse nos. 29 toto orbi LR edI toto orbe r toti orbi edF, sed cf. 9, 435.

quo tenderetur non haberet, ad caelum et superos etiam venit. tertia inquisitio supererat quove tenetis iter? etiam
 380 ipsi respondet dicens *Italiam quaero patriam*. dixit ergo quo tenderet et addidit quod quaesitum non fuerat ornaturus meritum suum dicendo *et genus ab Iove summo*. 5
 quaero bis accipiendum est, ut sit Italiam quaero patriam et genus quaero quod ab Iove summo descendit. his adiungit aliqua de casibus suis et ea quae tenerent profectionis initia et praesentis temporis mala. *bis denis Phrygium conscendi naribus aequor matre dea monstrante viam data* 10
fata secutus: cum numerum navium diceret, ambitiosum fuit quod dixit bis denis, quam si diceret viginti, sicuti pro nihilo posuit vix septem convulsae undis euroque supersunt. matre dea monstrante viam: quam libenter 15
 auditus est, quod gratias ageret matri, licet ipse quasi apud incognitam commendationis suae causa hoc voluerit dicere, quod ex dea sit genitus. ipsa enim viam monstravit dicendo in secundo libro (619) „eripe, nate, fugam finemque inpone labori. nusquam abero et tutum patrio te limine sistam“. hic ostendit poeta etiam illud, quod 20
 Aeneas de Troiae litoribus non voluntate navigaverit iungendo data fata secutus, quoniam fatalibus dispositionibus consentiendum magis est quam ineffaciter resistendum. ecce praeterita strictim transiit et in praesenti inmoratur propter maiorem misericordiam commovendam. 2
vix septem convulsae undis euroque supersunt, ipse ignotus.
 385 *egens Libyae deserta peragro Europa atque Asia pulsus*: singula verba quam teneant vim quemve habeant intellectum necessario noscendum est. ait enim bis denis navibus veniebam: designatione numeri magnis copiis motam 3
 navigationem suam voluit demonstrare. vix septem con-

2 *superat* ed. 4 *et om.* ed. 5 *et om.* ed. 7 *descendi*
 LR -dit L II m. r ed. 8 *casibus suis* L *suis om.* R add. r
causa sui erroris ed. 14 *quam libenter* LR *quam breviter* ed
quam breviter seu libenter edF. 23 *consciendum* R. 25 *im-*
moratus ed. 26 *convulsae* L supra et infra *convulsae*.
 31 *suam om.* ed. | *demonstrare* L -abatur R.

vulsae undis euroque supersunt: qui vult animum dolentis
 competenter excutere separatim singulis pronuntiare debet,
 vix, ut ostenderet se magna cum difficultate evasisse,
 septem, ut ex magno numero exiguum quid superesset,
 5 convulsae undis euroque supersunt, hoc est dissolutae
 duplici malo, vi maris et tempestatum. ad adprobendam
 vero calamitatem suam utitur occasione loci ac temporis
 dicendo ipse ignotus, quod est in rebus humanis extremum,
 in alienis terris nullius habere notitiam, egens, quod fuit
 10 infelicitatis augmentum, si enim non egeret, non esset ei
 cuiusquam notitia necessaria. iuncta igitur fuerunt mala
 duo, ut incognitus esset et egens, et additum est ad
 cumulum malorum ut solitudo quoque et deserta con-
 currerent, ut nihil ad victum vel ex agresti ministerio
 15 suppeteret nec inveniretur quispiam qui miserere posset.
 Europa atque Asia pulsus: duas partis orbis nominavit,
 de tertia parte conticuit, quae Africae fuit et in ipsa po-
 situs loquebatur.

Dicturus etiam alia malorum suorum fuit, sed, Venus
 20 quia nota habuit universa vel quia haec non libenter
 patiebatur ulterius enumerari vel quia consulendi via ante
 noctem fuerat maturanda, ait *nec plura querentem passa
 Venus medio sic interfata dolore est.* quia de solitudine
 ac desertione regionum, de inopia quoque fuerat con-
 25 questus et incognitum sese narraverat omnibus, Venus
 occurrit et in omnibus securum praestat. *quisquis es*, in-
 quit, perseverat adhuc, quasi cum incognito loquatur,
 quasi si diceret sive Aeneas es sive Troianus. *haut credo
 invisus caelestibus auras vitalis carpis Tyriam qui ad-*
 30 *veneris urbem:* diis, inquit, propitiis constat te vitam tuam
 ducere, quando post infinita adversa visurus es Cartha-
 ginem. haec inserendo procul dubio omnium spondebat

6 *approbandum* ed. 10 *argumentum* ed. 12 *esset* LR
fuisse ed. 14 *ministerio* LR *solitudine* ed. 15 *misereri* ed.
 19 *Venus* om. edI *sermonem interruptit vel* interpol. edF. 24 *re-*
gionum LR *navigiorum* ed. 28 *si* om. ed. 29 *quia adveneris*
 LR corr. r. 32 *omnium* om. *eorum* post *effectum* interpol. ed.

effectum de quibus Aeneas fuerat conquestus; nam intel-
 legebatur et notitiam hominum et futuram celebritatem
 loci et humanitatem promississe. *perge modo atque hinc*
te reginae ad limina perfer: hortatur eum, ut non secun-
 dum intentionem suam ad navis et ad socios redeat, sed
 390 magis pergat ad civitatem et ad ipsam reginam. atque
 ut hoc ipsum sollicito et anxio persuaderet, facit laetum.
facit per omnia securum dicens namque tibi reduces socios
classemque relatum nuntio et in tutum versis aquilonibus
actam. quomodo id potuerit fieri vel quomodo illa scire 10
 valuerit potuit inquiri: ait quae conquereris perdita
 mutata ratione ventorum ex malignis partibus tuta loca
 tenuerunt: dixit ergo eventum quo evaserant. unde id
 sciret consequenter exequitur: *ni frustra augurium vani*
docuere parentes. ne vanos intellegamus parentes hoc est 15
 quasi stultos, qui prudenter auguria reppererunt, ordinan-
 dus est sensus sic atque ita sentiendum: si non fuerunt
 vani parentes nostri hoc est maiores et non frustra nos
 auguria docuerunt. *aspice bis senos lactantis agmine cyenos:*
 ecce duodecim cyeni numero navium coaequantur quas 20
 Aeneas putabat oppressas. *aetherea quos lapsa plaga Iovis*
 395 *ales aperto turbabat caelo, nunc terras ordine longo aut*
capere aut captas iam despectare videntur. ut reduces illi
ludunt stridentibus alis et coetu cinxere polum cantusque
 400 *dedere, haut aliter puppesque tuae pubesque tuorum aut* 25
portum tenet aut pleno subit ostia velo: dicit cyenos ipsos
 post aquilae perturbationem, ut navis tempestatibus con-
 stabat esse turbatas hoc est dispersas, hilaritatem omnem
 laetitiamque recepisse: et ut cyeni hilares ordine solito

1 *intellegebatur* LR et *colligebatur* ed. 6 et *ipsam* ed.

11 *valuerit* LR *potuerit* ed. | *conquaeris* L *conqueris* R corr. ed.

12 *mota iteratione* LR ed. *mutatione* Hoppius *mutata ra-*
tionem nos. | *venturum* R. | *malignis* LR *indignis* ed. 13 *even-*

tum LR et *ventum* ed. 14 *scire* LR ed. *sciret* nos. 15 *in-*

tellegamus parentes LR *parentes* om. ed. 20 *quae* post *navium*
 interpol. ed. 21 *aetherea* LR plerumque *aetherea* ut V.

29 *hilares* om. ed. | *soluta* ed.

securi volitant, sic, inquit, et naves tuae et omnes tui securi degunt ac tuti sunt. *perge modo et qua te ducit via dirige gressum*: posset Aeneas dicere non novi quo eam, hoc illa praeripuit dicendo via tibi monstrabit quo
 5 eas et quo tendas gressus tuos.

Dixit et avertens rosea cervice refulsit ambrosiaeque comae divinum vertice odorem spiravere, pedes vestis defluxit ad imos et vera incessu patuit dea: remota Aeneae
 10 suspicione veram constituit deam, completis quae voluit dimisit laetum, dimisit instructum et recedens plurimis signis monstravit filio quae esset, ut pleno visu adverteret cum qua sibi fuisset conloquium; nam et refulsit splendore quo fuit et relaxata veste usque ad vestigia ipsa connecta est. supra enim dixit „nuda genu nodoque sinus
 5 collecta fluentis“. odoribus quoque deam sese monstravit; sic enim eius comis se effuderant, ut ipsa herba praesens putaretur ambrosia, quam mulieres unguentis admiscent. ordinatur sensus sic: ambrosiaeque odorem comae spiravere. *ille ubi matrem agnovit, tali fugientem est voce secutus*: ecce non tantum deam constituit verum etiam matrem, sed ne praesentem fraudis argueret, proripuit eadem sese. sed ille, quando repentino interstitio eam gradiendo vel currendo sequi non potuit, secutus est voce: *quid natum totiens, crudelis tu quoque, falsis ludis imaginibus?*
 5 *cur dextrae iungere dextram non datur ac veras audire et reddere voces?* incusatio est non contumeliosa aut de amaritudine veniens, sed de religione et adfectu. cur, inquit, ante hoc momentum matrem confiteri noluisti? cur quasi aliena locuta es mecum? an numquid tam in-
 10 felix sum, ut in me etiam ex materno pectore crudelitas

5 eas et quo om. ed.

10 dimisit laetum om. ed.

12 nam et LR et om. ed.

15 sese LR se esse ed.

16 comis LR comae ed.

herba deletum vult r om. ed.

18 odorem comae LR invertit ed., sed Don. ambrosiae odorem coniungit.

20 deam LR d. se ed.

21 argueret LR

ageret ed. 27 regione R. 28 momentum matrem LR nomen

tuum mater ed.

exeratur? quanto melius erat ut miseriae meae ex aperto
 matris fabulis levarentur et congressu dexterarum pietas
 sese cognosceret? nec semel hoc fecisti, sed saepius. con-
 stabat enim inter ipsos multa et varia fuisse conloquia 5
 in quibus Aeneas et vultu matris et habitu et sermonibus
 falsus est. longa post fugientem incusatio esse non de-
 buit, sed tanta quanta posset pervenire ad auris tota
 celeritate recedentis. hinc igitur mature discessit carpens
 viam ad ipsa moenia tendentem. idcirco positum est
 410 *talibus incusat gressumque ad moenia tendit. addidit at* 10
Venus obscuro gradientis aere saepsit et multo nebulae
circum dea fudit amictu, cernere ne quis cos neu quis con-
tingere posset molirive moram aut veniendi poscere causas.
 non tamen suffecit matri quod verbis instruxerat filium,
 licet sciret eadem omnia conposuisse Mercurium. nam 15
 quattuor causis permota euntis nube multa circumdedit,
 ne, antequam ad ipsam Didonem pervenirent, aut vide-
 rentur ab aliquo aut contingerentur aut visos quisquam
 interrogationibus variis detineret vel certe veniendi causas
 exquirens properantibus moras adferret; ante noctis enim 20
 415 tenebras pervenire debuerant. *ipsa Paphum sublimis abijt*
sedesque revisit laeta suas, ubi templum illi centumque
Sabaco ture calent arae sertisque recentibus halant.

Corripucere viam interca qua semita monstrat. iamque
 420 *ascendebant collem, qui plurimus urbi inminet adversasque* 25
aspectat desuper arces. descriptio loci inducitur qui oportu-
 nus occurrerat ad civitatem venientibus. huius altitudo
 evidenter expressa est quae solet esse collium in quos
 non est difficilis ascensus, prospectui tamen et explorandis
 rebus aptissimus. huius latera sic fuerant fusa, ut pro-
 lixiora essent ab ea parte qua civitas fuit. denique ad-

1 *exeratur* LR *orta sit* ed. 2 *fabulis* LR *verbis* edF.

3 *sese cognosceret* LR (i. e. invicem) *cognosceretur* omisso *sese*

ed. 8 *decessit* ed. 12 *circumfudit dea* LR corr. r. 13 *pos-*

sit LR. 14 *suffecit* L *sufficit* R ed. 16 *permota* LR *mota*

ed. 20 *moram* ed. 23 *sabaeco* LR. 27 *incurrerat* ed.

28 *evidenter* om. R add. r. | *collibus* ed. 30 *fuerunt* ed.

versae arces inde apparebant hoc est obiectae oculis et contra positae in collis edito stanti. inde Aeneas magna cum admiratione cernebat operantis plurimos in ea regione in qua non putabat aliquem commorari. idcirco positum
 5 est *miratur molem Aeneas, magalia quondam, miratur portas strepitumque et strata viarum.* haec generaliter sunt posita; omnes enim viae fervebant, portae omnes et omnium quae inter universos gerebantur strepitus personabat. itur iam per species operum et operantium: *instant ar-*
 10 *dententes Tyrii:* laudantur qui non inviti laborabant. *pars ducere muros molirique arcem:* curabant, inquit, primitus quae adversus hostis conservationi salutis fuerant necessaria. *manibus subvolvere saxa:* nec terrebantur asperitate operandi et manibus suis saxaolvebant quieti publicae
 15 profutura. *pars optare locum tecto et concludere sulco:* 425 secundo loco privata aedificia curabantur. *iura magistratusque legunt sanctumque senatum:* disponebantur leges et honores curiales et ipsa curia. *hic portus alii effodiunt:* et hoc pertinet ad salutem salutisque subsidium. *hic alta*
 20 *theatri fundamenta locant alii:* post omnia quae possent quieti publicae vel saluti vel honoribus curialibus proficere de voluptatibus etiam et de scaenicis deliciis cogitabant, quod non fit nisi in ea civitate in qua otiosa sunt omnia, quod Aeneae fuerat necessarium. alta fundamenta ideo,
 25 quia magni operis moles coeptis debet fortissimis sustineri. *inmanisque columnas rupibus excidunt, scaenis decora alta futuris,* ut non tantum theatri gesta iuvarent unumquemque verum etiam aspectus pulcherrimi operis delectaret. *qualis apes aestate nova per florea rura exercet sub sole* 430
 30 *labor, cum gentis adultos educunt fetus aut cum liquentia*

2 stantes ed. 3 cernens ed. 5 magnalia LR corr. r.

10 qui LR quia ed. 13 manibus LR et m. ed. 14 operandi LR laborandi ed. 17 disponebant ed. 18 ipsam curiam ed.

21 quietis ed. | honorales R honorules L honoribus ed. honoribus curialibus nos. 22 etiam LR iam ed. | scaenicis om. ed.

25 coeptus LR pedamentis ed. coeptis r nos cf. 7, 125. | debent ed. 26 excaenis R.

mella stipant et dulci distendunt nectare cellas aut onera
 435 *accipiunt venientum aut agmine facto ignavum fucos pecus*
a praescipibus arcent, fervet opus: inmittit apum compara-
tionem, quod genus animalis numquam a laboribus vacuum
et in plurimo numero constitutum est unanimi societate 5
concordans quodque habeat providentiam et partiendi la-
boris naturalem industriam, usque adeo astutum, ut fucum
pellat a sedibus suis, quod genus animalis non tantum est
iners et desidiosum, verum etiam aliena bene parta consumit.
quae cum videret Aeneas, non invidit alienae felicitati, sed 10
hanc prosecutus est laude, quam collegit ex comparatione
fortunae suae dicens o fortunati, quorum iam moenia sur-
gunt, hoc est dicere quando et ego ad hanc felicitatem
 440 *perveniam? infert se saeptus nebula (mirabile dictu) per*
medios miscetque viris neque cernitur ulli: tantum valuit 15
provisio matris, ut misceretur Aeneas omnibus Achate
socio, videret omnis et ab omnibus non videretur. se quod
ait, bis accipiendum est: infert se et permiscet se.

Lucus in urbe fuit media lactissimus umbra: nihil
interest an lucus media in urbe fuerit an umbra fuerit 20
media in luco. quo primum iactati undis et turbine
Poeni effodere loco signum, quod regia Iuno monstrarat,
 445 *caput acris equi: sic nam fore bello egregiam et facilem*
victu per saecula gentem: omni occasione Vergilius docet
quemadmodum futura noscantur. supra quippe cyncorum 25
posuit exemplum, hic adserit Poenos delatos vi tempestatis
et turbine in eo loco ad quem primo pervenerant, cum
fundamenta effoderent, equi caput invenisse, in cuius forma
luceret quaedam signorum vis quae acre animal demon-
straret. interpretatio signi talis extiterat, quod illa gens 30
futura esset in certaminibus bellicis fortis et subsidiis

2 *venientum* LR. 4 *animas* LR *animalium* L II man.
animalis ed. (ut infra LR). | *vacuum* LR *est v. ed.* 10 *vi-*
derit — invidet ed. 11 *hanc* LR *hac* ed. 13 *dicere* LR
scilicet ed. 17 *videret* LR *ut v. ed.* | *et ab omnibus non* LR
et a nemine ed. | *se om. ed.* 21 *media* LR *medio* ed.
 23 *signum pro sic nam* LR. 28 *effoderunt* ed.

victus semper copiosissima. et, quia hoc signum constabat Iunonis suffragio demonstratum, *hic*, inquit, *templum Iunoni ingens Sidonia Dido condebat*. oportuit enim deam in eo loco habere honestissimam sedem in quo virtutem
 5 suae maiestatis ostenderat. condebat, inquit, templum Dido et, cum nondum perfecisset, tanta iam reverentia colebatur, ut et donis copiosissimum esset et dea ipsa praesens esse crederetur: propterea posuit *donis opulentum et numine divae, aereu cui gradibus surgebant limina*
 10 *noxaeque aere trabes, foribus cardo stridebat aenis*. omne hoc opulentiam et devotionem condentis ostendit et potentiam vel meritum numinis. *hoc primum in luco nova* 450 *res oblata timorem leniit, hic primum Aeneas sperare salutem ausus et adflictis melius confidere rebus*: genus est
 15 propositionis; dicturus est enim quid viderit, unde speraverit aliquid boni, unde metus eius lenitus sit. non dixit unde securus sit redditus, sed unde timor eius inminutus; semel enim totus eradi non potuit. nova res oblata. hoc est contra spem visa; quippe eius oculis tanta spes occur-
 20 rerat qui paulo ante omnia vidisset deserta; vel ideo nova, quia videbat illic picta Troiani belli pugnarumque certamina. incipit iam reddere rationem, ut ostendat quid illud fuerit quod leniebat Aeneae metum et spem inopinam promittebat. *namque sub ingenti lustrat dum singula*
 25 *templo reginam opperiens, dum quae fortuna sit urbi arti-* 455 *ficumque manus inter se operumque laborem miratur*: tuetur hic Aeneas Vergilius, ne inanibus captus videatur remansisse quem convenerat reditum maturare ad socios suos nec ulterius inlecebris teneri felicitatis alienae. nam-
 30 que, inquit, sub ingenti lustrat dum singula templo reginam opperiens: ecce dixit unam et necessariam causam reginam opperiens, quam sperabat, ut factum est, ad opera videnda processuram, ex hac autem occasione circum-

1 quia om. ed. 9 nomine R corr. r. 11 ostendit LR demonstrat ed. 15 quid LR quod ed. 16 sit LR est ed. 23 fuerat LR ed. fuerit nos. 31 unam et LR et om. ed. 33 processuram ut cum post occasione interpol. ed. 33 — 92.1 circumtulisset ed.

tulisse oculos, ut singula consideraret. nec minus etiam illud fuerat cognitioni praecurrenti necessarium, ut conditurus etiam ipse civitatem novam adverteret quanto id labore constaret. considerabat etiam urbis illius fortunam, quae surgebat ingenti substantia et pulchritudine operis 5 ac firmitate visentis placebat aspectibus. artificumque manus inter se: tanta omnium artium in illo templo venustas extabat, ut intuens nullam aliis praeferre potuisset, ita omnes pariter una gratia et pari subtilitate certabant. descripta magnitudine operis et fortitudine ad 10 ornatum et pulchritudinem transit, ut picturas quoque enumeret. sed miratur, cum semel sit positum, non semel, sed saepius debet adverti hoc modo: dum quae fortuna sit urbi miratur artificumque manus inter se miratur, operum laborem miratur. videt Iliacas ex ordine pugnas 15 [bellaque iam fama totum vulgata per orbem]: dum laboriosa diversorum operum et subtilitatem singularum artium miratur et quid ageretur explorat, advertit picturam monstrantem Iliacas pugnas bellaque quorum opinio per totum orbem fuerat vulgata; nam non pingerentur, nisi 20 quia etiam ad ipsas partis fama currente pervenerant. sed considerata est primo vis dicentis. vidit, inquit, pugnas bellaque fama per totum orbem vulgata, ut non solum interitum Troiae totus orbis cognovisset, verum etiam quis et quemadmodum et quo eventu certasset. hic 25 versus propositionem tenet futurae descriptionis; ostensurus est enim quid sint pugnae, quid sint bella: utrumque enim certamen hostile significat, diversum tamen Vergilius ostendit e diverso genere fieri. bellum quippe est quod inter plurimos geritur, pugna quae inter duos agitur. 30 ad eandem propositionem pertinet *Atridas Priamumque et saevum ambobus Achillem*: denique quod ait videt, pro saepius dicto accipiendum est, ut sit videt Iliacas ex ordine

1 ut om. ed. 2 cognitione praecurrente LR ed. 16 bellaque — orbem deest in LR, sed explicatur. 21 etiam om. ed.

23 bellaque LR belli quae ed. | vulgata LR v. erant ed.

29 et diverso LR corr. ed. 32 denique — 93, 2 Achillem om. ed.

pugnans, videt bella totum vulgata per orbem, videt Atridas, videt Priamum, videt saevum ambobus Achillem. saevum ambobus species est comparationis, ut sit saevior fuit Achilles Agamemnone et Menelao. *constitit et lacrimans, quis iam locus, inquit, Achate, quae regio in terris* 460 *nostri non plena laboris?* ubi haec Aeneas vidit, constitit mente scilicet et corpore turbatis, verum ubi agnovit quae essent quae pictura illa monstrabat, doluit et quasi nescienti socio indicavit et exposuit et, quoniam causa fuit doloris 10 maxima, relationem eius et vocem lacrimae praecesserunt. dolebat quippe de adversis suis imperiique Troiani et suorum interitu factas esse fabulas quas loquerentur homines et propter oblectationem suam pingerent. quae vides, inquit, digesta picturis adversa sunt nostra, quae 15 res indicat nullum locum in orbe remansisse qui clades nostras ignoret, quando malorum nostrorum fama etiam ad istas solitudines currendo pervenit. sic tamen dolenda protulit, ut partis etiam consolationis inferret. prius tamen agnitionis ipsius ostendit indicium dicens *en Priamus*. 20 *dehinc adiungit sunt hic etiam sua praemia laudi, sunt lacrimae rerum, [et mentem mortalia tangunt. solve metus, feret haec aliquam tibi fama salutem]*. est in ista pictura quod dolorem moveat, est quod malorum solacium ferat. hoc ipsum colligebat argumentis, non vero iudicio. solve, 25 inquit, metus, feret haec aliquam tibi fama salutem (mala enim cuiusque dum nota sunt vel cum scitur qui fuerit vel a qua fortuna deiectus sit. manifestum est ex eo ipso nasci miserationem, quoniam adflictis humanitas non negatur), ut conpleret superiorem propositionem qua dixit 30 „hoc primum in luco nova res oblata timorem leniit, hic primum Aeneas sperare salutem ausus et adflictis melius

7 *turbatis* LR *turbatus* r *turbatur* ed. | *vero* LR ed. *rerum* r. 8 *illa* post *essent* transpos. ed. 9 *quō* L *quo* R *quoniam* ed. 11 *quisque* pro *quippe* R. 16 *etiam* post *quando* transpos. ed. 18 *inferret* LR *insereret* edI *inf. seu ins.* edF (cf. 382). 19 *agnationis* ed. 21—22 lemma supplevi eadem ductus ratione qua v. 25. 27 *eo* om. ed.

confidere rebus“. en Priamus: non tantum demonstrantis est verum etiam dolentis; potest enim sic adverti positum, ut videatur dixisse ecce ad quam infelicitatem perductus est Priamus. coepit iam dolores suos exponere quos ex persona potentissimi regis, senis quoque et soceri capiebat. 5 sunt hic etiam sua praemia laudi, sunt lacrimae rerum et ipsa propositio est; nam specialiter dicturus est quae laudanda vel quae dolenda sint. et mentem mortalia tangunt: absolute positum est †tangunt, intellectus tamen ille est: mortalium mentem tangunt quaecumque adversa 10 mortalibus acciderint. deinde sequitur solve metus, feret haec aliquam tibi fama salutem. potuit enim ex eo nasci Didonis vel incolarum miseratio. sic ait atque animum 465 *pictura pascit inani multa gemens largoque umectat flumine vultum*: animum pictura pascit et multa gemens 15 propositio est; monstrant enim quae in illa pictura eius animum reficerent, quae acerbiter doloris excirent; utrumque tamen considerantis animum ducebat ad lacrimas, quo factum est ut diceretur largoque umectat flumine vultum. doletur enim quod, licet egregie factum videatur, 20 perierit tamen, doletur etiam quod processit adversum. incipit iam respondere propositionibus superioribus: *namque videbat uti bellantes Pergama circum hac fugerent Grai. premeret Troiana iuventus: hac Phryges, instaret curru cristatus Achilles*. ecce, sicuti proposuit, ostendit 25 bellum esse quod inter plurimos geritur; simul etiam

1 *confideret* LR corr. ed. 2 *positum* om. ed. 5 *et quoque* ed. 9 *tangit* et in lemmate et in interpretatione LR. *absolute positum est tangit* LR, sed *mentem et mortalia* ut absolute posita explicantur, non *tangunt*, quare corruptela manifesta est, sed crucem apponere malui quam corrigere. 15 *animum — gemens* om. ed. 16 *est* om. ed. | *monstrant enim* LR *enim monstrat* ed. 17 *reficerent* LR ed. *refecerint?* | *quae* LR *quaeve* ed. | *acersitatem* LR *acerbiter* ed. | *excirent* LR *excitarent* ed. *excierint?* 19 *largoque* (supra recte) R. 20 *doletur* LR *dolet* ed. (et infra). | *videretur* ed. 21 *praecessit* ed. 22 *propositionis* LR *-ibus* L II man. *propositioni superiori* ed. 24 *Graii* ed.

monstrat quid pro gloria Troianorum faceret, quid incu-
 teret dolorem. faciebat enim pro gloria cum Troiani
 Graecos insequabantur et pro patria laborabant, movebatur
 dolor ubi Graeci superiores videbantur expressi. *nec pro-*
 5 *cul hinc Rhessi niveis tentoria velis agnoscit laerimans,* 470
primo quae prodita somno Tydides multa vastabat caede
cruentus. ardentisque avertit equos in castra, priusquam
pabula gustassent Troiae Xanthumque bibissent. mox enim
 ut venit, occisus est et abducti sunt equi eius ad Grae-
 10 *corum congregationem; castra enim non soli parietes fa-*
ciunt verum etiam collecta in unum militum multitudo.
 idcirco autem dixit ante occisum Rhesum quam equi eius
 aut pabula degustassent Troiana aut bibissent Xanthi
 undam, ut exitii eius et vitae finem celerem in ipso ad-
 15 *ventu demonstraret. cum dicit multa caede vastabat Dio-*
medes tentoria, ostendit cum Rheso plurimos esse mactatos;
 non enim fieri potuit ut solus ad auxilium venisset aut
 solus in tentorio requiesceret. subnectit iam pugnam quae
 gesta est inter Achillem et Troilum. sic enim posuit:
 20 *parte alia fugiens amissis Troilus armis, infelix puer atque* 475
inpar congressus Achilli. inde infelix, quia puer et inpar
congressus est ei qui a iuvene superari non posset. fertur
quis curruque haeret resupinus inani, lora tenens tamen;
huic cervixque comaeque trahuntur per terram et versa
 25 *pulvis inscribitur hasta:* descriptio est eius qui supinus
 trahebatur. *interea ad templum non aquae Palladis, hoc*
 est iratae, *ibant crinibus Iliades passis peplumque ferebant* 480
suppliciter tristes et tunsae pectora palmis: peplum ferunt
 genus esse vestis pertinentis ad ritum secretorum Miner-
 30 *vae, alii scutum modicum dicunt. illa solo fixos oculos*

4 *expressi* LR quod *expressit* dicens ed. 5 *rhessi* et *infra*
rhesso LR. 12 *ante* transpos. ed. 14 *exitii* LR ed. *exitium*?

21 *unde* ed. 22 *congressus est ei quia iuvenis superare* L
iuvenes R *congr.* om. edI transpos. edF quem pro quia ed. qui
 a iuvene superari nos. 28—29 *ferebant genus est* ed.

29 *pertinens* ed. | *secretorum* LR *sacrorum* r' in marg. ed.

30 *illa* LR *diva* ed. et Verg. libri omnes.

aversa tenebat, quod faciunt irati, ne respiciant quos ode-
runt. his adiungit Achillis et Hectoris picturam, in qua
non tantum dolor ostenditur considerantis Aeneae verum
etiam hostilis crudelitas et avaritia graviter reprehenditur;
nam omne inimicitiarum virus inter hostis eo usque ma- 5
nere debet, donec interveniat finis vitae eius qui fuerit
superatus. *ter circum Iliacos raptaverat Hectora muros*
exanimumque auro corpus vendebat Achilles: Achilles ex-
animem per muros patrios Hectorem credidit pertrahen-
dum tantaque eius inmanitas demonstratur, ut hoc non 10
semel, sed saepius fecerit; nam per murorum ambitum ad
insultationem plenam tertio circulo pertraxit. *ter circum*
Iliacos raptaverat Hectora muros exanimumque auro cor-
pus vendebat Achilles: in singulis grande pondus est
intellectus ad exprimendum dolorem videntis. gemit enim 15
primo occisi fortunam tanti viri fortis, dehinc quod de
eo triumphus est actus et, quod erat malis omnibus peius,
sub ipsis civitatis aspectibus, ut defensorem suum Ilium
cerneret tot adversis addictum. o quanta indignitas rerum!
trahebatur Hector ante muros exanimis quos plena virtute 20
defenderat et circumducebatur totiens, ne quis a cog-
nitione illius durissimi casus remaneret exceptus, tantumque
potuit hostis inmanitas, ut miserrimo patri auro venderet
orbitatem suam, quasi demum ille damno moveri potuisset
qui vel funus captivi pigneris totis opibus cupiebat absolvi. 25
interea pro dolentis animo, cum haec pronuntiamus, ex-
tollendum est Hectoris nomen et Achillis deprimendum.
notatur quippe ipsius Achillis impietas et avaritia. quis
enim mortuum vendit nisi impius? quis in regno po-
situs perindeque locuples aurum desiderat nisi avarus? 30

1 quos LR quod ed. 4 et avaritia om. ed. 8 achillis
L corr. L II man. 9 credidit LR dedit ed. 16 tanti LR
et t. ed. 17 eius LR peius O ed. cf. 487. 18 suum ilium
R suum illum L illum suum ed. 19 additum ed. 24 quasi
demum ille LR temere mut. ed. 25 qui om. ed. | pignoris
ed. | absolvi om. redimi ante totis substituit ed. 29 ven-
didit ed.

tum vero ingentem gemitum dat pectore ab imo, ut spolia, 485
ut currus utque ipsum corpus amici tendentemque manus
Priamum conspexit inermis. cum dicit tum vero, ostendit
 aliquos animi dolores praecessisse, sed non tantos qualis
 5 ex Hectoris casu. dixerat quippe „constitit et lacrimans
 quis iam locus, inquit, Achate? quae regio in terris
 nostri non plena laboris?“ item „multa gemens largoque
 umectat flumine vultum“, Rhesi quoque „niveis tentoria velis
 agnoscit lacrimans“. hic ergo, ubi maiores causae doloris
 10 accesserant, tum vero, inquit, ab imo pectore gemitum
 dedit, dura et inmoderata ac multiplici acerbitate percussus.
 vidit enim etiam spolia erepta viro forti et civi optimo,
 amici etiam corpus et currus (aut ipsius Hectoris currus,
 ut inter spolia haberentur, aut Achillis quibus Hectorem
 15 traxit) et, quod omnibus doloribus fuerat peius, Priamum
 tendentem manus hoc est rogantem. quod autem ait en
 Priamus, in eius nomine latissimum nobis dedit intelle-
 gendi tractatum. Priamus, inquit, scilicet qui fuerat gra-
 vioris aetatis, potestatis regiae, cuius imperium per in-
 20 finita tempora cum omni felicitate floruerat. dolebat in
 eo socerum etiam suum, patrem tot perditorum liberorum,
 avum quoque multorum, ad hanc necessitatem redactum,
 ut post amissa omnia in causa durissimae orbitatis hostem
 supplex rogare cogereetur. manibus, inquit, inermibus, aut
 25 simpliciter sine armis aut certe sine insignibus regni, quia
 qui rogatum venerat in omnibus se inferiorem debuerat
 demonstrare. *se quoque principibus permixtum agnovit*
Achivis: ad illam propositionem pertinet qua dixit „sunt
 hic etiam sua praemia laudi“. nam quod ita sese pictum
 30 advertit, ut principibus Graecis mixtum esse constaret,

4 *tantos* LR *tales* ed. 5 *quippe* LR *scilicet* ed. 10 *tunc*
vero LR ed., sed supra *tum*. 11 *percussus* ed. 12 *viderat*
 ed. | *etiam* om. ed. 15 *quod* om. ed. | *fuerat peius* om. ed.
 18 *tractum* ed. | *fuerit* LR ed. *fuerat* nos. 19 *cuius im-*
perium LR *qui* ed. 20 *floruerat* LR *-rit* ed. 21 *perdi-*
torum LR *virtute praeditorum* ed. 22 *multorum* LR *m. ne-*
potum ed.

utique gloriosum fuit catervas hostium et confertos primorum cuneos non timuisse. *eoasque acies et nigri Memnonis arma*: agnovit non semel accipiendum est; agnovit enim se Aeneas, agnovit *eoas acies*, agnovit *nigri Memnonis arma*. *ducit Amazonidum lunatis agmina peltis Penthesilea furens mediisque in milibus ardet aurea subnectens exertae cingula mammae bellatrix audetque viris concurrere virgo*: laudem dixit eius quae in feminino sexu virili audacia ducebatur. illa enim tanta constantia fuit, ut congressiones bellicas viris certantibus non timeret nec revocaretur virginali verecundia. tanta autem fiducia venire videbatur tantumque ardere in bellum, ut quod secretum esse virginibus solet illa offerret videntibus, scilicet cum exerta papilla pugnaret. pertinet hoc etiam ad proeliantis audaciam, ut pugnaret femina nec munimine tegeretur armorum.

Haec omnia picturarum quae specialiter poeta descripsit non sola fuerunt in templo, sed considerantis Aeneae intentionem adventus Didonis interveniens rupit. quod ipsum sic imperfectum poni convenerat; esset enim poetae vitium, si completo omnium picturarum spectaculo induxisset Didonem processisse. denique sic posuit: *haec dum Dardanio Aeneae miranda videntur, dum stupet obtutuque haeret defixus in uno*. non dixit cum haec omnia considerasset Aeneas, sed ait dum considerat, dum miratur, dum stupet, dum omnia illa fixa intentione considerat, ut ostenderet superfuisse adhuc multa, quae considerari potuissent. magna tamen in poeta latitudo non multis, sed paucis expressa, ut una res quadripertito posita brevissime diceretur. nam ut est summi ditoris res brevis late disserere,

1 gloriosum fuit LR f. gl. nam ed. | confertissimos ed.
 2 timuisse LR t. significat ed. 8 sexu LR habitu ed. 9 ducebatur L ed. didebatur R dicebatur? 14 etiam LR autem ed.
 15 nec LR quae ed. 17 describit ed. 18 solum ed. 21 omnium om. ed. 22 praecessisse ed. 24 haec om. ed. | consideraret ed.
 25 ait dum considerat LR dum considerat deletum vult r ait dum cons. om. ed. 29 quadripartito ed. 30 ditoris LR doctoris ed.

ita artificiosum est atque subtile latitudinem materiae
 stricto sermone colligere. *regina ad templum, forma pul-*
cherrima Dido, incessit magna iuvenum stipante caterva:
 dum Aeneas consideratione picturarum tenetur intentus,
 5 processit regina visura operis currentis effectum, quae res
 et animum Aeneae et studium commutavit; nam debuit
 convertere omnem intentionem suam ad ea quae attulerat
 procedentis occasio. sed primo complet poeta processio-
 nem Didonis, tunc redit ad Aeneae tractatus. processit,
 10 inquit, regina ad templum magna iuvenum stipante ca-
 terva. duplex procedendi necessitas feminae, ne, si esset
 superflua, vel maxime formosae et eius quae cum multis
 viris incederet, inveniretur inverecunda quae facile nulla
 cogente causa publicis sese offerret aspectibus: processit,
 15 inquit, ad templum: ecce religionis et venerationis causa
 processit; et regina, hanc enim pro potestate tangebatur
 videndi et considerandi necessitas, ut nosset quantum opera
 templi ipsius proficerent, quod plena veneratione cupiebat
 esse perfectum. hanc poeta comparat Dianae eiusque for-
 20 mam, verecundiam, mores iustitiamque conlaudat Aeneae
 iam praestruens laudem qui ab ea suscipi hospitio et
 amari commeruit. *qualis in Eurotae ripis aut per iuga*
Cynthi exercet Diana choros, quam mille secutae hinc at- 500
que hinc glomerantur Oreades; illa pharetram fert umero
 25 *gradiensque deas supereminet omnis, Latonae tacitum per-*
temptant gaudia pectus: ex occasione comparationis istius
 expressit poeta quam laeti sint parentes, cum prosperis
 successibus ferri viderint liberos suos. *talis erat Dido,*

4 teneretur ed. 5 currentis LR surgentis ed. 9 tunc
 LR deinde ed. | tractatum ed. 10 iuvenum om. ed. 11 fe-
 minae LR reginae ed. 12 formosa ed. | et eius om. ed.
 14 offerre LR corr. ed. | incessit ed. 16 ut regina LR ed.
 et r. nos. 17 nosset LR noscet L II man. nosceret ed. | operum
 ed. 18 ipsius om. ed. | perficerent ed. 20 concludat LR
 concludit r vel collaudat r' in marg. commendat ed. 21 prae-
 struens LR praestans ed. | qui L quia R. | suspici LR suscipi
 L II man. 25 dea LR deas r. 26 ex occasione comparationis LR
 comparatione et occasione ed. 27 sunt ed. 28 ferri LR produci ed.

talem se laeta ferebat per medios: inter omnis viros ambulabat et, ne alienus a sexu ac per hoc inverecundus eius putaretur incessus, addidit necessarias causas et honestas: *instans*, inquit, *operi regnisque futuris*, unam curam gerens quae testaretur devotionem, perficiendi templi, alteram quae imperantis instantiam demonstraret. talis erat Dido qualis est Diana cum choris suis, talem se laeta ferebat: laetam vult esse ex successu eorum quae diversarum fabricarum mole surgebant. post haec describitur ingressus eius in ipsum templum, in quo et sedere et de operum labore 10
505 iudicare consueverat: *tum foribus divae, media testudine templi, saepta armis solioque alte subnixa resedit.* hic nisi ordinato sensu quaeratur intellectus, non poterit comprehendi; erit enim satis incertum quid poeta descriperit; nescietur quippe ubi sederit Dido et ubi armis saepta sit. 15
ordinamus ergo sensum sic: *tum foribus divae saepta armis media testudine templi solioque alte subnixa resedit.* quomodo est officiorum omnium consuetudo, deducuntur iudices usque ad fores secretarii ibidemque officium remanet, illi vero ingressi solium ascendunt et sedent. omnes 20
igitur qui in obsequio fuerant, cum procederet regina, ut erant armati ante fores remanserunt, illa ingressa est et, ubi ad mediam testudinem templi hoc est ad mediam aream pervenit, ascendit solium quod ipsius causa fuerat conlocatum et primo alte consurgens sedit. interea bono- 25
rum reginae sic poeta meritum demonstravit; cui enim tot viri obsequebantur habuit procul dubio animi virtutes egregias, quae demonstrarentur in femina, quas colerent tanti viri et quibus competenter oboedirent. ecce iam

2 *verecundus* ed. corr. ed. post. 4 *operis* R. 5 *faciendi*
templum ed. 6 *operantis* ed. 6—7 *qualis erat* ed. 8 *eorum*
L ed. *ex eorum* R *aedificiorum?* | *quae* LR *qui* ed. 9 *moles*
urgebant LR ed. *mole surgebant* r cf. 522. 13 *ordinato sensu*
LR -*tio sensus* ed. 16 *ordinemus* ed. 18 *officiorum* LR
iudiciorum ed. | *ducuntur* ed. 20 *escendunt* L II man.
22 *ut erant* R *aut erant* L om. ed. „cum inermibus qui illam
sequebantur“ post *ingr. est* interpol. ed. 23 *id est* ed.
25 *honorum* ed. 29 *tanti* L *tanti viri* R om. ed.

specialiter numerantur bona ipsa: *iura dabat legesque viris.*
iura dabat sic alii exponunt: imperabat, sed non ita est;
nam qui sub novo imperio agebant nondum habebant
leges et iura quibus tenerentur. haec ergo iura et leges
 5 *dabat hoc est constituebat. tenentibus quippe imperium*
plena potestas est iura scribere ac leges proferre, quibus
vivant qui agunt sub imperio; non enim potest rectius
vivere nisi quem tenet iuris legumque necessitas. hoc
igitur fuit praecipuum in eius laudibus, cum scriberet
 10 *leges et iura, quia adquiescebant viri iussis feminae. ecce*
cum a publicis consultis etiam ad operum laborem venieba-
tur, ostendebat aequitatem suam et in consulendo prudenti-
tiam: operum, inquit, laborem partibus aequabat iustis aut
sorte trahebat. iudicio suo operis partis singulis adscribe-
 15 *bat, quae aestimatione iustitiae possent sine suspitione*
gratiae definiri, quae autem natura sua ad plenum aequari
non poterant retracto arbitrio suo sortis iudicio dabat, ut
ex urna licet graviorem accipiens laboris partem non iam
reginam incusaret, sed fortunam suam. et haec sicut
 20 *picturas non perfecit poeta; nam cum multa ageret Dido*
multaque disponderet, non enarratis omnibus quae agebat
intervenit repentinus eventus rerum et ad aliud translata
descriptio est. cum subito Aeneas concursu accedere magno
Anthea Sergestumque videt fortemque Cloanthum Teucro- 510
 25 *rumque alios, ater quos aequore turbo dispulerat penitusque*
alias abvexerat oras: agente adhuc Didone quae ad offi-
cium reginae pertinebant subito Aeneas ad eam venientis
advertit quos vi pelagi putabat extinctos. ecce completum
est quod Aeneae mater praedixerat. obstipuit simul ipse,
 30 *simul percussus Achates: obstipuit et percussus bis acci-*

1 numeravit ed. 3 imperio om. ed. 7 recte ed.
 9 principium ed. 10 ecce LR ecce enim ed. 11 operum
 laborem LR opera ed. 14 iudicio LR et i. ed. | partis LR edI
 par edF. | adscribebat LR scribebat r. 22 aliud translata LR
 alio L II man. ad aliud r alia sublata ed. 26 abvexerat LR
 adv. ed. 28 vi pelagi LR in pelago ed. 30 percussus L
 l superpos. L II man. percussus R in interpr. percussus LR.

piendum est; nam uterque obstipuit, uterque percussus est, denique sic posuit: simul ipse hoc est Aeneas, simul et
 515 Achaten. *laetitiaque metuque: avidi coniungere dexteras ardebant, sed res animos incognita turbat:* his ergo duobus animi motibus obstipuerunt et percussi sunt, laetitia scilicet et metu, inpellebat eos laetitia ut se ostenderent et suorum dexteris iungerentur, revocabat metus sub omnium rerum incerto. denique subiungit metus ipsius causas: *dissimulant et nube cava speculantur amicti quae fortuna viris, classem quo litore linquant, quid veniant cuncti.* ecce quot posuit causas quae Aenean et Achaten incertos reddiderant; unam quae laetitiam moverat, quae fuerat manifesta sociis salvis. merito ergo prudentiae consilium fuit primitus explorare quae fecerant metum, ut sciretur quae fortuna viris, hoc est qua evaserant vel quae eos
 15 fuisset exceptura, classem quo litore linquant; rex enim non tantum de hominum verum etiam de navium incolunitate debuit esse sollicitus. dicit et novissimam causam, quid veniant cuncti: cum dicit cunctos, quomodo subnexusit *nam lecti navibus ibant orantes veniam et templum*
 20 *clamore petebant?* cunctos dixit eos omnis qui ad deprecandam Didonem venerant, non omnis qui fuissent naufragio liberati; nam lecti, hoc est qui in talibus causis loqui possent et commodum tenere sermonem, ibant orantes veniam et templum clamore petebant. orantes et clamore 25

1 nam uterque om. ed. | uterque LR uterque et ed. 4 his LR bis ed. 6 metus ed. | inpellebant R. | ut se L ut ipse R r = L. 7 dextris ed. | sub om. ed. 8 incertos ed.

10 quid veniant cuncti om. ed. 11 quod LR quot r ed. 12 unam quae LR unaque ed. | moverant ed. | fuerant ed.

13 suis LR ed. intellectu caret salvis nos: laetitiae unam tantummodo causam fuisse dicit eamque manifestam, sociorum salutem. 16 ex enim LR rex enim L II man. ed. etenim r: cf. quae de reginae officiis dicit 496, praeterea etenim apud Donatum me legere non memini. 19 cuncti om. ed. | quomodo LR quos ed. 20 cunctis lemmati praefixit ed.: at Don. cuncti legi t et quaestionem adnotat inde ortam. 21 deprecandum ed. 25 et clamore LR templum interpos. ed.

petebant non cohaeret: nam orare est ore aliquid suppliciter postulare, clamore petere cum strepitu inverecundo voces claras emittere. causas igitur adventus ipsorum licet uterque nesciret, coniciebant tamen ex ipsorum clamoribus magna eos urgeri necessitate, ut ante clamosas voces effunderent quam Didonem ipsam videre potuissent et rogare. clamandi causas fuisse iustas, non seditionem ipse Vergilius docuit; nam Dido intus fuit, officium vero foris: cum nullus nuntiaret, aliter ad scientiam eius pervenire non poterant, nisi clamantium vox fuisset audita.

Sequitur *postquam introgressi et coram data copia* 520 *fandi, maximus Ilioneus placido sic pectore coepit.* recte hic poeta et locum servavit et tempus et personam et hoc genere ostendit non seditiosas voces emisisse eos qui supplices venerant. clamabant, inquit, cum essent foris, sed postquam introgressi sunt et tempus loquendi occasionem dedit, locus vero fiduciam tribuit nec deerat persona quae rogaretur ac postulata praestaret, loquendi modum, vel maxime in templo et apud eam quae teneret summam rerum, temperavit qui fuerat locuturus, hoc est Ilioneus. quem cum dicit ceteris fuisse meliorem, intelligere debemus qualis ab ipso sermo proferri debuerit. placido, inquit, sic pectore coepit. foris clamoribus agebatur, ubi negabatur persona Didonis; quando data est copia, id est quando cum praesente regina coram licuit loqui, mutata sunt omnia quae turbulenta videbantur et sermonis placiditas repente successit. *o regina, novam cui condere Iuppiter urbem iustitiaque dedit gentis frenare superbas:* magna dicendi arte locum istum poeta complexus est, primum omnium ut principia ipsa artiore brevitate succingeret et tamen plurima necessaria continerent, primo personam Didonis laudaret, subtilem obiurgationem non

2 clamore petebant LR ed. clamare sine petebant r' clamore petere nos. 3 emittere LR emittebant ed. | ipsorum LR eorum ed. 10 exclamantium ed. 12 coepit LR fatur ed. 17 locus vero LR locuturo ed. 27 et — successit om. ed. 31 et LR quae ed. | continerent Lr ed. contineret R.

omitteret, redderet in ipsa obiurgatione benivolam, invidiam vero inhumanitatis et superbiae reiceret in alios, ipsam diceret iustam neque eam laederet cuius fuerat petiturus auxilium. singula ergo quae diximus quae sint vel quomodo inlustriora reddantur necessario providendum 5 est. Ilioneus veniebat ad incognitam: ipse idem qui loca illa hominesque nesciret perindeque incertus omnium quemadmodum aliqua laude adsumpta benivolam faceret coniectura collegit. senserat enim et probaverat hominum inpios et inhumanos mores, quos in posteriore orationis 10 suae parte evidenter expressit. suspitione utique debuit duci quod talis esset etiam illa cuius tenebantur imperio. sed hanc partem meliore ratione argumentandi correxit nihilo minus etiam ipsam oblique contingens, ut ex aliena hoc est suorum reprehensione confusa erubesceret talis 15 videri et praestaret se benivolam. collectis igitur contrariis omnibus componitur duobus versibus plena laudatio. o regina, quod est procul dubio difficillimum feminam regnare: ex difficultate igitur laus, quod factum sine divino favore provenire non potuit. novam cui condere 20 Iuppiter urbem: ecce secundum meritum, quod adeo vel maxime sine admiratione dici nequibat eo loquente quem constabat dolere, quod sibi id provenire non poterat, sicuti ex persona Aeneae superius (437) dictum est „o fortunati quorum iam moenia surgunt“. cum igitur femina faceret 25 quod difficulter provenit viris, apparebat procul dubio non humanis, sed divinis opibus fieri. surgebat quippe non fabrica speciei alicuius levissimae, sed ingentis magnitudo civitatis. ecce duo miracula in laude: mulier regnat, mulier aedificat civitatem novam, additur tertium, quod 30

2 vero om. ed. 4 quae diximus om. R add. r. 6 ipse
idem LR regionem ed. 8 benivolum (et infra) L cf. 372. |
faciat ed. 9 homines ed. 12 etiam om. ed. 14 alieno
ed. 19 laus LR fit l. ed. | sine LR nisi ed. 20 fovere LR
favore L II man. r. ed. | pervenire ed. 21 ab eo LR ed. adeo
nos, quia eo loquente sequitur. 26 provenit viris LR pro-
venire v. posset ed. 29 ecce LR et ed. | laude LR l. sunt ed. |
regnat LR r. et ed. 30 addidit ed.

augeret admirationem, iustitiaque dedit gentis frenare
 superbas, hoc est solam te apparet florere iustitia; nam
 pro frenis aequitate certas, ut regas homines quibus pa-
 rendi studium natura spontaneum denegavit. frenare
 5 autem cum dicit, ostendit plenam gentium feritatem;
 quaecumque enim non succumbunt imperio hominis freno-
 rum potestate franguntur et coguntur invita facere quae
 sponte non curant. in hominibus contra est: fit deterior
 cui extorquetur contra naturam quod nasci non meruit,
 10 mali homines non paribus, sed contrariis superantur, hu-
 manitate scilicet regentis et voluntate, quas in Didone
 fuisse collegit sapientissimus Ilioneus, qui vituperando in-
 colas et inhumanitatis arguendo laudabat eam cuius bene-
 ficia requirebat. ecce facit ad praesentem causam et docet
 5 quemadmodum ad humanitatis partis redigantur et reti-
 neantur imperio quibus obsequendi studium natura non
 tribuit. quantum ad benivolentiam ducta est cui dictum
 est: quod alii frenis inpositis nituntur efficere tu huma-
 nitate comples et perficis lenitate! principiorum ratione
 10 confecta, quibus laudavit reginam et incolarum mores
 ferociamque gravi invidia perfudit, suam debuit purgare
 personam, quae purgatio ad id revocatur, ne iuste vi-
 deantur passi violentiam. *Troes te miseri*: quam cito et
 quam evidentem expressit et personam et fortunam suam
 5 et eius specialem significationem quam rogabat! quod
 autem ait miseri, ostendere voluit miseros nihil audere
 potuisse vel posse quod commodis Didonis officeret. *ventis
 maria omnia vecti oramus*, ut appareret illos ad illa litora 525
 non sponte, sed necessitate esse delatos. ecce totum bre-
 vitas tenuit pro temporis ratione et pro persona loquentis.
 incipit iam summa petitionis simili brevitate collecta, tam

2 apparet flore LR a. florere L II man. r appetere ed. |
 iustitiam ed. | nam om. ed. 3 certas om. ed. 4 sponta-
 neum denegavit LR sponte negavit ed. 6 hominis om. ed.
 7 et — facere om. ed. 8 currant ed. 13 laudat ed. 14 tacit
 LR tacite ostendit ed. facit ad nos cf. 667. 15 rediguntur et
 retinentur ed. 26 audire R corr. r. 31 simili LR summa ed.

iusta tamque sine praestantis detrimentis expressa, ut quivis inhumanus et durus facillime flecteretur. *prohibe infandos a navibus ignis, parce pio generi et propius res aspice nostras*: ecce postulata sunt tria: ne incenderentur naves, ut ostenderet se et necessitatem habere abeundi et voluntatem atque ex hoc ipso perdoceret casu potius quam ad inferendam violentiam venisse. *parce pio generi*; reus enim pius esse incipiet qui persecutus fuerit pius: quae sanctitas, inquit, eo amplius laedenda non est, quod hanc natura sanguinis et generis ducti, non aliqua constricti lege servamus. et *propius res aspice nostras*: tertia petitio generalis est: quicquid commodum nostrum spectat oramus ut praestes. haec non ponendo per species honestius complexus est, quam si designaret evidenter, intellegi tamen potest omnia illos consequi potuisse, si favorem reginae plenissimum fuissent consecuti. denique conciliata Dido et humana iuxta ipsos fuit et recepit hospitio et sponte infinita munera constitutis in navibus misit. *non nos aut ferro Libycos populare penates venimus aut raptas ad litora vertere praedas, non ea vis animo nec tanta superbia victis*: adsertio innocentiae cum probatione sua: nec ad hoc, inquit, venimus neque eius sumus naturae, ut in aliena exeramus improbas manus, aut exerceamus direptionem, et hoc si gereremus animo, quid auderemus victi? quantum miseri niti possemus? ad probationem istius innocentiae pertinet quod supra dixit „*ventis maria omnia vecti*“. si enim vellent aut possent facere violentiam, fecissent in aliquibus terrarum partibus et caruissent violentia maris, quam per omnia litora naufragando persenserant. novissimum argumentum probabilis innocentiae fuit quod posterius posuit „*oramus*“; nullus enim rogando

8 *pius esse* R *esse* L ed. | *incipit* ed. 9 *laedanda* LR corr. r. | *non om.* R add. r. 12 *et* LR *est et* ed. *est nos.* | *ad commodum* ed. 16 *fuissent* om. ed. 22 *ne ad hoc* LR *nec a. h.* ed.

31 *posterius* LR *prius* cum \bar{q} = *quaere* r, sed *posterius* recte se habet, non enim ad lemma respicit, sed ad versum modo laudatum.

vult consequi, nisi qui alienus est a cogitationibus violentiae. et hoc quod venerunt adserit non voluntate cuiuspiam factum, sed vi maris et necessitate turbinum, quibus constabat Troianos non iam venisse ad Carthaginis partis, sed ad Carthaginis litora naufragantis eiectos. multis igitur ostendit suam suorumque innocentiam, quae omnia fortiore argumento cumulavit dicendo *est locus*, 530 *Hesperiam Grai cognomine dicunt, terra antiqua, potens armis atque ubere glabrae, Oenotri coluere viri: nunc fama minores Italiam dixisse ducis de nomine gentem. hic cursus fuit, cum subito adsurgens fluctu nimbosus Orion in vada* 535 *caeca tulit penitusque procacibus austris perque undas superante salo perque invia saxa dispulit, huc pauci vestris adnavimus oris.* et locorum et hominum Carthaginis plena deformatio, sed non aperta. nam cum laudat partis ad quas tendebat, sic illis derogat ad quas invitus eiectus est. ibamus, inquit, ad optimas terras Italiae, uberes et copiosas, quas colunt Oenotri viri qui nunc Itali dicuntur, optimi utique et praecipui, sed existente Orionis sidere, sine dubio adversa fortuna expugnante commodum nostrum, cum violentiae pelagi non valeremus obsistere, in vestra litora hoc est in solitudines et horrendam desertionem sumus adpulsi. quis ergo relictis melioribus pergat ad deteriora, nisi qui non suo, sed arbitrio compellitur alieno? si igitur non sponte venimus, apparet nos nullum inferendae violentiae studium gerere. qui enim haec cogitat destinata loca et ad praedam disposita sponte adgreditur, sponte occupat, sponte invadit et aliquid eligit in quo sit uberior praeda. descriptionem naufragii non frustra posuit; nam huius adiectio potuit movere misericordiam.

2 *venerunt* R *venerant* L ed. | *adserit* om. ed. | *non* LR *non esset* ed. 5 *sed* — *eiectos* corruptit ed. 8 *Graii* L ed. cf. 467. 9 *Oenotrii* L ed. *enotri* R 10 *hic* LR *huc* ed. 11 *flictu* R corr. r. 14 *adnavibus* R corr. r. 18 *coluerunt* ed. 19 *sidere* LR *scelere* ed. 21 *pelagi* LR *plagae* ed. 24 *teriora* LR corr. L II man. r ed. 25 *nos nullum* LR *non ullum* edF. | *inferendae* om. ed. 26 *haec* LR *hoc* ed. 28 *elegit* LR corr. r ed.

paucorum autem idcirco mentionem fecit, ut firmaret Di-
 donis animum, quod nullam parassent violentiam. quid
 enim audere possent quibus nec animus fuit nec substantia
 multitudinis? ecce omnem qua laborabat invidiam vio-
 lentiae purgatis ad plenum partibus suis retorquet in 5
 partem calumniantium usus anticategoria. dicit enim ego
 non feci aut mei, sed tui in innoxios extiterunt violenti.
 denique sequitur *quod genus hoc hominum, quaeve hunc*
 540 *tam barbara morem permittit patria? hospitio prohibemur*
harenae, bella cient primaque vetant consistere terra. sub 10
 una querellarum occasione et deformationem Tyriorum
 tenet et suam laudem; nam cui inhumanitas aliorum
 displicet utique ipse humanus est et qui alienos mores
 graviter reprehendit ab his se profitetur alienum. hi
 usque adeo displicebant, ut nomen illis invenire nequi- 15
 verit dicendo quod genus hoc hominum? omnis enim
 feros inmanitate vicerant Tyrii. quaeve hunc tam barbara
 morem permittit patria? hoc est quae vel cuius regionis
 in tantum saeva barbaries et tanta feritate extitit, quanta
 tui usi sunt adversus nos? nomen ergo quo ecs appel- 20
 laret non invenit, exemplum non repperit, quod erat gra-
 vius; potuerunt enim defendi similitudine alterius gentis.
 hospitio prohibemur harenae: probatio plenissimae inhu-
 manitatis: prohibemur in harenis consistere, quid fieret,
 si humano more tectorum hospitium peteremus? bella 25
 cient: non saltem leniter prohibent, sed more bellandi
 utuntur hostilibus animis. bella cient: bella, inquit, non
 patiuntur, sed inferunt. primaque vetant consistere terra;
 dixerat enim ventis maria omnia vecti oramus, ut miseri-
 cordia dignos ostenderet in illa terra, quae, licet inutilis 30

3 *audire* R corr. r. 5 *suis* om. ed. 11 *una* LR *iure* ed. |
occasione LR *accusatione* ed. | *deformatione* L ed. 13 *utique*
ipse LR *et ipse* u. ed. 14 *his* LR *hisce* ed. | *hi* om. ed.
 15 *adeo* LR *a autem* edF. | *illis* LR *illorum* ed. 18 *permittit*
patria om. ed. 19 *feritas* ed. 20 *uisus* LR *ausi* L II man.
usi r ed. 21 *erat* Lr ed. *erit* R. 22 *potuerant* ed. | *generis*
 L t superscr. II man. *genetris* R *gentis* ed. 27 *animis* LR
armis ed. 29 *oramus* om. ed. 30 *inutilis* LR.

et deserta, naufragos tamen prima susceperat. certe etiam sic potest intellegi primam esse terram litoris tractum, secundam quae longius progredientis excipit, ut satiaret quod dixit hospitio prohibemur harenae. perseverat in hac subtilitate dicendi, ut inhumanitatis invidia etiam ipsam Didonem oblique criminetur; nam cum de iis queritur quos imperio Dido retinebat et regno, ipsam quoque adpetit et culpat a qua iussa mandataque proficisci dubitari non poterat. usque adeo hoc verum est, ut relicta subtilitate in ipsius quoque reginae personam invidiam omnem posterius torserit. addidit enim *si genus humanum et mortalia temnitis arma*, non dixit temnunt, sed temnitis, *at sperate deos memores fandi atque nefandi*: ecce et hic sperate posuit ipsam quoque Didonem culpae inhumanitatis adnectens; si, inquit, contemnitis homines, sunt dii qui iniusta vindicent. *rex erat Aeneas nobis, quo iustior alter nec pietate fuit nec bello maior et armis.* quem si fata virum servant, si vescitur aura aetherea neque adhuc crudelibus occubat umbris, non metus; officio nec te certasse priorem paeniteat: sunt et Siculis regionibus urbes armaque Troianoque a sanguine clarus Acestes. in rege suo bona animi laudavit et corporis: animi sunt iustitia et pietas, corporis vero spectata virtus in exercitatione bellandi, quae non superflue posuit. nam pro benefactis promississe intellegitur consimilem vicem ab eo qui iustitia praestaret et pietate et pro malefactis ultionem, quam posset implere qui virtute confideret. quam pulchre autem varietate usus est, ut unam rem tripliciter diceret! ait enim quem si fata virum servant hoc est si vivit, si vescitur aura aetherea id est si incolumis manet, neque adhuc crudelibus occubat umbris, hoc idem significat. agit interea magna arte ut petat parva et ingentium com-

5 *invidia* om. ed. 6 *de iis* Lr *diis* R *de his* ed. | *quaeritur* LR *queritur* r ed. 8 *dubitari* L -re R. 15 *inquit* om. ed. 22 *laudabit* R. 23 *vero spectata* om. ed.
 26 *et ante pro* om. ed. | *ultionem quam* LR *u. aliquam* r
 27 *pulchra* r. 32 *ingens* ed.

modum in vicissitudine polliceatur, neque hoc simpliciter facit; nam et reciprocam benivolentiam spondet et terret audientem. cum enim dicit possumus tibi prodesse atque ita, ut non te paeniteat praestitisse, intellegitur etiam illud adserere, posse et nocere, si res exegerit, hoc modo: 5
 si vivit rex noster (credimus enim eum superesse, tanti enim fuit meriti, ut nihil adversi incurreret), nihil est quod metuere debeamus. si autem recessit a superis, habemus in proximo Acesten, virum magnum et regem opulentum viris, armis et substantia omni copiosum nec 10
 alienum, sed unum ex nobis perindeque qui illud quod potest negare non possit. ecce in duobus tantis et talibus proponit spem et incit metum. ingerit iam summam petitionis non onerosam praestanti: *quassatam ventis liceat subducere classem et silvis aptare trabes et stringere remos,* 15
si datur Italiam sociis et rege recepto tendere, ut Italiam 555 *laeti Latiumque petamus; sin absumpta salus et te, pater optime Teucrum, pontus habet Libyae nec spes iam restat Iuli, at freta Sicaniae saltem sedesque paratas, unde huc advecti, regemque petamus Acesten.* da, inquit, copiam, 20
 deducamus navis in litora, caedamus ex silvis necessaria fabricis, ut reparemus convulsa. quid compositis navibus futurum esset competenter ostendit; ait enim navigandum nobis erit ad Italiam, si contigerit regem habere incolumem, aut, si id non fuerit, ad Siciliam atque ad Acesten 25
 tendendum. epilogis dehinc concludit hanc partem ostendens solum posse Aenean Italiam filio obtinere et fecit apostropham, ut animum Didonis ad miserationis partis urgeret. si, inquit, contra meritum tuum secessisti a superis, si funus tuum naufragia sorbuerunt, si tuo 30

3 *audientem* LR *audaciam* ed. | *possum* ed. 7 *ut nihil*
 LR *si* interpos. ed. 8 *ad superos* ed. 9 *in proximo*
 om. ed. 11 *nobis* LR *nostris* ed. 13 *ponit* ed. 19 *ad*
freta LR. 21 *ut deducamus* ed. | *et caedamus* ed. | *in silvis*
 ed. 23 *consequenter* ed. 24 *ad Italiam* om. ed. 25 *aut*
Siciliam R. 27 *obtinere* LR *parare* et transpos. ed. 28 *apo-*
strophem ed.

miserando casu Iulus deceptus est et in te spes eius intercepta est, habemus regem alterum, sed tamen ex nostris et proximae Siciliae terras. *talibus Ilioneus: cuncti simul ore fremebant Dardanidae: Ilionei oratione conclusa ceterorum qui cum ipso fuerant consensus accessit: significabant quippe eadem se postulare, quae maximus ipsorum fuerat persecutus.*

Tum breviter Dido vultum demissa profatur: quod ait breviter, hoc potest intellegi propter personam locuturae mulieris et sermonem facturae ad viros et incognitos. *vultum demissa potest sic accipi, ut non solum propter femineam verecundiam vultum deiecerit verum etiam propter obiecta. denique haec primum purgat quae ipsius personam suorumque foedaverant. gravius autem accepit quae dicta sunt, quia non erant vera, et eo magis erubuit, quia nec inhumana fuit, ut Ilioneus dixit, nec barbara. utitur arte plenissima, ut gesta non negando, quoniam manifesta fuerant, sed purgando defendat. *solvite corde metum, Teucri, secludite curas:* paucis admodum in responsione securos effecit; tunc enim cetera libenter audiri potuerunt quae illa adsumpserat defensura. *res dura et regni novitas me talia cogunt moliri et late finis custode tueri:* fuerunt ergo duo: horum unum aperuit quod fuerat in evidenti, alterum doloris sui causa transmisit. in evidenti fuit novitas regni, quae probabatur ex iis quae gerebantur in diversis operibus: idcirco ait regni novitas et res dura me talia cogunt moliri et late finis custode tueri: ecce posuit alterum dicendo res dura. sed hic satis errant qui rem duram novitati regni coniungunt, quasi Vergilius unam rem geminans hoc idem dixerit, velut laboriosam esse novitatem regni. sed non ita est; nam novitas regni sollicitam*

3 *proxime* ed. 12 *vultum* om. ed. 18 *corde metum*
 LR *c. metu* r voluit ergo *corda metu?* | *Teucri* et LR sed et
 expunxit L ipse. 21 *sumpserat* ed. 22 *fuerunt* — 27 *tueri*
 om. ed.: intellectus pondus in particula et atque in plurali
cogunt situm est. 28 *dicendo res dura* om. ed. 31 *sed* —
regni om. ed.

fecerat, ne quisquam nondum firmatis rebus inparatos adpeteret; metuebatur extrinsecus res dura, ne tanta in Sychaeum crudelitate perfecta sequeretur Pygmalion, qui sceleris sui mercedem sperabatur quaesiturus et necaturus sororem, quae mariti auxilia perdidisset. idcirco igitur rem duram dixit mariti interitum, ne speciatim diceret quod nefarie constabat admissum vel ne diceretur iterum quod iam dictum est ex persona Veneris et fieret rei iam cognitae repetitio. ostendit ergo sollicitudinem illam fuisse vehementissime necessariam. obiecta autem a suis suorumque moribus aliena confirmat dicendo cogunt, ut custodia cautior litorum repellendae potius violentiae causa facta videretur, non, quod Ilioneus conquestus est, inferendae, perindeque non esset ex moribus aut natura vitium, si urgente duplici metu diligentiores fuerint et solliciti. competenter, hoc ipsum ut melius probaret, purgationi subnexit benivolentiam, ut crederetur vera dixisse, ut turbatos congruae honorificentiae ratione componeret, dicens 565 *quis genus Aeneadam, quis Troiae nesciat urbem virtutesque virosque aut tanti incendia belli?* merita inquit vestra et singulorum Troianorum virtutes et adversam fortunam Troiani excidii, quae quasi nescienti intimare voluistis, olim novimus et habemus plenissime cognita. haec dicendo dat humanitatis spem; facile enim succurritur iis quorum adversa sunt nota. *non obtusa adeo gestamus pectora Poeni nec tam aversus equos Tyria Sol iungit ab urbe:* corda, inquit, nostra non sunt ab humanitatis partibus aliena, nec sic vivimus, ut Solis aequitas cursus suos a nobis avertat, cum aliquid apud nos nefarium geri per-

2 *adpeteret* LR *offenderet* ed. 4 *sceleribus suis* ed. | *sperabat* ed. 5 *perdidisset* LR *providisset* inepte r. 6 *speciatim* om. ed. 7 *iterum* LR *verum* ed. 13 *non inferendae* LR edI *non ante quod* transpos. edF recte cf. 541. 14 *esse* LR *esset* corr. ed. 22 *intimare* LR *numerare* ed. | *voluisti* ed. 24 *is* LR *his* ed. 25 *obtusa* ed. 28 *solis aequitas* LR (pro sol aequus cf. 7, 623) *solis equi tum* ed. 29 *avertant* ed. | *aliquid* ed. | *geri* LR *genus* HO edI *scelus* edF: Atrai et Thyestae fabula Donato obversatur ut Servio.

spexerit. *seu vos Hesperiam magnam Saturniaque arva
sive Erycis fines regemque optatis Acesten, auxilio tutos* 570
dimittam opibusque iuvabo: prosequitur summam beneficio-
rum suorum nihilo minus et propositis respondens. dixerat
5 enim Ilioneus si regem receperimus incolumem, tendemus
ad Italiam, si autem contra meritum suum aliquid ei
humanitus accidit, pergemus ad Siciliam. ait Dido non
faciens contra Troianorum voluntariam dispositionem quo-
cumque ire volueritis non teneam invitos et omni sub-
10 sidio adiuvabo navigantis. *vultis et his mecum pariter
considerare regnis:* ecce plena benivolentia eos in societatem
vocat regni qui omnia desperaverant. *urbem quam statuo
vestra est:* primo dixit mecum considerare regnis, nunc
autem auxit studium benivolentiae plenam illis possidendae
15 urbis offerens facultatem. multi vitium putant esse quia
dixit Vergilius *vestra est urbem et revera potest esse, si
non removeatur error ordinatione sensus effecta. sic enim
accipiendum est: quam statuo urbem vestra est. sub-
ducite navis. Tros Tyriusque mihi nullo discrimine agetur:*
20 huic parti non plene respondit; Ilioneus quippe postula-
verat (551) „quassatam ventis liceat subducere classem
et silvis aptare trabes et stringere remos“. Dido, cum
responderet, non obtulit duo, ut et subducerent navis et
conponerent: *subducite*, inquit, noluit de conponendis ali-
25 quid loqui; noverat enim se dixisse *cessate nobiscum
addens Tros Tyriusque mihi nullo discrimine agetur. ne
arbitrarentur Troiani inferiores se fore, miro ingenio tem-
peravit, ut diceret Troianos uno cum incolis futuros
adfectu, ut honorificam se ostenderet iuxta hospites non
30 eos postponendo Tyriis nec deiceret suos et inter populos
inimicitiarum causas inmitteret, si peregrinos faceret po-*

2 *finem R.* 6—7 *et humanitus L et humanitas R ei hu-
manitas r (u emendare omisit) inhumanitatis ed.* 7 *accidit L
accidet R acciderit ed.* 8 *faciam ed.* 9 *teneam LR tenebo
L II man. ed.* 20 *respondet ed.* 21 *quassatam ven LR
corr. r.* 23 *ut et LR et om. ed.* 25 *cessate nobiscum LR
subducite naves ed.* 29 *effectu r.* 30 *postponendos ed.*

tiores iis qui cum ea de Tyro in tanta necessitate navi-
 575 gaverant. *atque utinam rex ipse noto compulsus eodem
 adforet Aeneas*: quia advertit Troianos satis de salute
 regis sui esse sollicitos, ultro offert inquisitionis eius auxi-
 lium et optat adventum. *equidem per litora certos dimit-
 tam*: certos dixit exploratae diligentiae homines atque, ut
 satiaret oblati beneficii gratiam, addidit *et Libyae lustrare
 extrema iubebo, si quibus eiectus silvis aut urbibus errat*.
 hic ostendit Vergilius sub Didonis imperio non illam tan-
 tum quae condebatur, sed multas alias fuisse civitates.

580 *His animum arrecti dictis et fortis Achates et pater
 Aeneas iamdudum erumpere nubem ardebant*; supra (514)
 enim dixit „laetitiaque metuque avidi coniungere dextras
 ardebant, sed res animos incognita turbat: dissimulant et
 nube cava speculantur amicti quae fortuna viris, classem
 13 quo litore linquant“. cum igitur omnia cautius exploras-
 sent, ne Dido quasi absentem Aenean iuberet inquiri, con-
 silium fuit ut ultro sese offerrent qui fuerant iam de sua
 ac suorum salute securi. *prior Aenean compellat Achates:
 nate dea*. licet socius, tamen, quia fuit inferior, non 20
 nomine suo eum appellavit, sed cum omni honorificentia
 omisso vero nomine natum dixit ex dea. reliqua breviter
 explicat quae eos sollicitaverant: [*quae nunc animo sen-
 tentia surgit?*] *omnia, inquit, tuta vides, classem sociosque
 receptos. unus abest, medio in fluctu quem vidimus ipsi* 21

585 *submersum, dictis respondent cetera matris*. confirmatis
 rebus prosperis animo ardebant rupta nube omnium se
 repraesentare conspectibus, ut Didoni gratius fieret susce-
 pisse se faciliore via quem magno labore cupiebat inquiri.
 considerandum est quomodo hic quoque teneat poeta di- 30
 cendi virtutem, quemadmodum locis suis personarum merita
 discernat ac servet. inferior Achates fuit, et meliorem
 prudentiam debuit Aeneae tribuere quem constabat esse

5 *exoptat* R *et optat* r. 9 *hic* LR *hoc* ed. 23 *quae* —
 24 *surgit* deest in LR, sed explicatur. 28 *praesentare* ed.
 29 *faciliori* ed.

potiorem. sic ergo induxit priorem Achaten, loquentem, ut sine vitio suo et nota eius cum quo fuerat locuturus sermonem faceret, ne, quod prior loqui coepit, videretur adrogans et superbus. expectare enim debuit arbitrium potioris nec debuit videri sensisse quod ille non advertisset. temperatur totum mire et inducitur Achates non tam faciendum suggerere, sed utrum faciendum esset, servata sine dubio honorificentia eius qui consilio et auctoritate praestaret. quae nunc animo sententia surgit? interrogantis haec vox est, non indicantis aut iubentis. omnia tuta vides, classem sociosque receptos: ne specialitas properantibus prolixitate sua faceret moras, clause dixit classem, clause dixit socios, ut cito transiret. dictis respondent cetera matris: quam cito per universa transiit! constabat enim quam securitatem illi mater per auguria promississet. *vix ea fatus erat, cum circumfusa repente scindit se nubes et in aethera purgat apertum:* non dixit ex nube progressi sunt, sed nubes ab ipsis abscessit, ut ostenderet Aeneae commodis etiam rerum naturam servisse. tamdiu, inquit, celati sunt nubis obtentu quamdiu necessitas fuit, ubi opus non erat, sponte discessit. *restitit Aeneas claraque in luce refulsit:* quantum gratiae dedit Aeneae, cum illum dicit splendore suo lucem diei tribuisse meliorem! dicit iam unde tantus apparuisset. *os, inquit, umerosque deo similis; namque ipsa decoram caesariem* 590 *nato genetrix lumenque iuventae purpureum et laetos oculos adflarat honores.* beneficia haec haut difficulter praestiterat quae mater fuisset et dea. *quale manus addunt obori decus aut ubi flavo argentum Pariusve lapis circum-*

2 vitio suo et nota eius LR v. eius et nota ed. 3 quod — coepit LR si — coepisset ed. 7 suggerens ed. | utrum LR quid tum ed. 15 quam securitatem illi LR illi quum sec. ed.

18 processi sunt L progressi s. R progressi s. r cava speculantur ed. 23 dicit — 24 meliorem corruptit ed. 27 beneficia h̄ ā L beneficium autem R beneficium haud r beneficia haec haud ed. 28 q< = quia L que R quia ed. quae nos propter fuisset.

datur auro: tantam, inquit, splendore suo Aeneas addidit gratiam luci quantum ebori manus attribuit vel quantum addit aurum argento aut lapidi Pario coniunctum. *tum*
 595 *sic reginam adloquitur cunctisque repente improvisus ait*: tanta celeritate factum est ut improvisus cunctis venisset ad verba quem nudaverat nubis abscessus, quem monstraverat naturalis lux et proprius splendor ipsa potior luce. completa suggestionem neque ipse Achates definiit quid esset faciendum, quia dicere non debuit, neque Aeneas respondit. praevenit enim eventus rerum qui eos reddidit luci et, quia iam venerant in hominum conspectum, mutata ratione temporis rationem loquendi non inmerito mutare debuerunt. constitit Aeneas, ut dictum est, sed aliquando melior quam fuit; hoc enim sollicita propter Iunonia hospitia procuraverat mater, ut amore potius quam odio dignus videretur. comparatur deo, auro, ebori, argento, quae cum per se splendeant, meliora tamen fiunt, si his vel artificis manus vel gratia societatis accedat. quod autem comparatur deo, non fuit favoris poetae, cum sit nepos Iovis et filius Veneris perindeque et Caesaris ipsius adfinis. hunc autem omni occasione Vergilius laudat atque ita ut praecipui viri laudandi sunt; nam virorum forma et splendor corporis iunguntur fortitudini. sola enim pulchritudo corporis sine fortitudine plurimorum obfuit famae, coniuncta vero ornare consuevit virum fortem. itur iam per corporis partis, ut appareat in illo quid decoris, quid fortitudinis fuerit; namque ipsa decoram caesariem nato genitrix lumenque iuventae purpureum et laetos oculis adflarat honores. haec ad partis pulchritudinis pertinent, ad virtutis autem quod supra laudavit umeros eius, ut fortitudinem corporis demonstraret. nam et alio loco

1 *tantum* — 2 *gratiae* r ed. 3 *aut* — *coniunctum* om. ed.
 5 *veniret* ed. 8 *neque* — 9 *debut* om. ed. 8 *definit* LR
 -*it* r nos. 13 *restitit* ed. 14 *pollicita* ed. 16 *deo* LR *de*
 ed. om. ed. post. | *et argento* ed. 25 *itur iam* LR *igitur iam*
 O *igitur* post *corporis* ed. 27 *nam* ed. 29 *adflavit* ed.
 31 *nam* — 117, 2 *validos* om. ed.

(2, 721), cum de ipso Aenea loqueretur, ait „haec fatus
 latos umeros“ hoc est fortis et validos. nato, inquit,
 genitrix: duo posuit nomina infiniti inter se atque in-
 aestimabilis meriti; quicquid enim possunt parentes li-
 benter conferunt liberis suis. interea comparatur Venus
 artifici, quae sic ornaverat filium. enumeratis igitur spe-
 ciebus Aeneas inducitur loquens: tum sic reginam, inquit,
 adloquitur; prior enim ipse debuit loqui, ante omnia ut
 quis esset indicaret nescienti, deinde ut gratias ageret ob
 eam causam quam ipse oculis et auribus conprobasset
 et ut ostenderet illic se fuisse praesentem. inde sermonis
 sui sumpsit exordium: *coram quem quaeritis adsum, Troius*
Aeneas, Libycis ereptus ab undis. omnibus quae audierat
 praesens nec pleno versu respondit; celeritate enim opus
 fuit, ut cito ad agendas gratias perveniret. dicendo coram
 adsum quem quaeritis et pluralem numerum tenendo osten-
 dit Aenean et Didoni simul et Ilioneo respondisse. Ilio-
 neus enim dixerat (546) „quem si fata virum servant, si
 vescitur aura aetheria“ item (555) „sin absumpta salus et
 te, pater optime Teucrum“; Dido vero dixerat (576) „equi-
 dem per litora certos dimittam et Libyae lustrare extrema
 iubebo, si quibus eiectus silvis aut urbibus errat“. quod
 autem ait adsum Troius Aeneas, Didoni tantum videtur
 dixisse cui fuit incognitus. Libycis ereptus ab undis,
 quia et Ilioneus et Dido arbitrabantur eum violentia maris
 oppressum, utrisque intellegitur demonstrasse. *o sola in-*
fandos Troiae miserata labores: magna arte dixit hanc
 laudem, usque adeo ut et specialem praedicationem con-
 plexus sit et ceteris laudibus dicendis instructam dederit
 formam. prima pars rhetoricae disciplinae fuit quod loci

3 nomina LR lumina ed.

5 liberis suis LR suis filiis

ed. 7 introducitur ed.

9 indicaret LR nuntiaret ed.

11 et ut LR et om. ed. | unde ed.

18 dixit ed.

20 post

Teucrum videtur et cetera excidisse.

21 lustrari LR, sed

supra lustrare ut Verg. libri.

23 didoni LR ne D. ed. |

videretur LR ed., sed L ipse corr. in *videtur* item r.

25 quia

et LR et om. ed.

26 demonstrare ed.

29 dicendi ed.

et temporis et personae optime gnarus, loquens apud Carthaginem hoc est in civitate quae propter Iunonem potuit esse inimica, loquens in ipso adversariae templo et apud eam quae summam teneret imperii atque eo tempore quo post naufragium terras ipsas cupiebat evadere nihil sit de Iunonis factione conquestus: gratias agit facto nullum culpans, nullius commemorans impressionem. sola, inquit, miserata labores nostros: cum dicit solam iuxta Troianos extitisse benivolam, et laudat factum ex eo quia carebat exemplo et miratur occulte illic inventam requiem ubi evidentissimum periculum sperari potuerat. causas praeteriit adventus sui, quia has dudum regina Ilioneo narante conpererat. quae nos: quid est nos? reliquias Danaum terraeque marisque. reliquias ter debemus accipere, ut sit reliquias Danaum, reliquias terrae, reliquias maris. Danaum quomodo satis apertum est; nam infiniti eo tempore perierunt quo etiam ipsa civitas concidit Troianorum; reliquias terrae idcirco dixit, quia fugiens de Troia cum Cretam venisset, multos luis contagione perdidit; reliquias maris, quia constabat naufragio quo in litora Carthaginis eiecti sunt Oronten interisse. omnibus exhaustos iam casibus, omnium egenos urbe, domo socias: currit per amplificationem praestitorum extollens in maius quod fuerant consecuti. omnibus, inquit, exhaustos iam casibus: cum dicit se diversis casibus exhaustum, ostendit inopiam non originalem quasi abiectae personae, sed fortunae violentia extitisse. omnium egenos, quod est inter mortalis difficillimum tangi misericordia, cum quis inopem viderit et egentem. denique ut poeta conprobaret hoc ipsum, consecuta responsione Didonis complexus est quae ratio misericordem in causa miserorum fecerit Didonem: „non ignara“, inquit (630), „mali miseris succurrere disco“. augmentum

2 potuisse LR potuit esse r posset esse r' in marg. potuisset esse ed. 3 inimicam L. 5 evadere LR evadens et transpos. ed. | sit LR ed. est expectes. 6 facto om. ed. 13 quid — 15 maris om. ed. 19 multa ed. 25 diversis LR adversis ed. 30 responsione LR reprehensione ed. 32 argumentum ed.

laudis multiplicat dicens urbe, domo socias. abundabat
 autem ad humanitatem demonstrandam, si in civitatem
 fuissent suscepti: suscepti sunt voluntate Didonis tanta
 benignitate, ut illos non tantum in hospitium sed et in
 5 societatis foedera vocavisset. hinc iam docet poeta quae
 sint curanda in laudibus. nam inparem se in reciprocis
 rependendis debuit demonstrare, sed cum hoc vellet exequi,
 invenit occasionem, nec tamen a laudationis officio alienam,
 qua multitudinem quoque Troianae gentis laudaret, quae
 10 per orbem sparsa apud Carthaginem in numero exiguo
 fuit. idcirco ait *grates persolvere dignas non opis est
 nostrae, Dido, nec quicquid ubique est gentis Dardaniae,
 magnum quae sparsa per orbem.* neque, inquit, nos pauci
 gratias competentis referre possumus beneficiis tuis, sed
 15 nec omnes nostri, si ex toto orbe qui sparsi sunt colli-
 gantur. *dii tibi, si qua pios respectant numina, si quid
 usquam iustitiae est et mens sibi conscia recti, praemia* 605
digna ferant: quoniam beneficiis tuis multis et magnis et
 singularibus atque in aeternum praeferendis humanae vocis
 20 obsequia congrue respondere non possunt, habemus deos
 qui tibi pro nobis quae mereris exolvant. ipsi enim hu-
 manos actus et perpendere iustius possunt et aequitate
 discernere. accedit alter locus laudis: *quae te tam laeta
 tulerunt saecula?* quibus, inquit, saeculis tu sola talis
 25 provenire meruisti? hoc est dicere cur non et alii similes
 nati sunt? hoc est quod et superius dixit „o sola infandos
 Troiae miserata labores“. hoc vult occulte disputare Ver-
 gilius, saeculorum esse ut vel boni vel mali nascantur,
 unde apparet dicentis intentio, qui hoc cupit adstruere
 30 quaerendo saecula quibus Dido talis potuit nasci, quia,

1 abundabat LR ambulabat ed. 4 sed et LR s. etiam
 ed. 6 sunt ed. 7 respondendis R. 9 quoque om. ed.
 16 dii LR ut semper. 18 multis et LR et om. ed. 19 in
 aeternum LR ceteris ed. 20 congrue om. ed. | habeamus ed.
 23 accedit LR sequitur ed. 26 quod et LR et om. ed.
 27 occulte LR obscure ed. 28 ut vel LR vel om. ed.
 29 struere r.

cum per orbem totum Troiani iactati sint, solam benivolam, humanam et largam invenire potuerunt. *qui tanti talem genuere parentes?* quia nascendi ratio per parentes provenit, horum est felicitas, si praecipuos suscipiant liberos. quaeruntur saecula, quaeruntur parentes: Dido sola in toto 5 orbe iustissima memoratur, ut totum singulare sit eius quod summum est nec habeat cum aliquo societatem vel comparationem. quod dixit dii tibi praemia digna ferant, conclusit, verum ne remittendo superis omnem reciprocam vicem ipse videretur totam vicissitudinem reiecis- 10 se, deorum, 10 inquit, sit cura praemia referre meritis tuis, quod autem humana mens potest, non taceam laudes tuas; nam *in freta dum fluvii current, dum montibus umbrae lustrabunt, convexa polus dum sidera pascet, semper honos nomenque tuum laudesque manebunt.* hoc genere ostenditur futurus 15 omnium elementorum et universarum rerum finis, cum dicitur quamdiu fluvii currendo miscentur fluctibus maris, quamdiu stabit cum sideribus caelum, quamdiu solis umbra vel lunae convexa lustraverit montium. denique et alio loco (9, 448) dixit „dum domus Aeneae Capitoli immobile 20 610 saxum accolet imperiumque pater Romanus habebit“. *quae me cumque vocant terrae*, hoc est quaecumque terrae me vocant. subtiliter se nec cessaturum dixit nec est pollicitus abiturum, ne laederet Didonis animum offerentis societatem regni aut de consensu teneretur. *sic fatus 25 amicum Ilionea petit dextra*: recte amicum dixit et hunc ceteris anteposuit; tunc enim melius probantur amicitiae, si, ut Ilioneus fecit, amicus praesens amicitia absentis causam sic tueatur ac servet, ac si adsistente eo videatur esse completa. *laevaue Serestum*: intellegamus amicum ad 30 ambos pertinere, sed praelatum cui dextera porrecta est.

1 sunt R. 9 superius ed. 10 necessitudinem ed.
 11 quod — 12 taceam corruptit ed. 12 nam LR n. dicit r. |
 in freta LR infra ed. 14 pascit R corr. r. 17 miscebuntur
 ed. 20 Capitolii LR in IX -li. 24 habiturum ed. 27 sicut
 ed. 28 fecit LR f. ut ed. | amicitia LR amicici r amici ed.
 30 completum ed. | amicos ed.

Obstipuit primo aspectu Sidonia Dido, casu deinde viri tanto et sic ore locuta est: primo, inquit, aspectus Aeneae sic Didonis animum repente commovit, ut stupuerit visa eius forma, casum eius deinde miraretur. redeamus ad
superiorem ipsius descriptionem et inueniemus stuporis eiusdem causas; dixit enim „os umerosque deo similis“ et cetera. recte ergo commota Dido obstipuit. casu deinde viri tanto: primo, inquit, reginam tanti viri commovit aspectus, secundo casus quo liberari potuit et ad ipsam nulli visus repente pervenire. sic tamen etiam ipsa respondit: quis te, nate dea, per tanta pericula casus in-
sequitur? quae vis inmanibus adplicat oris? dicendo in prima parte sermonis sui nate dea ostendit aliquam se generis eius habere notitiam et, hoc licet apud Aenean posset esse mirabile, addidit indigne illum pati ut ex dea genitus delatus sit per naufragia ad regiones saevas. *tunc ille Aeneas quem Dardanio Anchisae alma Venus Phrygii genuit Simoentis ad undam?* ecce et locorum tetigit et Aeneae ipsius nomen et personam parentum ostenditque se miseratione commoveri, cum dicit per tanta pericula quis te casus insequitur natum ex dea? miratur eam quae debuit potentia numinis sui tueri filium contra omnia incommoda nec tamen facit. ut autem Aeneae admirationem auferret e medio, qua idem teneri potuit, exponit ipsa quomodo factum sit ut et ipsum, quamvis opinione, et genus eius nosset. *atque equidem Teucrum memini Sidona venire finibus expulsum patriis, nova regna petentem auxilio Beli; genitor tum Belus opimam vastabat Cyprum et victor ditione tenebat. tempore iam ex illo casus mihi cognitus urbis Troianae nomenque tuum reges-*

3 repente om. ed. | stipuerit LR obstupuerit ed. 4 deinde LR denique ed. 5 ipsius LR eius ed. 6 eiusdem LR eius ed. 7 commota LR primo aspectu c. r. 10 nullis ed. | etiam LR et ed. 15 possit ed. | an digne LR indigna r indigne ed. 22 eam R eum L enim ed. | sui tueri LR demonstrari aut interpos. ed. 23 fecit ed. 24 e medio om. ed. 26 eius L ee R eius corr. r | nosceret ed. 27 sidonia LR. 28 belli LR corr. r.

que Pelasgi: quando, inquit, Teucer pulsus patriis regnis
 ibat ad novam sedem condendam, transiit per patrem meum
 et susceptus hospitio rettulit et casum Troiae et nomen
 tuum et Graecorum commemorationem fecit, ex eo novi
 omnia et memoria tenui. expositis causis et narrato or- 5
 dine fabulae offert ultro hospitium maiorem humanitatis
 suae gratiam sperans, si eiusmodi beneficium non petita
 627 conferret. *quare agite, o tectis, iuvenes, succedite nostris*:
 cum dicit quare agite, hoc debet intellegi: cum videatis
 non vos esse incognitos, nota autem esse mala vestra et 10
 morem esse familiae meae ut veniens hospes excipiat, ut
 sicuti Teucer a patre meo susceptus est, ipsa quoque vos
 tectis meis excipiam. *me quoque per multos similis for-*
tuna labores iactatam hac demum voluit consistere terra:
 nec pudeat, inquit, quod tantum vos attriverit adversa 15
 fortuna; cum enim intervenit maior vis, aequo animo
 sustinenda est. atque, ut hoc persuaderet, proponit exem-
 plum suum et dicit causas miserationis suae. ait enim
 et me, quam videtis velut felicem, aliquando infelicitas
 pressit, qua factum est ut iactata per infinita incommoda 20
 ad haec loca fortuna cogente perducta sim, ut ostenderet
 etiam se invitam in ipsis regionibus sedem conlocasse.
 630 *non ignara mali miseris succurrere disco*: non disco, in-
 quit, quantum laborem sustineant quos adversa fortuna
 persequitur; didici enim malis meis quemadmodum suc- 25
 currere miseris debeam. *sic memorat, simul Aenean in*
regia ducit tecta, simul divum templis indicit honorem: ut
 ostenderet plenam benignitatem animi, et Aenean duxit
 ad domum et ob eius adventum honorem templis indixit,
 ut esset publica gratulatio et ad societatem foederis illius 30
 etiam deorum favor accederet. dehinc moralitas sequitur,
 qua ostendatur humanitas plena. non enim omnes aderant,
 aut universi poterant Didonis interesse convivio. prae-

1 *me quoque* post *Pelasgi* interpol. ed. del. ed. post.

2 *colendam* ed. | *patriam meam* edF. 11 *venientes vos ex-*
cipiar LR *venientes excipiat* ed. *veniens hospes excipiat* nos.

22 *etiam si* R corr. r. 31 *fabor* LR corr. L II man. r.

sentes igitur detenti sunt, qui epulas sumerent cum regina,
 absentibus vero et in litore constitutis misit necessaria
 victui, quae abunde superessent. et, quia munera cum
 ornatu suo Vergilius tangit, idcirco posuit *nec minus*
 5 *interea sociis ad litora mittit viginti tauros, magnorum hor-*
rentia centum terga suum, pinguis centum cum matribus 635
agnos, munera laetitiamque dei. viginti, inquit, tauros, ut
 numero et genere animalium ornaret quod laudare dispo-
 suerat. si enim taceret de tauris et eorum numero et
 10 boves diceret, minueret gratiam largientis et eorum meri-
 tum qui hos fuerant percepturi; plerumque enim pro ac-
 cepturi persona aut maioris meriti munera aut minora
 mittuntur. magnorum horrentia centum terga suum: ecce
 et hic a numero auxit benivolentiam dantis et magnitu-
 15 dine laterum; horrentia pro admirandis posuit. pinguis
 centum cum matribus agnos: non recessit a numeris nec
 ab ipsa qualitate; nam pinguis agnos dixit, qui pingues
 non essent, nisi et eorum matres tales fuissent. cito
 autem per centenarium numerum agnorum ducenta fuisse
 20 capita demonstravit. munera laetitiamque dei: in vino
 tantum esse missum debemus intellegere quantum con-
 grueret ceteris quae speciatim numerata sunt. ordinatio
 sensus melius intellectum patefaciet, quae est talis: nec
 minus interea sociis ad litora mittit munera et dicit quae
 25 sint ipsa munera, viginti, inquit, tauros, magnorum hor-
 rentia centum terga suum, pinguis centum cum matribus
 agnos laetitiamque dei. litorum fecit mentionem, ut in-
 tellegamus alios fuisse in secessu longo, alios in altero
 litore, qui cum Ilioneo fuerant liberati, ac per hoc omni-
 30 bus intellegitur misisse, cum dicit ad litora. *at domus*
interior regali splendida luxu instruitur. alia moralitas

2 vero om. ed. 6 centum pinguis ed. 9 et eorum —

10 largientis om. taceret substituit ed. 12 minoris ed.

15 latorum r. 17 nam om. ed. 19 agnorum om. ed.

22 numerata LR munera ed. 23 esse LR est r ed. 24 mu-

nera om. ed. 25 sunt ed. 26 suum LR s. et ed. 31 regalis L

regali// cum rasura R at infra regali. | moralitas LR molitur ed.

in descriptione regiae domus. nam cum hospites in convivium vocamus, pro eorum meritis componimus domum: si mediocres personae sunt, cum cotidiano ornatu instructio solita remanet, sin vero maioris meriti, addimus multa repentina solitis, ut placeamus iis quos officio volumus promereri. in domo igitur Didonis quid agebatur propter Aenean, qui, licet victus, licet naufragus, cum ingenti tamen fama nominis sui veniebat? domus, inquit, Didonis continuo usu iam splendida instruebatur in meliorem faciem, ne displiceret Aeneae. idcirco non sic pronuntiandum est, ut simul universa iungantur, sed separentur hoc modo: at domus interior regali splendida luxu et interiecta mora dicamus instruitur, ut iam splendida ex iugi consuetudine melius ornaretur propter Aenean. et Didonis enim splendori adsignari debuit hic ornatus et Aeneae contemplatio considerari, ne regina ante adventum Aeneae nullum regiae ambitionis cultum videatur habuisse aut Aeneas humilis redderetur, si nihil propter ipsum praeter consuetudinem iungeretur ornatui. domus ergo interior excolebatur solito melius. idcirco dixit interior, quia in exteriorem partem domus interim Troianos induxerat regina, donec necessaria convivio pararentur. *mediisque parant convivia tectis*: quoniam futurum fuit plurimorum convivium, ut fieri solet ubi omnis convivas non potuerint triclinia capere, quaecumque membra vel transitus fuerint stratis plurimis occupantur. hoc est quod dixit mediis tectis parant convivia. videamus iam accubitorum ipsorum rationem; et hic enim virtus facultatum

4 *maioris meriti* LR *magnificae* ed. 5 *iis* LR *his* ed. |
volimus LR *volumus* r. 6 *in domo* — 7 *naufragus* om. *Aeneas*
substituit ed. 9 *usus* L. 10 *sic* om. ed. 14 *ex iugi* R
exulgi in ras. L II man. non satis perspicue *ex vulgi* HO ed.
15 *et* om. ed. | *debuit* LR *voluit vel d.* ed. 16 *contem-*
platione ed. | *ne* LR *ne aut r ne si* ed. 18 *aut* LR *ut* ed.
del. ed. post. 22 *convivio* LR *victui* ed. 25 *potuerunt*
ed. | *priciinia* LR *triclinia* r *prima* quaere in marg. r'.
26 *fuerant* ed. 27 *accumbentium* ed. 28 *et hic* LR *et*
om. ed.

et divitiarum reginae consideratur et meritum singulorum qui communicaturi convivium fuerant. omnia, inquit, convivia miro splendore parabantur, sed fuit in ipso apparatu diversitas propter distantiam personarum. parabant igitur
 5 convivia *arte laboratae vestis ostroque superbo*. hunc locum ex subiectis exponemus, ut appareat cur ostro superbo alia parata sint, alia vero arte laboratae vestis. cum enim omnis accumbentis describeret, ait (697) „cum venit, aulaeis iam se regina superbis aurea conposuit sponda mediamque
 10 locavit: iam pater Aeneas et iam Troiana iuventus conveniunt stratoque super discumbitur ostro“. ecce ostendit quod dixit ostroque superbo. item dixit (707) „nec non et Tyrii per limina laeta frequentes convenere toris iussi discumbere pictis“, ut responderet illi parti qua posuit
 15 arte laboratae vestis. honestius, ut fit, habiti sunt hospites, ut iisdem stratis quibus et regina uterentur, alii vero toris pictis, hoc est Tyrii. *ingens argentum mensis*: id- 640 circo adiecit mensis, ut ostenderet escarium argentum, ne putaretur in iis speciebus esse quae longe essent ab usu
 20 mensarum. *caelataque in auro fortia facta patrum, series longissima rerum per tot ducta viros antiquae ab origine gentis*: hic multiplex argenti laudatio; nam fuit ingentis formae perindeque magni ponderis, insignitum auro et decore mirabili, manu vero artificis ornatum, ut ars cum
 25 speciei pretio certare videretur, pictura autem speciebus ipsis adiecta gesta maiorum Didonis et originem continebat, quorum contemplatione meruit longissimo tempore reservari, supplementum laudis et specierum et ipsius dominae per tot ducta viros antiquae ab origine gentis:
 30 dignae species quae antiquitatem ac felicitatem maiorum Didonis picturis evidentissimis testarentur.

2 *conviviis* ed. 5 *vestis* LR et infra ubi ex verborum structura apparet Donatum revera sic legisse. 13 *iussui* L.R.

15 *vestis* LR nec interpretatio aliam lectionem patitur et confirmatur v. 708: *vestes* ed. ubique. | *habendi* ed. 20 *caelataque* LR *collectaque* ed. 28 *supplementum laudis* cf. v. 730, quare similiter distinxi sequentia, *ad suppl. r.*

Interea cum videret Aeneas parari convivium, se intra tecta vocatum esse cum suis, tanta nomine munerum sociis missa atque omnia esse in tuto, *rapidum*, inquit, ad 645 *navis praemittit Achaten, Ascanio ferat haec ipsumque ad moenia ducat.* hic ab iis qui verum intellectum non advertunt exoritur quaestio, quia dixit praemittit Achaten, cum ipse secuturus non esset, et putant in eo esse vitium. alii dicunt *rapidum* prae valde *rapidum* intellegendum, hoc est satis velocem mittit. sed utrumque non est verum; nam re vera praemittit proprie et necessarie positum est. 10 urgebatur enim Aeneas pietatis ratione, ut videret maturius filium, rebus scilicet in tuto conlocatis, urgebatur alia quoque causa; nam cum vellet aliqua munera Didoni offerre, oportunum tempus, quod tradendis muneribus ante horam convivii esse debuit, nolebat amittere: *rapidum* 15 ergo Achaten praemisit, hoc est mandatis instructum ut, antequam pranderetur, veniret et celeritate reditus prandio praevento munera oportune perferret. Ascanio ferat haec ipsumque ad moenia ducat. *omnis in Ascanio cari stat cura parentis:* securus de omnibus effectus Aeneas de solo 20 iam videndo filio cogitabat. denique misit qui ei nuntiaret quae gererentur et misit eum de cuius relatione non dubitaret Ascanius. probamenta autem tutae securitatis his indiciis fuerunt, quod eum pater ad se venire praecepit; solius enim remanserat cura, quia conspectibus 25 patris fuerat separatus. *munera praeterea Iliacis crepta ruinis ferre iubet:* multiplex laudatio munerum, quae properabat Aeneas ante initum convivium dare; nam, ut

1 *Aeneae* R corr. r. 2 *nomine* LR *nomina* r *varietate* ed. 3 *omnia esse* om. ed. 5 *his* LR ed. *iis* nos cf. 637. 6 *dicit* ed. 7 *et* — 8 *dicunt* om. ed. 8 *rapidum prae* LR (cf. Servium hoc loco et 6, 382) *praerapidum* r r. *pro* ed. 9 *sed* — 10 *praemittit* om. ed.: optimo ergo tenore restituta ex codd. interpretatio decurrit et irritum est quod et ego et Burckasius et Hoppius Donatum hoc loco socordiae accusavimus. 18 *praevento* LR *non praeveniente* ed. | *praeferret* ed. 20 *so* R *solo* r = L. 24 *enim* R *eum* r = L. 25 *solius* — 26 *separatus* corrupit ed.

dictum est, ob hanc causam praemiserat, ut horam prandii
 praeveniret. gratior enim pransurus accumberet oblati
 traditisque muneribus tantis ac talibus. munerum ergo
 ipsorum laus inducitur, per quae ostentatio posset existere,
 5 ut quae fortuna et felicitas Troianorum fuisset posset
 ostendi et probaretur animus largitoris qui talia habere
 vel donare potuisset. prima ergo ipsorum laus est quod
 essent erepta de ruinis patriae, cum incendio superata
 concideret, quae ipsa duplici ratione intelleguntur de
 10 magnis erepta et plurimis. diximus enim occasione spe-
 cierum ipsarum Aenean laudari. si enim casu quod potuit
 rapuit, intellegetur habuisse meliora illis, quae incendia con-
 sumpserant aut ruina oppresserat, aut si habuit eligendi
 copiam, ut quod vellet eriperet, non abstulisset nisi quod
 15 esset meriti potioris. *pallam, inquit, signis auroque rigen-
 tem et circumtextum croceo velamen acantho, ornatus Ar-
 givae Helenae:* Helenam ferunt Argivam veterum fabulae
 et omnium consensus auctorum fuisse pulcherrimam, in
 tantum ut eius forma infinitorum pictorum et peritissimo-
 20 rum redacto in unum maximo numero, feminarum quoque
 propositis corporibus nudis pingi nequiverit. itaque quae-
 cumque femina formosa fuerat Helenae nuncupabatur
 nomine, etiamsi pulchritudinis ratione Argivae Helenae
 aequari non poterat, ut vel nominis similitudine iuvaretur,
 25 ut diceretur esse quod non erat. idcirco Vergilius ait
 ornatus Argivae Helenae, ut regionis signo monstraret de
 ea se loqui Helena quae pingi non potuit, addens alia,
 ut lecturos redderet certiores: *quos illa Mycenis, inquit,
 Pergama cum peteret inconcessosque hymenaeos, extulerat,
 30 matris Ladae mirabile donum.* diximus ergo primum me-
 ritum istarum specierum quod sint ereptae de ruinis et
 casibus patriae. accedit aliud: ipsa enim Helena cum
 esset regis uxor perindeque locupletissima, cum iret ad

5 ut LR et r. 6 largitionis ed. | qui LR quia ed.

12 quae ad meliora pertinet, non ad illis, quare distinxit. 25 ut
 diceretur LR et d. edF. 27 se om. ed. 28 inquit om. ed.

31 specierum esse ed.

Troiam, has utpote praecipuas secum sustulit non reditu-
 ram se sperans propter admissum adulterium; nam idcirco
 positum est quos illa Mycenis, Pergama cum peteret in-
 concessosque hymenaeos, extulerat. addidit etiam matris
 Ledae mirabile donum, ut tantae pulchritudinis et tanti
 meriti species nisi a matre donari non potuerint, et, cum
 donarentur, miratos esse qui vidissent quam laudare po-
 tuissent. has ergo idcirco eam secum dixit avexisse, quod
 ipsis uteretur, quotiens volebat esse formosior, ipsis sine
 dubio etiam adultero suo melius placitura. ecce meritum
 munerum quot generibus vel modis expressum, quae su-
 perabant formam quae pingi non valuit pulchrioremque
 reddebant. dicendo ergo ornatus Argivae Helenae hoc
 sentiri Vergilius voluit, speciebus ipsis superatam illius mu-
 lieris formam redditamque pulchriorem. *praeterea sceptrum:*
 huic quoque additur meritum sic: *Ilione quod gesserat
 olim, maxima natarum Priami.* quod habuit, inquit, prae-
 cipui et nobilis regis filia et natu maxima; solent enim
 religiosi parentes quae habent optima filiis deferre maio-
 655 ribus. *colloque monile bacatum et duplicem gemmis auro-*
que coronam: haec quoque admiranda debent intellegi.
 non enim dissimilia esse possent quae tantus tamque
 opulentissimus rex et benivolus pater filiae natu maximae
 contulisse docebatur. *haec celerans iter ad navis tendebat
 Achates:* celerans inquit, laudat hominis diligentiam qui
 mandata cum celeritate conplebat, quorum effectus, cum
 praedictis causis et ratione temporis urgeretur, maturita-
 tem plenissimam requirebat.

*At Cytherea, hoc est cum haec gererentur, novas artes,
 nova pectore versat consilia, ut faciem mutatus et ora Cu-* 30

7 miratos LR potius m. r in marg. | quam laudare potuisse
 LR quum l. illas potuissent ed. quam l. potuissent nos (i. e.
 matrem). 8 eam om. ed. 10 etiam transpos. ed. 11 ex-
 pressit ed. 12 valuit LR potuit ed. 14 sentiri LR intellegi
 ed. 16 Ilionae LR. 23 opulentissimus LR opulentus r
 sed cf. 11, 226. 24 dicebatur ed. 27 et ratione L et ratio-
 nem R ex ratione ed.

pido pro dulci Ascanio veniat donisque furentem incendat 660
reginam atque ossibus implicet ignem. quippe domum timet
ambiguam Tyriosque bilinguis, urit atrox Iuno et sub
noctem cura recursat. magna et necessaria metuentis Ve-
 5 neris deliberatio, cuius aestus augebat consideratio loci,
 temporis atque personae. Aeneas quippe Achaten miserat,
 mandata eius debuit implere, sollicitabatur Venus, quod
 iam teneretur Aeneas, credendus eo et committendus non
 erat nepos. quamvis enim fuissent Troes libenter et tota
 10 humanitate suscepti, metuebatur tamen hominum natura
 infidelis et fallax, stimulabat Iunonis pessimum studium,
 ne temporis oportunitate captata, occasione quoque loci
 suadente, qui Troianos in unum congesserat, quos naufragium
 extinguere non potuit faceret in terris Carthaginis
 15 interire. exquiruntur igitur artes novae et consilia elabo-
 rata capiuntur, ut Ascanius non pergeret et Achates
 tamen iussa conpleret. quanta subtilitate usa est Venus,
 ut deductorem ipsum primitus falleret, dehinc ceteros ad
 quos fuerat Cupido venturus, sequenti etiam patrem! hoc
 20 commentum proficiebat et illi parti, quod sollicitabant
 Venerem temporis ratio et exiguae substantiae, quia nec
 resistendi copia fuit per paucos nec fugiendi, quod hiemis
 causa et navium vitiis impedirentur, quas constabat esse
 convulsas. his itaque cum merito angeretur, providendum
 25 fuit ne ubi filius eius cum periculo et levi amicitia tene-
 batur mitteretur et nepos, ne, si forte aliquid adversi
 existeret, omnis progenies interiret. magnum itaque exi-
 gebat sollicitudo ista tractatum, ut neque Ascanius per-
 geret et Aeneae praeceptis non negaretur effectus, nihilo
 30 minus etiam ipsius Aeneae salus uno eodemque consilio
 conlocaretur in tuto. statuit ergo secundum definitionem

5 *augebat* L *agebat* R *angebatur* ed. 6 *miserat* LR *m. qui*
 ed. 8 *teneretur* Lr *teneret* R *tenetur* ed. 9 *erat* LR *fuit* ed.

19 *patrem* LR *parti* r addito in marg. quaere. 20 *esset* L
eet R *et nos esse* edI om. edF. 23 *impederentur* L *impende-*
rentur R *impedirentur* r ed. 26 *nisi* R *ne si* r = L. 29 *et*
 — non LR *neque* ed.

tractatus sui Cupidinem in Ascanii figuram commutandum atque mittendum, ut hoc genere Ascanium subtraheret, amaret Aenean Dido et Aeneas ipse tutior redderetur, vinceretur perinde Iunonis factio inimicae, ut, etiamsi aliquid adversi niteretur, implere non posset, cessantibus 5 universis per quos nocere posset. *ergo his aligerum dictis adfatur Amorem.* cum inducitur adlocutio Veneris ad Cupidinem, ibi consilia omnia nove inventa panduntur et, quia exigebat ratio temporis brevitatem, paucis usa est, sed multa complexa servata illa parte rhetoricae disciplinae 10 sine qua orator nihil est; nam et personarum et loci et temporis rationem tenuit et quid vellet exposuit et quomodo fieri posset ostendit, honestum quoque, facile et necessarium demonstravit, quaestionibus quae impedimento esse negotio possent quasi obiectis respondit. duxit ergo 15 a nomine naturali principium dicendo *nate* et mira arte hoc primum posuit. officia enim sanguinis filii parentibus in quibuscumque causis negare non debent et tunc magis coguntur ad inplendum quod parentes voluerint, si blandimentis potius quam iubendi auctoritate provocentur. 20 sequitur *meae vires, mea magna potentia*: vindicat sibi, inquit, necessitudo parentum quicquid liberi possunt. hoc loco Vergilius docet inter filios et parentes tale debere esse volendi aut nolendi studium, ut in multis licet corporibus voluntas una et necessitudinis vinculum indistinc- 25 tum integrumque perduret. *solus, nate, patris summi qui tela Typhoea temnis, ad te confugio et supplex tua numina posco*: sunt qui ita distinguant: mea magna potentia solus, et tunc posset, si melior ratio non occurreret. idcirco enim positum est *solus, nate, patris summi qui tela Ty-* 30 *phoea temnis*, ut ostenderetur facile esse quod Venus effici cupiebat. qui enim potuit fulmina Iovis contemnere

3 *Dido et LR et om. ed.* 4 *inimicae* L item R, sed ipse ut videtur expunxit et *iunonis* suprascriptis. | *factio* L *f. inimicae* R. | *etiamsi* L *si etiam* R. 8 *cupiditatem* LR *cupidinem* corr. R ipse. 24 *aut* LR *ac ed.* 29 *sed tunc* LR *ed. et t. nos.* | *si LR quum ed.* 32 *fulmen* LR *ed. fulmena* corr. R ipse *fulmina* r.

ex quibus Typhoeus exarsit facilius potuit mentem feminae possidere. et illud intellegi potest, idcirco Iovis contempti factam esse commemorationem, ne ille se excusaret propter Iunonem. si enim contemptus est aliquando Iuppiter et
 5 Amori subiugatus, Iuno procul dubio contemni debuit, quam inferiorem fuisse constabat. fecit ergo benivolum dicendo filium, fecit benivolum dicendo quod potior esset ipso Iove diversis eum amoribus exagitando, fecit benivolum dicendo potentia mea et quicquid virium habere
 10 me puto per te habeo, arsit incendio tuo Iuppiter, nullius debes in desiderio meo contemplatione revocari. ecce addit alia, quibus eum ad complenda quae necessitas exigebat ratione pietatis urgeret. ad te, inquit, confugio, si esset alter qui tantum mihi deberet aut tantum posset quantum
 15 tu potes, ipsum quaererem, nunc, quia solus es qui debeas velle et possis implere quod volo, non tantum confugio ad te verum etiam supplex tua numina posco. ecce omnis partis executata est, quippe et admonuit pietatis ut filium et rogavit ut deum, ut omni ex parte coartatus
 20 non deesset obsequiis matris. quid putamus ei oneris accessisse, cum rogatus est ab ea quae auctoritate parentis iubere debuerat? sed hoc necessitas fecit, ut ille precibus et necessitudine sanguinis flexus rebus rite complendis operam daret. peracta principiorum parte qua fecit benivolum consequenter facit attentum, qua occasione ostendit
 25 metus sui causas: *frater*, inquit, *ut Aeneas pelago tuus omnia circum litora iacteturque odiis Iunonis iniquae nota tibi*. posteaquam benivolum fecit et attentum, incipit docilem facere subiuncta continuo narratione totius negotii,

1 *et quibus* LR ed. *ex qu. r.* | *poterit* ed. 2 *contemni* LR
contempti r ed. 6 *fuisse* LR *esse* ed. 8 *a maioribus* R
amoribus r = L. 19 *et omni* R *ut o. r* = L. 26 *metus*
LR *consilii* ed. | *causas* LR *c. dicens* ed. | *inquit* om. ed.
27 *iacteturque* LR *que* om. ed.: nec vacat *que*, ut Servius opinatur, nec poeta plura inserturus fuit, ut Ribbeckius suspicatur, nec vitium aliquod residet, ut Wagnero videtur, sed *odiis* et *pelago* particula coniunguntur more apud poetas frequentissimo suo loco mota (cf. Hor. carm. 2, 19, 32). 29 *continue* ed.

sed praemittit necessaria, quibus animus audituri non in-
 merito moveretur, non recedens a personarum ratione;
 nam in principiis se appellavit matrem et Cupidinem
 filium, hic Aeneas noluit filium dicere, sed, quod faciebat
 ad causam, frater, inquit, tuus ostendens operam eius non
 in extranei alicuius negotio, sed in fratris esse necessa-
 riam: quod fuit sine dubio honestum et pium, ut frater
 pro fratre laboraret, vel maxime in salutis causa. dicta
 Aeneae persona dicit labores eius cum miseratione in-
 fortuna quoque infanda commemorans. et, ut magis auxi-
 liandi provocaret adfectum, dicit eum omnia inmeritum
 pati et deformat inimicae personam quae persequeretur
 innocuum. cum enim dicit frater ut Aeneas pelago tuus
 omnia circum litora iacteturque odiis Iunonis iniquae, in-
 quam dicendo ostendit Aeneae nullam culpam extare.
 iniquus est enim quisquis non praecedente peccato per-
 sequitur quemquam et perniciose persequitur. atque, ut
 vere inquam probaret et maiore oneraret invidia, per-
 sequitur, inquit, eum omnia circum litora, ut nullo loco
 nocendi occasionem praetermiserit: ac per hoc nec in prae-
 senti omissuram intentionem odii sui. his addidit nota
 tibi: et hoc ad laudem Cupidinis pertinebat; maximum
 enim crimen eius esset, si fratris adversa nesciret. unde
 autem Venus nota esse fratri fratris incommoda diceret ipsa
 evidenter adfirmat dicendo *et nostro doluisti saepe dolore.*
 hoc genere compellit eum ad ea complenda quae fratri
 essent profutura; si enim praeterita frequenter doluit,
 debet etiam nunc cavere ne iterum dolenda succedant.
 nunc *Phoenissa tenet Dido blandisque moratur vocibus:*
 praestruit sine labore posse perfici quod erat dictura fa-
 ciendum. iam, inquit, tenet eum Dido usque adeo bona
 voluntate, ut fabulis blandis moras procuret, ne quoquam
 abscedat, ostendens non esse difficile ut teneatur animus

2 movetur ed. 11 effectum r. 27 praeteritis ed. 29 hunc
 LR ed., sed per iam explicatur, unde Donatum nunc legisse
 apparet.

eius adfectu ac per hoc non esse iam necessarium amoris initium, quod habere difficultatem posset, sed amoris augmentum. verum ne Cupido diceret si iam amat, quid opus est ut ad eam pergam? utrumque poeta servavit: 5 et ostendit nullam esse in causa difficultatem, quod iam Dido amaret, et dixit necessitatem, quia ipsius amoris desideraretur augmentum. ait enim *vereor quo se Iunonia vèrtant hospitia*: cum hoc dicit, ostendit talem amorem Didonis fuisse qui factione Iunonis, quae in illa civitate magna veneratione coleretur, posset abrumpi, proinde necessario quaeri rebus iam conlocatis firmamentum, ut talis amor inponeretur Cupidinis opera quem inimicae potentis nisus expugnare non posset. voluntarius quippe amoris adsensus et humano arbitrio exortus facile potuit eadem 15 voluntate dissolvi, etiamsi Iuno e diverso non esset, sin vero divinis ardoribus fuisset iniectus, hunc nec Didonis perfidia rumpere potuisset nec Iunonis auctoritas. *haut tanto cessabit cardine rerum*: cardo est proprie qui ianuam tenet vel postis, hic fidem facit, cum fores clauduntur, et tribuit firmitatem, denique ipse Vergilius, cum patefactum Priameiae domus vestibulum diceret (2, 493), „et emoti“, inquit, „procumbunt cardine postes“. translatione igitur hic usus poeta ait *haut tanto cessabit cardine rerum*; erat enim in potestate voluntate dissolvere amorem quem voluntate suscepit, ceterum divinitus inpactus non posset humano arbitrio submoveri. adserit ergo necessarium esse remedium cui omnis illa factio superata succumbat. idcirco ait *quocirca capere ante dolis et cingere flamma reginam meditor, ne quo se numine mutet, sed magno* 675 *Aeneae mecum teneatur amore*, ut non tantum amet Aeneas quantum iudicio suo amandum putat, sed tantum maiore violentia cogatur in amorem quantum mater amat filium, cuius amor nullius violentia numinis valet abrumpi. quocirca capere ante dolis: tractat Vergilius praeveniendâ

esse remedio mala quae metuimus ne accidant quam velle
 afflictis rebus et perditis subvenire. narrata desideriorum
 summa quaestionibusque omnibus diligenti examinatione
 discussis, ut super effectu desiderii complendo instructum
 Cupidinem redderet, necessaria protulit. plurimum enim 5
 prodest in rebus gerendis iuvare consilio eum quem negotio
 expediendo praefecerit quisquam; libenter quippe mandata
 suscipiet, cum adverterit inpositum munus compendioso
 remedio relevatum. dicit ergo consilium suum instructum
 ratione personae, loci quoque et temporis. temporis, quo 10
 Ascanius iussu patris venire praeceptus est. hoc est quod
 ait *regius accitu cari genitoris ad urbem Sidoniam puer
 ire parat, mea maxima cura.* personae, quod in Cupidine
 et Ascanio aetas consimilis esset. merito dixit puer ire
 parat, quia disposuerat dicere et notos pueri puer indue 15
 vultus: praestruerat, ut ostenderet in commutatione formae
 aetatis commutationem non futuram esse difficilem. ad
 personae rationem etiam illud accedit quod consilii spon-
 debat effectum: illi enim sperabat reginam daturam oscula
 utpote puero, et dulcia, quia amabilis est aetas puerilis. 20
 cuius personae gratiam auctura erat perlatio munerum;
 nam primo libenter gratiae danti referuntur, in honore
 est etiam ille qui munerum perlator extitit. *dona ferens
 pelago et flammis restantia Troiae:* talia, inquit, dona quae
 ex maiore vi, ignis scilicet et pelagi, liberari potuerunt 25
 vel superesse, hoc ideo, ut viderentur interisse meliora.
 interea ad personae rationem etiam hoc pertinet quod ait
 mea maxima cura; nolebat enim mittere Ascanium, ne
 duorum sollicitudine frangeretur, vel ne eum mitteret qui
 exoriente violentia vel dolo sibi per aetatem adesse non 30

1 esse om. ed. 6 in negotio ed. 7 quispiam ed.

16 commutatione LR communione r. 17 aetatis LR et aeta-
 tis r. 21 praelatio ed. 25 scilicet LR sunt sublata in

marg. add. r' (in L manu aliena quaedam litterae superscriptae
 extant quas legere non potui). | pelagi LR non quae in marg.
 add. r' quod quid sibi velit non intellego. | non potuerunt
 LR ed. non delevi cf. 647.

posset, vel quia ultra liberorum adfectum nepotes haberi dicuntur. ne autem diceret Cupido cum ego perrexero, quid fiet, si sequatur Ascanius? ait *hunc ego sopitum* 680 *somno super alta Cythera aut super Idalium sacrata sede*
 5 *recondam, ne qua scire dolos mediussve occurrere possit.* bene somno se dixit capturam puerum; in quibus enim actibus illa aetas posset retineri? vel certe quia pueri omni cura vacui altius et diutius dormiunt et mora fuerat necessaria, dum Cupido iniuncta matris inpleret. adnectit
 10 *mandati summam, simul etiam faciendi consilium suggerit oportunitate temporis expeditum et idoneum satis ad capiendos mulieris animos; mulier quippe mandabat quae feminarum motus optime nosset. designat igitur tempus quod amoribus oportunitum est, designat etiam locum: tu,*
 15 *inquit, faciem illius noctem non amplius unam falle dolo et notos pueri puer indue vultus, ut, cum te gremio accipiet lactissima Dido regalis inter mensas laticemque Lyaeum,* 685 *[cum dabit amplexus atque oscula dulcia figet, occultum inspires ignem fallasque veneno].* huic sententiae etiam Terentius attestatur, qui dixit (eun. 4, 5, 6) „sine Cerere et Libero friget Venus“. unde hic facilius esse potuit mentis inclinatio, quia utrumque suppetebat utpote in reginae convivio. noctem non amplius unam, ut ostenderet non longi temporis operam necessariam et mature id fieri
 25 *debere, quia Ascanius non potuit prolixo spatio somni occupationibus detineri. completis omnibus quae artifex et sollicita loquebatur videamus quid adsignet personae filii. nullum dat ille responsum. quid enim personae matris vel maxime in tali causa responderet? et tempus*
 30 *facta, non verba vel fabulas exiebat. paret Amor dictis carae genetricis et alas exiit et gressu gaudens incedit* 690

6 *capturum* ed. | *enim* om. ed. 9 *iniuncta* LR ed. (in L eadem quae supra manus litteras quasdam in marg. add. quas legere non potui). | *compleret* ed. 13 *metus* LR ed. *motus* r nos cf. 2, 547. 14 *locum* LR l. *dicens* ed. 15 *inquit* om. ed. 18 *cum* — 19 *veneno* deest in LR sed explicatur loco Terentii. 20 *attestatur* LR *assentitur* ed.

Iuli: officiosi filii partis commendat, quippe quem hortabatur matris adfectus et fratris caritas excitabat. exponebat autem alas, ut alienam speciem mentiri potuisset. et gressu gaudens incedit *Iuli*: gaudentem inducit Cupidinem, vel quod quasi *Ascanius* ibat ad patrem, vel quod plena voluntate iussa matris inplebat. hoc est enim praecipuum obsequentis studium, si libens agat quae praecepta sunt quam invitus compleat. ergo *Cupido* agebat partis suas. at *Venus* *Ascanio placidam per membra quietem inrigat et fotum gremio dea tollit in altos Idaliae lucos, ubi mollis amaracus illum floribus et dulci adspirans complectitur umbra*: tractatur natura hominis et aetatis; pueri enim facile dormiunt utpote securi, quod facilius fit et diu, si accedant alia quae animum cuiusque diverso suavitatis sensu magis ac magis invitent. providetur lucus, mollities quoque et flores, odor florum, secessus, silentium et opacitas umbrarum. *ibat*, inquit, [*dicto parens et dona Cupido regia portabat Tyriis*] *duce laetus Achate*: ecce subtilitas simulantis alienam personam, ipsum primo *Achate* fallit, qui alium ducens pro alio transfigurationem factam non videbat. portabat *dona regia* et *laetus* fuit: non fatigabatur puer onere munerum nec taedio ponderis aut itineris frangebatur; supra enim dixit „pallam signis auroque rigentem“ et „sceptrum *Ilione* quod gesserat olim“, ut ostenderet species quas puer pro levibus ferre non posset.

Cum venit, aulaeis iam se regina superbis aurea conposuit sponda mediamque locavit: ecce provenit oportunitas loci et temporis quam praedixerat *Venus*; nam ea hora qua *Cupido* pro *Ascanio* veniebat coeperat discumbi. et primum quidem discubuisse inducit convivii dominam ea ambitione quae conveniebat reginae, eo vel maxime tempore quo susceperat hospitio tantum regem ceterosque

1 officiosi filii partis L o. f. paris R officio se filius pari r'.

2 exponebat LR exuebat ed. 3 posset ed. 8 quam LR nec ed. 14 accedunt ed. 15 lucus LR locus ed. 16 secessus Lr recessus R ed. 17 ibat inquit LR dicit ibat ed. | dicto — 18 Tyriis deest in LR, sed explicatur. 25 levi ed.

Troianos, eo loco qui potior apud veteres fuit; denique et Sallustius (hist. III 83 M.) Sertorii convivium sic describit, ut ipsum, quia potior fuit, conlocasset in medio. *iam pater Aeneas et iam Troiana iuventus conveniunt stratoque* 700
 5 *super discumbitur ostro*: non iuventus conveniunt, sed Aeneas et iuventus Troiana simul conveniunt; ut autem eorum meritum emereret, deferuntur iis loca talia quae ostro confectis vestibibus fuerant superfusa. *dant manibus famuli lymphas cereremque canistris expediunt tonsisque*
 10 *ferunt mantelia villis*: hic dispositionem familiae regalis ostendit: alii enim hoc est viri aquam abluendis manibus dabant, alii mantelia porrigebant quibus manus ablutae tergerentur, alii canistris panem ministrabant. mos enim fertur apud veteres fuisse ut panis non argenteis vasculis
 15 *inferretur, sed canistris hoc est speciebus factis ex vimine. quinquaginta intus famulae, quibus ordine longo cura penum struere et flammis adolere penates*: longus ordo est, cum multi eandem rem servatis vicibus administrant. ubi igitur fuerant quinquaginta ad quarum curam pertinebat pro-
 20 *curatio cellarii et deorum penatium cultus, procul dubio illas longo ordine vicissitudo tangebant. centum aliae to-* 705
tidemque parcs aetate ministri qui dapibus mensas onerent et pocula ponant: quanta elegantia quantaque brevitate divitias expressit atque laudavit! cum enim vellet du-
 25 *centorum facere mentionem eorumque sexus atque aetates discernere, non tenuit circumitum, ut diceret ducentos, ex quibus essent centum mares et centum feminae et omnes unius essent aetatis, sed celeritate usus et numerum et aetatem unum et utrumque sexum expressit. hic leviter*
 30 *legentes accipiunt ducentorum descriptionem in quibus eadem aetas fuit, sed nihil magnum aestimantes, si regina ad hanc partem officii ducentis ministris utebatur. et revera nihil fuit magnum ad divitias regalis exprimendas*

3 *conlocasset* LR om. edI *collocarit* edF: Donati testimonium omiserunt fragmentorum Sallustii editores. 7 *iis* LR his ed. 10 *mantelia* ed. 27 *et centum* Lr et om. R. 29 *et aetatem* om. ed. | *unum* L *unam* R. 33 *exprimendas* om. ed.

nec memorabile, si numeri tantummodo faceret mentionem, taceret de aetate; cum autem hoc ipsum adiecit dicens pares aetate, illic omnem familiae copiam, decorem quoque et substantiam demonstravit. in evidenti est enim quanta servorum reginae fuerit multitudo, ex qua ducenti 5 pares aetate deligi potuerunt digni qui curarent supra dicta. *nec non et Tyrii per limina laeta frequentes convenere toris iussi discumbere pictis*: ecce diversum discumbentium meritum: Troiani super ostrum discumbebant, Tyrii vero super pictas vestes ac per hoc inferioris pretii. 10 hoc est quod superius dixit (638) „mediisque parant convivium tectis arte laboratae vestis ostroque superbo“. hospitibus delatum est ut super ostrum discumberent, civibus vero pictarum vestium locus attributus est. *mirantur dona Aeneae*: hunc locum duplici intellectu positum debemus 15 accipere et utrumque ad Aeneae laudem pertinentem. si enim consideremus personam Didonis, cui Tyrii obsequabantur et regina fuit et uxor divitis, ipsa quoque ditissima, illic inveniemus specierum laudem cumulatam. mirabantur ergo quae ad donandum Cupido pervexerat, 20 quem putabant Iulum esse, perindeque admiratione monstrabant reginam suam talis species numquam habuisse nec apud quemquam se vidisse. alter intellectus est in eo quod dictum est *mirantur dona Aeneae*, hoc est mirantur talia Aenean vel habere vel donare potuisse, 25 mirantur igitur substantiam et animum largientis. *mirantur et Iulum flagrantisque dei vultus*, utpote eum qui sub 710 mortali forma habuerit immortalis numinis dignitatem. hoc ex persona poetae dictum debemus accipere, ceterum omnes qui aderant Iulum esse arbitrabantur. *praecipue infelix, [pesti devota futurae expleri mentem nequit ardescit-*

1 dememorabile LR edI nec mem. r et m. edF. 3 omnem LR omnibus ed. 12 vestis L vestres R vestes ed. cf. 639. 18 et regina LR quod et reg. r. 22 regnum suum ed. 23 se LR istas ed. 26—27 mirantur et LR et om. ed., sed non lemmatis esse vult Don. 31 pesti—139, 1 movetur deest in LR, sed explicatur.

que tuendo Phoenissa et pariter puero donisque movetur]: cum omnis, inquit, teneret admiratio, tum vero Didonem, quae non satiabatur videndo, sed magna consideratione nutriebat incendium sensibus suis, quod fuerat peritura. 5 ardescit tuendo a contrario posuit; consideratio enim satis intenta fastidium parere debet, non inexplebile desiderium. ille ubi complexu Aeneae colloque pependit: etiam hic 715 magnum poetae consilium; primo enim obsequium patri Ascani repraesentari convenerat, ut ipso primitus in errorem misso transfigurationem non intellegerent etiam ceteri. 10 atque ita factum est; nam secutum est et magnum falsi inplevit genitoris amorem, reginam petit: falsi inquit, non quod non esset pater eius, sed quod Aenean ipsum Ascani patrem primo subtiliter Cupido fefellisset, quia Aeneas in 15 tantum errorem missus est, ut arbitraretur se filium amplecti et osculari praesentem. ergo non intellegente insidias patre quasi verum hospitis filium venientem ad se regina suscepit. haec oculis, haec pectore toto haeret et interdum gremio fovet: exhibens omnem benivolentiae ad- 20 fectum intuebatur eum libenter et interdum gremio continebat. inscia Dido insidat quantus miserae deus: tanto libentius puerum inprudens Dido gremio confovebat, quanto nesciebat qualem deum admoveret amplexibus suis. bene autem miseram dixit quae ignara gestorum benignum in 25 omnibus animum repraesentabat, quae esse potuit inimica, cum ex eo ipso pararetur ad mortem. at memor ille matris 720 Acidaliae paulatim abolere Sychaeum incipit et vivo temptat praevertere amore iam pridem resides animos desuetaque corda; novus enim amor inferri non posset, nisi vetus

2 admirati tum mo LR admiratio tum magis r a. eo m. ed.
a. tum vero nos. 3 si LR sed r ed. 4 quod LR ed. quo O
nescio an recte. | peritura LR perceptura ed. 5 ardescitque
ed. | considerationi LR ed. consideratio enim nos. 6 intenta
LR intentae ed. 8 consilium LR c. est ed. 12 inplebit
LR corr. L ipse r. 14 qui LR quo ed. quia nos. 15 ar-
bitrarentur R corr. r. 18 reginam R. 19 omnem LR
omnibus ed. | adfectum LR aspectum ed. 21 insideat ed.

primo fuisset exclusus, qui ipse, quoniam sensibus Didonis altius insederat, non semel hoc est non uno impulsu, sed paulatim potuit aboleri. et cui amor coniugalis novus propter Sychaei memoriam vehementer horrebat sensim potuit in praesentis amores induci, vel maxime quia aliquanto tempore desierat videre cuius amore tenebatur. interea sciendum est induci Didonem castam, divitem, pulchram, idcirco deceptam per Cupidinem, ut etiam in eo existimationem non tantum ipsius Didonis verum etiam Aeneae poeta conservet, ne illum ignobilis femina proiecti pudoris sponte amasse aut provocata muneribus videatur aut ille malis subversus innumeris de amoribus illicitis cogitasse.

Postquam prima quies epulis mensaeque remotae, crateras magnos statuunt et vina coronant: mos prolixi et publici convivii describitur; nam confectis epulis bibendi 725 studium sequitur. *fit strepitus tectis vocemque per ampla volutant atria:* sine strepitu enim et clamoribus multitudinis perpotantis esse non potuit. *dependent lychni laquearibus aureis incensi:* huius loci ordinatio talis est: dependent laquearibus aureis lychni incensi. *et noctem flammis funalia vincunt:* consummato iam perpotationibus die noctis tenebrae diversitate procurati luminis vincebantur. funalia autem debemus accipere faces ex funibus praeceratas. *hic regina gravem gemmis auroque poposcit inplevitque mero pateram,* hoc est poposcit pateram inplevitque mero. laus ipsius paterae; ibi enim apparere

4 horrebat LR cf. 4, 20 haerebat ed. 5 praesentes R.
 6 desiderat LR corr. L ipse r. 7 divitem LR d. et ed. 11 pro-
 cata R corr. r = L. 12 illum ed. | subversus LR subversum
 ed. submersus? 14 prima quies in rasura R exemta fumes
 L ed. 15 mos R mox L, sed in mos corr. ipse mox ed.
 15—16 prolicum et publicum convivium ed. 17 iit L it R,
 sed infra et 2, 1 fit. 18 multitudinis LR ed. -do r (per-
 potantis in perpotans corrigere omisit). 22 consumatio LR
 corr. r ed. 23 diversitati R corr. r. | procurati L -te R
 -ta r. 25 praecaratas LR praeceratas L II man. ed. prae-
 paratas r.

poterunt divitiae, ibi veneratio, si decora vel magni meriti fuerint quibus deorum cultus inpletur. aurea, inquit, fuit et gemmis ornata. *quam Belus et omnes a Belo soliti*: 730 supplementum laudis est quia ipsa usi sunt maiores Didonis et durante merito usque ad ipsam per gradus succedendo transmissa est. *tum facta silentia tectis*: res divinas actura Didone omnium vox et strepitus conquievit. supra enim dixit „fit strepitus tectis vocemque per ampla volutant atria“. *Iuppiter, hospitibus nam te dare iura loquuntur, [hunc laetum Tyriisque diem Troiaque profectis esse velis]*: dixit quem rogaret, dixit et eius virtutem vel potestatem. hoc dicendo ostendit hospitem causa se id facere adprobans factum ac demonstrans quod pleno voto Troianos excepisset, ut initam societatem hospitalis Iuppiter suo testimonio et studio roboraret, cum hoc illi Troiani non promisissent. cum autem ipsa esset Sidonia, quasi quodam mortis suae praesagio, Tyrionum et Troianorum fecit tantummodo mentionem, ut illis dies ille esset laetus. merito diei meminit, quod confirmabat et societatem per sacra et convivium; triste enim fuit tenebras nominare vel noctem, vel maxime quia continuatio diem nocti coniunxerat et nondum itum erat ad requiem. *nostrosque huius meminisse minores*, sicuti factum est, ut etiam nunc duret de actibus Didonis fabula. *adsit lactitiae Bacchus dator*: vinum intellegimus dictum, sine quo laetitia esse in conviviis non potest, licet alio loco (georg. 2, 455) dixerit poeta ipse „Bacchus et ad culpam causas dedit“; sed hoc in potestate est hominis positum, si eo bene et moderate aut male et intemperanter utatur. plerumque enim quae ad salutem inventa sunt, dum male nonnulli utuntur, in perniciem et exitium cadunt. *et bona Iuno*: noverat enim inimicam fuisse Troianis: ut magis

1 poterant LR ed. poterunt nos propter fuerint. 10 hunc
 — 11 velis deest in LR, sed explicatur. 11 rogavit ed. | vel
 LR et ed. 19 quod LR edI quo r edF. | et societatem LR
 s. et ed. 29 plene R bene r = L.

735 bona quam cum solito odio interesset. *et vos o coetum,*
Tyrii, celebrate faventes: ne esset aliqua incolarum ad-
versus peregrinos aemulatio; quod ipsum quia noverat
saepe fieri, inter ipsas sacrorum religiones interdixit. *dixit*
et in mensam laticum libavit honorem; in conviviis enim
cum huiusmodi honorificentia numinibus exhibetur, pro
ara mensa succedit. *primaque libato summo tenuis attigit*
ore: prima propterea, vel quia ipsa libabat vel quia ipsa
potior omnibus fuit utpote regina. summo tenuis attigit
ore: ut religionis potius quam vini cupidam demonstraret, 10
summis labris tetigit poculum. *tum Bitiae dedit increpi-*
tans: hic de potioribus fuit, denique in sequentibus dixit
post alii proceres, ut ostenderet etiam Bitian de numero
fuisse maiorum. *increpitans:* clara voce exhortans. id-
circo autem hunc elegit cui porrigeret pateram, quod 15
sciret eum vini esse amatorem, quod ipsum probatur ex
eo quod sequitur. *ille inpiger hausit spumantem pateram*
et pleno se proluit auro: et pateram, inquit, vacuum fecit
et, cum avide biberet et tantum infunderet quantum fauces
740 eius transmittere non possent, perfudit etiam se. *post* 20
alii proceres: intellegitur ritui obsecuti sunt. post exacta
convivia, post honores divinos expletos, post consecrationem
foederum, post consensum potiorum hoc est Bitiae et cetero-
rum principum inducitur ludorum descriptio. hic enim
regibus vel personis potioribus mos est, ut peractis con- 25
viviis exhibeantur voluptates quae ad producendam pota-
tionem homines teneant. sed qualis ludos habuerit regina
videamus: nihil fiebat turpe nec dicebatur obscenum,
cithara, inquit, crinitus Iopas personat aurata. constat
citharae artem inter honestas professiones numerari, deni- 30
que per hanc Orpheus plurimum potuit, hanc etiam philo-
sophi procul dubio graves et prudentes amant, hanc dili-

1 q. (superscr. u) L q. R quam r nos om. ed. | soluto ed.
5 mensa ed. 9 reginae LR regina L ipse r. 15 eligit R.
17 eo qui LR eo quod L II man. r. 18 et pateram LR
cum interpos. ed. 29 inquit om. ed. 30 cytherea LR ci-
tharae r ed. 31 tenuit R potuit r = L.

gunt Musae, quibus tradentibus in usus hominum venit, haec in agonibus hoc est sacris certaminibus coronatur: ecce ars honesta, convivium quoque non dissimile. videamus qualia canebat: *docuit*, inquit, *quem maximus Atlans*,
 5 hoc est non turpia aut obscena, sed venientia ex philosophiae fonte, quae docuerat Atlans maximus, plenus virtutum verae philosophiae. dicitur iam quid Atlans vel scripsit vel docuit: *errantem lunam solisque labores*, tractavit, inquit, cursus solis et lunae, *unde hominum genus*
 10 *et pecudes, unde imber et ignes, Arcturum pluviasque Hyadas geminosque Triones, quid tantum oceano properent se tin-* 745
quere soles hiberni vel quae tardis mora noctibus obstet: quae ille de rerum natura pertractans docuit haec Iopas et voce et iucunditate citharae personabat, scilicet cur-
 15 sibus solis et lunae stare hominum genus et pecorum, tractavit et quomodo imbres existant, unde committantur fulgura, unde siderum transitus fiat vel quibus ex causis in brevitatem aut longitudinem commutentur dies et noctes, quae omnia ad rerum naturam pertinent et nisi a doctis-
 20 simis tractari non possunt. *ingeminant plausu Tyrii Troesque sequuntur:* primo dixit Tyrios plausum dedisse, deinde Troianos; nescientes enim consuetudinem reginae Troiani nihil debuerant priores efficere, ne in aliquo displicerent, sequi tamen eos qui ex more faciebant non fuit temerarium. universi interea in his voluptatibus fuerant occu-
 25 pati, hoc est cantando, audiendo, plaudendo vel bibendo, regina autem non aegre patiebatur noctem his generibus trahi, sed ipsa quoque morarum causas requirebat, quibus in longum vigiliis duceret; aliis enim potantibus vinum
 30 ipsa amorem bibebat. idcirco ait *nec non et vario noctem sermone trahebat infelix Dido longumque bibebat amorem*

7 verae LR et v. ed. 10 ignis R ignes r = L. 14—15 cursibus s. et l. stare LR ed. cursus s. et l. unde staret r. 16 et quomodo L et om. R add. r. | existunt L ed. existant R. | cum mittuntur LR (-antur R) mittuntur ed. committantur nos (i. e. conficiantur). 20 plausu LR at 2, 1 plausum, quod hic quoque habet ed. 23 debuerunt ed. | aliquo R in a. r = L.

750 *multa super Priamo rogicans, super Hectore nulla, nunc quibus Aurorae venisset filius armis, nunc quales Diomedis equi, nunc quantus Achilles.* superflue quae noverat et picta habuit requirebat: quasi igitur summam et specialitatem temnens haec inmisit sperans eas fabulas tantam moram parere potuisse quanta sufficiebat ei cuius animus de Aeneae praesentia satiari non poterat. interea ad procurandum temporis tractum ad generalitatem quoque sese convertit et usa interrogationibus novis ait *immo age et a prima dic, hospes, origine nobis insidias, inquit, Danaum* 10
 755 *casusque tuorum erroresque tuos.* brevis quidem propositio, sed quae non brevem narrationem fuisset habitura. respondetur ergo primis duabus propositionibus in secundo libro, tertiae autem in tertio. nam in secundo insidias Danaum et suorum casus executus est, in tertio vero errores suos 15 numeravit, licet in tertio ipso etiam casus suorum nonnullos addiderit, cum de Polydoro, de perditis suis contagione sociis et de amisso patre locutus proditur. novissime posuit *nam te iam septima portat omnibus errantem terris et fluctibus aestas,* ut Aeneas intellegeret et gesta 20 in Troia et septem annorum cursum sibi esse narrandum.

2 *aurora* LR -rae r. | *qualis* LR. 4 *quae si* LR quasi r nos *quae* ed. | *summam* et LR s. ex r *summam* retinent absurde ed. | *specialitatem* L *specialitate* cum rasura super e R (huius auctor r videtur propter ex). 5 *tenens* LR ed. *temnens* nos: ceterum quod ad generalitatem transire Didonem dicit, vereor ne illa potius specialitas sit. 9 *usa* LR orsa ed. 11 *casusque* ed. corr. ed. post. 13 *prius* R *primis* r = L. 16 *ipse* ed. 17 *de* LR et *de* ed. 18 *orditur* LR ed. *proditur* nos. — subscriptio deest in L, sed spatium relictum. in R: *liber primus explicit*, tum in sequ. pag.: *Tiberii* — — — *liber secundus incipit*.

AENEIDOS LIBER II.

Memor poeta superiorum, quoniam dixit (1, 725) „fit
 strepitus tectis vocemque per ampla volutant atria“ et
 (1, 740) „cithara crinitus Iopas personat“ et (1, 747) „in-
 geminant plausu Tyrii Troesque sequuntur, nec non et
 5 vario noctem sermone trahebat infelix Dido“, coepit se-
 cundum librum *conticuere omnes*, Tyrii scilicet et Troiani,
 qui strepebant vocibus et plausu, Iopas quoque et Dido
 ipsa. addidit etiam *intentique ora tenebant*: et tacuerunt,
 inquit, et desiderio ducebantur audiendi. tacuerunt partim
 10 propter eius honorificentiam qui fuerat locuturus, partim
 quia mens hominum novis fabularum contextionibus de-
 lectatur et regina volente audire debuerat exhiberi silen-
 tium, ne loquentem inpedirent et desideratum Didonis
 auditum clamoribus revocarent. *inde toro pater Aeneas*
 15 *sic orsus ab alto* silentio facto: inde hoc est ex loco in
 quo discumbebat, atque ex altitudine tori, unde et videri
 potuisset et melius audiri. *infandum, regina, iubes reno-*
vare dolorem, Troianas ut opes et lamentabile regnum
eruerint Danaï quaeque ipse miserrima vidi et quorum 5
 20 *pars magna fui: quis talia fando Myrmidonum Dolopumve*
aut duri miles Ulixi temperet a lacrimis? et iam nox
umida caelo praecipitat suadentque cadentia sidera somnos.
sed si tantus amor casus cognoscere nostros et breviter 10
Troiae supremum audire laborem, quamquam animus me-
 25 *minisse horret luctuque refugit, incipiam.* narrationis istius

1 poeta om. edF. 4 plausum LR, at in I plausu, quod
 nulla interpretatione obstante recipiendum putavi. 11 con-
 tentionibus R. 19 quoque R corr. r. 21 Ulyssi ed. | temperat
 LR, at infra et 361 temperet, quod hic quoque habet r.

principia multas virtutes oratorias continent: nam et loci et temporis et personarum Vergilius memor est et Aeneas ipsum inducit proposita retinere. quod cum vult ostendere, simul proluxa adserit et multa, quae nec loco nec tempori nec personis convenirent. haec erant vel maxime relatu contraria; nam audire tristia et proprios dolores referre non est par nec aequali morsu animum ferit. sed quia haec cupiebat regina cognoscere, cuius voluntati pro ratione temporis relatio exacta negari non poterat, confugit ad brevitatis remedium, ut neque ipse multis dura referendo longos cruciatus incurreret neque Didonem tempore quietis fugiente plurimum vigilare perficeret. hoc loco supra artis praecepta Vergilius docet quid in talibus causis observandum sit; nam cum omnis narratio debeat brevitate succingi, tum magis colligenda est, cum propria mala narrantur. nullus enim haec refert, nisi fuerit aliqua ut Aeneas necessitate compulsus. unde sentiendum est e contrario vitium non esse narrantis, si in relatione laetarum rerum aliquantum fuerit commoratus; prospera quippe et referentem iuvant et erigunt audientem. tractemus ergo infandum regina iubet renovare dolorem: dolores omnes qui ex malis accidentibus oriuntur non habent parem causam perindeque aequales esse non possunt. sunt igitur leves, sunt medii, sunt gravissimi, sunt ex multis diversisque infortuniis congesti et merito infandi. repetit ergo aliis verbis Didonis propositionem, ut ostendat multorum et gravium malorum relationem brevibus esse executionibus conficiendam et tunc, si tempus aut locus admittat ut aliquid inde referatur. ceterum in conventu convivii laetissimi et cum iam caelo nox praecipitaret somnos, nec triste nec prolixum aliquid adserit esse di-

4 proluxa LR pr. esse edF. 7 per R par r = L.
 12 perficeret LR proficeret edI cogeret edF. 16 referret ed.
 fuerit LR esset ed. 18 de contrario ed. | narranti ed.
 20 quippe LR quidem ed. 26 ostendit R -at r = L. 28 execu-
 tionibus R om. L prosecutionibus r vel narrationibus quaere r'.
 29 admittat LR abundat ed.

cendum, personae quoque narraturi incongruum quaeri
 fabularum genus. quoniam Aeneas non aliena mala, sed
 propria fuerat narraturus et congesta ex infinitis adversis,
 idcirco ait infandum regina iubes renovare dolorem, Tro-
 5 ianas ut opes et lamentabile regnum eruerint Danaï.
 quod dixit Danaï, abiecte pronuntiandum est quasi ho-
 mines inbelles et nullius virtutis, Troianas autem magnas
 et merito lugendas, quaeque ipse miserrima vidi et quo-
 rum pars magna fui: perdiderat enim regnum, vidit mise-
 10 randa in exitio Politis et Priami, vidit¹ interisse cum
 patria omnis opes regni, uxorem quoque amisit et patrem
 et post omnia perdita malis adhuc innumeris vexabatur.
 certe nec ipsam Didonem in tanta laetitia conveniebat
 audire quod mala sua fleret enumerans. idcirco additum
 15 est quis talia fando Myrmidonum Dolopumve aut duri
 miles Ulixi temperet a lacrimis? talia, inquit, desideras
 audire ab eo qui passus est, quae si hostes ipsi referant
 vel audiant, non possint a fletibus temperare. ibi enim
 fuit unus ex Graecis Achaemenides, quem fleturum adserit,
 20 si Troiae casus acciperet. tempus quoque quod quieti
 hominum, non fabulis attributum est non esse multiloquio
 conterendum. quod ait et iam nox umida caelo prae-
 cipitat suadentque cadentia sidera somnos, nonnulli sic
 intellegunt: nox praecipitatur caelo et praecipitat positum
 5 pro praecipitatur. sed non ita est et magis sic intelle-
 gatur oportet: et iam nox umida caelo praecipitat somnos
 suadentque cadentia sidera somnos, ut hoc idem suaderent
 cadentia sidera quod nox umida caelo praecipitabat. hoc
 voluit dicere: iam media nox absumpta est, si quidem et
 0 aura umida iam coepit et sidera in occasum labuntur.
 haec enim non fiunt nisi maxima noctis parte transacta.
 sed si tantus amor casus cognoscere nostros et breviter
 Troiae supremum audire laborem, quamquam animus me-
 minisse horret luctuque refugit, incipiam: si, inquit, res

1 *incongruum* LR *i. videretur* ed. 4 *dolorem* om. R add. r.

6 *est quasi* LR *et qu.* ed. 12 *multi* R *malis* r = L.

duras amas audire, multiformis luctus meos relationis brevitate constringam; quod enim horret animus meminisse veloci debet sermone transiri. incipit iam respondere primae propositioni et dicere insidias Danaum.

Fracti bello fatisque repulsi ductores Danaum tot iam labentibus annis: satis subtilis et artificiosa narratio hominis scilicet victi et eius qui videatur sibi, suis et patriae adesse nequisse, eius cuius auxilium Didoni metuenti omnia debuit, videri necessarium, quod in spem certam venire non potuit, nisi Aeneas primo personam suam iusta defensione purgasset. sed haec a ratione temporis sumitur atque personae, nos, inquit, quod magis dolori est, non fortes vicerunt nec bello strenui. quod ipsum ut citius ostenderet et probaret, subnexuit argumentum a persona, ut dictum est, et tempore. a persona sic: fracti bello; nullus enim bello frangitur nisi inbellis, nullus bello frangitur nisi virtute resistentis. a tempore sic: tot iam labentibus annis, quoniam in congressione aperta per annos plurimos obtinere non potuerunt. fatisque repulsi: quamdiu, inquit, Troiae imperium fatis consentientibus stare potuit, repulsi sunt virtute nostra ductores Danaum.

15 *instar montis equum divina Palladis arte aedificant sectaque intexunt abiete costas:* ecce inbellium factum! verterrunt se ad insidias, ut desperatam in aperto Marte victoriam adminiculo fraudis obtinere potuissent. proinde ad instar montis equum Palladis aedificant et divina arte costas eius intexunt. cur autem Palladis nomine aedificatus sit datur color quo possent homines ab insidiarum suspicione transduci: *votum*, inquit, *pro reditu simulant, ea fama vagatur.* sparsa est plena fraudis opinio, ut et illos studio bellandi deposito redituros Troiani crederent et in munere quod veluti ob reditum fuerant relicturi nulla sollicitudinis suspicio remaneret. hoc autem idcirco

9 omnia LR per o. ed. 11 per temporis LR per expunxit
 L ipse r. 23 inbellium R in bellum L ed. 32 ob reditum
 LR redituri ed.

Graeci ultro pro vero vulgaverant, ne videntibus causa fabricati equi per multas et diversas coniecturas occurreret. hoc igitur commentum, quoniam in occulto pro magnitudine sua esse non potuit, accepit verisimilem rationem et
 5 divulgatum est. quod autem potuit insidias decipere, si fieret cognitum, in occulto perfectum est. denique de equo dixit ea fama vagatur; ubi venit ad aliam insidiarum partem, quam latere convenerat, ait *huc delecta virum sortiti corpora furtim includunt caeco lateri*. quales viri in-
 10 cludendi essent in equi secretis vel quo ordine de plurimis separati, quoniam publica necessitas fuit et pleno obtinendi studio ducebantur, poeta pertractat, licet Aenean loquentem induxerit. vult enim exemplum hinc nasci quid faciendum sit in talibus causis, ut paucorum periculo uni-
 15 versis proveniat quod speratur commode profuturum. eliguntur, inquit, egregia virorum fortium corpora et, ut ipse, cum patefieret equus, docuit, non plebeiorum, sed ducum hoc est potiorum. et quia incerta unicuique formidolosa sunt nec possunt sponte adpeti, sors, inquit, dedit
 20 ex fortibus primis et plurimis quos equus capere atque occultare potuisset. hos igitur includunt caeco lateri, tenebroso scilicet et undiqueversum clauso. *penitusque cavernas ingentis uterumque armato milite complent*: cavernas, inquit, et uterum: cavernas debemus accipere loca
 25 quae praeter uterum esse potuerunt, cervicis scilicet, armorum et femorum. in hoc exemplo etiam hoc discendum est, unumquemque in causis difficilioribus reipublicae, si ita res exigat, etiam salutem suam debere contemnere.

Est in conspectu Tenedos, notissima fama insula, dives opum, Priami dum regna manebant, nunc tantum sinus et statio male fida carinis. huc se propecti deserto in litore condunt. nos abuisse rati et vento petiisse Mycenae: descriptio loci non inaniter posita; talis enim inventus est
 25

5 decipere LR praevertere ed.
 R ed. separati r reparati ed. post.
 r = L. | petisse LR.

11 separari L reparari
 32 abuisse L ab ipse R

qui hostilis insidias celare potuisset et Troianorum suspiciones avertere. describitur eius felicitas prior, sequentis autem temporis fortuna deterior. hanc enim insulam si arbitraretur Dido incolumem, quam omnes homines opinione divitem noverant, non crederet complendis Graecorum insidiis oportunam esse potuisse. omnis ergo eius descriptio ad excusationem tendit non intellectae fraudis. idcirco ait in conspectu fuit Tenedos, sed insula quo facile transiri non posset nec videri aliquid praeter ipsam; inpediebat enim mare quo fuerat clausa. apta igitur Graecis ad insidias proximitatis etiam causa. dives opum, Priami dum regna manebant: magna, inquit, fuit, sed cum staret imperium Priami. hoc ideo positum est fuisse aliquando magnam, ut Dido ab eius veteris felicitatis opinione discederet; si enim staret eius fortuna per idem tempus quo parabantur insidiae, esset suspicio potuisse hostes illic esse habentis annonae de celebritate substantiam. adsignatur ergo illi omnis et plena defectio, ut unusquisque crederet illic Graecos, etiamsi vellent, inopiae causa non fuisse mansuros. additur et statio male fida carinis, ut magis esset verior fides hostilem metum penitus recessisse, cum litus illius insulae periculosam stationem navibus daret. male fida autem statio est ubi stari quidem potest, sed mala fide, hoc est ubi deceptio possit exoriri, si adversa turbinum tempestatumque nascantur. hanc partem idcirco poeta posuit, ut constaret Troianos non vacua suspicione arbitratos navigasse hostis, cum venientis locus ille sine periculo tenere non posset. nos abiisse rati et vento petiisse Mycenae: cum omnia, inquit, convenirent, relictum scilicet, ut opinio pertulerat, donum Minervae, egestas insulae Tenedos et litoris infida statio, abisse eos arbitrati sumus et taedio temporis sedes suas ventis iuvantibus petivisse. *ergo omnis longo solvit se*

1 *celerare* LR *celare* L II man. *caelare* r. 11 *proximitas*
 LR corr. ed. 18 *illi omnis* LR *illis annonae* ed. 27 *vacuas*
 L corr. II man.

Teucra luctu. panduntur portae, iuvat ire et Dorica castra
desertosque videre locos litusque relictum: moralitas plena
 hoc loco monstratur; ubi enim creditum est et multimoda
 suspicione firmatum belli rabiem abscessu hostis esse sub-
 5 motam, solutus est longi temporis luctus et reseravimus
 portas, ausi quin etiam sumus procedere aliquantum, re-
 visere loca quae hostis obsederat et deinceps liquerat de-
 sertosque videre locos, vacuos ab hostibus quos dudum
 animus oppletos horrebat. *pars stupet innuptae donum* 31
 10 *exitiale Minervae et molem mirantur equi: mirabantur ali-*
 qui et subtilitatem artis et fabricae magnitudinem. *primus-*
que Thymoetes duci intra muros hortatur et arce locari,
sive dolo seu iam Troiae sic fata ferebant: huius post
 exitum rerum sententia venit in dubium et, quia nihil ex
 15 aperto constiterat, partim proditoris animo partim inno-
 center sensisse iudicatus est, ideo proditor, quia primus
 ceteros hortatus est ut equus perduceretur usque ad Mi-
 nervae templum, ideo innocens, quia maiore vi constabat
 interisse imperium Troiae. *at Capys et quorum melior* 35
 20 *sententia menti aut pelago Danaum insidias suspectaque*
dona praecipitare iubent subiectisque urere flammis aut
terebrare cavas uteri et temptare latebras: Capys, inquit,
 et alii melius sentientes; sed non tunc iudicati sunt melius
 sensisse, sed post excidium Troiae. contra Capyis sententiam
 25 tractantes alia dicebant facienda, ideo ait *scinditur incer-*
tum studia in contraria vulgus. cum totum enim suspicioni-
 bus ageretur, nihil potuit recte firmari. quid ergo dicebat
 pars quae contra Thymoetis arbitrium senserat? dona ho-
 stium debere esse suspecta, proinde tradenda praecipitia
 30 aut consumenda incendio aut terebrando temptanda.

5 *seravimus* R corr. r = L. 7 *liquerat* LR *licebat* ed.

8 *que* om. ed. | *locos* LR *l. hoc est* ed. 16 *sentire* ed. 23 *sed*
 LR *qui* r. | *iudicantes* R *iudicati sunt* r = L. 24 *Capys* LR
 (L cum puncto sub y) ed. *Capyn* ed. post. *Capyis* nos. | *sen-*
tentiam om. edF. 29 *praecipiti id* L *praecipitia id* R (sed
 id del. ipse) *praecipitio* r *in praeceps idem* ed. *idem* del.
 ed. post.

40 Interea omnium consiliis in incertum adductis *primus*
ibi ante omnis magna comitante caterva Laocoon ardens
summa decurrit ab arce. Laocoonem apparet inter illos
 non fuisse qui diversa tractabant, denique summa decur- 5
 rebat ex arce cum caterva ingenti excitatus utique opinio-
 nibus incertarum sententiarum, quod incertum metuens ne
 in perniciem civitatis verteretur praevenire cupiebat. ar-
 dentem autem hic non festinantem dixit, ut alii volunt.
 qui enim dixerat decurrit utique expressit festinantem et
 plus est currere quam festinare. superest ergo ut arden- 10
 tem aliter dixerit, scilicet aut ingenio vigilantem aut pro
 statu publico commotum vehementer. certe non urgeretur
 ad cursum, nisi animi necessario motu fuisset excitatus.
et procul: tantum commotum tantumque ostendit poeta
 illum esse turbatum, ut adhuc longe positus clamaret 15
 et antequam tractantibus misceretur, contradicens, ne
 suspecta hostium dona ducerentur in patriam. *o miseri,*
quae tanta insania, cives? invectio ardentis hominis non
 contumeliosa in civis, sed pro statu publico necessaria,
 miseri sunt, inquit, qui ea sentiunt quibus miseri effi- 20
 ciantur. denique creditis duo accidere sine fraude potuisse?
 nam sic posuit: *creditis avectos hostis?* qui enim tot per
 annos gesserant bellum nec fuerant optatum victoriae
 praemium consecuti non longius abscedebant. creditis
 etiam illud tutum esse posse vel vacuum fraude, donum 25
 scilicet dici debere quod reliquerunt inimici? hoc est
 quod ait *aut ulla putatis dona carere dolis Danaum?*
 non tantum hoc suspectum est, inquit, verum etiam omnia
 quae sub benivolentiae specie Graecos arbitramur prae-
 stitisse. Danaum quod dixit, non solum nomen gentis 30
 voluit demonstrare sed hominum etiam genus versutum,
 dolosum, callidum atque, ut hoc adstrueret, traxit argu-
 mentum a persona Ulixis qui bona nesciret et in malis

5 *exercitus* ed. 9 *qui om. enim* transpos. ed. | *utique* LR
itaque ed. 13 *metu* LR ed. *motu* r cf. 1,682. 21 *duo* LR edI
dona edF. 26 *dici debere* LR d. *debere* L II man r *Minervae* ed.

fuisset satis instructus: *sic notus Ulixes?* quasi omnes tales essent, quos etiamsi constaret esse dissimilis, fieri potuisse ut magisterio eius pessima semper et noxia cogitarent. Danaum sic pronuntiandum est atque sentiendum, quasi omnes essent versuti et insidiosi. quod ipsum generaliter positum specialitate sequenti voluit comprobare. aliter enim persuadere non poterat raptis ad diversa consilia, nisi evidentioribus argumentis persuasionis suae intentionem, notis et cognitis adsertionibus, roborasset.

10 *sic notus Ulixes?* oratoria virtute usus est, ut unius Ulixis tergiversatione notissima totam gentem macula tergiversationis adspergeret. incipit iam publicare quid sentiat, tracto scilicet argumento a persona et tempore, quoniam natura callidos dixerat et belli vel maxime tem-

15 pore factos esse peiores. *aut hoc inclusi ligno occultantur* 45 *Achivi aut haec in nostros fabricata est machina muros inspectura domos venturaque desuper urbi aut — aliquis latet error equo: [ne credite, Teuceri, quicquid id est]:* dixit evidenter quid primo et secundo loco sentiret, tertio

20 vero dixit aut et, cum non suppeteret sequens dictum, confugit ad generalem suspicionem et ait aliquis latet error equo. quod cum ita sit, separandum est aut et sic dicendum aliquis latet error equo, ut de eo quod fuit incertus iudicasse videatur, quo genere firmavit, quicquid

25 illud fuisset, esse debere suspectum, quia originem ducebat ab hostibus. *timeo Danuos et dona ferentis:* hostium, inquit, vel maxime Graecorum etiam dona timenda sunt. duplici ex causa adseruit esse metuendum: quod esset hostis insidiosus et callidus et quod eo tempore magis

30 cavendus esset quo simulabat bonitatem. atque ut auctor esset temptandi equi et non tantum verbis verum etiam

2 *constarent* R corr. r = L. 8 *persuasionibus* R.

13 *tractato* LR *tracto* corr. R ipse. 15 *esse peiores* LR *peritiores* ed. 18 *ne — est* deest in LR, sed explicatur:

lemma distinxi secundum interpretationem. 22 *quod —*

23 *quod* om. *ne credite ut id cuius* substituit ed. 30 *cavendos esse* R corr. r = L.

50 facto ad audendum ceteros provocaret, sic *fatus validis
ingentem viribus hastam in latus inque feri curvam com-
pagnibus alcum contorsit, stetit illa tremens uteroque recusso
insonuere cauae gemitumque dedere cavernae.* quia supra
dixit „penitusque cavernas ingentis utrumque armato mi- 5
lite complent“, hic posuit omnia illa percussa ictu validis-
simo quid intus ageretur nuntiasset. *et, si fata deum,*
55 *si mens non laeva fuisset, inpulerat ferro Argolicas foedare
latebras:* fata deum deorum voluntatem accipere debemus,
non fatum. si, inquit, dii non avertissent intentionem 17
nostram, eodem momento omnes Graecorum proderentur
insidiae. et facta apostropha cum ingenti dolore animi
addidit *Troiaque nunc stares Priamique arx alta maneret,*
sicuti mansit, antequam dolus obtinuisset.

Ecce manus iuvenem interea post terga revinctum 15
pastores magno ad regem clamore trahebant Dardanidae:
ecce ubicumque Vergilius ponit, aliquod malum repentinum
et insperatum significat ut hoc loco et (203) „ecce autem
gemini a Tenedo tranquilla per alta“, item (526) „ecce
autem elapsus Pyrrhi de caede Polites“ et (11, 226) „ecce 20
super maesti magna Diomedis ab urbe legati responsa
ferunt“. ergo, dum illa inter Troianos gererentur, aliud
accidit quod ab equi tractatu disputantis averteret; pa-
stores enim Troiani veniebant ad regem trahentes iuvenem
manibus post terga innexis, propter quod factum dimissus 23
est equus et omnes captivi illius curiositate transducti,
dum novitatis incertum nosse contendunt, manifestas in-
sidias dimiserunt. *qui se ignotum venientibus ultro, hoc
ipsum ut strueret Troiamque aperiret Achivis, obtulerat
fidens animi atque in utrumque paratus, seu versare dolos* 30
seu certe occumbere morti: consilium relinquendi Sinonis
hoc fuit Graecis, ut repertus apud Troianos equi occuleret
fraudem et omnem suspicionem averteret quae contra

1 audiendum R. 3 album LR corr. L ipse r. | ille ed.
4 intonere ed. 9 fata deum LR fatalem ed. 11 proderentur
LR apertae fuissent ed. 12 apostrophe ed. 17 posuit ed.
23 tractu ed. 27 novitate ed. 33 ererteret ed.

existere potuisset, Sinonis vero consilium fuit ut omnia
 praeveniret offerendo praesentiam suam, ne, si interveniret
 mora, ante secreta equi proderentur quam ille quasi latens
 fuisset inventus. ex iis tamen quae fuerant gesta potuit
 5 apparere quod in Troiae parabatur excidium. nam ille
 tanta mentis obstinatione animum suum ad partis suas
 implendas praeparaverat, ut paratus ad vitam, paratus
 esset ad mortem, utpote qui, cum se sciret incognitum.
 ultro obvius venientibus fieret callidus magis quam minus
 10 cautus; transegerat enim, ut dictum est, cum animo suo
 aut acquirere cum periculo victoriam suis aut pro cunctis
 occumbere. et Terentiana sententia (heaut. 2, 3, 73) hoc
 loquitur, non fieri sine magno periculo facinus magnum
 aut memorabile. haec non ipso tempore sunt cognita
 15 quo fiebant, sed post excidium Troiae et interitum Troia-
 norum. tamen, nisi dii essent e diverso imperio Priami,
 Sinonis fraudes inter initia ipsa intellegi debuerunt, quando
 incognitum se ultro ingessit et eo tempore quo suspecta
 omnia fuerant. *undique visendi studio Troiana iuventus*
 20 *circumfusa ruit certantque inludere capto*: expressit homi-
 num morem; quis enim non cuperet hostem suum videre
 captivum? capto interea omnes nitebantur inludere. *accipe* 65
nunc Danaum insidias et crimen, ab uno disce omnis:
 viri fortis animo destruit Graecorum personam occasione
 25 omni et defendit suam totum in deorum adversum studium
 revocans, ut ostendat Graecos insidiis et deorum iniusto
 favore obtinuisse victoriam, sibi vero Aeneas et defen-
 sionem procurat et laudem, cum adserit in Troiae cladi-
 bus non Graecos, sed deos extitisse victores. ait ergo
 30 *accipe nunc Danaum insidias et crimen*. duplici genere

3 equi LR ea ed. 4 iis LR his ed. 8 qui LR ed. qui
 cum nos. 9 magis om. edF. | minus om. ed. 10 cum
 om. ed. 11 acquireri LR. 12 occumbere LR o. morti ed.
 16 tamen LR tum ed. | e diverso LR adversi ed. 19 fue-
 runt ed. 20 ludere R corr. r = L. 23 crimen LR (cf. Serv.)
 crimine ed.: distinxit secundum interpretationem. 25 defundit
 LR defendit L II man. r. 27 procuraret LR et add. L II man.
 procurat et r' edF. | asseruit ed. 30 crimen LR crimine ed.

criminationis Graecos adspergit ex persona captivi atque, ut hoc satiaret, addidit ab uno disce omnis. unum quippe notabile vult esse in viro forti, ut non congressu, sed insidiis certet; ostensurus autem Sinonem mendacem, periurum, sacrilegum ait et crimen, ab uno disce omnis, 5 ut non Sinon solus talis esset, sed qualis esset talis esse omnis Graecos adsereret. *namque ut conspectu in medio turbatus, inermis constitit atque oculis Phrygia agmina circumspexit:* ad commovendam miserationem omnis, inquit, circumfusos attendit, ingemuit et haec dixit: *heu quae* 10 *nunc tellus, inquit, quae me aequora possunt accipere? aut quid iam misero mihi denique restat? cui neque apud Danaos usquam locus et super ipsi Dardanidae infensi poenas cum sanguine poscunt.* est enim poena quae non adimat vitam. hoc ergo dixit: et crucior generibus multis 15 et sanguis meus quaeritur. *quo gemitu conversi animi compressus et omnis impetus:* bonitatem Troianorum vult Aeneas ostendere, qui pro supplicio ultimo quod sperabat Sinon solo gemitu eius pro poena contenti flexi sunt. 75 *hortamur fari quo sanguine cretus quidve ferat, memoret* 20 *quae sit fiducia capto:* in ista interrogatione tria posuit vim propositionis continentia, ad quae Sinonem respondere conveniret.

Cuncta equidem tibi, rex, fuerit quodcumque, fatebor vera, inquit, [neque me Argolica de gente negabo: hoc primum]: 25 promittit se omnia vera dicturum qui nulla in parte fuerat

2 satiaret LR magis demonstraret ed. 3 forte LR forti r ed. | ut — 4 certet mut. ed. post., sed recte se habet, si notabile in malam partem accipias. 5 periurum LR p. et ed. | et crimen LR ab uno d. o. in marg. add. r', quod genuinum esse sequentia docent. 6 ut non Sinon solus LR talis esset in marg. add. r': haec quoque, quia careri iis non potest, ut genuina recepi. | sed qualis esset talis LR haec ut antecedentia corrumpit ed. 9 misericordiam ed. 10 attendit LR respiciens ed. 13 et super LR insuper ed. 15 multis LR m. malorum ed. 24 versus 76 non habent LR neque explicatur interpol. ed. 25 neque — primum addidi eadem ductus ratione qua 1, 25.

retenturus veritatem. tibi, inquit, rex, vera dicam omnia
 adsumpta fiducia velut confitendi, quod apud regem fuisset
 locuturus, qui et cognoscendi et ignoscendi facultatem
 habuisset. locutio autem talis est: utcumque est quod
 5 sum relaturus, cuncta dicam vera. promittendo veritatem
 commendavit personam suam et dicendo regem hoc est
 eum cui tanta reverentia deberetur benivolum fecit, eo
 magis quod promittebat narrationem quae fidem veritatis
 ostenderet. hoc, inquit, primum: quid enim ante omnia
 10 in eiusmodi causis quaeritur nisi veritas? fatebor et re-
 feram non est unum; nam referam significat cum indicatur
 aliquid simplex et potest proferri sine tormentorum metu,
 fateri autem est aliquid prodere quod sit contrarium con-
 fitenti et habeat crimen ac, si fuerit fraude suppressum,
 15 possit poenis durioribus pectore negantis excludi. fuerit
 quodcumque: cuncta, inquit, et quicquid fuerit fatebor, ut
 fatebor bis accipiatur, ne fiat per numeros vitium, ut sit
 fatebor cuncta, item fatebor quodcumque fuerit. hoc pri-
 mum: denique, inquit, quod negare debueram, hoc primum
 20 confitebor. neque me Argolica de gente negabo: quod in
 aperta probatione esse potuit, etiamsi ipse non diceret,
 hoc primo confessus est, ut putaretur cetera sine fraude
 dicturus. neque me Argolica de gente negabo: Graecus
 sum, inquit, hoc est dicere hostis sum vester. *nec si*
 25 *miserum fortuna Sinonem finxit, vanum etiam mendacemque* 80
inproba finget: etsi cum periculo meo, inquit, verum loquar;
 fortuna enim statum mihi prioris felicitatis eripere potuit,
 non tamen mutare quod natus sum. dixit ergo quo san-
 guine cretus, addidit etiam nomen suum, ut personam

1 *retenturus* LR *relicturus* ed. | *omnia* LR *omni* corr.
 R ipse. 4 *et locutio* LR *et del.* r ed. 10 *huiusmodi* ed.
 12 *simplex* LR ed. *simpliciter* r (sed vide quod oppositum est
contrarium confitenti). | *proferri* LR vel *negari* r' in marg.
 15 *possit* LR (L cum nota supra p quae et significat) *et possit*
 ed. | *excludi* LR *extudi* (sic!) r'. | *fuerit* LR edI *si f.* edFI *sic f.*
 ed. post. 24 *nec si* LR *hoc primum* praefixit ed. 26 *fingit*
 R corr. r. | *meo* om. ed. 28 *putare* R *mutare* r.

suam plenissime demonstraret. hoc argumento quod sua-
 debat inplevit, ut Troiani crederent reliqua vera esse
 dicturum. incipit causas ostendere cessationis suae (non
 enim vacuum fuit ut recedentibus omnibus Graecis solus
 ipse sine aliqua ratione mansisset) et ad hanc ipsam 5
 partem ducit ex alto principium, in quo sine dubio fuit
 fabula omnibus nota perindeque vera. sed hac exposita
 in prima parte subiunxit falsa, quo facile illud quod
 composito mentiebatur credi potuisset. itaque coniungitur
fundo aliquod si forte tuas pervenit ad auris Belidae 10
nomen Palamedis et inclita fama gloria, quem falsa sub
proditione Pelasgi insontem infando indicio, quia bella ve-
 85 *tabat, demisere neci, nunc cassum lumine lugent:* Palamedis
 vera fuit fabula; nam inter ipsum et Ulixen graves inimi-
 citiae extiterant, usque eo ut argumentis Ulixis velut pro- 15
 ditorem constet occisum ea vel maxime coniectura, quod
 Graecos revocaret ab adfectu bellandi et in tentorio eius
 esset inventum aurum, quod eundem Ulixen ferunt sup-
 posuisse. hoc ergo quod fuerat verum de Palamedis morte
 dedit occasionem mentiendi, ut diceret *illi me comitem et* 20
consanguinitate propinquum pauper in arma pater primis
huc misit ab annis. dum stabat regno incolumis regumque
 90 *vigebat conciliis, [et nos aliquod nomenque decusque gessi-*
mus.] pater, inquit, meus ex ea causa quod esset in
 arma pauper hoc est inbellis aetatis atque ea contempla- 25
 tione quod Palamedi esset adfinis me ei socium iunxit;
 deferebatur enim patri meo, quia in numero regum fuit
 et plurimum vixit. haec nobilitas generis idcirco com-
 posita est, ut Troianorum misericordiam de praeterita et
 praesenti fortuna provocaret ad lenitatem; plus enim do- 30

5 *remansisset* ed. 6 *duxit* ed. 7 *haec R hac r = L.*
 9 *coniungitur LR subiungitur r.* 10 *aliquod L aliquid R ed.*
 17 *effectu r.* 18 *esse LR esset r ed.* | *inventum aurum*
LR aurum inv. r. 19 *ergo L vero R r = L.* 22 *regnum-*
que ed. 23 *consiliis ed.* | *et — gessimus* deest in LR, sed
 explicatur per *deferebatur.* 30 *plus — dolentur LR temere*
 mut. ed.

lentur qui ex opulentia in miserias fuerint lapsi. redit
 rursum ad fabulam commendans per omnia personam
 suam, ut ostendat se bonum socium, bonum amicum,
 bonum propinquum. commendat etiam Palamedis memo-
 5 riam dicendo quia bella vetabat, ut ex ea causa prae-
 starent amico viventi quod Palamedi defuncto non poterant.
invidia postquam pellacis Ulixi (haut ignota loquor) superis
concessit ab oris: posteaquam, inquit, idem Palamedes, ut
 omnibus notum est, recessit a superis, non dixit mortuus
 10 est, sed concessit, ut memoria eius digna esset quae post
 hominis finem vivere mereretur. ego, inquit, post illius
 excessum, cui et comes fui et commendatus a patre, cui
 me constabat esse adfinem, *adflctus vitam in tenebris*
luctuque trahebam. hoc vult intellegi, ut non sic duceret
 15 vitam quomodo qui optant vivere, sed qui cupiunt mori.
 haec non erant vera, sed quaesita ad fallendum et, ut
 maiorem moveret misericordiam, addit praeterea aliud quo
 nimios velut dolores suos exprimeret quibus quasi ex Pa-
 lamedis luctu fuerat pressus: [*et casum insontis mecum in-*
 20 *dignabar amici]* *nec tacui demens et me, fors siqua tulisset,*
si patrios umquam remeassem victor ad Argos, promisi 95
ultorem et verbis odia aspera movi. cogitabam, inquit, de-
 fendendum esse amicum vim passum ex criminibus falsis, de-
 fendendum esse innocentem, sed nimius dolor tantum potuit,
 25 ut me fecisset insanum. denique quod tegendum animo
 fuit, quod alto silentio retinendum non voluntate mea
 neque integro statu mentis potius effudi quam rettuli;
 dixi, clamavi quod pietate cogente nimius disposuerat
 dolor, scilicet de morte insontis in sedibus patriis me

1 *miseriis* R corr. r = L. 4 *bonumque prop.* ed.

14 *luctumque* L *luctuque* R ed.: interpretatio dubium relinquit
luctuque optimi Verg. libri. | *trahebam* lemmatis finis in LR
 v. 93 add. ed., quem sequenti potius lemmati praefigendum
 esse interpr. docet. 16 *ut* LR *ut ad* ed. 17 *addidit* ed. |
aliquid R *aliud* r = L. 23 *falsis* LR *f. et* ed. 26 *fuit*
 LR *f. ac* ed. 27 *rettuli* om. ed. 28 *clamavi quod* LR
clamavique ed.

auctore futurum esse iudicium meque ipsum sic adfuturum
causae, ut admissi sceleris ultio proveniret. sed omne
illud quod incauto dolore diffuderam insidiantis inimici
tergiversatione praeventum est, odio scilicet in me meis
professionibus concitato neque ipso levi, sed exitium mihi 5
salutis adquirenti. quid enim cogitare posset inimicus,
qui se sperabat non esse victurum, si ego incolumis ad
patriam remeassem? *hinc mihi prima mali labes, hinc*
semper Ulixes criminibus terrere novis, hinc spargere voces
in vulgum ambiguas et quaerere conscius arma: notabilis 10
persona est eius qui sic vitam suam ducat, ut sibi concitet
inimicos. hoc ergo Sinon inter multa falsa adstruit et
purgat, ut dicat: ego quidem iusto dolore commotus
inimicitias professus sum nec provocavi alterum, sed ille
me, dum in amicum meum scelus admitteret, provocavit, 15
ille iniustas adversum me inimicitias suscepit, ut occiso
innoxio me quoque qui mortis eius vindex esse potueram
putaret opprimendum. cum igitur me ultorem metueret,
spargebat in vulgum novum de me criminum genus et
omnia iactabat ambigua, quia vera quae diceret non ha- 20
bebat, quaerebat consiliorum tela quibus me confoderet
100 occasionesque captabat. *nec requievit enim, donec Cal-*
chante ministro: coeperat referre sequentia, sed haec arte.
mira fallendi suppressit, ut Troianos magis desiderio
audiendi accenderet et hac ratione sibi conquireret veniam. 25
idecirco ait *sed quid ego haec autem nequicquam ingrata*
revolve? quidve moror, si omnis uno ordine habetis Archi-
vos idque audire sat est? iam dudum sumite poenas: hoc
Ithacus velit et magno mercentur Atridae. ubi ad ipsum
cardinem venit in quo mendaciorum consistebat effectus, 30
negavit se dicturum, ne ultro omnia referendo daret

1 auctorem LR, sed *m* in R abrasa. | iudicium LR ultio-
nis ed. | meque LR neque ed. 3 incaute ed. 5 concitato
LR constituto ed. 7 victurum LR victorem nec inultum ed.

11 ducat LR degit ed. | concitet LR contineat ed. 12 ergo
LR ita r. 16 ille LR id est ille ed. 17 vindex LR ultor
ed. 25 conquiret R corr. r = L. 27 memor pro moror LR.

suspicionem falsitatis. ait ergo iam scio me moriturum, cum rettulero omnia: melius est conticiscere et Atridae in lucro habeant quod secreta ipsorum non prodidi; neque enim propter unum inimicum debeo omnis meos prodere. 5 ordinatur sensus sic et eius expositio talis est: sed quid ego nequicquam revolvo haec hoc est refero, quae apud vos erunt ingrata? quidve moror? cur differo poenas meas post relationis beneficium continuo moriturus? vel quid vobis meorum secreta referam, quos vicem mihi scio 10 non esse reddituros? quin potius, si omnis Achivos uno odio persequimini, professus sum iam dudum me vestrum esse inimicum, sumite de confesso supplicium, nec vobis hoc inputabo; omne enim malum mihi idem videbitur intulisse qui me quolibet pacto quaerebat occidere.

15 *Tum vero ardemus scitari et quaerere causas ignari* 105
scelerum tantorum artisque Pelasgae: hoc consilio nos accendit audiendi desiderio. denique scitari coepimus hoc est inpensius quaerere et interrogare causas. causa est propter quam fit aliquid; nihil enim fit nisi quod praecedat causa faciendi. ignari scelerum tantorum artisque 20 Pelasgae: nos, inquit, ex nostra simplici et honesta natura pendentibus Graecos vera Sinonem loqui arbitrabamur, porro autem illi omnes dolosi sunt omnesque fallaces: satiavit quod ait superius „ab uno disce omnis“. *prosequitur pavitans:* pavitantem debemus accipere aut simulato pavore loquentem aut vere pavitantem ne titubante linguae cursu insidiarum deceptio nasceretur, quas iam videbat in tuto. *et ficto pectore fatur:* pectore ficto coepit loqui, hoc est dissimulata veritate aliud promebat officio linguae, cum

2 est om. R add. r = L. | conticiscere LR reticere ed. | et LR edI ut r edF. 3 ipsorum LR eorum ed. 9 vobis LR mihi proderit ed. (vobis transpos.). | referare LR, sed s pro f corr. R ipse res. cupio r reserare ed. referam nos. 10 uno LR pariter u. ed. 11 persequemini L -imini R prosequimini ed. 17 coepimus LR cupimus ed. 19 quod lineola subterducta delere videtur r. 22 pendentibus LR indicantes ed. 23 satiavit LR et hoc est ed. 26 linguae LR lingua in ed. 28 ficto in interpr. om. LR add. r.

aliud pectore retineret. *saepe fugam Danaï Troia cupiere
relicta moliri et longo fessi discedere bello:* mendacium cum
argumento quo credibile videri potuisset quod dicebat.
paraverunt, inquit, saepe reditum: hoc falsum fuerat, ad-
didit causam veluti reditus maturandi et argumentum 5
sumpsit a tempore: longo fessi discedere bello, ut qui
annis tot victoriam consequi nequivissent crederentur diu-
110 *turnitatis taedio adfectum reiecisse certandi. fecissentque
utinam:* bene optabiliter posuit; hoc enim et Troiani li-
benter audiebant et Sinoni proderat. huius consilii non 10
perfecti ultro rationem praestat; potuit enim dici e diverso
si hoc disposuerant, cur factum non est? *saepe, inquit,
illos aspera ponti interclusit hiems et terruit auster euntis,*
ut non consilium facto, sed eventus defuerit voluntati.
praecipue cum iam hic trabibus contextus acernis staret 15
equus, toto sonuerunt aethere nimbi: nec soli venti vel
asperitas maris volentis a navigio revocavit, inpedierunt,
inquit, et signa caelestia. *suspensi Eurypylum scitatum*
115 *oracula Phoebi mittimus, isque adytis haec tristia dicta*
reportat: his, ait, cum omnes non immerito moverentur, 20
missum est ad Apollinem, ut quid illud portenderet vel
quid facto opus esset possemus addiscere, sed Eurypylus
remeans triste admodum nuntiavit et dubium. *sanguine
placastis ventos et virgine caesa, cum primum Iliacas Danaï*
venistis ad oras, sanguine quaerendi reditus animaque li- 2
tandum Argolica: caesae virginis ferunt veram esse fabu-
lam, hoc autem quod dicit Apollinem respondisse, ipse
Sinon ad fallendum composuit et more suo falsum veris
admiscuit, ut ex parte quae fuerat vera composita men-
dacia tegerentur. addidit animaque litandum Argolica, 3
quia dicturus fuerat se quaesitum ad mortem; nam si
sanguis humanus diceretur necessarius, potuit quicumque

4 *reditum* LR r. Graeci ed. 10 *audiebant* R *audierant*
L, sed *iera* in rasura atramento recenti cum imitatione vetustae
scripturae: *audiebant* primo scriptum fuisse HO docent, sic
et ed. 29 *ex parte* LR ea ed. | *fuerant* ed. | *vera* om. ed.
29—30 *mendacita tegerentur* LR *mendacia* nos; temere mut. ed.

mactari, alienus scilicet a natione Graecorum. ecce quomodo componit fuisse responsum, ut revera videretur inimicus eius occasionem repperisse qua eum diceret occidendum. caesae, inquit, virginis sanguine placastis ventos, cum
 5 iretur ad Troiam, sanguine quaerendi reditus: utique alia virgo debuit occidi ob reditum, sed, quia in exercitu viri tantummodo fuerant, dixit fuisse talem responsi partem, ut iam non sexus, sed cuiuslibet, Graeci dumtaxat, provideretur interitus. *vulgi quae vox ut venit ad auris.*
 10 *obstupere animi gelidusque per ima cucurrit ossa tremor, 120*
cui fata parent, quem poscat Apollo: cum diceret aliquem ex omnibus occidendum, non inaniter subiunxit universos metuisse supplicium; generalitas enim quem fuisset specialiter proditura habebatur incertum. *hic Ithacus vatem*
 15 *magno Calchanta tumultu protrahit in medios, quae sint ea numina divum flagitat:* ecce excusat Calchantem: nunc enim dicit vim passum, ut falsa pro veris diceret, in quo ipso et a persona argumentatus est, quia Ulixen adseruit in perpetrandis sceleribus eruditum. *et mihi iam multi*
 20 *crudele caneant artificis scelus et taciti ventura videbant. 125*
bis quinos silet ille dies tectusque recusat prodere voce sua quemquam aut opponere morti. vix tandem magnis Ithaci clamoribus actus composito rumpit vocem et me destinat arae. adsensere omnes et quae sibi quisque timebat unius in mi-
 25 *seri exitium conversa tulere:* in ipso mendacio cautus fuit, ne dignus videretur qui pateretur talia. si enim ita vixerat, ut omnis suos habuisset inimicos, nec a Troianis veniam meruit inpetrare. solum ergo dicit infestum sibi Ulixen fuisse, quem iusta ex causa fecerat inimicum.
 30 Calchas enim et coactus fecit et diu nihil voluit dicere, ex iis tamen quae insinuatione Ulixis acceperat magno insolentis et perniciosi hominis tumultu provocatus dixit ad illa sacrificia Sinonis sanguinem postulari. quo facto

14 *proditura* LR *productura* ed. 18 *adseruit* LR *asserunt* r, sed ad *pellacis* v. 90 respicit. 29 *fecerat* LR *ferat* ed.
 30 *fecit* LR *fuit* ed. 31 *iis* LR *his* ed. | *acceperat* LR.

omnium processit adsensus, non ideo quod apud omnis
 habuisset odium Sinon, sed quod unusquisque metueret
 ne in designati locum subderetur. Ulixis autem factionem
 fuisse manifestam apertissime conprobatum est ex eo quod
 haec per ipsum ventura multi praedixerant et Calchas per
 plurimos dies nullum voluit designare mactandum. *iam-
 que dies infanda aderat, mihi sacra parari et salsae fruges
 et circum tempora vittae: iam, inquit, dies aderat execrata
 quae mihi lucem fuerat ereptura, usque adeo ut iam in
 me sacrorum esset completa sollemnitas, solus supererat
 meae salutis interitus, ceterum et vittis meum caput fuerat
 nexum et libamina parata ferebantur atque ipse aderat
 nefarius dies. *cripui, fateor, leto me et vincula rupi: fugi,
 inquit, non culpam alicuius admissi, sed ut crudelissimae
 mortis exitium innocens evitarem, fugi, ne de morte mea
 gauderet inimicus, fugi et me fugisse confiteor. potuit
 dici quomodo potuisti fugere qui fueras vinctus? ait ipse,
 rupi vincula atque ita meae saluti prospexi. *limosoque
 lacu per noctem obscurus in ulva delitui: singula non sine
 ratione posuit: nam omnia fugitivo suffragari potuerunt.
 linus et lacus, quo non facile possent insequentes intrare.
 posuit et noctem, ut non tantum a loco verum etiam a
 tempore duceret argumentum ac tenebris quoque videretur
 adiutus. obscurus in ulva delitui: timiditatem nimiam
 vult demonstrare, ut, cum esset in eo loco quo nulli
 aditus facilis putaretur, addiderit alia quibus esse securior
 posset. in ulva delitui: ulvam plerique eam dicunt esse
 quam vulgo budam appellant: nos nihil dicimus interesse
 utrum ipsa sit an alterius generis species, dummodo scia-
 mus in loco aquoso non defuisse quod celare hominem
 posset. *dum vela darent: tamdiu futurus in occulto, quam-
 diu navigarent, ut suos magis quam Troianos metuisset****

11 *ceterum* LR certe ed. 12 *adque* LR *ad quae* ed. *at-*
que nos. 14 *culpam* L *culpa*// cum rasura R *culpa* ed.
 15 *de* om. ed. 17 *quomodo* L *pe quomodo* (sic) R *propter*
vincula qu. r. 25 *eo loco* LR *illo* ed. 26 *putaretur* LR
pateret ed. post. 28 *appellent* ed.

videretur. denique post hoc velut factum ultro eum se constat pastoribus obtulisse. *si forte*, inquit, *dedissent, nec mihi iam patriam antiquam spes ulla videndi nec dulcis natos exoptatumque parentem, quos illi fors ad*
 5 *poenas ob nostra reposcent effugia et culpam hanc misero-* 140
rum morte piabunt: deliberationem suam fingit, quam velut in fuga positus habuit. constitutus, inquit, in latebris haec cum animo meo volvebam: commodum quidem saluti meae fore, si navigarent illi quos fugeram, sciebam
 10 enim me et inquiri posse et forsitan reperiri, propter incolumitatem autem meam hoc esse tutum existimans optabam ut navigarent; at ex altera parte occurrebant multa omniaque adversa et satis dura mihi atque luctuosa. primo quippe cogitabam numquam me visurum patriam
 15 antiquam. aut magnam dixit antiquam, ut aliis quoque in locis posuit, aut cuius adfectum diuturnitas temporis ac meritum cumulaverat. nec dulcis natos exoptatumque parentem, quos illi forte ad poenas ob nostra reposcent effugia et culpam hanc miserorum morte piabunt: singula
 20 singulis dedit, patriam dixit antiquam, natos dulcis et exoptatum patrem. sensus istius loci sic colligitur: si navigassent Graeci, †quod nec patriam visurus esset antiquam nec natos dulcis nec patrem exoptatum, spem autem occurrere peiorem coniectura currente quod illi commoti
 25 ex fuga eius occisuri essent omnis et hoc factum miserorum interitu pensaturi. piabunt autem necessario posuit propter piaculum quod fugiendo admiserat et deceperat necessitatem propter quam victima parabatur. haec dicta sunt, ut omnia quae fuerat mentitus confirmaret ac facile
 30 crederent Troiani vera esse confessum. *quod te per superos et conscia numina veri, per si qua est quae restat adhuc mortalibus usquam intemerata fides oro, miserere*

2 *inquit* om. ed. 8 *cum et meo* om. ed. | *quidem* LR
 quippe ed. 13 *atque* LR et ed. 15 *aut m. d. antiquam* LR
antiquam autem aut m. d. ed. 22 post *Graeci* aliquid exci-
 disse puto cui oppositum sit *spem* — *peiorem*. 23 *spem* LR
metum ed. 24 *peiioribus* ed. | *quos* ed. 30 *vere* ed.

laborum tantorum, miserere animi non digna ferentis: verba ipsius adhibentis ad testimonium deos dubia et incerta et quae premere non possent mentientem. per superos te, inquit, rogo, qui sciunt veritatem. quis nesciat posse omnia scire superos? numquid dixit per superos te rogo qui sciunt me nulla in parte mentiri? per fidem, inquit, si tamen incorrupta potest alicubi reperiri; sciebat enim apud se fidem non fuisse et inde arbitrabatur non esse apud quemquam. miserere laborum tantorum, miserere animi non digna ferentis: sciebat se odiosam utpote hostis gerere personam et ex ea causa dignum esse qui meretur occidi. tulit se ab hac parte et veniam sibi ex occasione malorum praesentium postulavit. vincetus enim crudeliter fuit utpote captivus. idcirco ait miserere laborum tantorum. utique offerebat vincula sua et captivitatatis miserias testabatur.

145 Denique mox secutum est *his lacrimis vitam damus et miscrescimus ultro. ipse viro primus manicas atque arta levare vincla iubet Priamus: usque adeo flendo singulorum animos flexit, ut haec Priamus statim removeri iussisset quibus fuerat nexus Sinon, ut securior redditus cetera quae habere putabatur fideliter enarraret. dictisque ita futur amicis: audiendi desiderio ductus Priamus deposuit auctoritatem regis et cum captivo et hoste amicis locutus est verbis; aliter enim non putabat solvi animos eius, nisi in eum multimoda benivolentia praecessisset. quisquis es, amissos hinc iam obliviscere Graios, noster eris, mihi-que haec edissere vera roganti: superioribus verbis breviter et succincte respondit. suspectis enim rebus et necessario tractatu in medio posito non debuit tempus multiloquio conteri. ait ergo quisquis es hoc est sive Sinon sive alius; dixit enim ille Sinonem se vocitari. amissos hinc iam obliviscere Graios: ecce dixit Graecus „neque me Ar-*

8 inde LR ideo ed. 18 alta pro arta L. 19 vin-
 cula LR. 26 processisset edF. 32 esse pro se R corr.
 r = L.

golica de gente negabo“ et „si vela darent, si forte de-
 dissent, nec mihi iam patriam antiquam spes ulla videndi“.
 noster eris: aperta benivolentia est in hac oblatione pro-
 missi, cum dicit noster eris, obliviscere Graios. depona-
 5 mus, inquit, superioris inimicitias temporis, eris unus e
 nobis, dimitte ex animo civis tuos, quos iam dimisisti
 fugiendo. mirum hic poetae consilium; cum enim ad sin-
 gula Sinonis dicta responderet ex persona Priami credentis
 quod ille vera narrasset, suppressit „nec mihi iam patriam
 10 antiquam spes ulla videndi nec dulcis natos exoptatumque
 parentem“, ne Priamus haec commemorando quae ad-
 ductum maximum retinebant exulceraret animum narraturi,
 qui debuerat esse compositus. solos Graios, dixit, obli-
 viscere, quod facile fieri potuit; extiterant enim saluti
 15 Sinonis inimici. ceterum patriam, filios et patrem semel
 in oblivionem ducere non poterat, sed et ille durus et
 impius posset iudicari, si haec putaret esse suadenda.
 mihi haec edissere vera roganti: antequam Priamus
 proferret quae volebat audire, inculcat Sinoni beneficia
 20 sua, ut in nullo falleret et ad interrogata vera potius
 quam ficta et composita fateretur. ait ergo mihi: in ipso
 pronomine grande pondus est intellectus; mihi quippe
 potest intellegi utpote regi, qui, cum possem artius in-
 quirere veritatem, si fuisses in aliqua parte mentitus,
 25 simpliciter quaero, mihi qui te liberavi a vinculis, qui
 salutem tuam servavi, qui te recepi in meorum numerum.
 completis interea quae necessario fuerunt praemittenda
 breviter proponit quae cupiebat audire. non enim, ut
 supra dictum est, adhibenda fuerat mora rebus pro statu
 30 publico cognoscendis. *quo molem hanc inmanis equi statuere?* 150
quis auctor? quidve petunt? quae religio aut quae machina,
belli? plena propositio et in ipsa brevitate verborum
 satis intellectu latissima; nam quaesitum est cur equus

1 *si vela* LR supra *dum v.* 4 *deponemus* r. 6 *nostris*
 ed. 14 *saluti* om. ed. 19 *inculpat* R corr. r = L. 20 *pal-*
leret ed. 21 *fateretur* LR *responderet* ed. 24 *fuisset* R
fuisset r = L.

ille factus videretur et cur tantae magnitudinis quoque auctore fabrica eius inventa atque perfecta et utrum religionis alicuius causa an belli ratione dictante quidve peterent hoc est quid in ea causa disponerent. *ille dolis instructus et arte Pelasga sustulit exutas vinclis ad sidera* 5 *palmas*: omni occasione † et ut plurimis locis fecit deformat poeta Graecorum personam, quod non virtute, sed insidiis vicerint. idcirco posuit ille dolis instructus et arte Pelasga: instructus, inquit, natura sua itemque instructus mandatis suorum. hoc ideo positum est, ut 10 ostenderet a perfidia et tergiversatione nullum Graecorum esse immunem. docuit autem poeta se sui esse memorem; nam ubi Sinonem dixit vinctum fuisse, „oculis“, inquit, „Phrygia agmina circumspexit“, hic, postquam coepit habere liberas manus, has peieraturus erexit ad sidera. *vos.* 15 *acterni ignes, et non violabile vestrum testor numen, ait, vos arae ensesque nefandi quos fugi, vittaeque decum quas hostia gessi*: iuravit quidem, sed satis subtilis fuit, ut et Troianos falleret et tamen suorum secreta non proderet; nam tunc suorum proditor extitisset, si protulisset quae 20 re vera in secretis habuerunt. hoc loco tractat Vergilius civem non tantum nascendo verum etiam animo fieri; nam civis qui nascendo provenit civis quidem est, sed, si non benivolentia civis erga patriam et suos vivat, desinit esse quod natus est, et ille qui alienus est, si boni viri 25 repraesentet adfectum, esse incipit civis. si Sinon igitur facilis esset ad prodenda velut suorum secreta, et malum civem profitebatur et Troianis se suspectum faciebat; nullus enim crederet illum sine tormentis vera dicere, nisi commendasset primo personam suam. invocavit ergo sidera 30 omnia sine periculo periurii, aras quoque et supplicia quae velut fugerat testatus est non propter narrationis veritatem, sed propter licentiam quasi verae proditionis.

6 et ut — fecit LR ed. corruptum puto: fortasse sicut — dicetur? 24 non transpos. edF. | desinat R. 26 sinon LR si sinon corr. R ipse. 27 esset om. ed. 33 quasi om. ed.

in quo ipso tuetur personam suam et suorum civium gravat, quos vult ostendere extitisse causam ut civicae religionis naturalia vincula rumperet. cum enim Sinon, ut dicebat, nihil tale de civibus ob culpam (quae nulla fuerat) meruisset, iniusto supplicio propter unius Ulixis inimicitias destinari non debuit ac per hoc videtur iustas causas habere proditiois quem non iam civem, sed alienum esse constabat. cui enim non est a civibus exhibita religio, cui ultimum supplicium praeparatum fuerat desiit habere religiosum civis nomen illique omnes in hostium numerum fuerant redigendi qui omnem civis adfectum nulla ex causa nulloque existente crimine abiecerant. cumque tales extitissent in civem, non ut civis, sed ut reiecti proditione decipi meruerunt. *fas mihi Graiorum sacrata resolvere iura, fas odisse viros atque omnia ferre sub auras, si qua tegunt*: ecce cum summam deprecationis suae colligeret, ostendit se a suis alienum, liceat, inquit, mihi Graiorum sacrata resolvere iura, quasi iam ipse Graecus non esset vel illi eius socii non fuissent. *fas odisse viros atque omnia ferre sub auras, si qua tegunt*: liceat, inquit, odisse vel prodere eos qui cives mei esse noluerunt. haec ad deprecationem et commendationem Sinonis pertinent, cetera alium ordinem tenent; nam Sinon illi primo parti respondet qua supra Priamus dixit „amissos hinc iam obliviscere Graios, noster eris“. idcirco ait *teneor patriae nec legibus ullis*; parum enim fuerat professum Graium se esse desisse, nisi etiam illud ostenderet, factum esse Troianum hoc est abiecissee quod natus est et esse quod provenerat benivolentia Troianorum. *teneor patriae nec legibus ullis*; plus est enim voluntate retineri quam legibus, alterum quippe ex studio purae mentis, alterum ex necessitate descendit. *tu modo pro-* 160 *missis mancas servataque serves, Troia, fidem*: apostropham

1 ipse ed. 12 abiecerunt R -rant r = L. 13 non ut civis LR fide protegi add. in marg. r', sed nihil desideratur.
 14 reiecti LR reiecta ed. | decipi LR hostis officia ed. 24 primae ed. 27 Graium om. ed.

ad ipsam civitatem fecit, qua se ostendit suspectum esse ne forte post narrationem omnem iuberetur occidi. tu, inquit, Troia, conservatori tuo fidem serva; mereor enim vicem qui prior salutis tibi beneficium confero. *si vera feram, si magna, rependam*: pendere dicimus erogare aliquid vel quicquam cuilibet conferre. usus est ergo Sinon tali verbo, ut diceret rependam, quasi tantum reciperet quantum dederat, hoc est ut salutem mereretur qui se adserebat salutis beneficium praestare. idcirco posuit si vera et magna pro incolunitate tua feram, debeo paria rependere. respondit igitur etiam illi parti et pollicitus est se vera dicturum, quoniam Priamum meminerat dixisse „mihique haec edissere vera roganti“. incipit sequentia, quia quaesitum ex eo fuerat „quo molem hanc inmanis equi statuere? quis auctor? quidve petunt, quae religio aut quae machina belli?“ sed quia in propositionis ordinatione et responsionis vitium non est, si non singulis ita ut sunt proposita pareatur, incipit iste ab ea parte quam novissimam quaesierat Priamus. idem enim ex eventu postremam posuit, Sinoni vero, ut fallendi promptior pareret occasio, inter initia fuerat necessaria.

Incipit ergo quae religio? *omnis spes Danaum et coepti fiducia belli Palladis auxiliis semper stetit: hoc falsum est, sed illud verum impius ex quo Tydides sed enim scelerumque inventor Ulixes fatale adgrèssi sacro avellere templo Palladium caesis summae custodibus arcis corripuere sacram effigiem manibusque cruentis virgineas ausi divae contingere vittas.* item subiungit falsa, ut media veritas superioribus et deinceps mendaciis positis adderet fidem: *ex illo fluere ac retro sublapsa referri spes Danaum, fractae vires, aversa deae mens. nec dubiis ea signa dedit Tritonia monstris. vix positum castris simulacrum, arsere*

5 *pendere* LR *rependere* ed.: Don. ita verbum explicat, ut, quoniam *pendere* sit erogare, *rependere* idem esse dicat quod recipere! post magna distinxit secundum interpretationem.

10 *fereram* R corr. r = L. 17 *et responsionis* LR et om. ed.

19 *et eventu* ed. 20 *postremam* R -mum L ed.

*coruscae luminibus flammae arrectis salsusque per artus
sudor iit terque ipsa solo (mirabile dictu) emicuit parmam- 175
que ferens hastamque trementem. disseramus iam quem-
admodum verum Graecorum factum poeta extulerit, quem-
5 admodum more praecipui oratoris unius invidiam criminis
aliis quoque ex eo venientibus criminibus cumulaverit.
aliter enim Minervam gravius iratam sacrilegis persuadere
non posset falsus ipse narrator, nisi ostenderet eam mul-
tiplici congerie scelerum provocatam amorem pristinum in
10 acerbum odium commutasse. inpius ex quo Tydides sed
enim scelerumque inventor Ulixes: debuit primo admissa
scelera narraturus talis personas ostendere quae audere
inlicita et facere potuissent. idcirco singula singulis dedit
alterum appellans inpium qui in illo scelere et divina
15 iura et humana violasset, alterum dixit inventorem sce-
lerum hoc est qui nunquam invenerit quod recte probari
potuisset. inventor scelerum proprie est qui relictis usi-
tatis nova invenit scelera, peior est inventor scelerum
sceleratis, quia ipse invenit unde ex innocentibus scelerati
20 reddantur. fatale adgressi sacrato avellere templo Palla-
dium: in singulis singula sunt genera sacrilegii: fatale
hoc est in quo staret fatum Graecorum; dixerat enim
Palladis auxiliis semper stetit, est ergo sacrilegium; ad-
gressi avellere, ut cum sacrilegio conveniret crimen vio-
25 lentiae; nam adgredi et avellere violentorum est; sacrato
avellere templo; si diceret templo, levius fuit; multa enim
sunt templa quae sacrata non sint nec habeant aliquam
venerationem perindeque contempta non laedant, consecrata
vero si attrectata vel leviter fuerint, graviter commoventur;
30 avellere templo Palladium: Palladium cum pronuntiamus,
pondus addendum est; in ipso enim nomine magnitudo
numinis expressa est. caesis summae custodibus arcis:
sacrilegium cum homicidio et homicidio admissio in ipsa*

3 *dixeramus* ed. 12 *audere* LR *videre* ed. 19 *sceleri-*
tatis R. 26 *fuit* LR *esset* ed. 27 *sunt* LR ed. *sint* nos. |
habent ed. 28 *laedunt* ed. *laedantur*?

summa arce hoc est ubi simulacri ipsius sacrarium fuit. augmentum criminis admissi homicidii in plurimos et templi custodes, qui humanitatis contemplatione et respectu praesentis numinis cui obsequebantur contingi ne levi quidem iniuria debuerant. augetur autem crimen homicidii etiam 5 ex merito personarum, custodes enim templi non adhibiti fuissent nisi probatae vitae homines et admodum religiosi, casti quoque ac pudici, qui deae tantae ac virgini inservire meruissent. corripuere sacram effigiem manibusque cruentis virgineas ausi divae contingere vittas: videamus 10 scelus admissum in deam quomodo coeperit vel quemadmodum fuerit exaggeratum. aggressi sunt templum, inquit, et sacratum templum quod ingredi quemquam sine veneratione nefas esset, custodes caesi et usque ad ipsum simulacrum gradatim ventum visumque nefariorum oculis 15 et pollutis sanguine humano manibus impiis contrectatum, usque eo ut non solum simulacri corpus verum etiam vultus eius et virginalis vittas quas in capite gestabat incestare ausi sint. completa narratione veri facti, quod etiam ipsis Troianis cognitum fuit, mendacii figmentum 20 artificiose coniungit dicens ex illo fluere ac retro sublapsa referri spes Danaum, fractae vires. verborum superiorum memorem Sinonem posuit; nam quia dixerat omnis spes Danaum et coepti fiducia belli Palladis auxiliis semper stetit, hic dixit ex illo fluere ac retro sublapsa referri 25 spes Danaum. spes, inquit, Graecorum stabat propitio Palladis numine, spes fluebat et stabilitate perdita retrorsum labebatur laesa tot sceleribus dea. aversa deae mens: propter duorum sceleratorum in pie nefarieque commissum ab omnibus Graecis numinis favor abscessit. dixit ergo 30 et laesam Minervam et causas offensionis exposuit, memoravit etiam hoc genere Graecorum spem esse subversam. dicit argumentum multiplex quo iratam deam potuit ap-

S quoque LR que ed. 11 deum ed. 20 mendacio ed.
 21 adiungit ed. 23 quia om. ed. 27 posita R perdita r = L.
 29 inpium nefariumque r. 33 multiplexque LR m. quo r
 quomodo ed. et transpos. | iratam deam L irata dea R ed.

parere. vix positum castris simulacrum, arsere coruscae
 luminibus flammae arrectis. hoc primum, inquit, indicium
 iracundiae suae dedit commotum tot sceleribus numen;
 mox enim ut eius simulacrum in castris est positum, ex
 5 oculis inanimalis materiae flammae non leves, sed in modum
 fulminis mittebantur. dicit etiam secundum signum salsus-
 que per artus sudor iit. sudor ex simulacro non potest
 profluere, nisi cum aliquid mali portenditur. tertium si-
 gnum terque ipsa solo (mirabile dictu) emicuit. hoc quo-
 10 que fieri non potuit, ut se moveret simulacrum cui deerat
 substantia qua id posset implere, nisi cum perniciēs aliqua
 praenuntiabatur. parmamque ferens hastamque trementem
 quartum signum gravissimum, perniciem evidenter osten-
 dens; nam se hostem sic professa est erigendo scutum
 15 hastamque quassando, quod non facit aliquod simulacri
 numen, nisi cum alicui comminatur interitum. completo
 eo quod iussus est dicere, quae religio, incipit quis auctor
 exponere et quo molem hanc inmanis equi statuere?
 quidve petunt? *extemplo*, inquit, *temptanda fuga canit*
 20 *aequora Calchas nec posse Argolicis excindi Pergama telis.*
omina ni repetant Argis numenque reducant quod pelago
et curvis secum avexere carinis. et nunc quod patrias vento 180
petiere Mycenae, arma deosque parant comites pelagoque
remenso improvisi aderunt. ita digerit omnia Calchas. hanc
 25 *pro Palladio moniti, pro numine laeso effigiem statuere,*
nefas quae triste piaret. hanc tamen immensam Calchas 185
attollere molem roboribus textis caeloque educere iussit, ne
recipi portis aut duci in moenia posset neu populum anti-
qua sub religione tueri. Calchantem adserit vatem laesam
 20 *deam ab Argis ad Troiam revocari iussisse, ut ostenderet*
 quis auctor. dicit etiam quidve petunt, hoc est quid
 disponant: et nunc quod patrias vento petiere Mycenae,

3 commotum LR cum esset c. ed. 6 fluminis LR corr.
 r ed. 11 post L p R posset r ed. 13 gravissimam R.
 17 iusus LR visus ed. 20 nec LR non ed. 21 argi R
 argis r. 22 advexere R ipse corr. = L adv. ed. 27 ne
 recipi LR neu r. ed. 32 quo LR quod r.

arma deosque parant comites pelagoque remenso improvisi
 aderunt, ita digerit omina Calchas. dixit quod Troianis
 esset contrarium, scilicet redituros Graecos, ut cetera facilius
 crederent. religionis ergo placandae causa factum esse
 adserit, ut expiarentur quae memoraverat per scelus admissa. 5
 exponit dehinc quo molem hanc inmanis equi statuere,
 hoc est cur tantae magnitudinis. idem, inquit, Calchas
 iussit grandem molem fieri, ne portas vestras posset intrare;
 hoc enim pacto adserebat favorem deae ad vestrum auxi-
 lium esse rediturum. *nam si vestra manus violasset dona* 10
 190 *Minervae, tum magnum exitium (quod dii prius omen in*
ipsum convertant) Priami imperio Phrygibusque futurum:
 si laesissetis equum ipsum qui in honorem tanti numinis
 factus est, multiforme exitium conflare posse Troianis, sed
 hoc ne velut in maledictum proficeret Troianorum, addidit 15
 quod dii prius omen in ipsum convertant. in conclusione
 ait *sin manibus vestris vestram ascendisset in urbem, ultro*
Asiam [magno Pelopea ad moenia bello venturam et nostros
ea fata manere nepotes]: satis illis profuturum, si ipsorum
 manibus in patriam duceretur, usque adeo ut Troianos 20
 firmaret ad excindendum Graiorum imperium ultro esse
 venturos et in eorum nepotes omne exitium esse rediturum.
 195 *Talibus insidiis periurique arte Sinonis credita res*
captique dolis lacrimisque coactis: quia poterat dici Aeneae
 cur tam faciles, cur tam creduli, cur in vestris periculis 25
 minus diligentes et cauti, cur belli tempore hostem ista
 adserentem putastis vera simpliciaque dixisse? ait credi-
 dimus, cum iuraret (omnis enim religiosus, qui periurus
 esse non potest, facile fidem iurantis admittit), credidimus,

4 *factum se esse* LR *se del.* ed. 13 *laesisset* ed.

14 *Troianis* LR *Tr. ait* ed. 17 *sin* — 22 *rediturum* in mem-
 brana abrasa scripsit r'. 17 *ascendisse* L. 18 *magno* —
 19 *nepotes* deest in L (R?), sed explicatur; omissa habet r'
 (fortasse haec ut suppleret erasit quae R scripserat cf. 203).

19 *satis* L ed. *adseruit satis* (r' in) R. | *illi* ed. 22 *esse*
rediturum L *esse* om. (r' in) R. 26 *cauti* LR c. *fuistis* ed.

27 *credimus* LR (infra *credidimus*) corr. r ed. 28 *quippe*
iurus R corr. r.

cum fleret, aestimantes illas lacrimas vero morsu doloris, non fraude mentientis effundi. quod ait capti dolis et lacrimis coactis, post interitum cognitum est, non illo tempore quo Sinon loquebatur. dolis vero capti hanc
 5 habet rationem: doli enim definitio est cum aliud agitur, aliud simulatur; aliud ergo in animo Sinonis fuit, aliud in verbis et lacrimis et in equi mole tam magna, quae non religio, ut figmentis adsertum est, sed imperii Troiani pernicies fuit. *quos neque Tydides nec Larissaeus Achilles.*
 10 *non anni domuere decem, non mille carinae:* unius fraude decepti sumus qui fortissimorum manibus et ingentis numeri per annos decem non sumus superati. complexus est hic personas specialiter positas, numerum mille carinarum, temporis vero ratione excusationem praetexuit
 15 monstrans imperium Troiae non virtute aliqua, sed insidiis et fraude esse superatum. insidiae fuerunt in equi fabrica, reliqua in persona Sinonis. interea videtur illi propositioni Priami non respondisse qua dictum est aut quae machina belli? sed quid opus fuerat huic respon-
 20 dere, cum aliorum traxerit equi rationem quae fuerat Troianis et ipsi regi suspecta? *hic aliud maius miscris multoque tremendum obicitur magis atque improvida pectora* 200
turbat: omni occasione purgat Aeneas crimen perditae civitatis et regni et in eo ipso in quo reprehendi poterat
 25 partis laudis exquirat ostendens, ut superius positum est, Graecos non virtute, sed dolis et fraudibus consecutos esse victoriam, adiungit hoc quoque, etiam dolos ipsos atque ipsas fraudes potuisse Troianorum astutia subverti, si studium superum diversae partis consilia non in tan-
 30 tum fovisset, ut Troianorum etiam mentes omni errore confunderet. denique adnectit quod hoc ipsum ostendat et probet: *Laocoon, ductus⁶ Neptuno sorte sacerdos, sol-*

1 existimantes ed. 5 enim om. ed. 13 numerum LR per numerum ed. fortasse numero vel ac numerum? 27 etiam om. ed. 28 astutias L is superser. II man. astutia// R cum rasura astutiis ed. | averti LR ed. vel subverti r' in marg., quod recipiendum putavi. 32 Neptuno LR -ni r.

lemnīs taurum ingentem mactabat ad aras. Laocoon, inquit, non sua nec cuiuslibet voluntate, sed iudicio sortis Neptuno sacerdos exciderat, quod munus procul dubio non sine arbitrio divino per sortem Laocoonti apparebat iniunctum. debuit ergo ipsorum favore tutus esse adversus omnem 5 vitae suae perniciem, quorum voluntate fuerat ordinatus, sed nihil hoc valuit, ubi per sacrificantis interitum ad omnium Troianorum et ipsius patriae dispositum tendebatur exitium, in tantum ut ipse Neptunus sacerdotem suum sacrorum sollemnia gerentem in ipso adhuc actu 10 constitutum, mactantem ingentem taurum hoc est optimum, cuius forma amplissima speraverat sese numini placiturum, nec iuverit aliquo auxilio et magis eius hostibus hoc est geminis anguibus, quo facilius pervenirent, placidum praeberit mare. hoc est quod ait *ecce autem gemini a Te- 15 nedo tranquilla per alta.* potuimus hoc signo praevidere manifestam imminere perniciem; significabant enim hostis venturos a Tenedo, et maximos duces et geminos. ubicumque ponitur *ecce autem*, res horrenda et repentina significatur, ut (318) „*ecce autem telis Panthus elapsus 20 Achivum*“ et (526) „*ecce autem elapsus Pyrrhi de caede Polites*“ et multis aliis locis est positum. *horresco referens*: quanto cum tremore visum est cuius relatio sine perturbatione animi non potuit explicari! descriptio venientum satis aperteque terribilis; nam festinatio et oculi ardentes 25 et linguae saepe continueque vibrantes demonstrabant alii cui adlaturos interitum. hoc ostendit dicendo *immensis 205 orbibus angues incumbunt pelago pariterque ad litora tendunt, pectora quorum inter fluctus arrepta iubaeque sanguineae exuperant undas, pars cetera pontum pone legit 30 sinuatque immensa volumine terga. fit sonitus spumante 210 salo, iamque arva tenebant ardentisque oculos suffecti sanguine et igni sibila lambebant linguis vibrantibus ora.*

3 exciderat LR exierat r ordinatus erat ed. 20 ut —
 21 Achivum om. R suppl. r'. 25 aperteque L aperta cum ras. R
 aperteque r possis aperta atque suspicari, sed cf. 5, 670 satis
 vehementerque. 29 iubetque LR corr. r.

diffugimus visu exangues. pontum pone legit id est transmittit, transit, ut alio loco (3, 292) „litoraue Epiri legimus“, quod est praeterimus. quod autem in reliqua venientum descriptione est solum hoc continet, quia diversis terroribus fuerat plenum. venientibus vero anguibus ad terram diffugimus, inquit, exangues, visu ipso consternati: quoniam de anguibus loquebatur, adlusit, ut diceret diffugimus exangues. exangues tamen proprie significantur sine sanguine; calor enim, quo constat sanguis in corpore, si metus intervenerit, qui frigore non caret, excluditur perindeque convalescente gelida passione consumitur quod calebat. *illi agmine certo Laocoonta petunt:* agmen dicitur actus serpentum; cursus enim et iter pedum est, quos constat non habere serpentes, perindeque inproprium est, si hos dicamus ambulare vel currere. Laocoonta petunt certo agmine, ipsum scilicet sacrificantem. *et primum parva duorum corpora natorum serpens amplexus uterque implicat et miseros morsu depascitur artus:* impietatem hic superum vehementer expressit. primo enim sacerdos in ipsa adhuc sacrorum solemnitate constitutus adpeti pernicie tanta non debuit, concremari etiam filiorum exitio, occidi, cum pater filiis subvenire niteretur insontibus, ipsi etiam parvuli, qui in illa aetate nihil audere aut committere potuissent, crudeli morte interisse. cetera descriptio serpentum ad demonstrandam saevitiam facti pertinet et ad crudelitatem numinum confirmandam. interea necatis liberis, cum ipse quoque pari casu urgeretur ad mortem, *clamores, inquit, horrendos ad sidera tollit, qualis mugitus, fugit cum saucius aram taurus et incertam excussit cervice*

3 quod aut L quot autem R quod autem r quod ait ed.
 4 descriptione eius LR eius om. edF est nos. 13 actus LR tractus r. 21 etiam LR nec cum ed. nedum etiam r' (quaere in marg. r). 22 occidi L occiditur R. | cum pater LR pater cum r. 23 audire R corr. r. 24 potuissent LR p. ut ed. | interissent LR interierunt r interire meruissent ed. interisse nos (sc. non debuerunt). | cetera LR reliqua ed. 27 casu R cusu L cursu ed. 24 aram LR aras ed.

securim: qualis tollit mugitus, cum aris taurus admotus non pleno ictu percutitur et aras effugit, talis emittebat Laocoon clamores ad sidera. reprehendentis scilicet animo faciebat, quod nec subvenirent tam saeva perferentibus et indigna fieri paterentur. adlusit autem de mugitu tauri, 5 quoniam in illo sacrificio taurum fuisse memoraverat. tollit bis accipiendum est, ut sit tollit mugitum taurus, tollit Laocoon clamores ad sidera, ut illo vel vox per-
 225 veniret unde insontibus non potuit subveniri. *at gemini lapsu delubra ad summa dracones diffugiunt saevaeque pe- 10 tunt Tritonidis arcem sub pedibusque deae clipeique sub orbe teguntur*: confirmatur ista coniectura, quod non inertia sua neque sola Sinonis fraude, sed inimico etiam deorum studio et vel maxime ipsius Minervae, cuius donum Laocoonis manu constabat esse pulsatum, Troiani decepti 15 sint, cum dracones ambo perfecta Laocoonis ac liberorum poena ad templum Minervae contenderunt nec solum contenti fuerunt parietibus templi, sed ad ipsam quoque arcem, hoc est ubi deae simulacrum stabat, celeri lapsu pervenerunt vestigiisque eius et clipeo contecti sunt. 20 mirandum non est clipeo et simulacri vestigiis tegi potuisse quos supra et longos et validos dixit et multiplici ambitu circumdedisse Laocoonis corpus ac liberorum et fuisse superfluum partem. interea amplexus dixit serpentum, cum pueri et Laocoon necarentur, ut ostenderet Ver- 25 gilius esse blandos, esse aliquando etiam perniciosos amplexus. vulgatum autem constat et omnibus manifestum in mari angues, in terra serpentes, in templo dracones poetam dixisse.

Tum vero tremefacta novus per pectora cunctis in- 30 sinuat pavor: tum vero tunc magis; supra enim dixit horresco referens et diffugimus visu exangues, nunc autem perfecto Laocoonis et filiorum exitio et draconibus con-

1 *securum* R *securem* r. 3 *scilicet* om. ed. 4 *faciebat*
 LR *tollebat* ed. 26 *esse blandos* LR *esse* om. ed. 31 *tum*
magis ed. 32 *autem* LR *vero* ed.

ditis sub scuto et pedibus deae magis magisque creverat
 pavor. *et scelus expendisse merentem Laocoonta ferunt,* 230
sacrum qui cuspide robur laeserit et tergo sceleratam in-
tors'erit hastam: ex argumento eiusmodi timida omnium
 5 coniectura ducebatur, omnes quippe arbitrabantur Lao-
 coontem meritum poenas dedisse utpote eum qui donum
 Minervae violasset. de poena filiorum Laocoontis, qui in-
 sones necati sunt nec quicquam admiserant, nihil hoc loco
 dixit; natorum enim durum interitum, quem ante suam
 10 mortem Laocoon viderat, inter paterna supplicia nume-
 ravit. *ducendum ad sedes simulacrum orandaque divae*
numina conclamant: omnium una fuit eademque sententia
 atque ab universis concordanti voce clamabatur ducendum
 in patriam simulacrum equi et numinibus laesis atque
 15 offensis satis esse faciendum. *dividimus muros et moenia*
pandimus urbis. accingunt omnes operi pedibusque rota- 235
rum subiciunt lapsus et stuppea vincula collo intendunt:
 plena describitur amentia Troianorum; nam eo tempore
 quo nec finitum bellum fuerat nec positum neque aliqua
 20 coniuratione sopitum muniri magis quam prodi civitas
 debuit. *scindimus, inquit, muros et hoc facto totam pro-*
dimus hostibus civitatem; muris enim inconsulte patefactis
interiora moenia pandebantur. ecce et augmentum sceleris:
accingunt omnes operi, ne quis ab illo nefario et inpio
 25 *facinore esset immunis, pedibusque rotarum subiciunt lapsus*
et stuppea vincula collo intendunt, quaerebantur celeritatis
remedia, ut mature in patriam mitteretur interitus; nam
pedibus ingentis machinae subiciebant rotas et funis in-
tendebant collo, ut rotarum mobilitas et tractus funium
 30 *et civium atque aetatum omnium et sexuum nisus exitiale*

4 *augmento* LR *argumento* r edF. | *huiusmodi* R. 6 *meri-*
tum LR *meritam* r *merito* ed. | *poenam* R *poena* L -as II man.

8 *nec* LR *qui nec* ed. | *admiserit* R. 20 *coniuratione* LR
coniunctione ed. | *prodi* LR *patefieri* ed. 21 *pacto* ed.

22 *hostibus* om. R. 28 *rotarum* LR *lapsus* add. rHO ed.
rotas nos, quia *mobilitas* sequitur (potest archet. *rotar* habuisse,
 quoniam r et s saepe permutantur). 30 *nisus* LR *conatus* ed.

illud malum celerius in patriam ducerent. *scandit fatalis
 machina muros feta armis. pueri circum innuptaeque puellae
 sacra canunt funemque manu contingere gaudent:* ibat in
 patriam ultimum fatum, et puerorum utriusque sexus in-
 prudens aetas secuta errores nostros religiosa cantabat, 5
 exerebant innoxii parricidalis manus patriae simul, paren-
 tibus ac sibi ducentes exitium. quisquis funem contigisset
 vel rotarum lapsus adiuuaret laetabatur existimans diis sese
 240 talibus officiis placiturum. *illa subit mediaeque minans
 inlabitur urbi:* mira admodum descriptio ingredientis equi; 10
 cum enim traheretur tanta magnitudo, cum quodam tre-
 more movebatur. hunc tremorem Vergilius ratione tem-
 poris dictante vertit in comminationem, ut non tam moveri
 videretur magnitudine sua quam minari. mediaeque minans
 inlabitur urbi: nisi ordinatio verborum competenter fiat, 15
 remanet poeta in vitio. quomodo enim equus in media
 urbe labebatur qui portas nondum fuerat ingressus? poste-
 rius enim dictum est quater ipso in limine portae sub-
 stitit. ordinamus ergo sic, ut nec vitium sit et mani-
 festior intellectus appareat: illa subit et inlabitur et nondum 20
 ingressa iam mediae urbi minari videbatur. *o patria, o
 divum domus Ilium et inclita bello moenia Dardanidum!
 quater ipso in limine portae substitit atque utero sonitum
 quater arma dedere. instamus tamen inmemores caccique*
 245 *furore et monstrum infelix sacrata sistimus arce:* non, 25
 inquit, in hac causa dii patrii defuerunt; nam omne malum
 quod mox fuerat venturum ipsis per signa monstrantibus
 evidentissime proditum est. sed mens inpedita plenis erro-
 ribus id quod pro nostra salute faciebat non curavit ad-

2 *pullae* LR corr. L II man. r. 5 *religiose* ed. 6 *exer-*
cebant ed. 8 *adiuverat* LR *adiuvisset* ed. *adiuaret* nos. |
diis sese LR *se diis fore* ed. 15 *fiat* L, sed ita scriptum, ut
piat legi possit, quod R habet, inde *accipiatur* L II man. H ed.
fiat r. 17 *nondum* LR *non* ed. 19 *ordinemus* ed. 26 *omnem*
alium L in *omne malum* corr. partim ipse partim II man.
 29 *faciebat* LR ed. vel *fiabat* r in marg. fortasse *faciebant* cf.
 5, 804?

vertere. in ipsa enim porta et frequenter substitit, hoc est lapsus eius inpediti sunt, et quotiens id factum est totiens ex eius utero armorum sonitus dati sunt. cumque haec fierent et res manifesta nec mente intellegeretur nec
 5 videretur oculis, inde magis gliscente amentia unde potuit insidiarum prodi commentum, factum est ut in sede religiosa crudelis fabricae latebrae conderentur. quod autem ait o patria, o divum domus Ilium, hoc adstruere voluit, illam civitatem non iam plurima templa multorum deorum
 10 habuisse, sed universam templum fuisse cunctorum. *tunc etiam fatis aperit Cassandra futuris ora dei iussu non umquam credita Teucris*: accessit, inquit, iis omnibus etiam denuntiatio Cassandreae, quae accepta non est, quia responsa eius fuerant Apollinis iussione damnata. *nos de-*
 15 *lubra deum miseri, quibus ultimus esset ille dies, festa velamus fronde per urbem*: tanta, inquit, nos per idem tempus dementia presserat, ut imminente nostro et civitatis exitio laetis frondibus templa omnia tegeremus. non dixit coronavimus templa, sed teximus, ut ostenderet
 20 satis officiosos fuisse iuxta deos qui in illa clade cum ipsis essent cultoribus perituri.

Vertitur intrea caelum et ruit Oceano nox involvens 250
umbra magna terramque polumque Myrmidonumque dolos:
 vertitur caelum et ruit nox. hoc vult adludere, quod
 25 versata aliqua re cadat ex ea quod intrinsecus tenet. versato ergo caelo quod praebebat lucem tenebrae ex eo continuo ceciderunt hoc est nox diei successit, ut insidiis Graecorum suffragium quoque nocturni temporis iungeretur. involvens umbra magna terramque polumque Myrmidonum-
 30 que dolos. involutum dicimus quod, cum apparet primitus, dehinc opertum penitus oculorum conspectibus abiuratur, involuta igitur dixit omnia, utpote quae non viderentur obsistentibus tenebris. *fusi per moenia Teucri conticuere,*

4 manifesta LR manifestae ed. | intellegerentur — 5 videntur LR ed. -retur nos. 11 operit R corr. r. 12 iis LR his ed. 31 abiuratur LR abstrahitur edF.

sopor fessos conplectitur artus: necessitate, inquit, laboris ac temporis silentium factum est omnium omnesque dormierunt fusi, laboris propter equi tractum, temporis vero quo homines natura urgente coguntur in somnum. *et iam*
 255 *Argiva phalanx instructis navibus ibat a Tenedo*: iter per 5
 terram dicimus fieri, hoc tamen loco ibant inquit, hoc est navibus ferebantur, quoniam insulam dixerat Tenedum, ne, si navium non fecisset mentionem, putaretur inmemor sui, ut terram poneret quam secundum descriptionem superiorem nullam esse constabat. *tacitae per amica silentia* 10
lunae litora nota petens: multi vitium putant scribentis, ut qui dixit „et ruit Oceano nox involvens umbra magna terramque polumque Myrmidonumque dolos“ hic diceret tacitae per amica silentia lunae. nullum in hoc vitium est, si quidem nonnullae noctes habent primas partis 15
 tenebrosas, sequentis vero luna superveniente inlustris. tale ergo noctis tempus elegerant Graeci quod tenebras haberet oportunas complendis insidiis et somni quietem daret et dehinc aliquid luminis ex radiis lunae, ut sine periculo vel errore venirent a Tenedo ad civitatis ex- 20
 cidium. litora nota petens, ut duo venientibus suffragarentur, luna et litorum notitia. *flammas cum regia puppis extulerat*, quia, venientis Sinon si videre nequibat, flammaram lumine adventum suorum poterat noscere. quo cognito idem Sinon, *fatisque deum defensus iniquis*, hoc 25
 est voluntate deorum ad Troianorum adversa servatus, qui solus pervigilans est propter complendas insidias, [*inclusos utero Danaos et pinea furtim*] *laxat claustra Sinon*.

3 laboris LR labore r ed. (falso cum fusi coniungentes).
 temporis vero LR (non mut. r) concepto tempore v. ed. 6 ibant LR ed.: aut navibus excidisse aut hoc est post navibus transponendum esse puto. 7 Tenedon ed. 10 nullam LR ed. insulam? 15 habeant LR habent r ed. 18 et somni LR et quod. s. ed. 21 suffragarent R. 23 si transpos. ed. 27 et propter LR quaere adnotat r et — insidias ante qui transpositum vel et propter timorem additum vult r' est pro et corr. edF. 28 inclusos — furtim deest in LR, sed explicatur.

illos patefactus ad auras reddit equus: hos, inquit, auris 260
reddidit equus quos tenebat inclusos. bono verbo usus est
reddit: quos, inquit, latebris occultandos acceperat reddit
aeri; non potuit dici reddit luci eductos ex tenebris, quon-
5 iam nox fuerat. *laetique cavo se robore promunt*: laeti
vel propter conservationem salutis suae vel quia provenerant
quae desperatam multo tempore victoriam complere
potuissent. incipiunt enumerari qui fuerant clausi, ut spe-
cialiter eorum nominibus et meritis expressis ostendatur
10 in causa reipublicae hoc est publici commodi optimum
quemque salutem suam debere contemnere: *Thessandrus*,
inquit, *Sthenelusque duces et dirus Ulixes*. ecce ostendit
et nomina et dignitates, sed licet Ulixis non dixerit digni-
tatem, intellegitur tamen etiam de ipso dixisse. cum enim
15 dicit duces et iis Ulixen adiungit, etiam ipsum potest
videri ducem posuisse. potest etiam sic, ut idcirco de
Ulixis dignitate tacuerit, quoniam fuit nota persona.
tribus evidenter ostensis, ne continuatio nominum fasti-
dium faceret, quemadmodum universi per equi altitudinem
20 descenderint ad terram in medio posuit. *demissum*, inquit,
lapsi per funem: haec descriptio et ad superiora nomina
pertinet et ad ea quae posterius posuit. *Athamasque Thoas-
que Pelidesque Neoptolemus primusque Machaon et Mene-
laus et ipse doli fabricator Epeus*: doli fabricatorem non
25 fabrum intellegere debemus, quoniam tanta moles ab uno
fieri non potuit, sed inventorem fraudis ipsius. omnes, ut
dictum est, demissum lapsi per funem. quod ipsum satis
ingeniosum fuit, ut taciti per funem laberentur, ne ex
altitudine saltu venientes in terram aut laederentur aut
30 strepitu suo dormientis facerent excitari. denique etiam
hoc profecit ad effectum fraudis, usque adeo ut nec ipsi
vigiles armatos subito emersisse sensissent. *invadunt* 265

1 aeri pro auris ed. post. 6—7 pervenerant quo ed.
8 incipit nunc enumerare r'. 11 thesandrus L. 12 inquit
om. ed. 15 iis LR his ed. 19 faceret LR pareret ed.
22 achamasque LR. 23 neptulemusque LR. 24 ipheus LR.
27 satis om. ed.

urbem somno vinoque sepultam. caeduntur vigiles: insperatum malum vigiles primo pertulerunt et ante omnis occisi sunt, ne nuntiarent suis quae gererentur. portisque patentibus omnis accipiunt socios atque agmina conscia iungunt: portas patentis dixit et illam quae vere porta 5 fuerat et illam quae propter equi transitum fuerat procurata. ordinatur autem sensus sic: caeduntur vigiles portisque patentibus omnis accipiunt socios atque agmina conscia iungunt et invadunt urbem somno vinoque sepultam, ne sit vitium poetae quod primum invasam urbem 10 posuit ac postea descripsit socios omnis receptos esse per portas. non enim soli qui in equo fuerant conditi omnem poterant invadere civitatem, sed prudenter agendi ordo servatus est nec aliquid temere factum. nam primo patefactus est equus, dehinc vigiles occisi, ne hoc ipsum nun- 15 tiarent universis, suscepti quoque omnes socii, tunc per totam urbem sparsi sunt et ad vicem mortuorum dormientis caedere coeperunt, quippe quos duplex oppresserat malum, vinum plurimum et ex fatigatione altior somnus. ecce laus honorum civium; periculo quippe paucorum 20 procurata victoria est quae annis decem et mille navibus et infinito armatorum numero quaeri non potuit.

Tempus erat, quo prima quies mortalibus aegris incipit et dono divum gratissima serpit: ne crimen esset ipsius Aeneae quod ipso dormiente civitas interisset, iusta et 25 multiplex praetenditur excusatio. omnes, inquit (252), quieto silentio tenebantur (dormiebant bene diceretur, si somno tantum et non etiam vino viderentur oppressi), se tamen Aeneas adserit ea hora quietum fuisse qua omne animantum genus reficit somnus, cuius initia tantum pon- 30 deris habent tantaque vi mentes opprimunt, ut omnium cogitationum cura summota altius sopiantur. cumque sit somni divinum munus et ad refectionem hominum diis

10 *ne LR ut ed. | invasam LR fraude expugnatam ed.*
 27 *dormiebant LR et d. ed.* 28 *sed LR ed. se nos.* 29 *quietum LR se quietum ed. (vel quietis tum r' in marg.).* 33 *somnus ed.*

volentibus attributum, crimen non est, si concesso tempore
 dormiatur. *in somnis ecce ante oculos maestissimus Hector* 270
visus adesse mihi largosque effundere fletus: hic Vergilius
 tractat non veras, sed verisimilis imagines videri, cum ali-
 5 quae dormientibus offeruntur. idcirco dixit ex Aeneae
 persona visus adesse, quia Hector illi non verus neque
 ipse qui fuit, sed verisimilis visus est: incipit iam ima-
 ginatio ipsa: descripsit tristia omnia atque adversa signi-
 ficans, maestus, inquit, fuit largosque fletus videbatur
 10 effundere. *raptatus bigis, ut quondam, aterque cruento*
pulvere perque pedes traiectus lora tumentis, squalentem 277
barbam et concretos sanguine crinis vulneraque illa gerens
 quae circum plurima muros accepit patrios: gerens ad
 omnia pertinet, ut sit squalentem barbam gerens et con-
 15 cretos sanguine crinis gerens vulneraque illa gerens, ut,
 etiamsi nihil verbis nuntiasset, coniectura colligeretur fu-
 nesta portendere, utpote quae essent victi, occisi, tristis ac
 sordidi. *ultro flens ipse vidbar compellare virum et maestas* 280
expromere voces: ecce et hic adserit poeta non veras esse
 20 imagines, sed verisimilis quae videntur in somnis. deni-
 que non dixit Aeneas flevi aut locutus sum, sed visus
 sum mihi flere vel loqui, tristia sine dubio, quia talis
 persona videbatur adstare. *o lux Dardaniae, spes o fidis-*
sima Teucrum, quae tantae tenuere morae? quibus Hector
 25 *ob oris expectate venis? ut te post multa tuorum funera,*
post varios hominumque urbisque labores defessi aspiciamus? 285
quae causa indigna serenos foedavit vultus? aut cur haec
vulnera cerno? ille nihil nec me quacrentem vana moratur,
sed graviter gemitus imo de pectore ducens: errorem dor-
 30 mientis voluit poeta describere, ut quod optime noverat
 quasi nescius interrogaret, deinde eo tempore quo mani-
 festo discrimine tenebatur, eo tempore quo non ad inanis
 fabulas, sed ad insinuandum interitum Troiae et ad ex-

8 *descripsit* L *describit* R *describi* r *et describens* ed. | *tristitia* LR *tristia* r ed. 11 versus 274—276 *hei—ignis* lem-
 mati inseruit ed. desunt in LR neque explicantur.

citandum dormientem fuerat ventum. denique, dum vana
 superfluaque perquireret, non ille ad interrogata respondit,
 sed cur venisse videretur ductis ex alto gemitibus ex-
 pressit, qui tamen vel ex qua causa fuerint ipsi gemitus
 ipse in sequentibus evidenter ostendit. fugam quippe viro 5
 forti suadebat imago viri fortis, civi optimo optimus civis.
 quod ipsum non suaderet, si superesset aliquid cui posset
 ope aliqua vel auxilio subveniri. denique mox consequitur
 causa quae omnem vim desperationis ostenderet ipsaque
 omnis stricta brevitate concluditur, ut periculum praesens 10
 et mox inevitabile futurum vitari potuisset. ait enim *heu*
fuge, nate dea, teque his, ait, eripe flammis, scilicet non
 venturis interiecto spatio temporis, sed quae in praesenti
 et monstrari et videri potuissent. recte autem coepit a
 doloris signo dicens *heu fuge*; dolebat enim duo. qui 15
 enim ad auxilium debuit hortari virum fortem magis
 dicebat fugiendum ei. et, quod sic interierat totum, ut
 non superesset aliquid quod posset boni civis adiumento
 290 fulciri, additur secunda desperatio *hostis habet muros*:
 possedit hostis unde expugnari potuerat. tertia desperatio 20
ruit alto culmine Troia, hoc est concidit iam cui poteras
 subvenire. hi igitur fuere gemitus admonentis, quod omnia
 in unum mala nefariaque convenerant, fuga, ut dictum
 est, indicta viro forti et interitus Troiani imperii. verum
 ne desertae patriae genitalis incursurum se culpam arbi- 25
 traretur Aeneas, si id fecisset, augmentum plenissimae
 desperationis adiungit, ut hanc modis omnibus submoveret.
 nulla est quippe, si relinquatur quod sic periit, ut nulla
 possit opitulatione fulciri. quod ipsum ut apertius si-
 gnaret, addidit *sat patriae Priamoque datum*, ut plenum 30
 venisse interitum demonstraret. *si Pergama dextra defendi*
possent etiam, hac defensa fuissent: quia poterat Aeneas

1 *dum* LR ed. *cum?* 16 *hortare* LR corr. r. 19 *hostes* LR.
 20 *possidet* r. | *expugnari* LR *is reici* ed. | *potuerat* L *potuissent* R
 -*isset* r. 21 *alto* LR *alto a* ed. 27 *hanc* LR *hunc* ed. 28 *quippe*
 LR *culpa* r. 32 *possint* LR, sed infra *possent*. | *hec* LR *haec* r
hac r: lemma secundum interpr. distinxi. | *poterit* R *poterat* r = L.

dicere auxiliabor captae urbi, ille praevenit et ait contra tantam vim humanam nihil posse virtutem. et subnexuit huius rei probationem, si possent, inquit, Pergama humano auxilio communiri etiam hoc est adhuc, et mea potuit
 5 dextera defendi. sic ergo pronuntiandum est, ut dicamus si Pergama dextera defendi possent etiam. sic enim et alio loco (4, 38) positum legimus „placitone etiam pugnabis amori?“ hoc est adhuc. ipso verbo hic quoque usus est, scilicet potuisse sua dextera defendi patriam, si ei
 10 adhuc incolumitas sineretur. *sacra suosque tibi commendat Troia penatis, hos cape fatorum comites, his moenia quae magna, pererrato statues quae denique ponto:* ecce ostendit²⁹⁵ et fugiendum esse et non esse flagitium, si fugerit, cum ipsam patriam inducit Aenean velle liberari per fugam et
 15 *sacra et deos quibus aliquando viguit asportanda commendantem;* atque eo magis petendam fugam, quod constaret regnum illud ope hominis ulterius defendi non posse, quod nec dii sui tueri potuerunt. quantum autem Aeneae addatur ad meritum ex hoc datur intellegi, cum
 20 illi *sacra et deos suos intercepta Troia commendat;* aut enim nimium religiosum probare voluit aut ipsis religionibus conservandis aptissimum aut diis ipsis certe potio-rem. nullus enim commendatur nisi qui sit eo cui commendatur inferior. haec autem dicit *sacra et eos commemorat deos*
 25 *quorum poeta in themate mentionem fecit dicens (1, 6) „inferretque deos Latio“.* ecce etiam hic agitur causa fugituri, ne ullam ex eo contrahat culpam. suadet fugam imago viri fortis, suadet ipsa etiam patria, quae in auxilium sui viri fortis animum debuit invitare, datur fugi-
 30 turo deorum societas omniumque sacrorum. quid enim

4 potuit LR potuissent edF, sed defendi impersonaliter positum videtur, ut poetae verba variantur. 6 posset LR, sed supra possent. 7 placitione LR corr. L ipse r placidone ed.: 4, 38 nihil de hac interpretatione verbi etiam. 10 sine-
 retur LR relinqueretur ed. 11 has LR. 14 ipsam patriam LR ipsa patria defendi non possit ed. 15 quibus — commen-
 dantem om. ed. 28 patria om. R add. r.

Aeneas posset in ea causa in qua dii ipsi nec suis nec sibi adesse potuerunt? verum quia sacrorum et deorum debuit expressius ostendere rationem, a generalitate transiit ad speciem dicens *sic ait et manibus vittas Vestamque potentem aeternumque adytis ecfert penetralibus ignem.* 5 *sacra* dixit quae ad consecrationem pertinebant, vittas scilicet et aeternum ignem, deos dixit penatis et Vestam ipsam, hos cape fatorum comites: qui commendatur alicuius meriti debet ostendi, ut ipse quoque monstretur profuturus ei cuius auxilium senserit. idcirco ait hos cape fatorum 10 comites, adiuvabunt, inquit, fata tua, cum tui comites fuerint. his moenia quaere magna: magni sunt, inquit, magnum debes parare quod regant. hoc cum dicit, spem maximam futuri temporis pollicetur, ut calamitatis praesentis incommodum venturae prosperitatis utilitate pen- 15 setur. his, ait, statues moenia hoc est perficies. pererrato ponto: ut ostenderet vera se insinuare, praedixit prospera et iis laboriosa coniunxit.

Diverso interea miscentur moenia luctu et magis atque 20
300 *magis, quamquam secreta parentis Anchisae domus arboribusque oblecta recessit, clarescunt sonitus armorumque* 20
ingruit horror: completis, inquit, admonitionibus Hectoris malorum omnium vis diversis generibus cumulata est. nuntiabantur quippe caedes et luctus fragore armorum et lamentabilibus vocibus, incendia vero ingruere signi- 25
ficabant ingruentes aestus, quorum iam pulsabar ardoribus. nunc illud saltem profuit, quod domus patris mei longius fuerat submota. *excitior somno:* non dixit expergefactus sum; hoc enim aut ex satietate somni contingit aut de tranquillitate animi ac securitate mentis potest provenire: 30

3 transit L -iit II man. = R. 5 *etfert* R *ecfert* r = L.

7 *deos* LR edI *deo* edF^I *ideo* ed. post. 8 *cape* LR *accipe* ed.

13 *quod regant* om. ed. 18 *iis* L *his* R ed. 22 *com-*
plexis edF ut 640. 24 *nuntiabantur* R corr. r = L. | *et*

luctus LR *ex educto* ed. | *fragor* LR *fragore* corr. ed. 25 *et*

lamentabilibus LR *cum l. r.* 27 *nunc* LR *nec* r fortasse recte.

28 *fuerat* om. R add. r' = L.

quies ergo dormientis abrupta est. *et summi fastigia tecti
 ascensu supero atque arrectis auribus adsto:* volui, inquit,
 quid causae esset explorare de summo. ascensu igitur
 meo superavi summum tectum et attentis auribus singula
 5 coepi captare, comprehensurus scilicet ex alto quae videri
 per incendia possent vel audiendo cognosci. mittit simi-
 litudinem, ut ostendat quemadmodum civitas ardebat vel
 quemadmodum strepitus vel clamores diversi veniebant ad
 auris eius, comparans sibi pastorem, segetes vero ardentis
 10 incensae patriae, maiorem vim maiori violentiae, furentis
 austros saevientibus Graecis. idcirco ait *in segetem veluti
 cum flamma furentibus austris incidit aut rapidus montano* 305
*flumine torrens sternit agros, sternit sata laeta boumque
 labores praecipitesque trahit silvas, stupet inscius alto acci-*
 15 *piens sonitum saxi de vertice pastor. tum vero manifesta
 fides Danaumque patescunt insidiae.* tunc, inquit, incertis 310
 et dubiis recedentibus manifesta veritas patuit, tunc Grae-
 corum insidiae dominantibus iam malis nostris evidentis-
 sime claruerunt. narratis interea quae auribus acceperat
 20 incipit referre quod pertinebat ad visum: *iam Deiphobi
 dedit ampla ruinam Vulcano superante domus, iam pro-*
ximus ardet Ucalegon, Sigea igni freta lata relucent. iam,
 inquit, ardebat quicquid nostris parietibus proximum fuit,
 Deiphobi et Ucalegonis domus, iam funestis incendiis
 25 patriae inluminatum fuerat mare. *exoritur clamorque virum
 clangorque tubarum:* eo pertinet, quia dixit tum vero ma-
 nifesta fides Danaumque patescunt insidiae. tantum quippe
 profecerant Graecorum doli, ut nihil iam superesset quod
 occulte molirentur, usque adeo ut nec clamare metuerent
 30 nec suorum animos tubarum clangoribus excitare. videamus
 hic qualis Aeneae tractatus inducat, cui imago Hec-
 toris fugiendum dixerat et cuius aspectibus interitus patriae
 subiacebat. audito, inquit, tubarum clangore et aperto
 excidio civitatis accensus non fugi, ut Hectori visum est,

12 *incedit* LR corr. r. 24 *iam* LR et *iam* ed. 31 *in-*
ducatur ed. 32 *fugiendum* LR f. *esse* ed. | *affectibus* ed.

sed *arma amens capio*, hoc est omnibus adversis, mente turbata non in fugam, sed in arma conversus sum. *nec*
 315 *sat rationis in armis, sed glomerare manum bello et concurrere in arcem cum sociis ardent animi*: non enim, inquit, integram mentis intentionem habere potui quem
 5 tubarum licet hostilium clangor et excidium patriae genitalis accenderat. secutus igitur quod amat armatus et dimisso tutiore consilio, quod amentia confuderat, ardente patria ipse quoque ardebam furore bellandi, usque adeo
 10 ut glomeratam sociorum manum quaererem bello, ut, si fieri potuisset, vel arcem tueremur ab hostibus. *furor iraque mentem praecipitant*: iracundia, inquit, et furor consilio deficientem praecipitabant, hoc est non quo volebam
 15 inpellebar, sed quo vellet amentia. hoc loco egregie posuit mentem praecipitant; quicquid enim praecipitanter
 20 urgetur maiore vi coactum non quo voluerit, sed in eam partem cadit in quam ruinae pondus adduxerit. *pulchrumque mori succurrit in armis*: quia victoriae conquirendae non fuerat spes, non ut vincerem ferebar in bellum, sed armatus volui mori et interire cum patria.

Ecce autem telis Panthus elapsus Achivum, Panthus
 320 *Othryades, arcis Phoebique sacerdos, sacra manu victosque deos parvumque nepotem ipse trahit cursuque amens ad limina tendit*: ego, inquit, animo ardebam ut adunatis quam plurimis vel arcem defenderem, sed iam etiam ipsa
 25 fuerat capta. denique Panthus, arcis eiusdem sacerdos et Phoebi, violentia inde periculi praesentis exclusus repente apparuit et, licet telis hostilibus fuisset elapsus, quia tantae fuit pietatis ac religionis, officii sui etiam in ultimo discrimine non est inmemor factus; nam secum avexerat
 30 omnia quae in illa arce colebantur. portabat quippe suis

3 *stat* LR corr. L II man. r. 6 *licet* LR *scilicet* ed.
 7 *accenderat* LR corruptit edF. 11 *vel arcem* LR *arcem sal-*
tem ed. 12 *praecipitat* L corr. in *-ant* ipse. 13 *deficientem*
 LR *deficiente mentem* ed. 15 *praecipitat* R. 16 *vi coactum*
 LR *impulsu* ed. 24 *adunatis* LR *collectis* ed. 29 *nihil*
timo R in *ultimo* r = L. 30 *secus* R *secum* r.

manibus sacra, portabat et deos victos, ut ostenderet humanum auxilium adversus eam vim non fuisse necessarium cui ipsi quoque dii pro se resistere nequiverunt. parvumque nepotem ipse trahit: quoniam fugientis avi
 5 passibus non valebat concurrere, trahebatur. cursuque amens ad limina tendit: tutis exclusus ad intuta confugiens plenam testabatur amentiam, cum eo fugiens curreret ubi cum ipsis diis potuisset incendi. *quo res summa loco, Panthu? quam prendimus arcem?* interrogatio brevis
 10 pro ratione temporis sumpta, quaesita etiam pro persona fugientis, qui se ac deos et nepotem hostili violentiae subtrahere cupiebat, pro eius quoque persona qui adversa licet mature volebat audire. ait ergo quo res summa loco, Panthu? summa rerum est malorum vel bonorum concinna
 15 definitio, qua celerius exprimi possint adversa vel prospera. quam prendimus arcem? arcis est secunda defensio, inventa idcirco, ut evictis muris ipsa succedat. recte ergo quaesitum est quam prendimus arcem? videbat enim fugientem Panthum arcis munimine cum ipsis diis evidenter
 20 exclusum et sciebat nullam esse aliam praeter ipsam. noverat quoque ex insinuatione praeterita Hectoris hostili multitudine iam muros esse possessos. *vix ca fatus eram, gemitu cum talia reddit: venit summa dies.* miram in respondendo celeritatem posuit extitisse pro ratione tem-
 25 poris supra dicta et pro ratione personarum, fugientis scilicet et audire cupientis: antequam interrogationi meae finem, inquit, feci, ille mixto verbis gemitu talia reddidit. cum propositionibus omnibus responderi conveniat, hoc vel maxime loco praedicanda vehementer est poetae nostri
 30 artificiosa subtilitas. isdem enim verbis eademque brevi-

4 *avi* R *aut* L om. ed. 5 *occurrere* LR ed. *concurrere* nos.
 6 *exclusis* ed. | *intuta* LR *non tuta* ed. 10 *pro persona* L *pro* om. R add. r. 11 *et nepotem* LR *ac n.* ed.
 13 *mature* LR *celeriter* ed. 14 *rerum* LR *res* r. | *malarum vel bonarum* ed. 15 *possit* R. 16 *arcis* L *x* superscr. II man.
arx R ed. *arcis* nos (cf. *somni* 269). 19 *arcis munimine* LR *ab arce* ed. 27 *inquit* om. ed.

tate et instruxit inscium et quae summa esset rerum plene perdocuit: ille dixit „quo res summa loco?“ hic dixit venit
 325 summa dies. *et ineluctabile tempus Dardaniae*, hoc est quod luctando superari non possit. venit bis accipiendum est, ut sit venit dies, venit tempus. *fuius Troes, fuit* 5
Ilium et ingens gloria Teucrorum: interiit, inquit, totum quicquid apud nos floruit. expressa rerum summa incipit dicere quid geratur vel quid viderit, quamvis et hoc possit ad summam rerum pertinere: *ferus omnia Iuppiter Argos transtulit*. *ferus* Iuppiter moraliter positum; in
 10 adversis enim nimio malo vel certe, ut putamus, iniusta ex causa commoti etiam deos male tractamus. unde ergo *ferus* ipse ostendit dicens omnia quae apud nos fuerant laeta transtulit in Graecos et sic nos nimia feritate prostravit, ut cui noceret postea non haberet, nullis scilicet 15
 reliquis reservatis. *Argos omnia transtulit*, hoc est felicitatem Iliensem *Argos transtulit*. *Argos*, non ad Argos quasi ad Graecos, sed ad civitatem quae Argos diceretur. *incensa Danai dominantur in urbe*: non pugnant adhuc Graeci, sed securi de victoria dominantur utpote ardente 20
 universa civitate. *arduus armatos mediis in moenibus adstans fundit equus*: magna perturbati hominis et metuentis prosecutio; cum enim iam equus fudisset armatos, omissis rebus perfectis, quasi adhuc gererentur quae transierant, fundit inquit, non fudit, modus enim imperfectus maiorem 25
 terrorem facit. ordinatur autem sensus sic, *arduus equus in mediis moenibus adstans fundit armatos*, ne incipiat esse vitium, si dicamus in mediis moenibus fundit. *victor-*
 330 *que Sinon incendia miscet insultans*: cum teneretur inter initia Sinon, insultabant captivo Troiani, uni omnes: 30
 nunc ipse universis et patriae, ad cuius interitum fovebat incendia hostis magis animo quam necessarie faciens,

2 hoc R hic r = L. 7 floruit LR fuit ed. 16 reliquis LR -iis r om. ed. 17 non ad LR non ed. 25 imperfectis R -us r = L. 32 māg LR magno ed. magis nos. | animo LR in animi corr. r (magnanimi velle videtur). | qui LR ed. del. r quam nos. | necessarie L -riae R -ria r. | faciens LR faciebat ed.

nunc insultationis hoc fuit quod dicit. *portis alii bipatentibus adsunt, milia quot magnis umquam venere Mycenis*: ecce etiam hic portarum bipatentium significatio est; supra enim dixit „portisque patentibus omnes accipiunt socios
 5 atque agmina socia iungunt“. ostendit unam portam quae ingredientibus atque regredientibus muris incolumibus fuerat praeparata, alteram dicit quae diruta murorum parte fuerat patefacta, ut equi moles immensa posset induci. per has ergo portas cum paulo ante poeta dixisset
 10 „omnis accipiunt socios atque agmina conscia iungunt“, hic quoque illo imperfecto modo utitur Panthus, ut metum maximum referendo confirmet. adsunt, inquit, milia quot magnis umquam venere Mycenis, quasi non Tenedo remeassent quos habuit Troia. dicitur iam causa propter
 15 quam nec Panthus fugere extra patriam potuit nec Aeneas secundum Hectoris sententiam valebat exire: *obsedere alii telis angusta viarum oppositis, stat ferri acies mucrone corusco stricta, parata neci*. omnia, inquit, adversa sunt et in eum desperationis cardinem ducta, ut nec consistere
 20 in patria quisquam sine pernicie possit nec saluti fugiendo consulere. *vix primi proelia temptant portarum vigiles et caeco Marte resistunt*: cum supra dixerit „caeduntur vigiles“, quomodo hic dicit vix primi proelia temptant portarum vigiles et caeco Marte resistunt? aut non omnes caesi
 25 tunc fuerant cum hostis muros intraret et reliqui resistebant aut illis omnibus caesis aliarum portarum vigiles utcumque certabant.

Talibus Othryadae dictis et numine divum in flammis et in arma feror: cum talia mihi, inquit, Panthus insinuasset, quasi quodam deorum numine sic sum accensus, ut desiderarem mori. dixerat enim „pulchrumque

1 nunc LR ed. expunxit et non superscr. addito in marg. quaere r' fortasse nam? | insultationem ed. | patentibus LR bi superscr. L II man. 2 nunquam ed. 5 ostendit LR que add. r. 7 fuerat praeparata LR fuerat om. edF. 13 nunquam ed. 14 quos L ed. sed quos R. 17 oppositi ed. 30 sum LR fui ed.

- mori succurrit in armis“: ecce hic dixit in flammis et in arma feror, ut ostenderet in tanto discrimine civitatis et desperatione omnium rerum mori se maluisse quam vivere. *quo tristis Erinys, quo fremitus vocat et sublatus ad aethera clamor*: illo ibam, inquit, ubi maximus fuerat clamor hoc est ubi maximum periculum fuit et facilior mortis occasio.
- 340 *addunt se socios Ripheus et maximus armis Epytus oblatus per lunam Hypanisque Dymasque et lateri adglomerant nostro iuvenisque Coroebus Mygdonides*: dicturus plurimorum nomina, ne omnium facta continuatione odiosum faceret narrationem, interposuit quae separatione facta fastidium removerent. unde ordinatur sensus hoc modo: addunt se socios et lateri adglomerant nostro oblatus per lunam Ripheus, Epytus Hypanisque Dymasque iuvenisque Coroebus. hic quaeritur cur dixerit oblatus per lunam, cum ipse superius (250) posuerit „vertitur interea caelum et ruit Oceano nox involvens umbra magna terramque polumque Myrmidonumque dolos“. hoc ne sit vitium, talem, ut supra dictum est, noctem debemus accipere quales sunt plerumque, cum luna non per omne spatium noctis apparet.
- 347 *quos ubi confertos audere in proelia vidi, incipio super his*: multum quippe persuasio valet ubi iam inest voluntas persuasioni ipsi consentiens; si enim potest inviti quo velis transduci sententia, eo magis facilius trahitur uniuscuiusque mens, si persuasio eam volentem paratamque reperiat. *iuvenes, fortissima frustra pectora, si vobis*
- 350 *audendi extrema cupido est certa sequi, quae sit rebus fortuna videtis, excessere omnes adytis arisque relictis dii quibus imperium hoc steterat, succurritis urbi incensae: moriamur et in media arma ruamus; una salus victis*

7—8 *rhipeus* — *aephitus* — *hyphanis* — *dimas* LR.

11 *separatione* LR *desperatione* ed. 23 *potest* LR *possunt* L II man. HO ed. 27 *audendi* (et in interpr.) LR *audentem* (in interpr. *audendi*) ed.: *sequi* in lectione Donatiana a certa pendet; contortam Donati (et Servii) interpretationem, qua *frustra* cum *succurritis* coniungitur, nulla interpungendi arte significare potui. 28 *dii* LR (ut semper).

nullam sperare salutem: sensum loci istius, quo facilius
 intellegatur, ordinamus hoc modo: iuvenes, fortissima
 pectora, quae sit rebus fortuna videtis, excessere omnes
 adytis arisque relictis dii quibus imperium hoc steterat,
 5 frustra succurritis urbi incensae: si vobis audendi extrema
 cupido certa sequi, moriamur et in media arma ruamus;
 una salus victis nullam sperare salutem. intellectus sic
 accipiendus est, iuvenes quidem estis fortissimi et de fiducia
 virtutis in bellum prompti cupitis adversis patriae sub-
 10 venire, sed auxilium vestrum incensae quid proderit? non
 est igitur frustra laborandum vel maxime cum ea quam
 dii sui deseruerunt qui eius imperium tuebantur, et quon-
 iam in omnibus praeventi sumus, moriamur si non pro
 ipsa, vel post eius interitum et in armatos ruamus volun-
 15 tate promptissima; una enim salutis via est victis, si
 salutem quam tueri non possunt desperando contemnant.
sic animis iuvenum furor additus: tantum, inquit, valuit 355
 persuasio mea, ut aetatis iuvenum voluntatisque intentio
 furore quodam ferretur accensa. *inde lupi ceu raptores*
 20 *atra in nebula*, quos *inproba ventris exegit caecos rabies*
catulique relictis faucibus expectant siccis, per tela, per hostis
vadimus haut dubiam in mortem mediaeque tenemus urbis 360
iter, nox atra cava circumvolat umbra: secundum necessi-
 tatem temporis miram conparationem induxit. lupus enim
 25 inprobissimum genus est animalis, saevum satis et in
 praedam semper ac vehementer intentum et tunc magis
 cum catulos habet, cui nihil aliud aptum sit ad complen-
 das insidias quam caligo ac tenebrae, salutem sic con-
 temnens, ut sine eius desperatione vivere non possit,
 30 contraria iugiter cogitans, ut quod optat inveniat. ita,
 inquit, et nos aperta in pericula ruebemus; neque enim
 dubia perniciēs fuit, cum ferremur per mediam urbem,
 per confertos hostis et armatas strictis mucronibus dexterās,

1 *superare* LR u del. L II man. r. 10 *incensae* LR i.
urbi ed. 17 *valet* LR *valuit* L ipse r. 18 *aetatis* LR edl
aetas r? edF. 21 *hostes* LR. 22 *vidimus* R *vadimus* r.
 27 *cum* LR *quando* ed. 28 *tenebras* L -brae ipse -bra R -brae r.

unum habentes in subsidio, quod tenebrosae noctis auxilio iuvabamur. noctis istius qua interitus extitit Troiae varietatem Vergilius posuit. in prima enim eius parte (250) dixit „vertitur interea caelum et ruit Oceano nox involvens umbra magna terramque polumque Myrmidonumque 5 dolos“, sequenti in parte (255) dixit „tacitae per amica silentia lunae“, item ait (340) „oblata per lunam“, nunc nox atra cava circumvolat umbra. diversitas ista hoc genere videtur posse dissolvi, ut iam diximus, ut nox illa nec tota habuerit tenebras nec omnis ex radiis lunae 10 fuisse videatur inlustris. si ergo primum noctis tempus fuit tenebrosum, sequens vero superveniente luna probatur inlustre atque ita, ut in diem quoque durare potuisset, quomodo hic dicitur nox atra cava circumvolat umbra? debet enim convenire in ista luporum comparatione etiam 15 noctis similitudo, quae tunc insidiis apta est cum densatur tenebris. hic accipere possumus perseverasse quidem lunam, sed fumo obscuratum eius lumen qui ex magno civitatis incendio vomebatur. *quis cladem illius noctis, quis funera fando explicet aut possit lacrimis aequare 20 labores?* meminerat se dixisse (6) „quis talia fando Myrmidonum Dolopumve aut duri miles Ulixi temperet a lacrimis?“ hoc ipsum hic quoque repetivit, multiplices, inquit, dolores et vel maxime proprios cuius animus potest referre sine lacrimis aut labores tantos verbis aequare? 25 hanc generalitatem incipit enumerare per species adserens in ipsa relatione personam praecipui civis et deorum religiosi cultoris speciesque ipsas dividit in ea quae maiores possent gemitus excitare: *urbs antiqua ruit, multos dominata per annos [plurima perque vias sternuntur inertia 30 passim corpora perque domos et religiosa deorum limina].* cecidit, inquit, urbs antiqua: fuit dolor quod periit patria, quam utique religiosus civis optabat sibi esse superstitem;

19 *vomebatur* R corr. r. 21 *laborem* LR, sed infra *labores*.

22 *temperet* LR (supra *temperat*). 28 *ipsas* LR *ipsius* ed.

30 *plurima* — 31 *limina* inserui eadem ductas ratione qua 1, 25.

32 *fuit dolor quod* LR temere mut. ed.

perit cuius imperium per annos infinitos floruit. ruit
antiqua: antiquum nobile et maximi meriti veteres po-
suerunt; nihil enim potest esse diuturnum nisi quod sit
firmum et dignum quod debeat etiam futuris saeculis
5 reservari. huic igitur nobilitati patriae suae comparat
tempus quo ipsa cum civibus atque universo imperio et
opibus suis absumpta est, felicitas, inquit, tantorum tem-
porum unius noctis spatio adversante subversa est, fuit
ergo etiam consideratione temporis dolor. cum enim per-
10 dita gementur, quae inimicae noctis unius angustiae ex-
clusa latitudine longaevae felicitatis exciverant, adiecit
miseranda, quorum alia significabant indignitatem rerum,
alia crudelitatem hostium, postremo alia quae in deos
quoque admissa sacrilegia testarentur. indignitas fuit quod
15 interfectorum corpora oppleverant vias (quae aliter vici
appellantur) et contra suum decus non meruerant hunc
exitum talemque mortis casum subire, cum caderent. ecce
aliud exequitur, quod praeter civis adfectum etiam de
contemptis numinibus dolet utpote deorum antistes prae-
20 clarus et cultor: perque domos, inquit, et religiosa deo-
rum limina, ut non tantum vici verum etiam privatae
domus, templa quoque humanis corporibus plena [essent]
et caesorum hominum sanguine redundarent. tantum hic
addidit, ut relationis invidiam gradatim faceret gravio-
25 quid enim deterius dici potuit accidisse quam illo usque
Troianorum mala fuisse progressa, ut homines qui hostia-
rum sanguine placare consueverant deos hos cruore pro-
prio funestarent? ita in unum colligitur omnium infeli-
citas, ut periret primo patria cum regno atque opibus
30 suis, cives caesi iacerent in publico aut in domibus suis
aut certe in templis sub deorum occisi conspectibus nihil-
que iam reliqui foret quod sine magno luctu videri po-
tuisset. *nec soli poenas dant sanguine Teucri quondam*

9 *in consid.* ed. 10 *angustiae* LR *angustiis* ed. 11 *ex-*
civerant LR *exciderant* ed. *exuerant* r. 14 *sacrilega* r.
18 *aliud* om. ed. 20 *deos* LR ed. *domos* r, quod interpreta-
tione firmatur. 22 *plena* LR ed. *essent* addidi.

etiam victis redit in praecordia virtus victoresque cadunt Danai: dicitur aliquid quod a crimine victos excuset: cadebant, inquit, etiam Graeci certantibus nobis, sed nihil proderat; iam enim constabat eos plenam victoriam consecutos. fuit tamen solacium in adversis victi manibus cecidisse victorem. crudelis ubique luctus, ubique pavor et plurima mortis imago: quacumque oculorum isset intentio sola lugenda cernebantur et lacrimae.

- 370 *Primus se Danaum magna comitante caterva Androgeus offert nobis socia agmina credens inscius atque ultro verbis compellat amicis: inferiore in parte ostendit Vergilius auspici- 10*
cium dimicantibus Troianis oblatum, quod erravit Androgeus; nam hoc Coroebus coniectura collegerat. idem Androgeus socios suos hos existimans, inertiae et tarditatis obiurgans sic arguebat, ut tamen in obiurgatione ipsa 15
perfectam victoriam nuntiaret. prima enim disciplina bellantum est obtinere gloriam, tunc demum ire in praedam, cum totius gloriae fuerit securitas procurata. Androgeus igitur quid ait? nos, inquit, confecimus bellum, nos praedas egimus de hostibus victis et incensa omni 20
civitate opes Troianas in nostra lucra convertimus, et vos, tamquam nihil interea gestum sit, nunc primum venitis moris omnibus implicati? ad hunc tractatum pertinet festinate, viri; nam quae tam sera moratur segnities? alii 25
 375 *rapiunt incensa feruntque Pergama, vos celsis nunc primum a navibus itis. dixit et extemplo (neque enim responsa dabantur fida satis) sensit medios delapsus in hostis. obstipuit retroque pedem cum voce repressit. cum haec dixisset neque responsum acciperet (consulto enim tacitum est, ne dissimilitudo linguarum corrigeret eius errorem), 30*
intellexit sese in manus hostium venisse. denique stupefactus cum se subtrahere niteretur, non valuit, cum esset nostro circumdatus coetu. improvisum aspris veluti qui

3 *inquit* om. ed. 14 *hos* om. ed. 17 *bellantium* ed. |
irac LR *ire* r *venire* ed. 18 *quaerit* R *fuerit* r = L. 19 *quid*
 L. *quod* R r = L om. ed. | *inquit* om. ed. 33 *asperis* LR.

sentibus anquem pressit humi nitens trepidusque repente 380
refugit attollentem iras et caerulea colla tumentem: con-
 paratio facta est quomodo sensit Androgeus hostilem se
 incurrisse congregationem per imprudentiam et quomodo
 5 se subtrahere voluit. idcirco addidit *haut secus Andro-*
geus visu tremefactus abibat, ut ostenderet errore confusum
 se fugiendo explicare nequisse, et dicit quomodo factum
 sit *inruimus densis et circumfundimur armis ignarosque*
loci passim et formidine captos sternimus. cum vidissemus, 385
 10 inquit, errore captos hostis et metu, ignoratione quoque
 loci confusos, inruimus, inquit, densis et circumfundimur
 armis, hoc est in circulum fundimur atque universos oc-
 cidimus. solum induxit loquentem Androgeum, solum se
 subtrahere voluisse, dixit tamen ignarosque loci et formi-
 15 dine captos sternimus id est occidimus, ut ostenderet non
 solum fuisse, sed plurimos, licet et supra dixerit (370)
 „primus se Danaum magna comitante caterva“. quod
 autem dixit Graecos metu et locorum ignoratione confusos,
 hoc procul dubio proficiebat Troianorum commodo, qui
 20 nec metu premebantur et locorum cognitionem plenissi-
 mam retinebant. *adspirat primo fortuna labori:* primo
 labori quod ait, intellectum duplicem potest demonstrare,
 ut primus labor habuerit prosperam fortunam, quam se-
 quens non habuit, aut certe, quia in primo ostendit
 25 auspiciam fortuna ex hostis errore, posse ceteros diversis
 erroribus superari. *atque hic successu exultans animisque*
Coroebus: o socii, quae prima, inquit, fortuna salutis mon-
strat iter quaque ostendit se dextra sequamur: propter
 amorem Cassandrae Coroebum venisse ad Troiae auxilium
 30 superius dixit, propter eandem causam posuit etiam ex
 praesenti eventu gratulatum. denique primus suspicione
 ductus est prospera esse posse futurae dimicationis auspicia,
 si quod ostenderat exitus rerum Troiani sequerentur; ait

10 metu et ed. 12 atque LR et ed. 16 solum LR s.
 eum ed. | et supra LR et del. r. 20 et locorum LR neque l.
 ed. 25 fortuna LR -nae ed. 27 quae LR qua ed.

enim errore deceptus est hostis, errore ceteros possumus superare, denique hoc nobis fortuna monstravit. satis proderit, si divinum beneficium et intellegere velimus et sequi. error cum suis deceptit Androgeum, erroris sunt tenenda consilia, ut universi mactentur. suadentis autem 5
more subnectit consilium et possibilitatem faciendi; frustra enim unicuique suadetur aliquid faciendum, nisi et via monstretur qua fieri possit et esse facile et commodum fuerit demonstratum. turpe autem non esse insidiis hostem vincere et periculum praesens docere debuit et captum de 10
Graecis exemplum. *mutemus clipeos Danaumque insignia*
390 *nobis aptemus*: consilium Coroebus non quaesit nec difficulter invenit; offerebat enim prosperitas arma retrahenda prostratis. ecce unum subsidium, maturandi vero nullum adferebatur impedimentum, cum induere aliena arma ex- 15
positis propriis non esset arduum vel certe difficile. *dolus an virtus, quis in hoste requirat? arma dabunt*: optemus, inquit, sequatur victoria, quis postea quaesiturus est fraude an virtute vicerimus? *sic fatus, deinde comantem Androgei galeam clipeique insigne decorum induitur laterique Argivum* 20
accommodat ense: accommodat dixit commode adponit.
395 *hoc Ripheus, hoc ipse, Dymas omnisque iuventus [laeta facit]*: descriptio Coroebi omnibus servit, qui hoc idem fecerunt; fecit enim et Ripheus, feci, inquit, etiam ipse, fecit et Dymas et, ne singulorum nomina specialiter enu- 25
merando moram faceret, transiit ad generalitatem, simul etiam vitavit longae dictionis horrorem, quem posset incurrere, si omnium percurreret nomina; ait enim hoc fecit etiam cetera iuventus laeta. nec inmerito posuit laetam, videbatur enim posse fieri ut hoc fraudis genere obtinerent. 30
spoliis se quisque recentibus armat: spoliis ideo recentibus,

12 *quaesit* L *quaesit* R *quaesivit* r ed. 13 *retrahenda*
LR *detr.* ed. 16 *arduum* LR *tardum* ed. 18 *sequatur*
LR *sequetur* r *ut sequatur* ed. 22—23 *laeta facit* deest in
LR, sed explicatur. 24 *fecit inquit etiam ipse* LR ed., sed
apparet Donatum *ipse* de Aenea intellegere, ergo *feci* emen-
davi. 29 *laetam* LR *laeta* ed.

quia mox fuerant retracta mactatis. *vadimus immixti
Danaï haut numine nostro: ecce quantum profuit inventio
doli et fraudis, ibamus, inquit, inpune hostibus mixti et
non voluntate impulsus propria, sed nescio quo numine.*
5 *multaque per caecam congressi proelia noctem conserimus,
multos Danaum demittimus orco. diffugiunt alii ad navis
et litora cursu fida petunt. [pars ingentem formidine turpi 400
scandunt rursus equum et nota conduntur in alvo]: hac,
inquit, occasione et noctis suffragantibus tenebris, cum
10 nec videri nec agnoscere possemus, multos Graecos occidi-
mus, usque adeo ut hostes ipsi caesorum metuentes exem-
plum confusa mente terga dare cogerentur fugientes ad
litora aut equi latebram repetentes. verum quia pro
natura singulorum terror ipse fuerat describendus, divisit
15 metuentis; quos enim non admodum formido turbaverat
fida litorum et navium suffugia requirebant, qui vero in
plenam fuerant amentiam versi concurrebant ad equum,
quasi illa ratione tegi ac defendi potuissent qua dudum
Ulixes et ceteri.*

20 *Heu nihil invitis fas quemquam fidere divis!* dicturus
insidiarum dolum diu et usque ad plenum effectum durare
nequisse adserit etiam deos iis esse adversatos qui pro
patria laborabant. dii, inquit, successibus nostris invidentes
persistebant, ut opibus Troianis plenus proveniret interitus.
15 bene, ait, nobis consiliorum dolosa favebat inventio, sed
quod contra deorum voluntatem humana procurarat in-
dustria mox inefficax redditum est. *ecce trahebatur passis
Priameia virgo crinibus a templo Cassandra adytisque
Minervae, ad caelum tendens ardentia lumina frustra, 405
20 lumina, nam teneras arcebant vincula palmas: consilium,
inquit, nostrum, quia contra deorum studium nitebatur,
mox incurrit adversa, videmus repente indigna omnia*

1 mox LR ed. modo O fortasse recte. | retracta L netracta
in detr. corr. R cf. supra 389. 2 aut nomine R corr. r.
5 caelum R caecam r. 19 ulixis LR. 22 etiam hiis deos
LR e. deos his H ed. e. d. iis nos. 25 nobis om. edF.
28 priamea LR. 31 nitebamur ed. 32 incurrerunt ed.

exerceri in Cassandram, propter cuius amorem nimium auxilio Coroebus Troianis accesserat: cuius causa factum est ut ex maxima spe certaminis prosperi in apertam perniciem veniremus universi. videamus nunc quam vim habeat intellectus descriptionis Cassandrae; partis enim 5 loci habet communis et in verborum singulorum angustiis latissimam tenet exaggerationis invidiam, ac si proponamus thema esse in eos qui personam talem de loco religioso sic trahebant quemadmodum Vergilius posuit. ecce, inquit, passis crinibus Priameia virgo Cassandra a templo 10 et adytis Minervae trahebatur. in singulis verbis crimina singula continentur, quae quia hostes faciebant, fiebant tuto utpote iure belli; et illi hoc gratissimum ducebant quos constabat inimicos, sed Troianis hoc fuerat indignissimum et ipsi Aeneae vel maxime propter id quod dixerat 15 (5) „quaeque ipse miserrima vidi“. primum ergo quod ait ecce, hoc est dum bene ac prospere certamina nostra ferrentur, repente apparuit quod multiplici indignitate et scelere actuum nostrorum cursus et gesta turbaret. trahebatur enim per publicum quae paterno merito et suo ne 20 cum honestis quidem officiis multorum decuit obtutibus offerri, trahebatur virgo virorum plurimorum manibus, trahebatur crinibus passis, quod fuit virginali verecundiae satis inimicum, trahebatur sacerdos manibus inpiorum, trahebatur a templo et ab ipsis deae penetralibus rapta, 25 trahebatur manibus post terga constrictis. ad caelum tendens ardentia lumina frustra, lumina, nam teneras arcebant vincula palmas: cum haec tot indigna perferret, tendebat oculos ad caelum, quia inpedita nexibus manus levare non poterat. quod faciebat frustra; quaerebat enim 30 in caelo ultores deos, quibus adversantibus imperium Troiae conciderat, et eos, quorum cum domus esset Ilium, templis suis prodesse noluerunt vel certe non potuerunt.

6 in om. ed. 10 *priameia* LR. 12 *fiabat* LR ed. *fiabant* nos. 15 *id quod* LR ed. *id del.* r fortasse recte cf. v. 5.
21 *obtutibus* LR i superscr. L II man. *obtuibus* ed.
25 *penetrabilibus* LR (et infra).

sic ergo crimina admissa in Cassandram colliguntur, quod regalis, quod virgo, quod passis crinibus, quod crinibus trahebatur, quos habuit ad ornatum, quod per publicum, quod vineta, quod trahebatur a plurimis; in deos vero
 5 hoc modo, quod a templo, quod ab ipsis penetralibus, quod sacerdos, quod a conspectibus deae: quorum alterum dolebat Aeneas adfinitatis causa quaesitae per uxorem suam, alterum religionis, utpote qui esset deorum antistes et cultor. *non tulit hanc speciem furiata mente Coroebus*
 10 *et sese medium iniecit periturus in agmen:* cum omnibus nobis, inquit, non inmerito indignissimum videretur, tum magis Coroebus exarsit, quod talia videret in sponsa. non ergo passus est ulterius tale spectaculum de suis affectibus fieri et, quia amore et facti ipsius indignitate
 15 non tam ira, sed furia ducebatur, neglecto salutis suae commodo non pugnaturus in hostis, sed moriturus invasit mediumque agmen inrupit. medium agmen veritus non est, quod non timuit mori. *consequimur cuncti et densis incurrimus armis:* nos quoque non defuimus periclitanti;
 20 nam statim etiam ipsi consecuti armato hostium coetu sumus circumdati. *hic primum ex alto delubri culmine* 410 *telis nostrorum obruimur:* ecce iam, quoniam invitis numinibus certabamus, occasione horrendi casus qui exercebatur in Cassandram quod antea prodesse coeperat in contrarium versum est; nam induti spoliis hostium, dum Coroebus et Cassandreae cupimus subvenire, de summo delubri tecto, dum putamur etiam nos Graeci, nostrorum telis obruimur. tela hic accipi debent quae hominem possunt vulnere quolibet opprimere, ut lapis, fustes et cetera similia.
 25 haec enim possunt de summo armatos occidere ictu potius

1 erga R ergo r. 8 utpote qui LR cf. 365 u. quae ed. | dearum ed. 9 cultor LR cultrix ed. 15 tam LR (sed R dubitat) iam r tantum ed. | furia LR furore ed. 16 in hostis LR in del. r. | invasit LR eos i. ed. 19 quoque LR qu. inquit ed. 20 secuti ed. 27 obruerimus L obrui crimur R obruimur L II man. r ed. obrui coepimus r'. 29 fustes LR ed. fustis? an lapides?

et pondere. ceterum gladius nihil proficit iactus ex parte superiore et super arma descendens. *oriturque miserrima caedes*: miserrima, inquit, caedes, utpote quam cives civibus inferebant. *armorum facie et Graiarum errore iubarum*: excusatur civium in civis crudelissimum factum 5 ignorantiae merito; hos enim armorum hostilium facies, non voluntas propria in scelus inpulerat. *tum Danaï gemitu atque ereptae virginis ira undique collecti invadunt,*
 415 *acerrimus Ajax et gemini Atridae Dolopumve exercitus omnis*: compendio usus est, ut non tantum ereptam virginem verum etiam multos hostis ob eam causam commotos diceret convolasse simul; etiam subnexuit praecipuorum nomina, et aliorum numerum generaliter posuit, sic acerrimus Ajax et gemini Atridae, hoc specialiter, et generaliter conclusit dicendo Dolopumve exercitus omnis. 15
 qualis autem concertatio exitisset facta comparatione monstravit: *adversi rupto ceu quondam turbinc venti conflagunt, Zephyrusque Notusque et laetus cois Eurus equis, stridunt silvae saeritque tridenti spumeus atque imo Nereus ciet aquora fundo.* licet enim singulari incumbente vento 20 magna turbatio existat in pelago, saevior tamen est cum
 420 aliquot venti conflagunt contrariis e partibus flantes. *illi etiam, si quos obscura nocte per umbram fudimus insidiis totaque agitavimus urbe, apparent*: praeter illam cladem quae nostrorum telis inflicta est, dum Graecorum armis 25 instructi putamur hostes esse, etiam ex parte ipsorum hostium alia calamitas accessit; nam illi quos persecuti sumus in tenebris per urbem totam vel quos errore armorum suffragante fefellimus repente apparent. *Primi clipeos mentitaque tela agnoscunt atque ora sono discordia signant*: 30
 ab eo quod est discors declinavit plurali numero ora discordia. nec inmerito acrius movebantur quam moveri hostis in hostem debuit; dolebant enim fraudem se passos

3 utpote om. ed. 6 hostium LR hostilium L ipse r ed.
 22 aliquod LR. 23 fundimus R fudimus r. 31 et declinavit
 R et del. r.

eiusmodi, ut sub caesorum armis latitantes evaderemus hostis et alios quoque niteremur occidere. *ilicet obruimur numero [primusque Coroebus Penelei dextra divae armi- 425 potentis ad aram procumbit]*: ilicet ubicumque ponitur
 5 extrema omnia accidere vel accidisse significatur. dudum enim dixit „telis nostrorum obruimur“, hic dixit obruimur numero, hoc est ita sumus multitudine ingenti vallati et circumventi, ut occurri non posset aut resisti. denique qui primus inventor insidiarum fuit primus Coroebus oc-
 10 ciscus est et primus ante ipsius Minervae aras occubuit nec ei prodesse numinis praesentia potuit propter cuius sacerdotem defendendam videbamus esse collecti. *cadit et Ripheus, iustissimus unus qui fuit in Teucris et servantis- simus aequi*: ecce, inquit, laus deorum, perit indigna
 15 morte qui iustitiae et aequitatis merito sic ceteros anteibat, ut solus esset nec haberet aliquem cui comparari potuisset. quare hoc factum putatur, ut superiores fierent scelerati et perirent inmeriti? *diis, inquit, aliter visum*. ubi ponitur hoc illi visum est non iustum iudicium, sed
 20 pravae voluntatis studium et libido significatur. denique, ut dictum est, perierunt innoxii et sceleratis vincendi copia attributa est. additur quod indignitatem ipsam magis accumulet: *percutunt Hypanisque Dymasque confixi a sociis*. admittebatur scelus, neque ullum fuit crimen, ut-
 25 pote quod non unusquisque voluntate, sed errore admiserat. *nec te tua plurima, Panthu, labentem pietas nec Apollinis 430 infula texit*: servavit ad finem cum apostropha eius personam in qua ostenderet deos tantum fuisse a commodo Troianae defensionis alienos, ut etiam Panthus occumberet
 30 pius, gravis, religiosus cum ipsis insignibus sacerdotis.

3 *primusque* — 4 *procumbit* deest in LR, sed explicatur. 14 *perit* ed. 25 post *admiserat* in edF haec sequuntur quae nec LR habent nec HOU nec ed: „confixi a sociis augetur commiseratio interfici enim durum est sed durius a suis interfici exaggeratur quod dixerat heu nihil invitis fas quemquam fidere divis“. 30 *gravis* LR gr. et ed.

Iliaci cineres et flamma extrema meorum, testor in occasu vestro nec tela nec ullas vitavisse vices Danaum, et, si fata fuissent, ut caderem, meruisse manu: quia videbat Aeneas esse crimosum vel esse posse dedecori quod cadentibus tot, tantis ac talibus ipse evasisset, iurisiurandi religionem ultro ante obiectum quod metuebat opposuit. habet enim maiorem fidem quod prius quam exigatur offertur, habet et bonae constantiae firmissimum testimonium non extorta sed oblata purgatio. hos versus nonnulli male pronuntiando intellectum planum et manifestum sic errore 10 confundunt, ut longe aliud quam dictum est tradant; sic enim volunt: Iliaci cineres et flamma extrema meorum testor in occasu vestro ibique distinguunt addentes postea nec tela nec ullas vitavisse vices Danaum, hic rursus pronuntiationis faciunt separationem et subnectunt ac si 15 fata fuissent ut caderem, addunt in fine accusativum singularem, ut dicant meruisse manum, cum meruisse manu legendum sit et intellegendum. huic alienae pronuntiationi addunt intellectum similem ducti errore quo male iungunt et deterius separant. nos sic pronuntiandum et 20 intellegendum dicimus: Iliaci cineres et flamma extrema meorum et separamus testor, quod testor semel positum saepius debemus accipere. dehinc dicemus in occasu vestro nec tela nec ullas vitavisse vices Danaum, item separatione facta veniemus ad sequentia et, si fata fuissent, ut 25 caderem, facta hic quoque separatione concludemus dicentes meruisse manu. ut autem evidentior fiat huius pronuntiationis integritas, ostendemus iam quotiens accipi debeat testor: vos, inquit, testor, Iliaci cineres et flamma extrema meorum; in occasu vestro nec tela nec ullas 30 vitavisse vices Danaum testor (dicturus est recentiores et

1 lemma distinxi secundum interpretationem, qua Don. testor quater accepto totum in quattuor partes dissolvit, vices de successione aliorum hostium intellegit, et si pro etiam si positum vult. 23 sed pius L item ut videtur R in saepius corr. L II man. r. 25 veniamus ed 26 concludimus r. 30 nec tela om. ed.

diversos hostis venisse, cum domui Priami soceri sui et
 pro ea pugnantibus cuperet subvenire); et, si fata fuissent,
 ut caderem, testor (ut sit Iliaci cineres et flamma ex-
 trema meorum, vos testor sic ad certamen exisse, ut, si
 5 fieri ullo modo potuisset, obtinerem, sin vero aliud fata
 voluissent, ut caderem; utrumque enim viro forti con-
 gruens fuit, utrumque gloriosum, ut, si posset, vinceret,
 sin vero adverso eventu fuisset exceptus, cum patriae
 genitalis et suorum cineribus interiret); testor meruisse
 10 manu. aperiendi melius huius loci causa continuum dica-
 mus intellectum, ibi et pronuntiationis invenietur inte-
 gritas: testor vos, Iliaci cineres et flamma extrema meorum,
 testor in occasu vestro non timuisse arma et hostium
 vices, et cum alternis recentiores occurrerent, aequae testor
 15 non timuisse pugnare vel mori, et, si fata fuissent, ut
 caderem (sic, inquit, processi ad bellum, non ut viverem
 tantummodo verum etiam ut caderem, si hoc fata voluis-
 sent), militis autem officio functum testor me plurimum
 meruisse hoc est laborasse. cineres, inquit, Iliaci, ut osten-
 20 deret non remansisse praeter cinerem. iuravit et flamma
 extrema meorum: extrema flamma est quae illo usque per-
 severat, donec sit aliqua substantia, qua conversa in cineres
 et materies simul interit et consumitur incendium. per
 haec igitur iurabat Aeneas, quoniam fidem rerum nullis
 25 poterat testibus adprobare, quae necessitas cum existit,
 itur ad ea quae maximae sunt venerationis, ut credi possit
 quod deficientibus probamentis adseritur. adstruit iam
 rebus manifestis quae collegerat, cum iuraret, ut evidenter
 ostendat et animum suum et labores proprios, firmabat
 30 hoc ipsum dicendo se non gladios timuisse hostium, non

11 *pronuntiationis* LR -nibus ed. -ni ed. post. 25 *quae*
nec. LR *quia n.* ed. 27 *iam* LR *tam* ed. 28 *quae* L *ea quae*
 RHO ed. 29 *firmabat* LR *firmatque* R ipse fortasse *firmabat-*
que; videtur enim cum *quae collegerat* coniungendum esse.
 30 — 208, 1 *non sub recentiorum succedentes* LR *non hostium*
vices sibi recentiorum succedentes r' armis post *rec.* inepte in-
 servit ed.: fortasse *non subsidium recentiorum succedens? neque*
pro non ed.

†sub recentiorum succedentes. *divellimur inde*: inde, inquit, divellimur hoc est necessitate adacti violentiae inviti separamur ab eo loco in quo certamen supra dictum nobis fuerat. quales vel quanti non inaniter posuit a qualitate et quantitate ducens probationem laboris sui; hoc enim genere ostendit mori se voluisse, sed fato voluntati eius adverso esse servatum. *divellimur inde* inquit, dicit 435 qui vel quanti vel quales: *Iphitus et Pelias mecum*. separandum est *divellimur inde*, separandum ab eo Iphitus et Pelias. ceterum si iungatur, *mecum* erit foedum, ut videatur dixisse *divellimur inde mecum*. ecce duo soli remanserant cum Aenea; supra enim dixit necem ceterorum. ipsi vero duo quales fuerint gloriae suae causa et ostentationis adsignat: *quorum Iphitus aevo iam gravior, Pelias et vulnere tardus Ulixi*. amborum facta comparatione utrumque monstravit inbellem, alter quippe gravior 15 fuit aetate, alter et vulnere, hoc est ambo quidem senes fuerunt, sed alterum debilitaverat gravius senium et gravior aetas oppresserat, alterum, qui aliquid forsitan posset, non tantum senectus implicaverat verum etiam vulneris 20 causa. cum igitur ostendat se tantum laborasse pro patria, ut dudum cum paucis fuerit, nunc solum se adserat effectum, ostendit se secundum praemissum iusiurandum et certandi quantum posset habuisse adfectum et moriendi voluntatem; neque enim sperare victoriam potuit, cum 25 iam hominum et rerum omnium interitus extitisset. *protinus ad sedes Priami clamore vocati*: non est locus iste pro transitu habendus; de superioribus enim pendet. denique si subtrahantur verba iurisiurandi et quae dudum dicta sunt inferioribus iungantur, unus fiet sensus; a descriptione enim pugnae recesserat in qua ceciderunt Co-roebus, Panthus et ceteri, dehinc dixit *divellimur inde, Iphitus et Pelias*; ipse enim fuit tertius qui loquebatur. si coniungamus ergo superioribus protinus ad sedes Priami 30

clamore vocati, erit unum atque coniunctum, ut sit per illorum mortem et Panthi protinus inde divellimur, Iphitus et Pelias clamoribus vocati mecum qui ex domo Priami mittebantur. unde post iusiurandum non caput fecit quasi
 5 novae relationis, sed remeavit ad ea a quibus recesserat, ut iuraret. protinus ad sedes Priami mecum clamore vocati, non specialiter vocati ab aliquo, sed clamor ipse suggerebat subveniendum esse domui regis Priami. *hic vero ingentem pugnam, ceu cetera nusquam bella forent,*
 10 *nulli tota morerentur in urbe, sic Martem indomitum Danaosque ad tecta ruentis cernimus obsessumque acta testudine limen:* hic, inquit, ingentem pugnam cernimus Martemque indomitum cernimus Danaosque ad tecta ruentis cernimus obsessumque acta testudine limen cernimus.
 15 tanta illic autem vis pugnae fuerat tantaque illo hostium multitudo confluerat, quasi per ceteras regiones urbis nusquam pugnaretur, nulli caderent ferro. ne frequenter poneret cernimus et turparet dictionem suam, semel posuit cernimus, sed, sicuti supra exposuimus, pro frequenter posito debet intellegi. causa autem quae fuerit tanti certaminis in aperto est; ibi enim fuit rex, uxor ac liberi, hi propter maiorem victoriae gloriam aut occidendi fuerant aut capiendi; praeterea quod illic sperarentur regales divitiae aviditatem expleturae victoris. obsidebat limen eius
 25 *testudo, haerent parietibus scalae postesque sub ipsos nituntur gradibus, clipeosque ac tela sinistris protecti obiciunt, prensant fastigia dextris:* manifesta descriptio; alii quippe obsidebant ante fores, per quas fugere possent qui clausi tenebantur, alii per scalas ad summa tendebant, scuta, inquit, et gladios sinistris manibus tenentes ac tegentes
 30 corpora sua propter ea quae de summo iaciebantur, dextris vero nitebantur, ut tectorum fastigia occuparent. fastigia aut tectorum, ut diximus, posuit aut superiora parietum,

15 *autem illic* r. 16 *concluserat* R *confluerat* r = L.

26 *ac tela* LR firmatur interpretatione ad t. r. 28 *fores*

quas LR ed. per *quas* vel *qua* r'. 31 *faciebantur* LR corr.

L II man. r.

445 quoniam paulatim ascendebant. *Dardanidae contra turris ac tota domorum culmina convellunt*: nostri, inquit, diruebant turris et domorum ruinis pro telis utebantur. causa autem diruendi haec ostenditur; constabat enim Troianos non recte agere, ut domui regis manus infestas inferrent, 5 idcirco dixit *his se, quando ultima cernunt, extrema iam in morte parant defendere telis*. extrema iam in morte constituti, inquit, nullum iam sperantes fore superstitem cui deberent illa reservari diruebant, ne instantem vim possent vel morari faciendo aut ultionem aliquam consequi de violentis. interea quia scalas dixit, non tantum pluris adseruit verum etiam docuit plurali numero dici oportere. docet hoc etiam Sallustius qui ait (Iug. 60, 7) „postquam unae atque alterae scalae comminutae sunt“. haec ergo Graeci faciebant, redit ad Troianos: *auratasque 15 trabes, veterum decora illa parentum devolvunt*. nulla pulchritudo locorum, nulla firmitas fuerat necessaria turrium atque tectorum ubi occurrebat salutis ultima desperatio. hoc extrinsecus et in superioribus agebatur, redit ad ea quae extra fores vel intrinsecus agebantur. ait enim *alii 20*

450 *strictis mucronibus imas obsedere fores, has servant agmine denso*: qui in superioribus fuerant iaciebant ponderosos ictus, ut scutorum testudinem rumperent, qui autem fores interius obsederant observabant paratis ad necem mucronibus, ut, si hostes aditum perforassent, in ipsis ingressibus mactarentur.

Instaurati animi regis succurrere tectis auxilioque levare viros vimque addere victis: constitutae, inquit, in periculo manifesto debuit domui regiae subveniri et, licet vires ex

2 *tecta* pro *tota* ed. 3 *pro telis* om. R add. in marg. r'.
 8 *constitutis* LR *constituti* L II man. r. 9 *ne* LR ed. *ut r'*,
 sed Don. *ne* hac ratione positum saepissime habet. 10 *faciendo* LR ed. *iaciendo* r ut supra. 11 *interea* LR *verum* r.
quia LR *quod* ed. | *scalis* R *scalas* r = L. 13 *qui* LR *cum*
 ed. 14 *commutatae* ed. 16 *illa* LR *alta* ed. 17 *locum*
 LR *locorum* r ed. 20 *extra* LR ed.: ne quis corruptum putet,
 ad Graecos aditum temptantes referendum esse moneo. 27 *succurrere* LR. 29 *manifeste* ed. | *viris* R *vires* r = L.

praecedentibus defecissent, tamen res ipsa fovebat animi
 adfectum et novitatem quandam virium suggerebat. oportuit enim foveri qui pro ea certabant ipsorumque animos
 solacio nostrae opitulationis attolli. vult ostendere se la-
 5 borantibus subvenisse, sed quemadmodum id facere potuerit
 obsessis foribus domus Priami et ingenti eo collecta ar-
 matorum manu utique non in cassum fuerat referendum;
 potuit enim non credi factum, cum obstarent multa con-
 traria. *limen erat caecaeque fores et pervius usus tecto-*
 10 *rum inter se Priami postesque relictis a tergo, infelix qua* 455
se, dum regna manebant, saepius Andromache ferre in-
comitata solebat ad soceros et avo puerum Astyanacta
trahabat: praebuit mihi adeundi facultatem locus, cuius
 cognitionem habere potui utpote Priami et civis et gener,
 15 idem ex hac causa incognitus hostibus, quod a tergo do-
 mus relictas fores habuisset. relictas dixit et a tergo;
 quicquid enim post dimittitur relictum manet ac deser-
 tum, ut alio loco (Ge. 4, 127) positum est „cui pauca
 relictis iugera ruris erant“ hoc est deserta. usque adeo
 20 inaccessa illa pars fuerat, ut Andromache, post infelix
 facta ex mariti sui Hectoris morte, manente adhuc regni
 fortuna, ire saepius soleret ad soceros, Priamum scilicet
 et Hecubam, qui ipsum genuerant Hectorem, et secum
 Astyanacta filium trahere, quia deerat qui iuvaret aut
 25 ipsam aut puerum. consideranda sunt interea singillatim
 verba, quae tantam habent virtutem, ut exprimant revera
 remotum fuisse locum illum ab hominum accessu. limen
 erat, hoc est fuit ostium, caecaeque fores, non quod fores
 caecae (neque enim oculos habere potuerunt), sed quae sic
 30 fuissent institutae, ut praetereuntes has videre non possent,
 et pervius usus tectorum inter se Priami: celebrabatur
 earum usus, sed ab iis qui interius commanebant. haec
 descriptio ostendit duas domos fuisse coniunctas, unam

1 fovebat LR movebat r. 5 potuit ed. 19 deserta LR ed.
 deserti r. 20 post deletum vult r. 24 astianactam (et infra)
 LR corr. r. 29 potuissent ed. 31 inter se om. ed. | cele-
 bratur R corr. r.

in qua Priamus, alteram vero in qua Hector commanebat, ut transiretur ex una ad alteram fores dabant occasionem, quae ob hanc causam fuerant factae, ut essent notae commanentibus, extrariis vero incognitae. hunc locum cum pronuntiamus, sic debemus ordinare a tergo, ut a tergo sint postes et limen, non relictis a tergo; dubium enim non est a tergo fieri quicquid fuerit relictum. qua se, dum regna manebant, saepius Andromache ferre incomitata solebat ad soceros et avo puerum Astyanacta trahabat: tam in abstruso et abdito fuerant constitutae, ut per has Andromache nullis in obsequio comitibus hoc est deductoribus, ut matronam et nurum regis adhuc florentissimi decuit, non semel, sed saepius transiret ad soceros faciens hoc sine pudoris et verecundiae detrimento, utpote quae iret per secretum locum ad personas religione satis ac necessitudinis ratione coniunctas. huius loci tanta etiam proximitas fuit, ut Astyanacta filium suum admodum parvulum non iuvantibus baiulis, sed ipsa ad avum propria manu retinens traheret nec ipse fatigaretur, licet maternis gressibus aequari non posset neque illa sentiret laborem, quae non magni roboris traherat infantem. *evado ad summi fastigia culminis*, scilicet qua se Andromache ferebat ad soceros nec videbatur ab aliquo. ego, inquit, *evado ad summi fastigia culminis*, hoc est vadendo et ascendendo pervenio ad fastigia culminis summi, *unde tela manus miseri iactabant inrita Teuceri*: illo, inquit, perveni unde nostri satis instanter tela iaciebant, sed frustra. testudo enim superius descripta telis ipsis adimebat effectum. dicit iam consilium suum quod suggererat necessitas pro ratione loci ac temporis et personarum. in summo enim fuerunt qui adversus hostis in imo positos impediendo testudine frustra pugnabant. oportunum ad obtinendum fuit, si provideretur aliquid quod non qualicumque ictu testu-

4 *extraneis* ed. 19 *nec LR ut nec r'*. 19—20 *maternis gressibus aequari* LR ed. *maternos gressus aequare* r. 25 *unde* om. ed. 30 *fuerant* R. 31 *adversus* om. ed. | *impedient et testudine* LR *impediente t. nos temere* mut. ed.

dinem laederet, sed opprimeret pondere. *turrim in praec-* 460
ipiti stantem summisque sub astra eductam tectis, unde
omnis Troia videri et Danaum solitae naves et Achaica
castra, adgressi ferro circum qua summa labantis iuncturas
tabulata dabant: meritum turris dicitur, sed iam solitis
officiis non necessariae (omnis enim felicitas Troiana con-
siderat), contemnenda proinde fuerat quae cum ipsis de-
fensoribus suis mox fuisset arsura. hanc, inquit, petimus
ferro et abscissis iuncturis omnibus quae magnitudinem
tantae altitudinis retinebant *convellimus altis sedibus in-* 465
pulumque: ea lapsa repente ruinam cum sonitu trahit et
Danaum super agmina late incidit. ecce profuit Aeneae
consilium, quod repentinum et insperatum ruinae pondus
adiuvit. huius, inquit, concidens magnitudo Danaum super
5 agmina late incidit. quod dixit late, potuit fieri ut ruina
illa super plurimos cecidisset perindeque non paucos ne-
casset. idcirco posuit Danaum super agmina, ut hoc
dicendo consilium suum praeferret et inventum. *ast alii*
subeunt: hoc ipsum superfluens, inquit, hostium multitudo
frustrata est, alii quippe continuo successerunt. *nec saxa*
nec ullum telorum interea cessat genus, scilicet quibus ex-
pugnaretur recentior multitudo.

Vestibulum ante ipsum: ipse exponit quid sit vestibulum
dicens *primoque in limine Pyrrhus exultat:* ferocem natu- 470
5 ram hominis monstrat vel eius qui plenae victoriae fidu-
ciam gereret. sic enim Priami domus possessa fuerat, ut
ad ipsum limen et vestibuli prioris ingressum non tantum
intrepidus verum etiam exultans Pyrrhus pervenisset. *telis*
et luce coruscus aena: erectus animo et conspicuus muni-
mentis armorum. *qualis ubi in lucem coluber mala gra-*
mina pastus, frigida sub terra tumidum quem bruma

19 *superfluens* om. ed. 23 *ea ponit* LR *exponit* r. | *quid*
L *quod* R corr. r = L. | post *vestibulum* lacunam quattuor-
decim fere litterarum, deinde lemma incipiens ab *in limine*
habet L item sine lacuna R *dicens primoque* inserui *ipse* — sit
om. „vestibulum primam ianuae partem posuit primoque“ inter-
pol. ed. 29 *ahena* ed.

tegebat, nunc positus novus exuviis nitidusque iuventa lu-
 475 *brica convolvit sublato pectore terga arduus ad solem et*
linguis micat ore trisulcis: descripturus hostem natura
 ferum, aetate insolentem et successibus prosperis super-
 bum ipse quoque Aeneas hostis animum in adversarios 5
 gerens quali hunc animali credidit comparandum? sic,
 inquit, saeviebat ut serpens, qui vomit venena, qui nescit
 aliquando misereri, qui captat tempora quibus procedat
 aut lateat, qui se tunc putat esse formosum cum emergit
 ex latebris. haec comparatio in deformationem proficit 10
 Pyrrhi; nam ut serpens non virtute, sed veneno confidit,
 ita et huic non arma ad capiendam victoriam, sed in-
 sidias adserit profuisse nec umquam in proeliis visum
 nisi tunc cum alienis dolis procurata victoria est. *una*
ingens Periphas et equorum agitator Achillis, armiger Auto- 15
medon, una omnis Scyria pubes: omnes isti quid faciebant
 qui iuncti fuerant Pyrrho? *succedunt,* inquit, *tecto et*
flammas ad culmina iactant: virtutem dicit artemque mit-
 tentium flammas ex inferiore parte ad altissima culmina
 480 *tectorum. ipse inter primos correpta dura bipenni limina* 20
perrumpit: correpta bipenni hoc est properanter bipenni
 rapta perrumpebat dura limina hoc est fortia et quae
 facile superari non possent. potest tamen videri bipennem
 duram dixisse hoc est idoneam quae tanti roboris fores
 perrumpere potuisset; denique addidit *postisque a cardine* 25
vellit aeratos, ut appareret duram speciem fuisse necessa-
 riam, quae firmitatem aeratorum postium posset evincere.
iamque excisa trabe firma cavavit robora et ingentem lato
dedit ore fenestram: ecce quantum valuit bipennis forti-
 tudo, vicit quod putabatur vinci non posse. adlusit autem 30
 de ostio ad fenestram, ceterum cavernam dicere debuit
 factam. in ostio, inquit, fenestra facta est, non qua posset
 totus homo ad interiora pertendere, sed per quam interim

14 est LR ed. esset? 15 achallis LR. 21 perrumpit
 R perrupit L m superscr. man. II. 22 perrumpebant ed.
 32 inquit fenestra LR ed. fen. inqu. r (quia in ostio ad ante-
 cedentia retrahit).

cerneretur oculis quid interius ageretur. *apparet domus
 intus et atria longa patescunt, apparent Priami et veterum
 penetralia regum armatosque vident stantis in limine primo:* 485
 fenestra illa totum quod prospectibus hostium negabatur
 5 ostendit. videbatur quippe quicquid interius fuit, vide-
 bantur in ipso vestibulo observantes armati. *at domus
 interior gemitu miseroque tumultu miscetur penitusque cavae
 clangoribus aedes femineis ululant, ferit aurea sidera clamor.
 tum pavidae tectis matres ingentibus errant amplexaeque* 490
 10 *tenent postes atque oscula figunt:* crescente desperatione et
 intercepta spe (clausa enim antea domus patuit) plange-
 bant feminae omnes, quae interius clamoribus atque ulu-
 latibus prodebant hostibus extremam formidinem suam,
 quae res utique accendebat hostis ut perficerent inten-
 15 tionem suam. denique sequitur *instat vi patria Pyrrhus.*
 quis enim non provocaretur ad effectum plenissimum rerum
 audiendo talia et videndo? descriptio autem domus atque
 eius amplitudo non frustra narrata est, in qua non tan-
 tum aedificiorum ambitio praeferebatur verum etiam mon-
 20 strabatur nobilitas et superior felicitas Priami. dixit enim
 apparent Priami et veterum penetralia regum, ut osten-
 deret regnum quod Priamus tenuit per maiores eius ad
 eum succedendo pervenisse. quanti autem doloris fuit
 una nocte concidisse penitus quod per infinitos reges
 25 multis etiam saeculis floruerit! armatosque vident stantis
 in limine primo: ipsi sunt de quibus dixit imas obsedere
 fores. *instat vi patria Pyrrhus: nec claustra nec ipsi
 custodes sufferre valent, labat aricte crebro ianua et emoti
 procumbunt cardine postes.* cum eo magis Pyrrhus in-
 30 sisteret, quia viderat armatos interius, et evertendis foribus
 operam daret, maiorem vim nec claustra nec custodes qui

11 *clausae* L ed. *clausa* cum rasura R *clausa enim* nos. |
ante ea LR *antea* r ed. | *patuit* om. ed. 12 *omnes quae* LR ed.
omnesque r. 16 *effectum* LR, sed in *affectum* corr. R ipse.
 25 *floruerat* ed. 27 ante *nec claustra* atramento repetitum *instat*
vi patria Pyrrhus LR om. ed. 28 *emoto* ed. 31 *maiorem* —
 216, 1 *custodes* mutando et perperam distinguendo corrupt ed.

intus aderant nec postes ipsi poterant ferre. custodes
 postes etiam possumus accipere, quoniam alio nomine
 etiam custodes appellantur dicti a custodiendo; ipsis enim
 nitentibus ianua custoditur et firma stabilisque perdurat
 et quicquid in omni domo est plena fide servatur. omnia 5
 itaque cum deficerent, cum ipsis eversa postibus ad plenum
 obtinente violentia ceciderunt. *fit via vi, rumpunt aditus*
 495 *primosque trucidant inmissi Danaei et late loca milite con-*
plent: vis, inquit, ianuam patefecit, vis aditum dedit ad
 interiora tendendi caesis quam primum qui in ipso vesti- 10
 bulo primi violentis occurrerant. *non sic, aggeribus ruptis*
cum spumeus amnis exiit oppositasque evicit gurgite moles,
fertur in arva furens cumulo camposque per omnis cum
stabulis armenta trahit: comparatio, qua melius possit
 adverti qualis illa vis fuerit Pyrrhi, qualis etiam ceterorum. 15
 in torrentis comparatione qui immensos aggeres ad firmis-
 simas obices rumpit et ita effusus saevit, ut quicquid in-
 venerit perdat aut rapiat, potioem vult extitisse violenti-
 am dicendo non sic, aggeribus ruptis cum spumeus amnis
 exiit oppositasque evicit gurgite moles. *vidi ipse furen-* 20
 500 *tem caede Neoptolemum geminosque in limine Atridas.*
 vidi, inquit, furore plurimos hostium ferri et infinitorum
 non satiari suppliciis. *vidi Hecubam centumque nurus*
Priamumque per aras sanguine foedantem quos ipse sacra-
verat ignis. quinquaginta illi thalami, spes tanta nepotum, 25
 505 *barbarico postes auro spoliisque superbi procubuere, tenent*
Danaei qua deficit ignis. vidi, inquit, multa indigna (illic
 enim fuit auxilium praebens domui regis, inde contigit ut
 malorum omnium spectator esset qui venerat defensurus),
 ut responderet illi parti qua dixit in libri istius capite 30
 (5) „quaeque ipse miserrima vidi“. et est genus proposi-
 tionis; nam dicturus est Priameiae mortis exitium, ut
 ostendat quomodo aras et ignis quos ipse aliquando

10 *quam primum* ultima verba prioris librarii L fol. 56 fin.,
 incipit alter a *qui in ipso* fol. 57 in. 15 *averti* LR corr. r.

28 *fuit* LR ed. *fui* r. | *ut* om. R add. r. 29 *esset qui*
venerat LR ed. *essem q. veneram* r.

sacraverat foedarit sanguine suo. tenent Danaï qua deficit ignis: non dixit tenent Danaï qua ignis non fuit, sed qua deficit, ut ostenderet omnia iam fuisse consumpta. ignis enim ubi habuerit quod absumat, viget, absumptis
 5 autem quibus nutriebatur et vigebat valere non potest. illa ergo parte ibant Graeci qua ignis defecerat neque adhuc supererat quod ardere posset. exponamus nunc quae in hunc locum tractanda distulimus; ait enim „vidi ipse furentem caede Neoptolemum geminosque in limine
 10 Atridas“, et est vidi Neoptolemum, vidi geminos Atridas, ut bis intellegatur vidi. sed et Atridas debemus furentis intellegere ut Neoptolemum. vidi Hecubam centumque nurus Priamumque: hic quoque ter accipiendum est vidi, ut sit vidi Hecubam, vidi nurus, vidi Priamum. hucus-
 15 que intellegendum est vidi, quod ipsum noluit crebro ponere, ne inferret dictioni foeditatem. item dixit quinquaginta illi thalami, spes tanta nepotum, barbarico postes auro spoliisque superbi procubere: sicuti ad omnia aptatum est vidi, ita et in communi omnibus respondet pro-
 20 cubere hoc modo: procubuerunt, inquit, quinquaginta thalami cum tanta nepotum spe, procubuerunt et postes barbarico auro superbi et spoliis. aurum barbaricum ad ornatum postium pertinet eorumque fabricam, qua fuerant superbi. fabrica autem barbarica, ut nomen sit
 25 artis; opus quippe quod barbaricum dicitur ceteris praestat. item spoliis superbi, id est glorias ostendentes praetereuntibus eorum dominorum qui illa pugnando atque vincendo retraxissent hostibus superatis. superbi ergo ornatu artis atque materiae, superbi etiam spoliis.

1 foedaret LR foedasset ed. foedarit nos. 6 deficerat LR deficeret ed. 11 ubi intellegatur LR u. intellegitur ed. ut bis intellegatur nos. 19 in communibus L ed. in communi R in communi omnibus r', quod recipiendum putavi, in communi hic omnibus r. 23 fabrica qua LR fabricam qua ed. 24 post barbarica sex fere litterarum spatium vacat in L ea est vel simile aliquid excidisse patet: cf. 11, 777. 26 gloriam ed. 28 detraxissent ed. cf. 389. | ornatu artis L ed. ornat uariis R ornatibus variis r. 29 materiae LR ed. materia r. | superbia LR superbi r ed.

Forsitan et Priami fuerint quae fata requiras: utitur referens magno compendio, ut quod sciebat quaeri potuisse sponte ingerat quam expectet interrogationem. mala enim sua et plena crudelitatis..... vel maxime tempore quo quies omnibus defuit optabat maturius facto fine con- 5
cludere. forsitan, inquit, et Priami fuerint quae fata requiras: dicendo et Priami ostendit omnis quorum supra meminit esse consumptos. licet iam dixerit omnia procubuisse, dixerit etiam Priamum ipsum interisse, cum aras foedasset sanguine suo, non hoc idem repetit, sed ordinem 10
nunc et genus mortis eius exponit et indignum exitum vitae fortunamque eius miserabilem memorat. urbis uti
captae casum convulsaque vidit limina tectorum et medium in penetralibus hostem: crescentium malorum ubi sic fieri vidit augmenta, ut nihil iam nisi captivitas superesset 15
(invasa enim civitate quid restabat spei? accessum est ad limen domus, sumpsit augmentum desperatio, hostis non tantum ingressus verum etiam usque ad penetralia pervenit, quod fuit extremum), quid facere debuit sapientissimus rex nisi captivitatem indignam qualicumque mortis 20
exitu praevenire? inferre sibi manus nec poterat nec aude-
 510 *bat. arma diu senior desueta trementibus aevo circumdat nequicquam umeris et inutile ferrum: bis accipiendum circumdat, ut sit circumdat arma, circumdat ferrum. cingitur ac densos fertur moriturus in hostis: visum est ei arma* 25
capere, non ut peteret pugnam aut certando victoriam quaereret, sed ut in armis positus pro integro et forti

3 *ingerat* LR *i. prius* ed. 4 post *crudelitatis* sex fere litterarum spatium vacat in L *fata eo* suppleas. 5 *debuisset optabat* LR *optabatur debuisset* ed. *defuit optabat* nos. 8 *licet* LR *ilicet* ed. 10 *foedasse* LR *-set* r ed. | *non* LR *tamen n.* ed.

11 *et nunc* LR *nunc et* r ed. 15 *ubi nihil* LR *uti n.* r *ut n.* nos. 16 *invasa* LR *capta* ed. 18 post *ingressus* rasurae quattuor fere litterarum vestigia in L: nihil deest, *ingressus* substantivum est pendens ab *usque ad* cf. prooem. in.

23 *accipiendum* LR *a. est* ed. 24 *ut sit circumdat* om. R add. r = L. 25 *et arma* LR. ed. *et deletum vult* R ipse *ei* nos. 26 *peteret* LR *iniret* ed.

procumberet· desueta trementibus aevo circumdat nequicquam umeris et inutile ferrum. et personam et res inutilis posuit; nam diu desueta arma hoc est quae in usu esse desierant superveniente domini senectute perindeque otiosi
 5 et fessi ac per hoc vetustate corrupta umeris antiquitate dissolutis inposuit et inutile ferrum, quod absumpsisset robigo longi temporis. his gestis cingitur hoc est armatur et quasi certaturi specie in confertos hostis moriturus egreditur. iste usque adeo adfectum moriendi habuit, ut
 10 unus, senex, otio quoque longissimo dissolutus, desuetudine torpidus iret in hostis densos auctorem suae mortis facile inventurus in plurimis. hoc loco plerique errantes putant Priamum amentia quadam ductum hoc vel temeritate fecisse (fecit consilio et singulari prudentia qua uti
 15 solent in extremis sapientes, ut moreretur potius quam captivitatis ludibriis subiaceret), sed falluntur isti intelligentibus ex subiectis. poeta enim divino ingenio praeditus loca semper ac tempora personasque pertractans dedit viro prudentiam et in adversis aptissimam consilii
 20 definitionem, quoniam hostes obtinuerant patriam, possederant domum, penetrabilia quoque diripiebant. temporis in persona mulieris alia sententia fuit, quae pro ingenio feminei sexus arbitrata virum suum turbatum ex praesentibus amentia ferri..... quae mens tam dira, mi-
 25 serrime coniunx, inpulit his cingi telis? aut quo ruis? 520 inquit, non tali auxilio nec defensoribus istis tempus eget, non, si ipse meus nunc adforet Hector. huc tandem con-

1 *procuburet* L *procumburet* R sequitur in utroque *atremetibus* omissa *desuet.* 2 *cingitur* post *ferrum* in marg. additum vult r contra Donati distinctionem, ut docet inferius *his gestis cingitur.* 8 *certatur* LR *certaturus* r *certaturi* ed. *confertus* LR. 9 *effectum* R corr. r. 11 *iret* LR *isset* ed. 14 *fecit* LR *quod f.* ed. 16—17 *degentibus ex* LR *de versibus r' discedentes ex* ed. *intelligentibus ex* nos cf. 533 (de hoc dativi usu v. Madvig gramm. 241 n. 6). 19 *vero* R *viro* r. 20 *possiderant* LR. 21 *temporis* deletum vult r. 24 post *ferri* spatium undecim litterarum vacat in L supplendum puto *ut cum vidit.* 25 *couis* R *quo ruis* r.

cede, haec ara tuebitur omnis, aut moriere simul. tractavit Hecuba personam senis non convenire laboribus belli existimans illum vincendi vel utique certandi stimulo provocari: arma certe ipsa robigine ac vetustate et desuetudine corrupta, nullo dimicaturi commodo profutura, non posse a 5 sene defendi patriam illo vel maxime tempore quo iuvenes et fortissimi perierant, nec loci esse fiduciam, cum iam hostes in ipsis domus penetralibus degerent, non tantum ipsum perditis omnibus subvenire non posse, sed ne ipsum quidem Hectorem, si etiam tunc mansisset incolumis. huc 10 tandem concede, haec ara tuebitur omnis, aut moriere simul: aliquid numinis ara ista retinet, omnis faciet salvos aut, si nihil valuerit, omnes pariter moriemur. *sic ore* 525 *effata recepit ad sese et sacra longaeum in sede locavit:* cuius aetatis fuit vel qualium virium inde apparet, 15 quando hunc mulier anus ab incepto revocavit et in sacra sede constituit.

Ecce autem elapsus Pyrrhi de caede Polites, unus natu- rum Priami, per tela, per hostis porticibus longis fugit et vacua atria lustrat saucius. illum ardens infesto vulnere 20 530 *Pyrrhus insequitur iam iamque manu tenet et premit hasta. ut tandem ante oculos evasit et ora parentum, concidit ac multo vitam cum sanguine fudit:* fortunam Priami, quam supra proposuit poeta, describit. voluit enim mori, occurrit uxor ne fieret, sed casus attulit viam pereundi. 25 Polites quippe, unus ex filiis eius, Pyrrhi vulnere letali percussus, servavit ex eventu animam, donec ad conspectum parentum fugiens perveniret, sed urgente hoste et ita imminente, ut alio ictu saucium gravius premeret, concidit et mortuus est. hic poeta definit animam esse 30 sanguinem aut in sanguine esse animam. denique effuso

3 *velutque* LR *vel utique* nos *causa veluti* ed. 8 *degerant* LR *-rent* r ed. 11 *mori* LR *ere* add. r *simul* add. r'.
 12 *omnis* LR *aut o.* r. 13 *ore* om. LR. 14 *post locavit* sex fere litterarum spatium vacat in L suppleas *Priamus*.
 19—20 *cuacua* L *euacua* R *et vacua* L II man. r. 23 *quem* LR *quam* ed. 24 *posuit* R ed. *proposuit* r = L.

Politis sanguine anima quoque cum ipso consumpta est. ecce fortuna Priami et fatum, cuius causa factum est ut filius eius letaliter percussus vicerit valentem hostem, ut ante oculos patrios caderet. *hic Priamus, quamquam in*
 5 *media iam morte tenetur, non tamen abstinuit nec voci iraeque pepercit:* ecce inventa est quaesitae mortis occasio: nec Pyrrhus potuit Politen saucium fortis et valens sequi fugientem nec per longa spatia currentem alius percussor excepit; totum enim fortuna servaverat Priamo, ut
 10 causas mortis quas quaerebat incurreret. denique factum est; nam excitatus luctu et acerbitate mortis fili inmanissimi hostis feram naturam maledictis in se durissimis provocabat. [*at tibi pro scelere, exclamat, pro talibus*
 15 *ausis*] *dii, inquit, siqua est caelo pietas quae talia curet, persolvant grates dignas et praemia reddant debita:* dii tibi, hoc est praesentes, ad quorum se suffragium defensionemque contulerat, et si est in caelo aliqua pietas numinum quae nefarie commissa reciprocis ultionibus vindicent, persolvant meritis tuis detestabilibus congrua. incipit iam unius facti crimina memorare dilatans invidiam
 20 quamvis in hostis personam. *qui nati coram me cernere letum fecisti et patrios foedasti funere vultus:* hoc ex occasione obiebat Pyrrho pro crimine, quasi Politen ipse distulisset, ut ante ora parentum occumberet, quasi quod
 25 casus attulerat alienus culpa deberet adplicari. *qui nati coram me cernere letum fecisti et patrios foedasti funere vultus:* non culpat hostem, quod Politen occidit (stulte

1 *polito* LR *polite* r *Politae* ed., sed 663 *politis* LR.
 2 *fortunam* ed. 3 *vicerit* i. e. *currendo*. 5 *tam* LR *tamen* L II man. r. | *abstenuit* LR corr. r. 6 *quaesita* ed. 7 *nec* LR nam ed. | *sequi* LR *consequi* R ipse. 8 *currentem* LR -ndo r *currens* ed. | *alius* L *alii*// cum rasura R *alium* r *alicius* ed. 8—9 *percussore accepit* L -rem a. R *percussionem* a. ed. *percussor excepit* nos. 10 *quas* LR *quam* r. 13 *provocavit* r. | *at* — 14 *ausis* deest in LR, sed explicatur; *tibi* post *inquit* contra metrum inseruit LR, *delevi* cum ed. 18 *vindicet* ed. 21 *personam* LR ed. *persona*? 25 *alienus* LR *alterius* ed. | *debuerat* LR ed. *deberet* nos.

quippe faceret hoc reprehendere in eo quod, ut diximus, iure belli faciebat aut fecerat), sed et culpat quod non hostis, sed eventus attulerat, quod non faceret nisi dolens et desiderans mori. post maledicta etiam convicia sub-
 540 nexuit dicens *at non ille satum quo te mentiris Achilles* 5
talis in hoste fuit Priamo, sed iura fidemque supplicis erubuit corpusque exanguē sepulchro reddidit Hectoreum meque in mea regna remisit. places tibi, inquit, et nobilitate velut paterni nominis gaudes, cum Achilles pater tuus non sit, hoc est mater tua in Achillis matrimonio posita 10
 te adulterio conceptum protulit. hoc verum esse argumento confirmat, si filius, inquit, Achillis esses, servares in persona mea quod ille moderatione custodita servavit. nam cum ei supplex essem, erubuit potius et doluit fortunam meam quam mihi in adversis gratulatus est cor- 15
 pusque Hectoris reddidit et me remisit in statu quo fui. quia adstruebat Achillis factum et volebat eum iuste aliquid ostendere praestitisse, ut ex hoc deformaret personam Pyrrhi, tacuit ille scelerati hominis facinus: percepto auri ingenti pondere dimisit ad sepulturam, victus scilicet 20
 non humanitate, sed praemio. cumque alia quoque exercere posset in supplicem, me quoque in regnum meum redire permisit. cum autem de concesso Hectoris corpore loqueretur, bene poeta posuit reddidit; hostibus enim sola anima debetur hostilis, corpus autem, quoniam in nullius 25
 est potestate, dimittitur sepulturae: reddidit ergo, quoniam hoc contra humanitatis leges inlicite tenebatur. *sic fatus*
 545 *senior telumque inbelle sine ictu coniecit:* ecce desiderium

2 *culpat* LR *hoc culpat* H ed. *et culpat* O. 4 *convicia*
 LR corr. L II man. r. 7 *ex sanguine* LR corr. L II man. r.
 9 *velut* om. ed. 10 *matrimonium* ed. 11 *adulterium* LR
 corr. L II man. r. 14 *ei* LR *ad eum* ed. | *essem* LR *issem*
 ed. | *docuit* LR *doluit* adnotat R substituit r. | *fortuna mea* ed.
 15 *quam* (ad *potius* referendum) LR *qua* ed. *qui* ed. post.
 (*mihi in adv. grat. est i. e. adversis meis laetatus est*).
 16 *statum* ed. 17 *iustae* LR corr. ed. 19 *scelerate* LR
 corr. ed. | *funus* LR ed. *facinus* nos cf. 1, 484. | *percepto* LR
quod p. ed. 20 *victus* LR *iustus* ed.

mortis manifestum post maledicta et iniurias senex iuvenem provocat nec corporis nec teli suffragante virtute. telum ait inbelle, ut firmaretur quod superius dixit „et inutile ferrum“. quod autem dixit sine ictu coniecit, praecedens dictum voluit adprobri; positum est enim „tremantibus aeo circumdat nequicquam umeris“. *rauco quod protinus aere repulsum et summo clipei nequicquam umbone pependit*: nonnulli hic faciunt inanissimam quaestionem dicentes non posse pendere quod repellitur. his ergo reddenda ratio est, ut vacuato quod male sentiunt incipiant sequi quod prudenter est dictum. nam et repulsum est et pependit. missum enim telum constabat quod vetustatis vitio fuisset hebetatum, quod rigorem perdidisset illius temporis, quo in usu Priami fuit, cum adhuc, emissum ab eo qui omne virtutis robur cum ipsis iuventae temporibus amisisset. talis ergo teli effectus plenus esse non potuit, ut perforato penitus scuto ad hominis corpus et exitium perveniret, nec tamen in totum inefficax fuit. repulsum est enim resistente aere, sic tamen, ut pendens inhaereret, penetrato scilicet aliqua ex parte scuti contextu. hinc intellegendum est qualis in primis annis fuerit Priamus, quem non fefellit in illa aetate destinatio feriendi; obtinisset enim, si corporis etiam tum vis et teli substantia perdurasset. qualis autem etiam Pyrrhus ostenditur qui ictum senis vitare non potuit! *cui Pyrrhus referes ergo haec et nuntius ibis Pelidae genitori, illi mea tristia facta degeneremque Neoptolemmum narrare memento*:

1 *iuve* R *iuvenem* r. 2 *sui fragante* L *suffragante* in
 rasura R *sui suffr.* ed. 4 *rerum* R *ferrum* r. 5 *adpro-*
bare R. 13 *temporis quod* LR ed. *quo* r. 14 *post cum*
adhuc sequitur spatium viginti litterarum vacuum in L *tum*
adhuc R *adhuc* deletum vult R ipse vel r *adhuc* om. „telum
 ipsum fuisset“ inseruit ed.: *iuvenis floreret vigore* vel simile
 aliquid supplendum est ita, ut *missum*, non *emissum* legatur
 propter anaphoram. 18 *pervenisset* ed. 20 *inhaereret* LR
in hoc esset ed. | *contactu* ed. 21 *hic* ed. 23 *tumoris* LR
tum vis nos roboris ed. 24 *quales* LR *qualis* r ed. | *autem*
 LR a. *fuerit* ed. 27 *tristitia* LR.

550 *nunc morere*: quale responsum deberet iratus dare ex maledictis et iniuriis motus expressit; in ipsa enim responsione ostendit se verbis potius Priami et obiectis saevissimis excitatum, dum eadem replicat: *ibis*, inquit, ut patri meo ipse referas male gesta mea et crudelis actus et me degenerem nunties, interea morere. ecce brevitatis 5
necessarie posita; properare enim Pyrrhus ad ultionem debuit quem tanta commoverant. *hoc dicens altaria ad ipsa trementem traxit et in multo lapsantem sanguine nati*: ecce animus vehementer irati. hoc, inquit, dicens, hoc est 10
dum adhuc loquitur, traxit senem, traxit aetatis vitio tremulum, traxit ad ipsas aras deorum quos Priamus dixerat vindices fore, traxit lapsantem in filii sanguine. tantum potuit vis iracundiae, ut non consideraret Pyrrhus in Priami nece piaculum se admittere et impietatem 15
plenissimam profiteri. fecit, ut dictum est, irati mente existimans se non sacrilegum hominem neque inpium fore, sed ipsum Priamum reatum incursum, si aras foedaret sanguine suo, quas hostiarum caede promereri consueverat, et filii sanguine suum quoque misceret. incipit iam de- 20
scriptio necis Priami, in qua plerique omissa ordinatione sensus a vero intellectu dissociant veritatem. traxit, inquit, trementem *implicuitque comam laeva dextraque coruscum extulit ac lateri capulo tenuis abdidit ense*. melius non puto exponendum hunc locum quam ipsis verbis qui- 25
bus factum descriptum est. tenuit omnis comas Priami et sinistra manu implicavit dextraque extulit, ipsas scilicet comas procul dubio cum capite abscidit. quasi abscisio capitis non suffecisset ad perficiendam hominis necem,

1 *ex* LR ed. *et?* 2 *metus* LR *motus* r (cf. 41 et 1, 682)
acerbissime ed. 4 *favissimis* LR *foed-* L II man. ed. *grav-*
saevissimis nos. 7 *necessario* ed. 9 *lalsantem* L *lapsan-*
tem R *labentem* ed. *labantem* ed. post.! 12 *quos* LR *quas* ed.
 15 *sed admittere* L *set a.* R *se a.* r *infandum* ed. 16 *irati*
 LR *irata* r ed. 17 *existimans se* LR *non e. se r e. se nec* ed.
e. se non nos. 21 *ne eis* R *necis* r = L. 24 *abdedit* LR.
 26 *omnem comam* ed. 27 *implicuit* ed. | *extulit* LR *ensem*
inepte add. ed.

quoniam vehementer irati personam induxerat, et lateri,
 inquit, abdidit ensem usque ad capulum: lateri intellegendum est non suo quasi revocans in vaginam, sed lateri
 Priami. quid tam apertum, quid tam evidens in eo quod
 5 fecerat natura ferox, iuventa insolens, iniuriis excitatus?
 abstulit hominis caput et, quia hac tantum poena satiari
 non potuit, trunci corporis latus et iam nihil sentientis
 inpresso usque ad capulum gladio perforavit atque ita
 totum ensem abscondit, quasi illum in vagina condidisset.
 10 hoc factum infra melius apparet, cum funus eius et genus
 mortis Aenean diceret horruisse. *haec*, inquit, *finis Priami*
fatorum: supra enim dixerat „forsitan et Priami fuerint
 quae fata requiras“. ecce in quem finem vitae dilatus
 est Priamus, *hic exitus illum sorte tulit*: quam sortem 555
 15 miserandus invenit? *Troiam incensam et prolapsa videntem*
Pergama, tot quondam populis terrisque superbum
 regnatorem Asiae: post florem regni, post retentum tot
 saeculis imperium Troiam ille vidit incensam et prolapsa
 Pergama. quid male sit dolendum cernens quis speraret
 20 senem iam iamque natura deficiente sine dubio moriturum
 perditum quod feliciter egerat imperii culmine, consumptis
 quoque incendio universis tam infelici exitu periturum?
 dehinc succedit adversorum evidens enumeratio secuta post
 mortem, quoniam quae superius dicta sunt ad viventis
 25 Priami cruciatus pertinent vel certe cum occideretur:

4—5 *quod fecerat* L *quid f.* R obscura adnot. r quare add. in marg. r. 6 *quia* L *qui* R *quia* r, sed *a* ab eodem deleta.

7 *trunci* om. ed. | *et* om. ed. 8 *inpresso* LR *i. ei* ed. 9 *abscondit* LR *abdidit* ed. 11 *inquit* om. ed. 12 *dixerat* L *dixit* R ed. 14 *quis exitum* LR *hic exitus* r ed., quod recepi, quia illud et metro excluditur et intellectu caret. 17—18 *retentum tot saeculis* LR *tam diuturnum* ed. 19 *dolenda* LR ed. *dolendum* nos. | *cerneris* LR *cerneres* r *cernens* ed. nos: sic intellego: si quis quid male sit dolendum cerneret, non speraret. 20 *iam iamque* LR *que* om. ed. | *degente* LR *decedente* r *deficiente* ed. 21 *regerat* LR ed. *rexerat* r *egerat* nos. 24 *quae* om. *sunt* ipse expunxit R. | *viventis* om. ed. 25 *cruciantur* R *cruciatum* r.

[*iacet ingens litore truncus avulsumque umeris caput et sine nomine corpus*]. *iacet*: nec fuit qui funus eius debita sepulturae mandaret. *ingens*: honore vel corpore. *litore*: ubi litare consueverat, quoniam intra domum et ante aras constabat occisum. *truncus*: atque utinam non divisus in partis! et *sine nomine corpus*: ordinatur *iacet ingens corpus et sine nomine*. nonnulli hic *sine nomine sine dignitate accipiunt*, sed non ita est; nam cum corpori detractum fuerit caput, erit *sine nomine*, cum cognosci nequiverit. *iacet ingens litore truncus, iacet avulsum umeris caput, iacet sine nomine corpus*: separanda sunt haec a superioribus dum pronuntiantur, ne intellectus patens facta confusione turbetur. ab accusativo enim casu transiens si ad nominativi casus declinationem pronuntians veniat, facit vitium iungens Troiam incensam et prolapsa videntem Pergama, tot quondam populis terrisque superbum regnatorem Asiae et *iacet ingens litore truncus, iacet avulsum umeris caput, iacet sine nomine corpus*, ut semel positum *iacet ad tria supra dicta pertineat*, quae ipsa tria cum nominativo sunt posita, superiora vero cum accusativo, proinde haec oportet separari.

560 *At me tum primum saevus circumstetit horror, obstipui. subiit cari genitoris imago, ut regem aequaevum crudeli vulnere vidi vitam exhalantem*: hoc, inquit, viso tunc primum me horror invasit; considerans quippe etiam meis adfectibus aliquid simile aut iam contigisse aut forsitan imminere non inaniter commovebar; vidi enim concidisse fortunam regis qui aequaevus mei fuerit patris, vidi exhalantem vitam per ingens vulnus. ecce ubi probatur

1 *iacet* — 2 *corpus* deest in LR inserui eadem ratione ductus qua 1, 25. 6 *sine nomine* LR *nomine* interpos. r ed. | *ordinator* LR *ordinator ita* r sine *ita* nos om. ed. 7 *ingeni* L *ingeni* R *ingens* L II man. r. 11 *umeris* om. R add. r = L. 15 *vitrim* LR *vitium* r ed. 16 *terrisque* LR *regnisque* ed. 17 *et iacet* LR *et* om. ed. 18 *iacet avulsum* LR *iacet* om. que ad av. add. ed. | *iacet sine* LR *iacet* om. ed. 19 *ut* om. ed. | *pertinet* ed. 22 *priamum* LR *primum* r. 23 *vidi* om. LR add. r. 26 *effectibus* r.

praeter abscisionem capitis etiam latus eius esse perfossum.
 denique hoc vult esse vulnus, ceterum avulsum umeris
 caput non est vulnus. videre, ait, visus sum in illo
 exemplo imaginem patris, solitudinem uxoris, direptionem
 5 domus nostrae et pueri filii mei interitum. hoc est quod
 dixit subiit cari genitoris imago, ut regem aequaevum
 crudeli vulnere vidi vitam exhalantem. *subiit deserta
 Creusa et direpta domus et parvi casus Iuli. respicio et
 quae sit me circum copia lustris*: novissime, inquit, etiam
 10 me considerans qui remanseram solus. *deseruere omnes* 565
*defessi et corpora saltu ad terram misere aut ignibus aegra
 dedere*: rediit ad illam partem qua dixit se in domo Priami
 super tecta fuisse cum plurimis. deseruerunt me, inquit,
 omnes fessi pugnando, nullo laboris consequente successu.
 15 nam cum summa desperatio esset, aut praecipites sese
 dederant aut animas suas et propria corpora tradiderant
 flammis. ecce etiam hic solum se adserit remansisse lau-
 dans occulte fidem suam et constantiam. subtiliter prae-
 teriens excusat et matrem suam, quam constabat causam
 20 fuisse malorum omnium quae narrabat. *cum mihi se, non
 ante oculis tam clara, videndam obtulit et pura per noctem* 590
*in luce refulsit alma parens confessa deam qualisque videri
 caelicolis et quanta solct dextraque prehensum continuit
 roseoque haec insuper addidit ore*: dixit omnis deseruisse
 25 quod agebant, cum defenderent domum Priami et id frustra
 facerent: ipse quo modo recesserit dicit, ne videatur etiam
 ipse operis labore fatigatus recessisse. omnes, inquit, la-
 borando fessi et sine aliqua utilitate certando debiles
 redditum taedio adversarum rerum mori maluerant et du-
 30 plicem voluntariae mortis occasionem nacti, cum altitudo
 non deesset et incendia dominarentur, aut praecipites de-
 derant sese aut petierant flammam: ne et ipse alterum
 facerem aut, quod supererat tertium, hostis occideret re-

5 *interitus* LR ed. -tum r. 14 *consequentes* LR -te r.

16 *animos* ed. | *suas* om. ed. 18 *praeteriens* R *praefereus* r.

20 *enarrabat* ed. | versus 567—588 silentio praeteriit Don.

29 *reddit* L. | *maluerunt* LR ed. 33 *superat* L.

manentem, mater mea non, ut facere solebat, dubia aut incerta, sed manifestior veniens me ab ipsis inefficacissimis actibus revocavit. quando enim alicui crederem, nisi eadem se meis obtutibus sine fraude obtulisset, talem scilicet qualis revera fuit, cum deorum numero et coeti- 5 bus misceretur? cuius talis extiterat admonitio: *nate, quis* 595 *indomitas tantus dolor excitat iras? quid furis aut quonam nostri tibi cura recessit?* haec dictio multa continet. tangit enim Aeneae ipsius laudem, qui solus totiens remansit occisis ceteris aut defessis: solus tunc in classe prima, 10 in qua fuerunt Coroebus et Panthus, solus etiam cum veniret ad domum Priami, solus cum ab ipso post inefficacem expugnationem ceteri recessissent. continet purgationem personae hominis victi, ut sine crimine videatur recessisse de patria, et ex eo ipso laudem sibi vindicat, 15 quod non esset recessurus, nisi vidisset Troiano imperio deos esse quam homines inimicos, perindeque Graecis, ut saepe fecit, virtutis meritum tollit, cum eos dicit fecisse contra imperium Troiae qui obluentionibus humanis superari non possent. continet praecipuum ipsius Aeneae 20 meritum, cui licuit humanis oculis deos videre praesentis. continet purgationem materni facti, quae putabatur malorum quae acciderant causas per Paridem atque Helenam praebuisse. *nate* inquit: praemisit pietatis nomen, ut admitteretur facile quod fuerat suasura; nullus est enim 25 qui filios in contrarium moneat. *quis indomitas tantus dolor excitat iras? quid furis? aut quonam nostri tibi cura recessit?* *iratus*, inquit, et *furens* quid agere debeas nescis; utrumque enim consilio est inimicum. *doles, irasceris, furis et ultionem quam reperire non potes ingrato* 30

1 *facere* LR *fere* r. 4 *eadem si* LR *e. se* r ed. | *optatibus* ed. 7 *ut* R *aut* r. 10 *clause* R *classe* r. 12 *venisset* ed. 13 *ceteri* — *purgationem* om. ed. 15 *sibique indicat* LR *sibi vindicat* r edF. 17 *quam* LR *magis q.* (d. 18 *eos* L *eo* R *eos* r *deos* r' ed. 22 *materni facit quae* LR *m. facti q.* r (*quae* ad sensum positum) corruptit ed. 23 *per* LR om. edI non edF.

labore sectaris. cumque vana et non profutura persequeris, curam nostri penitus sensibus reiecasti. addidit etiam personam suam personis mortalibus, non quo ipsa quoque aliquid pati posset, sed quia ipsa feriebatur in omnibus, si maritum, filium, nurum perderet aut nepotem. incipit iam singulorum causas enumerare, quibus ostendat omnis periculis oportunos, nisi cunctis subveniatur. non, inquit, prius aspicias ubi fessum aetate parentem liqueris Anchisen, [superet coniunxne Creusa Ascaniusque puer? quos omnis undique Graiae circum errant acies et, ni mea cura resistat, iam flammae tulerint inimicus et hauserit ensis]: ecce dixit senem, de corporis autem vitio tacuit. cur enim diceret ei qui patris nosset, et cum sufficeret aetatis ex qua semper est debilis senectus, etiamsi nullo vitio extrinsecus praegravetur? superet coniunxne Creusa verendum est et rectum: an superet coniunx Creusa, quam constabat sexus ratione sibi adesse non posse. Ascaniusque puer, nec consilio filius nec per aetatem sua virtute munitus. cum haec proponit, hoc videtur dicere: dum quaeris vincere quos non potes, perdes tuos ad quem postea, cum pugnaveris, rediturus? cumulat terrendo persuasionem suam et, ne desperatio utique interritum magis alienaret viri fortis animum, nuntiat opera sua omnis esse incolumis, sed ex proximitate multorum hostium in summo discrimine constitutos imminentibus vel maxime incendio vel flammis. non tibi Tyndaridis facies invisā

2 penitus L reditis R perditis r erutis ed. 4 se quia LR corr. r. 7 cunctis sub cum spatio octo litterarum L cunctos sub R cunctis subveniret r cunctis subveniatur nos temere mut. ed. | inquit om. ed. 8 superet — 11 ensis deest in LR, sed explicantur versus 598—600 verbis cumulat etc. 13 patris — aetatis LR (scilicet vitium) et del. r omnia substituit r' patrem — aetas ed. 15—16 advertendum est et recte ed. 19 proponet R corr. r. 20 quem LR quos ed. (interrogative accipiendum). 21 rediturus LR r. non es ed. | terrendo LR tessendo H texendo O ed. 22 atque interritum LR a. interitus rHO ed. utique interritum nos. 26 vel LR et ed.

Lacaenae culpatusve Paris, divum inclementia, divum has evertit opes sternitque a culmine Troiam: propositio huius rei fuerat necessaria, ut hoc ipsum verum esse doceretur; hoc enim genere potuit inhibere viri fortis impetum et incitatos animos frangere inania vacuaque sectantis. fecit hoc Venus etiam propter se; noverat enim dici sibi posse ut haec pateremur tu fecisti. ergo non inmerito dixit non tibi Tyndaridis facies invisā Lacaenae culpatusve Paris, divum inclementia, divum has evertit opes sternitque a culmine Troiam et, quia ipsius invidiae vel maxime apud filium pondere premebatur, ait *aspice, namque omnem quae nunc obducta tuenti mortalis hebetat visus tibi et umida circum caligat nubem eripiam:* [tu nequa parentis iussa time neu praeceptis parere recusa]: inter homines ac deos mediam inesse caliginem ferunt et nebulam quandam contractam ex umore mortalis oculos hebetare, hanc se remoturam Venus promisit, ut videre Aeneas posset quod omnibus nefas est intueri. aspice, inquit, et ne timeas iussa parentis observare, quoniam nihil tibi materna pietas contrarium iubet et praeceptis religiosis te commovet, obtemperare contende. hic, ubi disiectas moles avulsaque saxa saxa vides mixtoque undantem pulvere fumum, Neptunus muros magnoque emota tridenti fundamenta quatit totamque a sedibus urbem eruit. hic Iuno Scaeus suavisima portas prima tenet sociumque furens a navibus agmen ferro accincta vocat. iam summas arces Tritonia (respice) Pallas insedit nimbo effulgens et Gorgone saeva. ipse pater Danaï animos virisque secundas sufficit, ipse deos in Dardana suscitāt arma: cum ostenderet non Graecos Troiano

1 *culpatusque* LR (sed infra -ve) -ve r ed. | *divum incl.* LR *verum i.* ed. (et infra). 2 *spernitque* LR corr. r (infra *externitque* LR). 13 *tu* — 14 *recusa* deest in LR, sed explicatur. 15 *messe* R *esse* r. 20 *et praec.* LR *sed pr. r'* ed. | *et commovet* LR *quibus te commonet* r (adnotato in marg. *quaere te commovet* nos. 21 *contendet* LR *contende* r. | *incubidis* L *in cupidis* R *hic ubi disi.* r. 24 *erunt* R *eruit* r. 27 *insidet* LR. | *emorgone* R *et gorgone* r.

imperio, sed deos infestos, enumeratis et demonstratis plurimis servavit ad ultimum Iovem. nec nomen eius quod alii celebrant dixit, sed quo ipsa eum appellare debuit quae fuerat filia eo magis illum onerans invidia, cum
 5 dicit ipse pater, hoc est qui contra malum aliorum studium maiore potestatis auctoritate pro nobis certare debuit, ipse non tantum Graecorum fautor est verum etiam ceteros deos in odium Troianae utilitatis accendit. dat igitur Venus remedium contra haec. ait enim *cripe, nate,*
 10 *fugam finemque inpone labori.* quia sciebat filium non libenter auditurum consilium fugae, idcirco supra dixit „tu nequa parentis iussa time neu praeceptis parere recusa“. cedendum enim fuerat, quando etiam ipse contrarius fuit qui plus poterat et suis potius quam alienis favere de-
 15 buerat. itaque cum suaderet fugam, debuit ostendere quibus auxiliis inpleri potuisset. potuit quippe Aeneas dicere quomodo possum fugere vallatus hostium telis et flammis? *nusquam,* inquit, *abero et tutum patrio te limine sistam.* 620 *dixerat et spissis noctis se condidit umbris:* non dixit recessit, sed se ipsis noctis umbris condidit. *apparent dirae facies inimicaque Troiae numina magna deum.* dirae facies, quae quid pessimi studii animo gererent vultibus testarentur. apparent et quae nullius oculis videbantur solus matre mea suffragante cernebam numina magna
 25 deum. potiora numina ipsa debemus intellegere, quae superius dicta sunt.

Tum vero omne mihi visum considerare in ignis Ilium 625 *et ex imo verti Neptunia Troia:* quando non tantum Graecos verum etiam potiores deos vidi nostris rebus infestos,
 30 tunc magis probavi illa quoque quae supererant esse peritura. *ac veluti summis antiquam in montibus ornum*

4 eo LR eoque ed. | illum LR eum ed. 7 ipso R ipse r. 13 cadendum R ced. r. 18 tutum om. ed. 20 se ipsis L de ipsis R (se corr. ipse) se spissis r nescio an recte. 22 studit animo regerent LR studii a. gererent r studii animosae g. H ed. st. animo g. ed. post. 23 ea quae ed. 24 matre ea R m. mea r = L. 31 antiquum ed.

cum ferro accisam crebrisque bipennibus instant eruere agricolae certatim, illa usque minatur et tremefacta comam
 630 *concusso vertice nutat, vulneribus donec paulatim evicta supremum congenuit traxitque iugis avulsa ruinam: omnis*
 ista comparatio emissa est, ut ostenderet quanta vi civitas 5
 cum suis opibus concidisset. *descendo abducente dea: in*
 domo enim Priami se dixerat fuisse constitutum et in
 summa eius parte, alii unde se aut praecipites dederant
 aut tradiderant flammis. idcirco iratus dixit descendo ab-
 ducente dea ut voluntate matris abductus et persuasione 10
 receptus. *flammam inter et hostis expedior, dant tela locum*
flammaeque recedunt: quid enim dea vel maxime propter
 filium complere non posset quae dixerat „nusquam abero et
 tutum patrio te limine sistam?“ *atque ubi iam patriae*
 635 *perventum ad limina sedis antiquasque domos: ecce con-* 15
 pletum est promissum matris, tutus Aeneas pervenit ad
 patriam domum. *genitor, quem tollere in altos optabam*
primum montis primumque petebam, abnegat excisa vitam
producere Troia exiliumque pati: ipse, inquit, pater meus,
 quem primum hoc est ante omnis liberare cupiebam et 20
 primum ad montium tuta transferre (bis dixit primum, ut
 plenum erga patrem monstraret adfectum), negavit se velle
 vivere post excidium Troiae faciens comparationem prae-
 sentium et futurorum meliusque esse disserens in cineri-
 bus patriae mori quam prolixitati vitae ad peiora per- 25
 ferenda consulere. dicit iam patris sui verba quibus veluti
 iusta praetendens nolebat abscedere. *vos o, quibus integer*
 640 *aevis sanguis, ait, solidaeque suo stant robore vires, vos*
agitate fugam: fugiant, inquit, quibus offert iuventa suf-
 fragium et longum vivendi spatium sperant, qui laborem 30

5 ipsa LR ed. ista r nos. 6 adducente LR (et infra ad-
 ducente et adductus) ac ducente edI, sed quia ac infra locum
 non habet, abducente scripsi cum edF. 7 se dixerat L d. se R
 se om.ed. 8 unde se aut L u. s. et ed. alii u. s. et R. 11 receptus
 LR ed. vel repressus adnot. r'. 14 tuto LR (supra tutum).
 atque LR ast ed. 22 necavit LR corr. r. 25 prolixitate LR ed.
 -ti r nos. 27 praetendimus L. 30 et LR et qui ed.

ferre non alienis, sed propriis adminiculis possunt; ipse enim noverat se debilem esse. haec omnia quae sibi deerant et supererant aliis dixit, tacuit tamen multa vitia senectutis, quia fuerant in aperto, et completis omnibus
 5 quae in iuvenibus non deerant dicit partis suas: ego fugere nec debeo nec possum nec ad fugiendum habeo voluntatem, aetas tulit quod possem forsitan velle, tenent me extrema patriae et futura terrori sunt. *me si caelicolae voluissent ducere vitam, has mihi servassent sedes*: aperta,
 10 inquit, coniectura colligo invisum me esse numinibus. si enim vellent me adhuc vivere, servassent seni patriam sedem, quem constat locum mutare non posse. *satis una superque vidimus excidia et captae superavimus urbi*: scelus est patriam vidisse pereuntem et dolor inmensus quod
 15 post eius adhuc interitum vivimus et adhuc de vivendo cogitamus. *sic o, sic positum adfati discedite corpus*: non dixit hominem vivum, sed corpus, utpote eius qui non vivendi, sed moriendi desiderio duceretur. *ipse manu* 645
mortem inveniam, miserebitur hostis exuviasque petet, facilis
 20 *iactura sepulchri*: respondit omnibus quae sibi obici e diverso potuerunt. aut ego me, inquit, occidam aut non deerit qui feriat et, si misericordia ductus solas exuvias tollet, vel si remansero insepultus, iactura ista me non sollicitat; facile enim contemnitur quod post exitum vitae
 25 non sentit exanimis. *iam pridem invisus divis et inutilis annos demoror, ex quo me divum pater atque hominum rex fulminis adflavit ventis et contigit igni*: olim est, inquit, quod cupio mori prima existente fulminis causa qua

2 *sedeb* cum spatio decem fere litterarum *se dibi* R *se debilem* r *se d.* esse nos *se defecturum* ed. 3 *superarant* LR *supererant* r ed. 4 *tua fuerat* L *qua fuerat* R *quia fuerant* r *sua quae f.* ed. | *completis* LR *complexis* ed. cf. 298. 5 *in iuvenibus* LR *in* expunxit r. 8 *caeliculae* LR. 12 *constat* L *constabat* R. 13 *super animus* LR. 20 *sepulchro* LR propter *insepultus iactura ista* interpretationis *sepulchri* scripsi, quamquam *sepulchro* i. e. *in sepulchro* interpretatione non excluditur *sepulchri est* ed. 22 *etsi* LR *etsi non* r. 25 *exanimus* ed. | *inutiles* LR.

debilis factus diis adversis frustra moror in luce, quod vel nunc faciendum est post Troiani imperii perditum florem.

- 650 *Talia perstabat memorans*: perstabat, inquit, talia memorans. *fixusque manebat*: fixus, hoc est immobili sententia. *nos contra effusi lacrimis*: cum adhuc loqueretur, nos contra dolores nostros lacrimis uberrimis testabamur. *coniunxque Creusa*: nec tantum nos verum etiam coniunx mea Creusa. *Ascaniusque omnisque domus, ne vertere secum cuncta pater fatoque argenti incumbere vellet. [abnegat inceptoque et sedibus haeret in isdem]*: in obstinatione senis tractabamus omnes et ipsius casum et periculum nostrum. fugiendum quippe fuerat: hoc provenire sine ipso non posset, remorari sine periculo quomodo, ubi malum evidens fuit? idcirco flebamus, ne ille in eadem sententia perdurans consentiret adversae fortunae et secum omnis nos faceret interire. ex illius igitur voluntate salutis omnium status ratioque pendebat; cum ipso enim fuerat moriendum quem dimittere non licebat. sed ille, quem fixum tenuerat una sententia, qui consentiebat fati nostris in extrema vergentibus, voluntate sua nostra iuvabat adversa, non meis, non nurus suae, non nepotis, non omnium largissimis fletibus flexus in ea mentis obstinatione permansit negavitque se velle vivere post excidium patriae.
- 655 *rursus in arma feror mortemque miserrimus opto. nam quod consilium aut quae iam fortuna dabatur?* tali existente patris mei sententia, cum fugiendi spes concidisset, rursus ad arma conversus sum. nam quid erat in tali causa faciendum, nisi ut id facerem quod adversa fortuna dictabat? armabar, inquit, mortem potius exoptans, quoniam oppresso tantis cladibus vita displicebat. *men ecferre*

9 *vetere* R corr. r. 10 *patefactoque* LR corr. r. | *abnegat*
 — 11 *isdem* deest in LR, sed explicatur. 13 *hoc* LR *cum*
hoc r. 14 *quomodo* LR *qu. posset* ed. 16 *secum* LR *se et* ed.
 19 *demittere* LR corr. r ed. 22 *mei* ed. | *nepotes* L.
 30 *armabat* R corr. r = L. | *exoptans quoniam* bis scr. LR.
 31 *mene ecferre* L *me necferre* R *mene referre* r.

pedem, genitor, te posse relicto sperasti? tantumque nefas patrio excidit ore? invidiosa quidem dictio, sed plena pietatis et ex adfectu religioso descendens, habens in pronominibus gravissimum pondus et satis validum et in ipsa
 5 brevitare retinens latissimam causae rationem. in pronominibus sic: mene, inquit, et te. mene hoc est filium tuum cuius pietatem, officia, religionemque optime comprobasti. te qui sis pater meus, qui bene nosti quid parentes debeant liberis, quid filii parentibus, te qui praeter
 10 naturalem adfectum sis senex, sis vitio corporis impeditus, te quem amaverim semper semperque coluerim. deinde ipsa causa quam gravis, quam impietatis criminibus plena! abire sine patre, abire sine auctore propriae salutis, relinquere senem ac debilem illo tempore atque illo loco,
 15 ubi hostis victor fuerat superque discrimen, ubi flammae, ubi supererant gladii, ubi mors aut detestanda captivitas imminebat. mene, inquit, abiturum sine te sperasti, optime pater, aut aliquo pedem moturum? et potuit tibi venire in mentem tam dirum tamque inpium nefas, potuisti
 20 cogitare quod abhorret a moribus meis? potuisti ore paterno promere quod me faceret parricidam? *si nihil ex tanta superis placet urbe relinqui et sedet hoc animo* 660
perituraeque addere Troiae teque tuosque iuvat, patet isti ianua lecto: artificiosa dictio satisque subtilis, consentire se
 25 simulat eius voluntati et tamen hunc vehementissime terret, ne in eadem cessandi pravitate perduret. si hoc, inquit, placuit superis, ut de magna urbe nullae reliquiae supersint, idque et tu probas quod adversariis gratum est, non deest omnibus nobis occasio moriendi, fiat istud cum hostium

6 *mente hoc est* L *men*// *h. e. R.* 7 *officiis religioneque*
 ed. 12 *impietatibus* R corr. r. 13 *abire sine patre* om. R
 add. r = L. 15 *superque* LR *supremumque* r' nescio an recte.
 16 *superant* L ed. *seperant* R corr. r = L *supererant* nos.
 17 *habiturum* LR corr. r. 22 *sedet* LR. 23 *perituraeque*
 LR corr. r. | *teque nosque* L *teque uosque* R *te quoque nosque*
 ed. *teque tuosque* r. 25 *terret* LR *tenet* ed. 26 *cessandi*
 LR *crescendi* ed. 27 *superbis* L *super his* R *superis* r.
 29 *fiat* LR *quum fiat* ed.

voto. iamque aderit multo Priami de sanguine Pyrrhus,
 natum ante ora patris, patrem qui obtruncat ad aras:
 quia contempserat senex et debilis salutem suam, non
 eius tantum fore periculum dicitur, sed proposito exemplo
 de fili quoque morte terretur, ne forte vel hoc genere 5
 posset inflecti. cumque hoc adseritur, etiam illud procul
 dubio intellegi potest, non solum interitus sui Anchisen
 admoneri, verum etiam fili, nurus et nepotis, ne forte tot
 necessitudinum periculo frangeretur. datur interea exem-
 plum crudelissimi hostis et eius qui divina et humana 10
 iura despiceret, datur exemplum personae hostilis et ultra
 hostilem modum saevientis, datur et facti. iam, inquit,
 aderit Pyrrhus, post effusionem recentem sanguinis Politis
 et Priami. novit ille ordinem feriendi, novit quemadmodum
 patres liberorum funeribus adfligat, numquam ille percutit 15
 patres, nisi primo cecidisse viderint liberos suos, ille nec
 occasionem faciendi perdit nec loca in quibus faciat habita
 consideratione discernit, totus intentus in factum perficit
 caedem, etiamsi sacer locus ac venerandus occurrat. aliam
 in matrem quoque invidiam concitat, salva quidem materni 20
 nominis reverentia. hoc non ut ingratum ostendat filium,
 sed ut terrorem patris accumularet. hoc erat, alma parens.
 665 quod me per tela, per ignis eripis, ut mediis hostem in
 penetrabilibus utque Ascaniumque patremque meum iuxtaque
 Creusam alterum in alterius mactatos sanguine cernam? 25
 versa sunt, inquit, in perniciem meam, mater, beneficia
 tua. quid prodest quod evasi gladios et tutus transivi
 per flammam? quid prodest quod ad sedes nostras in-
 columis te auxiliante perveni? cur sum redditus dulcibus
 conspectibus patris? non amor est iste, sed inmane suppli- 30

5 vel om. ed. 12 ei facti L eius f. R et factum ed.

13 Polytae ed. 14 illi LR. 15 percutet LR percutiet r
 -tit ed. 16 primo LR prius ed. | viderit ed. 17 faciebat
 ed. 22 terrore ed. 23 hostis LR ed. ignes ed. post. recte
 propter flammam interpretationis. 24 ascanium LR. 25 san-
 guinem LR. 27 totus LR. 30 inmane// R inmanens L
 imminens ed. inmane, quod r' per rasuram effecisse puto, recepi.

cium: videbo his in cubiculis vagantem hostem intentum nostris, videbo caedi pignera mea et effundi omnium sanguinem simul simulque misceri confusaque in unum corpora funeraque prosterni. perdidit in adversis grande
 5 commodum miser: potui nescire quod timeo. quod posuit cernam, ad omnia pertinet ac per hoc non semel accipiendum est hoc modo: ut mediis hostem in penetralibus cernam utque Ascanium cernam patremque meum cernam iuxtaque Creusam cernam, mactatos cernam alterum in
 10 alterius sanguine. aliud dehinc genus terroris adiungit, ne fieri possit ut suam pater mutaret aliquando sententiam: *arma, viri, ferte arma, vocat lux ultima victos. reddite me Danais, sinite instaurata revisam proelia. num-* 670
quam omnes hodie moriemur inulti, ut, cum videret filium
 15 in pericula rediturum, amplecteretur consilium fugae. ait ergo ferte arma hoc est venite mecum armis vestris instructi. vocat lux ultima victos: iam nos vocat finis ultimus vitae, ut non pugnaturi pergere, sed morituri viderentur. ait ergo ad tantam necessitatem cogimur ad-
 20 versante fortuna, quasi redeuntes in bella victi hostem possimus superare victorem. reddite me Danais, sinite instaurata revisam proelia: cupio, inquit, me representare certamini. posset dici ad quam spem? respondit ipse numquam omnes hodie moriemur inulti: non, ait, ut vin-
 25 cam, sed ne omnes inulti pereamus hoc est non tantum ipse qui bellum repetiturus fuerat verum etiam remansuri, Ascanius, Anchises et Creusa.

Hinc ferro accingor rursus clipeoque sinistram insertabam aptans meque extra tecta ferebam: cum ne his
 30 *quidem dictis moveretur, inquit, animus patris, coeperam*

1—2 *hisce de oculis ugantem hostem intentam nostris LR bacchantem r vagantem in marg. r' patrem meum in conspectu meo occidi* substituit ed.: emendavi *in penetralibus* explicari ratus. 5 *posui* LR. 10 *sanguine* LR s. *cernam* ed. 11 *posset* ed. 15 *redditurum* LR. 16 *ergo* om. ed. 18 *vita* R corr. r. 22 *instauratam* L. 25 *hoc est* om. ed. 27 *ascanius anchises* LR invertit ed. 28 *hinc* LR *hic* ed.

processurus amari, iam induebam scutum umero meo, iam coeperam extra limen exire simul faciens utrumque; hoc enim properationis necessitas exigebat, ut non stans, sed ambulans armarer. accingor dixit instruor. *ecce autem complexa pedes in limine coniunx haerebat parvumque patri tendebat Iulum:* repente, inquit, emergens uxor in ipso limine tenuit exeuntem et, ne minoris meriti praerogativam haberet apud virum, parvulum Iulum offerebat patri. non dixit mihi, sed patri, ut, si maritum non flecteret precibus suis, patrium tamen moveret adfectum. ambos proinde ostendebat inutilis, ambos inbellis, se mulierem et illum puerum, ut aetatis ratio vel sexus revocaret instantem. quanta autem rogantis uxoris necessitas fuit, quando ad pedes meos deiecit se atque ipsos quibus egredi poteram suppliciter retinebat non respiciens meritum suum nec matrimonii decus nec nomen uxoris, offerens commune pignus oculis meis! videamus quid sit quod nondum plene armatum, quod in limine, quod pedibus complexa retinuit properantem, quod offerebat filium patri: haec enim sequentia prodiderunt non frustra in via esse perfecta; significabatur quippe auspiciis non futurum quod arripuerat vel Anchises vel Aeneae desperantis intentio. arma plenius suscipere potuit nec limen exire inpediti sunt coniugis complexibus pedes quibus properabat ad bellum, faciebat hoc persona mulieris domesticae, inbellis, faciebat uxoris, quae matrimonii nexibus revocabat exeuntem: offerebat parvulum filium, per quem factum est ut omnis Aeneae difficilis et dura mentis atque constricta

1 *scuto umerum meum* ed. 4 *armaremur* LR corr. r ed.

7 *limite* LR (supra *limine*). | *tenuit* LR *me t.* ed. 14 *decidens* LR ed. *rogabat* additum vult in marg. r' *deiecit se* nos.

15 *retinebant* R corr. r. 19 *complexaret inuuit* L corr. in ras. R.

20—21 *frustra viae* LR *fr. via* r ed. (vel *inaniter facta* r') *fr. una* H *fr. in via esse* nos. 22 *Anchises* LR ed. *Anchisis* ut 1, 34? | *desperantes* LR corr. r ed. 28 *haneae difficilis* L

hanc aedificilis R *haec diff.* r *Aeneae diff.* ed. | *dura* LR *du-rae* r. | *constructa* R.

obstinatio superetur. post haec quae secuta sit vox debemus inserere, fuit cara, utilis, necessaria atque honesta et ad persuadendum vehementissime accommodata. *si* 675 *periturus abis, et nos rape in omnia tecum, sin aliquam expertus sumptis spem ponis in armis, hanc primum tutare domum. cui parvus Iulus, cui pater et coniunx quondam tua dicta relinquitur?* considera, ait, quo loco, quo sis nos tempore relicturus, cui omnis inbellis, nisi munitos dimiseris, traditurus. cum dicit cui, hostem procul dubio 10 significat. facit autem ordinationem personarum admirabilem: relinques, inquit, filium parvum, relinques debilem patrem, relinques uxorem, se tertio loco hoc est novissimo posuit; aut enim post filium et patrem amari uxorem putavit aut verecundiae causa noluit se praeponere patri 15 vel filio aut in ordinatione quod aestimaverat potius in adfectu apud virum debuit ultimum constituere, ne personarum sequentium vinceretur adfectu. tractabatur enim ne in captivitatem venirent, in qua peior est feminarum vel maxime in causa coniugii. denique hoc dixit: et 20 *coniunx quondam tua dicta relinquitur?* abhinc uxor tua non ero, si coeptis tuis perseveranter institeris. si periturus abis, et nos rape in omnia tecum, *sin aliquam expertus sumptis spem ponis in armis, hanc primum tutare domum. cui parvus Iulus, cui pater et coniunx quondam* 25 *tua dicta relinquitur?* si taedio infeliciam rerum marte disponis occumbere, simul tecum pergamus universi, unus exitus premat quos idem devinxit adfectus, sit felix interitus noster, ut, cum omnis absumpserit letum, non extet qui alterum gemat, non remaneat superstes quispiam

1 *superaretur* ed. | *consecuta sit LR quae c. s. r quae secuta s. nos inepte mut. ed.* 4 *abisset pro abis et L.* 6 *et iunx LR corr. r.* 7 *quos his L quo sis in ras. R.* 8 *omnes LR quum omnes nos ed. | nisi munitos om. ed.* 11 *relinquens inqu. R corr. r.* 15 *in om. ed. | existimaverat ed.* 17 *affectum L -tu cum ras. R.* 18 *peior est L peiorem R (scil. captivitas) p. e. condicio ed.* 20 *cui L ed. diu R dicta corr. ipse vel r.* 22 *abhis LR.* 25 *marite LR morti ed. marte H nos.*

nostrum ad plura supplicia, aerumnarum remedium est mortis occasio. si pars ista conplacuit, probo sententiam tuam, si tu quoque conprobes meam. at si aliquid prosperi speras, si felicioris reditus fiduciam geris et haec quae tuis umeris arma portantur quiddam boni tuis nisi- 5 bus spondent, providendum est primum ut in tutum redigas tuos, ut, cum remeare coeperis domum, occurrant laeto pignera tua: sapientis est mala praevenire consilio, ne exoriatur aliud quod post victoriam plangas. quod autem duo proposuit, unum vult fieri, non alterum de duobus, 10 scilicet ut remaneret cum omnibus quam dimissis ad praedam improvidus exiret ad bellum.

Talia vociferans gemitu tectum omne replebat: non tantum vocibus dolores suos verum etiam gemitibus testa- 680 batur. *cum subito dictuque oritur mirabile monstrum*: 15 talis est locus iste qualis est (1, 102) „talia iactanti stridens aquilone procella velum adversa ferit fluctumque ad sidera tollit“, item (1, 494) „haec dum Dardanio Aeneae miranda videntur, dum stupet obtutuque haeret defixus in uno, regina ad templum, forma pulcherrima 20 Dido incessit magna iuvenum stipante caterva“, item (3, 344) „talia fundebat lacrimans longosque ciebat in cassum fletus, cum sese a moenibus heros Priamides multis Helenus comitantibus adfert“. hanc dictionis artem docente Vergilio nosse et imitari debemus. incerta enim et in- 25 sperata loquentis interveniunt, non expectant verborum finem, sed media et imperfecta conloquia vel actus rumpunt. dum igitur gemit Creusa, dum clamat, dum me, inquit,

3 *etsi* superscripta u L ut sit R at si r. 3—4 *prospe speras* LR *prosperum* sp. r ed. 5 *quidam* LR corr. r ed. 6 *re-
dicas* LR *reducas* r *redigas* ed. 7 *occurran* LR corr. r ed. |
8 *nec* LR *ne* r ed. 10 *dua-
bus* LR corr. ed. 15 *sobito* L *sopito* R *subitum* r ed. *subito*
nos. 17 *fluctumque* LR *fluctusque* ed. (ut in I). 21 *iuve-
num in* LR at in I sine in. 22 *lacrimas* LR -mans r. |
23 *esse* LR *sese* r. 24 *adfert* LR (ut
in III) *offert* ed. 26 *inveniunt* LR ed. *interveniunt* nos cf. 4, 4.
27 *vel* om. ed.

retinet, ecce exoriens subitum et mirabile monstrum gemitus
 eius et clamores abrupit. *namque manus inter maestorum-*
que ora parentum ecce levis summo de vertice visus Iuli
fundere lumen apex tactuque innoxia mollis lambere flamma
 5 *comas et circum tempora pasci:* vere ait mirabile monstrum;
 fiebant enim multa contra naturam rerum, ut humano de
 capite apice ipso incendii procederet lumen nec tamen
 puerilis comas perindeque mollis ac teneras tempora quo-
 que ipsa percurrens exureret aut saltem leviter laederet,
 10 *pasci quoque illud incendium viribus suis, non nutrir*
detrimentis alienis. nos pavidi trepidare metu crinemque 685
flagrantem excutere et sanctos restinguere fontibus ignis:
 nos inquit, hoc est parentes, supra enim dixit „namque
 manus inter maestorumque ora parentum ecce levis summo
 15 *de vertice visus Iuli fundere lumen apex*“. nos ergo pa-
 rentes, quibus in causa filiorum etiam levia et secunda
 suspecta sunt, exagitabamus a crinibus flammam et sanctos
 ignis contrario undarum elemento restinguere, humano
 scilicet errore ducti quod divinum fuerat prope sacrilegis
 20 *manibus adpetentes. at pater Anchises oculos ad sidera*
laetus extulit et caelo palmas cum voce tetendit: interea,
 inquit, pater meus, penes quem secretorum caelestium
 plena scientia fuit, nobis insciis omniumque ignaris et
 trepidis, solus in laetitiam repente mutatus est tendensque
 25 *ad sidera oculos ac manus locutus est haec: Iuppiter*
omnipotens, precibus si flecteris ullis, aspice nos hoc tan- 690
tum et, si pietate meremur, da deinde auxilium, pater,
atque haec omnia firma. usque adeo bonum visum est
 patri meo quod repente monstratum est, ut precibus Iovi
 30 *effusis confirmationem peteret facti.*

4 *mollis* LR, sed *mollis* explicatur. 9 *exuriret* LR corr. r. |
salutem LR *saltem* ed. 11 *crimenque* LR corr. r. 17 *ex-*
agitabamus LR *excutebamus* r'. | *flammis* LR corr. r.
 18 *signis* LR corr. r. | *restinguere* LR *-guebamus* r *nitebamur*
 add. ed. nescio an recte. 21 *tendit* LR corr. r. 22 *secretorum*
 LR *sacrorum* ed. cf. 1, 480. 23 *omniumque* LR *que* om. ed.
 26 *precibus* om. LR add. r ed. 28 *omnia* LR corr. r.

Vix ea fatus erat senior, subitoque fragore intonuit
 694 *laevum et de caelo lapsa per umbras stella facem ducens*
multa cum luce cucurrit: tantum, inquit, patris mei iuxta
 deorum cultum meritum fuit, ut cum ipso deprecationis
 fine esset auditus; nam et intonuit laevum et stella de 5
 caeli partibus lapsa ostendit futuram laetitiam rerum et
 rogantis preces auditas. quod autem dixit laevum, debet
 hoc loco prosperum intellegi; nam eius in hac causa haec
 est ratio: laeva in aliis contraria significantur, ut ipse
 Vergilius alio loco (8, 302) posuit: „et nos“, ait, „et tua 10
 dexter adi pede sacra secundo“. si enim dexter pes bonus
 est, procul dubio sinister malus accipiendus est. in sacris
 autem signis idcirco prospera accipiuntur quae sunt laeva,
 quia sacrificantis vel precantis latus laevum dexterum est
 eius qui postulata largitur. *hic vero victus genitor se tollit* 15
 700 *ad auras adfaturque deos et sanctum sidus adorat: pater*
 meus, qui neque fletibus nostris dudum nec precibus flexus
 est, his visis adsensus et victus est et gratias egit superis
 et reiecta priore sententia quod nobiscum ire vellet ultro
 testatus est dicens *iam iam nulla mora est, sequor et qua* 20
ducitis adsum, dii patrii: primum dixit sequor et sic qua
ducitis adsum, cum primum sit ducere, secundum sequi.
 sed ordinato sensu corrigitur, ut sit qua me ducitis se-
 quor, dii patrii. *servate domum, servate nepotem, vestrum*
hoc augurium vestroque in numine Troia est: a vobis hoc 25
 augurium natum est, vestrum est tueri quod agimus.
cedo equidem nec, nate, tibi comes ire recuso: probavi, in-
 quit, fugam tuam, fili, deorum voluntate descendere, cedo
 potioribus et ibo quo volueris pergere, perseverabo comes
 705 tuus nec usquam a tua societate disiungar. *dixerat ille, 30*

3 fratris LR corr. L II man. r. 4 ipso L ipsa R ed.

4—5 deprecationis inesset LR deprecatione i. edF deprecationis
 fine esset nos cf. 3, 96. 8 loco om. ed. 9 significatur LR
 -antur nos (cf. accipiuntur infra). | ut ipse — 12 accipiendus
 est om. ed. 13 signis LR ed. et signis? (propter sacrificantis
 vel precantis). 16 ad aras R corr. r. 21 et si LR si del. r
 sic (= deinde ut saepe) nos. 23 me ducitis L educ. R r = L.
 24 servate domum om. ed. 28 deorum L de deorsum R de deor. r.

et iam per moenia clarior ignis auditur propiusque aestus
 incendia volvunt: haec locutus est pater meus, sed in
 apertissimum discrimen venisset, si existeret filius ulterior
 mora; nam crepitantium flammaram vicini sonitus per-
 5 veniebant ad aures nostras et venire incendia aestus gra-
 vissimi nuntiabant. ergo age, care pater, cervici inponere
 nostrae, ipse subibo umeris nec me labor iste gravabit:
 ego cum viderem propinqua incendia et patrem vix ad-
 sensum, ne quo casu mutaret repente sententiam, arripui
 10 optatum tempus, pater, inquam, non tibi desunt meae
 cervicis obsequia, iam inponere umeris meis, pondus tuum
 deliciae meae sunt, faciet pietas leve quod putas esse
 gravissimum, sarcinam tuam libenter tolerabit adfectus.
 unum et commune periculum, una salus amobus erit: aut 710
 15 utrisque proveniet salus aut utrosque finis inveniet. mihi
 solus Iulus sit comes et longe servet vestigia coniunx:
 omnibus quae obiectari possent ultro respondit. potuit
 enim dicere Anchises quomodo fugiam et senecta inpeditus
 et corporis causa? huic recte respondit ego te umeris
 20 meis feram. potuit dici ne te gravet onus meum: ait
 onere tui corporis non gravabor. potuit dici quid facies
 filio parvulo? quid facies uxori? iuvabo, ait, filium meum
 comitatu meo et auxilio dexteræ meae, uxor gressus meos
 vestigiaque sectabitur. quod ait solus Iulus sit comes et
 25 longe servet vestigia coniunx, consilii fuit, ut tutior fieret
 fuga; si enim plurimi congregarentur, non facile latere
 potuissent. verum quia et suis consulere debuit, dat man-
 data, ut discreti abeant sibique occurrant ac ne forte
 errore ducti aliorum tenderent gressum, hos evidentiori-
 30 bus praeceptis instruxit, vos, inquit, famuli, quae dicam

3 filius L filios R filio r filii ed. 14 quo res cunque
 cadant lemmati praefixit ed., deest in LR neque explicatur. |
 periculum LR. 16 solus LR edF parvus Verg. libri et edI,
 sed solus interpretatione firmatur. 19 causa LR casu r'.
 20 ne om. ed. | gravabit ed. 28 ut discreti habeant LR
 — abeant r ceteris ut alio fugam arripiant ed. | accurrant ed.
 29 aliorum LR aliorum r ad aliorum ed.

*animis advertite vestris: est urbe egressis tumulus templum-
que vetustum desertae Cereris iuxtaque antiqua cupressus*
715 *religione patrum multos servata per annos, hanc ex diverso*
sedem veniemus in unam. commendat mandata sua; natura
enim servi mali sunt et neglegentes nec facile his ob- 5
temperant quae iubentur. considerans igitur tempus et
causam ait quae dico animis advertite hoc est intentis
animis audite quae sunt necessario facienda. posteaquam
hoc dicto fecit attentos, illud quod fieri oportebat breviter
intimat: est urbe egressis tumulus templumque vetustum 10
desertae Cereris. sollicita et cauta mandata traditurus et
locum dicit et loci nomen ostendit et quae eius dignitas
fuerit quaeve in praesenti fortuna, arboris quoque signum
et genus et antiquitatem evidentissime comprehendit, prorsus
ut nihil dubii, nihil remaneret incerti. ubi insinuavit 15
haec, dicit etiam causam propter quam mandata ipsa
praecesserant: hanc ex diverso sedem, hoc est ex diversis
locis vel itineribus, veniemus in unam. *tu, genitor, cape*
sacra manu patriosque penatis: dicit causam propter quam
deberet Anchises id facere: *me bello e tanto digressum* 20
et caede recenti atrectare nefas, donec me flumine vivo
720 *abluero.* docet homines poeta quomodo se purgent, si
caede hominis aut alio genere fuerint forte polluti, simul
etiam excusat Aeneas, ne patrem suum superfluis videretur
onerare, quem senem constabat et debilem, licet ipse esset 25
omnia suis umeris portaturus.

*Haec fatus latos umeros subiectaque colla veste super
fulvique insternor pelle leonis:* et ad laudem fortudinis
suae hoc Aeneas posuit et ad meritum patris. onus, in-
quit, patrium laturus auxi vestibus et leonis pelle umeros 30

2 *ceteris* R *cereris* r. | *copraessus* L. 4 *venimus* R *venie-*
mus r. | *unum* LR *unam* ed. 9 *attentus* LR -tos r. 11 *ceteris*
LR corr. ut supra r. | *sollicite et caute* r. 13 *arbores* LR
corr. r. 18 *unum* LR, sed *unam* corr. R ipse ut videtur,
quare et in lemmate *unam* scripsi. 21 *et caede* LR et om. ed.
24 *videtur* R corr. r. 27 *factus* LR corr. r. | *superfluique*
LR corr. R ipse. 30 *auxi* om. ed.

meos stravi. debuit enim cum commodo suo ferri, ne ingratum fieret quod pleno reddebatur obsequio. *succedo- que oneri*: stravi, inquit, colla et umeros meos et oneri successi. *dextrae se parvus Iulus implicuit sequiturque*
 5 *patrem non passibus aequis*: dixit factum, dixit et causam. tenebat mihi, inquit, manum filius meus sequens me et, cum deberet lateri meo inhaerere, semper posterior fuit; non enim poterant patris fugientis gressus pueriles aequare: et in hoc laborem suum voluit demonstrare, ut unum
 10 ferret, alterum traheret. deinde personam coniungit uxoris: *pone, ait, subit coniunx*. uxor sequebatur omnis. *ferimur* 725 *per opaca locorum*, per loca scilicet diversis arboribus occupata. *et me, quem dudum non ulla iniecta movebant tela neque adversi glomerati ex agmine Grai, nunc omnes*
 15 *terrent aurae, sonus excitat omnis suspensum et pariter comitique onerique timentem*: non, inquit, quo ipsas metuerem tenebras, sollicitus fui, sed ne de tenebris improvisus hostis emergeret. cum solus, inquit, essem et circumfusus hostis tegeret latera mea, nullo metu tangebar,
 20 sed cum de adfectibus meis liberandis cogitarem resque ipsa esset in manibus, non me hostilis adgressio, sed causa terrebat. cum enim turpe esset metuere viro forti, excusationem necessarii timoris adiunxit, ut magis laudari debuerit, quia timuit, quam reprehendi. comitique oneri-
 25 *que timentem*: in singulari numero non unum comitem intellegendum est, sed utrumque, ut oneris significatio pertineat ad patrem, comitis et ad uxorem. *iamque pro-* 730 *pinquabam portis omnemque videbar evasisse viam, subito cum creber ad auris visus adesse pedum sonitus*: suspensi

8 *aequari* LR ed. *aequare* H ed. post. (*puerilis* r). 13 *occupata* LR vel *opacata* r' in marg. | *nonnulla* LR corr. r.

14 *adversi* LR ed. *adverso* Verg. libri omnes et r'. 17 *pollicitus* LR corr. r. 20 *cum* LR ed. *cum de* nos. | *cogitarem* LR *operam darem* ed. 24 *feriendi* L *ferendi* R *reprehendi* r (*vituperari* adnot. r') *si feriendi desiderio traheretur* ed. 27 *ad* LR ed. *et ad* r (vel R ipse) nos. 29 *suspensi* — 246, 4 *sonitus* om. ed.

hominis et cauti animum expressit. ubi enim animus magno fuerit terrore confusus, plerumque vera et evidētia non sentit et falsa pro veris admittit. visus est, inquit, adesse pedum sonitus: non dixit audivi strepitum venientis alicuius; †hoc enim, licet falso, videtur occurrere 5 quod quispiam timet. iamque propinquabam portis: ipse exponit quid sit iamque propinquabam portis, hoc est enim omnemque videbar evasisse viam, subito cum creber ad auris visus adesse pedum sonitus. *genitorque per umbram prospiciens, nate, exclamat, fuge, nate, propinquant, 10 ardentis clipeos atque aera micantia cerno:* a contrario dixit senem aliquid vidisse per tenebras, cum etiam per diem tardos prorsus aut prope nullos habere possit obtutus; sed dixit speciem quae magis per tenebras facillime videatur: ardentis clipeos atque aera micantia cerno. et 15 Aenean pavidum et Anchisen metuentem expressit. quod autem ait propinquant, illud voluit ostendere quod revera certissimum est; omnis enim flamma per tenebras propior videtur quam est, accessit et metus et fecit angustioris proximitatis aestimationem. certe quam pulchre ipsum fecit 20 longius videre quod consulto vitari debuisset; fuit enim in summo liberumque ei fuit non vadentem pedibus suis 735 quo vellet oculos torquere et flectere. *hic mihi nescio quod trepido male numen amicum confusam eripuit mentem:* male amicum numen inimicum multi accipiunt. nos pu- 25 tamus male amicum esse quod uno tempore adversa prosperis miscet, ut in praesenti factum est: male amicum extitit iuxta Aenean, quia facilitatem praebuit exeundi et invidit uxorem. amicum igitur dici non potuit, quia non servavit universos, inimicum dici non potuit, quia prae- 30 stitit beneficium. dictum ergo proprie male amicum, utpote

1 capti R cauti r = L. 3 unus LR visus r. 5 hoc enim licet falso LR corruptum puto, fortasse hoc enim diceret falso, dicit. 19 angustiores LR -ris nos -rem r ed. 20 quam LR quae ed. 22 vadentem LR ed. vadenti? 25 multi LR numen ed. | nos R id L, sed secunda manu evanida prima, item ed. 29 invidit LR non vidit ed. 31 utpote LR utputa ed.

quod in altero malum et bonum in altero conprobatum est. confusam eripuit mentem: culpam perditae uxoris per negligentiam suam iustis allegationibus purgare contendit, usus moralitate plenissima. quando enim vitio nostro actus
 5 nostri adverso exitu concidunt, culpatur numen, quo nos dicimus regi. nescio quod, inquit, male amicum numen mentem meam multis cogitationibus confusam praeripuit. ecce addit aliam excusationem; ipsum enim deum dicit alienationem mentis idcirco attulisse, quod hanc ipsam
 10 iuisset confusio consiliorum omnium, quae veniebat ex diversis et innumeris causis. purgavit ergo etiam hoc genere perditae uxoris culpam ab omni se reprehensione dissolvens, qua premi potuit, utpote qui nescierit quando vel quo genere perdidisset uxorem. *namque avia cursu*
 15 *dum sequor et nota excedo regione viarum:* dum, inquit, satis propero oppressionem hostilem metuens, dum avia magis teneo, dum formido loca qua gradiendi usus hominibus fuit, dum iter sector quod fugientibus congruit, *heu misero coniunx fatone erepta Creusa substitit, erravitne via*
 20 *scu lassa resedit incertum.* ecce iterum negligentiam suam 740 fatis adscribit, dicit se incertum nec iudicare potuisse utrum uxor fatis invidentibus rapta exerrasset (dixerat enim sine via ambulabamus), ne lassa forsitan resedisset, quia dixit currebam, cum Anchises clamaret fuge, nate. omnia
 25 autem culpae eius fuerunt, quia non postremus ibat, sed primus. potuit enim aut sedentem opperiri, aut lassam iuvare. *nec post oculis est reddita nostris:* non dixit non illam vidi post, sed cum eam respicerem, non est reddita oculis meis. *nec prius amissam respexi animum-*

1 alterum malum LR corr. edF. 11 ergo om. ed.

14 genere LR ed. fraudis in marg. add. r. 16 prospero LR propero r ed. 17 longa LR loca r longam viam ed. 18 congruitur R corr. r. 19 factone LR corr. r. 21 dicit se LR d. fuisse ed. | ne LR nec r ed. 22 uxore LR uxor r ed. | esse errasset LR esset an e. r ed. exerrasset nos. 23 ambulamus ed. | qui LR quia ed. 24 fugiente L -ntem R fuge nate nos. fugite ed. 28 ea LR eam ed. | respicere vellem ed.

que reflexi, quam tumulum antiquae Cereris sedemque sacram venimus: in tali causa quid faciendum sit Vergilius docet: pars tertia perierat, evaserant duae: numquidnam in medio itinere, in periculo evidenti, in tenebris, sine ope cuiusquam patrem senem ac debilem et parvum 5 filium relinquere debuit et perditam quaerere? sub incerta spe non fecit, sed uxoris inquisitione dilata potius quam reiecta primo duobus consuluit: venimus, inquit, ad destinatum locum. *hic demum collectis omnibus una defuit et comites natumque virumque fefellit:* vidi, inquit, 10 quod animum meum insania durissimi doloris accenderet, 745 solam scilicet defuisse coniugem meam. *quem non incusavi amens hominumque deorumque?* [aut quid in eversa vidi crudelius urbe?] dolore, inquit, nimio insanire coepi, in tantum ut perduto statu mentis omnis homines in- 15 cusarem et universos irreverentibus verbis adpeterem deos calamitatis illius reos detinens cunctos qui ne unum quidem potui reperire tractando. tantus apud me uxoris perditae gerebatur adfectus, ut omnia illius temporis adversa superaverit, tanta fui possessus amentia, ut illis quoque 20 maledicerem quos veneror semper et competenti devotione suspicio. ecce et confessus est et purgavit crimen; habet enim veniam quicquid admittitur per furem.

Ascanium Anchisenque patrem Teucrosque penatis commendo sociis et curva valle recondo, ut loci secreto et 25 sociorum defensione tuti esse potuissent, scilicet multitudinis fiducia. *ipse urbem repcto et cingor fulgentibus armis:* ecce adfectus puri et honesti matrimonii, en perditae uxoris dolor. decrevi, inquit, ob inquisitionem dilectae coniugis duo contraria sequi: ut redirem ad urbem, ex qua diffi- 30 culter evaseram, subire iterum casus adhuc saevientis fortunae et periculorum omnium sortem novatis laboribus

3 *dicet* LR *docet* r *dicit* ed. | *numquid* ed. 4 *sine* LR
 et s. ed. 13 *aut* — 14 *urbe* deest in LR, sed explicatur.
 19 *gerebatur* LR *gerebatur* ed. post. 25 *locis* R corr. r.
 26 *multitudini* LR -nis r. 28 *en* LR et ed. 31 *subirem*
 LR *subire* nos (propter *experiri*).

- experiri: *stat casus renovare omnis omnemque reverti per* 750
Troiam et rursus caput obiectare periclis: in illo interea
 furore non considerabam quid illo in reditu salutis meae
 posset accidere, sed haec transegeram mecum utpote amens
 5 ad omnis eventus confirmata sententia. cingor fulgentibus
 armis, secundi contrarii definitio: parum, inquit, fuit re-
 meare ad patriam, sumpsit quoque arma fulgentia quae
 me in tenebris catervis hostium proderent potius quam
 tutum defensumque praestarent.
- 10 *Principio muros obscuraque limina portae, qua gressum
 extuleram, repeto et vestigia retro observata sequor per
 noctem et lumine lustrō:* propterea eadem via qua venerat
 fuit ei redeundum, quia suspicione et illa ducebatur, ne
 substitisset lassa aut certe resedisset. obscura limina por-
 15 tae hoc est in abdita parte constituta, sicuti in alio loco
 (453) dixit „limen erat caecaeque fores“. et vestigia
 retro observata sequor per noctem et lumine lustrō: vesti-
 gia quomodo per noctem secutus sit ipse exponit, in ipsis,
 inquit, tenebris noctis, quia fuit lumen ex flamma ardentis
 20 patriae, considerabam vestigia, ne transitus eius colligi
 potuisset. fuisse autem lumen ex flammis illa nocte et
 alio loco (312) posuit dicens „Sigea igni freta lata relu-
 cent“; radiata enim incendii lumine relucebant hoc est
 splendore suo accepto per flammam reddebant aliud lumen.
 25 *horror ubique animo, simul ipsa silentia terrent:* plus me, 755
 inquit, terrebant silentia quam nox et solitudo. ecce ani-
 mus timentis: supra dixit „nunc omnes terrent aerae,
 sonus excitat omnis suspensum“, hic rursus dicit se etiam
 silentia timuisse. *inde domum, si forte pedem, si forte*
 30 *tulisset, me refero. irruerant Danai et tectum omne*

1 *experiri* LR -rer ed. (a *decrevi* pendet). 3 *considerā*
 LR -ns ed. 4 *possit accedere* LR *posset accidere* nos. | *sed*
 om. ed. | *utpote* LR *utputa* ed. (ut supra). 5 *ominis* LR
omnis r. 9 *tuum* R *tutum* r. 10 *obscuraque* LR *ob-*
scuraeque r. 13 *et illa* LR *ex i. r et om. ed.* 14 *obscurae*
 — 15 *constitutae* r. 24 *lucem* LR *lumen* r. 25 *animos* ed.
 27 *non* LR *nunc* r om. ed. 28 *rursus dixit* LR *r. dicit* nos.

tenebant. [*ilicet ignis edax summa ad fastigia vento volvitur, exuperant flammae, furit aestus ad auras*]: a porta, inquit, perrexi ad domum, ne illo se forsitan contulisset, sed ingredi non potui. omnem enim hostis tenebat aut flamma: inferiora hostis, superiora vero tectorum saeva incendia 5
 760 possederant. *procedo* hoc est progredior vel ulterius accedo, et *Priami sedes arcemque reviso*, ne illa ad domum patris sui aut ad munitum aliquem locum se contulisset. et iam porticibus vacuis Iunonis asylo custodes lecti Phoenix et dirus Ulixes praedam servabant: invenio servari iam 10
 praedam in porticibus vacuis hoc est a bello iam in- munibus. praedarum enim congestio ostendebat certamen quod fuerat esse confectum. quod posuit autem Iunonis asylo, sic accipere possumus, ut inimica Iuno laetaretur ante oculos suos esse proposita quae Graecorum victoriam 15
 testarentur. *huc undique Troia gaza*, hoc est Troianae divitiae, *incensis erepta adytis*: non dixit sublata de templis, sed de ipsis ardentibus adytis hoc est penetralibus rapta, unde apparebat ipsa quoque penetralia incendio cum ipsis diis esse consumpta. verum quia generalitas non tantam in- 20
 dignitatem poterat demonstrare, fecit per enumerationem specierum ut sacrilegiis quaesita evidentius aperiret. *men- saeque deorum*, quae a divinis honoribus ad sceleratorum
 765 iura transierant. *crateresque auro solidi*, quos plena colendi devotio fecerat et copiosa substantia, non caelatura 25
 currente materiae, sed in solidum fusa. *captivaque vestis*

1 replerant LR, sed in interpr. tenebat, quare tenebant scripsi cum ed. et optimis Verg. libris. | *ilicet* — 2 auras deest in LR, sed explicatur. 5 vento LR vero r ed.
 6 possiderant LR possidebant ed. | vel LR et ed. 9 custodis LR. 13 autem transpos. ed. 14 possumus LR potuit H ed. 17 incensis — adytis post gaza interpol. ed.: eadem verba post divitiae pro lemmate habenda sunt, quamquam non ita scripta in LR. | erepta LR -tae ed. 18 rapta LR -tae ed. 20 tantum ed. 21 fuit LR fit r ed. fecit nos. 24 transierat LR corr. r ed. | atheresque LR corr. r. 25 et LR ed. ex malim. 25—26 caelatur accurrente materia H ed.

congeritur: singulari numero non omnibus, sed singulis absolute respondit, ut sit huc congeritur quicquid in diversis speciebus fuit. potest et sic, ut congeritur vesti tantummodo videatur adpositum. [*pueri et pavidae longo*
5 *ordine matres*] *stant circum*: parum fuit accessisse usque ad ipsum locum ubi praeda captivique tenebantur, ubi custodiendorum omnium causa praefuerant Phoenix et Ulixes dirus. dicendo dirus Ulixes talem ostendit etiam Phoenicem fuisse; ad unum quippe officium aequales moribus
10 fuerunt deligendi. *ausus quin etiam voces iactare per umbram*: licet praesentibus execrandis custodibus tamen, inquit, accessi, in tantum ut me constet et praedam vidisse congestam et rapta considerasse per species et scisse custodes. ducebat enim amentia perditae coniugis eo ubi venire
15 posset in manus eorum qui misereri non nossent. hic prope nullum esset Aeneae meritum, si alia non addidisset; per noctem quippe latere potuit et occultatus tenebris non videri. quin etiam, inquit, ausus sum voces iactare per umbram. quem subtrahebant oculis hostium
20 tenebrae prodere poterat sonitus vocis, cum ad ipsorum pervenisset auditus. *inplevi clamore vias*: augmentum dedit ipsi facto, dum dicit inplevi clamore vias. uno, inquit, in loco consistens multas clamoribus meis vias inplevi, hoc est tam claras voces in doloribus meis emisi, ut etiam
25 ad alias vias hoc est et ad alios vicos vox mea sic pervenisset, quasi in omnibus praesens clamarem. alia potioris doloris demonstratio, qua purum et plenum mariti demonstravit adfectum: *maestusque Creusam nequicquam* 770

1 *congeretur* LR. | *pueri* — *circum* lemmati add. ed., infra inserere malui ante *stant*. | *sed singulis* LR ed.; an *singulis sed*? 3 *potest* — 4 *adpositum* om. ed. | *ei sic* R et s. r = L. | *congeris turuisti* LR *congeritur vesti* r. 4 *videaris* LR *videatur* r. 5 *parum* LR *non p.* edF: Don. *circum* ad Aenean refert, ut sit: non accessi tantum, sed in mediis fui; quod quia non intellexit, non interpolavit F. 7 *praefuerant* LR *fuerant* ed. 13 *raptam* ed. | *per* LR et p. ed. | *scisse* LR et sc. r *novisse* ed. 15 *posse* LR. 21 *auditum* ed. 23 *clamores* LR corr. ed. 24 *iam* LR *tam* r ed. 25 *sic* LR *si* ed.

ingeminans iterumque iterumque vocavi. ne illam, inquit, forte in longinquis partibus positam generalis exclamatio mariti falleret et ad auris eius quamvis clara vox veniens putaretur aliena, nomine eam proprio non timui vocare Creusam frequentius repetens, quod ipsum quoque plurimis vocibus et claris admodum ac saepius et multis in locis repetitis frustra est factum; nihil enim valuit provenire quod doloris mei flammam extingueret.

Quaerenti et tectis urbis sine fine furenti infelix simulacrum atque ipsius umbra Creusae visa mihi ante oculos et nota maior imago: ordinatur sensus sic: infelix simulacrum et umbra Creusae et nota maior imago visa mihi ante oculos, ut visa neutro plurali dixerit et non imago tantum sit visa, sed omnia, scilicet quia fuit simulacrum generis neutri. et inferiore in parte similiter posuit dicens „illuc res laetae regnumque et regia coniunx parta tibi“: quia feminini generis duas species dixit et neutrum in medio, idcirco omnibus neutro plurali respondit. et multis aliis locis tali usus est arte. ille, inquit, fuit ad extremum mei laboris effectus, infelix ut pro incolumi ac vera miseranda effigies eius ac deformis occurreret. deformis oblata est oculis meis, auctura potius quam remotura lacrimas meas. occurrit deformis, occurrit quam mecum revocare non possem, hoc solum tamen inquirenti praestitit illa veniendo, ut saltem causas perditae didicissem; occurrit enim pia, occurrit amplior forma quam cum

1 *iterumque* semel LR *iterum iterumque* r'. 5 *frequentius* LR *saepius* ed. 8 *flammis* LR corr. r ed. 13 *et non* LR *ut non* r. 14 *tantum* deest in LR add. ed. | *tibi quae fuit* LR *sibi* corr. *qu. f. exp. r quae ibi erant* ed. *scilicet quia fuit* nos: potest in arch. *scilicet* fuisse, quod 1, 679 occurrit in L. 16 *laeta* LR corr. r. | *tibi* in *ibi* abras. R. 17 *quae* L q; = *que* per ras. R *quia* nos. 20 *ac vera* om. ed. 21 *occurreret* R. 21—22 *deformis oblae* L, sed *deformis* exp. ipse *def. oblata est* R *def. del. r om. ed. nescio an recte.* 26 *occurrit onimpia* LR *oc. enim ia* r om. H ed. *enim pia* O, quam emendationem deficiente meliore recepi dubitans, quoniam *pia*, etsi latine dici de umbra potest, ad cetera quibuscum hic coniungitur parum convenit.

esset in luce, occurrit talis quae mariti oculis placere non posset, occurrit quae animum meum ingenti horrore confunderet. denique totus corporis mei vigor, repentino et insperato percussus aspectu, stupore succedente mutatus
 5 est: [*obstipui steteruntque comae et vox faucibus haesit*]. obrigui omnibus membris, vox dudum clara, cum quaerem, haesit atque consumpta est. tanta vis illius mali fuit, ut comae quoque natura molles, prolixitate flexibiles et semper in ima deiectae consisterent. illa tamen amissionis
 10 suae intellegens causa esse silentium et stuporem meum locuta est ipsa. idcirco oportet [post] steteruntque comae et vox faucibus haesit *tunc sic adfari et curas his* 775 *demere dictis. quid, inquit, tantum insano iuvat indulgere dolori, o dulcis coniunx? non haec sine numine divum eveniunt nec te hinc comitem asportare Creusam fas aut ille sinit superi regnator Olympi.* locus iste necessario missus est, primum ut probaret Aeneas neque se illam negligentia perdidisse aut illam suo arbitrio maritum aut filium perdidisse Creusamque ipsam induceret consolantem.
 20 illo quippe tempore atque illo loco quis emergere alius posset, nisi ipsa uxor amissionis suae redderet causas et dolentem maritum ab ipsis. maeroribus consolantis officio sublevaret? ipsa igitur suscepit omnia, fabulam scilicet fortunae suae, solamen coniugis, officium vatis. quid, inquit, prodest, marite dulcis, quod tantum doloris tui

1 *quā* LR *quae* r nos *quod* ed. 5 lemma *obstipui* — *haesit* cuius pars inferius repetitur inserui. 7 *haesetata* LR *haesit atque* r *haeserat et* ed. 9 *et semper* LR *et om.* ed.
 10 *causam* LR ed. absurde *causa* nos. 11 *oportet steteruntque* LR *quia ait* interpos. r *addi obstipui* ed. utrumque ineptum: *oportet* ad versum 775 spectare patet, quem „in plerisque non fuisse“ Servius Danielis tradit, quamobrem *post* inserui.
 12 *comae* om. LR add. r ed. 13 *inquit* om. ed. | *iuvat insano iuvat* LR (omisso *tantum*) prius *iuvat* exp. R *tantum* substitui cum ed. 14 *dolori* LR *labori* ed. 15 *comitem hinc* LR conversionem feci quam Servio auctore ed. ac Ribbeckius acceperunt. | *aut* LR *haud* ed. 19 *filio* LR *filium* r ed. 20 *emergere* LR *consolari* ed. 20—21 *alius posset* LR *afflictum Aeneam* interpol. ed. 24 *officium* LR *et o.* ed.

furori consentis? quid tibi doloris eiusdem labor inefficax
 quaesiturus est? quod vides deorum voluntate perfectum
 est. debes aequus ferre quod maior potestas infligit, to-
 lerare quin etiam quod non potest superari: mala omnia
 ferendo potius quam resistendo vincuntur. coniugio nostro 5
 finem attulit profectio tua, quippe id superis placuit, ut
 hic relinqueres coniugem et abiturus in alia non tecum
 780 portares uxorem. *longa tibi exilia et vastum maris aequor*
arandum et terram Hesperiam venies, ubi Lydius arva
inter opima virum leni fluit agmine Thybris: ad consola- 10
 tionem multiplicem pertinet quod canit futura et ventura
 pronuntiat; hoc enim genere iam probat ad deorum se
 obsequia esse translata. nosse quippe divina non posset,
 nisi illam dii in adfectum proprium recepissent. quod
 vero instruit maritum et gnarum omnium facit ac laeta 15
 omnia spondet, evidentis consolationis augmentum est.
 quod ait *longa tibi exilia et vastum maris aequor aran-*
dum et terram Hesperiam venies, ubi Lydius arva inter
opima virum leni fluit agmine Thybris, dura prosperis
miscet. erit tibi, inquit, perveniendi ad Italiam labor 20
inmensus et pelagi prolixa transmissio, sed laboribus tuis
laeta succedent, terra fertilis et Thybridis gratia. de-
scribit et flumen ipsum cum laude plenissima et quod
non noverat, quasi nosset, adfirmat edocens nihil esse
quod superos lateat vel eos qui cum superis commorentur. 25
laus interea fluminis illa est, quod copiosus, quod lenis,
quod in ipso aquarum redundantanti tractu per agros ubertim
fluens nihil laedat. illic res laetae regnumque et regia
coniunx parta tibi: illic, inquit, amissa repetes et perdita

3 *aequus* LR *aequius* r *aequo animo* ed. (sed cf. Hor. c. III
 29, 33). 4 *superare* r: *potes* s. voluisse videtur. 7 *aliam* L.
 9 *et terram* (et infra) LR *ad t.* ed. 11 *canitura et ventura*
 LR *caritura ei v.* (vel *eo* in marg.) r' *canit futura et v.* nos
 om. ed. 12 *praenuntiat* r ed. post. 15 *inseruit* LR ed. *in-*
struit R vel r ed. post. 16 *spondit* LR *promittit* ed. 24 *ad-*
firmet R. 25 *superhis* LR *superis* r *his* ed. 28 *reg* L om.
 cum spatio R *regnumque* ed. 29 *repetisset* LR *repetes et* r
 om. et *ae* subst. ed.

recuperabis, res laetas, imperium et coniugem regiam hoc est praestantem genere, cum autem dicit regiam, ostendit et divitem. interea ne incerta vel dubia, ne inparata promittere videretur, ait quae tibi promitto iam parata
 5 sunt, praesentia tua necessaria est, ut ad illa pervenias. hic et loquendi ratio discitur: res, ait, laetae regnumque et regia coniunx, posuit femininum plurale et neutrum singulare et rursum femininum adaeque singulare et neutro plurali respondit, ut sit: res laetae, regnum et regia con-
 10 iunx parata tibi sunt. partum vel paratum accipiendum est vel partum tibi id est tibi adquisitum laboribus alienis. id autem quod Aenean vel maxime gemere sciebat novissime posuit, ut eum a dolore praesenti novae coniugis promissione transduceret, quod usque adeo artis plenissimum fuit, ut illic adnecteret personam suam dicens
 15 *lacrimas dilectae pelle Creusae*. hoc est dicere cum habeas destinatam matrimonio tuo, debes removeere lacrimas quas me propter effundis. addit quoque augmentum consolationis a comparatione descendens: *non ego Myrmidonum* 785
 20 *sedes Dolopumve superbas aspiciam*. ordinatur sensus sic: non ego Myrmidonum et Dolopum superbas sedes aspiciam. *aut Graeis servitum matribus ibo Dardanis et divae Veneris nurus, sed me magna deum genetrix his detinet oris*: nec te, inquit, frangat casus iste; in adversis enim quicquid
 25 acciderit quod saeviora depellat gratulandum est. tenet me mater deum, tenere potuerunt Myrmidonum et Dolopum matres: illa ad honorem retinet, illae potuerant tenere captivam. non feram fastus de victoriae suffragio venientis nec videam sedes hostium aeternum captae

1 *laeta* LR *laetae* r ed. *laetas* nos. 3 *ne inparata* LR *vel i.* ed. 8 *adaeque* LR om. ed. | *singularem* LR m exp. L ipse *-ri* r. 10 *parata* LR *parta* r ed. 15 *illic* LR *illo* ed. 18 *propter me* ed. 20 *suo* R *sic* r = L. 22 *graeis* L corr. II man. 23 *magna* om. R. | *detenit* L *-nuit* R corr. r. 26 *pater devom* R corr. r. 27 *potuerunt retinere* ed. 28 *terram fatus* L *terra factus* R *terret* vel *terreant fatus* addito *quaere* r *feram fastus* nos. | *de* — 29 *captae* LR *temere* mut. locum ed.

servitium pollicentis, cum ea futura sum ex qua omnes dii gratulantur se esse progenitos, quam venerantur omnes qui libenter potioribus deferunt. non cecidit fortuna mea nec debilitata succubuit: Dardanis et divae Veneris nurus deum matri deputari commerui. Dardanis et divae Veneris nurus praefertentis animo positum debemus accipere, Myrmidonum Dolopumve sedes [aspiciam] aut Graeis matribus ibo servitura detrahentis animo dictum. Dardanis laus communicata cum omnibus Troianis, divae autem Veneris nurus quae fuit specialis ipsius. a persona et loco traxit Graecorum obtrectationem: a persona, liberata sum, inquit, infimorum hominum captivitate et extremo servitio; a loco, non ibo ad Graecorum sedes, sed ero in originalibus locis et cum deorum omnium matre. tenet me illa, quae omnis deos ratione numinis et potestatis antevenit. comparatio ista tangit, ut dictum est, mariti solacium, qui nec captivam uxorem repperit nec occisam, quin potius detentam voluntate eius qua nullus est potior. iamque vale et nati serva communis amorem: consolationem suam fili commendatione conclusit. potest videri ita dixisse: habes filium nostrum, eius amorem serva et amissionem meam levius feres et plurimum mihi detuleris. potest et sic: sciebat enim quid inter cetera praedixisset, futurum scilicet ut Aeneas habiturus esset coniugium novum, quaesiturus sibi uxorem, filio novercam: hoc igitur metuens mater novissime conlocavit, ut haereret altius paterno pectori quod cupiebat esse servatum. non autem novum suadebat adfectum, quoniam sciebat se loqui cum patre, qui amorem fili iam tenebat in sensibus, ideoque dixit serva amorem nati communis, quia poterat effici ut favore viventis et novae coniugis ductus eius praeponeret liberos filio ex coniuge suscepto. temperavit ergo ut diceret serva

4 Dardanis — 5 commerui om. ed. 7 aspiciam om. LR ed.
 15 nominis LR ed. 16 comparatio — 18 potior om. ed. Lucii.
 18 nullus LR nulla edF. 23 sic LR sic intelligi ed. | quod R.
 24 esse R esset r. 28 quoniam LR quia ed. 29 quia mortem LR ed. qui amorem r. 32 ex coniuge LR priori interpos. ed.

nec dixit aperte ei suspicionem suam, ne secus sensisse videretur et recessuri animum laederet. *haec ubi dicta* 790 *deddit, lacrimantem et multa volentem dicere deseruit tenuisque recessit in auras:* ingratum, inpium, sceleratum fuisset, si Aeneas ab umbra uxoris silentio recessisset; debuit enim vel sua dicere vel ad ea respondere quae audierat. idcirco dixit dum lacrimas fundo, dum volo atque dispono proferre quae necessario fuerant dicenda, repente discessit ac volentem multa dicere deseruit. posset enim mecum esse diutius, si expectaret meum etiam ipsa responsum. bene dixit deseruit volentem loqui, non dixit ego illam dimisi. *ter conatus ibi collo dare bracchia circum, ter frustra compressa manus:* proprie descripsit volentem amplecti quod corporale non fuerat saepe esse frustratum, manusque sibi occurrisset frequentius, cum non esset medium quod tenere potuisset. *effugit imago, par levibus ventis [volucrique simillima somno]:* fugit, inquit, ut ventus, recessit ut somnus. more Sallusti dixit conatus sum; ibi enim ponitur conatus ubi effectus sequi non potuit. *sic* 795 *demum socios consumpta nocte reviso:* quantum se dixit laborasse pro coniuge in tantis discursibus et vigiliis per totam noctem toleratis!

Atque hic ingentem comitum adfluxisse novorum invenio admirans numerum, matresque virosque, collectam exilio puenem, miserabile vulgus. undique convenere animis opibus-

1 *eius* L *ei* R. | *suspicionem* LR corr. r ed. 4 *inpium* LR *i. ac* ed. 8 *dicentia* LR -nda r ed. 13 *compressa manus:* his verbis quia abrumpitur lemma, Don. *manus* contra metrum cum *compressa* coniunxisse videtur (6, 700 non liquet).

15 *concurrisset* edF. 17 *volucrique — somno* deest in LR, sed explicatur. 18 *Salusti* LR (alibi *Sall.*) *vetusto* substituere vult r' in marg. adnotato quaere, sed cf. de hac re 9, 398.

19 *ibi* R *ubi* r = L. 20 *perviso* LR *reviso* r. 24 *exilio* LR: nullo indicio probatur nostrum Aelii Donati errorem, quem Servius tradit et refutat, secutum esse, sed unum eundemque Donatum esse falso opinatus ex *Ilio* scripsit Fabricius cf. v. d. Hoeven p. 5. 25 *miserabilem* L. | *convenire* R corr r. | *opibus* R *que* add. r.

800 *que parati in quascumque velim pelago deducere terras:*
 cumque hoc fecissem, multos quos non dimiseram con-
 gestos inveni, volentis mecum ire quo vellem. adactos
 violentia superum non solum se dicit necessitatem abs-
 cedendi habuisse, sed plurimos. muniit illam partem, ne 5
 videretur solus dimisisse patriam, si id nullus alius fe-
 cisse videretur. *iamque iugis summae surgebat Lucifer*
Idae ducebatque diem: nova descriptione usus est diei
 nascentis; nam ante ipsum exoritur Lucifer, hunc in
 superna tendentem sequitur lux, quae diem plenum pro- 10
 ducta confirmet. videtur ergo Lucifer non tam nuntius
 diei esse venientis, sed fidus certusque perductor. *Danai-*
que obsessa tenebant limina portarum nec spes opis ulla
dabatur: posuit saluti suae suorumque contraria, unum
 lucis, quae relectura fuerat quod velaverant tenebrae, 15
 aliud quod tenebant hostes omnis egressus, quae res
 ostendebat victoriam esse confectam, nullum etiam defen-
 sioni locum superfuisse: hoc fuit tertium, quod nulla esset
 spes commodi alicuius. *cessi et sublato montis genitore*
petivi: ex plano, inquit, inutili ad utilia montium supe- 20
 riora conscendi. plenum excusationis in ultimo posuit
 verbum cessi: constrictus, inquit, maiore violentia, probata
 mihi per Laocoontis exitium, per diligentiam matris quae
 mihi deos potius quam Graecos inimicos ostendit, per
 missum incendium ex fili mei vertice, per hortatum patris 25
 et religiosas voces uxoris et divina quae tradidit verba,
 cessi potioribus; neque enim debui ulterius niti qui totiens
 diis repugnantibus frustra certavi. plene respondit inter-
 rogationi Didonis quae dixit (1, 754) narra mihi „insidias

2 non dimiseram LR i. e. non reliqueram, cum ad quae-
 rendam Creusam discederem: hunc Donati morem dimittere
 pro relinquendo ponentis non intellegentes non deleverunt
 H ed. 3 quod vellem LR quo v. r ed. | adactus LR ed.
 11 tam LR tantum ed. 12 fidus LR f. quoque ed. 17 de-
 fensione LR -ni r ed. 19 cessii L cessit R corr. r. | montis
 LR montem r. 21 posui LR corr. r. 29 insidiis LR
 corr. r.

Danaum casusque tuorum“. quod quia factum est, ad-
greditur alteram errores suos evidentissime relaturus. habet
tamen etiam ipsa „casusque tuorum“; nam perdidit con-
tagione socios, amisit et patrem.

3 *casusque tuorum* LR vel *casus suorum* r' in marg.

4 *amisit et* LR *amisitque* H ed. — subscriptio integra *Tiberi*
Claudi — — *incip lib III felicit* in L *Tiberii Claudii* etc. sine
feliciter R. pro *Vergilianarum* in R correctum *Vergiliane* (r?).

AENEIDOS LIBER III.

Narraturus secundum Didonis propositionem etiam errores suos inde primum sumpsit exordium unde revera convenerat; nam laborum eius caput fuit abeundi de Troia necessitas. neque enim errare per diversa potuisset, nisi primum patriae suae finibus fuisset exclusus. in ipsius 5 igitur profectionis seu navigationis coepto quot dolorum causis adflictus sit quantaque genuerit, licet diffusa et magna, summa tamen brevitate constringit non omittens etiam tunc excusationem suam, qua vult esse firmatum non tam Graecis, sed diis adversantibus et ob nullam 10 culpam perisse imperium Troiae. quapropter incipit sic: *postquam res Asiae Priamique evertere gentem inmeritam visum superis ceciditque superbum Ilium et omnis humo fumat Neptunia Troia, diversa exilia et desertas quaerere* 5 *terras auguriis agimur divum classemque sub ipsa An-* 15 *tandro et Phrygiae molimur montibus Idae incerti quo fata ferant, ubi sistere detur:* omnia, inquit, in unum adversa confluerant, et quae transacta videbantur et quae portabat asperior futuri temporis spes, nec fuit quod consolaretur praeterita, quando futurorum quoque inmanitas sae- 20 viebat. ponit ergo praeterita quattuor et futura totidem paria vel deteriora constituens. praeterita sunt haec: postquam res Asiae, hoc est post interitum Iliensis imperii, Priamique evertere gentem inmeritam visum superis. mentionem facit gentis Priami, quasi sola perisset in Troia. 25

6 quod LR quot r ed. 10 tam LR tantum ed. | nullam LR eius aut suorum add. ed. 15 agitur dum LR agimur divum r.

quod idcirco intellegitur posuisse, quia vehementer angebatur perditae uxoris luctu quam constabat fuisse filiam Priami, quae, cum nihil tale de funere commeruisset, ab adfectibus eius matrimonioque disiuncta est. cum vero
 5 dicit visum superis, ostendit non hominum tale meritum fuisse vel regni, ut funditus perirent, sed intolerabilem deorum intervenisse pravitatem, ut innocentium spes, salus et fortuna conciderent. ceciditque superbum Ilium: ut non leve videretur cuius dolebat interitum, dixit super-
 10 bum Ilium hoc est magnum. et omnis humo fumat Neptunia Troia: omnis, inquit, fumat; esset enim solacium in adversis, si aliquid saltem semiustum vel semidirutum remansisset. quod ait humo fumat, expressius dici non potuit omnia fuisse consumpta; cum ipsis enim quae com-
 15 burit finitur incendium et deficiente materia fumum sola remanens terra respirat. interea postquam non semel accipiendum est, quamvis semel positum videatur, ut sit postquam res Asiae, postquam visum est superis evertere gentem inmeritam Priami, postquam cecidit superbum
 20 Ilium, postquam omnis humo fumat Neptunia Troia. haec sunt quattuor praeterita, videamus futura utrum aliquam spem prosperitatis habere potuerint. quattuor fuerunt etiam ipsa et detestanda. diversa exilia et desertas quaerere terras auguriis agimur divum: ecce ex his
 25 duo pessima; avellebantur quippe a cineribus patriae diversa exilia et terrarum solitudines petituri; habet enim solacium qui urgetur, qui ad optiva vel ad definita mala compellitur. classemque sub ipsa Antandro et Phrygiae molimur montibus Idae incerti quo fata ferant, ubi sistere
 30 detur: dixit alia duo, parabamus, inquit, navis nescii quo ire deberemus vel in quibus locis commorari contingeret.

3 *de funere* LR ed. *desumere?* 6 *vel regni* LR *ut regna r' vel regni ut* ed. 8 *conccideret* ed. 11 *esse etenim* LR *esset enim* r ed. 15 *materiae* LR *materia* ed. *materie?* | *solum* ed. 21 *virum* LR *utrum* L II man. r. 23 *etiam* om. edF. 25 *avellebantur* LR. | *cineribus* LR *terminis* ed. 27 *qui ad* LR *vel si r quando ad* ed. | *optiva* L edI *optativa* R edF.

hoc ipsum incertum poena fuit maxima; res enim quamvis acerba, si evidenti specialitate signetur, meditatione continua gignit ex se aliquid, ut animum sublevet. conplevit quattuor adversa quae ad futurum tempus pertinebant: diversa exilia, desertas terras, incerti quo fata ferant et ubi sistere detur. *contrahimusque viros*, scilicet ut cresceret comitum numerus. *vix prima inceperat aestas et pater Anchises dare fatis vela iubebat*: fugitivi non agunt quod volunt, sed quod facere coguntur. proinde maturum, inquit, pelago tempus opperiri nequivimus, sed mox cum ipso aestatis iniquo navigavimus, ut, quia definita loca non habuimus, navigaremus quocumque vellent fata et quo duceret ventus. *litora cum patriae lacrimans portusque relinquo et campos ubi Troia fuit*: non dixit dimitto patriam navigans, quoniam omnis interiorat, sed dimitto litora civitatis quondam lacrimis et dolore confectus, relinquo securitatem portus ac terrae et in altum producor hoc est ad incerta altioris et interioris pelagi, ubi sola desperatio est, videns campos ubi Troia fuit. duplicem locus iste potest admittere intellectum: unum, quod dolebat latitudinem moenium per campos antea ingentis effusam sic interisse, ut ex ea nihil extaret, alterum, quia camporum planitiem videbat, in qua in altitudinem inmensam surrexerat Troia. hic Aenean memorat poeta perinplere excusationem suam; dum enim doloris sui causas exponit, ostendit etiam illud, non fuisse aliquid quod possit reparari et se magis auguriis deorum quibusvis exclusum. *litora cum patriae lacrimans portusque relinquo et campos ubi Troia fuit*: tria posuit quae per

3 *ex ealiquet* LR *ex se aliquid* r *aliquam tranquillitatem* ed. | *ut* LR *quod* r. 5 *adiversa* LR. 7 *inciperat* LR.
 11 *iniquo* LR *initio* r *tempore iniquo* ed. | *et quia* — — *navigaremus* LR *ut qu.* — — *n.* r *et qu.* — — *navigavimus* ed.
 14 *campos ub* L *campo sub* R corr. r. 16 *coniectus* L ed. *conrectus* R *confectus* ed. post. 27 *reparari* LR *separari* edI *superari* edF. | *quib; suis* L *quibus suis* R *quam suis meritis* vel *quam hominum vi* r' *quibusvis* H ed.; fortasse *quam voluntatibus suis?* 29 *fuit* om. R add. r = L.

raturam suam non potuerunt interire, litus, portum et campos. *feror exul in altum cum sociis natoque, penatibus et magnis diis*: tacuit patrem suum, quia supra dixit „et pater Anchises dare fatis vela iubebat“, proinde quem iam memoraverat ibi fuisse superfluum perindeque vitiosum fuerat iterum nominare.

Terra procul vastis colitur Mavortia campis, Thraces arant, acri quondam regnata Lycurgo, hospitium anticum Troiae sociique penates, dum fortuna fuit: descriptio terrae quae ad incerta navigantibus prima occurrit, quae sic evidenter Didoni exponitur ignoranti, ut et situs loci et incolarum persona signetur, deinde oportunitas quae detinere posset errantis; nam et proximitas placebat laborem ablatura fugientibus et ubertas laeta camporum commoda videbatur iis qui rem omnem substantiamque perdiderant. quod vero Thraces incolae amiserant Lycurgum regem, videbatur fieri posse ut adversarius nullus emergeret qui posset prohibere venientis. firmabat omnem spem remanendi interpositi dudum religio foederis, diuturnitate quoque temporis roborati; quis enim non fideret non negaturos benivolentiam miseris quae florentibus adhuc rebus et debita fuit et memoria longiore servata? *feror huc*: non dixit veni, sed ex eventu delatus sum; ipsum enim hoc non consilium, non humana voluntas effecerat. *et litore curvo moenia prima loco fatis ingressus iniquis Aeneadasque meo nomen de nomine fingo*: mox, inquit, ut litus attigi loci eius, dispositionem sum novae civitatis adgressus meos omnis signans nomine meo, ut Aeneadae dicerentur. *fatis ingressus iniquis*: hoc rerum exitus, non initia docuerunt, ceterum si ante praescisset, transire po-

1 potuerunt ire LR p. interire nos p. perire edF. 3 qua LR quia r ed. 5 indeque ed. 6 iterum nominaret LR ut i. n. r i. nominare ed. 9—10 terrae ad LR quae interpos. r edF (ne haereas in iterato quae, cf. supra v. 4 qui — qui). 12 de itinere R detinere r. 19 religione ed. 20 negaturam se r (obscure). 23 venisset LR veni sed r venisse sed ed. | ipse LR ed. ipsum r. 24 consilio neque ed. | voluntate ed. 30 praescivisset ed. | transiret LR transire non ed.

tuisset, res magnas non auderet incipere. exponit iam qua ratione iniqua fata cognoverit.

- 20 *Sacra Dionacae matri divisque ferebam auspiciibus coeptorum operum superoque nitentem caelicolum regi mactabam in litore taurum:* conditurus, inquit, novam sedem sacrorum obsequiis provocabam in auxilium deos et primam quidem matrem meam, deinde alios quos sciebam auspicio novorum fundamentorum esse necessarios, ipsum quoque Iovem, cui nitentem taurum hoc est candidum mactabam in litore. recte dictum in litore; ubi enim nondum fuerat civitas nec templum fuisse constabat. *forte fuit iuxta tumulus, quo cornca summo virgulta et densis hastilibus horrida myrtus:* haec duo genera lignorum hastilibus bellicis apta sunt, proinde pacis auspiciam habere non possunt ac per hoc sacrificanti in causa civitatis novae portendebatur id quod accidit, crudele illic esse hominum genus et humano sanguini infestum nec debere Troianos habere fiduciam prioris amicitiae, quoniam mutatio fidei extiterat fractis viribus Troiae. cum hoc nondum sciretur, tamen, quoniam necesse fuerat propter fundamenta nova, viridibus frondibus aras contegere praeparabat Aeneas vel maxime ramis myrti, quae adsignatur Veneri: ait *accessi viridemque ab humo convellere silvam conatus, ramis tegerem ut frondentibus aras. horrendum et dictu video mirabile monstrum:* horrendum propter sanguinem, mirabile autem, quod fluebat ex ligno. *nam quae prima solo ruptis radicibus arbor vellitur huic atro liquuntur sanguine guttae et terram tabo maculant:* tantum valent per quae futura monstrantur, ut eorum etiam natura mutetur in aliam. denique tolle causam monstri de medio, impossibile est ut sanguis fluat ex ligno. fluentes igitur guttae maculabant terram tabo hoc est cruore corrupto. *mihi frigidus horror*

1 res LR et res r sed r. ed.

2 facta LR corr. r.

5 aurum LR corr. r.

6 primum ed.

10 enim om. R.

12 virgultae densis LR corr. r.

20—21 viridis frondibus

L viridi fronde ed.

22 qui adsignantur r. | ait ergo ed.

27 licuntur L.

membra quatit gelidusque coit formidine sanguis: ex visu 30
 tali occupaverat frigus membra mea, frigus quoque ex-
 cluso calore congelascere fecerat mei corporis sanguinem.
 itaque factum est ut, mutata utrumque natura, lignum
 5 funderet sanguinem et humanum corpus ingenitam sangui-
 nis substantiam denegaret. *rursus et alterius lentum con-*
vellere vimen insequor et causas penitus temptare latentis:
alter et alterius sequitur de cortice sanguis: cum quid illud
 esset confusus sentire non possem, repetitione facta volui
 10 experiri; temerarium enim fuerat pronuntiare de eo quod
 semel videram. alterius de cortice aut secundi viminis
 eiusdem ligni aut alterius generis dixit; supra enim ait
 et myrtum illic fuisse et cornum; potuit enim alterum
 ligni genus videri temptasse, quando in altero sanguinem
 15 vidit. *multa movens animo nymphas venerabar agrestis*
Gradivumque patrem, Geticis qui praesidet arvis, [rite se- 35
cundarent visus omenque levarent]: in prima avulsione
 potuit videri casus, cum autem in secunda eadem rep-
 perissem, vehementer commotus volvebam animo multa
 20 atque diversa; constabat enim sanguinem illum execran-
 dum aliquid significare. rogabam deos loci, ut secundarent
 omina, quae esse constabat adversa, aut levarent hoc est
 imminentem malorum ruinam aut averterent penitus aut
 facerent leviolem. docet hoc loco Vergilius prosperari
 25 posse per deos humanis obsequiis quod fuerit malis omi-
 nibus demonstratum vel levius fieri. *tertia sed postquam*
maiore hastilia nisu adgredior genibusque adversae obductor
harenae: cognitionem causae melius desiderans facere, licet
 iam primo et repetito facto fuisset conperta, tertio tamen
 30 eam volui manifestius comprehendere, tenui fortiore nisu

1 *formidinis* R corr. r. 11 *vim in his* LR corr. r.
 13 *illic* L *illum* R. 16 *rite* — 17 *levarent* deest in LR, sed
 explicatur. 21 *aliquod* ed. 22 *omnia* LR *omina* r ed. |
at LR *ac* vel *aut* r om. ed. 25 *omnibus* LR corr. r ed.
 26 *vel levius fieri* om. ed. | *postquae* R corr. r. 28 *nocere* LR
noscere r ed. *facere* nos. 29 *facio* (bis scriptum) LR *facto*
 r ed. 29—30 *tam eam* LR *tamen eam* r *eam* om. ed.

hastilia tertia obluctans cum terra genibus meis, quae
 illorum radices non sinebat abrumpi. *gemitus lacrimabilis*
 40 *imo auditur tumulo et vox reddita fertur ad auris*: mora-
 liter positum, ut primo dolentis gemitum, dehinc voces
 audisset. *quid miserum, Aenea, laceras? iam parce sepulto,* 5
parce pias scelerare manus; non me tibi Troia externum
tulit aut cruor hic de stipite manat: locus iste plenas
 partis tenet loci communis. quamvis non sit invectio ex
 persona defuncti, Aeneas tamen, si in hac causa argue-
 retur, diceret feci et absoluta qualitate sese defenderet, 10
 quia quicquid illud fuit nescius fecerat. admirabili tamen
 virtute poeta ipsum induxit defensorem facti qui ob in-
 iuriam suam accusator esse debuerat ideoque acerbitatem
 ipsam latius tendit ex uno crimine multa exoriri posse
 evidenter ostendens, quae tamen ipsa instrumentis animo, 15
 non arguentis ingerit. fuit quidem primum crimen et
 solum sepulchri violati. ex hoc habita ratione loci, tem-
 poris et personarum alia quoque conguessit. quid miserum,
 inquit, Aenea, laceras? cum fortuna, ait, hominis miseri
 miseranda esse debeat et sublevanda potius quam lae- 20
 denda, cur, Aenea, tuo illicito labore vexatur, qui semper
 coluisti pietatem? quod autem nomine suo eundem con-
 venit, ex eo intellegere potuit quod notus cum noto lo-
 quebatur. ecce duo ante principale crimen, et miser et
 notus. accedit ad sepulchri violati invidiam iam parce 25
 sepulto hoc est vel modum serva; tertio enim iam faciebat.
 parce pias scelerare manus: aliud dat notitiae signum
 propter augmentum criminum prohibendum. aliud est enim
 peccare in ignotum, aliud in eum qui sit notus. cum igitur
 dicit parce pias scelerare manus, ostendit quia et ipsum 30

1 *obluctans cum* LR ed.; vereor ne non sit latinum: *col-*
luctans? 6 *nonne* LR *non me r.* 8 *inventio* LR ed. *in-*
vectio nos cf. 247. 14 *extendit* ed. 16—17 *sed solum* edF.

17 *habet ratione* LR *h. rationem r* ed. *habita ratione* nos.
 19 *miseri* om. ed. 22 *convenit* LR *vocaret* ed. 23 *voto R*
noto r = L. 26 *motum R modum r = L.* 27 *da innotitiae*
 LR *dat notitiae r dat in n.* ed.

et mores eius et vivendi studium noverat. sed quaeritur cur dixerit parce pias scelerare manus, cum iam quod prohibebat fieri factum esse constaret. post admonitionem et cognitionem ait parce scelerare; priora enim facta, quae
 5 Aenea ipso nesciente processerant, potuerunt habere veniam; haec enim fecerat qui nescierat causam. haeret autem in-
 expiabilis nota, si fuerit voluntate peccatum. ergo recte dixit parce scelerare, antequam facto et mente peccaret. parce pias scelerare manus: quod prohibeo, inquit, fieri
 10 et mihi proderit et tibi. hoc genus persuasionis magnum est, ut quod unusquisque petitur sciat etiam sibi profuturum. et mihi, ait, parces et tibi erit commodum, ne manus tuas pias et religiosas funestas et inxpiabili labe commacules, praesenti vel maxime tempore quo sacra
 15 numinibus reddis. non me tibi Troia externum tulit. peccas, inquit, in hominem, peccas in miserum, peccas in defunctum, peccas in civem, peccas in tuum; Creusae enim fuerat frater Polydorus perindeque Aeneae adfinis. pulchre tamen dixit non me tibi Troia externum tulit,
 20 hoc est non ita me tibi civem genuit Troia, ut tantummodo civis tuus essem, verum etiam ut iungerer generi tuo. aut cruor hic de stipite manat: an putas fieri potuisse ut ex ligno sanguis exisset? ecce tractat et partis loci; iam enim, ut dictum est, personarum tractavit et
 25 temporis. *heu fuge*, inquit, *crudelis terras, fuge litus avarum*: hominum culpa et morum adscribitur terris in quibus nati sunt, quasi demum non hominum genus, sed eorum parens terra peccasset. hoc satiat et hoc vult intellegi, ne unum quidem illic esse qui vivat hominum
 30 more ac per hoc vitium eiusmodi non hominum esse, sed loci; in hominibus quippe est procul dubio diversitas, neque enim omnes boni aut omnes mali reperiuntur, sed

3 *prohiberat* LR -uerat ed. -ebat nos. 4 *prior* LR *priora* r prius ed. 5 *ab aenea* r. 7 *notat* R *nota* r. 13 *manis* R *manus* r. | *funestas* R corr. r. 21 *genere* LR -ri r ed. 22 *aut* LR *haud* ed. 24 *tractavit* LR *tr. partes* ed. 32 *enim* LR *enim aut* ed.

hic, quia suadebat fugam, etiam terram ipsam dixit in-
 manem, ne speraret Aeneas posse illic aliquem reperiri
 qui humanum animum gereret et hac spe transductus in
 iisdem locis remaneret in quibus occidi potuisset. sed
 non ad solam conservationem salutis huiusmodi potest 5
 admonitio pertinere; non enim debuit pius et religiosus
 inter sceleratos et inpios commorari, etiamsi nihil aude-
 rent adversus ipsum. item quod ait fuge crudelis terras,
 fuge litus avarum, duplicatio unius verbi magnam habet
 cogendi necessitatem; nam bis dixit fuge, ut sine dila- 10
 tatione fugeret. interea docemur instruente Vergilio crude-
 litatem sine avaritia et avaritiam sine crudelitate esse
 non posse; nam expleri avaritia non potest, nisi ei auxilio
 crudelitas fuerit, et crudelitas exerceri non potest, nisi
 spes intervenerit lucri. itaque sic inter se conexae sunt, 15
 ut altera sine accessu alterius compleri non possit. hic
 locus et in primo libro (348) ex Pygmalionis persona
 tractatus est; idem enim dictus est inpius et auri cupi-
 45 ditate caecatus maritum sororis insontem necasse. *nam*
Polydorus ego: nomen suum tantum dixit, tacuit de patria, 20
 quia iam supra dixerat non me tibi Troia externum tulit,
 tacuit de parentibus, tacuit de persona eius cui fuerat
 commendatus a patre, tacuit de causa propter quam con-
 stabat occisum; omnia enim praeter sepulchrum eius
 Aeneas noverat. solum ergo suffecerat nomen dixisse 25
 propter illam partem qua dixit „non me tibi Troia ex-
 ternum tulit“. *hic confixum ferrea texit telorum seges et*
iaculis increvit acutis: et facinus in se admissum refert
 et illud firmare contendit quod dixit fuge crudelis terras,
 ut non tantum telorum multitudinem verum etiam natu- 30

4 *hisdem* LR. 6 *pertenire* LR. 10 *dixit* LR *ait* ed.
 13 *non potest* — 14 *exerceri* om. ed. 14 *exercere* LR -ri r.
 16 *accessu* LR *excessu* ed. | *complere non posset* LR *compleri n.*
possit r ed. 17 *et* om. ed. 18 *et auri* LR *quod* interpos.
 ed. 19 *caecus* ed. | *necesse* LR (in L *necuisse* superser. man.
 rec.) *necasse* r *necasset* ed. 21 *iam* om. R. 22 *de perso-*
nam L. 29 *illud* LR ed. *et i. r.*

ram saevorum hominum simul ostenderet; tela enim procul dubio manibus hominum portabantur, cum peteretur corpus insontis. tanta, inquit, saevitia cunctorum fuit, ut, cum unum telum pueri necem perficere potuisset, unum in corpus omnes omnia tela pressissent — — —. et iaculis increvit acutis, ut ad illius funus accurato ferro multitudo saeva confluisse videretur. quod autem dixit increvit, crebro percussit accipiendum est, ut non remansisset locus immunis a vulnere. *tum vero ancipiti mentem formidine pressus obstipui steteruntque comae et vox faucibus haesit:* propterea dixit tum vero, quia supra dixit mihi frigidus horror membra quatit gelidusque coit formidine sanguis. horror enim qui ex visu sanguinis stillantis ex ligno fuerat exortus voce dehinc Polydori gementis casus suos vehementissime cumulatus est, usque adeo ut mens omnis in hebetudinem versa sit et in silentium transiret vox, comarum vero mollities obdurata constiterit. rettulit Polydori verba, dehinc sua subnectit, ut ostendat quomodo factum sit ut Troianus puer in alienis terris fuisset occisus.

Hunc Polydorum auri quondam cum pondere magno infelix Priamus furtim mandarat alendum Thraecio regi, cum iam diffideret armis Dardaniae cingique urbem obsidione videret: hunc, inquit, nutriendum infelix amico et regi dederat Priamus cogente illa necessitate, quod videret obsidione perfecta nullam spem reliqui factam, vim scilicet temporis passus, ut posteritas eius, quae fuit in pluribus liberis, in uno saltem superstite permaneret. ac ne deesset

5 post *pressissent* lacuna decem litterarum et quattuor versuum extat in L et *confixissent* interpol. ed. (H tantundem spatii relinquens in marg. adnotat „hic desunt carmina“).

6 ad LR ut ad r ed. | *accurato* LR *acuto* r ed. *accurato* ad interpretationem tendit quae de *increvit* continuo profertur.

7 *confluisse* LR corr. r. 12 *cor* LR *coit* r ed. 23 *cum deficeret* LR c. *iam diffideret* r. 24—25 et *reciderat* LR *tradiderat* vel *transmiserat* r et *regi dederat* H ed. 26 *reliqui factam* LR *remansisse* ed. 28 *remaneret* ed.

victuro substantia, maximum quoque auri tradidit pondus ex sua natura mores alienos expendens perindeque nihil existimans secus intervenire potuisse quod amicitias veteres rumperet, regis quoque animum, qui omni opulentia superflueret, transduci non posse in eam partem, ut avaritia 5 praeceps commendatum sibi innocentem amici filium filiumque collegae confoderet. inde igitur magis Priamus infelix, quod in adversis, dum filium incolumem cuperet, nihil contrarium praevidens dedit materiem pretii et ponderis magni, non qua viveret puer, sed qua posset occidi. 10 egit causam Priami, ne imprudens, ne incautus, ne in causa filii minus diligens fuisse videretur; dederat enim vicino, ut dictum est, noto, amico veteri, dederat non onerosum, dederat cum substantia, dederat diviti, dederat regi, dederat pressus, dederat desperatis omnibus. *ille, ut* 15 *opes fractae Teucrum et fortuna recessit, res Agamemnonias victriciaque arma secutus fas omne abrumpit, Polydorum obtruncat et auro vi potitur:* ille, inquit, id est qui speraretur humanus, qui amico servaturus fidem putaretur, ille dives, ille rex, ille delectus ex plurimis et haesitantis 20 Priami deliberatione praelatus, qui alendum susceperat innocentem, amici veteris filium, intellegit patris fortunam et Troianorum votisque hostium avaritia praecipitante consentiens omnia foederum religiosa corrumpit, iugulavit puerum et scelerata consecutus est lucra. interea cum 25 de modo auri loqueretur, cum pondere, inquit, magno, quod quia specialitatem non habet, nos arbitremur tantum quantum rex, quantum pater filio quem ulterius

5 *transducere* LR ed. -ci nos. 8 *cupiret* LR. 9 *materiam* ed. 15 *hominibus* LR *omnibus* r ed. 19 *speratur* R corr. r = L. 20 *dilectus* LR *delectus* edF. 21 *praelatus* LR *ceteris pr.* ed. 22 *fortuna* LR corr. r. 26 *respondere* L *de re* R r = L potest in archetypo *copondere* fuisse idque ut absurdum in *respondere* ab L, in *de re* (propter *magna*) ab R mutatum esse *cum pondere* nos *dedisse* ed. | *magna* LR ed. *magno* nos; nam Vergilii verba tractari *inquit* docet. 27 *arbitramur* r. 28 *per ulterius* LR *quem ult.* r *qui eum u.* ed.

visurus non esset quantumque filiis consumptis secum omnibus postea fuerat conlaturus, postremo tantum quantum amicum in perfidiam, quantum in avaritiam regem, quantum miseratione reiecta veteris amicitiae debitorem
 5 in necem pueri potuit provocare. hic quoque locum, tempus personamque tractavit. funesta ac nefanda facturo oportuna sunt visa: nam locus quamvis proximus tamen interventu pelagi separatus fuit a finibus Troiae, personae vero tractatus fuit, quod facile puerum et solum necare
 10 potuisset, defensorem autem emersurum credebat nullum qui ultionem moliretur occisi, idonea vero temporis dabatur occasio Iliensis imperii felicitate deiecta. fecit ille quod infelix de hoste Priamus metuit. ecce Vergilius docet in adversis nec amicis habendam fidem, ubi possunt
 15 scelere lucra captari. difficile est enim servari fidem, cum fatorum primitus fuerit fracta; perinde enim inter amicos fides est ut fortunae et fatorum cursus sese prae-buerint. hinc poeta compulsus ex persona eius quem loquentem induxerat sic cupiditatis auri vituperationem
 20 clausit, ut generali exclamatione diceret *quid non mortalia pectora cogis, auri sacra fames!* cum dicit quid non, non tantum de praesenti causa sensit, sed de omni genere personarum et necessitudinum et de criminibus omnibus. sicuti enim lectum constat et exempla veterum docuerunt,
 25 fecit auri cupiditas patriae proditores, aurique pondere fidem saepe militum fractam, fractam coniugum, fractam nautarum, fractam proximorum, fractam foederum, fractam

1 *cumque illos consumptos secum* LR c. *illo consumpto* s. r ita emendavi, ut de hereditate omnibus filiis destinata agi intellegatur; praefixo „dare potuit“ reliqua ut LR tradidit edI inepte mut. edF. 4 *misera coneret tecta* LR m. *condere tecta* r *miseratione reiecta* nos (ad *reiecta* cf. 260) *miserrimi status* et ed. | *debitorem* LR *debito regem* ed. 6 *funesta* LR *quae* f. ed.

8 *interrentis* LR -tu nos *interpositione* ed. | *separatus fuit* LR *superatus erat* edF. 12 *ferit* ed. 15 *servare* ed. 16 *primitus fuerit facta* LR pr. f. *fracta* R ipse vel r (sc. fides); an *pravitas* pro *primitus* cf. *deorum pravitatem* v. 2? *adversa f. facta conversio* ed. 19 *vituperatione* ed.

amicorum. dedimus intellegendi viam, cetera lector inveniet, quae tanta sunt uno versu conclusa, ut haec libris explicari non possent. *postquam pavor ossa relinquit*: supra enim dixit „tum vero ancipiti mentem formidine pressus obstipui steteruntque comae et vox faucibus haesit“.⁵ *postquam pavore discedente integratus est*, inquit, animi mei vigor, *delectos populi ad proceres primumque parentem monstra deum refero et quae sit sententia posco*: quid vidisset vel quid audisset primum ad patrem, qui iudicare de monstris et auguriis nosset, deinde ad potiores ceteros¹⁰ pertulit; debuit enim quid facto opus esset omnium de-
60 *finiri sententia. omnibus idem animus*: omnes, inquit, unum tenere consilium. *scelerata excedere terra, linqui pollutum hospitium et dare classibus austros*: in tractatibus publicis, cum dubia in medium veniunt, id maxime fieri¹⁵ convenit quod plurimis sederit. hic autem, quoniam evidens malum videbatur et tam execrabile extiterat factum, omnes probant esse fugiendum, ne in terris crudelibus pii et religiosi cum iugi salutis suae periculo morarentur: numquam enim dissimilitudo morum amicitiae vinculis²⁰ potest aliquando coniungi. praeter hanc causam accedebat alia, quod incolarum scelere pollutum fuisset hospitium hoc est soluta per scelus amicitia quae religione foederum fuerat iniuncta, unde ad id tendebat res, ut illic consistere nec utile videretur et inreligiosum esset²⁵ illic remorari ubi innocentis Troiani pueri sanguis fuisset effusus. *dare classibus austros*: locutio non tantum non vitiosa, verum etiam splendida; simplex enim fuerat dicere dare navis ventis, sed ut novitatem induceret eloquentiae,

2 aut LR ut r ed. 3 possent LR possint r. | *relinquit*
 LR *reliquit* r ed. 6 *discedente* LR *discedente* ed. *decedente*?
 11 *facio* R *facto* r = L. 13 *linquere* ed. 15 *medio*
 LR ed. *medium* nos. 16 *sederit* LR *cordi* s. ed. 21 *ali-*
quando om. ed. | *coniungi* LR corr. r. 23—24 *religionis foederarum* LR *religione foederum* r *religionis foedere* ed.
 24 *iniuncta* LR *coniuncta* r'. 25 *nec utile* LR *utile non* ed.
 29 *induceret* et LR et del. r ed.

ait dare classibus austros, ut ad fugam paratas navis
 efficerent. dare enim ventum navi est flatibus obicere,
 ut agi possit auris exceptis et velocius currere. ergo in-
 stauramus Polydoro funus et ingens aggeritur tumulo tellus:
 5 stant manibus arae caeruleis maestae vittis atraque cupresso
 et circum Iliades crinem de more solutae. inferimus tepido 65
 spumantia cymbia lacte sanguinis et sacri pateras animam-
 que sepulchro condimus et magna supremum voce cimus:
 laesi manes placari debuerant interveniente sacrorum sol-
 10 lemnium ritu. accedebat enim ad expiationem violati
 sepulchri etiam personae meritum, quia civis fuerat et
 adfinis Aeneae filius regis quodque monuerat ut sceleratas
 terras et avarum litus Troiani relinquerent et apertis
 periculis liberarentur. ergo talia sunt exhibita quae pos-
 15 sent curare quod male fuerat gestum et quae talem sacro-
 rum speciem demonstrarent quae etiam statim mortuis
 exhiberi consuevit. hac occasione poeta docuit quemad-
 modum talibus causis possit occurri.

Inde ubi prima fides pelago placataque venti dant maria 70
 20 et lenis crepitans vocat auster in altum: unam rem copiose
 dixit et ambizioso genere quae navigaturis ex sententia
 occurrerat; nam tempus fiduciam dabat, quo et mare pla-
 cidum fuerat et flatus ita temperati, ut lenitate sui etiam
 invitos hortari potuissent ad navigandum. denique dedu-
 25 cunt socii navis, quas mansuri subdlexerant, et litora con-
 plent: et hominibus scilicet et navibus opplebant litora,
 quoniam omnibus abeundi stabat una sententia. provehi-
 mur portu terraeque urbesque recedunt: cito dixit naviga-
 tum et in altum producta navigia, in tantum ut nec
 30 terra iam nec urbes viderentur. sacra mari colitur me-
 dio gratissima tellus Nereidum matri et Neptuno Aegaeo,
 quam prius arcilenens oras et litora circum errantem 75

4 agere LR aggeritur r. 8 supernum LR corr. r. 12 filius
 LR et f. edF. 16 demonstraret LR corr. edF. 17 consuevit LR
 -erint ed. | haec LR hac r ed. 23 sui LR sua edF. 25 quam
 LR quas ed. | complet ed. 28 citoque LR que del. L II man. r
 quam cito ed. 32 prius LR pius Verg. libri plerique.

Mycono e celsa Gyaroque revinxit inmotamque coli dedit et contemnere ventos. huc feror, haec fessos tuto placidissima portu accipit: dicendo fessos accipit et longam et laboriosam navigationem ostendit, casu autem factum ut ad illam insulam deferrentur; non enim noverant eam. 5
interea descripsit insulae situm et quo conditore constiterit et quod numen in ea coleretur quove deo auxiliante ex erratica et mobili stabilis et immobilis facta sit. *egressi veneramur Apollinis urbem:* ut primum, inquit, navibus sumus egressi, venerati urbem sumus in honorem 10
eius qui eam firmavit et condidit et qui in ea praecipue
80 *colebatur. rex Anius, rex idem hominum Phoebique sacerdos, vittis et sacra redimitus tempora lauro occurrit, veterem Anchisen agnovit amicum:* quod ait occurrit, magna laus eius est, qui, cum esset rex et sacerdotii dignitate fultus, 15
non expectavit ut ad se peregrini potius venirent, sed ipse occurrit humanitate vel maxime ductus, quam testabatur occurrendo. quod autem dixit veterem Anchisen agnovit amicum, non antiquum quasi veteris amicitiae tantummodo debemus accipere, sed talem quoque qualis 20
fuerat, cum staret felicitas Troianorum; multi enim, ut Polymestor fecit, qui cum Teucrorum fortuna mutatus est, tamdiu amicitias tenent quamdiu stetit uniuscuiusque substantia. ecce iste Anius non fortunam praesentem consideravit Anchisae, sed veterem tenuit tantumque habuit 25
amicum quantus fuit, non quantus veniebat. laurus et vittae insignia fuerunt sacerdotis, non signa laetitiae, quoniam non conveniebant tempori quo victi suscipiebantur et tristes. denique sacra lauro inquit, ut ostenderet eam religionis causa portari. hoc loco magna exempla in Poly- 30

1 *mycono e celsa* LR *Mycone celsa* ed. 3 *accipit* (et infra) LR *accipit* r. 7 *quo numen* LR *quod n.* ed. 8 *nobili* LR *mobili* rHO ed. 14 *agnoscit* ed. (et infra). 15 *sacerdotali* ed. | *fultus* LR *praeditus* ed. 21 *ut* om. ed. 22 *Polymestor* ed. | *cum* LR *ut* edF. 23 *stetit* LR *stat* ed. 24 *annius* (et infra) LR. 28 *qua* LR *quo* ed. 30 *hoc* om. ed. | *in hoc* Pol. ed.

mestore et Anio Vergilius posuit malae bonaeque amicitiae, quibus homines vel a pessimis actibus revocat vel hortatur ad bonos. *iungimus hospitio dextras et tecta subimus*: merito, inquit, patris mei cum omnibus amicitiam iunxit et universos induxit in domum. de exhibitis alimoniis tacuit: qui enim occurrit venientibus, qui duxit in domum officia quoque plenae humanitatis inplesse monstrabatur.

Templa dei saxo venerabar structa vetusto: opus templi vetustatis ratione laudavit; quicquid enim vetus dicitur nec tamen antiquitate vexatum est atque inlaesum permanet procul dubio magnum est. *da propriam, Thymbrace, domum, da moenia fessis et genus et mansuram urbem, serva altera Troiae Pergama, reliquias Danaum atque inmitis Achilli. quem sequimur? quove ire iubes? ubi ponere sedes? da, pater, augurium atque animis inlabere nostris*: occasio fuit ut ex responso Apollinis purgaretur scrupulus qui Troianorum animos vehementer angebat, quia incerti in omnibus fuerant nec sciebant quo tenderent nec noverrant ubi certam sedem habere potuissent; sic enim superius (4) dixit: „diversa exilia et desertas quaerere terras auguriis agimur divum incerti quo fata ferant, ubi sistere detur“. precatio igitur Aeneae plenam tenet desideriorum manifestissimamque petitionem et est in brevitate verborum tamen intellectu latissima; sollicitus quippe diligentissimusque consultor omnia complecti debuit paucis, ut accepto plene responso semel in omnibus redderetur instructior. *da propriam Thymbraeae domum*: *da* significat ostende quae nobis futura sit domus. addidit propriam, ne talis teneretur quam iterum perderent, sicut in Thracia factum est. *da moenia fessis et paratam*, inquit, civitatem: quoniam fessis novam condere difficillimum est. et genus, scilicet augmentum generis, quod ex maxima parte

4 *mei* LR *m. rex* ed. 12 *thymbrae* LR corr. r. 16 *labere* LR *illabere* r. 19 *nec sciebant* LR *nesciebant* ed.
 23 *praecatio* LR *praefatio* ed. | *tenit* LR. 24 *et est* LR et om. ed. 28 *thymbraeae* LR. 29 *propria* L *proprium* R.

in excidio Troiae fuerat consumptum. et mansuram urbem, quae numquam periret ut Troia. serva altera Troiae Pergama, reliquias Danaum atque inmitis Achilli: et quicquid te demonstrante nostrum fuerit factum tu serva, nos quoque custodi. posuit duo, incertus enim fuerat quid 5 fuisset Apollo dicturus. petiit parata moenia et, ne forte haec illi fatorum ratione negarentur, secundo petiit ut Pergama quae ipse conditurum sese sperabat rogatus Apollo servaret. serva bis accipiendum est: serva altera Troiae Pergama, serva reliquias Danaum atque inmitis 10 Achilli. reliquiarum idcirco fecit commemorationem, ut misericordem faceret quem rogabat. quem sequimur? noverat enim nonnumquam in responsis etiam per signa monstrari quid agendum sit. quove ire iubes? ut super terrarum vocabulo incertos dignaretur instruere. ubi ponere 15 sedes? ut locum ipsum nosset in quo novam constitueret sedem. in conclusione petitiones suas recte commendat, ne responso dubio vel, ut factum est, signis incertis incertior fieret qui plena et perspicua desiderabat audire. da pater augurium atque animis inlabere nostris: paterno, 20 inquit, animo nos instrue et favore plenissimo animis nostris quae desideramus infunde. hoc loco Aeneae verba consideranda sunt; cum enim supplicis et deprecantis more divina beneficia postulare debuisset, imperativo modo usus da, inquit, propriam domum, da moenia, da genus, 25 da mansuram urbem, item serva altera Troiae Pergama, serva reliquias Danaum, iterum da, pater, augurium et inlabere animis nostris, omnia imperativo modo prosecutus est. hoc cum non sit deprecantis, sed iubentis, intelligitur fiducia numinis sic locutus et meriti sui. denique 30 et in sexto libro (56) ex eiusdem Aeneae persona sic

4 *monstrante* ed. 7 *faturum* LR *fatorum* r *facturum* ed. | *rationenegarentur* L *ratione gerentur* R *ratione negarentur* r *ratione negaretur* ed. 8 *ipse* LR *se* ed. | *esse* LR ed. *se esse* r *sese* nos. 14 *aut* LR *ut* r ed. 15 *ponere* LR *-crent* edF. 16 *ipsum* Lr ed. *istum* R. | *construeret* ed. 18 *velut* ed. | *incertis* om. ed. 21 *instruct* LR *instrue et* r *instrue* ed. 27 *iterum* LR *item* ed.

positum est, Apollinem semper Troianorum fuisse fau-
 rem; preces enim illic sunt necessariae ubi concilianda est
 benivolentia eius qui aliquid postulatur, cum vero iam ex
 aliis benivolum constat esse, remoto circumitu desideria
 5 ipsa oportet exponi. *vix ea fatus eram, tremere omnia* 90
visa repente liminaque laurusque dei totusque moveri mons
circum et mugire adytis cortina reclusis: mox, ait, ut dicta
 conplevi, omnia mihi visa sunt tremere: a generalitate
 transiit ad species, dixit enim liminaque laurusque dei
 10 totusque moveri mons circum et mugire adytis cortina
 reclusis. haec sic mota sunt vel mugierunt, ut deum
 ipsum praesentem fuisse monstrarent, *summissi petimus*
terram, vox fertur ad auris: pavore, inquit, nimio vesti-
 giis firmis non potuimus stare demissique ad terram has
 15 voces audivimus: *Dardanidae duri.* hoc est ad tolerandum
 laborem fortes, *quae vos ab stirpe parentum prima tulit* 95
tellus eadem vos ubere laeto accipiet reduces, antiquam
exquirite matrem: quid brevius? quid evidentius hoc re-
 sponso? cuius tanta benivolentia est, ut cum fine verbo-
 20 rum consulentis prolatum sit et Aenean dudum suspensum
 atque incertum instructum, securum laetumque reddiderit
 ostendens Troianos apud Ilium peregrinos fuisse perinde-
 que non iniuriam ex deorum invidia, sed beneficium con-
 secutos, ut originalibus terris et suis parentibus redderentur.
 25 ut autem propriam domum fore et genus atque urbem in
 aeternum mansura manifesta ratione monstraret, addidit
hic domus Aeneae cunctis dominabitur oris et nati natorum
et qui nascentur ab illis: ecce et altera Pergama perpetuo
 mansura dignanter ostendit et Troianam progeniem maxima
 30 incrementa sumpturam. *haec Phoebus:* post eiusmodi respon-

1 *fuisset auctorem* LR *fuisse a.* r ed. *f. fauorem* nos.

4 *circumitu* LR *circuitu* r ed.

9 *diei pro dei* L (supra

recte). 13 *vox* LR *et v.* ed. | *auras* LR *auris* ed. *auris*

scripsi propter *audivimus.*

16 *ab* LR *a.* ed.

18 *exquirite*

L *exquaeritae* R corr. r.

21 *reddiderint* LR corr. ed.

26 *mansura* LR *-ram* ed.

29 *dignanter* LR *signanter* edF. |

maxima LR *magna* ed.

sum, quo solum continebatur incertum ut constaret quae
 esset illa regio ad quam tendere deberent, *mixto ingens*
 100 *exorta tumultu laetitia et cuncti quas sint ea moenia quaerunt, quo Phoebus vocet errantis iubeatque reverti:* laeti
 quidem fuerunt omnes, quod optata cognosset, sed uni- 5
 versi quaerebant nomen loci. antiqua enim memoria fuit,
 quam posterioris aevi homines ignorabant, quam cum
 omnes non nosset, deerant qui imprudentis instruerent.
tum genitor veterum volvens monumenta virorum: Anchises
 pater meus, qui longe ceteros annis et scientia prae- 10
 cedebat, revoluta priscorum fabula expositionem responsi
 audacter ingressus *audite, o proceres, ait, et spes discite*
vestras: quid, inquit, sperare debeatis audite. *Creta Iovis*
 105 *magni medio iacet insula ponto, mons Idaeus ubi et gentis*
cunabula nostrae. centum urbis habitant magnas, uberrima 15
regna, maximus unde pater, si rite audita recordor, Teucus
Rhoeteas primum est advectus ad oras optavitque locum
 110 *regno. nondum Ilium, et arces Pergameae steterant, habi-*
tabant vallibus imis. hinc mater cultrix Cybele Corybantia-
que aera Idaeumque nemus, hinc fida silentia sacris et 20
iuncti currum dominae subiere leones. ergo agite et divum
 115 *ducunt qua iussa sequamur, placemus ventos et Gnosia*
regna petamus. nec longo distant cursu: modo Iuppiter
adsit, tertia lux classem Cretaeis sistet in oris: non tantum
 exposuit Anchises id quod secundum responsum senserat 25
 verum etiam partis suasorias plenissime prosecutus est
 faciens in omnibus laetiores quos Apollo promissione

1 *ut constaret* LR ed.; possis *ut non staret* conicere, sed
 pro *ut notum fieret* accipiendum est. 2 *mixto* LR ed. *que*
 om. Don., quia lemma cum interpretatione contexuit. 3 *ex-*
ortatu multo LR corr. r. | *laetitia sit et* LR corrigere omisit r.
 4 *iubeatve* ed. 5 *cognovissent* ed. 11 *familia* LR ed.
fabula nos; cf. 107 *fabulam*, nam *monumenta* explicat. 13 *de-*
beat his LR corr. r ed. 14 *insola* LR. | *agentis* LR *et gentis*
 r ed. *ac g.?* 15 *conabula* (et infra) LR. 16 *auditor* LR
 corr. r. | *teucros* (infra *-rus*) LR. 19 *cybele* LR ed. cf. Serv.
Cybeli? an *-lae?* 21 *subiecere* LR corr. r. 24 *sistit* LR
sistet r. 26 *suasorias* LR *suas* ed.

meliorum hilares fecerat. idem quippe dixerat (94) „quae
 vos a stirpe parentum prima tulit tellus eadem vos ubere
 laeto accipiet reduces, antiquam exquirite matrem“. hoc
 dicto ademit omnibus luctum perditae civitatis; non enim
 5 magnus dolor esse debuit obventiciam perdidisse, vel
 maxime cum originalis salva incolumisque promitteretur.
 certe quam pulchrum, quam honestum, quam religiosum
 fuit his terris reddi quae parentes in origine protulerunt.
 et quia potuit fieri ut a melioribus ad inferiora cogerentur,
 10 addidit ubere laeto: ecce ostendit et commodam. ubere
 quod dixit, adludere voluit, quia supra terram ipsam
 matrem appellavit. laeto autem idcirco posuit, ne se
 odiosos vel gravis vel certe inportunos venturos esse arbi-
 trarentur. addidit reduces, ut satiaret non futuros oneri
 15 his terris, quae non advenas, sed suos essent felicius re-
 cepturae. Anchises igitur hoc responsum se existimans
 interpretaturum evidenter quod veluti dubium fuit incipit
 aperire, sic tamen, ut non tantum dicat quid sit verum
 etiam Apollinis promissa multifariis commodis rerum et
 20 honestis adcumulet. Creta Iovis magni: dixit et nomen
 loci, dixit et deum qui illic coleretur et ad quem specia-
 liter insula ipsa pertineret, ipsumque magnum esse perinde-
 que in magno numine magnam favoris erga incolas posse
 provenire substantiam, dignam vero insulam, in qua tantus
 25 deus et esset et praecipue coleretur. medio iacet insula
 ponto: ecce dixit et situm eius, ut ostenderet fluctibus
 clausam ac per hoc adversus insidias tutam, facilem autem
 victu et alimoniae propriae commodam. quod vero ait
 iacet, modum eius et inmensam latitudinem voluit de-
 30 monstrare. venit iam ad signa: mons Idaeus ubi et
 gentis cunabula nostrae. quod hic dixit gentis cunabula

2 a (supra ab) LR. 9 interiora LR inferiora nos de-
 teriora ed. 10 commodum ed. 15 esse ait LR essent r ed.
 (propter quae et recepturae). 23 nomine LR ed. 24 per-
 venire R prov. r. 26 et situm LR et om. ed. 28 proprie r. |
 commodum ed. | vera LR vero r vero dixit ed. v. ait nos.
 31 quod — 280, 1 et bis scr. LR secundo loco del. r'.

nostrae et nihil expressit specialiter, inferiore in parte patefecit. interea evidentius aperit quod generaliter memoraverat; nam iacet inquit. nunc exponit quid sit iacet: centum urbis habitant magnas, uberrima regna, scilicet et numero et magnitudine atque ubertate praecipuas. in- 5
 timat etiam quod obscure iam dixit et gentis cunabula nostrae: maximus unde pater, si rite audita recordor, Teucus Rhoeteas primum est advectus ad oras. maximus pater est qui maiores generis sui antiquitate praecedit; neque enim solus ille dicitur pater ex quo nascimur, 10
 verum etiam ille a quo originem ducimus; ubi enim generis defecerint nomina et gradus sanguinis fuerint expleti hoc est patris, avi, proavi, abavi, atavi, tritavi, veteres eorum aut maiores dicuntur aut patres. maximus ergo est pater ipsorum maiorum antiquissimus. denique 15
 Anchises, aevo omnibus qui tunc supererant potior, si rite, inquit, audita recordor, Teucus Rhoeteas primum est advectus ad oras optavitque locum regno: nondum Ilium et arces Pergameae steterant, habitabant vallibus imis. ecce
 et ipse fabulam quandam satis annosam se ex aliis dicit 20
 audisse et hanc repetit notante memoria; firmare enim pro vero stultissimum fuit quod opinione narrabat incerta. Teucrum ergo primum refert illinc venisse ad Troiam, post ipsum augmentum cepisse Ilium; primo enim qui illic commorabantur in vallibus habitabant. usque adeo firma- 25
 bat Cretam promissam, ut non tantum hominum a Teucro descendens genus illic diceret degere verum etiam sacrorum observationem eandem quae in Troiana civitate tene-

6 *obscura etiam* LR *obscure ante* edF *obscure iam* nos cf. 388. 9 *maioris* LR corr. r. 11 *regimen* LR ed. *originem* nos. 12 *defecerunt* ed. 16—17 *sicut* LR *si rite* ed. 18 *aras* LR corr. r. 19 *et erant* R *steterant* r (cf. 403). 20 *se* om. ed. 21 *affirmare* ed. 22 *vero* L *veris* R. | *incertum* ed. 23 *ergo qui* R *qui* del. r = L. | *illuc* LR ed. *illinc* nos. 26 *cretam* LR *certam et* ed. | *hominum* LR *-nes* ed. 27 *descendens* LR *-ntes* ed. *genus* addidi, idem post *hominum* inseruit r'. | *decere* L *dicere* R *ducere* r *degere* nos *vivere* ed. 28 *eadem* LR *eandem* r ed.

batur adsereret custodiri. idcirco ait hinc mater cultrix
 Cybele Corybantiaque aera Idaeumque nemus, hinc fida
 silentia sacris et iuncti currum dominae subiere leones.
 ergo agite et divum ducunt qua iussa sequamur: ecce qui
 5 fuerant „incerti quo fata ferant, ubi sistere detur“ nunc deos
 secuti et exponentis verba navigationem tali adsertione
 promissam subire cogebantur. placemus ventos et Gnosia
 regna petamus: non, quia tunc asperi fuerant, dixit placemus,
 sed ut navigaturis flatus semper placidos exhiberent.
 10 subiungit quid commodi ex eo sacrificiorum obsequio pro-
 venire posset: nec longo distant cursu: modo Iuppiter
 adsit, tertia lux classem Cretaeis sistet in oris, si enim
 fuerit Iuppiter fautor. conplevit omnia quibus perfici
 oportuit suasoriam addendo quod navigatio ipsa de pro-
 15 ximitate non futura esset odiosa, tamen, inquit, si faverit
 Iuppiter. temerarium enim post triduum polliceri cuius
 incerti sint flatus, ideoque posuit condicionem pendentem
 ex Iovis voluntate, cui omnis potestas esset dandi ventos
 aut nocendi. *sic fatus meritos aris mactavit honores:*
 20 meritos dixit convenientis et dicit quibus initiis honores
 et quibus numinibus sint exhibiti: *taurum Neptuno*, deo
 scilicet maris propter ingruentem navigationem, *taurum*
tibi, pulcher Apollo, propter responsi beneficium, *nigram* 120
Hiemi pecudem, ut conquiesceret nec noceret, *Zephyris*
 25 *felicibus albam*, ut plena prosperitate adessent.

1 *adserit* LR ed. -eret nos. 7 *ignota* LR (supra *gnosia*)
gnota r *gnosia* r'. 8 *dicit* ed. 9 *flatos* (et infra) LR.

12 *enim* LR modo edF. 13 *Iuppiter favor* LR *Iovis fautor* r
 i. e. vel *Iovis favor* vel *Iuppiter fautor* legi vult *Iupp. autor* ed.

14 *suasoria* ed. 15 *si faverit* LR *nisi f.* r' (male dis-
 tinguens). 16 *enim* LR *erat e.* r *est e.* ed. 17 *ideo ore*

posuit L *i. reposuit* R *ideoque pos.* r *ideo p.* ed. 18 *volun-*
tatem L. | *esse* R *esset* r. 19 *meritus* LR corr. r. | *honoris*

LR. 20 *merito* LR corr. r. | *quis initiis honoris* L item, sed
init//ii// cum rasuris R *quibus i. honores* nos, quia Don. nus-
 quam *quis* pro *quibus* habet, ad *initiis* cf. Catull. 63, 9; an *bestiis*?

21 *et quis nominibus* LR corr. r. | *sint exhibitis* LR temere
 locum mut. ed. | *eo* LR del. r *deo* ed. 24 *hic* LR *hiemi* r ed.

*Fama volat pulsum regnis cecissee paternis Idomenea
 ducem desertaque litora Cretae, hoste vacare domos sedes-
 que adstare relictas: oportunitatem convenientem oblatam
 loquitur novam sedem magna cupiditate quaerentibus;
 fama enim creberrima fuit et volabat. hoc dicendo osten- 5
 dit sine auctore certo eandem famam fuisse, Idomeneo
 regnis paternis excluso vacare imperium Cretae ac per
 hoc primum esse commodum, quod nullus esset qui
 venientibus contrarius possit existere, domus autem
 incolumis et paratas solos incolas quaerere. favebant ergo 10
 omnia Troianis, locus, tempus, personae. locus, quia secun-
 dum adsertionem Anchisis responso Apollinis Creta puta-
 batur edicta. tempus, quod loci eius vacabat imperium
 nec fuerat qui posset obsistere. accedebat eo quod etiam
 domus paratae fuerant, quarum struendarum labor habe- 15
 batur in lucro. personae, quia Troianis omnia supra vota
 cecissee videbantur, imperium sine dimicatione, dives terra,
 utpote quae Iovis praesenti foveretur auxilio, cognatorum
 domicilium et domorum parata substantia. *linquimus Or-
 tygiae portus pelagoque volamus: ecce quantum valuerunt 20*
obsequia sacrificiorum quae navigaturi perfecerat: non
dixit navigavimus, sed volabamus. incipit enarrare loca
per quae transierunt et haec nominare cum signis suis.
 125 *bacchatamque iugis Naxon viridemque Donysam, Olearon*
*niveamque Paron sparsasque per aequor Cycladas et crebris 25**

2 *do* LR *domos* L II *man. r an domus* cf. 645? | *sedeque*
 LR *corr. r.* 4 *loquitur* LR *narrat* ed. | *quaerentis* L *-ibus* ed.

7 *vagare* L. | *hac* LR *ac r.* 9 *post venientibus* spatium quinque
 litterarum vacat in L: signavi, etsi nihil desideraveris *advenis*
inser. ed. 10 *incolis* LR *-las r.* 11 *omnis* LR *-nia r.* |

personae LR *-na r* (vide infra). 12 *Anchisae* ed. (cf. 1, 34)

13 *erecta* LR ed. *electa vel decreta r edicta* nos cf. 146.

14 *possit* LR *posset r ed.* 16 *persona* LR ed. *personae* nos,
 quia sic supra et sententia poscit. 18 *auxilio* LR *a. et ed.*

22 *navigamus sed volamus* ed. | *enim errare* LR *narrare*
 superscr. L II *man. enarrare r enumerare* ed. 23 *nomina*
regum LR *nominare cum r* cf. 125 *nomina regionum* ed.

25 *pharon* LR *Paron* ed.

legimus freta concita terris: a specie transiit ad generalitatem; dixit enim aliquas insulas cum signis et nominibus suis, nunc ait et crebris legimus freta concita terris, quia nec cognitionem habere Aeneas potuit vocabulorum omnium
 5 et odiosum fuit relationem ipsam facere longiorem. quod ait legimus, verbum est nauticum; nam legere aiunt, cum colligunt funem, legere dicunt, cum pelagi prolixa transmittunt. hoc ipsum legimus ad omnis insulas et ad freta pertinet. crebris ideo, quia hoc faciebat multarum vicin-
 10 itas insularum. *nauticus exoritur vario certamine clamor*: vel morem nautarum expressit vel eorum gaudium qui suffragantibus elementis ad prospera sperabant se esse venturos. vario, inquit, certamine; in navi enim varia sunt officia et tamen omnia cum certamine et labore.
 15 *hortantur socii Cretam proavosque petamus*: credebant enim ad ea loca confestim se esse venturos unde Troianum genus dicebatur exortum. *prosequitur surgens a puppi* 130
ventus euntis, et tandem antiquis Curetum adlabimur oris: ipse est ventus prosperior et vehementissime necessarius
 20 qui puppim navis inpellit. quod autem dixit tandem adlabimur, cum Anchises dixisset „tertia lux classem Cretaeis sistet in oris“, non prolixae aut tardae navigationis fuit, sed cupiditatem desiderantium voluit demonstrare; tardum est enim cupientibus, etiamsi celeritate summa ad
 25 optata vel sperata perveniant. *ergo avidus muros optatae molior urbis*: avidum dixit non avarum, sed (haec enim otio consentiunt et ab otiosis fieri consueverunt) rem instituendam satis properantem. *Pergameamque voco et lactam*

9 *pertinent* LR corr. ed.

10 *exori* LR *exoritur* r.

14 *et tamen* LR *et om.* ed.

15 *certabantur* L *certabant* R

certabatur H edI *certabantur* O *credebatur* edF *credebant* nos (propter se esse venturos).

17 *dicibantur* LR *dicebatur* r ed.

19 *est* om. edF.

25 *proveniant* LR ed. *perveniant* corr.

vel R ipse vel r.

26 *enim* LR om. ed. parenthesis non agnita.

27 post *consentiunt* spatium septendecim litterarum vacat in R nihil desideratur. *sed haec* — *consueverunt* expunxit vel R ipse vel r. | *consueverunt* ed. | *sed* supra expunctum ante *rem* inseruit r.

cognomine gentem, ut Pergamei vocarentur quibus Troia dederat nomen. *hortor amare focos*: ut haberent cum laribus novis adfectum. *arcemque attollere tectis*: quae praecipue amavit in Troia haec reparare cupiebat et arcem
 135 in altum ducere. *iamque fere sicco subductae litore puppes*: 5
 ubi aqua maris finitur litus dicitur, ita et finis terrae quae litori iungitur pelagi litus dixit. propterea subductas navis dicit fuisse et in sicco litore constitutas, quia, ut dictum est, est et udum litus. *conubiis arvisque novis operata iuventus*: subductis navibus tamquam in loco 10
 mansuri conubiis et rei rusticae operam dabant, hoc est qui iuvenes erant iungebantur uxoribus vel insistebant culturae agrorum, quae res ostendebant plenam fiduciam commanendi. *iura domosque dabam*: aut leges vivendi et domos aut ipsarum domorum iura hoc est dominia legi- 15
 bus deputans. quod paratae urbi defuerat hoc solum decreverat Aeneas addendum, muros, arcem, Pergamum, aliud pertinens ad tuitionem commanentum, aliud quod adfectum locorum quae in Troia dilexerat demonstraret. *subito cum tabida membris corrupto caeli tractu miseranda-* 20
que venit arboribusque satisque lues et letifer annus: generalis quidem malorum propositio, sed aperitur sequenti specialitate discussa. securis, inquit, ac dispositis omnibus repentina morbi calamitas gravis omnibus fuit et perniciosas attulit causas; nam ex aeris corruptione lues exorta 25
 contagionem inflixerat diram non tantum humanis corporibus verum etiam arboribus et his omnibus quae victus causa fuerant Troianorum laboribus sata; supra enim dixit

1—2 *Troia deerat* L *Tr. deerant* R n del. ipse *Troiae deerat* H ed. *Troia dederat* O hoc recipiendum putavi. 6 *finis* acc. est, sed *finem* malim: de litore maris cf. 10, 223. 7 *quae* LR *qua?* | *litore* LR ed. *litori* r. 9 *est est* L alterum est om. R add. r. 13 *cultores* LR *culturae* r edF. 17 *muros arcem pergamum* LR m. et a. ut P. ed. addens *referre viderentur*, quod non habent LR. | *pergama* ut r. 18 *tuitionem* LR corr. r'. | *commanentium* ed. 24 *fuit et* R *fuisset* L om. ed. 24—25 *perniciosas a. causas* LR ed. -sos a. casus? 27 *his* LR ed. *iis?*

arvisque novis operata iuventus. defecerant quoque arbores,
herbae et quodquod protulerat terra. ad haec mala etiam
illud accesserat, ut languore ipso correpti non evaderent.
et letifer annus: aut per totum annum homines sunt
5 mortui aut annus diem letalem rebus omnibus attulit.
enumerat iam evidenter quot mala ex illo principali malo
exorta sint. *linquebant dulcis animas aut aegra trahebant* 140
corpora: aut moriebantur homines, ait, aut corporibus tabe
dissolutis trahebant miserabilem vitam. *tum sterilis exurere*
10 *Sirius agros*: Sirius cum exoritur, omnia quae terra gignit
exurit et facit eam sterilem, ut ipse est, adimendo quae
portat. tantum denique in omnia invaserat malum, ut
nonnullis perditis nec illis spes salutis retinendae esse
posset qui se evasuros forsitan credidissent. *rursus ad*
15 *oraclum Ortygiae Phoebumque remenso hortatur pater ire*
mari veniamque precari: pater, inquit, meus, quia et aetate
et sapientia atque exercitatione ceteros anteibat, primus
sensit aliquid factum contra praescripta responsi, proinde
dicebat ad Apollinem repetita navigatione redeundum, ut
20 errati venia peteretur. *quam fessis finem rebus ferat, unde* 145
laborum temptare auxilium iubeat, quo vertere cursus:
ediceret laborum finem finiendisque ipsis laboribus unde
provenire auxilium posset vel in quem locum iuberet
cursus navigationis inflecti. iubeat in medio positum est
25 et tenet omnia omnibusque desideratis aptatur.

Nox erat et terris animalia somnus habebat: quae
dixerat Anchises faciunda nox interveniens distulit. deni-
que omne animalium genus pro necessitate naturae ac
temporis dormiebat. *effigies sacrae divum Phrygisque pe-*

2 et quodquod LR cf. 9, 89 et quidquid r ed.; fortasse quot-
quot deletō et? 5 annus diem letum LR ed. a. d. leti R ipse in
rasura annis dies letum r' ut videtur diem letalem nos. 6 quod
LR quot r quae ed. 11 ut ipse est LR ed. cuncta simul r'.

12 portabat ed. 13 retinenda LR -dae ed. 15 oracu-
lum LR. 16 quia LR ed. qui r. | et aetate om. ed.
20 quam LR quem ed. | ferat LR afferat r. 21 temptare LR
temptari r. 27 faciunda L facinda R faciunda ed.

nates, quos mecum a Troia mediisque ex ignibus urbis
 150 extuleram, visi ante oculos adstare iacentis insomnis [multo
 manifesti lumine]: virtutes animi sui et meritum iuxta
 deos omni occasione commendat et subtiliter praefert.
 dormientibus quippe omnibus animalibus et competenti 5
 tempore iam quietis solus prope pervigil fui et,
 licet iacerem, arcebant tamen ab oculis meis plenum di-
 versae sollicitudines somnum; repente apparuerunt deorum
 imagines sacrae, illorum scilicet quos medio Troiae flam-
 mantis incendio rapui et mecum sustuli, ac reddentes 10
 meritis vicem in conspectu meo manifestissimi visi sunt
 constitisse. ne contra superiora locutus videretur (dixerat
 enim noctem fuisse ac per hoc tenebras) addidit *qua se*
plena per insertas fundebat luna fenestras. inde, inquit,
 fuit per noctem lumen maximum qua luna fenestris pa- 15
 tentibus pleno orbe oculis meis apparebat obiecta. locus
 iste et alium admittit intellectum, ut a diaeresi dixerit
 in somnis, hoc est ut somnians videret claritatem lunae
 et deos ipsos velut loquentis audiret et videret praesentis
 lumen praestantibus radiis lunae. *tum sic adfari et curas* 20
his demere dictis: ne ulterius curis recurrentibus frangerer,
 his verbis : *quod tibi delato Ortygiam dicturus Apollo*
 155 *est, hic canit et tua nos en ultro ad limina mittit.* ne
 cumulatus geminis discursibus labor te rursus ad Orty-
 giam revocet atque eadem quae transmiseras maria in- 25

2 *iacentes* LR. | *insomnis* scripsi propter interpr. | *multo*
 — 3 *lumine* deest in LR, sed explicatur. 4 *profert* ed.

5 *omnis* R corr. r. 6 *inquit* post *solus* desidero, quare lacunam
 signavi. 10 *reddentis* LR -tes r ed. 11 *meis* LR *meritis* m.
 edF *meritis* nos. 12 *ne* LR et *ne* r'. 15 *qua* LR *quia* r'. |
fenestras R -tris r. 16 *locus* — 18 *lunae* partim om. partim
 mut. ed. 17 *et alium* R *est a. L.* | *sivelectum* LR *intel-*
lectum r. | *adderetur* LR *a diaeresi* nos. | *dixerit* LR *dixerat* r'.

18 *desit lunae* LR *dein l. r* ex *clerit* ortum puto, quia *d* et *cl*
 et alibi (cf. 9, 306) permutatae sunt, quare *claritatem* emendavi,
 si quidem in LR trunca verba, quae archet. habuisse videtur,
 persaepe occurrunt. 22 post *verbis* aliquid excidisse patet
locutus est absurde interpol. ed. *alloquitur* non minus inepte r'.

petrandi alterius responsi necessitate cogaris intrare, ultro
 quae desideras Apollo porrexit. habes numinis eius grande
 compendium, ut hic nobis referentibus discas quod cum
 ingenti laborum iactura fueras cogniturus. ecce quantus
 5 erga te numinis favor: non rogas et favetur desiderio tuo,
 non navigas, domus quoque non egrederis limen et dei
 iussa famulantibus diis ad auras tuas animumque portantur.
 pone istam qua vexaris cogitationum molem et qui loqua-
 mur quidve referamus adverte: *nos te Dardania incensa*
 10 *tuaque arma secuti, nos tumidum sub te permensi classibus*
aequor idem venturos tollemus in astra nepotes imperium-
que urbi dabimus: tu moenia magnis magna para longum- 160
que fugae ne linque laborem. post errorem primi responsi
 sic Aeneas instrui convenerat, ut omni ambiguitate sum-
 15 mota et qui loquerentur et quae referrent evidenter audiret
 et cerneret. debuit enim ad haec perferenda talium ad-
 hiberi persona, ut incredibilia et mira dicturis facillime
 crederetur. denique ipsi enumerant beneficia sua et novis-
 20 sime etiam praesentis temporis sociant commemorantes
 praeterita ac meliora in futurum et grandia pollicentes
 nepotibus et eorum posteris profutura. sic enim et primo
 Apollo ipse praedixit (97): „hic domus Aeneae cunctis do-
 minabitur oris et nati natorum et qui nascentur ab illis“.
 hortantur quin etiam ne sit laboris inpatiens et arte
 25 mirifica componunt eius animum, ut futura quamvis labo-
 riosa libenter audiret. artis igitur fuit excludere ante
 omnia sollicitudinem primam et liberato angoribus animo
 sic alterius navigationis labores ingerere. denique purgato
 ad plenum adflicto dudum maeroribus corde facienda in

2 *nominis* LR ed. *numinis* r inferius item ubi corr. ed.
 6 *domus* LR *domo* ed. 7 *portatur* LR ed. 8 *his iam* LR
hic i. r hanc i. ed. *istam nos.* | *qui loquamur* LR *quid l. r* ed.
 11 *tollimus* R corr. r. 15 *et qui* LR *ut qui* ed. *ut del.* ed. post. |
loqueretur LR corr. r ed. | *audisset* R. 18 *novissima* ed.
 21 *postibus* LR *nepotibus* r *viventibus tuis* ed. (pro *tuis* ed.
 post. *tum*). 24 *hortatur* LR corr. ed. 28 *sic* LR *si* edI
 om. edF. 29 *et adflicto* LR ed. *et delevi.*

praesenti vel futura narrantur. *mutandae sedes*: suffecerat hoc solum dixisse, ut sciret sibi esse migrandum, dicunt tamen causam nec suam, sed Apollinis esse iussionem. quod ut nosceret, *non haec*, inquit, *tibi litora suasit Delius aut Cretae iussit considerare Apollo*. ecce iam ex 5 aperto fit certior, ne rursus vexaretur incertis, et insinuatur regio imperio eius et posterorum successionebus debita sic instructa et plena narratione perspicua, ut vocabulis, signis, uberrimo locorum situ, incolarum fortitudine, decursa quoque saeculorum omnium origine signaretur: 10 *est locus, Hesperiam Grai cognomine dicunt, terra antiqua, potens armis atque ubere glebae*. Oenotri coluere viri, nunc fama minores Italiam dixisse ducis de nomine gentem. quam multa dicta sunt paucis! sed haec veterem tenent ordinem rerum. veniunt dehinc ad eam partem in qua 15 falsus Anchises simile quidem, sed non necessarium senserat, ut ostenderent non Apollinis in causa responsi, sed interpretantis errore laboris vacui vitium esse contractum. *hae nobis propriae sedes*: bene inquit hae nobis; supra enim dixerant „tu moenia magnis magna para“. et quia 20 responso tenebatur „quae vos ab stirpe parentum prima tulit tellus eadem vos ubere laeto accipiet reduces, antiquam exquirite matrem“, hanc partem manifestissime disserunt dicentes: *hinc Dardanus ortus Iasiusque pater, genus a quo principe nostrum*. hos dicunt in Italia genitos, 25 sed Iasium temporis antiquioris: mater ergo Italia est et maiores Iasius et Dardanus, a quo Dardani dicti sunt Troiani. *surge age et haec laetus longaevo dicta parenti* 170 *haut dubitanda refer, Corythum terrasque requirat Ausonias, Dictaea negat tibi Iuppiter arva*: refer, inquit, 30 patri tuo, cui antiquitatis perito ac tali non convenerat falli

3 *causam nec iam sed* LR c. n. suam s. r c. et ed. 5 *con-*
sedere LR corr. r. 10 *signaretur* LR ed. *signetur?* 12 *onutri*
 LR. 13 *minoris* LR. 21 *ab om.* LR a r ed. 24 *disserunt*
 LR *dixerunt* ed. 26 *est om.* ed. 29 *requirat* LR *require* ed.

31 *qui antiquitatis merito aetati* LR edI *cui a. m. aetate r*
quem a. m. et aetate edF *cui a. perito ac tali nos.*

in ratione cursus originis suae, Italiam potius et Corythum
petat. ceterum Iuppiter, qui Cretae peculiaris amator est,
nobis penitus ipsam denegat sedem. surge et age hor-
tantium verba sunt et hinc Aeneas ostenditur per somnium
5 vidisse et audisse quae superius dicta sunt, quamvis alii
sic exponant, ut insomnis quasi sine somno ac per hoc
vigilans intellegatur. surge igitur et haec laetus dicta
longaevo parenti indubitanter expone: recte positum laetus
refer, quia in lucro fuit labor navigandi ad Ortygiam et
10 oblata omnia perspicua narratione perceperat. longaevo
cum reprehensione occulta posuerunt, quia errare non de-
buit senex in originis suae causa. *talibus attonitus visis
et voce deorum*: duo quippe extiterant miranda, deos videre
obtutu et loquentis audire; quibus, inquit, ita se habent-
15 tibus attonitus factus sum hoc est pavore praesentium
numinum stupui. *nec sopor illud erat*: non enim pleno
somno haec aut videram aut audieram. *sed coram agno-
scere vultus velatasque comas praesentiaque ora videbar*,
ut fit cum non plene vigilatur nec plene dormitur. acce-
20 debat eo quod sic venerant manifesti, ut dubitatio nulla
ex parte potuisset existere: vultus idem illis fuerat quem
noveram, comae opertae ex more et ora manifesta. *tum* 175
gelidus toto manabat corpore sudor: ecce alti pavoris in-
dicium; ut enim toto corpore stupuerat, sic et omni ex
25 parte membrorum sudor frigidus manabat in eo. quod
dixit sudor manabat, ostendit inmoderatum fuisse et ultra
humanum morem. hic illud debet adverti ex frigido cor-
pore tantum sudorem exisse, cum constet hunc caloribus
provocari consuesse. omnia haec confirmationis sunt, quod

1 in om. ed. ut r. 6 exponantur L -atur R -ant r ed.;
an ab aliis? 7 intellegitur LR corr. r ed. 8 longevus pa-
rentis LR corr. et dicta transpos. r. | *rectum positum LR lae-
tum responsum vult r recte pos. ed.* 11 qui R quia r = L.
12 causae R corr. r. | *visis LR iussis ed.* 14 optata et LR
et optata r opt. om. ed. obtutu nos. 16 ne LR nec r. 19 ut
sit ed. | *vigilaret LR ed. corr. r. | dormiret ed.* 27 debita
ducti LR debet adverti r demonstratur ed. 28 sudore LR
corr. ed.

Aeneas deos praesentis ut vigilans et viderit et audierit. *corripio e stratis corpus*: usque adeo ostendit prope vigilantem, ut diceret corripio corpus e stratis, ceterum poneret expergefactus sum et somnio considerato surrexi. corripio e stratis corpus expressit festinantem; rem enim 5 satis oportunam proventumque eius expletum narrare cupientem non debuit sic describere stratum reliquisse quomodo relinquit ille qui nulla dicti aut facti necessitate constringitur. rapio, inquit, e stratis corpus *tendoque supinas ad caelum cum voce manus*: licet aliunde venisset 10 beneficium, tamen omnibus diis referebat gratiam tendendo manus ad caelum. *et munera libo intemerata focis*: munera sunt vinum et tus, haec tradidit focis. *perfecto laetus honore Anchisen facio certum remque ordine pando*: completis, inquit, divinis obsequiis Anchisen facio certum, 15 certum ideo, quia primae interpretationis vitio probabatur incertus. hic Vergilius ostendit divinas admonitiones referendas non esse, nisi primo per sacrorum et precis obsequia diis fuerint commendatae, ut prosperentur uberius, si bonae sunt, si malae, mutantur in melius. laetus 20 perfecto honore: laetum possumus intellegere, primo quod sic pertineret ad deos, deinde quod labores secundae navigationis effugisset, postremo quod instructus evidentibus 180 et perspicuis monitis nihil iam formidaret incerti. *agnovit prolem ambiguam geminosque parentes [seque novo veterum 25 deceptum errore locorum]*: errorem fecerat exempli duplicis ratio, quam Anchises post erratum relatione filii cognovit. Teucer enim et Dardanus in origine parentes fuerant Troianorum, sed antiquior Dardanus. hunc ergo sequi Anchisen convenerat, qui Italus fuit, non Teucrum Cretensem. 30

1 *videret et audierit* LR -ret ed. 2 *e* om LR, sed habent infra, add. r. 6 *oppotam* LR *optatam* r ed. *oportunam* nos.

7 *estratum* LR *stratum* r et *str.* ed. 9 *ratio* LR *corripio* r ed. *rapio* nos. | *ratis* LR *e stratis* r ed. 14 *ordine* in *ordone* corr. L quod exhibet R. 16 *probatur* ed. 20 *sint* ed. | *melius* LR *bonum* ed. 20—21 *laetus perfecto* LR inverso ordine edF.

21 *prima* LR corr. r ed. 22 *perteniret* LR. 25 *seque* — 26 *locorum* deest in LR, sed explicatur.

idcirco igitur Anchisae error exortus est, quia antiquior
 fuit memoria Dardani et vehementer obscura, Teuceri vero
 vel levi opinione conperta. sed Apollo non originem poste-
 riorem, sed antiquam dixerat requirendam, dicendo quippe
 5 antiquam quaerite ostendit fuisse et recentiorem quae non
 esset Troianis debita; noverat enim et primam fuisse et
 secundam. [*tum memorat:*] *nate, Iliacis exercite fatis:*
 non dixit quod ipse Aeneas proprio fato laboraret, sed
 quod fato patriae esset oppressus. haec fuerunt ante
 10 causam; parabat enim errori suo defensionem, ut laborem
 inritae navigationis ad Cretam Troiae fatis adnecteret.
 incipit iam purgare factum suum, ex quo intellegebat se
 gravi invidia laborare iuxta eos qui laboraverant frustra.
 enititur illa arte dicendi qua uti debemus, si quando
 15 factum negare non possumus; tunc enim excusatio pro-
 babilis adhibenda aut extenuatio necessaria est, quae res
 tantum prodest, ut culpam aut removeat penitus aut plu-
 rimum frangat. hanc ergo purgationem ingreditur sic:
sola mihi talis casus Cassandra canebat (nunc repeto)
 20 *haec generi portendere debita nostro.* haec, inquit, deberi
 generi nostro et hos casus nobis imminere, sicuti nunc
 recordor, sola mihi praedixerat Cassandra. *sed quis ad 186*
Hesperiae venturos litora Teucros crederet? aut quem tum
vates Cassandra moveret? monitu quidem Cassandreae ista
 25 omnia aliquando audieram, sed in unum convenerant quae
 fidem dictis illius facere non possent: primo quod quic-
 quid illud fuerat uni credi non debuit; huc accedebant
 alia quae impossibilia putabantur, scilicet Troianos ven-
 turos ad Italiam relictis originalibus terris, subituros
 30 quoque prolixae navigationis incerta; postremo quod re-

1 *antiquice* R -ior r = L. 3 *velle vi* LR *vel levi* nos
 cf. 12, 520 *velle videbantur* ed. 5 *quae rite* ed. inepte: *quae-*
rite pro exquirite Don. ex memoria scripsit. 6 *esse* R *esset* r.
 7 *tum memorat* deest in LR add. ed. 14 *enitetur* R et
nititur r. 15 *tactum* LR *factum* r *totum* ed. 18 *ingredi-*
turus sic LR corr. r ed. 20 v. 185 deest in LR neque ex-
 plicatur, add. ed. 23 *speriae* R corr. r. 24 *monito* LR.
 27 *huc* L *hunc* R. 30 *quod* LR *quoque* ed.

sponsis eius non habendam fidem divina fuerat sententia pronuntiatum. erroris igitur sui excusatione completa . . . cedamus Phoebo. quia de Cassandra loquebatur, non dixit consentiamus responso Cassandrae quod aliquando audivi, sed cedamus Phoebo. *et moniti meliora sequamur*: sequamur potius quae ipse Apollo melius intimavit et sequenda commodiora constituit. pronuntiatio talis esse debet, ut separatim dicamus moniti, separatim meliora sequamur. *sic ait et cuncti dicto paremus ovantes*: dicto paremus aut Apollinis aut certe Anchisis qui illi consenserat. *ovantes*: 10 quis enim non gauderet adempto labore ad Ortygiam 190 navigandi iturum se ad certa et optima? *hanc quoque deserimus sedem*, sicuti ante. *paucisque relictis vela damus*: non voluntate cuiusquam relictis, sed mortis necessitate remanentibus; supra enim dixit, cum luis contagionem de- 15 scriberet, „linquebant dulcis animas“ hoc est moriebantur.

Postquam altum tenuere rates nec iam amplius ullae apparent terrae, caelum undique et undique pontus: copiosa descriptio, in qua una atque eadem res est dicta frequentius diversa et splendida compositione verborum. *tum mihi* 20 195 *caeruleus supra caput adstitit imber noctem hiememque ferens et inhorruit unda tenebris. continuo venti volvunt mare magnaue surgunt aequora, dispersi iactamur gurgite vasto, involvere diem nimbi et nox umida caelum abstulit,* 200 *ingeminant abruptis nubibus ignes. excutimur cursu et* 25 *caecis erramus in undis. ipse diem noctemque negat discernere caelo nec meminisse viae media Palinurus in unda. tris adeo incertos caeca caligine soles erramus pelago, toti-* 205 *dem sine sidere noctes, quarto terra die primum se attollere tandem visa, aperire procul montis ac volvere fumum*: 30

2 completa LR ait excidisse puto inquit post Phoebo inseruit ed. 8 sequimur R corr. r. 10 Anchisis (v. 181 Anchisae) LR -sae ed. | illi consenserat LR illico senserat male distinguens ed. 12 iturum LR iterum male distinguens ed. optima LR venturum interpol. ed. 13 deserimusq sedem R. sicuti cete LR s. ceteras r s. Cretae H edI s. Thraciae edF s. ante nos (ceteras ne accipiam pluralis prohibet). 16 movebantur LR morieb. r ed. 19 atque LR et ed.

egregie descripsit quae navigantibus accidunt, cum uno impulsu omnia simul elementa turbantur. in qua ipsa descriptione et initium tenuit et augmenta descripsit et finem. quippe tum mihi caeruleus supra caput adstitit
 5 imber initium est, dehinc quae consequuntur ostendunt augmenta violentiae: noctem hiememque ferens. ex his quoque quae exorta sint enumerat breviter: inhorrui unda tenebris, continuo venti volvunt mare magnaue surgunt aequora. dispersi iactamur gurgite vasto; agebantur enim
 10 non arte navigandi, sed qua diversorum ventorum flatus urgebant accedente etiam eo quod ait involvere diem nimbi et nox umida caelum abstulit. ecce iam si possent aliquid contra maiorem vim, providere non poterant; tulerant enim diem nimbi hoc est removerant lucem, nox
 15 quoque umida obtentu nubium abiuraverat sidera, quae viam in fluctibus monstrant. ingeminant abruptis nubibus ignes hoc est crebrae fuerant coruscationes, sicuti fit cum est elementorum magna turbatio. excutimur cursu et caecis erramus in undis: excutimur ubicumque ponit Vergilius,
 20 nimiam facti necessitatem significat ut (1, 115) „excutitur pronusque magister volvitur in caput“, item (2, 302) „excucior somno“. et caecis erramus in undis: non undis caecis, sed hominibus, undis ipsis non videntibus, et qui nullo cum adfectu rapiiebantur. erramus, inquit, pelago:
 25 qui errat in latitudine, vel maxime pelagi, et plus currit quam necesse est et inani labore consumpto ad destinata non pervenit. ipse diem noctemque negat discernere caelo nec meminisse viae media Palinurus in unda: violentiae ipsius mire conclusit augmenta adserens tantam fuisse rerum confusionem, ut ipse Palinurus dies ageretur an

1 *accedunt* LR corr. r ed. 6 *videntiae* LR *evidentia* r *violentiae* ed. 10 *qua* LR ed. *quia* ed. post. 12 *possent* R *possint* L. 21 *volvimus* R corr. r. 23 *undis ipsas* LR *undas ipsas* ed. *undis ipsis* nos (cf. 2, 453 ad *caecae fores* quod dicit *neque enim oculos habere potuerunt*). 24 *affectu* LR *effectu* r: mihi etiam *et qui* suspectum est *qui nullo cum aspectu* r. emendandum puto. 25 *qui erat* LR *q. errat* r *quia erat* ed. | *plagi* LR corr. r ed.

nox evidenter pronuntiare non posset. quod autem ait ipse, hoc in pronomine vult intellegi: ipse Palinurus peritissimus gubernator, ipse qui regendorum navigiorum arte pollebat, ipse qui vias in fluctibus et diligentiore cura rationem siderum noverat, ipse cuius magisterio gubernatores ceteri regebantur. apparet ergo, ut saepius diximus, in pronomibus esse plerumque maximum intellectum. ipsum autem Palinurum ducem fuisse ceterorum in pelago alio in loco (5, 833) positum constat quo dictum est „princeps ante omnis densum Palinurus agebat agmen, 10 ad hunc alii cursum contendere iussi“. tris adeo incertos caeca caligine soles erramus pelago, totidem sine sidere noctes, quarto terra die primum se attollere tandem visa aperire procul montis ac volvere fumum: descriptis omnibus quae orta tempestas et aucta perfecerat defectus eius et 15 finis ostenditur, cum addit *vela cadunt, remis insurgimus, haut mora, nautae adnixi torquent spumas et caerulea verrunt*: comparationem fecit praesentis temporis et praeteriti: in tempestate enim mare ipsos agebat invitos, sicuti dixit „excutimur cursu“, nunc ipsi, quoniam ventorum successerat 20 quies et montes ac fumus videri coeperant vanescente caligine, remis undas urgebant, ut ad litus procedere potuissent. interea diligenti ratione tractandum est, ut ostendamus poetam non posuisse contraria; fecit enim quaestionem quandam non attente legentibus dicendo „ipse 25 diem noctemque negat discernere caelo“, „involvere diem nimbi et nox umida caelum abstulit“ et ipse dixit „tris adeo incertos caeca caligine soles erramus pelago, totidem sine sidere noctes“, ipse rursus posuit „quarto terra die primum se attollere tandem visa“. quemadmodum igitur 30 dierum colligi numerus potuit, si dies noctesque discerni nequiverant? possumus hunc locum hac ratione dissolvere,

9 quod LR ed. quo nos. 10 princeps — omnis om. ed.

11 cursum L culmen R corr. r = L. 15 defectus in rasura r.

21 montes ac fumus videri coeperant LR fumus minui coeperat ed. 22 remi LR remis r ed. 24 poeta L. | potuisse LR posuisse r ed.

ut dicamus poetam obscuritatem aeris ventis saevientibus factam nimium satiari voluisse: ceterum qui fieri potuit per diei tempus sic accidere tenebras, ut inter ipsas et veram noctem nihil interesset? memor tamen poeta ipse
 5 „tris adeo“, inquit, „caeca caligine soles“, ut probaret fuisse in caligine aliquid lucis quod dierum tempora separaret a noctibus. vel certe sic intellegi potest dierum et noctium numerus, quia dixit crebras fuisse coruscationes, quae ruptis nubibus stellas possent demonstrare vel solem.

10 *Servatum ex undis Strophadum me litora prima acci-* 210
piunt: non vult videri perseverasse malam fortunam, sed nec in totum prosperam provenisse. procuraverat quippe ut eos opulentum litus exciperet, quod procul dubio prosperum plenissime foret, si illis in locis harpyiae non
 15 fuissent, quas post Phinei casum regiones ipsas occupasse constabat. *Strophades Graio stant nomine dictae insulae*: me, inquit, insulae Graeca lingua nominatae acceperunt. *quas dira Celaeno harpyiaequae colunt aliae. Phineia postquam clausa domus mensasque metu liquere*
 20 *priores*: priores cum dicit harpyiaequae colunt aliae, constat quod etiam Celaeno harpyia fuisset et haberet consimilis alias. *hae, inquit, post Phinei casum illa loca tenuerant. tristius haut illis monstrum nec saevior ulla pestis et ira deum Stygiis sese extulit undis*: propter unam, 215
 25 quae illis multa adversa nuntiaverat, execrabatur omnis. nihil, inquit, peius ab inferis potest exoriri quam sunt harpyiae et dicit causas. *virginei volucrum vultus*: hoc non esset monstruosum, si cetera convenirent. *foedissima ventris proluviae*: ipsarum solita scilicet, quae nihil in

1 *ventis* om. edF. | *saevientis* edF. 2 *qui* LR *quia* r.
 9 *stillas* LR corr. r ed. 10 *prima* LR *primum* ed. 14 *arpygiae* (et infra) LR. 16 *strofade* LR s add. r. 17 *me* LR *hae* r. | *Strophades* post *lingua* excidisse videtur. | *nominatae* R *nomina* L. 20 *priores* bis scriptum in LR post secundum lacuna sex litterarum in R fortasse *fineias*? lacunam signavi.
 22 *hae* L *hac* R *haec* r ed. 23 *tenuerant* LR -runt ed. 29 *ipso-*
rum R -arum r = L. | *soli* LR om. ed. *solita* nos. | *in* om. ed.

interioribus suis morari paterentur, effundunt, inquit, statim quicquid victus causa perceperint. *uncaequae manus*: armatae ad rapiendum non industria, sed natura. *et pallida semper ora fame*: quarum enim venter non retinebat cibum non tantum non satiabantur, sed semper patiebantur famem atque ex ea pallor succedebat. cuncta haec idcirco descripsit, quia omnia ipsarum dicturus est sibi ac suis fuisse contraria. *huc ubi delati portus intravimus*,
 220 *ecce laeta boum passim campis armenta videmus caprigenumque pecus nullo custode per herbas. inruimus ferro et divos ipsumque vocamus in partem praedamque Iovem*: omnia, inquit, in unum convenerant quae nos illorum animalium armenta et greges invadere provocarent, diversitas generis, abundantia, pinguedo, quam ingentes herbae procuraverant, custos nullus qui prohibere posset invadentis. 15
 dedit autem diversa nomina diversis animalium numeris. armenta quippe appellavit boves, pecora autem capros, ut ostenderet nec boves pecora dici posse nec capros armenta. mox, ait, exerere coepimus ferrum, mactare quantum libuit, tantum superfuit copiae, ut et nostris usibus 20
 alimonia superesset et diis atque ipsi Iovi fieret portio, ut quod fiebat illicitum esset nobis commune cum superis. *tum litore curvo extruimusque toros dapibusque epulamur optimis*: tacuit de apparatu epularum, quem descripsit in primo libro (210) de cervis; illic enim latus fuit poeta, 25
 quia nulla necessitas quaerebat breviter, hic, hoc est apud Didonem, colligenda narratio erat propter noctis tempus et omnium qui auditores aderant requiem; dixit enim supra (2, 11) „et breviter Troiae supremum audire laborem“. ergo cum dicit occidimus et coepimus epulari, ostendit parata ordine suo quae mandi potuissent. extruimusque toros: in primo libro (214) dixit poeta

2 perciperint LR receperint ed. 7 describit ed. 9 vidimus LR. 10 nullus R corr. r. | herbas LR -bam ed.
 14 pinguido L pingydo R pinguedo r. 17 capros (et infra) LR capras ed. 21 diovi R iovi r. 25 latus fuit LR clare dixit ed. 31 parato LR parata r edF.

„fusique per herbam“, quia lassitudine et fame naufragi urgebantur, hic dicit extruimusque toros, quia in magna copia herbarum nihil magnum fuerat congeries caespitum struere quibus discumbi posset et non magna properandi
 5 ad epulas necessitas urgebat. *at subitae horrifico lapsu* 225
de montibus adsunt harpyiae et magnis quatiant clangoribus alas diripiuntque dapes contactuque omnia foedant immundo, tum vox taetrum dira inter odorem: venerunt harpyiae improvisae de montibus sonitu alarum horribilem
 10 metum incutientes et quae erant omni corpore immundae diripuerunt uncis pedibus omnia et suis contactibus polluerunt, diro odore oppleverunt omnia, sic vocis execrabilis horrerunt sono, ut essent procul dubio fugiendae. *rursum in secessu longo sub rupe cavata arboribus clausi* 230
 15 *circum atque horrentibus umbris instruimus mensas arisque reponimus ignem:* denique, inquit, propter eiusmodi detestabilis formas petivimus secessus longitudine et densitate arborum tutos, quo facile, ut putabamus, adire non possent aut volare inpeditae ramis arborum et umbra
 20 silvarum, et sub cava rupe, quo tutiores essemus, novavimus toros et repetivimus cibum, aris quoque ignem restituimus, hoc est iterum sacrificavimus. *rursum ex diverso caeli caecisque latebris turba sonans praedam pedibus circumvolat uncis.* nihil, inquit, profuit omnia providisse;
 25 nam per insperatas caeli partis et occultas latebras rupium quicquid adpositum fuit uncis pedibus rapuerunt. uncis dixit tenacibus, quia quae recta sunt aliquid tenere non possunt. *polluit ore dapes:* ne reliquiae remanentes in usus hominum proficerent, gnara quod vitium etiam in
 30 ore haberet polluit dapes. *sociis tunc arma capessant edico et dira bellum cum gente gerendum:* deficiente, inquit, 235

2 *extremusque* (supra recte) LR.

3 *congeriem* ed.

5 *uegebat* R *urg. r.* 7 *contactumque* L. 9 *improvisacadem*

LR. 10 *et qui* LR *et quae* ed. 12 *diro* LR *et d. r et*

taetro ed. 13 *horrerunt* LR *Troianos horr.* ed.! 17 *suc-*

cessus LR *secessus r* ed. 28 *remantes* R *corr. r.* 29 *gnara*

R *gnarae* L *ore hoc est* ed.

industria latebrarum iubeo sociis arma capiant, ut cum
 dira gente bellum gereremus. addendo dira gente ex-
 cusavit crimen violentiae, quam Celaeno faciens pro causa
 sua plenissime prosecuta est dicens Troianos persecutores
 innocentium harpyiarum. *haut secus ac iussi faciunt: illi,* 5
 inquit, non aliter fecerunt ac iussi. iussi verbum est, non
 participium. *tectosque per herbam disponunt enses et scuta*
latentia condunt: scilicet ut insidias harpyiae non vide-
 rent. hic quoque narrandi compendio usus est; solum
 enim gerendum cum harpyis bellum praedixerat sociis et 10
 arma caperent, non tamen ut haec contegerent herbis, sed
 illi fecerunt ingenio suo; sapientibus enim locutus fuerat.
 245 *una in praecelsa consedit rupe Celaeno infelix vates rumpit-*
que hanc pectore vocem: in praecelsa rupe, quoniam viderat
 parari armorum violentiam. *bellum etiam pro caede boum* 15
stratisque iuvenis, Laomedontiadae, bellumne inferre paratis?
 invectio, quam oportuit non habere principia; fuit enim
 irascentis. cum vos, inquit, nobis poenas pro inlata vio-
 lentia debeatis, facitis more generis vestri, ut provocetis
 bello paterna possidentis et ferro innoxias adpetatis. iratae 20
 invectio brevis extitit, licet in ipsa brevitate omnia te-
 neantur; nam adseruit personam suam dicendo quod essent
 innoxiae, deformavit diversae partis appellando Laome-
 dontiadas, quod nomen pro convicio posuit, dixit ipsam
 causam, iuencos scilicet stratos caede, et hoc genere 25
 proposuit invasionis crimen, dixit etiam criminis ipsius
 augmentum, ut post inpletam in armenta et greges vio-
 lentiam etiam de expugnatione dominarum ac nece cogi-
 tasse videantur. in ipsa quoque significatione iuencorum
 nonnullum ostendit dolorem fuisse; plurimum enim differt, 30
 si species invadatur, cum sit meritum nullum. ut maiorem

1 *latebrae uni* LR l. unum r *latebrarum nos et mutatione* ed.
 8 *et ut* R et del. r. 11 *et arma* LR ut a. r. 12 versus
 238—244 non explicantur. 13 *rupitque* ed. 17 *inventio* R
 cf. 41. 23 *diversae partis* LR (scil. *personam* cf. 2, 597) *ad-*
versariorum partem ed. 25 *caede* LR pro c. ed. 30 *nonnullum*
 LR *multum* ed. 31 *cum* LR ed. *cuius?* | *aut* LR ut ed.

habeat deprecatio utilitatem, dixit insontis: quid iniquius quam persequi bene viventis et eas quae nihil priores incivile temptassent, quae proprium contra inprosperitatem defendere cuperent? addidit *et patrio harpyias insontis pel-*
 5 *lere regno?* haec definitio admissi est; factum enim non fuit quod obiecit, sed definiendo quid factum sit pro facto tenet quod fuerat cogitatum. quid est enim armenta et greges invadere, quid armare iuventutem nisi gradatim ad id tendere, ut eriperent alienum imperium non male
 10 quaesitum, sed relictum a parentibus? quod autem desset ultor admissi, ipsa pro ultione ingerit quod esset praesenti poena gravissimum. quid enim est instante supplicio peius quam diu expectare quod metuas? quid saevius duriusque tormentis quam gerere pectore quod
 15 animum diuturna expectatione torqueat et omne corpus adfligat? *accipite ergo animis atque haec mea figite dicta:* 250
 accipite, inquit, quod mentes vestras adfligat atque animis haec mea dicta figite, hoc est quae infixae vos vulnerent et excrucient competenter. verum ne in contemptum veni-
 20 rent quae fuerat dictura, dat illis auctoritatem venientem veluti ex praecepto Iovis et Apollinis iussu, quod eo credibile videri Troianis potuit, quia, cum rursus navigare ad Apollinis oraculum vellent, diis penatibus nuntiis futura didicerunt. ait ergo *quae Phoebus pater omnipotens,*
 25 *mihi Phoebus Apollo praedixit:* praedixit bis accipitur, ut sit quae Phoebus pater omnipotens praedixit, mihi Phoebus Apollo praedixit. *vobis furiarum ego maxima pando:* non

1 *deprecatio* LR *depredatio* r (hoc quomodo intellegat r non video, nisi forte *minorem* pro *maiolem* corrigere omisit, nam *aut* non mutavit: quodsi statuas eum voluisse *cum sit m. n. aut minorem h. depraedatio util.*, optime se habet).

12 *gravissimum* LR ed.: quoniam 11, 204 superlativus sequente „quam“ legitur, ne hoc quidem abnuui potest, superlativum cum ablativo comparationis Donatum coniunxisse, idque 6, 618. 7, 218. 9, 661 affirmant. | *intanti* LR *instanti* L II man. ed. *in tanto* r *instante* nos. 20 *fuerant dictura* LR *f. dicturae* ed. 22 *potuerit* LR in *potuit* corr. L ipse. | *quia* LR *qui* ed.

mea ad vos, sed magnorum deorum auctoritate veniens pando. hoc genere dedit et suae personae aliquam potestatem dicendo maxima sum furiarum, digna procul dubio per quam tristia mandarentur. ut autem hoc quod contrarium fuerat et illis ad poenam proficiens facilius crederent, prospera iunxit adversis dicendo: *Italiam cursu pctitis ventisque vocatis. ibitis Italiam portusque intrare licebit*: haec Troianis fuerant optanda, sed contraria novissime posuit, ut de superioribus prosperis crederentur et 5 sumerent fidem. sequitur enim *sed non ante datam cingetis moenibus urbem quam vos dira fames nostraeque iniuria caedis ambesas subigat malis absumere mensas*: ut necessitate famis dirae hoc est crudelissimae atque gravissimae non remedio licito sed sacrilegio subvenirent. has enim mensas dixit quae ex frumento confectae diis penatibus 15 consecrantur. sed hoc genus poenae potuit videri ab ultione harpyiarum esse discretum. addidit Celaeno nostraeque iniuria caedis, ut Troiani scirent velut merito harpyiarum inultum non fore quod fecerant. *dixit et in silvam pinnis ablata refugit*: dixit talia et refugit in silvas 20 nec apparuit postea. *at sociis subita gelidus formidine sanguis deriguit*: repentina, inquit, iniecta formidine sociis meis deriguit sanguis, hoc est de vigore suo pulsus est et in frigus ex calore mutatus. *cecidere animi*: fiducia superior animorum adversis debilitata nuntiis concidit. 25 optime posuit cecidere; non enim cadit nisi qui ante fuit in summo. animi igitur Troiani instructi prosperis ex deorum responso perindeque sublimes cecidere, adversa cum sumpsissent. *nec iam amplius armis, sed votis pre-*

4 hoc LR in hoc ed. 11 famis LR. 13 atque LR et ed. 20 alata LR corr. r. 22 diriguit ed. | infecta LR edI iniecta nos invecta edF. 24 ex calore LR edI calor est edF.

25 occidit ed. 26 ns quam LR nisi quod r nisi qui metus ed. n. cui m. ed. post. nisi qui ante nos. 27 troianorum r.

28 perindeque LR cum ed. | occidere LR cecid. r accid. ed. 28—29 adversa LR cum adv. r a. cum nos adversis diis cum asterisco ed. 29 sumpsissent R sumps. vel audissent r cf. 7, 505.

cibusque iubent exposcere pacem: usque adeo conciderant metu, ut adfectu bellandi reiecto censuerint fundendas preces offensis et vota facienda hoc est sacrificia, quibus placari potuissent et veniam dare. *sive deae seu sint*
 5 *dirae obscenaeque volucres*: nec cogitandum in tali causa quae essent auctores dictorum talium vel quales, sed qualia dicta sint considerandum; sive enim essent deae sive monstruosae volucres, respiciendum non esse, dummodo fierent ea quibus imminetia mala removeri possent. *at pater*
 10 *Anchises passis de litore palmis numina magna vocat meritosque indicit honores*: omnibus locis Vergilius primas dat Anchisae consiliorum omnium partis ipsique sacrorum scientiam plenam fuisse commemorat. denique quid significaret procedens ex capite Ascanii flamma ipse prodidit
 15 et quemadmodum Polydori piaculum purgari potuisset ipse monstravit, ipsius consiliis steterunt desideria Troianorum. videamus et hic quid consilii habuerit, cum omnes Troiani dicerent sive deae seu sint dirae obscenaeque volucres, placandas esse votis et precibus. ille, inquit,
 20 providentissimus non secutus est errorem omnium, qui tractabant superflua, ne omissis veris obsequiis facerent ea quae instanti necessitati prodesse non possent: non rogat harpyiam, quam constabat esse monstruosam, non rogat eam quae se aliorum iussiones pertulisse professa
 25 est, non rogat eam quae auctoritatem praeferebat potestatis alienae, rogabat, inquit, magna numina; ipsa enim placanda fuerant, quibus origo feralis nuntii dicebatur exorta. meritosque indicit honores: meritos debemus accipere non delatos harpyis frustra, ut ceteri dicebant, sed
 30 diis potissimum convenientis pro magnitudine petitionis et eorum persona qui vere fuerant rogandi aut meritos

1 *iubet* LR corr. r. 4 *placare* LR edF *placere* H edI
placari nos. | *dare* LR vel *impetrare* r'. 6 *vel quale esset*
 LR *sed quale esset pati* r' *vel quale esset sed* ed. *vel quales sed*
 nos. 21 *nec* LR *ne* r ed. 25 *perferebat* LR ed. 27 *quibus*
 LR ed. *a qu.*? | *dicebantur* LR corr. ed. 29 *filustra* LR
frustra r *offensis* ed. 30 *potissimis* r. 31 *venere* R *vere* r.

secundum interiorem sacrorum scientiam; ut enim desideriorum genera diversa sunt, ita et vota deprecationesque diversae. haec igitur fuit eius vox atque haec summa
 265 petitionis: *dii prohibete minas, dii talem avertite casum.*
 ne Celaeno composita vel falsa propter iniuriam suam per- 5
 tulisset, minas inquit; minae enim quamquam non habeant
 fixae alicuius sententiae definitionem, tamen etiam veritate
 cessante, ne omen facerent, petit minas prohiberi; nonnum-
 quam enim accidunt quae ab iratis optantur. dii talem
 avertite casum: et, si vere talis casus inminet, avertite. 10
 ut autem melius probemus et incerta et certa esse potuisse
 quae dixerat Celaeno atque hoc Anchisen tenuisse, verba
 ipsa deprecantis consideremus attentius. cum diceret dii
 prohibete minas, ostendit nihil fuisse dispositum, sed ne
 oreretur, favorem divinum fuisse necessarium. minas, in- 15
 quit, prohibete, non inminens malum. talem autem aver-
 tite casum, ut, si vere esset casus eiusmodi qui potuisset
 existere, averteretur. ecce singula singulis dedit: supra
 dixit prohibete, hic dixit avertite, ut prohiberetur nasci
 quod non erat, averteretur vero quod credebatur ingruere. 20
et placidi servate pios, hoc est recte viventis et cultores
vestros. deprecatione completa tum litore funem deripere
excussosque iubet laxare rudentis; fugienda enim illa fuerunt
loca in quibus non homines, sed execranda monstra com-
morabantur. 25

*Tendant vela noti, fugimus spumantibus undis qua
 cursum ventusque gubernatorque vocabat:* dictis talibus
 ostendit non fuisse navigationem ad aliquam destinatum
 partem, sed quae esset oportuna fugientibus. fugimus,
 inquit, qua cursum ventusque gubernatorque vocabat: qui 30
 fugiens navigat eo tendit quo duxerit ventus; gubernator
 quoque quia aliud non potest, vento consentit. incipit
 270 iam describere loca quae navigando transiit: *iam medio*

4 *prohibente* LR corr. r (et infra). 11 *et certa* om. R
 add. r. 12 *tenosse* LR *nosse* r *tenuisse* nos *recte nosse* ed.
 15 *oriretur* ed. 22 *diripere* ed. 26 *nothi* r. 27 *vocabat*
 LR, item infra et 5, 2 *-bant* ed.

*apparet fluctu nemorosa Zacynthos Dulichiumque Sameque
 et Neritos ardua saxis.* nonnullarum insularum non fuit
 necesse facere mentionem, inveniuntur enim esse super-
 fluae, sed ad necessarias venire non potuit, nisi etiam
 5 *illas narratio contineret. effugimus scopulos Ithacae, Laertia
 regna, et terram altricem saevi execramur Ulixis.* ecce
 pervenit ad eam revera quam se ac suos gratulabatur
 evasisse; fuit enim hostilis et quae Ulixem saevissimum
 nutrisset. *mox et Leucatae nimbose cacumina montis et* 275
 10 *formidatus nautis aperitur Apollo. [hunc petimus fessi et
 parvae succedimus urbi, ancora de prora iacitur, stant
 litore puppes.]* videntur haec cum aliqua ratione posita,
 quia, cum esset formidabilis nautis, illic Troiani, fatiga-
 tionis necessitate compulsi cum ponerent, oportunam re-
 15 *fectionem habuerunt, usque adeo ut his et facultas sacri-
 ficandi diis occurreret et in honorem Apollinis, cuius tanta
 beneficia habuerunt, ludis exercendis daretur occasio. id-
 circo posuit ergo insperata tandem tellure potiti lustramur-
 que Iovi votisque incendimus aras Actiaque Iliacis celebramus* 280
 20 *litora ludis. [exercent patrias oleo labente palaestras nudati
 socii, iuvat evasisse tot urbis Argolicas mediosque fugam
 tenuisse per hostis]:* dictum est iam quae fuerit ludorum
 causa, dicit quoque quales, ne ob luxuriam facti videantur,
 quia victis et male peregrinantibus non congruebat exer-
 25 *cere vulgaris et turpis. causa igitur celebrandorum ludo-
 rum fuit quae est sacrificandi: iuvat evasisse tot urbis
 Argolicas mediosque fugam tenuisse per hostis; ac per
 hoc conservatae salutis gratulatio fuit, quod hostilis urbis
 magnitudine potentis et quam plurimas numero tuti securi-
 30 que transissent. ipsi quoque ludi convenientes viris for-
 tibus, exercent, inquit, patrias oleo labente palaestras
 nudati socii. in illo spectaculo virtutis fuit artisque*

1 *duliciumque* LR. | *fameque* R. 6 *ultricem* LR.

10 *hunc* — 12 *puppis* deest in LR, sed explicatur. 12 *videtur*
 LR corr. ed. 15 *his* L *hic* R. 20 *exercent* — 22 *hostis*
 addidi eadem ductus ratione qua 1, 25. 23 *luxuriam* LR
luxuriam r *-riam* ed. 32 *expectaculo* R.

certamen, non tunc primum arreptum, sed a parentibus traditum in Troia. Actiaque Iliacis celebramus litora ludis: in his litoribus, quae victores tenebant, nos, ait, Troiani Iliaco more ludos celebrabamus; tanta enim prosperitas suffragata est. mediosque fugam tenuisse per hostis: sine 5 cuiusquam hostis impedimento cursum tenuisse gratissimum fuit. *interca magnum sol circumvolvitur annum*: deest per, nam sic esse debuit: per magnum annum sol circumvolvitur. plerumque tamen et deductis praepositionibus tenent 285 locutiones integritatem suam. *et glacialis hiems aquilonibus asperat undas*: ad felicitatem suam dicit pertinuisse ut in ipso loco diutius constitutus nihil hostile persenserit, eo vel maxime tempore quo obsistente hieme fuga non posset evadere. *aere cavo clipeum, magni gestamen Abantis, postibus adversis figo et rem carmine signo*: lau- 15 dando magnitudinem clipei et eius praefereudo virtutem cui occiso detraxerat spolia se procul dubio laudat quem constabat extitisse victorem. *postibus adversis figo*, ut venientum oculis etiam cum non quaereretur occurreret et a nullo convelli posset et refixum auferri. ecce adicit 20 laudis suae supplementum dicendo et rem carmine signo. tantum, inquit, otii insperati habuimus in hostilibus terris degentes, ut post omnem laetitiam ac ludorum celebritatem, post impedimenta hiemis inpune transactae vacuum esset et insultare victoribus scutum figendo in foribus 25 templi et tale scribendo epigramma: *Aeneas haec de Danaïis victoribus arma*. magna brevitatis tituli, sed intellectus uberrima latitudo: Aeneas posuit, Aeneas scripsit, quod fuit ex aperto memorabile, ad illa eum loca venire potuisse, tutum illic fuisse ubi fuerat periculum manifestum, habuisse 30 arma sublata victoribus et in ipsorum sedibus eadem ostentationis causa posuisse, addidisse quoque epigramma quod testaretur scribentis gloriam et eorum qui superiores re-

3 *victor est* LR *victores* r ed. 5 *mediosque* — *hostes* LR *ut medios f. tenuerit p. h. et ed.* 9 *propositionibus* ed. 15 *carmine* om. LR add. L II man. r. 19 *venientium* ed. 25 *esset et RL et deleri vult r.* | *insultaret* LR corr. r edF.

cesserant ludibria demonstraret, cum autem dona huius-
 modi apud se victores consecrare sint soliti, Aeneae fortunae
 provenisse ut apud victores arma ipsis retracta atque
 erepta victoribus publice conlocaret. *linquere tum portus*
 5 *iubeo et considerare transtris*: hoc facto, quoniam ulterius
 illic remorari contrarium fuit, iubeo, inquit, sociis ut navis
 in altum promoveant. *certatim socii feriunt mare et aequora* 290
verrunt: obsequentes, ait, iussis meis et saluti propriae
 consulentes adgressi sunt navigationem. subiungit trans-
 10 itus sui textum discurrens per insularum nomina, non
 quae necessariae fuissent, sed ut perveniret ad eam quam
 revera tacere non debuit. hoc loco etiam illud reperien-
 dum est, poetam non considerasse omnium insularum
 nomina, ne faceret narrationem ipsius continuationis vitio
 15 odiosam. inmisit enim commoratum Aenean apud Apol-
 linem diu exhibuisse ludos et Abantis clipeum fixisse
 postibus templi, navigasse iterum, ut nominaturus alias
 insulas quandam faceret relationis novitatem. *protinus*
aerias Phaeacum abscondimus arces, hoc est transimus:
 20 ecce generalitas ubi specialis dictio non fuit necessaria.
litoraue Epiri legimus, id est navigando retinemus.
portuque subimus Chaonio et celsam Buthroti accedimus
urbem: haec est propter quam descriptae sunt ceterae; de
 ista enim habuit quod referret, quod in aliis non habuit.
 25 *Hic incredibilis rerum fama occupat auris, Priamiden* 295
Helenum Graias regnare per urbis coniugio Aeacidae Pyrrhi
sceptrisque potitum et patrio Andromachen iterum cessisse
marito: ad hunc, inquit, veniens locum loquente fama
 percepi quae tamdiu non putavi esse credenda, quamdiu
 30 haec rebus ipsis et meis oculis conprobassem. incipit

2 consecrari LR corr. ed. 3 aut LR edI ut r edF. |
 repacta LR rapta r reparata ed. retracta cf. 2, 395 nos.
 10 contextum ed. 11 ea quam LR corr. ed. 12 repetendum
 ed. post. 20 non fuit om. R add. r. 22 portusque s. chaonius LR p. s. chaonios r portuque s. Chaonio ed. || botroti LR. |
 accedimus LR abscondimus edI ascendimus edF. 25 hinc R. |
 occurrat LR corr. r. 26 phrris pro Pyrrhi L.

enumerare ipsa incredibilia. Priamiden dixit et Helenum: Priamiden, quoniam propter unum Paridem, qui uxorem sustulerat Agamemnonis, omnis filios Priami perosos Graeci habuerunt, inde ergo incredibilis fama de Heleno, quia filius fuit Priami, Paridis frater; quod dixit Helenum, 5 abiecte pronuntiandum et accipiendum est pro fortuna quae incurrerat; captivus enim fuerat perindeque servus. Helenum Graias regnare per urbis, victum imperare victoribus. hoc dixit a persona, a loco autem Troianum in Graecia, a quantitate non per unam civitatem, sed per 10 plurimas, a fortuna vero regnare. coniugio Aeacidae Pyrrhi sceptrisque potitum: hoc fuit ipsius incredulitatis augmentum, uxorem etiam Pyrrhi eversoris Troiae et Priameiae gentis eidem Heleno, quem Priami filium esse constabat, simul cum regno cessisse, cum idem Pyrrhus vita fuisset 15 exemptus. et patrio Andromachen iterum cessisse marito: tertium accedebat quod dictis fidem adferre non posset, Andromachen uxorem quondam Hectoris post captivitatis sortem malamque fortunam in eius venisse coniugium qui civis esset et adfinis; hunc enim Helenum constabat 20 filium esse Priami, Hectoris fratrem. *obstupui miroque incensum pectus amore compellare virum et casus cognoscere* 300 *tantos, progredior portu classis et litora linquens:* religiosa curiositas et honestum desiderium. his, inquit, auditis stupui potius quam miratus sum et, licet omnia ex celebritate 25 famae iam pro veris ducerem, tamen nosse cupiens casus qui talia perfecissent coeperam ad ipsum Helenum tendere progressus e portu, ut ex ipso cui tanta prosperitas venerat omnia certiore fide cognoscerem, itaque, ut non longe a navibus processissem. *sollemnis cum forte* 30

2 *pamiden* quam LR *priamiden* quoniam r Pr. *quia* ed.
 5 *et Paridis* ed. | *de helenum* LR *de del.* ed. 8 *victum* LR
hoc est v. ed. 13 *priamitae* LR *Priamidae* ed. 15 *succes-*
sisse r. 20 *civis* LR *eius* ed. 22 *compellere* LR. 23 *portus*
 LR. 25 *obstupui* ed. 26 *ducens* ed. 29 *itaque cum* LR ed.
 nec cum antecedentibus nec cum sequentibus coniungi potest,
 quare *i. ut* (= et ita ut cf. 4, 262) emendavi. 30 *tum forte* ed.

*clapes et tristia dona ante urbem in luco falsi Simoentis
 ad undam libabat cineri Andromache manisque vocabat
 Hectoreum ad tumulum, viridi quem caespite inanem et* 305
*geminas, causam lacrimis, sacraverat aras: quando, inquit,
 5 ad Helenum pergebam, quod decuit gravem virum, ut vir
 viro referente desiderata cognoscerem: sed eventus attulit
 ipsius primam Andromachae praesentiam; nam haut procul
 a navibus constituta in luco qui extra civitatem fuit de-
 functo Hectori, in cuius matrimonio incolumi patria tene-
 10 batur, reddebat triste obsequium. illic enim constituerat
 inanem hoc est sine funere hominis tumulum propter
 lacrimarum causam, ut quasi adversam mariti memoriam
 peragens occasionem flendi haberet et eum ad tristis epulas
 advocaret. descripsit eam fuisse in luco et parentalibus
 15 obsequiis occupatam. videamus utrum poeta memor fuerit
 sui; non vult enim (299) Aenean cum muliere sponte
 conseruisse colloquium quod veniret ex dispositione pro-
 priae voluntatis; debuit et illam inducere priorem vidisse
 Aenean, quae ex occultis luci illius spatiis potuit prima
 20 conspicere venientem. *ut me, inquit, conspexit venientem
 et Troia circum arma amens vidit*, ut consternata ex re-
 pentino casu armorum Troianorum consideratione certior
 facta est, *magnis exterrita monstris deriguit visu in medio:*
 revera monstrum fuit ut quo tempore Hectoris manes
 25 vocabantur ad tumulum Aeneas insperatus apparuisset
 quasi et ipse defunctus. *deriguit visu in medio:* ante-
 quam plene vidisset, *deriguit:* quid autem *deriguit* sit
 explanat sequentibus dictis. ait enim: *calor ossa reliquit:*
 quippe turbata mente recedit calor, calore recedente quid*

astyanax?

1 loco R *luco* r (et infra). 4 quo LR *cum* r *quando* ed.
 6 *sed* om. ed. 7 *aut* R *haud* r. 12 *adversam* LR *ad*
reram r. 13 *pergens* LR *peragens* ed. 17—18 *voluntatis*
propriae R. 19 *illius* L *ipsius* R corr. r = L. | *primae* LR
prime r *prima* ed. 21 *et confirmata* LR ed. *ut conf.* r *amens*
 explicari ratus *ut consternata* scripsi. 23 *diriguit* ed. (et
 infra). 27 *quid* LR *quod* ed. | *autem deriguit* LR om. ed.
sit addidi. 28 *relinquit* R corr. r.

superest nisi ut frigus succedat et intercidat vigor animi, quo corpora gubernantur et constant? *labitur*: cum hac ex causa stare non posset, lapsa est, defectu scilicet animi et corporis. *et longo vix tandem tempore fatur*: post longum tempus recepto sensus aliquantulo vigore aegre 5 locuta est. o consilium poetae tractantis ad personam mulieris solventis inferias mortuo et amorem mariti etiam perditum retinentis! praeter sexum errorem et muliebrem imprudentiam adplicavit ei etiam confusionem mentis, ut imperfectum putaret et quod viderat. nam si plene vidisset, intellegeret vivum quem venire conspexerat cuiusque arma cognoverat. cum igitur loqui utcumque potuisset, aperuit suae mentis errorem. ecce prior vidit mulier, prior loquitur, Aeneae verecundia intemerata servatur, qui respondentis officio functus ostenditur nec aliquid 15 310 prior exegisse. *verane te facies, verus mihi nuntius adfers, nate dea? vivisne? aut, si lux alma recessit, Hector ubi est?* quoniam amentis feminae inducta persona est et quae supra tractata sunt ostendunt eius errorem, dicamus secundum eam quid senserit. aestimabat vivum, quoniam et armatum videbat et per diem mortui videri non possunt, rursus arbitratur mortuum ex occasione loci et parentationis causa, quia illic fuit, licet inanis, Hectoris tumulus et tunc Aeneas apparuit, cum Hector sollemniter vocabatur. si vivis, inquit, refer, sin vero mortuus ad- 25 venis, cur non tecum est Hector? *dixit lacrimasque effudit et omnem inplevit clamore locum*: post mariti, inquit, nomen, quod gemibunda protulerat, nihil potuit loqui; dolor enim ei totam ademerat vocem, quid tamen animo

1 *intercedat* LR ed. corr. r. 2 *constat* R. 3 *defectus* R corr. r. 4 *vim* R *vix* r. 5 *haec* LR ed. *aegre* nos, quoniam quae locuta sit non sequitur. 6 *o consilium* LR *mirum* c. ed. | *tractantis* om. ed. 9 *appellavit ei* LR *aptavit ei* r *adplicavit ei* nos *addidit* ed. 10 *et quod* LR *et del.* r ed. 12 *potuisset* LR *potuisse vellet* edf. 16 *priore* R corr. r. | *exegisset* LR corr. r *exegit* ed. 20 *aestimabat* LR *existim.* ed. 22 *loci post parentationis* habent LR, sed L transpos. ipse signis adiectis.

gereret ubertate lacrimarum, quas copiose fundebat, et clamoribus tristibus demonstravit. potest et sic intellegi et, ut arbitror, hoc magis est verum: non fuisse necessarium alia quaerere, quoniam in dolore posita de solo marito debuit loqui, quem putabat Aeneae sociatum. te et adfers bis debemus accipere, ut sit verane te facies adfers? verus te mihi nuntius adfers? *vix pauca furenti subicio*: insani doloris muliebris inmoderatione ab statu mentis exclusus vix, inquit, etiam ipse paucis respondi, vel quod essem turbatus vel quod scirem illam plura audire non posse. *et raris turbatus vocibus hisco*: perturbatione mentis hiabam potius quam loquebar; rarae sunt enim voces cum ob aliquam causam continua verba esse non possunt. *vivo equidem vitamque extrema per omnia* ³¹⁵
 15 *duco*: cito respondit propositis et fortunae suae miseras brevissima insinuatione signavit. ut autem confirmaret quae dixerat, adiecit: *ne dubita, nam vera vides*. sciebat enim se cum ea loqui quam amentem fecerat dolor. *heu! quis te casus deiectam coniuge tanto excipit? aut quae digna*
 20 *satis fortuna revisit?* incipit Aeneas vicissim inquirere in qua fortuna Andromache post captivitatem constituta videretur, quod ipsum non sine dolore faciebat. denique non a verbis coepit, sed a gemitu, utpote qui non tantum eius casu verum etiam Hectoris recordatione movebatur.
 25 adeo hoc complexus est et dixit heu et postquam illo gemitus signo dolorem sui animi demonstravit, quis, inquit, te casus deiectam coniuge tanto excipit? aut quae digna satis fortuna revisit? quis te casus nunc habet? vel qualis est fortuna tua praesenti tempore, quando
 30 constat amissione tanti coniugis te esse deiectam? quae autem sit ipsa deiectio, ex consequentibus invenimus:

1 *gereret* LR ed. *gereret* nos cf. 492. 7 *adfert* LR corr. r. |
ferenti R corr. r. 8 *muliebris* LR ed. *-bri* r fortasse recte. |
ab LR a ed. 11 *raris vocibus hisco* LR et ac *turbatus* in-
 seruit ed. 17 *adiecit* LR dicit ed. 24 *verbum* LR *verum*
 r ed. | *recordationem movebantur* L. 25 *abeo* R *adeo* r.
 26 *demonstraverit* LR *-rat* r *-vit* ed.

Hectoris, inquit, *Andromache Pyrrhin conubia servas?* post coniugium Hectoris nobilis atque fortis, qui filius fuerit tanti regis, *Andromache*, quae tanti viri consortio antea iungi meruisti, nunc observes coniugium Pyrrhi? haec nomina secundum dicentis animum sic debemus posita intellegere, ut sciamus duo dicta cum laude, tertium vero cum vituperatione. unde cum pronuntiamus, Hectoris et Andromachae nomen debemus attollere, deicere tertium Pyrrhi, quoniam et ipse hostis fuerat et patris eius memoria esse debuit odiosa; Achilles enim Hectorem peremit. 10 insultatio et iniuria ultima fuit, ut interemptoris filius
 320 uxorem teneret occisi. *deiecit vultum et demissa voce locuta est:* ubi ad partis pudoris ventum est, quamquam constaret nihil sponte deliquisse captivam, tamen verecundiae confusa tormentis deiecit vultum et demissa voce 15 locuta est et ipsius pudoris causam, quoniam factum negari non poterat, summissae vocis purgatione defendit. *o felix una ante alias Priameia virgo hostilem ad tumulum Troiae sub moenibus altis iussa mori.* quodammodo turpe defensura negotium incipit a comparatione personarum et 20 facti felicitatem appellans poenam quam illa passa est, cum detestandum scelus extitisse constaret ad sepulchrum hostile mactare filiam regis. sed quia in alias deteriora commissa sunt, felicem dici convenerat cuius mors omnis exclusit pudoris iniurias. una, inquit, ante alias: signi- 25 ficatione numeri dixit plenam felicitatis laudem. quid enim evenire prosperius potuit quam inter tot clades patriae et gravissimos casus solam meruisse cum castitatis honore procumbere? cum autem solam felicem dicit, non se solam adserit in causa turpi esse constitutam, sed et 30 alias. *Priameia virgo:* periit, inquit, virgo, periit salva dignitate paterni honoris. *Troiae sub moenibus altis:*

2 utique LR et r atque H ed. 4 nunc observes LR num
 o. r nunc observas edF. 9 fuerat LR fuit ed. 14 et nihil R
 et del. r. 18 priamea LR. 22 extitisse LR extitisset et ed.
 23 mactare LR Pyrrhum mactavisse ed. | alia LR alias r ed.
 31 perit LR ed. periit r. 32 paterna LR -ni r ed.

quae in patria interempta est neque eius interitum vidit.
 hostilem ad tumultum iussa mori: quae non ad hostilis
 cubilis iniurias, sed ad sepulchrum ducta est. intellegen-
 dum est hoc loco quia, etsi occisa est, nec ipsius necis
 5 fructus pervenit ad mortuum, quia nihil exanimis sentiunt:
 proinde et hoc felicitati eius adscribendum. *quae sortitus
 non pertulit ullos*: ut in divisionem non veniret per iudi-
 cium sortis nec in alienam potestatem caderet. *nec victoris
 eri tetigit captiva cubile*: novissimam posuit qua preme-
 10 batur causam, qua se volebat exolvere felicem adserens
 quae non habuit dominum, quae ingenuitate quoque salva
 et virginitate iugulata est. sequitur definitio de terrori-
 bus servitutis: nec victoris eri, ut ipse dominus esset qui
 iam dudum fuerat inimicus; tetigit captiva cubile, non ad
 15 honestam, sed ad ludibriosam conventionem etiam invita
 perducta. ecce egit oblique causam suam qualitate ab-
 soluta nondum contingens ex aperto personam propriam,
 sed ea occasione qua prosperitatem laudavit alienam, ad-
 serens non in facto esse crimen, sed in voluntate. superior
 20 quippe hostis cum iure belli dominus fuerit effectus, non
 domini aequitatem vel iusti servitii retinet modum, sed
 auctoritatem sequitur superbiamque victoris. conclusa con-
 parationis parte, quam de exemplo virginis habuit quaque
 se purgavit, redit ad personam suam, ut propriam fabu-
 25 lam referat comparationis eiusdem intentione servata. *nos* 325
*patria incensa diversa per aequora vectae stirpis Achilleae
 fastus iuvenemque superbum servitio enixe tulimus*: illa,
 inquit, incolumi virginitate ac libertate mactata est, illa
 moriens incolumem patriam reliquit, nos incensam atque
 30 ex ea causa consumptam. illius funus et sanguinem solum
 patrium tenet, nos per diversas pelagi partis sumus trans-
 portatae multa tolerantes quae in unum hominem mala

3 ducta es r. 4 nec his LR necis r ed. 7 ullus LR. |
 indicium ed. 11 salvam L. 12 deterroris LR de terrore r
 de terroribus nos deterioris ed., sed Polyxenam in servitute
 fuisse negat. 21 modum LR dominum edI dominium edF.
 24 reddit R corr. r. 30 funis R corr. r.

convenerunt. qualis enim esse potuit qui natus fuerat ex Achille, ex eo videlicet qui nulla miseratione movebatur, cuius superbiam aetas iuvenalis augebat? iuvenibus autem nulla morum gravitas deputatur, quae crescebat magis magisque in Pyrrho fastu successuque victoriae. qualis 5 ergo iste fuerit simul colligamus. natura malus, aetatis ratione deterior, condicione fortunae intolerabilis. servitio enixe tulimus: enixe adverbium esse debet, ut sit fastus eius intolerabiliter servitio tulimus. ex eo quod dixit tulimus ostendit nimium fuisse servitii pondus. enixe 10 ergo et tulimus hoc idem significant. interea causam suam communem cum ceteris facit, ne videatur sola esse in eo quod poterat displicere, quamquam hanc partem, quam vis amara inflixerat, plena defensione purgasset. peracta causa quam personis plurimis artificiose coniunxit separat per- 15 sonam suam relatura quid ipsi specialiter accidisset. *qui deinde*, inquit, *secutus Ledaeam Hermionen Lacedaemoniosque hymenaeos me famulo famulamque Heleno transmisit habendam*: ecce necessitate iuncta est Pyrrho, necessitate Heleno, ut secundae et tertiae coniunctionis facto 20 pudoris non accesserit detrimentum. *secuturus*, inquit, *inlicitam Hermionae coniunctionem tradidit me Heleno et iunxit quos una status condicio retinebat, fecit istud ut dominus cui resisti non potuit. dixit coniunctionis inter se et Helenum rationem, venit ad eam partem ut dicat* 25 *quemadmodum ad Helenum regni potestas et iura per-* 330 *venerint. ast illum, inquit, creptae magno inflammatus amore coniugis et scelерum furis agitatus Orestes excipit incautum patriasque obtruncat ad aras: Orestes iniuriam*

3 *superbia* LR corr. ed. | *iuvenilis* ed. 5 *magisque* om. ed. 8 *enix et ultimus* LR corr. r (supra recte). 9 *intolerabiliter* LR *intolerabili* r. 13 *quamquam* LR *licet* ed. 13—14 *quamvis amore* LR ed. *quam vis amoris* r *quam vis amara* nos. 14 *influxerat* LR *infelix erat* ed. 16—17 *quid deinde* LR corr. r. 17 *laedeam* LR. 18 *famulam famuloque* ed. 22 *Hermiones* ed. 23 *statutus* LR corr. r ed. 26 *pervenirent* LR corr. r ed.

dolens ereptae sibi uxoris, magno amore eius exagitatus ultus est se et ad aras patrias incautum mactavit adulterum. hoc facto *regnorum reddita cessit pars Heleno, qui Chaonios cognomine campos Chaoniamque omnem Tro-* 335
 5 *iano a Chaone dixit.* ecce rettulit quo ordine ad Helenum etiam regni potestas pervenerit, qua sumpta adfectum retinens patriae gentilis propter praesentis temporis solacium et plurimis locis Troiana indidit nomina et hanc terram Chaoniam dixit propter memoriam Chaonis, quem
 10 constaret fuisse Troianum. *Pergamaque Iliacamque iugis hanc addidit arcem:* ultra eius ex Aeneae persona dictum est (497) „effigiem Xanthi Troiamque videtis, quam vestrae fecere manus“ et supra (302) poeta dixit „falsi Simoentis ad undam libabat cineri Andromache“ et infra (349)
 15 Aeneas idem dixit: „procedo“, inquit, „et parvam Troiam simulataque magnis Pergama et arentem Xanthi cognomine rivum agnosco Scaeaeque amplector limina portae“. *sed tibi qui cursum venti, quae fata dedere? aut quisnam ignarum nostris deus appulit oris?* et gratulantis de salute
 20 ac de adventu eius insperato est ista vox et inquirentis quid ipsum provenerit casu. dicendo quis deus, qui venti, quae fata ostendit divinum extitisse beneficium ut illi Aenean videre contigerit. *quid puer Ascanius? superatne et rescitur aura? quem tibi iam Troia:* religiose quaesiit 340
 25 de salute pueri qui eius esset adfinis. *addidit ecqua tamen puero est amissae cura parentis?* plus enim pueri amant matres, idcirco quaesiit quantus ei dolor esset ob matris amissionem. *ccquid in antiquam virtutem animosque virilis et pater Aeneas et avunculus excitat Hector?* posteaquam

2 se om. ed. 7—8 solacium et LR et om. ed. 11 eius (sc. personam cf. 248) etiam edF ulterius r. 12 detis LR videtis nos om. ed. 15 dixit LR ed. deleri malim. | inquit LR inquit ed. inquit et nos. 17 cognosco ed. | limine LR corr. ed. 18 ubi R tibi r. | delere LR dedere r. 19 apollitoris LR corr. r. 21 ipso r. | dicendo LR et d. edF. 22 ille LR illi r ed. 24 quem L quam R. | quaesivit (et infra) ed. 25 et qua Lr et quae R. | tamen LR ecquaenam ed. 28 et quid LR.

de salute pueri quaesivit, voluit nosse utrum temptaret iam virorum fortium partis imitatus patris et avunculi virtutem.

345 *Talia fundebat lacrimans longosque ciebat in cassum fletus: nihil, inquit, locuta est sine lacrimis excitans lo-* 5
quendo quod in cassum plangeret. quid enim prodesse potuerant lacrimae, cum semel amissa reparari non pos-
sent? cum sese a moenibus heros Priamides multis Hele-
nus comitantibus adfert: dictura adhuc intellegitur fuisse 10
conplura et responsurus procul dubio fuit Aeneas inter-
rogationibus mera benignitate prolatis, sed ne id fieret Heleni adventus effecit, qui cum magna deductorum caterva insperatus processerat. bene interventu Heleni responsum Aeneae poeta subtraxit, ne in relatione eius nota et iam dicta repeterentur. agnoscitque suos laetusque ad limina 15
ducit: fecit Helenus quod est inter homines saepe difficile. nonnulli enim fortunae suffragiis fulti despiciunt suos quos fata deiecerint, nonnulli pudore potius quam voluntate humani sunt. iste et agnovit suos et laetus duxit ad domum. et multum lacrimas verba inter singula fundit: 20
ut modus verborum lacrimarum copia vinceretur. uno in loco duos motus animi eodem tempore Heleno dedit, laetitiae scilicet et maeroris, qui sunt sibi ex adfectu contrarii; nam quomodo laetus fuerat, si iugiter flebat? quod laetum dixit et flentem, alterum fuit quod videbat suos, 25
alterum quod malorum communium recordatio dolentem cogebat ad lacrimas. procedo, inquit, hoc est ulterius
 350 *accedo. et parvam Troiam simulataque magnis Pergama et arentem Xanthi cognomine rivum agnosco Scaetaeque amplector limina portae: plurimum derogasset nobilitati 30*
patriae suae, si consimilia diceret cura Heleni fieri potuisse quam fuisse sciebat in Troia. idcirco posuit parvam Troiam simulataque magnis Pergama et arentem Xanthi

5 sine lacrimans R corr. r. 6 enim om. ed. 10 quam
 plura r. 11 mera LR mira r tanta ed. 14 etiam ed.
 28 procedo ante et parvam interpol. ed.

cognomine rivum agnosco Scaeeaeque amplector limina portae, ut ostenderet fuisse quidem multa quae similitudinem et vocabula locorum veterum adferrent, non tamen ostenderent magnitudinem. nam Troia fuerat, sed parva, 5 et Pergama mediocriter structa et sitiens Xanthus, non ille de quo alio loco (5, 807) dictum est „nec reperire viam atque evolvere posset in mare se Xanthus“. ecce ostendit verum Xanthum copiose fluere, illum vero simulatum et rivum esse et aridum, ut solum nomen, non 10 etiam parem substantiam retineret. *nec non et Teucris socia simul urbe fruuntur*: Aeneas, Anchisen et Ascanium duxit ad domum suam, Troiani ceteri per civitatem hospitia acceperunt ea religione qua non tam peregrini, sed qua socii excipi debuerunt. *illos porticibus rex acci-* 15 *piebat in amplis*: accipiebat dixit pascebat. hoc verbum denique et haec loquendi consuetudo etiam nunc in usu est, cum sumpto aliquo commodo dicimus danti bene nos accipis hoc est bene nos foves, bene nos pascis. ceterum si non ita ut positum est intellegatur, erit vitium, si in 20 amplis porticibus, non in amplas porticus accipiebantur.

Iamque dies alterque dies processit: augmentum be- 356 nignitatis ostenditur, cum hoc non tantum una die, sed et altera exhibebatur hospitium. *et aurae vela vocant tumidoque inflatur carbasus austro*: bene suffragantem etiam 25 ventum dixit; non enim sola aura navigaturis fuerat necessaria. *his vatem adgredior dictis ac talia quaeso*: adgredior quasi superbum est, quaeso autem humile: unum fuit quod veniret ex fiducia civis et adfinis, alterum honorificentiae, quam deorum omnium cultor debebat 30 sacerdoti. *Troiugena, interpres divum, qui numina Phoebi, qui tripodas Clarii*, hoc est Apollinis, *laurus, qui sidera* 360 *sentis*, hoc est qui lauros et sidera sentis, *et volucrum*

3 *aferrent* LR corr. r ed. 7 *neque volvere* ed. (at in V ut LR!). 13 *qua non tam* LR *qua non* edI *non qua* edF.

15 *dixit* LR *d. id est* ed. 19 *ut si positum* LR corr. obscure L II man. *si del. r.* 29 *debeat* ed. 31 *clari* L *ciar* R *clarii* r. | *laurus* LR, infra *lauros*.

linguas et praepetis omina pinnae: inter omnia quae fuerunt in illo viro laudanda primo Troiugenam dixit, ut plurimum daret ei hominum generi ex quo fuit etiam ipse qui laudabat. interpretis divum: quid felicius quam nosse quid velint vel quid cogitent dii vel dignum esse per quem loquantur in hominibus numina? qui tripodas: tripodam dicimus trium pedum, quae alio nomine cortina appellatur et est in templo Apollinis. Clarii: ipsius Apollinis, ut sit ordinatione facta qui tripodas Clarii Phoebi et lauros sentis et sidera, hoc est qui scis quid siderum motus transitusque significant. et voluerum linguas et praepetis omina pinnae: et nosti quid avium linguae vel volatus ostendant. ecce laus plena; cum enim diversa sint vatium genera et vix singula vaticinationis in singulis reperiantur, haec est Heleni summa praedicatio, quod omnium professionum scientia redundabat. sentis autem non semel accipiendum est; in medio enim positum et superioribus et inferioribus potest adplicari. sed hoc ipsum sentis non multipliciter positum est, ne esset odiosum, nec in capite aut in fine, ne multorum continua congregatio deformaret dictionem. posuit igitur, ut iam dictum est, in medio, ut superioribus inferioribusque adpositum praestaret gratiam. praecepta quoque rhetoricae disciplinae non omisit; nam qui necessaria posebat debuit demonstrare posse illum quod petebatur monstrare perindeque non esse difficile quod esset largiturus, damnosum quoque non esse nec turpe, si id diceret quod eius ore sine ipsius pudoris detrimento numina praenuntiare voluissent, honestum vero et religiosum, ut civis in rebus dubiis et periculosis instrueret civem. idcirco autem in ipso prin-

1 omnia pinnae LR omina p. r. 6 hominibus LR ed. ominibus? | nomina LR corr. ed. | trodas R tripodas r.
 8 Clarii — Apollinis om. ed. 10 et lauros LR et om. ed.
 15 esset LR ed. est r. 20 multorum LR ed. ne m. r' (egregia emendatio ex haplographia manifesta). 22 interioribusque R corr. r. 26 esset difficile L esse d. R ed. 28 nomina LR corr. r ed. | pronuntiare ed.

cipio Troiugenam dixit, ut civica religione constrictus quod poterat non negaret. *fare age*: hortationem poscentis significant, non auctoritatem iubentis. dicit iam ipsam causam quae illum sollicitum faciebat: *namque omnis cursum mihi prospera dixit religio et cuncti suaserunt numine divi Italiam petere et terras temptare repostas: sola novum dictuque nefas harpyia Celaeno prodigium canit et tristis denuntiat iras obscenamque famem: quae prima pericula vito?* prodigia dicuntur quibus denuntiantur adversa. dixit ergo metus sui causam, dehinc remedium poscit quo adversa omnia tolerare posset aut fugere. idcirco addidit *quidve sequens tantos possim superare labores?*

Hic Helenus caesis primum de more iuvenicis exorat pacem divum vittasque resolvit sacrati capitis: Helenus nihil Aeneae postulanti respondit, ut facturum sese promitteret aut negaret (fieret enim mora suspenso et ventorum prosperis flatibus), sed, quod fuerat melius, quod non promiserat verbis completurum se factis evidentioribus demonstrabat tenens ordinem ritus sui. primum ergo caesorum iuvenicorum sanguine favorem deorum futuris responsis et desideriiis conciliabat, ut per sacrorum obsequia ad veram posset futurorum scientiam pervenire, vittas autem resolvit sacrati capitis, ut plenum ostenderet officium sacerdotii. fecit solvi vittas, ut penderent quae fuerant nexae. *meque ad tua limina, Phoebe, ipse manu multo suspensum numine ducit:* rem gestam cum apostropha prosecutus est: ipse, inquit, Helenus me retinens manu, quod fuit apertum benivolentiae signum, ad tua, Phoebe, templa perduxit suspensum. quod posuit numine, aut numinis veneratione turbatum aut inde suspensum, ne contraria quam optabat audiret. *atque haec deinde canit*

7 dictumque L. | arpygia caelno LR. 8 famam R
 corr. r. 10 quod LR quo r ed. 11 fugire LR. 15 ut
 facturum LR ut om. edI facturumne edF. 16 et ventorum
 LR ed. ex v. r. 17 melius om. R add. r. 24 perderent
 R corr. r. 26 rem LR spem edF. 29 nomine — nominis
 ut saepe LR. 30 aut LR ed. ait aut?

divino ex ore sacerdos: divinum dixit, quod divina caneret.
 375 *nate dea, nam te maioribus ire per altum auspiciis mani-*
festa fides, sic fata deum rex sortitur volvitque vices, is
vertitur ordo: nam cum sit coniunctio rationalis, non de-
 5 *buit hoc loco prima constitui: ne sit igitur vitium, ordi-*
namus ita: nate dea, maioribus te ire per altum auspiciis
manifesta fides, nam sic fata deum rex sortitur volvitque
vices, is vertitur ordo. pauca tibi e multis, quo tutior
hospita lustres aequora et Ausonio possis considerare portu,
 380 *expeditam dictis; prohibent nam cetera Parcae scire Helenum* 10
farique vetat Saturnia Iuno: multa, inquit, tibi instructionis
causa fuerant referenda, sed ne id fiat, dii prohibent me
scire et Iuno aliqua referre non patitur, tamen dicam
quae possunt esse in mea potestate. principio Italiam,
quam tu iam rere propinquam vicinosque, ignare, paras 15
invadere portus, longa procul longis via dividit invia terris.
 385 *ante et Trinacria lentandus remus in unda et salis Ausonii*
lustrandum navibus aequor infernique lacus Aeaeaeque in-
sula Circae, quam tuta possis urbem componere terra.
 antequam Aeneas venire ad Italiam posset et in ea 20
 condere civitatem, dixit per quot loca, per quam prolixa
 esset maria transiturus. primo, inquit, Italia, ut ignarus
 putas, non est proxima; nam longe eam ab his locis
 natura discrevit. denique ante Trinacria lentandus remus
 in unda, hoc est Siciliae; et salis Ausonii lustrandum 25
 navibus aequor, dixit et Italiae. infernique lacus Aeaeae-
 que insula Circae † quoniae inferosque. quam tuta possis
 urbem componere terra: tunc, inquit, poteris tuta terra

3 *his* (et infra) LR *is* r *hic* ed. 4 *rationalis* LR *causalis*
 in marg. adnotat non ut emendationem r'. 9 *hospitalib;* *tris*
 L item sine; R *us* inseruit r *hospita lustres* r' (cf. v. 264).
 10 *expeditam* R corr. r. 12 *firt?* ita scriptum, ut vix legi
 possit L *fert* R *fiat* r. 13 *iuro* R *iuno* r. 14 *qua* R
 quae r. 17 *ante* LR *ante et* r. | *sales* R *salis* r. 18 *aeae-*
que LR. 19 *Circes* ed. 21 *contendere* LR *condere* r ed. |
 quod R corr. r. 23 *non ante ut expectes.* 26 *aeaeque* L.
 27 *quoniae inferosque* L *quoniam ei inferosque* R *dixit et in-*
feros r om. ed. plura excidisse videntur.

condere civitatem. hyperbaton fecit quandam obscuritatem, aperitur tamen, si quod longe separatum est ordinatione verborum procurata iungatur: ante, inquit, tibi multa transeunda sunt, quam tibi contingat ad Italiam pervenire, 5 et dixit quae sint ipsa multa et haec specialiter posuit quae dicit primo transeunda. propter manifestatiorem autem instructionem ait *signa tibi dicam, tu condita mente teneto*. commendat quod fuerat dicturus, ut ostenderet et magnum esse et verum. quod dicturus sum tene sensibus 10 conditum nec pro levi habitum reicias ex animo tuo. *cum tibi sollicito secreti ad fluminis undam litorcis ingens inventa sub ilicibus sus triginta capitum fetus enixa iacebit alba, solo recubans, albi circum ubera nati, is locus urbis erit, requies ca certa laborum*: quid tamen apertius quam 15 ignorantem tot signis instruere? dixit enim locum, loci signa de flumine ac de arboribus dedit nec quemlibet locum, sed secretum; dixit tempus, cum nimia, inquit, sollicitudine fueris pressus; dixit iam signum ipsum, porcam, inquit, iuvenies; ipsi quoque porcae adplicavit indicia, ne 20 alteram forte alio tempore atque alio loco reperiens falleretur; dedit signum de corpore ingentem significans, ut eam crederet triginta fetus exponere potuisse; dedit de colore, quod alba; dedit de fetu eius numerum firmans triginta capitum, ipsorum quoque colorem consimilem 25 spondens, ipsam †ut roboream quietam et iacentem. haec ergo ubi, inquit, videris, illic habebis sedem, illic laborum requiem. supra fidem rerum est posse porcam parere fetus triginta, consimilis omnis, materno colori respondentes, si tamen consideretur monstri ratio, potest fieri. 30 nam factum est saepe ut praeter naturam multa profer-

1 *per hyperbaton* ed. 6 *manifestatiorem* LR *manifestiorem* ed. (cf. v. 107 *obscure*). 10 *tuto* R *tuo* r. 11 *litoris* LR. 13 *his* LR *is* r. 14 *tamen apertius* LR ed. *iam a. r' an tam apertum?* 22 *crederent* LR ed. 25 *ut roboream* LR ed. corruptum esse patet, fortasse *sub robore ac? an ubera praebentem?* 26 *laborem* LR corr. ed. 28 *colore* LR ed. 30 *proferantur* ed.

rentur quae aliquod bonum vel malum demonstrarent, ut ignis ex capite Ascani mitis et innoxius, ut in causa Polydori sanguis ex lignis, ut sudor ex deorum simulacris, ut vox humana ex pecudibus et multa alia quae exitisse memorantur. et quia sciebat Aeneas famis imminentis formidine vehementer adfligi atque huius rei causa vel maxime consulere voluisse, *nec tu*, inquit, *mensarum morsus horresce futuros*. non praedixit Helenus futuros morsus mensarum, sed ab harpyia praedictos firmavit; cum enim non metuendos dicit, ostendit emersuros quidem, sed non verendos. Aeneas enim consulens Helenum super eadem re ait, cum multa responsa acciperemus, nihil nobis de fame, nihil de mensarum sacrilegio dictum est, Celaeno tantummodo haec futura praedixit. nosse cupio an soli debeat credi. respondit Helenus harpyiae quidem dicta compendiose confirmans, sed extenuans metum. cum enim dicit *fata viam invenient*, vult intellegi noli metuere futuros mensarum morsus, ne formida sacrilegium, tenebunt fata ordinem suum *aderitque vocatus Apollo*: ostendit quidem futuram, sed non obtenturam famem obsistentibus fatis et vel maxime Apolline. *has autem terras*: redit ad ea a quibus supra recesserat et, ne in oblivionem veniret unde recessisset fieretque lector incertus, repetit nomen loci dicendo *has terras*. *Italique hanc litoris oram*: aperit iam quae esset ipsa ora: *proxima quae nostri perfunditur aequoris aestu effuge*. dicit causam fugiendi: *cuncta malis habitantur moenia Graias*: si non diceret malis, hoc ipsum quod posuit Graias ostenderet, ut fecit, per ipsos non esse transeundum quos esse constabat veteres inimicos. sed

1 *aliquid* R corr. r = L. 2 *causa* LR *casu* ed. 5 *commemorantur* ed. 10—11 *non merendos* LR *non verendos* r' *non metuendos* edI *metuendos* edF locum om. ed. Lucii. 14 *soli* LR *illi* ed. 17 *noli metuere* R *nolim et vere* L *vere* ed. 18 *ne formidas* L *ne formidat* R *sed ne formidet* ed. *ne formida* nos (cf. *ne naviga* 456). | *tenebunt* LR *t. enim* ed. 20 *optenturam* LR vel *obfuturam* adnotat r' *diram* ed. 21—22 *ab ea a* L *ab//a* cum ras. R *ad ea a* r' a om. ed. 25 *perfundet* LR corr. r. 28 *potuit* R corr. r.

addidit malis, quia sine deformatione personae hostilis loqui non potuit, ipse vel maxime qui aliquando apud illos captivus fuit. dedit autem augmentum terrori, ne Aeneas contemneret illa fiducia qua multas urbis Graecas
 5 tutus incolumisque transierat, enumerans quae vel quanta sint loca, dicens et commanentis, ut eo magis ab hac navigatione Aenean averteret: *hic et Narycii posuerunt moenia Locri et Sallentinos obsedit milite campos Lyctius* 400
Idomeneus, hic illa ducis Meliboei parva Philoctetae sub-
 10 *nixa Petilia muro. transiit ad alia: quin ubi transmissae steterint trans aequora classes et positis aris iam vota in litore solves, purpurco velare comas adopertus amictu, ne* 405
qua inter sanctos ignis in honore deorum hostilis facies occurrat et omina turbet. hunc socii morem sacrorum, hunc
 15 *ipse teneto, hac casti maneant in religione nepotes. benignus interpres utpote civis et adfinis dicit futura et observanda pronuntiat, quod etiam illo studio facere intellegitur, ne exoriatur offensa in deos, si aliquid mutetur quod deorum fidem vexet, quae ipsa ventura firmabat. ast ubi digressum* 410
 20 *Siculae te admoverit orae ventus et angusti rarescent claustra Pelori: et signum litoris dedit et Pelori et docere incipit quid sit necessario faciendum: laeva, inquit, tibi tellus et longo laeva petantur aequora circuitu, dextrum fuge litus et undas. dicit nunc causas propter quas dextera fugienda*
 25 *viderentur et laeva retinenda inducitque primitus descriptionem loci, ut ostendat qua ratione factum sit ut quod unum fuerat mari divisum in duas partis haberet laeva, haberet et dextera. haec loca vi quondam et vasta convulsa ruina (tantum aevi longinqua valet mutare vetustas) dissiluisse* 415
 30 *ferunt, cum protinus utraque tellus una foret, venit medio*

5—6 *quantas in LR quanta sint r quanta in ed.* (cum asterisco edFI). 9 *idomaeus LR.* | *philotetae LR.* 10 *transit ed.*

11 *et erint R steterint r.* 12 *solvis LR corr. r.* 18 *exorta offensa in deos aliquid LR ed. emendavi, quia offensa mutationem sequitur, non praecedit* 19 *vexet LR ed. vertat?*

20 *rariscent LR.* 27 *mare LR ed. mari nos.* 28 *et dextera L et om. R add. r.* 30 *fore LR corr. r.*

vi pontus et undis Hesperium Siculo latus abscidit arvaque et urbes litore diductas angusto inferluit aestu: descriptionem partis huius poeta cum omni cautela prosequitur. dixit enim sese opiniones veterum sequi, qui unam fuisse Italiae atque Siciliae terram confirmant, sed interveniente violentia 5 pelagi, angusto licet freto, esse divisam, ut inter Italiam et Siciliam esset medium mare. et quia hoc Vergilius noluit esse fabulosum, addidit argumentum, ut quod incerto auctore ferebatur vel verum vel versimile fieret; ait enim tantum aevi longinqua valet mutare vetustas. multorum enim lo- 10 corum situs et facies longorum temporum vetustate mutantur et recedente natura in alias formas repente vertuntur. dixit causam quoque pelagi, ut terrae naturalem speciem unam antea posterius dividerit in duas partis. incipit dicere cur magis tenenda sit laeva, cur dextera fugienda. 15 sed hic advertendum est tendentibus ad Italiam dici laevum latus et dexterum; ceterum redeuntibus sinistrum fit quod fuerat dexterum: hoc ita esse probatur ex eo quia vitia incipit referre lateris dexteri, sinistri etiam, sed facta comparatione vult referre quod 20 420 latus videatur esse dexterius. *dextrum*, ait, *Scylla latus, laevum inplacata Charybdis obsidet*: latus et obsidet bis accipiendum est hoc modo: dextrum Scylla latus obsidet, laevum latus Charybdis obsidet. Scyllam primo posuit, deinde Charybdim, verum, ne hiantem faceret dictionem, 25 non rediit ad Scyllam, ut ipsam primo describeret, sed secutus est Charybdis demonstrationem et sic rediit ad Scyllam. vitium ergo Charybdis fuit tale: *imo barathri*

2 *deducta* LR. 4 *esse* LR ed. *se r sese* nos. | *sequi qui* om. ed. 5 *sicitaliae* LR *siciliae* r. | *confirmat* ed. | *se* LR *sed* r om. ed. 10 *longinquam* L. 13 *dixit causamque* LR *d. causam r' dixitque* c. ed. *dixit causam quoque* nos. | *et* LR ed. *ut* nos. 14 *antea* LR *fuisse* additum vult r. | *dixerit* LR *dixit* r *divisit* ed. *diviserit* nos. *partis* LR *esse divisam* additum vult r. 19 post *quia* spatium quattuordecim litterarum vacat in L et aliquid excidisse patet, fortasse *laevum Siciliae* cf. v. 429 *primo multa* inepte interpol. ed. 20 *sinixtri* LR. 28 *imo* LR *atque i.* ed.

ter gurgite vastos sorbet in abruptum fluctus rursusque sub
 auras erigit alternos et sidera verberat unda. utrumque
 perniciosum navigantibus, aut cum sorbet et navigia vorat
 aut cum ructat et excutit in altitudinem rursus de summo
 5 in ima praecipitans. dextri quoque lateris quae metuenda
 sint monstrat: *Scyllam caecis cohibet spelunca latebris ora* 425
exertantem et navis in saxa trahentem. [prima hominis
facies et pulchro pectore virgo pube tenus, postrema inmani
corpore pistrinx delphinum caudas utero commissa luporum.]
 10 huic poetarum more formam monstri aliquam adsignat
 adserens eam superioris corporis parte humana specie de-
 monstrari pube tenus hoc est usque ad inguina, pro pedi-
 bus autem habere saevorum animalium genus luporum
 feritate armatum. elegit animalis naturam quae semper
 15 habeat famem et satiari non norit. hoc ergo emissum
 longius adseruit navigia trahere in saxa ibique disperdere.
 sic quidem poeta posuit, ceterum revera locus est in mari
 saxa habens latentia, cuius natura sic se habet, ut de
 longinquis partibus navigia trahat, tracta retineat asperita-
 20 tate saxorum et retenta comminuat. *praestat Trinacrii*
metas lustrare Pachyni cessantem longos et circumflectere 430
cursus quam semel informem vasto vidisse sub antro Scyl-
lam et caeruleis canibus resonantia saxa: propositis utrius-
 que lateris malis et comparatis iudicat melius esse ire qua
 25 Charybdis esset, quoniam levius malum altero fuit, et
 laborem subire longioris cursus quam compendio navigare
 per Scyllam et videre eam semel. non sic posuit semel,
 quasi videri iterum posset alio tempore, sed ut plenius
 exprimeret quid esset in ea periculi: quam nullus, inquit,
 30 iterum videre potest; visa enim evadi non valet quae sic
 unumquemque rapit, ut occidat. *praeterea, siqua est*

5 qua R quae r'. 6 scyllam LR at Sc. ed. | hora L.
 7 prima — 9 luporum deest in LR, sed explicatur. 12 usque
 om. ed. 15 habent LR habeat nos habet ed. 16 disperdere
 LR vel discernere adn. r. 17 si LR ed. sic nos. 20 Tri-
 nacrii om. LR add. r. 26 longiores R corr. r. 30 evadi
 LR effugi ed.

Heleno prudentia, vati siqua fides, animum si veris inplet
 435 *Apollo, unum illud tibi, nate dea, proque omnibus unum*
praedicam et repetens iterumque iterumque monebo: dicturus
rem magnam et Aeneae salutis vel maxime necessariam
eam primo commendat altis sensibus tenaciter retinendam. 5
si igitur sentis, inquit, aliquid me habere prudentiae: hoc
ad eum pertinet' qui nondum numinis alicuius potentia
teneatur. vati siqua fides: ecce venit ad personam vatis,
si habetur, ait, ulla vatibus fides. animum si veris in-
plet Apollo: aut Apollo vera insinuat consulentibus edi- 10
cenda. unum illud tibi, nate dea, proque omnibus unum
praedicam et repetens iterumque iterumque monebo: unum
dico pro omnibus hoc est pro commodo omnium deside-
riorum nec semel hoc ipsum, sed iterum ac saepius monens.
unum inquit, ut in uno ostenderet non onerosum esse 15
praeceptum. Iunonis magnae primum prece numen adora,
Iunoni cane vota libens dominamque potentem supplicibus
 440 *supera donis, sic denique victor Trinacria finis Italos*
mittere relictas: docet Vergilius maioris potentiae inimicos
obsequendo potius quam resistendo posse superari: qua- 20
propter dat Helenus mandata et repetita commonitione
insinuat Iunonem precibus et votis esse superandam, sic
posse post Siciliam veniri ad Italiam, si placaretur illa
quae Troianorum commodis ire obviam nosset. huc ubi
delatus Cymaeam accesseris urbem divinosque lacus et 2
Averna sonantia silvis, insanam vatem aspicias: insanam
dixit plenam numinis. quae rupe sub ima fata canit foliis-
 445 *que notas et nomina mandat. quaecumque in foliis descripsit*
carmina virgo digerit in numerum atque antro seclusa re-
linquit. illa manent inmota locis neque ab ordine cedunt. 3

1 vatis (infra vati) R. 3 iterumque semel R corr. r.
 4 salutis R corr. r. 9 illa ed. 15 et in LR ut in r ed.
 18 supra LR corr. r. | donis LR votis ed. 20 potiusque
 R p. quam r. 21 repetit a ed. 22 insinuat L -ant R -ans
 edF. 23 placeretur LR corr. r ed. 25 Cumaeam ed.
 26 insanam — 27 numinis om. R add. in marg. r'. 28 di-
 scripsit LR.

*verum eadem verso tenuis cum cardine ventus inpulit et
 teneras turbavit ianua frondes, numquam deinde cavo vo- 450
 litantia prendere saxo nec revocare situs aut iungere car-
 mina curat: inconsulti abeunt sedemque odere Sibyllae.*
 5 morem dixit Sibyllae et quo in loco sit et quo ordine
 singulorum desiderii respondeat. sumit, inquit, folia, illic
 responsa conscribit, ordinat et dimittit: veniunt homines,
 considerant folia et futura cognoscunt. sed hoc habet
 mos ipse contrarium: quippe si ventus inplerit fores et
 10 ordinationem foliorum turbaverit, pereunt consulta et dubii
 remeant qui instructi fuerant redituri. *hic tibi ne qua
 morae fuerint dispendia tanti, quamvis increpitent socii et
 vi cursus in altum vela vocet possisque sinus inplere se- 455
 cundos, quin adeas vatem precibusque oracula poscas, ipsa
 15 canat vocemque volens atque ora resolvat:* noli, inquit,
 anxius esse de mora; licet enim clamitent socii, licet ele-
 menta suffragentur, ne naviga prius quam Sibyllam con-
 sulas; proderit enim tibi istiusmodi tarditas, ut instructor
 abeas. quis esse possit huius rei fructus subnectit: *illa
 20 tibi Italiae populos venturaque bella et quo quemque modo
 fugiasque ferasque laborem expediet cursusque dabit venc- 460
 rata secundos. haec sunt quae nostra liceat te voce moneri.
 ipsa, inquit, tibi edicet quae ego prohibeor aperire, sci-
 licet quae ingruant bella, qui populi e diverso venturi
 25 sint et quomodo singulos labores vel tolerando transeas
 vel superando conpescas. conclusit Helenus responsa lae-
 tum Aenean dimittens, etiam hortatur additis *vade age
 et ingentem factis fer ad aethera Troiam. fac, inquit,
 ingentem Troiam pro merito tuo. ingentem ideo, quia**

9 *inpleret* LR *inpleverit* r vel *inpulerit* adnot. r' *impleverit*
 ed. 10 *dubia* LR *-bii* r ed. 13 *vocent* LR *vocet* scripsi
 cum ed. interpr. neutro inclinat. | *possesque* LR corr. r. | *si-*
mus L. 14 *portas* LR *poscas* r. 17 *nec naviga* LR ed.
ne n. r., quod recepi propter *enim* (cf. 394). | *portus* LR *prius*
 r ed. 18 *prodenim erit* L *proderit enim* in rasura R.
 19 *habeas* LR *abeas* r ed. 22 *secundos* LR *sacerdos* r'. |
moveri R corr. r'. 26 *conpescas* LR *mitiges* ed. | *responsae*
 LR corr. ed. 27 *additis* LR *his a. r.* | *age* LR *et suppl. r'*.

fecerat Helenus ipse, sed parvam. certum facit haec dicendo, quod per ipsum Troiae fortuna evadat ingens. eo ore locutus est, ut et vatis officium et amici intellegatur inplesse; aliqua enim dixit futura ut sacerdos, alia ut amicus monuit cessantibus partibus vatis. celerius 5 redditur sic: *quae postquam vates sic ore effatus amico est.*

Haec ergo cum benivolo ore fuisset locutus et Aenean fideliter instruxisset, muneribus cumulavit. *dona dehinc* 465 *auro gravia sectoque elephanto [imperat ad navis ferri]:* fit commemoratio munerum cum ornatu suo; nam species 10 secti eboris et multi auri pondus significatum ostendebant meritum munerum quae Helenus donavit et iussit ad navis ferri. *stipatque carinis ingens argentum:* largitorem praecipuum dicit, qui tantum donasset argenti quantum naves nisi stipatae ferre non possent. *Dodonaeosque lebetas:* 15 poculorum genus ferunt esse lebetas. *loricam consertam hamis auroque trilicem et conum insignis galeae cristasque comantis, arma Neoptolemi:* donavit quae opes auferent accipientis, donavit quae adversus hostilis impetus salutem tuerentur. singula cum decore suo posuit, dicendo quippe 20 consertam hamis hoc est pulchra arte perfectam et auro insignem et galeam comantem. *arma Neoptolemi:* novissimum posuit cuius essent arma, illius scilicet qui captivos habuit Troianos et Troiam vicerat, quo esset insultatio arma victum possidere victoris. *sunt et sua dona parenti:* 25 dedit etiam Anchisae sua dona, id est quae aetati eius 470 merito convenirent. *addit equos additque duces:* dedit equos cum ductoribus suis. *remigium supplet:* quicquid remigiis deerat ipse conplevit. *socios simul instruit armis:*

2 *fortunaevatesinquam* LR *fortuna succresceret v. i. r' fortunaevaresurgent v. i. ed.*, sed *vatesinquam* corruptum esse patet: *fortuna evadat ingens* nos. 4 *aliqua — alia* LR *alia — alia r' aliqua — aliqua* ed. 5 *monuit* LR *m. ut* ed. 6 *redditura sit* LR ed. *redditur sic* nos (i. e. coniunctum sacerdotis et amici officium). 9 *imperat — ferri* deest in LR, sed explicatur. 11 *significatum* LR *insigne* ed. 13 *fieri* LR *ferri* r. 15 *dodoneosque lebeas* (infra *lebetas*) LR. 20 *decoro* ed. 21 *confectam* ed. 27 *dedit* LR *addit* ed.

nullum nisi muneratum reliquit dans quod conpetebat for-
 tibus viris. *interea classem velis aptare iubebat Anchises:*
 Helenus in officiis religiosis fuerat occupatus, cum autem
 haec ageret, iubebat suos Anchises parare navis et aptare
 5 navigationi necessaria hoc est apte congrueque disponere.
fieret vento mora nequa ferenti: cur iuberet dixit: ne fieret
 mora suffragantibus ventis. *quem Phoebi interpres multo*
compellat honore: hunc Helenus honorificis verbis adloque-
 batur, continentibus scilicet laudem. dicitur laus ipsa:
 10 *coniugio Anchisa Veneris dignate superbo:* non quo ipse 475
 quasi potior dignatus sit iungi matrimonio Veneris, sed
 quod dignus esset inventus qui ei iungeretur quae esset
 filia Iovis. hoc locutionis genus et in primo libro (335)
 posuit dicens „haut equidem tali me dignor honore“.
 15 *cura deum,* id est quem dii amarent, probatio huius dicti:
bis Pergameis erepte ruinis. qui cum esset debilis, non
 semel, sed secundo etiam liberatus sit periculis patriae,
 in qua ceciderunt viri fortes. dicendo bis ostendit non
 eventum fuisse vel casum, sed favore numinum esse ser-
 20 vatum. *ecce tibi Ausoniae tellus: hanc arripe velis. et*
tamen hanc pelago praeterlabare necesse est: Aeneae dix-
 rat longe esse Italiam, verum ne taedium senex pateretur
 longam sperans superesse navigationem, sollicitudinem eius
 relevat spondendo proximam et usus est dicto ecce, quasi
 25 iam manu teneri potuisset aut oculis cerni. licet sit, in-
 quit, proxima, usque adeo ut demonstrari et videri possit,
 tamen comprehendi non potest, nisi ad eam fuerit navi-
 gatum. *hanc arripe velis:* facilitatem nitendi voluit de-
 monstrare. *Ausoniae pars illa procul quam pandit Apollo:*
 30 quod ait ecce demonstrantis est, hoc est quod complevit
 dicendo partem esse Italiae quae templum praeferebat
 Apollinis. constabat autem longe non esse discretum

5 congrueque LR et congrue ed. | disponens LR corr. ed.

6 iuberet LR fieret ed. 10 quo LR quod ed. 11—12 sed

quo LR s. quod is ed. s. quod nos. 12 qui ei LR cui ed.

15 diei L dei R dicti r' ed. 21 praeterlabere r. 24 reve-
 lat R corr. r. | et usus LR et om. ed.

quod demonstrari poterat et videri. ecce Apollo consu-
 litur et respondet, Apollo deos penatis facit loqui cum
 Aenea, ne ad Ortygiam redeat, Apollo nunc Italiam mon-
 480 strat. *vade, ait, o felix nati pietate:* ornamentum totius
 laudis servavit ad finem, felicem iudicans eum qui haberet 5
 filium tanta pietate praestantem. usque adeo quod sum-
 mum fuit, ut dictum est, servavit ad finem, ut nihil de-
 hinc addiderit quod pertineret ad laudem. minuitur enim
 meritum laudis et cadit, si post praecipua et magna
 meriti inferioris aut deiecta iungantur. *quid ultra pro- 10*
vehor et fando surgentis demoror austros? venti, inquit,
 flant: non debeo fabulis longioribus inmorari commodum
 vestrum. *nec minus Andromache digressu maesta supremo*
fert picturatas auri subtegmine vestes et Phrygiam Ascanio
 485 *chlamydem nec cedit honori textilibusque onerat donis ac 15*
talia fatur: Andromache, inquit, tristes de suorum supremo
 abscessu ferebat vestes Ascanio subtegmine variatas hoc
 est filo auro incluso distinctas. cum dicit qualis et non
 dicit quantas neque eas ipsas specialiter numerat, plus
 voluit in generalitate sentiri quam forsitan fuerant. et 20
 Phrygiam Ascanio clamydem nec cedit honori: duo merita
 posuit chlamydis, unum quod esset Phrygia, quae res dare
 potuit usuro solacium, quia veniebat illa ex originalibus
 terris, alterum quod tantae gratiae fuit, ut honori et
 merito conveniret Ascani: nam digna fuit qua uteretur 25
 talis, dignus etiam Ascanius qui tantam rem adplicaret
 usibus suis. hoc moraliter positum est; sunt enim plerum-
 que nonnulli qui, cum ipsi sint humiles atque deiecti,
 utantur vestibus quas deformant, sunt qui cum vestibus
 suis pari honore contendunt: in Ascanio igitur et chlamyde 30
 par meritum fuisse laudatum est. chlamydis sola specialiter

1—2 *consuletur et respondit* LR corr. r ed. 4 *nati* om.
 LR add. L II man. r'. 5 *indicans* ed. 10 *aut* om. ed.
 14 *subtegmine* LR, sed infra *subtegmine*. 18 *auro* LR
aureo ed. | *cum* LR c. *dicit quale* ed. d. *qu.* del. ed. post
 19 *cas* om. ed. | *plus* LR *pl. enim* ed. 29 *utuntur* ed.
 31 *clamis sola* LR *chlamydem solam* ed.

laudari commeruit, cetera generaliter. textilibusque onerat donis ac talia fatur: in Heleni parte dixit stipatque carinis, hic dixit onerat. Helenus donat argentum, lebetas, galeam, loriam, arma personis apta fortioribus, ipse quoque vir fortis; noverat enim quis cui quid dare debuisset. donat autem puero mulier in vestibus universa: hae enim conveniebant utrique personae. cum autem offerret Ascanio, addidit etiam verba plena religionis et quae animi benivolentiam apertius demonstrarent, commendationem quoque continentia et dantis et munerum. accipe, inquit, et haec, manuum tibi quae monumenta mearum sint, puer, et longum Andromachae testentur amorem: duas partis munerum fecit, unam quae in antiquis opibus fuisset quaeque esset confecta manibus alienis, in qua chlamys auri subtegmine variata, alteram quae non tanti pretii fuisset, esset tamen manibus confecta largientis. cum ergo has quoque offerret, ait accipe et haec hoc est praeter chlamydem et praedicta accipe etiam haec quae confeci ipsa manibus meis, ut haberet alterum quod esset in pretio, alterum quod omnia religione praeveniret nec consideraret quid datum videretur, sed respiceret potius personam dantis et adfinitatis adfectum. addidit Andromache coniugis Hectoreae, hoc est si pretio suo meritum apud te ista habere nequiverint, habeant saltem, quod has donat Andromache, uxor Hectoris, avunculi tui; huius quippe necessitudinis commemoratione fiet amoris nostri memoria in tuis sensibus diuturna. cape dona extrema tuorum: libentius accipi debent quae tibi offerunt tui dandi occasionem aliam non habituri. manuum tibi quae monumenta mearum sint, puer, et longum Andromachae testentur

1 laudari commemoravit LR laudatur c. r laudari commeruit nos cf. 606. 5 quis cui quid LR quod cuique ed. 6 haec LR ed. hae nos. 7 conveniebat LR -bant ed. 12 Andromache ed. -es ed. post. 14 esse R esset r. 17 afferret ed. 19 meis L suis R corr. r. 20 nec LR non ed. 30 ex longum R corr. r. | andromache LR ed. -es ed. post. | testantur R.

amorem hunc habent intellectum: quia puer es et spero
 te diu victurum, poterit apte esse amoris mei diuturna
 490 memoria. *o mihi sola mei super Astyanactis imago. sic*
oculos, sic ille manus, sic ora ferebat et nunc aequali
tecum pubesceret aevo: miserabilis vox eius quae fili sui 5
 similitudinem videbat in Ascanio. tu, inquit, solus es
 qui fili mei similitudinem portas; denique qualis tu oculos
 habes et manus talis etiam ille habuit, sic fuit omnis
 facies eius ut tua, aetas quoque consimilis tecum pube-
 sceret, si in hoc tempus mansisset incolumis. dum gemit 10
 fili memoriam, dum dolores suos miseranda voce pro-
 sequitur, prodidit causam liberalitatis suae; arbitrabatur
 enim quae tanta conferebat ei qui Astyanactis similitu-
 dinem ferret non se extrario donare, sed filio. *hos ego*
digrediens lacrimis adfabar obortis: ego, inquit, recessurus 15
 a civibus bonis ac religiosis, ab his qui iuxta me ac meos
 tam liberales extitissent non potui abire sine pectoris
 morsu; nam quantum maeroris animi gererem testabantur
 oculi mei obortas lacrimas ingenti ubertate fundentes.
 obortas dixit, scilicet non coactas aut cum aliqua flendi 20
 cogitatione prolatas. inter ipsas tamen lacrimas huius-
 modi verbis adfatus utrumque sum, hoc est Helenum et
 Andromachen: *vivite felices quibus est fortuna peracta iam*
 495 *sua. nos alia ex aliis in fata vocamur: vobis parta quies,*
nullum maris aequor arandum arva neque Ausoniae semper 25
cedentia retro quaerenda. effigiem Xanthi Troiamque vi-
detis, quam vestrae fecere manus, melioribus opto auspiciis,
et quae fuerit minus obvia Grais. optimam occasionem
 poeta repperit qua definiret quid sit feliciter vivere.
 feliciter est vivere, inquit, manere otiosum in uno loco 30
 et adversa fortunae ulterius non timere. admiranda con-
 ceptio dictionis; Aeneas enim fortunam suam gravem et

3 *ei ppar* R *mei super* r. 5 *quia* R *quae* r. 6 *in*
Ascanio — 7 *portas* om. ed. 7 *fili mei* R *filium ei* L.
 14 *extraneo* ed. 16 *ab his* LR *et ab h.* edF. | *iuxta* LR
erga ed. 18 *animo* ed. 22 *affectus* R *adfatus* r. 30 *est*
vivere LR *vivere est* edF.

satis adversam felicitati comparat alienae. denique totus
in eo est ut singula cum singulis conferat. felices estis,
inquit, et beatam ducitis vitam quorum infortunia trans-
acta sunt et mala consumpta: proinde vivite, quoniam
5 vobis vitae delectatio et otium superest. nos enim vitam
ducimus miserandam qui trahimur per incerta. vobis pro-
venit quies pleno successu nec ingruit feta periculis navi-
gandi necessitas. vivite qui estis a mea infelicitate discreti
nec mecum quaeritis Italiam, quae tantum recedit quan-
10 tum eam nos insistendo persequimur. non ita posuit arva
retro cedentia, quod vere possibile esset, sed ut exprimeret
eius hominis taedia qui per tot annos tantis laboribus
consumptis nondum inveniebat quo pervenire cogebatur.
effigiem Xanthi Troiamque videtis, quam vestrae fecere
15 manus; habebant enim nomina originalis terrae, quae id-
circo addiderant, ut amissae veritatis adfectum simulato-
rum vocabulorum nuncupatione pensarent. quam vestrae
fecere manus; gratius est enim et dulcius quicquid per
nos fabricatur aut surgit. melioribus opto auspiciis et
20 quae fuerit minus obvia Graeis, ne memoria nominis Troiae
quod adversis fatibus penitus interierat aliquod alterius
Troiae omen simile nasceretur, addidit dicens fecistis
quidem Troiam, sed opto ut melioribus fatibus sit condita
nec habeat aliquando obvios Graecos aut eorum faciem
25 noverit, quod malum facile potuit nasci et accedere con-
stitutae in partibus suspectis. sed hoc obtinuit ne ali-
quando fieret. *si quando Thybrim vicinaque Thybridis arva* 500
intraro gentique meae data moenia cernam: si umquam,

2 *in eo* om. R add. r. 3 *inportunia* R corr. r. 7 *feta*
LR plena ed. 8 *quietis* R *qui estis* r'. 9 *discedit* ed.
10 *potuit* LR *posuit* r'. 13 *co* LR *quo* r ed. 15 *numinum*
LR edI *nomina* r' edF. 19 *surget* R corr. r. 20 *nemo*
nominis LR *ne nominis* r *memor n.* ed. *ne memoria n.* nos (*mo*
ex memoria truncatum in archetypo fuisse videtur ut multa).
21 *quod* LR *quae* ed. | *aliquod* LR *ne al.* ed. 22 *nomen*
LR ed. *omen* nos. 24 *faciem* LR ed. *aciem?* 26 *obtinuit*
LR ed. *optavit* r' nescio an recte. 27 *thebrim* LR.

inquit, Tiberim videre contigerit et agros Italiae ac moenia quae nobis fatorum ratione dicuntur esse decreta. cum dicit si quando, ostendit plus esse in proximitatis desperatione, quoniam superius dixit Italiam sequimur fugientem. *cognatas urbis olim populosque propinquos,* 5
Epiro Hesperiam, quibus idem Dardanus auctor atque idem
 505 *casus, unam faciemus utramque Troiam animis, maneat*
nostros ea cura nepotes: etsi nos, inquit, per longa regio-
num divortia fortuna compellit, tamen animorum potest
esse indivisus adfectus; cum enim uno generis auctore 10
nitamur sintque nostri ad quos speramus nos esse ven-
turos, fiet ut vestra Troia et nostra animorum religione
nectatur. quibus enim in adversis eiusdem casus con-
sortium fuit debent felicitum quoque temporum prosperi-
tate coniungi. maneat nostros ea cura nepotes: nostros 15
studiosius imitari quod viderint nos esse sectatos.

Provehimur pelago vicina Ceraunia iuxta, unde iter
Italiam cursusque brevissimus [undis]: ut, inquit, pelago
provecti sumus hoc est porro vecti, ad eum venimus locum
qui non longo cursu abesset ab Italia. sol ruit interea et 20
montes umbrantur opaci: elapsus fuit dies ex maxima parte.
 510 *sternimur optatae gremio telluris ad undam sortiti remos:*
remis, inquit, ad litus accessimus. passimque in litore
sicco corpora curamus, fessos sopor inrigat artus: in ipso
illo litore reffectis ex cibo corporibus quievimus, mox vero, 25
ut fessos artus solet, somnus tenuit. necdum orbem medium
nox horis acta subibat, haut segnis strato surgit Palinurus
 515 *et omnis explorat ventos atque auribus aera captat, sidera*

1 *tibrim* LR *Thybrim* ed. 3—4 *proximitate desperationis* edF. 5 *cognatasque* ed. 6 *epyro* L. | *hesperiam* LR (scil. *propinquam*) *Hesperia* ed. 7—8 *nostros maneat* ed. corr. ed. post. 8 *regionum* LR *regnorum* ed. 10 *effectus* LR corr. ed. 11 *sintque* — *venturos* om. ed. 17 *unde est iter* contra metrum r. 18 *undis* deest in LR add. ed. 21 *fuit* om. R add. r'. 25 *ille* LR *illo* ed. | *flevimus* LR vel *sedimus* in marg. adnot. r' *sedimus* ed. *quievimus* nos. 27 *horris* LR.

cuncta notat tacito labentia caelo: Arcturum [pluviasque Hyadas geminosque Triones armatum]que auro circumspicit Oriona: officium solliciti peritique et diligentis gubernatoris expressit. quod enim pertinebat ad eius curam,
 5 *evigilavit competenti tempore, quod ad peritiam, sidera omnia inspexit, quod vero ad diligentiam, exploravit universa. Triones: quidam volunt quasi Vergilius de nomine ipso aliquid detraxerit, cum hoc solo nomine vocitentur signumque habeant ex numero stellarum additum nomini.*
 10 *sive igitur dicamus Triones sive Septentriones, eo redigitur res, ut utrumque sit integrum. postquam cuncta videt caelo constare sereno, dat clarum e puppi signum, nos castra movemus, hoc est navigia. temptamusque viam:* 520
 primo enim quibusdam temptamenti initium sumitur na-
 15 *vigandi, ut naves in altum producantur. et velorum pandimus alas: velorum, inquit, spatia et angulos aperimus. usurpatum est, ut alae dicantur velorum quibus volari possit in pelago. inde est quod alio loco (124) ait „linquimus Ortygiae portus pelagoque volamus“. iamque*
 20 *rubescebat stellis aurora fugatis, cum procul obscuros collis humilemque videmus Italiam, non quia natura sua humilis erat atque depressa, sed quia etiam illa quae alta sunt, cum navigantibus longe apparuerint, esse videntur humilia. Italiam primus conclamat Achates, Italiam laeto socii cla-*
 25 *more salutant: gratulabantur se repperisse Italiam, quam per tot annos quaesitam invenire nequiverant. tum pater* 525
Anchises magnum cratera corona induit inplevitque mero divosque vocavit stans celsa in puppi: ob id, inquit, quod visa esset Italia, pater meus diis vota solvebat. dii maris

1 *pluviasque* — 2 *armatum* om. LR. 2 *arcturumque*
 scripserunt LR corr. ed. 9 *numini* LR ed. 12 *e* om.
 ed. 17 *volare* LR corr. ed. 21 *quia* R qua L.
 24 *Italiam* bis ed. alterum del. ed. post. 28 *in vota vo-*
cavit LR edI *in vota* del. edF nec sequitur ex interpreta-
 tione ut Don. legerit quod versus respuit, potuit *vota solvebat*
 propter *magnum cratera* etc. scribere: spuria verba ex 7, 471
 irrepserunt.

et terrae tempestatumque potentes: dii maris, dii terrae, dii tempestatum potentes. ferte viam vento facilem et spirate secundi, hoc est viam facilem praebete per maria et favorem vestrum temperato flatuum suffragio commo-
 530 *date. ecce accedit petitionis fructus. crebrescunt, inquit, optatae aerae: naturali more dixit; aera enim nascitur, cum primum exoritur lux, quam supra induxit nascentem, quo accedente crebrescit ventus. portusque patescit iam propior templumque apparet in arce Minervae: in arce, ait, hoc est in altitudine templum Minervae apparet. 10 vela legunt socii: hoc verbum nautis est familiare; nam funes et vela cum colligunt vel aliqua loca transeunt, legere appellant. et proras ad litora torquent: arrepta enim statione fida oportunum fuit descendere refectionis causa. descriptio portus qui venientibus occurrerat: portus 15 ab euro fluctu curvatus in arcum, obiectae salsa spumant*
 535 *aspargine cautes, ipse latet, gemino demittunt brachia muro turriti scopuli refugitque ab litore templum: portum ipsum non humana industria, sed natura procuraverat; nam ab oriente sole, qua maris fluctibus infestari potuit, magnas 20 obiecerat cautes, quae violentiam maris exceptis fluctibus frangerent. spuma tantum apparebat, quae, cum nullius esset virtutis, nocere non poterat. ipse, inquit, portus latet, hoc est cum saeviunt fluctus, cum procellae universa perturbant, ipse nescit quid agatur in pelago. sic enim 25 eius est situs, ut venti illum quamvis validi reperire non*

1—2 post lemma *dii* — *potentes* atramento scriptum *dii maris dii terrae dii tempestatumque potentes* rubro colore lemmatis instar scripsit L eadem praebet R om. ed.: interpretatio est Donati more suo *dii* ter accipiendum esse docentis, sed quae ex lemmate inepte repetitum delevi. 13 *vela legunt socii* lemmati praefixit ed. deest in LR. 14 *scendere* LR *ascendere* r' *descendere* ed. cf. 10, 283. 15 *sequitur* ante *descriptio* interpol. ed. *fit* malim. 16 *euro* LR *eoo* r ed. 17 *aspergine* ed. 18 *ab* LR *a* ed. (et infra). 20—21 *magna subiecerat* LR *magnae se subiecerant* r' *magnas natura subiecerat* ed. *magnas obiecerat* nos. 23 *portus* om. ed. 24 *comsaeviunt* R corr. r. 26 *validis* R corr. r.

possint. procurat eius tranquillitatem altitudo saxorum, quae in modum brachiorum utrimque proiecta contra procillas et turbines quasi adversus hostis murum praestant. refugitque ab litore templum: constitutis in portu
 5 eodem templum non apparet; obsistentibus enim scopulis in immensum ductis videri non potest. *quattuor hic, primum omen, equos in gramine vidi tondentis campum late:* speciosum dictionis genus; non enim dixit vidi equos in campo latissimo gramen tondentis, sed vidi, inquit, equos
 10 in gramine tondentis campum latissimum, et cum non dicit quibus aliis herbis pascerentur, ostendit sola illic gramina fuisse. *candore nivali:* ecce in equis quod omnia quattuor fuerant et coloris nivei, constituti in magna alimoniae substantia et lata in ubertate camporum. *at*
 15 *pater Anchises bellum, o terra hospita, portas, bello ar-* 540 *mantur equi, bellum haec armenta minantur:* pater, ait, meus Anchises fiducia scientiae suae mox pronuntiavit equorum visum bella portendere hac coniectura, quod equis eatur ad bellum. confirmatio adsertionis ipsius fuit
 20 et plenissima pronuntiatio qua additur bellum, o terra hospita, portas, bello armantur equi, bellum haec armenta minantur. ridicule hic quidam coniciunt quod Anchises exemplo equi ductus per quem periit imperium Troiae pronuntiaverit equos istos bellum significare. sed falsum
 25 est; idem quippe iudicium suum ex interiore scientia prolatum sequenti et contraria disputatione dissolvit dicendo *sed tamen idem olim curru succedere sueti quadrupes et frena iugo concordia ferre:* nonnumquam solet, inquit, hoc animalium genus et ad currum iungi et iuga

2 *proiectae* LR ed. 4 *rugitique* R corr. r. 6 *in* LR et *in* r'. | *ducitis* R corr. r. 7 *in* om. R add. r. | *tundentis* (et infra) LR. | *latesimum* LR (ex interpr. irrepsit) *latissimum* deinde *late* corr. r'. 12 *omnia* LR *omnes* r ed. (potest *omnia* pro *omnino* posuisse ad exemplum Vergilii 4, 558). 13 *coloris nivei* LR corr. r' *colore niveo* edF. 14 *at* LR et ed. et optimi Verg. libri. 20 *qua* LR *quod* ed. 27 *fidem* L // *idem* cum ras. R. | *succidere* LR.

portare et frena concorditer ferre: quo genere reductus in aliam partem *spes et pacis ait*. quomodo, inquit, significant bellum pacem quoque significare possunt. dixit quemadmodum valeant etiam spem pacis ostendere, quoniam signa pacis sunt quae de numero, de curru et de frenis ostendit, pronuntiatione tamen duplici atque diversa utramque fecit incertam. *tum numina sancta precamur Palladis armisonae, quae prima accepit ovantis*: accedebat his omnibus signis demonstrantibus per coniecturas bellum quod templum armatae Palladis occurrerat, quae merito rogabatur ut prosperum faceret, si quid forte imminere possit adversi, et ovantis dimitteret quos ovantis exceperat. ⁵⁴⁵ *et capita ante aras Phrygio velamur amictu*: rogabamus, inquit, velatis capitibus ante aras more patrio stantes. ante aras dixit, ut ostenderet non solas preces fuisse verum etiam munera. aras dixit fuisse in navi, quae non erant, ut ostenderet aram dici posse ubicumque sacrificatur. *praeceptisque Heleni, dederat quae maxima, rite Iunoni Argivae iussos adolemus honores*: memores ait praeceptorum Heleni, quae maxime curanda et semper retinenda mandaverat. Iunoni Argivae, hoc est quae apud Graecos praecipue colebatur vel Graecis favebat. iussos: ostendit necessitatem faciendi fuisse, non voluntatem.

Haut mora, continuo perfectis ordine votis cornua velatarum obvertimus antemnarum: perfecto, ait, votorum ordine submota omni mora obvertimus velatas antemnas, ut cursum navibus mutaremus. velatas antemnas dixit quae tenerent vela. dicit causam propter quam hoc fecerunt: ⁵⁵⁰ *Graiuenumque domos suspectaque linquimus arva*.

1 *seductus* ed. 2 *spes et LR sp. est r'* (et confirmant quoque et etiam in interpr.). 5 *numero LR munere?*
 8 *accedebat LR om. ed.* 13 *aram LR ed., sed in interpr.*
aras, quare correxi. | *vela R velamur r' velamus r''.* | *amictui R corr. r'.* 16 *aras LR quoque inepte add. ed.* 19 *ad-
 holemus LR.* 22 *iussos LR adolemus honores et hoc dicendo
 quaere in marg. adnot. r': nihil desideratur.* 24 *velatamurum
 LR corr. r.*

quae enim suspecta sunt dimitti debent quam videri. iam
 nomina locorum exequitur quae transierunt vel quae eva-
 serunt. *hinc sinus Herculei, si vera est fama, Tarenti*
cernitur, attollit se diva Lacinia contra Caulonisque arces
 5 *et navifragum Scylaceum, tum procul e fluctu Trinacria*
cernitur Aetna et gemitum ingentem pelagi pulsataque saxa 555
audimus longe fractasque ad litora voces exultantque vada
atque aestu miscentur harenae: more suo multa superflua
 descripsit, ut ad eum locum veniret qui fuerat necessarius.
 10 debuit enim partis Charybdis tangere, ut responsorum
 Heleni fides aperte ostenderetur. hanc primus Anchises
 intellexit; ipse enim dixit *nimirum hic illa Charybdis, hos*
Helenu scopulos, haec saxa horrenda canebat. parum fuit
 loca intellexisse, nuntiasse etiam, dat quoque in praesenti
 15 consilium, ut evadi potuisset, dicens *cripите, o socii, pa-* 560
riterque insurgite remis. socios non frustra appellavit; in
 communi enim periculo omnibus fuerat laborandum, ne
 simul omnis sorberet Charybdis, quasi diceret pro vobis
 facietis, quod periculorum praesentium participes estis.
 20 *haut minus ac iussi faciunt:* confestim, ut iussi sunt,
 fecerunt, quippe adversus praesentem et maximam vim
 celeres et maximi omnium conatus fuerant necessarii
 quorum periculum fuit. *primusque rudentem contorsit lae-*
vas proram Palinurus ad undas. laevam cuncta cohors
 25 *remis ventisque petivit:* Palinurus in hac causa, quem ob-
 servabant universi, si periculum vitare potuisset, consilium
 primus arripuit ut ad laevam niteretur: hunc imitabantur
 ceteri, iuvabat et ventus; sed nihil profuit pervenisse,
 nisi quod adparati venerunt ad resistendum, tamen ob-

1 *quam inde* LR *quam retineri r' quam videri* nos om. ed.

4 *sedit ualacinia* R corr. r'. | *coloniaeque* LR *auloniaeque* r'.

7 *ad litora* LR edI *in littore* edF. 11 *fides* L *fidem*

R ed. | *ostenderetur* R *ostenderet* L ed. | *ante hanc* nescio an

lemma *et pater Anchises exciderit.* 18 *quodsi* LR edI *quasi*

r edF. 19 *quod* LR *qui* ed. 24 *cuncta* om. LR. 26 *uni-*

versi periculum LR *qui* interpos. ed. *si* nos. 29 *nisi qui*

LR ed. *nisi quod* nos *nisi quia* O.

tinuit malum quod navigia implicabat. *tollimur in caelum*
 565 *curvato gurgite et idem subducta ad manis imos desedimus*
unda: descriptionem fecit Charybdis secundum Heleni den-
 nuntiationem; factis primo quippe verticibus pelagi cum
 ipsis navibus ad caelum exaestuans unda pervenit, dehinc 5
 remeans in altitudinem demersam revocatas adduxit. *ter*
scopuli clamorem inter cava saxa dedere, ter spumam eli-
sam et rorantia vidimus astra: tale fuerat malum, ut hoc
 constet non semel valuisse, sed saepius, tantaque eius
 fuerat vis, ut sereno caelo astra videremus in nubibus 10
 rorantia, dum ad plenum redirent undae quas ructaverat
 Charybdis. *interea fessos ventus cum sole reliquit, ignari-*
que viae Cyclopum adlabimur oris: post periculum Cha-
 rymbdis delati, inquit, sumus ad monstra et, quia dici
 potuit cur tendebatis ad haec loca quae salutis vestrae 15
 potuerunt esse contraria? ipse ultro usus excusatione est
 praetendens locorum et viarum ignorationem et tenebra-
 rum noctis

570 Huius describitur situs: *portus ab accessu ventorum*
inmotus et ingens ipse, sed horrificis iuxta tonat Aetna 20
ruinis interdumque atram prorumpit ad aethera nubem
turbine fumantem piceo et candente favilla attollitque globos
 575 *flammarum et sidera lambit, interdum scopulos avulsaque*
viscera montis erigit eructans liquefactaque saxa sub auras
cum gemitu glomerat fundoque exaestuat imo. dum vult 25
 praedicti portus bona malaque narrare, habuit occasionem
 ut Aetnae quoque flammam, ruinas, motus horrendos ac
 sonitus et eructationes fumosi incendii describeret. *fama*
est Enccladi semitistum fulmine corpus urgeri mole hac

2 *manissimam* LR. | *desedimus* L *desedemus* R *descendi-*
mus ed. 6 *revocatos* ed. 9 *constet et* LR ed. *et delevi*.
 10 *visui* LR *vis ut* ed. 11 *rorantiad* LR *rorantia ut ad* r ed.
 r. *dum ad nos*. 17 *tenebras* ed. post. 18 *post noctis lacu-*
nam signavi (post *ignorationem* asteriscum posuit ed. del. ed.
 post.), quia excidisse patet et unde *tenebrarum noctis* pendeat
 et quo *huius* referatur. 21 *ruimus* R *ruinis* r. 24 *auras*
 R corr. r. 29 *semitistum* LR: uncialis litterae u (u) forma

ingentemque insuper Aetnam inpositam ruptis flammam expi- 580
rare caminis, et fessum quotiens mutet latus, intremere omnem
murmure Trinacriam et caelum subtexere fumo: eiusdem
 Aetnae etiam originem et casus volens poeta subnectere,
 5 quoniam incerto auctore prolata videbantur perindeque erant
 fabulosa atque incredibilia, fama est, inquit, ne in rebus
 incertis et fortassis impossibilibus ipse se quasi certum
 auctorem constitueret. inserit iam ipsam fabulam non
 se auctore, ut dictum est, sed fama vulgatam. Enceladum,
 10 inquit, Gigantem ferunt pro sacrilegio quod adversum deos
 cum ceteris Gigantibus admiserat semiustum fulmine Iovis
 ingentis Aetnae molibus esse subiectum perindeque mon-
 tem ipsum ignem ructare fulminis poena, facere autem
 motum terrae, cum idem Enceladus conversus in aliud
 15 latus alterius voluerit vice adfectas viris et tolerandi
 substantiam reparare. *noctem illam tecti silvis inmania*
monstra perferimus nec quae sonitum dei causa videmus.
nam neque crant astrorum ignes nec lucidus aethra sidera 585
polus, obscuro sed nubila caelo et lunam in nimbo nox in-
 20 *tempesta tenebat: faciebant, inquit, nobis horrorem sonitus*
 silvae, nox nubila nullo solacio vel lunae vel siderum;
 omnia quippe nubes obtexerant.

Postera iamque dies primo surgebat eoa umentemque
aurora polo dimoverat umbram, cum subito e silvis macie 590
 25 *confecta suprema ignoti nova forma viri miserandaque cultu*
procedit supplexque manus ad litora tendit. mox, ait, ut
 lux coepit exoriri, emersit ex silvis ignoti nova forma viri.
 non hoc est nova forma quod est ignoti; nova enim forma

in archetypo occasionem erroris dedisse videtur (inde tibi pro
 ubi 5, 795) *semiustum* r *semustum* ed.

2 *mutat* ed. 4 *casus* LR *causas* edF. 8 *insetetiam*
 LR *insetit iam* r *insetit etiam* ed. 9 *auctorem* LR corr. r ed.

10 *fecerunt* L *infecerunt* R *interfecerunt* r *finxerunt* ed. *ferunt*
 nos. 11 *semiustum* LR *semustum* ed. | *flumine* LR corr. r.

14 *votum* LR *voto* r corr. ed. | *effectus* LR *effetas* r edF *ad-*
fectas nos. 16 *substantia superare* ed. s. *superari* ed. post.

17 *vidimus* LR. 18 *castrorum* ed. | *sideria* LR. 19 *in*
 om. ed. 23 *euo* LR. 27 *e sylvis* ed.

ad ea pertinet quae infra de cultu eius et sordibus specialiter posuit, ignoti autem quem revera nescissent. miserandaque cultu: et hoc ad generalitatem pertinet; quam inferius aperit describens tegumen eius et barbam. supplexque manus ad litora tendit: gestu corporis et manibus ostendens quid rogaret, quia vox eius audiri non poterat ipso in litore posito et nobis in navibus constitutis. *respicimus*: ideo respicimus posuit, quia non audiebatur vox rogantis. *dira inluvies*: non respicimus dira inluvies, sed separatim pronuntiandum est et absolute intellegendum, ut sit quod respeximus dira inluvies fuit. non suffecerat nominasse inluviem, ait et dira. *inmissaque barba*: inmissa hoc est ultra modum grandis. *consertum tegumen spinis*: non illum texerat tegumen more hominum sutum, sed habuit concinnatum spinis: non enim in talibus locis acus habuit aut fila aut fuit species integra quae honesto genere iungeretur. spinis ergo frustra pannorum continentibus consortum illius fuerat tegumen. *at cetera Graius*: locutionis genus est quod est (1, 320) „nuda genu“. in ceteris, inquit, Graius apparebat; nam superioribus hostibus ita consimilia in illo fuerant omnia, ut quivis intellegere posset hominem Graecum. *et quondam patriis ad Troiam missus in armis*: apparebat eum ex iis esse qui ex partibus Graeciae ad expugnandam venerant Troiam. quam gratum fuit Troianis, ut talem videbant inimicum suum! *isque ubi Dardanios habitus et Troia vidit arma procul, paulum aspectu conterritus haesit continuitque gradum, mox sese ad litora praeceps cum fletu precibusque tulit*: ex eo, inquit, magis intelleximus unum fuisse de hostibus et ex

2 autem LR vero ed. 4 tegumenta ed. 11 suffecit ed.
 12—13 barba inmissa om. R. 13 tegmen ed. 14 ille ed.
 16 aquas R corr. r acum ed. 17 frustra R corr. r.
 18 ad R at deinde et r. 19 locus LR genus edF. | quod LR quale edF. 20 sordibus LR ed. hostibus nos (ut 597).
 23 exisse LR ex iis esse ed. ex partibus Graeciae post exisse transponi vult r. 24 venerant L venerat R (hinc coniectura quam protulit r excusatur). 25 videbant LR -rent ed., sed ut temporale est. 26 hisque LR isque r.

eo prior nostra firmata suspicio est, quia, cum nos Troiano cultu et armorum indicio cognovisset, territus conscientia substitit paululum. sed, ubi metum eius necessitas vicit, mox sese ad litora praeceps cum fletu precibusque tulit. 5 praeceps hoc est ultra modum festinans et nihil metuens, ne desiderium eius cursus navium praeveniret. cum fletu precibusque se tulit ad litora atque haec, cum rogaret, dixit: *per sidera testor, per superos atque hoc caeli spirabile lumen, tollite me, Teuceri, quascumque abducite terras.* 600
 10 cum longe esset, gestu corporis se supplicem demonstravit, at vero, ubi ad litus pervenit, addidit preces et lacrimas, quando videri poterat et audiri. *hoc sat erit:* abundabit, inquit, mihi ad solacium, si cum hominibus fuero. *scio me Danais e classibus unum et bello Iliacos fateor petiisse* 605
 15 *penatis, pro quo, si sceleris tanta est iniuria nostri, spargite me in fluctus vastoque inmergite ponto. si pereo, hominum manibus periisse iuvabit:* ultro confessus est originem suam neque hostem se esse negavit et propter sacrilegium quod in deos penatis admiserat iudicium de 20 se habuit omnibus poenis dignum se esse confirmans. fecit hoc, non quo vere mori vellet, sed ut confitendo indulgentiam mereretur et viveret. addidit spargite me in fluctus, in partis scilicet divisum, quod facile fieri potuit ex occasione loci, sed ne fieret, crudelitas facti 25 descripta est. conclusit, hanc quasi revera libenter quaereret mortem, et ait vastoque inmergite ponto, id est si pereo, hominum manibus periisse iuvabit. ecce ubi prodidit quia vivere magis maluit quam occidi. si pereo enim dixit, non cum periero. si pereo cum dicit, et 30 discriminis sui exitum facit incertum et ostendit se duci

1 *suspicio est* LR *suspicione* edI *suspicio* edF. 3 *subsistit* LR *substitit* r ed., quod recipiendum putavi. 6 *praeveniret* L in R *abrasum* add. in marg. r'. 17 *manum manus* LR *manibus* r'. 18 *atque* LR ed. *neque nos.* | *negavit* LR *non n.* r ed. 21 *quo* LR *quod* ed. | *confidendo* R corr. r'. 22 *meretur* R corr. r'. 24 *sed* om. R add. r'. 28 *magis* om. ed. 29 *non cum* L *nam c.* R corr. r' = L.

spe quod inpetrare misericordiam posset. hominum mani-
 bus periisse iuvabit: feram, inquit, mecum solacium mo-
 riens, quod non ferarum morsibus, sed hominum manibus
 perire commerui. *dixerat et genua amplexus genibusque*
volutans haerebat: non solum fletibus ac voce verum ⁵
 etiam obsequiis corporis extorquebat salutis beneficium;
 genibus enim nitebatur per terram et genua reti-
 nebat amplexibus. *qui sit fari, quo sanguine cretus hor-*
tamur, quae deinde agitet fortuna fateri: tria quaesita sunt,
 nomen eius, quibus esset prolatus parentibus quaeve esset ¹⁰
 eius fortuna. haec ut fateretur hortamenta nostra non
 deerant. fari et fateri uno loco posuit, quod non pro
 uno atque eodem Vergilius intellegi voluit. fari est enim
 simpliciter aliquid referre, fateri autem ex necessitate
 quae secreto conteguntur publicare. loqui ergo debuit ut ¹⁵
⁶¹⁰ *supplex, et confiteri qui tot scelerum fuerat reus. ipse*
pater dextram Anchises haut multa moratus dat iuveni
atque animum praesenti pignore firmat: hortamentis ait
 nostris pater meus robur adiecit porrigendo ei dexteram
 suam, quod quia fuit benivolentiae, dubitantis animus ac ²⁰
 paventis firmatus est et securus effectus. denique sequitur
ille haec deposita tandem formidine fatur. quid facit reiecta
 formidine superioris momenti? coepit his verbis ad pro-
 posita respondere: *sum patria ex Ithaca, comes infelicis*
Ulixi, nomen Achaemenides, ecce dixit qui sit, Ithacus ²⁵
 sum, inquit, Ulixis quoque comes et Achaemenides vocor.
 dicit dehinc quo sanguine cretus et quod unus esset ex
⁶¹⁵ *hostibus: Troiam genitore Adamasto paupere (mansissetque*
utinam fortuna!) profectus. quantum ad sanguinis rationem
 pertinet, patre, inquit, Adamasto natus sum paupere, pro- ³⁰
 fectus autem ad Troiam comes infelicis Ulixi; atque

4 *commeruit* LR -*ru* r -*ritus* sum ed. 5 *habebat* LR.

6 *corporeis* ed. 7 post *genua* spatium septem fere litterarum
 vacat in L, fortasse *nostra* excidit. 11 *eius* om. R add. r' = L.

22 for LR *formidine* r. | *quid facio reiecta* LR *qui reiecta* r
quid faceret r. ed. *quid facit* r. nos. 24 *comis* LR corr. r. |
infelicis om. LR add. r. 25 *nomine* ed. 27 *deinde* ed.

utinam mansisset fortuna, quia dicturus est se metu sociorum relictum in illis terris Ulixis comitem esse desisse. incipit dicere quae illum agitet fortuna: *hic me, dum trepidi crudelia limina linquunt, inmemores socii vasto*
 5 *Cyclopis in antro deseruere*, ut ostenderet non odio interveniente relictum se illic esse, sed metu periculi evidentis, in quo quisque sibi potius consulebat quam alteri. *domus sanie dapibusque cruentis intus opaca, ingens, ipse arduus altaque pulsat sidera (dii, talem terris avertite pestem!) nec* 620
 10 *visu facilis*, inquit, *nec dictu adfabilis ulli, visceribus miserorum et sanguine vescitur atro*. dixit haec, dicit unde eadem ipsa scire potuit, proinde descripsit Cyclopis magnitudinem ac feritatem, antrum autem conveniens habitatoris formae et quod praedas maximas capere potuisset,
 15 se autem relictum a sociis, cum fugerent, dicit. simul etiam monstrat crudelitatem beluae probatam suorum exemplo ac nece: *vidi egomet, duo de numero cum corpora nostro prensa manu magna medio resupinus in antro frangeret ad saxum sanieque aspersa natarent limina, vidi* 625
 20 *atro cum membra fluentia tabo manderet et trepidi tremarent sub dentibus artus*. rapuerat, inquit, Cyclops de nobis duos, horum poenam spectavi oculis meis, cum utrumque una manu comprehensum resupinus fortius saxo inlideret. utrumque igitur sustulit coniectumque in aspersas cautes
 25 per frustra comminuit: horror omnis et inmanitas videbatur, antrum omne sanie taboque respersum, limina ipsa corrupto cruore natantia. ipse autem semineces artus mandebat dentibus et adhuc membra trementia transvorabat.

2 *se esse* LR ed. *se delevi*. 7 *sub potius* LR *sibi p. r* ed.
 10 *inquit* LR om. ed. 11 *antro* LR *atro r* ed. | *dixit haec* om. ed. | *dicit unde* LR *dixit u. r'*. 13—14 *habitatores formae* LR corr. r *habitatori immani* ed. 17 *ac nece* LR *Aeneae* ed. 18 *praehensa* LR. | *melio* LR *medio r*. 19 *respersa* LR, sed infra *aspersa*, sic r". 20 *trepidum* LR (et infra *tepidum* r).
 22 *expectavi* LR corr. r ed. 24 *at numquam* LR *ut utrumque* edF *utrumque* nos: quaere in marg. r'. 25 *frustra* LR ed. 27 *natanti* LR corr. r ed. 28 *transvorabat* LR corr. ed.

horum versuum sensus ordinatur sic: cum duo corpora de numero nostro presa manu magna resupinus in antro ad saxum frangeret et trepidi tremerent sub dentibus artus ac manderet membra tabo fluentia sanieque aspersa natarent limina, vidi egomet. vidi, quod semel dixit, itemque 5 cum ad omnia pertinent, ut sit vidi, cum duo corpora de numero nostro manu magna resupinus in antro ad saxum frangeret, vidi, cum trepidi tremerent sub dentibus artus, vidi, cum manderet membra tabo fluentia, vidi, cum sanie aspersa natarent limina. *haut inpune quidem*: sed hoc 10 factum non ei cessit. *haut inpune quidem nec talia passus Ulixes*: Ulixes, inquit, talia inulta remanere non passus est. *oblitusve sui est Ithacus discrimine tanto*: omnis quidem nos, ait, dirum illud turbavit exemplum, Ulixes solus natura callidus, usu et ingenio vehementer instructus 15 tantae crudelitatis visu territus non est neque oblitus est 630 sui hoc est non perdidit industriam solitam. *nam simul expletus dapibus vinoque sepultus cervicem inflexam posuit iacuitque per antrum inmensum, saniem eructans et frustra cruento per somnum commixta mero*: signa omnia fuerunt 20 beluae iacentis occasionem praebentis ad ultionem in se perficiendam; prostratus enim per antrum ac resolutus fuerat omnibus membris, cervice inflexa hoc est capite inclinato et cervicis officio deficiente, eiectam ructabat saniem et frustra quae voraverat reiectabat. *nos magna 25 635 precati numina sortitique vices una undique circum fundimur et telo lumen tenebramus acuto ingens, quod torva solum sub fronte latebat [Argolici clipei aut Phoebaeae lampadis instar]*: dederat Ulixes consilium ut uno oculo,

2 presa L presa R r = L pressa ed. 4 mandere LR
 corr. r ed. 5—6 itemque cum om. ed. 6 ad om. R add. r'. |
 pertinet ed. 10 sed LR nam ed. 12 inulta L multa R
 corr. r = L post est transpos. ed. | non om. R add. r' = L.
 15 calidus R corr. r. 19 frustra R corr. r. 20 quaerunt
 LR quae erant ed. fuerunt nos cf. 8, 11. 55. 21 praebentia
 ed. 24 eiecto LR edI -tam edF; an eiecta — sanie? 25 frustra
 R corr. r. 26 mundique R corr. r. 28 Argolici — 29 instar
 deest in LR, sed explicatur.

quem solum sub torva fronte latentem habuit, caecaretur: periculosum fuit quamvis dormientem, quamvis sepultum vino adgredi violenter, precati, inquit, deos, accessimus simul undique circumfusi adpetentes eas corporis eius
 5 partis quas sumpseramus de sorte, quoniam non unum aut simile esse periculum potuit, si adversa cessissent, aliud fuit eorum qui caput tenerent aut manus, aliud eorum qui ceteras inpetebant membrorum partis. hoc facto tenebravimus eius lumen telo acuto. quod ait acuto
 10 telo tenebravimus, celeritatem facti voluit demonstrare; in hoc enim consilii consistebat effectus, ne mora facientium et dolor vulneris quamvis graviter dormientem excitaret. hoc loco nonnulli terebramus tradunt, sed, cum terebratio habeat moram, quae fuit inimica facientibus,
 15 melius est ut telo acuto uno iactu videatur esse caecatus. quod autem ait sub fronte latebat quod ingens fuisse dicebatur, usque adeo ut orbi lunae vel solis aequari potuisset, faciebant rugae torvae frontis et ingentes capitis comae. *et tandem lacti sociorum ulciscimur umbras*: †ne
 20 quidem hic expressit perfectam ultionem. *sed fugite, o miseri, fugite atque ab litore funem rumpite*: dicit causam 640 persuasionis suae, ne aestimarent caecato illo nihil ultra esse metuendum; commorantibus et aliis Cyclopiibus in illo loco non posset abesse formido. quod iteravit fugite,
 25 ostendit moram fugae non esse faciendam addens funis ab litore praecidendos, quod mature fieri potuit, quam solvendos cum mora. subiecit causam propter quam ce-
 rem suadebat abscessum: *nam qualis quantusque cavo Poly-*

6 *posuit* R *potuit* r. 8 *inpetiebant* LR *impetebant* r *impertiebant* ed. 10 *celeritate* L. 11 *facientium* ed. 13 *terebramus* LR. 15 *iectu* LR *ictu* r ed. *iactu* nos cf. 663.

19—20 *nequidem hic* LR quod r adnotavit legi non potest *nec quidem hic* ed. fortasse *ne quid omitteret*, sed crucem adponere malui quam incerta ponere. 22 *aestimare* LR *aestimari* r (nescio quid sibi velit) *aestimarent* ed. 23 *et* LR *enim* edF.

25 *os///tendit* cum rasura duarum litterarum L *ostd ostendit* R. 26 *mature* R *-rae* L *-rius* ed. 27 *solvendos* LR *-do* ed.

*phemus in antro lanigeras claudit pecudes atque ubera
 pressat, centum alii curva haec habitant ad litora vulgo
 infandi Cyclopes et altis montibus errant. duxit a numero
 maiorem metum; quanta enim facerent centum, quando
 unus in Graecos tanta commiserat? nam qualis quan- 5
 tusque: qualis pertinet ad feritatem animi, quantus ad
 magnitudinem corporis, ut ex uno quem iam descriperat
 intellegeretur talis esse ceteros. quapropter prospiciendum
 caute, ne, cum Graeci accepto suorum luctu vix unum
 evasissent, accideret Troianis inevitabile malum, si veni- 10
 645 rent omnes aut plurimi. *tertia iam lunae se cornua
 lumine complent, cum vitam in silvis, inter deserta ferarum
 lustra domusque traho vastosque ab rupe Cyclopas prospicio
 sonitumque pedum vocemque tremisco: constitutus in soli-
 tudine inter deserta ferarum cubilia ac domos, cum ratio- 15
 nem dierum vel mensium nosse nequisset, possibilem exilii
 sui praestitit rationem. tres, inquit, lunae transactae sunt,
 ex quo in his demoror terris. potuit quaeri quomodo
 Cyclopas evasisset: inter lustra, inquit, ferarum et domus
 latui periculose. consulte fecit; quando enim occurreret 20
 occasio alia, quando per tris mensis sola Troianorum po-
 tuit reperiri? lustra sunt quae faciunt ferae inter sentis
 et illic cubant, domus vero quas infodiunt altius. item
 quaeri potuit unde illos nosset esse quam plurimos: de
 rupe, ait, eos vidi. item tribus mensibus unde victum 25
 habuisset indicavit, quia et hoc potuit quaeri, *victum,*
 650 *inquit, infelicem, baccas lapidosaque corna dant rami, et
 vulsis pascunt radicibus herbae.* omnibus respondit quae
 ei constabat esse proposita et quae sequentibus interro-
 gationibus quaeri potuerunt; dictum est enim „qui sit fari, 30
 quo sanguine cretus, quae deinde agitet fortuna“. dicit
 nunc quo consilio emersisset, ut Graecus se Troianis**

3 atque et LR et nos atque ed. 4 ei R enim r = L.
 9 graegi L gregi R rege r. | unum LR uno incolumi ed. 13 do-
 mosque ed. 14 pedem LR corr. r. 20 consulte — 22 reperiri
 non suo loco positum videtur, infra post *hostibus suis* rectius
 se haberet. 30 qui LR quid ed. 31 agiet LR corr. r.

offerret, sine dubio hostis hostibus suis. *omnia conlustrans hanc primum ad litora classem conspexi venientem, huic me, quaecumque fuisset, addixi: satis est gentem effugisse nefandam. vos animam hanc potius quocumque absumite leto.*

5 cum omnia, inquit, attenderem evadendi auxilium quaerens, solam istam classem huius regionis litora tetigisse conspexi, quae semper propter inevitabile Cycloperum malum omnes fugerunt. et quia nullam sperabam dehinc proventuram occasionem, addixi me non considerans quae esset.
10 quid enim metuerem homines Cycloperum manibus aut ferarum saevitia quolibet tempore periturus, existimans melius esse, si hominum manibus interirem? quia igitur hoc consilio ad vos veni, qua vultis me poena consumite.

Vix ea fatus erat, summo cum monte videmus ipsum 655

15 *inter pecudes vasta se mole moventem pastorem Polyphemum:* statim, inquit, ut Achaemenides relationis suae verba conclusit, ecce ipse nobis Polyphemus apparuit agens in montibus pecora et ad nota litora faciens gressus. exponendum fuit quomodo potuit venire caecatus. noverat
20 haec, inquit, antequam lumen amisisset, denique sic posuit *et litora nota petentem. monstrum horrendum, informe, ingens:* vidimus monstrum in quo errans natura non tenuit temperamentum; nam fuit horrendum et formae ingentis. *cui lumen ademptum, trunca manum pinus regit*
25 *et vestigia firmit:* huius gressus trunca pinus regebat abscisa atque amputatis ramis, hoc est arbor pini ei pro baculo fuit, quae posset informe hominis caeci corpus ingenti fortitudine regere ac sustinere. *lanigerae comi-* 660
tantur oves, ea sola voluptas solamenque mali: voluptatem
30 ex animalibus habuit, cum videret, caecatus vero pecorum

2 *prim* LR *primum* r *partem* ed. 4 *quoque* R *quocumque* r. 5 *auxiumque* R *auxilium* r. 6 *tetigisset* R corr. r.
7 *quae* LR *quod* ed. 8 *fugierunt* LR ed. *fugerant* r *fugerunt* ed. post. 11 *periturus* LR *periturus* r ed. 12 *igitur* om. ed.
22 *erans* LR *errans* cum *quae* in marg. r' om. ed.
24 *manum* LR confirmatur interpretatione. 26 *abscissa* ed.
27 *in forma* LR ed. *informe* r'.

suorum commodo orbitatem proprii luminis solabatur. *postquam altos tetigit fluctus et ad aequora venit*: postquam transiit undas litoris et in altum provectus est, *luminis effossi fluidum lavit inde cruorem*: abluit sanguinem qui fluebat ex oculo eius, quem constabat effossum. 5
 ecce vis iacti! cum Achaemenides exposuisset tertium se illic mensem exegisse, inflicta iam dudum caecitas nova putabatur, cum adhuc funderet sanguinem: hunc, ut dictum est, lavabat. *dentibus infrendens gemitu*: frustra enim irascuntur caeci, quia, dum non vident, se ulcisci non 10
 665 possunt. *graditurque per aequor iam medium necdum fluctus latera ardua tinxit*: mira monstri descriptio et inmensae proceritatis expressio. ambulabat, inquit, in medio mari, quasi graderetur in terra, neque ad eius latera profundi maris unda pervenerat. *nos procul inde fugam 15*
trepidi celerare: praesens, inquit, periculum vitare cupientes fugae dabamus instantiam competentem. *recepto supplice sic merito*: liberari enim meruit qui nos propria instructione servavit. *tacitique incidere funem, vertimus et proni certantibus aequora remis*: cum videremus evidens malum, 20
 taciti funem incidimus et verso remis pelago in altum coepimus taciti navigia flectere. taciti, cessante scilicet remorum strepitu et cantilena nautarum, sine qua remis operari non possunt. *sensit*: hoc ipsum quia non videbat, aurium suspicione collegit quod silentio gerebatur *et ad 25*
sonitum vocis vestigia torsit, quia silentio licet adhibito non potuit in totum vacua esse omni strepitu navigatio.
 670 sensit, inquit, et ad sonitum vocis vestigia torsit. *verum ubi nulla datur dextra adfectare potestas nec potis Ionios fluctus aequare sequendo*: ubi neque manu potuit aliquem 30

6 *visi acti* LR *vis icti r' visi actus* ed. *vis iacti* i. e. teli nos: propter *telo* v. 635 de iactu Don. cogitat. 8 *hunc cui* LR *hunc ut nos propter hoc igitur* ed. 9 *fluctus* LR *plus* vel *gravius* r *tunc* ed. *frustra* nos cf. 264. 19 *vertimus* LR non obstante interpretatione. 22 *cessantes* LR ed. corr. ed. post. 23 *remis* LR *remi* ed. 26 *licet* om. ed. 29 *dextram* LR ed. interpretatione refutatur, quare *dextra* scripsi.

comprehendere et potentia fluctuum victus est nec valuit
 aliquem sequi, *clamorem immensum tollit, quo pontus et omnes
 intremuere undae penitusque exterrita tellus Italiae curvis-
 que inmagit Aetna cavernis.* clamore, inquit, eius omnia
 5 contremuere, et iam longius posita et magis quae fuerant
 in praesenti. vim clamoris expressit; nam inanimalia
 quando terrentur? aut quomodo scivit Italiam tremuisse,
 ad quam nondum venerat? *at genus e silvis Cyclopum* 675
et montibus altis excitum ruit ad portus et litora conplent:
 10 *quanta multitudo fuit, ut litora Cyclopes conplevissent!*
cernimus adstantis nequicquam: ideo nequicquam, quia
 nihil poterant audere violenter adversus eos quos libera-
 verat fuga et pelagi altitudo. *lumine torvo:* vel natura
 vel irato, quia perdididerant praedam. *Aetnaeos fratres*
 15 *caelo capita alta ferentis, concilium horrendum, [quales*
cum vertice celso aerae quercus aut coniferae cyparissi 680
constiterunt, silva alta Iovis lucusve Dianae]: constiterunt
 proceritate sui vincentes arborum celsarum altitudinem
 constitutarum in deorum lucis, quae idcirco inmensae sunt,
 20 quia praeter naturam suam plurimum consequuntur in-
 crementi, dum religionum causa servantur. *praecipites metus*
acer agit quocumque rudentis excutere et ventis intendere
vela secundis: urgebamus, inquit, metu acerrimo, ut non
 iam quo vellemus, sed in quamcumque caeli partem inten-
 25 deremus vela et consentiremus ventis secundis adiuvantibus
 fugam nostram oportunis flatibus suis. et hic et in quarto
 libro (562) secundos *contra iussa monent*

4 *inmagit* LR corr. r. 6 *inanimalia* — 7 *aut* om. ed.
 7 *quando* bis scripsit LR semel HO. 8 *e* om. LR add. r.
 9 *conplent* LR *conplent* optimi Verg. libri, cui lectioni interpre-
 tatio favere videtur. 12 *audire* LR corr. r ed. 14 *irato*
 LR ed. vel *ira r'*. 15 *quales* — 17 *Dianae* deest in LR, sed
 explicatur. 18 *sui* LR sua ed. 21 *religionis* ed. 24 *velli-*
mus LR corr. r ed. 27 *libro* LR „fluctusque atros Aquilone
 secabat ad mala fugienda sibi“ inepte add. ed. | *secundos* LR
 -dis edI -do edF. | lacunam signavi, quia dicit de fuga vel
 simile aliquid excidisse puto; cf. quae ad 5, 2 de nostro et
 quarti libri loco disputat.

Heleni Scyllam atque Charybdim: timori Cyclo-
 dum fuerat quacumque ratione, sed huic consilio iussa
 Heleni e diverso veniebant, ne nos aut laniaret Scylla
 685 aut Charybdis sorberet. *inter utramque viam leti discrimine parvo, ni teneant cursus, certum est dare lintea retro*:
 istorum malorum consideratione turbati sententiam fiximus
 ut inter geminum metum transiremus medii vel retrorsum
 navigia duceremus.

Ecce autem Boreas angusta ab sede Pelori missus adest:
 cum, inquit, talia tractaremus, quasi ab aliquo deo missus
 Boreas venit tanta oportunitate, ut nos continuo per multa
 loca detulisset. *vivo praetervehor ostia saxo Pantagiae*
Megarosque sinus Thapsumque iacentem: per haec, inquit,
 690 loca venti suffragio transivimus. *talia monstrabat relegens*
errata retrorsum litora Achaemenides, comes infelicis Ulixi,
Sicanio praetenta sinu: horum locorum nomina referebat
 Achaemenides, quia per haec erraverat, cum socius esset
 hominis infelicis, perindeque habuit nota. *Plemurium un-*
dosum nomen dixere priores Ortygiam: prisci, ait, hoc est
 veteres, Plemurium dixere, sequentis aevi appellavere Or-
 695 tygiam. *Alpheum fama est huc Elidis amnem occultas*
egisse vias subter mare, qui nunc ore, Arethusa, tuo Siculis
perfunditur undis. quaecumque fabulosa sunt aut incredi-
 bilia horum Vergilius non se, sed alium facit auctorem.
 quis enim credat quod protulit fama, subter mare fluvium
 700 ex longinquis partibus ire posse et incolumem hoc est in-
 corruptum atque in alias terras exire et misceri Siciliae
 fontibus? *iussi numina magna loci veneramur*: aut monitu
 Heleni iussi, aut ab Achaemenide instructi. *et inde exu-*
pero perpingue solum stagnantis Helori. hinc altas cautes
proiectaque saxa Pachyni radimus et fatis numquam con-
cessa moveri: haec saxa adserit immobilia esse. *apparet*

1 *scyllam* L *scylla* R. | *timore* ed. post. 9 *ab LR a* ed.
 13 *merosque sinus LR*. 17 *certaverat LR* ed. *erraverat nos*.
 18 *plemyrium LR*, sed infra *plemurium*. 21 *helidis*
 LR ed. 27 *miscere ceciliae LR* corr. r ed. 28 *iussi post*
 loci transpos. ed. 30 *perpingue LR praepingue* r ed.

Camerina procul campique Geloi inmanisque Gela fluvii cognomine dicta: ecce et Gela a fluvio cognomen accepit. arduus inde Agragas ostentat maxima longe moenia: inde ostentat longius moenia, quia excelsus est mons ipse.

5 *magnanimum quondam, hoc est magnanimorum, generator equorum, teque datis linquo ventis, palmosa Selinus: quod 705* palmas copiosissime generet, dicta et palmosa. *et vada dura lego saxis Lilybeia caecis: saxa caeca sunt quae nautici dicunt subaquanea. haec facile decipiunt navigantis, quoniam, dum in occulto sunt et non eminent, non videntur. omnia ista nomina fontium, locorum, civitatum, montium, insularum idcirco posuit, ut ad eam paulatim veniret insulam, in qua perdidit patrem, ut eius quoque casum potuisset exponere.*

15 *Hinc Drepani me portus et inlactabilis ora accipit:* expressit plenam moralitatem; nam si quando aliqua infortunia accidunt vel luctus, haec in dolore positi nonnumquam locis adscribimus, quasi nobis aliquid inflixerint vel infligere potuerint. Aeneas igitur Drepanitano adplicat loco quod acciderat fatorum ratione. *hic pelagi tot tempestatibus actis heu genitorem, omnis curae casusque levamen, amitto Anchisen, hic me, pater optime, fessum 710* *deseris:* addebat amissi patris dolorem etiam ratio loci, quem ipsum duplicato adverbio patefecit; dixit quippe 25 *patrem suum perisse in portu, qui tot alti maris casus et pericula evasisset. nec tamen mortuum dixit, sed deseruisse filium; veteres enim praecipuos quosque non mortuos, sed per commutationem locorum translatos arbitrabantur. heu tantis nequicquam erepte periculis: tantus*

5 *magna animorum* R corr. r. 6 *schinys* L *schynis* R *selinys* r. 8 *qua* R *quae* r. 12 *et insularum* ed. 13 *insulam* LR ed.: ne forte haereas, cf. ad 290 de Buthroto. | *reddidit* LR *perdidit* ed. 15 *accepit* LR ed. corr. r ed. post.

16 *inportunia* LR *importuna* ed. *infortunia* nos cf. 493.
17 *accedunt* LR ed. *accidunt* nos. 23 *addebat* LR edI *augebat* edF. 26 *sed* L *sede* R *se* r. 28 *commutationes* ed.
29 *periculis* LR (et infra).

dolor fuit perditī patris, ut apud Didonem positus quasi cum eo praesente loqueretur. posuit specialiter pericula ipsa quibus interveniente fine vivendi constabat frustra esse liberatum, sed ne in relatione maioris luctus moraretur, ad generalitatem necessario confugit et dixit tantis nequicquam erepte periculis. ceterum si esset interposita enumeratio, diceret bis Pergameis ruinis ereptum, diceret collo suo vectum, ut captivitatem vitaret aut mortem, diceret in mari ac terra quae pericula transmisisset. dolebat autem Aeneas vehementer, quod infinitis casibus et periculis liberatus ad Italiam pervenire non potuit. definit poeta quam vim erga filios habeat incolumitas patris, omnis, inquit, curae casusque levamen, hoc est in omnibus periculis solacio patris vixi. *nec vates Helenus, cum multa horrenda moneret, hos mihi praedixit luctus, [non dira Celaeno]: nec mihi praedixit Helenus hos luctus, cum multa admiranda praediceret, nec ipsa Celaeno, cum multa optaret maledicta, ac per hoc haec futura nec amicus dixit nec inimica nuntiavit. hic labor extremus, longarum haec meta viarum:* ut mors adveniēns non tam vitae illi, sed laborum attulerit finem. [*hinc me digressum vestris deus appulit oris.*] sic pater Aeneas intentis omnibus unus fata renarrabat divum cursusque docebat: tacuit de Siciliensi naufragio et ait hinc me digressum vestris deus appulit oris, ut ostenderet se complēse proposita, quod ipsum vitiosum fuit repetere quod Ilioneus plene narraverat. intentis, inquit, omnibus, hoc est adhuc intentis, ut ostenderet Aenean libenter auditum et auditores textu narrationis satiari nequisse: intenti, inquit,

9 *transmisset* LR *transisset* ed. *transmisisset* nos. 12 *erga* LR edI *apud* edF. 14 *oblatio patris vixi* LR *oblacione p. v. r solacio p. v. nos levatus sum dolore dum pater vixit* ed. 16 *non dira Celaeno* deest in LR, sed explicatur. 20 *tam* om. *tantum* post *illi* interpol. ed. 21 *quoque post laborum* interpol. ed. | *hinc* — 22 *oris* lemmati praefixi eadem ductus ratione qua 1, 25. 24 *hic* R *hinc* r. 24—25 *digressum siestris* R corr. r. 29 *contextu* ed. | *satiare* R.

fuerant, cum inciperet, intenti, cum finiret. omnibus dixit, ut ostenderet nullum illic fuisse qui non adhuc desideraret audire. cursusque docebat, fatorum scilicet suorum. *conticuit tandem factoque hic fine quievit*: tandem ad
 5 ipsum pertinet qui casus suos narrabat invitus, ceterum auditores intenti fuerant et adhuc audire cupiebant. facto autem fine narrandi Aeneas secessit ad requiem.

1 *intenti cum finiret* LR *intentis c. f.* cum prava distinctione ed. 3 *docebat* om. ed. 7 *secessit* LR edI *successit* edF. — subscriptio plena *Tiberi* etc. — *incipit lib. IIII* (sine feliciter) L *Tiberium Claudium Maximum* om. R (cum feliciter).

AENEIDOS LIBER IV.

Conclusis omnibus quae necessaria narratio exigebat
 secessit Aeneas ad requiem; conplevit enim vel quod ipse
 pollicitus videbatur vel quod regina desiderabat audire:
 Didonis tamen animus intolerabili iam dudum cura com-
 motus accendebatur magis recordatione loquentis et secreto 5
 incendio torrebatur. hoc est quod ait *at regina gravi iam*
dudum saucia cura vulnus alit venis et caeco carpitur igni:
 dicit ipsas causas quae hoc genus tormenti animis Didonis
 inflixerant: *multa viri virtus animo multusque recursat*
 5 *gentis honos, haerent infixi pectore vultus verbaque:* multa 10
 viri virtus non tantum corporis placebat verum etiam
 animi; adseruerat enim se laborasse pro patria, duros ac
 diversos habuisse discursus, mori etiam voluisse, innumera
 pericula ferendo superasse. haec tractabantur bona cor-
 poris, quibus toleraverat universa: animi vero istiusmodi 15
 recursabant in sensibus cogitantis, quod deorum cultor,
 amator patriae, amator patris, amator uxoris. quemad-
 modum auditum putamus Aenean referentem discrimina
 sua, cum amissam coniugem insanis laboribus perquisitam
 diceret, quemadmodum arbitramur iudicio eius acceptum 20
 quae intensionem tenuerat ut eius matrimonio iungeretur?
 haec considerabatur multa virtus, quae non in uno genere
 esset maxima, sed quae ex multis et diversis robur suae
 felicitatis ostenderet. tollamus amorem quem Cupido con-
 flaverat: cur illa non amaret virum domi forisque prae- 25

4 *tolerabili* LRO edI *intolerabili* rHU edF. 9 *recusat* R
 corr. r. 11 *corpore* ed. 12 *animo* ed. 14 *tractabatur* R
 corr. r. 25 *conflaverat* LR *conciliaverat* ed.

stantem, bello strenuum, pacis temporibus religiosum, necessarium viduae, necessarium destitutae, necessarium condenti civitatem novam et nova imperii fundamenta roborare cupienti, necessarium contra Pygmalionis violentiam, qui magna manu sperabatur esse venturus? accedebat corporis decus et forma, quae ceteris animi corporisque praecipuis adderet venustatem, quae ipsa primus liber evidenter expressit, cum recedente nube plurimus fulsisset in sole. multusque recursat gentis honos: tertiam posuit generis laudem, haec enim tunc prodest, si quae sunt uniuscuiusque propria rationi sanguinis recte conveniant. nam quomodo Aeneae meritis praedicatio accederet generis, si ipse propriis bonis laudari non posset? haec igitur pars in eo est, ut etiam ipsa ex plurimis constet: nam sciebat Dido esse Aenean Veneris filium, Cupidinis fratrem, Mercuri, Teuceri, Dardani adfinem et, quod supra omnia fuit, nepotem Iovis. haerent infixi pectore vultus verbaque: haerent pectore bis accipiendum est, ut sit haerent pectore vultus infixi, haerent verba pectore. infixi autem quod ait, ad solos vultus pertinet, quia erit vitium, si dicamus infixi verba, et magis pro persona amantis melius accipitur infixi vultus. verba enim augmentum dabant amori, non primam causam. haerent et infixi hanc habent rationem quam habet quod etiam in tertio libro ait (286) „aere cavo clipeum, magni gestamen Abantis, postibus adversis figo“. figi enim dicitur quod sic alicui speciei iungitur, ut velli non possit, et haeret quod non potest separari. vultus pertinent ad corporis laudem, verba ad animi praedicationem. *nec placidam membris dat cura quietem*: diversam naturam poeta voluit esse amoris et somni: somnus quippe quietam sedem quaerit, hoc tenebatur Aeneas, quoniam quietis animis fuit; contra ubi

7 praecipuis LR *pr. virtutibus* edF. | *venustate* L. | *primus liber* LR *primo libro poeta* ed. 12 *accederit* LR corr. r.
 13 *ipse* om. ed. 16 *et Mercurii* ed. | *ac Dardani* ed. 23 *non primam causam* om. *nam* interpol. ed. 24 *illud quod* ed.
 27 *velli* LR *avelli* r ed. 32 *quia quieto animo* ed.

fuerit cura, ut in Didone, non potest intervenire somni beneficium. ecce quemadmodum Didonis describuntur ardores: non flectebatur in requiem nec somni virtute vincebatur aut tempore, quia inpediebat medius amor. *postera Phoebæ lustrabat lampade terras umentemque aurora polo dimoverat umbram, cum sic unanimum adloquitur male sana sororem:* non dixit lucescente die Didonem surrexisse, quia pervigil transegerat noctem, sed cum primum dies fuisset exorta, locutam talia cum sorore. mire autem posuit male sana: sanus est enim qui nullo animi aut corporis incommodo premitur, sanus non est qui nullo bonae valitudinis beneficio confovetur, male sanus est autem qui animi tormentis adfligitur et pro sano habetur. interea cum poeta praemittit sororem, praemittit unanimum, ostendit aliquid Didonem germanae dicturam quod in vulgus non deberet exire. erat enim turpissimum amores in hospitem publice confiteri, sed nullam putabat illa confessionem, quando in duobus sororum corporibus unus animus fuit. *Anna soror:* utrumque complexa est, alterum nomen quo vocaretur ab omnibus, alterum quod consanguinitatis dederat cursus. his vocabulis admonitam voluit, ut quod erat auditura teneret animo et consilio regeret aestuantem: et tamen confessionem ipsam, quam sciebat inhonestam, non semel effudit, sed usa est insinuatione et per longos verborum circulos venit ad eam partem quae sine iactura pudoris, quamvis apud talem sororem, proferri non potuit. hoc loco apertius dicitur quid sit „multa viri virtus animo multusque recursat gentis honos“. ait enim Anna soror, *quae me suspensam insomnia terrent! quis novus hic nostris successit sedibus hospes!* patior, inquit, soror, insomnia, dum considero nihil esse in hospite nostro quod praeferrri non debeat.

1 *intervenire* LR *inveniri* ed. 4 *postea* LR *postera* r.
 10 *sanus est enim* LR *sanus non est* ed. *non del.* ed. post.
 16 *amoris* R *amorem* r. 20 *quo* om. LR add. r ed. 23 *aestimantem* LR ed. *aestuantem* nos. 28 *recusat* LR corr. r.
 29 *quem me* LR (*ex que me*).

nova quippe in illo sunt omnia neque unquam in aliis
 visa. hospitem novum pro amantis animo, non quasi recens
 susceptum, sed nova quadam et singulari corporis atque
 animi specie debemus accipere. *quem sese ore ferens,*
 5 *quam forti pectore et armis!* quod tacet, inquit, quod
 loquitur, quod movetur quam gratum est, quam iucundum,
 quam viro forti conveniens! *credo equidem, nec vana*
fides, genus esse deorum. degeneres animos timor arguit:
 tanta in illo viro constantia est, ut appareat illum diis
 10 esse progenitum. argumentum additur, ut hoc ipsum fir-
 maret quod volebat adserere: degeneres, inquit, animos
 timor arguit, hoc est si degener esset, humilitatis suae
 conscientia premeretur. ecce quantum laudabat quae alieno
 hoc est Cupidinis arbitrio ducebatur, non somno. sed hic
 15 poetae favor est, qui omni occasione virtutes Aeneae
 meritaque commendat. inter bona eius ponit quod non
 amavit ipse ut vulgaris, ut turpis, sed amatus est, neque
 amatus ab ea quae esset pudoris abiecti, sed ab ea quae
 petita esset consilio Veneris et Cupidinis fraude. *heu qui-*
 20 *bus ille iactatus fatis, quae bella exhausta canebat!* omnis
 partis exequitur quae amanti congruerent. ecce enim dolet
 casus eius et graviter ingemiscit. quamquam autem prae-
 missa ostenderent amore illam captam, tamen incipit
 sensim confiteri quod amet. *si mihi non animo fixum in-* 15
 25 *motumque sederet ne cui me vincolo vellem sociare iugali,*
postquam primus amor deceptam morte fefellit, si non per-
taesum thalami taedaeque fuisset, huic uni forsan potui
succumbere culpae: usque adeo dixit illum virum sibi
 placere, ut dignum iudicaret consortio matrimonii sui,
 30 nisi secundas nuptias primis decepta damnasset. ecce venit
 ad plenam confessionem. *Anna, inquit, fatebor enim,* 20

1 *neque* — 3 *susceptum* temere mut. ed. 2 *animo* R *ani-*
mam L *m* del. II man. | *recenti* LR *recens* nos (cf. 86 *instanti*
 pro *instans*). 7 *quam veniens* L *qua v.* R *conveniens* r ed.

11 *volebat* LR *videbatur* ed. 12 *si* om. LR add. r ed.
 14 *somno* LR ed. *suo?* sed cf. v. 5 et 9. 26 *mortem* L *morte*
 cum ras. super e R. 27 *fuissent* LR corr. r.

*miseri post fata Sychaei coniugis et sparsos fraterna caede
 penatis solus hic inflexit sensus animumque labantem in-
 pulit: agnosco veteris vestigia flammae: verum ne ista con-
 fessio reprehensibilis remaneret, adnexuit iusiurandum, quo
 sibi binas nuptias horruisse firmaret: sed mihi vel tellus
 25 optem prius ima dehiscat vel pater omnipotens adigat me
 fulmine ad umbras, pallentis umbras Erebi noctemque pro-
 fundam, ante, pudor, quam te violo aut tua iura resolvo.
 confessa sum, inquit, de amore, sed melius proveniet ut
 ante dehiscat terra et me recipiat aut Iovis fulmine de- 10
 mittar in Tartarum, quam ego pudoris leges aut iura
 dissolvam. ille meos, primus qui me sibi iunxit, amores
 abstulit, ille habeat secum servetque sepulchro: ipsa sorori
 suae viam necessariae persuasionis ostendit, ut quod erat
 factura amoris impulsu hortatu magis alieno coacta facere 15
 videretur. ait semel nupsi, habeat ille mortuus licet pu-
 doris mei pignus, qui mihi florem virginitatis eripuit, et
 secum habeat ac suo sepulchro conservet. hoc est oblique
 dicere quid dubitem nubere, cum alterius nuptias sepultus
 ille nec videre possit nec aliquando sentire? quod prae- 20
 cipuum habui tulit. sufficiat ei virginitatis meae decus,
 relinquat viduam necessitatibus suis. etiamsi aliquid sentit,
 coniugii nostri sacratissimum nomen et fidem maritali de-
 bitam toro mors media sustulit, mors delevit. novitatem
 quandam illius procuravit excessus. superflua reverentia 25
 procul abscedat. vis maior urget, vis intolerabilis cogit.
 inpune secundi coniugii fortuna suscipitur et, si aliquid
 30 sentire manes possunt, inpune peccatur. sic effata sinum
 lacrimis inplevit abortis: fudit, inquit, post verba uberes
 lacrimas, vel quod veteris amoris recordatione movebatur 30
 vel quod urgebatur efficere quod animo respuente dam-
 naverat. abortae sunt lacrimae, hoc est subito ortae,*

5 sibi in nuptias LR sibi binas n. nos cf. 1, 720 sibi
 nuptias r ed. 7 flumine LR (infra recte). 8 violam —
 resolvam ed. 12 meus LR corr. r. | amoris LR corr. r.
 13 sororis L. 16 licet om. edI quamvis mortuus edF.
 26 abscedebat ed.

quod totiens fit, quotiens urgente animi dolore funduntur, ut hoc loco. ceterum cum de Sinonis fletibus diceretur (2, 196) „lacrimis“, inquit, „coactis“. sinum, ait, lacrimis inplevit, ut lacrimarum ipsarum copiam demonstraret.

5 *Anna refert*: intellectis Anna quae agerentur et coniectura manifesta collectis eadem repetit destruenda scilicet, quoniam illa mentis suae talem veluti sententiam tulerat, ut, quamvis amore teneretur, diceret tamen se secundas nuptias perhorrescere. incipit igitur a persona sua, ut
 10 ostenderet futuram persuasionem germano amore processuram. causa ergo meri consilii fuit quod ait primo: *o luce magis dilecta sorori*: hoc dicto paravit sibi sororis animum; non enim causam eius leviter tractare debuerat quam plus se amare professa est quam lucem. in eo
 15 autem omnis cardo fuerat, quia Dido amare se confessa est et amori ipsi propter praedicatas causas negaverat se esse cessuram. hoc itaque fuerat destruendum, ut suasurae intentio obtinere potuisset. *solane perpetua maerens carpere iuventa nec dulcis natos Veneris nec praemia*
 20 *noris?* duas causas posuit, sed quae in unam redigantur: nam idcirco, inquit, iuventam solam remanere non convenit, ut oportuno tempore procreari liberi possent. verecunda persuasio, ut non libidinis contemplatione videatur sororem hortari ad nuptias, sed natorum causa, qui pro-
 25 fecto nisi aetatis novellae suffragio provenire non possunt. venit ad quaestiones quae istiusmodi consilia turbare potuissent; Dido enim dixerat servare se velle reverentiam mortuo, haec ipsi parti respondens ait *id cinerem aut manis credis curare sepultos?* hoc est cui deferre con-
 30 tendis nescit honorificentiam tuam: cum anima enim

1 *quotiens fit quotiens* LR *quotiens f. totiens r toties fit quoties* ed. | *animo dolore* LR *animi d. r animo dolores* ed. nos = r cf. 11, 41. 3 *sinum* LR *hic s.* ed. 4 *implevit* LR *i. obortis* ed. 6 *destruenda* LR *-do* ed. 8 *amore* LR *angore* ed. 10 *germano amore* LR *a germano amore* ed. 11 *meri* LR edI *veri r* edF. 18 *suasurae intentio* LR *temere* mut. ed. 28 *haec ipsi* LR *huic et ipsi* ed. 29 *credis* om. LR add. r.

sensus morientis extinguitur, totum interit quo vita retinetur, perdit obsequium quisquis illud non homini, sed
 35 cineri praerogare contendit. *esto, aegram nulli quondam flexere mariti, non Libyae, non ante Tyro, despectus Hiabas ductoresque alii, quos Africa terra triumphis dives alit,* 5
placitone etiam pugnabis amori? cum adhuc, inquit, esses aegra, hoc est cum recens mariti perditione te adfligeret dolor, petitores reiecisti potentis et plurimos. consenuit lapsu temporis dolor, amor placuit, complenda sententia est. an tibi quod praesumis sic animis debet videri retinen- 10
 dum, ut perpetuis luctibus vacans iuventam omnem coniugia respuendo transmittas? si igitur petitores primi fastidio inpedientis doloris nihil pro voluntate meruerunt, quod nunc placuit non debet contraria voluntate dissolvi. *nec venit in mentem quorum consederis arvis?* quod obscure 15
 dixit quorum consederis arvis incipit evidenter exponere:
 40 *hinc Gaetulae urbes, genus insuperabile bello, et Numidae infreni cingunt et inhospita Syrtis, hinc deserta siti regio lateque furentes Barcaei. quid bella Tyro surgentia dicam germanique minas?* plenum studium suadentis exequitur 20
 utpote unanimis soror. nam post multa necessaria, quae superius posuit, addidit faciendi necessitatem singula cum suo metu percurrens. non, inquit, venit in mentem quorum consederis arvis? hoc est non tractas te esse peregrinam atque in peregrinis partibus imperium te velle 25
 fundare, initia omnia habere laborem durum, vel maxime in causa imperii novi, quod femina et sola in alienis terris parare contendis firmissimam sedem, esse innumeras gentis, quae te maximo urbium numero infestare non dubitent, quae ferocitate gaudeant et potentiae viribus 30
 possint implere quicquid animo coeperint et cogitatione perficere? hinc Gaetulae urbes, genus insuperabile bello: quod genus hominum nesciat, inquit, vinci, cum intulerit

9 *lapso* LR. 10 *animis* LR *animo* ed. 13 *inpedientes* LR corr. r ed. 18 *inhita* L *inhrta* R *inhospita* r. 28 *firmis-*
simam LR edI *infirmis-*
simam cum prava distinctione edF.
sedem esse R *esse sedem* L. | *innumeras* LR edI *ob i.* edF.

bellum. ecce tulit et vincendi spem, ne diceret Dido etsi
 moverint arma, superabo eos. et Numidae infreni cingunt:
 cum dicit infrenis, ostendit indomitos et eos qui nullo
 iure tenerentur ac suis legibus viverent nec vellent ali-
 5 cuius imperio subiugari. et inhospita Syrtis, non quo non
 suscipiat hospites hoc est peregrinos, sed quam inhumani-
 tatis causa omnis formidet adveniens vel oderit peregrinus.
 posuit in medio cingunt, sed tribus adplicandum est, ut
 sit Gaetuli, Numidae et Syrtis cingunt. hoc ipsum cingunt
 10 habet ingentem metum maximamque formidinem: nam
 cingere est ambire, ut et infiniti monstrentur inimici et,
 si fuerit ex necessitate fugiendum, per tantos ac talis
 exitus inveniri non possit. hinc deserta siti regio lateque
 furentes Barcaei: similis etiam istorum metus est; nam
 15 quomodo fuga per sitientis terras perindeque desertas fieri
 potest aut per eos qui sic furore rapiantur, ut furorem
 ipsum latius tendant? quid bella Tyro surgentia dicam
 germanique minas? quod habuit maximum servavit ad
 finem. considera, inquit, in quanta desperatione sis posita
 20 quantaque sit tuae fortunae condicio, quando cum tot in-
 manissimis gentibus timetur et frater; quid futurum sit,
 si ille cum copiis suis instructus adfuerit causae. con-
 siderandum est, quando nec persistendi facultas superesse
 potuerit aut certe fugiendi; tenebit enim ille subsidium
 25 maris et quacumque fugientem hostis durus excipiet, ita-
 que fiet in his terris quod domi conpleri non potuit. ad
 omnia concurrat illud quod superius dixit solane perpetua
 maerens carpere iuventa? si enim perduraret iuventam
 sola transigere, quis tot ac tantis resisteret inimicis? vel
 30 quis iam quaereret exactis temporibus feminam, quae
 maritum procreatione filiorum patrem non posset efficere?
 postremo cogitandum cui tantum florem imperii ac tanto
 labore quaesitum esset traditura, si liberorum posteritas

3 *infrenis* LR *infrenos* r ed. 6 *se quam* LR corr. r ed.

7 *causam* L. | *oderit peregrinos* LR corr. ed. 13 *invenire*
 LR ed. -ri r. 18 *germanique minas* om. ed. 21 *futurum*
 sit LR ed. f. est? cf. 10, 783. 32 *postremo — florem* om. R.

non superaret, quorum tantam gratiam esse constaret, ut
 parentes gaudeant, si ad eos potius bene parta trans-
 mittant. *diis equidem auspiciis reor et Iunone secunda*
hunc cursum Iliacas vento tenuisse carinas: obstabat sua-
 dentis voto unum, quod si obiceretur, movere potuisset, 5
 ne forte hoc ipsum contra voluntatem Iunonis fieret, quam
 constabat Troianis infestam. tulit hoc prior Anna et con-
 iecturaliter posuit non timendum. ait enim si nollent dii
 nobis coniungi Troianos, numquam nostra litora tetigissent;
 denique ipsam Iunonem procurasse confido ut pulsus pro- 10
 priis regnis nostris potius utilitatibus adderentur. nam
 non esset secunda Troianis, nisi hoc regni quod struis
 securitas exegisset. dehinc ostenditur commodum quod ex
 facto posset provenire. *quam tu urbem, soror, hanc cernes,*
quae surgere regna coniugio tali, Teucrum comitantibus 15
armis Punica se quantis attollet gloria rebus! si, inquit,
 sola tanta potuisti disponere, quanta erit felicitas tua
 quantumque rebus omnibus prosperitatis adcreset adquisito
 tali coniugio et Troianis opibus felici societate coniunctis?
 20 *tu modo posce deos veniam sacrisque litatis indulge hospitio*
causasque innecte morandi, dum pelago desaevit hiems et
aquosus Orion quassataeque rates, dum non tractabile caelum:
 post omnem persuasionis cursum dat consilium, quo Aeneas
 in illis terris diutius teneri potuisset. fac, inquit, sacri-
 ficia numinibus et eorum favorem sic obsequendo concilia, 25
 cumque hoc necessario feceris, indulge hospitio, hoc est
 illorum peregrinationem uberius fove, ne deficiente victus
 substantia discedere Troiani cogantur; deinde procurata
 istiusmodi securitate innecte properantibus moras, prae-
 tende causas quae illos a navigatione deterreant: dic in- 30
 portune iam intervenisse hiemis tempus, sidera quoque
 vehementer esse contraria, quassatas naufragio rates asperis
 interea flatibus non esse credendas, motus caeli quoque

8 nollent R nolent L.

14 esset LR posset r' ed.

16 attollit LR -let r. 20 auspicio (infra recte) LR hospitio r.

24 tenere LR teneri r.

27 deficiente LR ed. deficiente

nos. 28 cogantur R edF cogentur L edI.

contrarios. haec Troianis proponenda non in cassum Anna mandabat; sciebat enim facile his moveri posse formidinem quorum tanta mala Aenea referente cognoverat et qui recentes a naufragio fuissent facilius cessaturos.

5 *His dictis incensum animum inflammavit amore spe-* 55
que dedit dubiae menti solvitque pudorem: retinens poeta quia non invitae sed volenti suadebatur et quod superius dixisset Didonem caeco igni carpi hic posuit his dictis incensum animum inflammavit amore, ut dictis tamquam
 10 ventorum adiumento quod ardebat fortius validiusque flammaret. amore bis accipiendum, ut sit his dictis incensum animum amore inflammavit amore, hoc est amorem primum amoris augmento cumulavit, data quoque spe commodi ex his quae profutura dicebat obtinuit et quic-
 15 quid dubitationis esse potuerat penitus removit, illo usque donec verecundia omnis et pudor persuasione cessissent. Terentiana sententia huic loco convenit, qua dictum est (Andr. 1, 5, 31) „dum in dubio est animus, paulo momento huc vel illuc inpellitur“; facile enim quo quis voluerit
 20 animum dubitantis adducit, quoniam inest iam pars parata voluntatis. *principio delubra adeunt pacemque per aras exquirunt:* fiunt ecce quae soror sorori dixerat esse facienda et primum et ante omnia quod dictum est „tu modo posce deos veniam“ sacrorum praemissis obsequiis. ecce adeunt
 25 iam templa et deorum favorem sacrorum sibi exhibitione conciliant. *mactant lectas de more bidentis legiferae Cereri Phoeboque patrique Lyaeo, Iunoni ante omnis, cui vincla iugalia curae:* mactantes sollemniter ea animalium genera quae diis ad causam necessariis convenirent et primum
 30 Cereri legiferae, propterea quod populorum consensus nisi legibus teneri non possit, Phoebos, ut in futuris prosperiora perficeret quae optabantur, Libero patri, ut praestaret laetitiam sempiternam, Iunoni vel maxime, quae coniugiorum

2 *formidinem* LR edI *malorum f.* edF. 3 *milia* LR ed.
mala r' nos. 9 *antequam* LR ed. *tamquam* nos. 12 *amore*
 LR ed. *amorem* r' nos. 31 *in futuris* L *in futurum* R ed.

teneret plenissimam potestatem, et ne Troianis invidens expugnaret Didonis adfectum. quam splendida dictio, quam artificiosa, quae in ordinatione verborum novissimam posuit Iunonem nec tamen novissimae sacrificatum memoravit: addendo enim ante omnis ostendit ipsi primo sacri- 5
 60 ficiorum honores exhibitos. *ipsa tenens dextra pateram pulcherrima Dido candentis vaccae media inter cornua fundit aut ante ora deum pinguis spatiatur ad aras*: fiebant per alios alia, Dido vero officio sacerdotis functa inter vaccae cornua pateram fundebat aut ante aras pinguis, 10
 hoc est pecorum corporibus oneratas, in ipso deorum conspectu spatiabatur, hoc est eundi ac redeundi vices creberimas procurabat. *instauratque diem donis*: neque hoc semel, sed saepius faciebat, ut produceret diem volens diutius habere praesentem quem amabat. *pecudumque re-* 15
clusis pectoribus inhians spirantia consulit exta: quaerebat futura in interioribus pecorum. consulit sic posuit, quasi exta possent revera dare responsum: sed videntur respondere, dum consulentium visibus signa commissae consul- 20
 65 tationis ostendunt. *heu vatum ignarae mentes! quid vota* 20
furentem, quid delubra iuvant? est mollis flamma medullas interea et tacitum vivit sub pectore vulnus: fiebant, inquit, ab imprudentibus sacra nullis amorum necessitatibus profutura, fiebant ab his qui sibi velut vaticinandi scientiam vindicarent et, cum aliud ageretur, non intellegebant Didonis 25
 ardorem, profuturos se arbitrabantur his quae interveniente ignoratione nescirent. quid enim quae solvebantur numinibus vota amanti prodesse potuerant, cum amoris ardor iam dudum molliter serpens in inmoderata incendia prorupisset? est mollis flamma medullas interea et tacitum 30
 vivit sub pectore vulnus, *uritur infelix Dido totaque vagatur urbe furens*: denique, cum illa omnia frustra agerentur, amor Didonis medullas et viscera consumebat neque

4 novissimae L ed. -me R. 18 evocare R revocare Lr
 revera dare nos. 26 ardorem profuturos LR sed interpos. ed. |
 hisque L his quae R. 27 ignorantiae R ignoratione Lr.
 32 frustragerentur LR frustra gererentur r.

eam patiebatur ullo in loco consistere, ut vaganti totius civitatis non sufficerent spatia. dat similitudinem poeta, ut ostendat quemadmodum per totam urbem Dido ferebatur et data discurrendi necessitas fuerat: *qualis coniecta*
 5 *cerva sagitta, quam procul incautam nemora inter Cresia* 70
fixit pastor agens telis liquitque volatile ferrum nescius, illa fuga silvas saltusque peragrat Dictaeos, haeret lateri letalis harundo: Didonem comparavit cervae, silvas civitati, mobilitatem cervae Didonis discursibus, sagittam pastoris sagittae Cupidinis, pastorem Cupidini, cursum inefficacem cervae
 10 cum Didonis errantis inmoderatis anfractibus. subtracto similitudinis istius textu superioribus inferiora iunguntur: dictum est enim uritur infelix Dido totaque vagatur urbe furens, conectitur *nunc media Aenean secum per moenia*
 15 *ducit [Sidoniasque ostentat opes urbemque paratam]:* sic 75
 furebat Dido, sic per totam urbem amoris exagitata stimulis ferebatur, ut a suis conspectibus Aenean non pateretur abscedere. ducebat, inquit, eum secum atque ut eius praesentia non videretur esse superflua, ostendebat ei
 20 Sidonias opes urbemque paratam, monstrabat ei quibus naufragi animus et de institutione novi domicilii cogitans capi facilius posset. qui enim non teneretur divitiarum alienarum spe et adfectu eius urbis quam alterius labor et instantia procurasset? sed hoc pro animo Didonis est
 25 positum: ceterum Aeneas amores eius furoremque nesciebat. *incipit effari mediaque in voce resistit:* addebat ad moras fabularum inanium textum praecidens verborum continuationem, ut loquendi spatia proferret in longum. *Iliacosque iterum demens audire labores exposcit:* consumptis
 30 omnibus inventionibus, cum iam nihil esset quod ad moras

4 dat LR data HOU ed. 12 textu LR contextu ed.

15 Sidoniasque — paratum deest in LR, sed explicatur. 19 ostendeb L in -bat corr. man. II -bant R. 20 ei quibus LR ea q. ed. 21 cogitans LR ed. cogitantis? 22 qui (= quomodo) LR quis ed. 23 ei pro ei' = eius R. 25 amoris LR ed. furoremque LR que om. ed. 27 textum R tectum L interpositionem ed.

proficere potuisset quodque ipsa ulterius monstraret aut diceret, ipsum volebat iterum narrare labores atque ultimos exitus Troiae. demens, inquit, utpote quae ante paululum narrata iterum desideraret audire. *pendetque iterum narrantis ab ore*: optabat enim ipsum iterum audire 5
 80 loquentem. *post ubi digressi lumenque obscura vicissim luna premit suadentque cadentia sidera somnos, sola domo maeret vacua stratisque relictis incubat*: transactis omnibus quae ardoris sui causa amantis potuit industria reperire, manente tamen adhuc inveniendi cupiditate discessum est 10 ad quietem. consumptus enim fuerat dies et noctis tempus adveniens actus Didonis abruperat ac non inmerito homines urgebat in somnos. sed recedentibus cunctis sola Dido maerebat in domo, quod demens sciret absentem, ipsa quoque strata despiciens, quod virum non haberent. 15
 85 *illum absens absentem auditque videtque*: cum toro incumberet nec totum corpus suum traderet lecto, non tam refectionem fessorum membrorum, sed desideratum cubilis sui socium quaerere videbatur. merito addidit illum absens absentem auditque videtque, quia tantum fallebatur 20 animus amantis, ut hunc audire et cernere videretur absentem. *aut gremio Ascanium genitoris imagine capta detinet*, [*infandum si fallere possit amorem*]: interdum ad vicem patris amplectebatur Ascanium aut portabat gremio suo, ut similitudine paterni vultus amoris violentiam 25 falleret. *non coeptae adsurgunt turres, non arma iuventus exercet portusve aut propugnacula bello tuta parant, pendent opera interrupta minaeque murorum ingentes aequataque machina caelo*: miro modo moralitas expressa est; nam cum in amore multa sint vitia, tum magis quod ob- 30 livionem negotiorum omnium parit et nimiam in agendis necessariis negligentiam. hoc ad personam Didonis refertur,

6 *digressus* ed. 7 *somnus* R *summus* L pro *somnos*.

14 *quod demens* LR ed. *d. q.?* 16 *viditque* (et infra) LR.

17 *tradere* L corr. man. II *tradere*////to R *explevit* r. 23 *infandum* — *amorem* deest in LR, sed explicatur. 26 *aprima* LR (*a semirasa* L) pro *arma*.

quam in primo libro descripsit (504) „instans operi regnis-
que futuris“, dehinc ad personam Tyriorum, qui occupata
in aliis regina deseruerant omne operis genus, obliti sci-
licet salutis suae. denique cum iam opera murorum ac
5 turrium ordinatis machinis prope perfecta viderentur et
ad effectum plenum sola deesset instantia, torpuerant omnia
et omnium operum fervor desertione plena languerat. hic
ostenditur rectorem complere omnia, cum insistit et iubet,
atque eius neglegentia omni modo frigere universa quae
10 ante fervebant.

Quam simul ac tali persensit peste teneri cara Iovis 90
coniunx nec famam obstare furori, talibus adgreditur Vene-
rem Saturnia dictis: ubi, inquit, sensit Iuno furorem Di-
donis, hoc est amorem intemperantem ulterius occultari
15 non posse nec habere remedium, his dictis adgressa est
Venerem. cum dicit adgressa, ostendit eam aliquid in-
vidiose dicturam. *egregiam vero laudem et spolia ampla*
referitis tuque puerque tuus, magnum et memorabile numen,
una dolo divum si femina victa duorum est: magna, in- 95
20 quit, gloria vobis parta est, tibi scilicet et puero tuo, ex
eo quod gemina numinum potestate coniuncta una per
dolum femina superata est. haec veluti laus vituperationem
potius tenet, quod nihil fecerint memorabile.
vincere enim in partibus amoris feminam non est laboris
25 maximi, praecipue cum duorum numinum potestas inter-
venit. huius facti per coniecturam edicit causas quae a
Venere metuente tractae sunt: *nec me, inquit, fallit*
veritam te moenia nostra suspectas habuisse domos Car-
thaginis altae. ut hoc, inquit, fieret, quid timueris scio:
30 nam mearum inimicitiarum contemplatione commota me-

1 *instanti* LR corr. r'. | *operis* L. 4 *murorum* LR *mul-*
torum ed. 5 *videretur* LR corr. ed. 9 *eius nec* LR *eius*
neglegentia r ed. 14 *intemperantem* LR *-ratum* ed. 16 *ad-*
gressa LR ed. *adgressam?* 26—27 *quae Venere metuente tracta*
sunt LR *tractatae* ed. a V. m. *tractae* (i. e. *ductae*) nos.
27 *inquit* LR *adeo* ed. 28 *veritate* LR corr. r'. | *suspectas* LR
que add. ed. 28 *domus* LR *domos* r.

tuisti ne aliquid mali filio tuo apud Carthaginem meam contingeret. *sed quis erit modus aut quo nunc certamine tanto? [quin potius pacem aeternam pactosque hymenaeos* 100 *exercemus?]* quid necesse est, ait, inmoderatas inimicitias ulterius retinere? fiat dissensionum omnium finis atque 5 ita, ut in aeternum concordia perseveret sitque inter Aenean et Didonem matrimonii plena et firma coniunctio. *habes tota quod mente petisti, ardet amans Dido traxitque per ossa furorem:* ecce, ait, quod desiderabas habes, Dido amat, Iuno consentit. *communem hunc ergo populum pa-* 10 *ribusque regamus auspiciis:* quia quod speciale singularum fuit factum est me volente commune, utrumque populum regamus pares, utraque servemus. *liceat Phrygio servire marito:* quasi si diceret quando ad hoc ventum est, fiat quod non debuit, ut illi quos amo serviant inimico meo. 15 quod enim dixit Phrygio, ibi est subtile convicium, quasi abiecto et infimae gentis homini. *dotalisque tuae Tyrios permittere dextrae:* et hic quod dixit tuae quasi indignae. Tyrii, pro animo dicentis potentes et magni, tradantur in dotem, addicti utique et quasi potioribus servituri. 20 obliqua haec dictio fuit; dicebat enim velut tota simplicitate verborum tenens tamen interius quod inimicitias Iunonis integras demonstraret. ecce Vergilius docet facile inimicorum posse noscere consilia, cum sub imagine concordiae latent. 25

105 *Olli (sensit enim simulata mente locutam, quo regnum Italiae Libycas adverteret oras):* tractatus Veneris magnus atque astutus ostenditur; sensit enim fieri non potuisse ut atrox et vetus inimica repente benivola redderetur poneretque semel inimicitias quas longa aetate servaverat. 30

3 *quin* — 4 *exercemus* deest in LR, sed explicatur.

11 *singularum* LR -orum ed. 13 *utraque* LR *utraeque* r *utrumque* ed. 14 *si* om. ed. | *doceret* LR corr. r ed.

18 *quasi* om. R add. r. | *indigne* R. 23 *dicet* LR *docet* r ed.

24 *noscere* LR *nosci* ed., sed *facile* adiectivum est. 27 *adverteret* LR, sed ad 127 Don. *adverteret* et scripsit et explicavit, quare correxi cum r'. 29 *redditur* L *reddetur* R -eretur r ed.

denique in eo ipso veluti beneficio obesse voluit potius quam prodesse. noverat enim quid Aeneae deberetur, quo magis nitebatur ut, si fieri potuisset, potestas omnis, quam fata Italiae decreverant, in Carthaginiis opes felicitatemque
 5 transiret. *sic contra est ingressa Venus*: his in causa positis quid fuerat faciendum? intellectamne se scire debuit Iuno? an ab eius fraudibus dissimulari oportuit? melius visum est dolos dolis excludere veluti adprobatis per dissimulationem praesentibus, ne deteriorem viam nocendi
 10 perquireret atrox et pertinax inimica, si contrariam se ostenderet Venus. *quis talia demens abnuat [aut tecum malit contendere bello? si modo quod memoras factum fortuna sequatur]*: etiamsi dementi cuipiam tanta insperati commoditas proveniret, reniti, inquit, non debuit. cui
 15 enim prodest omissa pacis securitate commovere inimicitias tuas aut tecum habere cum reluctantatione certamen? haec vox quasi consentientis est, sed ut illa voluit esse sub benivola prosecutione subtilis, ita et Venus subicit quod Iunonis animum tangere potuisset. dixit enim *sed* 110
 20 *fatis incerta feror*: non fuit incerta, sed ita posuit, ut neque renisa videretur et tamen non posse fieri subdole demonstraret. *si Iuppiter unam*, inquit, *esse velit Tyriis urbem Troiaque profectis miscerive probet populos aut foedera iungi*: ego, ait, voluntatem tuam libenter am-
 25 plector, sed si hoc fieri Iuppiter velit aut fata permittant ut Troianorum ac Tyriorum fiat una commixtio. quod provenire non poterat ut amici essent qui iam fatali dispositione fuerant inimici; dixit enim poeta alio loco (1, 19) „progeniem sed enim Troiano a sanguine duci

5 *causa positis* LR *compositis* ed. 10 *contraria* LR corr. ed. 11 *aut* — 13 *sequatur* deest in LR, sed explicatur.

13 *copiam* LR *cuiquam* r ed. 13—14 *tanta insperati commoditas* LR ed. *tam insperata* c. r *copiam tanta insperati commodi* non male U. 19—20 *si fatis* R corr. r. 21 *renisa* LR *reniti* ed. | *tamen* LR *t. id* ed. 22 *inquit* om. ed. | *vellit* L.

25 *sed si hoc* LR *nescio an* r in marg. 29 *troia non sanguine* L.

audierat Tyrias olim quae verteret arces⁴. hoc ergo cum metueret Iuno, optabat Aenean apud Carthaginem retineri et cum ipso Troianos omnis, ut illis nec proveniret imperium Italiae nec ex ipsis nasceretur qui deleret aliquando Carthaginem. quod cum nosset Venus, egit sub- 5
 tilitate mirifica, ut diceret ego quidem volo, sed nescio an fata consentiant aut Iuppiter velit. ut autem ostenderet fieri non posse, dimisit eam ad Iovem, ut ex ipso potius contraria reportaret et gemeret se destinata non potuisse complere. tu, inquit, *coniunx*, *tibi fas animum* 10
temptare precando. [*perge, sequar*]: quicquid secretum, ait, retinent viri facile confitentur uxoribus. tempta igitur eius sententiam, quicquid ex ipso audieris fieri posse libenter amplectar et qua dispositiones tuae praecesserint sequentur et meae. *tum sic exceptit regia Iuno*: non in- 15
 115 tellecto Veneris dolo in haec Iuno respondit: *mecum erit iste labor, nunc qua ratione quod instat confieri possit paucis, advertite, docebo*. haec dimitte, ait, partibus meis: verum quia quod instat, hoc est quod urget, debet impleri, faciendi ac perficiendi consilium dicam. properabat enim 20
 ipsam compleri coniunctionem, utpote quae Veneris dictione commota metueret ne Aeneas infectis rebus abscederet. sperabat autem illum ipsum post perfectam coniunctionem Didonis matrimonium non relicturum: idcirco dixit curabo ego quae te sollicitant; tantum coniunctio disposita con- 25
 pleatur. usque adeo cupiebat hoc quacumque occasione fieri, ut ipsa perficiendi consilium daret. *venatum Aeneas unaque miserima Dido in nemus ire parant, ubi primos crastinus ortus extulerit Titan radiisque retexerit orbem*. 30
 120 *his ego nigrantem commixta grandine nimbum, dum trepidant alae saltusque indagine cingunt, desuper infundam et tonitru caelum omne ciebo. diffugient comites et nocte te-*

1 *olim quem* L. 5 *non esset* L edI *nollet* R *nosset* edF.
 10 *inquit om.* ed. 11 *perge sequar* deest in LR, sed explicatur. 14 *despositionis* L. 21 *dictione* LR *ditione* ed.
 25 *sollicitabant* ed. | *tantum* LR *dummodo* ed. 26 *quacumque* LR corr. r ed. 27 *ipsi* edF.

gentur opaca: speluncam Dido dux et Troianus eandem
 devenient. adero et, tua si mihi certa voluntas, conubio 125
 iungam stabili propriamque dicabo. hic hymenaeus erit:
 mox, ait, ut lux crastina fuerit exorta, Aeneas et Dido
 5 venatum ire disponunt. prima occasio ut in unum veniant
 futuri ad loca nemorosa, quae opacitate sui omnium visus
 excludant. his, inquit, inmittam pluviam, ac, ne aquae
 contemptui habeantur, misceam grandinem et haec de-
 super infundam, cumque avocabit universos indago, nim-
 10 bus et grando non sinent adunari dispersos et ad reginam
 maturius remeare, dum alae trepidant, dum observantes
 ad retia pedem eferre non possunt, movebo quoque toni-
 trua, ut, cum terrori omnia fuerint, in unam speluncam
 soli fugientes favore meo ac tuo si tamen
 15 etiam tuae voluntatis consensus accedit, conubio iungam
 atque ita, ut perpetuo matrimonii vinculo teneantur. non
 adversata petenti adnuit atque dolis risit Cytherea repertis:
 cum haec Iuno dixisset, noluit Venus adversari petitioni
 ac voluntati eius perindeque consensit ridens adversariae
 20 dolos evidentissime patuisse, quae sic insistebat, ut fieret
 aliquid quod esset Aeneae Troianisque contrarium, scilicet
 ut regnum Italiae Libycas adverteret oras hoc est ad
 Libycas oras verteret.

Oceanum interea surgens Aurora reliquit. it portis 130
 25 *iubare exorto delecta iuventus, retia rara, plagae, lato ve-*
nabula ferro Massyllique ruunt equites et odora canum vis.
[reginam thalamo cunctantem ad limina primi Poenorum
expectant]: aut Didonis meritum fuit aut dedecus Tyrio-
rum ut expectarent reginam constituti ante fores eius,

7 aquae L quae R aqua r qua HU ed. aquae O nos.

8 habeantur LR ed. -amur ed. post. | miscebo ed. | et om. ed.

10 adunare LR -ri nos convenire ed. 12 eferre R nec
 ferre L referre ed. | movebo LR mox m. ed. 13 ferrori L.

14 tuo LR t. deveniant ed.: lacunam indicavi, quae sic ex-
 plenda est, ut etiam tamen quod sequitur habeat quo referatur,
 fortasse amorem impleant. 22 adverteret LR confirmatur inter-
 pretatione. 26 massillique LR. 27 reginam — 28 expectant
 deest in LR, sed explicatur.

hoc est mulierem femineis ornatibus occupatam. *ostroque*
 135 *insignis et auro stat sonipes ac frena ferox spumantia*
mandit: regalis potentia omni genere ambitionis exprimitur,
 ut purpura et auro insignis equus staret opperens domi-
 nam processuram. *tandem progreditur magna stipante ca-* 5
terva: processio eius cultusque describitur, deducebatur,
 inquit, stipata magna iuvenum multitudine. *Sidoniam*
picto chlamydem circumdata limbo: limbus regibus depu-
 tatur et diis, qui eorum caput candido orbe circumdat.
cui pharetra ex auro, crines nodantur in aurum, aurea 10
purpuream subnectit fibula vestem: totum quod habuit aut
 aurum fuit aut purpura pretiosa. et ideo tandem: sic enim
 processerat ut amans et quae placere cuperet et amari.
 descripta est Dido cum suis: videamus quomodo Aeneae
 140 processio demonstratur. *nec non et Phrygii comites et* 15
laetus Iulus incedunt, ipse ante alios pulcherrimus omnis
infert se socium Aeneas atque agmina iungit: non dixit
 solus inter ceteros fuit Aeneas formosus, sed formosior
 ceteris fuit, pulchritudinis augmentum facta comparatione
 cumulavit ex eo quod omnes, licet separatim procedentes, 20
 tamen in unum studium pergentes iuncti sunt, ut non
 deessent quibus Aeneas pulchrior probaretur. inmittitur
 parabola, ut Aeneae processio erigeretur in melius: *qualis,*
ubi hibernam Lyciam Xanthique fluenta deserit ac Delon
 145 *maternam invisit Apollo instauratque choros, mixtique* 25
altaria circum Cretesque Dryopesque fremunt pictique Aga-
thyrsi, ipse iugis Cynthi graditur mollisque fluentem fronte
premit crinem fingens atque implicat auro, tela sonant
 150 *umeris: haut illo signior ibat Aeneas, tantum egregio decus*
enitet ore. ut Aeneae pulchritudo praeferrī ceteris posset, 30
 deficientibus humanis exemplis Apollo inter deos solus

1 mulierem om. ed. 4 ecus LR. 7 multitudinis L.
 8 chlamidem LR. 11 fila vestem L. 12 sic enim LR quia
 sic ed. 13 amari LR amaret ed. 15 processio LR pro-
 cessus ed. (et infra). 23 erigetur R corr. r. 28 inplacat
 LR corr. r. 29 illos egneor LR corr. r. 30 preferi LR
 corr. r.

inventus est qui Aeneae meruisset aequari. iucunde tamen
 inventum ut huic non alium, sed Apollinem conpararet,
 quia Dianae similitudinem dederat, cum Didonem in primo
 libro describeret procedentem. *postquam altos ventum in*
 5 *montis atque invia lustra, ecce ferae saxi deiectae vertice*
caprae decurrere iugis: ferae, inquit, caprae, hoc est
 agrestes, quas capreas dicimus. mansuetae sunt enim quae
 sunt in gregibus nostris et quae non metuant hominum
 conspectum, agrestes vero timidae, leves ad cursum, quo
 10 fiebat ut saxi de vertice et iugis praecipitarentur. *alia*
de parte patentis transmittunt cursu campos: varia de-
 scriptio et ex diversitate copiosa, ut aliae de montibus
 agerentur praecipites insequentium metu, aliae exagita-
 rentur in campis. *atque agmina cervi pulverulenta fuga* 155
 15 *glomerant montisque relinquunt:* non agmina pulverulenta,
 sed fuga. ordinatio enim sic est: agmina glomerant cervi
 fuga pulverulenta: currentes quippe fugientesque per cam-
 pos excitabant suis unguis pulverem. *at puer Ascanius*
mediis in vallibus acri gaudet equo iamque hos cursu iam
 20 *praeterit illos spumantemque dari pecora inter inertia rotis*
optat aprum aut fulvum descendere monte leonem: Ascanius
 quoque pro aetate laudatur. nam etiam ea quae levia
 maioribus natu videntur laudantur in pueris; in his enim
 futuri temporis spes praesentium factorum coniectura col-
 25 ligitur. ille igitur quod magnae velocitatis equum habuisset
 discurrebat gaudens, quod cursu nunc hos nunc alios prae-
 teriret, nec dignum habuit feras et inertia pecora per-
 tinaciter sequi, sed optabat occurrere suis discursibus
 leonem aut aprum. praetermisit poeta datos equos Tro-
 30 ianis ad venandum, quoniam proprios non habebant, utpote
 qui a navibus venerant; an ideo, quia in tertio libro

5 *deiecti* L. 8 *metuunt* ed. 9 *conspectu* L. | *timidae*
 LR t. et ed. 15—16 *non agmina pulverulenta sed fuga* LR
n. fuga p. sed agmina ed. 17 *pulverulenta* post *agmina*
 transpos. ed. 19 *agri* LR. 25 *ille igitur* om. ed. |
habuisset LR h. et ed. a *gaudens* pendet. 26 *nunc alios* R
nunc om. L n. *illos* ed.

(470) dixit inter cetera munera Helenum et equos dedisse
 „addit equos additque duces“?

160 *Interea magno misceri murmure caelum incipit, in-*
sequitur commixta grandine nimbus, et Tyrii comites passim
et Troiana iuventus Dardaniusque nepos Veneris diversa 5
per agros tecta metu petiere, ruunt de montibus amnes:
 fiunt ecce quae Iuno praedixerat, movetur caelum, toni-
 trua concrepant, nimbi funduntur, grando exitium portat
 et contra naturam rerum de summis verticibus montium
 amnes innumeri praecipitantur. deserta venandi voluptate 10
 fugiunt omnes et diversa occupant tecta: diversa ideo,
 quod dispersae rusticae domus tantam multitudinem adu-
 natam ferre non possent, vel quod unusquisque usus in
 tanta necessitate compendio non pulchrum suffugium tecti,
 165 sed proximum quaesivisset. *speluncam Dido dux et Tro-* 15
ianus eandem deveniunt: avocatis, inquit, omnibus atque
 ipso Ascanio et per diversa discretis Dido et Aeneas in
 unam speluncam devenerunt, hoc est male venerunt, quia
 personis regum non conveniebat speluncae depressio. dedit
 igitur occasionem coniunctioni perficiendae locus secretus, 20
 dedit tempus, quo periculi vitandi causa nullus audebat
 exire de suffugio, dedit solitudo, quia soli fuerant duo,
 dedit persona, quia uterque in prima aetate, uterque
 formosi. factum autem intellegi voluit poeta, non dici.
fulsere ignes et conscius aether conubiis [summoque ulula- 25
runt vertice nymphae]: tantum valuit Iuno, ut etiam ipsa
 elementa favere viderentur; itemque ignes de caelo fulse-
 runt: non dixit emissa sunt fulgura, sed pro nuptialibus
 facibus ignis caelestis apparuit. ad impedimentum autem
 Italici imperii tantum Iunonis dolosa fecit inventio, ut 30

7 ecce LR ea ed. 8 nimis L nimes R nives r nimbi ed. |
 exitum L exitium R cum correctione obscura r vexationem?
 15 proximorum LR in proximum ut videtur corr. L ipse et r
 vel nemorum in marg. adnotat r'. 24 formosus ed. 25 con-
 nubii ed. | summoque — 26 nymphae deest in LR, sed expli-
 catur: sequenti lemmati perperam add. ed. 27 idemque LR
 corr. ed.

Aeneas in illa coniunctione non voluntatem habuisse, sed vim quandam passus esse videretur: fiunt velut nuptiae cum turpitudine omni et volente Iunone solus testis extitit mundus, nympharum quoque festis ululatibus omnis
 5 ille locus personavit. *ille dies primus leti primusque malorum causa fuit.* duo proposuit, quae ex una causa 170
 profluxisse videbantur, letum et mala: letum, quia se ob eam causam Dido interemit, mala, quia ex facto turpi et inhonesto contraxit detestabilem famam quae inter prae-
 10 cipuas mulieres castitatis merito potior dicebatur. ecce Aeneae fortuna et consiliorum exitus quae habuit Iuno: dum vult suae prodesse et commoda fulcire Carthagini, Aenean vero ab Italiae partibus separare, sic Didoni non coniugium, sed ultimum procuravit interitum nec profuit
 15 Carthagini et aemulum suum tenere non potuit. ut autem probemus hac ductam intentione Iunonem, ut Aenean ad Italiam nollet pervenire, ostendimus ipsam Iunonem sese professam ex duobus alterum voluisse, scilicet Aeneae ipsius interitum aut eius ab Italia separationem: dixit
 20 enim (1, 38) „nec posse Italia Teucrorum avertere regem“. quia igitur iuxta perniciem salutis eius nihil naufragia valuerunt, hunc ab Italia praedictis fraudibus avertere nitebatur. *ille dies primus leti primusque malorum causa fuit.* *neque enim specie famave movetur:* cum duo pro-
 25 posuisset exorta ex illo facto, causam mortis et turpem famam, praetermisso leti genere, quod postea consecutum est, secundo sic respondit: *neque enim specie famave movetur nec iam furtivum Dido meditatur amorem:* non specie, inquit, movebatur admissi criminis nec mala fama.
 30 *coniugium vocat, hoc praetexit nomine culpam,* hoc est matri-

4 nympharum — 5 personavit om. ed. 7 profluxissent
 ed. | videbantur om. ed. 8 malum ed. 12 fulgere LR edI
 fulcire r' fovere edF. 13 ad LR ab r. 16 intentionem L.
 17 esse LR ed. sese nos; cf. 176 et 5, 837. 18 scilicet
 LR sc. aut ed. 25 ut turpem LR edI et t. r edF.
 26 secutum ed. 27 respondet ed. 30 omatrimonii LR
 o del. r a m. ed.

monii nomine turpissimam culpam credidit obtegendam. verbo iuris usus est ut diceret culpam; sic enim definitum est culpam esse mulieris, cum pudoris in causa peccaverit. qua autem spe ducebatur Dido matrimonii quod eo genere contraxerat, quae ipsum Aenean in convivio 5 referentem audisset. responso Creusae vaticinantis accepto et regnum Italiae iam sibi paratum esse et coniugem regiam, Apollinis quoque et deorum penatium, Heleni etiam unum idemque extitisse praedictum, quo non tantum Aeneae verum etiam liberis et posteris eius per uxoris Italicae consortium Italiae atque orbis totius deberi memoratum est regnum?

Extemplo Libyae magnas it Fama per urbis: huius, inquit, facti nulla interposita vel modici temporis mora per urbis Africae magnas et plurimas fama percrebuit: 15
 191 *venisse Aenean Troiano a sanguine cretum, cui se pulchra viro dignetur iungere Dido, nunc hiemem inter se luxu, quam longa, fovere regnorum inmemores turpique cupidine captos. haec passim dea foeda virum diffundit in ora:* haec Fama referebat: Troianum virum consensu Didonis 20 exceptum iudicatum dignum cui se regina coniungeret viro, utrumque convivii suis vacare ac luxuriae hoc est libidinis partibus (fervent enim veneriae voluptates, sicut Terentius (eun. 4, 5, 6) ait, ubi intervenerint Ceres et Liber) neque hoc brevi tempore aut diebus interpositis, sed hieme 25 quam longa hoc est quantum longa est ac per hoc omni,

1 *tegendam* ed. 16 interpretationi versus 173 Don. lemma 191—195 adiungit eosque versus continuo interpretatur: quo ordine dum cavere vult ne poeta „minus attentis faciat errorem“, ipse minus attentus fuit; narrationem enim patet non versu 191 continuari, sed verbis *haec tum — canebat* 189 sq., quae Don. infra cum descriptione Famae falso coniunxit. 21—22 *coniungere uare* (a expuncta) ut *eumque* L *coniungere valeret* *eumque* R *coniungeret eumque* ed. *coniungeret viro eumque* U item, sed *utrumque* nos. 23 *veneriae* R cum puncto sub *i* L *venereae* ed. 24 *terrentius* LR. 25 *tempore* LR *t. facere* ed. | *audiebus* L corr. man. II. 26 *omni* L cura punctis R.

usque adeo ut omnem curam disponendi regni tuendique reiecissent. hoc est quod ait in superiore libri parte (86) „non coeptae adsurgunt turres, non arma iuventus exercet portusve aut propugnacula bello tuta parant, pendent
 5 opera interrupta minaeque murorum ingentes aequataque machina caelo“. haec de Didone: Aeneae vero reprehensio fuit, quod in alienis commorans regnis commoditatem suam neglegebat, quam partem ex Iovis persona Vergilius non multo post plenissime prosecutus est (267) „heu regni“
 10 et cetera. haec passim dea foeda virum diffundit in ora: non dea foeda, sed ora virum foeda; ubi enim quid secus admissum in hominum scientiam venerit, turpius quam admissum est carpitur. interea definitionem Famae repetamus, quam poeta interponendo fecit hyperbaton et totum
 15 textum in duas partis abscisum posuit et minus attentis facit errorem. *Fama*, inquit, *malum, quo non aliud velocius ullum, mobilitate viget virisque acquirit eundo*: et cito, 175 inquit, ambulat et fit fortior et virtutem non perdit, sed acquirit: contrariis iuvatur utpote monstrum. *parva metu*
 20 *primo, mox sese attollit in auras ingrediturque solo et caput inter nubila condit*: veteres omnes multis incorporalibus et nomina dederunt et formas et nonnulla pro numinibus habuerunt, Victoriā scilicet, Concordiam, Discordiam, Furorem, Somnum et cetera similia: ita et Famam corporalem esse voluerunt et deam, ut ipse Vergilius hoc loco

2 rejicerent ed. 5 *ingentesque aequata* L. 9 *posse* pro *post* L. 9—10 *heu regni fuit* L cum punctis R: in *fuit*, quod apud Verg. non extat, *et cetera* per compendium scriptum latere puto, quod de suo add. ed. 11 *sed* — *foeda* om. ed.

14—15 *etum textum* LR et *contextum* r et *eum t.* ed. et *totum t.* nos. 15 *abscisum* ed. | *attentus* LR ed. *attentis* nos, cf.

3, 205. 16 *facit* LR ed. *fecit?* | *quod* pro *quo* LR. 18 *ambulat fit* LR a. et *fit* ed. *ambulando fit* r nescio an recte. | et *virum* L et *viru* R et *vires* r *vires enim* ed. et *virtutem* nos (sic virtus de Furia 7, 335). 19 *contrariis* LR nam c. ed.

20 *primum* LR, sed infra *primo* ut Verg. libri. | *esse* pro *sese* L. 22 *et ante nomina* om. ed. 24 *corporalem* LR et c. edF.

ait haec passim dea foeda virum diffundit in ora. huic addidit et corpus et corporis incredibilem mobilitatem et loquacitatem satis effusam nihilque occultantem, hoc amplius ut non tantum veritatis sit nuntia verum etiam veris falsa commisceat; illam monstri esse genus, natam 5 ex Terra cum Gigantibus, volatu alarum vigere et pedum celeritate, aurium quoque sensu et oculis quam plurimis semper vigilantem, loquentem plurimis linguis, nullo tempore habentem requiem, noctu diuque volitantem atque currentem, explorantem de summis locis quid singuli agant 10 quidve loquantur, plus prava et ficta quam vera nuntiantem. idcirco dixit *illam Terra parens ira irritata deorum extremam, ut perhibent, Coeo Enceladoque sororem* 180 *progeniuit, pedibus celerem et pernicibus alis, monstrum horrendum, ingens, cui quot sunt corpore plumae, tot vigiles* 15 *oculi supter, mirabile dictu, tot linguae, totidem ora sonant. tot subrigit auris. nocte volat caeli medio terraeque per* 185 *umbram stridens nec dulci declinat lumina somno, luce sedet custos aut summi culmine tecti turribus aut altis et magnas territat urbis, tam ficti pravique tenax quam nuntia* 20 *veri. haec tum multiplici populos sermone replebat gaudens et pariter facta atque infecta canebat:* parva est, inquit, Fama, cum metus intervenit: tunc metus est, cum de personis potioribus incipit loqui; sed cum dicit primo parva est metu, constat eam postea non timere et sumere 25 augmentum. denique sequitur mox sese attollit in auras ingrediturque solo et caput inter nubila condit. ingreditur solo, hoc est ambulat in solo, ut sit integra locutio. ut autem ostenderet monstrum esse ultra inaestimabilem formam, pedes, inquit, habet in terra et capite tangit caelum. 30 quod ait ut perhibent, morem proprium tenuit: in fabulosis quippe et incredibilibus non se facit auctorem. hoc

1 *foeda* om. L. 5 *viris* LR *veris* corr. L ipse r. 11 *plus* LR *magis* ed. 16 *oculis* LR corr. r. 24 *sedem* LR *sed cum* r nos *sed eadem* ed. 25 *constat* LR *et c.* ed. | *ea* LR *eam* corr. ed. | *et sumere* LR *sed s.* ed. 29 *inaestimabilem* LR ed. *aestimabilem*? 30 *tangit* L.

dictum sit de Famae definitione, nunc redeamus ad reliqua, quae eadem Fama per infinitos passim loquendo pertulerat. *protinus ad regem cursus detorquet Hiarban* 196 *incenditque animum dictis atque aggerat iras*: si poetice
 5 et ita ut positum est intellegamus, instruxit eum Fama atque iras eius agitavit: quaeritur utrum quas fecerat an quas apud Hiarban invenerat? melius est intellegere quas invenerat, quia dixit exaggerat: facilius enim excitatur in iracundiam maiorem qui iam habet animum ex eadem
 10 causa commotum. Hiarbas quidem, qui fuit in Didonis petitione contemptus, eoque maxime quod alienigena meruisset quod ipse inpetrare non valuit, debuit acrius commoveri. si extra poeticum textum quaeramus intellectum simplicem, cum Hiarbas audisset rumoribus sparsis Aenean
 15 ex longinquis partibus venientem sibi proximo et, ut ipse arbitrabatur, potiori esse praelatum, vehementer motus est: in his enim vel maxime causis intoleranda repulsa est, quae tunc magis sentitur, cum inferiorem putamus nobis esse praelatum. interea ostendamus hyperbaton quod diximus
 20 factum: descriptione enim Famae tunc posita una descriptione divisit. hanc si subtrahas, erit una narratio: extemplo Libyae magnas it Fama per urbis, sequi debet protinus ad regem cursum detorquet Hiarban.

Hic Hammone satus rapta Garamantide nymppha templa
 25 *Iovi centum latis inmania regnis, centum aras posuit vigi-* 200
lemque sacraverat ignem, excubias divum aeternas, pecu-
dumque cruore pingue solum et variis florentia limina sertis:

3 *Hiarbam* ed. 6 *iras* LR *iram* ed. 9 *iam* R cum puncto sub a L om. ed. 10 *qui* LR ed. *quia?* 11 *quod alienigena* R *alienigenam* omisso quod L ed. 13 *si* LR *sic* edI *sin* edF. 16 *mortuus* LR *motus* r ed. 19—20 *hiperbaton quam diximus factum* LR vel quod r in marg. *hyp. quod* ed.
 20 *discrississe* L *descripsisse* R *descriptionem* ed. *descriptione* nos.

20—21 *tunc posita una descriptione* LR *t. positam u. d.* ed.: *tunc positã una d.* ad versus supra a Donato una descriptione coniunctos respicit. 21 *narratione* LR, sed *narratio* corr. ipse R.

22 *exemplo* LR. | post *per urbis* nescio an *et cetera* exciderit. 27 *cruore* R *cruorem* L ed., sed *cruore* explicatur.

Hiarbas, ut Vergilius posuit, natus ex Iove Hammone (constat enim Ioves plurimos fuisse) habuit Garamantem uxorem, non legibus acceptam, sed raptu interveniente quaesitam: Africae quippe finibus proximi feruntur esse Garamantes. hic in sedibus suis ac per omnis regni sui partis centum templa formae amplissimae constituerat Iovi atque aras totidem vigilemque ignem, hoc est qui semper nutrimentis necessariis fatus extingui non posset perindeque excubias divum continuas exhiberet. illius autem tanta veneratio fuit, ut hostiarum cruore adsiduo pingue esset solum. variis florentia limina sertis: non tamen dixit cuiusmodi sertis; sed cum dixit florentia limina varietate sertorum, splendido usus locutionis genere ostendit sertas ex floribus fuisse diversis. *amens animi et rumore accensus amaro dicitur ante aras media inter numina divum multa Iovem manibus supplex orasse supinis: media inter numina, quasi praesentibus testibus diis. Iuppiter omnipotens, cui nunc Maurusia pictis gens epulata toris Lenaeum libat honorem, aspicias haec? an te, genitor, cum fulmina torques, nequicquam horremus? caeci que in nubibus ignes terrificant animos et inania murmura miscent?* Iuppiter, inquit, quem omnis haec regio veneratur, si vides mala quae geruntur in terris, cur tibi non displicent? cur haec fieri sinis? aut si non vides et non ex te mittuntur fulmina, quae homines terrent, cur coleris? cur non te universi contemnimus? haec fuerunt principia eius qui loquebatur *amens animi et rumore accensus amaro*. ecce ostendimus (197) habuisse amaritudinem animi, quam cumulaverat Fama: perinde duplici ratione commotus, talibus cum Iovis invidia principiiis positus, ipsam iam pro-

1 *natum* LR *natus est* r *natus* ed. | *homine* L *hamine* R corr. r. 2 *garamantem* LR *-idem* ed. 4 *sedibus* LR *finibus* ed. 8 *potest* LR ed. *posset* nos. 9 *diu* L *divum* R *diis* ed. 13 *varietatem* ed. 14 *sertas* LR om. ed. | *amens* LR *isque* a. ed. 19 *lebeum* pro *Lenaeum* LR. 21 *ignis* L. | *murmura* LR. 28 *habuisse* LR ed. *h. cum?* 30 *cuius invidia principiiis* LR *cum Iovis i. pr.* nos temere mut. ed.

sequitur causam exprobratione personarum, ut indignum adserat factum. *femina, quae nostris errans in finibus urbem exiguam pretio posuit, cui litus arandum cuique loci leges dedimus*: tulit se a nomine et dignitate personae et
 5 ait femina quasi abiecti sexus. nam et Terentius (hec. 2, 1, 17) ita ex iracundi senis persona ait: „tu, inquam, mulier, quae me omnino lapidem, non hominem putas“. addit secundum convicium: quae nostris errans in finibus, hoc est peregrina et vaga, urbem exiguam pretio posuit:
 10 non quo vere exigua fuisset, sed talem dicere debuit qui deformantis animo loquebatur. pretio posuit, quae adhuc sedem non habuisset, nisi ego ei exiguum spatium vendidissem, ut hoc genere ostenderet novam dominam deferre potioribus et originalibus incolis et prioribus dominis debuisse.
 15 cui litus arandum cuique loci leges dedimus: colona, inquit, nostra est sub nostris legibus degens. haec non sunt omnia pro veris accipienda, quae amens fundebat, quae iactabat inimicus, quae clamabat iratus. *conubia nostra reppulit ac dominum Aenean in regna recepit*: et
 20 personarum et facti comparationem faciens ait recusavit nostra conubia: nostra quod dixit, in pronomine meritum personae quasi melioris et potentioris expressit; deinde conubii commemorationem fecit, ut ostenderet in causa honesta postulatam repulsam remittere maluisse, susceptum
 25 autem Aenean dominum potius quam maritum. huius obtrectationem subiungit, ut satiet indignitatem facti cum eius deformatione quem se contempto dolebat admissum: *et nunc ille Paris*: per originalis hominis illicitum factum 215
 crimen inventum est, cuius Aeneas adficeretur invidia,

1 approbatione LR *exprobr.* nos *approbatione* r ed.

4 legis LR. 5 et *terrentius* LR et om. ed. 8 *addidit* ed.

9 *vagans* ed. 10 *non quod* ed. (ut solet). 11—12 *ad duo sedem* L alteram *d* exp. man. II *aduossedem* R *aliter* s. r *adhuc sedem* ed. 12 *nos ergo* LR ed. *nisi nos* r *nisi ego* nos. |

exiguam L. | *vindedissem* LR *vendedissemus* r *vendidimus* ed.

13 *ut* deest in LR add. r ed., cf. 10, 62. 16 *et sub* LR ed. *est* s. nos. 21 *dixit* LR *ait* ed. 29 *aspiceretur* LR *abjiceretur* edF *adficeretur* nos.

cum non sit similis causa, quando ille alieni matrimonii rapuit feminam, Aeneas autem viduae videbatur esse coniunctus et ei quae nubendi et eligendi quem vellet liberum habuisset arbitrium. sed quid faciemus mori hominum, qui in ultione conviciorum etiam falsa componunt? *cum semiviro comitatu:* ecce iam maledictorum iniuria non Aenean solum, sed in omnis Troianos extenditur. semiviros quippe appellavit universos, hoc est duos praeferentis sexus, ambos ex semissibus constantis, quibus nihil est deterius, utpote qui corpore praeferant virum, animo tamen et corruptione, culta quoque feminas imitentur. dat quoque coniecturale argumentum, quo probet infamis et ipsum praecipue ad eiusmodi crimen detineat, in quo omnis cardo doloris et causa constabat: *Maeonia*, inquit, *mentum mitra crinemque madentem subnixus*: quem cum videas, ait, cen- seas esse mulierem, mitra illi quippe et usque ad mentum, crines oleo madentes ut feminis. *raptopotitur*, hoc est conjunctione quaesita per violentiam, et tamen, cum sit tantis ludibriis obnoxius, ego repulsam merui et cessit praeda raptori. *nos munera templis quippe tuis ferimus famamque fovemus inanem*: quando, inquit, talia vides et probas nec tuis cultoribus, sed alienigenis prodes, incassum tuis templis ferimus dona et numen putamus esse quod non est. ecce et ipsum quem ad hanc partem necessarium putabat laedit, quod facit amentiae malum et doloris inpatiens animus, cui nonnumquam datur venia, quoniam mentis interveniente corruptione peccatur.

Denique ipse Iuppiter commotus non est, sicut ipse poeta monstravit dicens *talibus orantem dictis arasque tententem audit omnipotens*: quamvis contumeliosis dictis rogantem tamen, quia tenendo aras devoti officium testabatur, hunc Iuppiter audit. *oculosque ad moenia torsit regia et oblitos famae melioris amantis*. ad bis accipitur,

3 *elegendi* LR. 4 *mori* LR more HU ed. 7 *Aenean* LR in *Aenean* rHU ed., cf. prooem. in. 14 *inquit* om. ed.
 17 *oleo* om. ed. | *madentes* LR. | *potitor* LR. 21 *alia* LR ed. *talia* O nos. 22 *nectis* LR u superscr. r non tuis ed.

ut sit torsit oculos ad moenia et ad eos qui amoribus vacarent reiectis partibus honestatis et commodi sui. nusquam sic vitia amoris expressa sunt ut in hoc libro; ubi enim amor intervenerit, nihil praeter libidinem cogi-
 5 tatur, non utile aliquid quaeritur, commoditas nulla, honestas nulla tractatur, subit neglegentia omnium rerum, negotia differuntur, sic in oblivionem veniunt omnia, quasi universorum commoditas actuum in solo amore consistat. *tum sic Mercurium adloquitur ac talia mandat. vade, age,*
 10 *nate, voca zephyros et labere pinnis:* vade quasi officium pedum necessarium significat et postea dixit age, nate, voca zephyros et labere pinnis. cum igitur vade et labere diversum sit, quomodo potest intellectus cum sua integritate discerni? vade, inquit, voca zephyros et, cum flare
 15 coeperint, pinnis labere; pinnae enim sine ventorum flatu tardiores sunt, accepto autem ventorum adiumento in celeritatem nimiam concitantur et tota maturitate ad destinata perveniunt. *Dardaniumque ducem, Tyria Carthagine qui nunc expectat fatigue datas non respicit urbis,*
 20 *adloquere et celeris defer mea dicta per auras:* dixit vade, dixit hoc ipsum vade qua facilitate possit inpleri: voca, inquit, ventos et pinnis labere. Dardanium, inquit, ducem ac, ne incertum Mercurius haberet ad quem mandata illa essent perferenda, designavit Iuppiter etiam locum dicens
 25 Tyria Carthagine qui nunc expectat fatisque datas non respicit urbis, adloquere et celeris defer mea dicta per auras. ille est, inquit, ad quem mitteris, qui consistendum apud Carthaginem inutiliter putat nec in animo habet quae illi terrae fataliter attributae sint. quod de
 30 Carthaginis inimicitis hic strictim dictum est in mandatis infra positis plenius dicit. et celeris defer mea dicta per

2 vacarent LR vacantes ed. vacant ed. post. | reiectis LR corr. ed. | commodi sui LR commodis adnotata lacuna, quae nulla est, edF. 7 officia languent post differuntur interpol. ed. non hab. LRHOU. 11 dixit age LR vade interpos. ed. 20 adloquere sceleris (et infra) LR. 21 felicitate R. 23 ac om. ed. 27 mitteris LR te mitto ed. 30 strictum LR corr. ed.

auras: sic, ait, mando, ut ad ipsum mandata mea tota
 celeritate perveniant. consideremus cuiusmodi verbis usus
 sit Iuppiter. vade imperativum est, age hortativum cum
 imperativo, nate religiosum et pium; voca, labere, adlo-
 quere, defer adaeque imperativa sunt: quorum alia spectant 5
 personam patris, regis vero alia, ut ille duplici necessi-
 tate constrictus voluntatem patris inpleret et regis. *non
 illum nobis genetrix pulcherrima talem promisit Graiumque
 ideo bis vindicat armis, sed fore qui gravidam imperiis
 230 belloque frementem Italiam regeret, genus alto a sanguine* 10
Teuceri proderet ac totum sub leges mitteret orbem: quòd
 ait talem, hoc significat: amatorem desidiosum, neglegen-
 tem, obliviosum. post hanc vituperationem sequitur plena
 laudatio. non idcirco, inquit, bis evasit infortunia patriae
 suae, ut Carthaginem foveat et apud ipsam otio et luxu- 15
 riae vacet, sed ut feroces Italiae populos domet et pullu-
 lantia imperia virtutis suae maiestate conpescat repetatque
 orientem patriam et genus Teuceri cum omni orbe feliciori
 fortunae conservet: ad hanc felicitatem natus est, ad hoc
 illum genetrix sua suscepit et aluit. haec cum dicuntur, 20
 quod solus possit illique tanta prosperitas debeatur, recte
 commotus est Iuppiter non iam propter Hiarbae queri-
 moniam, sed propter eum qui cessando apud Carthaginem
 spem suam probatur deseruisse, ut inde illum etiam in-
 vitum iuberet excludi. addidit cumulum laudis eius, cum 25
 dicit ac totum sub leges mitteret orbem. constabat enim
 ante Romanum imperium, quod ab Aenea sumpsit initium,
 regna fuisse nullis legum nexibus vineta ac per hoc futurum
 ut perdomita Italia atque possessa Aeneas totum orbem

4 ante LR nate r autem ed. | connectit post pium inter-
 pol. ed. 5 adaeque LR quae ed. 5—6 expectant personam

LR spectant ad p. ed. 10—11 regere — prodere — mittere LR.

11 urbem L. 18 orientem LR ed. nescio an corruptum sit.
 18—19 feliciore fortuna LR ed. 21 illi quae LR illique
 nos locum temere mut. ed. 24 ut autem deillum L de exp.

in R ut inde illum nos (ut inde in archetypo fuisse puto) ut —
 excludi cum sequentibus coniunxit et sententia et structura
 invita ed. 26 urbem L. 28 vineta LR iuncta ed.

sub leges esset fortuna suffragante missurus. *si nulla
accendit tantarum gloria rerum nec super ipse sua molitur
laude laborem, Ascanione pater Romanas invidet arces?
quid struit? aut qua spe inimica in gente moratur nec* 235
 5 *prolem Ausoniam et Lavinia respicit arva? naviget, haec
summa est, hic nostri nuntius esto. si nulla, inquit, eum
agit futuri temporis spes nec excitatur rebus laetis nec
contemplatione laudis aliquem laborem molitur, hoc est
si torpens otio non vult laborare pro gloria sua, et contra*
 10 *institutum naturae faciens invidet filio imperium tantum?
quid struit? aut qua spe inimica in gente moratur?
quid fovet aemulam? quid extruit inimicam? nec prolem
Ausoniam nec Lavinia respicit arva? cur non considerat
nec ponit ante oculos Italiam et posteritatem quam illic*
 15 *habiturus est apud Lavinia litora? quaeritur, cum nondum
Aeneas ad Italiam venisset, nondum Laviniam nosset,
nondum Lavinium oppidum condidisset, cur hic posuerit
nec prolem Ausoniam nec Lavinia respicit arva. ex per-
sona Iovis bene processit, quoniam futura noverat et ven-*
 20 *tura bene habuit cognita. naviget: si illa, inquit, in
oblivionem duxit et neglegit, sufficit et id solum, ut
inimicae Carthaginis exclusus finibus naviget. haec summa
est, hic nostri nuntius esto: mandatorum, inquit, haec
summa est. hic nostri nuntius esto: haec est conclusio*
 25 *definita praecepti, ut relinquat Carthaginem navigando, et
hoc solum ei volo nuntiari. conferenda sunt quae Hiarbas
in invidiam contulit et quemadmodum haec acceperit Iup-
piter, ne remaneat illud, ut in exclusione Aeneae Hiarbas
vindicatus esse videatur. non ita est. Iuppiter quippe,*

3 *ascaneone* LR. | *invide* LR. 5 *ausonia nec* L. 6 *dixerat*
 post *esto* interpol. ed. 9 *et* LR ed. *etiamne expectes* in apó-
 dosi. 12 *extruit inimicam* LR *struit cum inimica* ed.
 13 *cur non* — 18 *arva* om. ed. 20 *illa* R *illam* L ed. 21 *duxit*
et non licet L *duxit*////*licet* cum ras. R *d. non l.* ed. *d. et*
neglegit nos. | *sufficere hi solum ut* L *hi exp. hoc* superscr. R
sufficit et id solum ut nos hic immorari sed ed. 29 *non* LR
nam n. ed.

ut supra dictum est, magis inde commotus est, quod Aeneae in oblivionem quodammodo venisset Italia, et consulentis officio Mercurium misit, qui ad meliora et propria truderet segnem. proinde si omnia Iovis ipsius verba considerentur, nihil Hiabae contemplatione invenietur 5 mandasse Mercurio nec ad illius aliquam culpam pertinere poterit qui Carthaginis finibus excludi praeceptus est.

Dixerat, Iuppiter scilicet: completa autem iussionis summa subiungit quos actus habuit Mercurius. ille patris magni parere parabat imperio et primum pedibus talaria 10
 240 *nectit aurea, quae sublimem alis sive aequora supra seu terram rapido pariter cum flamine portant. tum virgam capit: hac animas ille evocat orco pallentis, alias sub Tartara tristia mittit, dat somnos adimitque et lumina morte*
 245 *resignat. illa fretus agit ventos et turbida tranat nubila: 15*
 post dicta patris Mercurius, ut iussa potuisset plena executione conplere, necessaria usibus suis adhibebat, quorum adminiculis adiutus et volare posset et cum plena potestate ad destinata contendere. *iamque volans apicem et latera ardua cernit Atlantis duri, caelum qui vertice 20*
 250 *fulcit, Atlantis cinctum, adsidue cui nubibus atris piniferum*
caput et vento pulsatur et imbri, nix umeros infusa tegit, tum flumina mento praecipitant senis et glacie riget horrida barba: ex occasione describit Atlantis situm et, cum sit mons, tamen, quia hominis habuit nomen, hunc adsignat 25 sub definitione humani corporis. volans, inquit, Mercurius cernebat latera duri Atlantis. durum dixit ex soli saxis, et qui per duri naturam roboris caelum vertice suo sustinere potuisset et ferre. denique sequitur caelum qui vertice fulcit, ut ostenderetur quid sit duri. dixit ergo 30 durum, dehinc dixit caelum qui vertice fulcit, ut altissimum quoque monstraret, usque adeo ut suo vertice sustineat caelum; et hoc ad intellectum potest accedere,

8 iussionis R -nes L -ne in ed. 13 hic R hac r. 15 ventis LR. 17 executio ed. 18 conpleria LR cum plena r commoda ed. 21 Atlantis cinctum coniunxi propter interpr. 27 ex solis axis LR temere mut. ed. 30 fulgit LR.

verticem ipsius esse superiorem potuisse, nisi hunc caeli
 magnitudo pressisset. Atlantis cinctum, adsidue cui nubibus
 atris piniferum caput et vento pulsatur et imbri: videbat
 Atlantis latera, videbat umeros, videbat et cinctum,
 5 videbat et caput eius piniferum, quod adsidue imbribus
 pulsaretur et ventis. piniferum caput aut crispum, quia
 tamquam de homine loquebatur, aut arbores pineas in
 cacumine habentem, quia revera montem describebat. nix
 umeros infusa tegit. cum non dicit aliquibus temporibus,
 10 ostendit hunc perpetuis nivibus abundare. tum flumina
 mento praecipitant senis et glacie riget horrida barba:
 nives ipsae aut congelatae rigeant aut dissolutae verte-
 bantur in flumina. expresse dixit praecipitant; magnitudo
 enim aquarum et nivium et altitudinis aliter ostendi non
 15 poterat. et glacie riget horrida barba: et hic riget tale
 est quale est nix umeros infusa tegit, ut semper rigere
 videatur. senem vero recte appellavit, vel quod mons
 esset antiquus vel quod Mercuri avus esse diceretur vel
 quod semper canus esset ex nivibus. *hic primum paribus*
 20 *nitens Cyllenius alis constitit, hic toto praeceps se corpore*
ad undas misit: non frustra paribus alas dixit; alarum enim
 remigium constare non potest, nisi fuerint pares. Mercurius
 igitur ad partis Carthaginis tendens hic primum con-
 stitit, nec mirum; non debuit enim praeterire montem,
 25 qui avi sui nomine consecratus esset et qui ex occasione
 urgentis transitus necessarius fuerat et oportunus. *avi*
similis quae circum litora, circum piscosos scopulos humilis 255
volat aequora iuxta: sic Mercurius se ad undas misit, ut
 solent aves quibus esca piscis est et propter explendam
 30 famem volant iuxta undas et litora. *haut aliter terras*
inter caelumque volabat litus harenosum ac Libyae ventos-
que secabat materno veniens ab avo Cyllenia proles:
 avium more inter terras caelumque suspensus litus Libyae

3 astris L. 11 mentum LR. 20 hic toto LR hinc t. r.
 21 dixit LR misit ed. 31 inter om. LR. | ac lybiae LR ac
 om. ed.

harenosum atque ventos secabat Mercurius veniens ab avo materno hoc est Atlante. *ut primum alatis tetigit magalia plantis:* mox ut venit ad loca in quibus Aeneas fuerat, 260 *Aenean fundantem arces ac tecta novantem conspicit:* vidit Aenean fundantem arces ac tecta novantem, vidit, inquit, 5 non oculis, sed animo, existimans ipsum esse novorum operum conditorem: ceterum noctis fuerat tempus, quo ille dormiebat: denique sequitur *atque illi stellatus iaspide fulva ensis erat Tyrioque ardebat nurice laena demissa ex umeris, dives quae munera Dido fecerat et tenui telas 10 discreverat auro:* descripsit regis dormientis ditissimum cultum: habuit, inquit, circa se gladium gemmarum copia pretiosa distinctum, laenam demissam ex umeris, quod fit saepe, cum alto somno homines attinentur. hanc, inquit, laenam Aeneae usibus dederat Dido, ut amorem suum et 15 divitias suas ostenderet. tantum enim Tyriae purpurae atque auri habuerat illius confectio itaque fulgebat, ut 265 qui hanc vidisset putaret ardere. *continuo invadit:* invectivam fore dictionem poeta ipse pronuntiavit dicendo continuo, dicendo invadit; nam inpatientia commotionem 20 mentis ostendit, ideo quae animo gerebat differre non potuit; invadit vero ad id pertinet, quia talem personam Mercurius Aeneae repraesentare debuit qualis illius fuerat qui mandavit. ex praesentibus autem obiurgationi ipsi initium dedit hoc modo: *tu nunc Carthaginis altae fundamenta 25 locas pulchramque uxorius urbem extruis, heu regni rerumque oblite tuarum.* si melius consideretur mens dictionis istius, obiurgatio est, non invectio; commonefacit enim eum utilitatis suae. denique et dolet decipi spem ipsius et filii, quod non faceret, si accusatoris animum gereret. 30

1 *ventosque* ed. 4 *conspicit* om. LR. 9 *erat* om. LR.
 19 *pronuntiavit* LR ed. *praenuntiavit*? 19—20 *dicen—do continuo* cum rasura et lineola L I man. *dicendo* c. R: ergo hoc archet. habuisse videtur. 20 *dicendo* om. ed. 21 *ideoque acerrimo gerebat differre non potuit* L i. *acerrime g. d. n. p. R animo* corr. r *quae animo* nos temere mut. ed. 28 *commonefacit* R *communem facit* LHU ed.

inter initia, inquit, surgentis civitatis inimicae confoves
 coepta et quam nascentem opprimere debueras sublevare
 contendis. dolenda est fortuna tua, quae contrarium cupit
 contrariumque sectatur. arripuisti curam obfuturam com-
 5 modis tuis et meliorum spem praesumpta desperatione
 tempsisti. imprudentis officium est aliena sic curare, ut
 negligas tua: spem tuam iugulas huius intentione consi-
 lili, cum amoribus indebitis deditus uxori quam retinere
 non potes placere contendis. haec obiurgatio ut ab erro-
 10 ribus solitis dormientium secerneretur et maiorem aucto-
 ritatem sumeret, *ipse*, inquit, *deum tibi me claro demittit*
Olympo regnator, caelum et terras qui numine torquet, ipse 270
haec ferre iubet celeris mandata per auras. suffecerat in-
 dicasse a quo esset missus, sed, cum notum esset quan-
 15 tum Iuppiter posset, adiecit iniciendi maioris metus causa
 potestates eius et quod illa omnia celerius perferri iussisset,
 ostendens ex eo quod dicebatur maturius oportere conpleri.
quid struis? aut qua spe Libycis teris otia terris? utrius-
 que culpa iustissima reprehensio: nam struere contraria,
 20 hoc est tractare vel disponere, et inimicae civitatis com-
 moda sublevare extremae dementiae est. praeponere autem
 otium, cum necessaria peragenda superfluant, negligentis
 est et incauti. vellem, inquit, nosse qua spe ducaris, cum
 aliena diligis, cum adversa disponis, cum otio torpens
 25 tam necessariorum commodorum sollicitudine reiecta aemu-
 lam tuis rebus praetulisti segnitiam. dum quaeritur qua
 spe id fieret, procul dubio nihil in Aeneae actibus reperie-
 batur quod aliqua valeret excusatione defendi. *si te nulla*
movet tantarum gloria rerum, Ascanium surgentem et spes
 30 *heredis Iuli respice. cui regnum Italiae Romanaque tellus* 275

5 *meliorum* LR *meliolem* edF. 6 *contempsisti* ed. | *cura-*
rent R *curare ut* r. 8 *retineri* LR corr. U ed. 13 *suffecerat*
 LR *suffecerat* r ed. 14 *et cum* LR *sed c.* ed. 16 *potestates*
 LR *potestatis* ed. | *illa* LR *ille* r. 19 *strue* R corr. r.
 20 *tract re* L *tracre* R *tractare r trahere* ed.: cf. 276. 23 *velle*
inquit L. 24 *detegis* LR *agis* ed. *diligis* nos. 29 v. 273
 om. Don. cf. ed. Ribb.

debetur: certe, inquit, si adeo contemnis utilitatem tuam et tantarum rerum gloriam spernis, expergiscere aliquando et officio saltem paternae pietatis admonitus vel filii partis utilitatemque perpende. debitum est Italiae imperium filio tuo, non debet perire per te quod non nisi per te ad ipsum potest hereditario iure transire. [*tali Cyllenius ore locutus*] *mortalis visus medio sermone reliquit*: non expectavit responsum Mercurius, sed finem suis verbis imponens ante discessit. medius sermo dividitur, qui exoriri potest inter duos vel pluris, cum sibi invicem proponunt invicemque respondent. hoc fieri Mercurius non passus est; non enim ad hoc fuerat missus, ut peractis mandatis referret etiam ipse responsum. quod igitur esse medium potuit dimisit et abscessit, vel maxime quia, si aliquid ab Aenea vellet audire, vigilantis vox fuerat necessaria, quam mortali non licuit habere cum deo. quod si fieri ullo modo sineretur, adsisteret Aeneas partibus suis diceretque se uxorium non esse, utpote qui nullam haberet uxorem, hiemis causa interim apud Carthaginem remansisse quassatis navibus et nondum compositis, adhuc navigandi copiam non habere, nulla ope sua iuvari Carthaginem, filio quoque Iunonem invidere, non se, vi maris ad Carthaginem, non voluntate compulsus, cum iam prope teneretur Italia, nihil se struere, hoc est nihil moliri vel disponere, quod filii commodis obstaret aut suis (struere disponi atque tractari significare manifestum est, quia alio loco dictum est (8, 15) „quid struat his coeptis“, id

1 *debetur* ed. 6 *tali* — 7 *locutus* deest in LR add. ed. et explicari videtur. 11 *inducemque* L *indicemque* R corr. r. | *moriturus* L *Mercurius* superscr. man. rec. *morturus* R *mercurius* r. 14 *potuit t* expuncta et s superscripta L *posuit* R *potuit* r. | *deposuit* ante *dimisit* interpol. H ed. | *quia si* L *quasi* R *quia si* r. 15 *vellit* L. | *vigilanti* ed. 17 *sineretur* LR *permitteretur* ed. | *adsistere* LR ed. *adsisteret* r. | *Aeneam* ed. 18 *diceretque* LR *que* om. ed. 22 *non se* LR *et se* ed. 26 *disponi* L *disponendi* R *disponere* r. | *tractari* LR *-re* r. 27 *quis distruat* LR *quid struat* r.

est quid moliatur tractando). haec utique dicerentur, si responsionem hominis deus praesens potuisset accipere.

Tum vero Aeneas aspectu obmutuit amens arrectaeque 280
horrore comae et vox faucibus haesit: recedente Mercurio
 5 evigilavit Aeneas cumque secum consideraret visa et
 audita, elinguis effectus est, haesit faucibus vox eius, et
 comarum mollities pavore interveniente durata, dum iaceret,
 erecta est. videamus post haec qualis cogitationes habuit
 monita Mercuri pertractans: *ardet*, inquit, *abire fuga dul-*
 10 *cisque relinquere terras attonitus tanto monitu imperioque*
deorum. non inanis deliberatio apud eum fuit quem constabat
 deorum esse cultorem. cuius rei contemplatione permotus tractabat non minus etiam aliam partem. occur-
 rebant enim Didonis humanitas et ipsa qualiscumque con-
 15 iunctio et terrae iam dulces ex mora. cumque uno ex
 latere metus divinae iussionis insisteret, ex altero pudor,
 quid facere deberet in tali negotio cogitabat. constabat
 tamen Iovis ac Mercuri sententiam praeponendam, quae
 faciebat pro utilitate tractantis et potestatis auctoritate
 20 ceteris debuit anteferri. remanserat igitur consilii ratio,
 utrum sciente an inscia Didone discedi deberet aut posset.
 hoc est quod ait *heu quid agat? quo nunc reginam ambire*
furentem audeat adfatu? quae prima exordia sumat? atque 285
animum nunc huc celerem, nunc dividit illuc [in partisque
 25 *rapit varias perque omnia versat]*. in his tamen aestibus
 animi constituto, cum reverentia maior cum pudore con-
 tenderet, constitit diu exagitatum robore fortiore consilium
 et quod in partis tota celeritate rapiebatur cautiore defini-
 tione firmatum est: *haec alternanti potior sententia visa est.*

1 *qui moliatur* R corr. r. 2 *deos* LR corr. r. 7 *durata*
 om. ed. 8 *erecta* LR *durata* ed. | *habuit* LR *habuerit* ed.
 14—15 *coniunctio terrae iam dulces* LR *dulcis* ed., sed *qualis-*
cumque ad Didonis coniunctionem spectat, quare *et terrae iam*
dulces et *occurrerant* scripsi -*bat* LR ed. 17 *tali* LR *tanto*
 ed. 21 *virum* LR *utrum* r ed. 24 *in* — 25 *versat* deest in
 LR, sed explicatur. 26 *constitutus* LR ed. -*to* nos. | *maior*
 om. edF. 29 *firmatum* R *firma* f. L.

incipit iam dicere quale consilium Aeneas in deliberatione delegisset, utpote is qui in tali causa non tumultuarie nec passim, sed multa diversaquevolvendo maturum exitum reperire debuisset. *Mnesthea Sergestumque vocat fortemque Serestum, classem aptent taciti, socios ad litora* 5
 290 *cogant, arma parent:* vocatis principibus exercitus in dispositionum suarum secreta strictim breviterque commisit, pararent navigia, omnis socios ad litora usque compellerent et pararent arma. licet causae istorum praeceptorum dictae evidentius non essent, signis tamen colligebantur. 10 non enim in occulto esse iam poterat Aenean ideo tacita esse voluisse consilia sua, ne inparatos Dido iuberet invadi: paratis vero omnibus nullum esse metum resistendi, cum arma praesto essent, quibus violentia posset excludi. nonnulli hic arma remos et cetera accipiunt, quoniam alio 15 loco (5, 15) ait „colligere arma iubet“. hic vera arma posuit: nam quod ait classem aptent taciti, aptari utique navigia rebus omnibus iussit; arma autem certamini necessaria significavit esse paranda: noverat enim quid offensa Dido iubere potuisset et haec consilio praevenire cupiebat 20 cautela praecurante. *et quae rebus sit causa novandis dissimulent:* cur, inquit, post speratam cessationem fiant ista dissimulent, hoc est quasi id se simpliciter facere confingant. *sese interea, quando optima Dido nesciat et tantos rumpi non speret amores, temptaturum aditus et quae mol-* 25 *lissima fandi tempora:* divisit officium agendi inter se ac suos, illis paratus urgentissimae navigationis iniunxit atque ut praesto fierent arma tegerentque faciendi causam dissimulatione interposita, sibi reservavit fallendae reginae consilium. vos, inquit, quae mandavi complete, ego curabo 30

2 *tumultu arte* LR *tumultum facere* ed. 3 *nec* LR *nec id* ed. 5 *serestum* LR *Cloanthum* ed. 6 *novatis* LR *vocatis* r' ed. | *exercitus vi* LR *e. in nos inter socios* ed. 7 *secretae* LR *secreta* r edF. 8 *pararent* LR *ut p.* ed. 15 *cetera* LR *huiusmodi* add. ed. 21 *cautela* LR *-lam* ed. | *praecurante* LR *praecurrente* ed. 28 *fierent* LR *forent* edF. | *arma* LR *a. pararent* ed.

ut, cum regina de amore meo secura est et nihil sperat quod dilectum coniunctionis abrumpat, aditus temptem. suadere ei contrarium quem vis magna possederit nec ullam persuasionis rationem admittit, quem in aliquam
 5 necessitatem aliena potestas animaverit, hoc denique est quod supra dixit heu quid agat, quo nunc reginam ambire furem audeat adfatu? quoniam amor nec habet rationem suam nec admittit alienam nec cogitat nisi id quo ducitur nec potest reicere quod non sua voluntate susceperit.
 10 et quae mollissima fandi tempora: occasio quippe temporum in causis vel maxime durioribus plurimum prodest. *qui rebus dexter modus*: observationem enim oportuni temporis dextera omnia prosperaque sectantur. *ocius omnes imperio laeti parent ac iussa facessunt*: solus Aeneas in- 295
 15 vitus cogebatur ad navigandum, quia commorandi solus habuit causam. hoc est quod ostendit dicendo ocieus, ne mutaret forsitan voluntatem, si mora interveniret. imperio parent, quoniam id fuerat iussum quod omnibus fuit optabile et oportuit fieri. laeti autem hoc faciebant, quia
 20 contra voluntatem apud Carthaginem tenebantur; et, si non pro loco intellegamus, ille est gratus cuiuslibet iusionis effector qui praeceptis laetus obsequitur. hoc denique et Terentius tetigit dicendo (heaut. 4, 6, 1) „nulla est tam facilis res, quin difficilis siet quam invitus facias“.
 25 officium enim complendi praecepti, si voluntate suscipiatur, et inpletur facile et cum laetitia perficitur; quod autem gerit invitus et onerosum redditur, quamvis natura leve sit, et non conveniente sententia fit triste nec pro iubentis voluntate tractatur. ac iussa facessunt: iussa effectibus
 50 plenissimis complent, in tantum ut nihil videatur omissum.

1 de LR quae de ed. 2 dilectum LR dilectionem ed., sed cf. 6, 236 et 9, 85. 3 suadere LR et suadeam ed. | quem vis magna LR quando eam vis amoris m. edF. | nec ullam LR = et qui nullam cf. 254. 8, 30 et ind. lat. Don. sub pron. relat. qui nullam ed. 23 terentius LR. 26 perficiatur L perficitur expuncta a R. 28 ne L nec R ed. 30 dividantur LR dimittatur r videatur nos relinquatur ed.

At regina dolos (quis fallere possit amantem?) praesensit motusque exceptit prima futuros omnia tuta timens: expressit amantium morem, semper quippe suspecti sunt semperque solliciti. accedebat ad Didonis causam quia non amata fuerat, sed amabat noveratque Aenean peregrinum ea intentione cessasse, ut ad Italiam tenderet potius quam ut perpetuo apud Carthaginem remaneret. unde praeter amatorum morem ipsa cautior fuit. denique dolos prima persensit; nullus quippe potest amantis animum et vigilantiam fallere. amans enim perpetuo ducitur metu, etiam si tuta sint omnia. motusque exceptit prima futuros: ideo dolos prima persensit, quia in causa sua ipsa diligentior et cautior fuit. additur poeticum quiddam non verum, sed ex occasione compositum, ut quod illa astute ac vigilanter invenerat videretur Fama nuntiasse. eadem, inquit, *incipit Fama*, quae Hiarban dolore commoverat ut Iovi conflaret invidiam, ex qua Aeneas navigare compulsus est, *furenti detulit*: qui furit integrum mentis non habet statum: huic amans comparatur, quoniam a consiliorum omnium integritate depellitur. furenti igitur Famam nuntiasse commemorat ea parari quae procul dubio noscerentur amori esse contraria, scilicet *armari classem*, quod ipsum solum ostendere poterat parari discessum; addidit *cursumque parari*, ut ostenderet nulla mora interveniente futuram navigationem. *saevit inops animi* inops animi est qui in adversis citius deficit nec stabili quo potest consilio subvenire. ecce Didoni duplicatum est malum, amanti quippe et insperato malo commotae accessit saevitia aliaque mentis agitatio. *totamque incensa per urbem bacchatur*: augmenta calamitatis sumpsit, ut contempta verecundia sexus et honestate regali per totam urbem discurreret more baccharum. dabat viris currenti inmanissimus furor, qui pudorem matronalis honestatis

2 et coepit pro exceptit LR. 9 praesensit (et infra) ed.
 16 hiarba L. | dolere LR dolore r ed. 20 depelletur LR
 corr. ed. 26 stabili quo LR st. aliquo r ed. 32 baccharum
 LR bacchantium r ed.

excluserat. ferebatur ergo per totam urbem et, quasi
 sacra Liberi patris agerentur, per amentiam bacchabatur
 in eum modum quo ferri solet *commotis excita sacris*
thyias, ubi audito stimulant trieterica Baccho orgia noctur-
 5 *nusque vocat clamore Cithacron. tandem his Aenean con-*
pellat vocibus ultro: praeventi sunt Aeneae tractatus; supra
 enim dixit „sese interea, quando optima Dido nesciat et
 tantos rumpi non speret amores, temptaturum aditus et
 quae mollissima fandi tempora“. ecce Dido licet paulo
 10 tardius, quia impedierat furor, ultro ipsum adgreditur;
 neque enim aliud expectare debuit quam tot animi pos-
 sederant mala et quae fieri noverat quod paraverant doli.
 tandem pertinet ad furorem, qui Didonis vocem distulerat,
 ultro ad inpatientiam doloris, vocum vero commemoratio
 15 exclamationem futuram significat progressuram in ingratum;
 nesciebat enim facti causas Mercurium peperisse.

Dissimulare etiam sperasti, perfide, tantum posse nefas 305
tacitusque mea decedere terra? non a levibus, sed ab ipsis
 scelerati facinoris coepit augmentis dilatans omnem in-
 20 vidiam arte mirifica; nam primum crimen fuit potuisse
 post tot et tanta merita benivolentiae cogitari perfidiam,
 deinde hoc ipsum pro levi ducere. non enim dissimulatur
 nisi quod potest etiam sperni: sunt ergo interim duo
 crimina, inveniri scelus et dissimulari potuisse. addit
 25 aliud tacitusque mea decedere terra, nec saltem, inquit,
 sic discedere, ut gratiam vel verbis referres meritis meis.
 nam quid erat abire tacitum nisi beneficiorum inmemorem
 confiteri? ut enim est durum quemquam non moveri
 miseratione laborantium, ita sceleratum est praestitorum
 30 inmemorem fieri. semina igitur quaedam plurimorum
 criminum inter initia spatii et summam congesta in
 unum congregat, sequenti tamen in parte singula latius
 tractat docens quid sit sceleris non respondere benefactis.

2 *sacri* LR. 3 *motum quo ferri solet* LR *modum qua-*
lis ed. 14 *ultro ad* LR *ultro ob* edF. 24 *inveniri* LR
esse inventum ed. 27 *nisi* LR *nisi se?*

ad eandem generalitatem pertinet quod ait mea decedere terra. in eo enim quod dixit terra mea hoc potest sentiri: in qua posito tanta sunt praestita, quae specialiter dictura est, sed tunc cum obstinatio Aeneae patuerit. nunc enim dictio temperata est, ne iniuria non revocet, sed urgeat 5 properantem. interea possumus aliter quoque sentire quid sit terra mea, quod illa intellegi potius voluit quam dici: mea ergo, quae te suscepit naufragum, servavit ignotum, inopem fovit. tacitus, hoc est qui praestitis vel verborum obsequio non ageret gratias perindeque esset ingratus, 10 quod est admodum inter homines grave, non sentire beneficium. qui enim non rependit qualemcumque praestitis vicem is monstrat aut nihil se eorum meminisse aut omnia habuisse pro levibus. ecce suppressa sunt quae laedere potuerunt, ea vero quae audientis animum vexare 15 non possunt dicuntur apertius: *nec te noster amor nec te data dextera quondam nec moritura tenet crudeli funere Dido?* dicta sunt tria mollibus verbis, sed quae ingrati crimen excitant. si illa, inquit, prae oculis non fuerunt quae cum tuis omnibus benivolentia mea largiente consecutus 20 es, specialia tamen animo tuo inhaerere debuerant: amor scilicet noster; aut de suo solo dixit noster, ut plerumque fit, cum unus plurali numero se appellat, ut ait Palaemon, cum solus inter duos iudicaret (buc. 3, 108): „non nostrum est inter vos tantas componere litis“, et hoc magis 25 probandum est, quia sola amaverat, aut noster dixit, ut amor mutuus videretur ex coniunctione intervenisse perindeque quod unius fuit duobus factum esse commune; nec te data dextera quondam, quod fit cum coniunctio ipsa perficitur: potest hic et vis hospitii intellegi, quoniam 30

3 *posito* LR tibi ed. 4 *tunc enim* LR nunc e. edF.
 6 *quaeque* LR quoque ed. 12 *rependet* LR ed. 13 *his* LR
 is ed. 19 *prae oculis* LR utilia ed. | *et pro levibus habes* post
fuerunt interpol. ed. (*homines* pro *habes* edI). 22 *aude* L aut
 de R aut om. ed. 24 *nostrum* LR non superscr. r. 25 *est*
 contra metrum LR om. ed. 28 *perindeque unius* LR quod
 in margine add. r inseruit ed. omisso *que*.

alio loco (3, 83) ait poeta „iungimus hospitio dextras et
 tecta subimus“; novissimum commovendae miserationis
 causa posuit interitum suum dicens nec moritura tenet
 crudeli funere Dido: nec cogitasti navigationem tuam
 5 crudelem secuturum interitum: praedixit in ultimo mortem
 suam etiam ipsum amare existimans et ex eo flecti in
 misericordiam posse. *quin etiam hiberno moliris sidere
 classem et mediis properas aquilonibus ire per altum,* 310
crudelis? sed cur, inquit, arbitrer te moveri posse con-
 10 templatione salutis meae, quando tuam quoque pernicio-
 sa obstinatione contemnis, ut eiectus naufragio in has terras
 quid tempestates, quid hiemes et quid sidera valeant
 quantamque perniciem ferant animo recordante non tractes,
 scilicet tantam crudelitatem professus, ut utriusque salu-
 15 tem diverso, sed tamen detestabili genere simul velis ex-
 tingui? ecce amantis permotio: licet laesa dispositionibus
 inimicis tamen ostendit se et pro ipsius Aeneae incolu-
 mitate suspectam. *quid si non arva aliena domosque
 ignotas peteres?* evadas licet temporis pelagique violen-
 20 tiam, quid speras futurum, cum aliena rura temptaveris
 et cum ad novos homines veneris? quis incognitum
 sumet? hoc est dicere decepturum est te exemplum meum,
 dum existimas omnis esse benivolos ad quoscumque per-
 veneris. haec dicendo occulte persuadet ne relinquat
 25 nota, ne deserat certa, ne susceptam Carthaginis amici-
 tiam fugiat. *quid si non arva aliena domosque ignotas
 peteres et Troia antiqua maneret?* quid faceres, inquit,
 si staret Troia aut ad notos ire disponereres? *secura*
 dicebat, quia nec Troia stabat nec illum aliquis noverat.
 30 *Troia per undosum peteretur classibus aequor:* properans
 forsitan reprehendi non posses, si cum periculo licet redire

6 *ipsum* LR *ipsi* edF. | *ex eo* LR *et ex eo* ed. 10 *meae*
 om. ed. 12 *hiemes* LR *hiems* edF. 20 *iura* LR *rura* r edF
 (explicatur *arva*). 26 *quid* — 27 *peteres* om. ed. 27 *faceres*
 LR ed. *facerem?* 30 *Troia* — *aequor* Don. non pro interroga-
 tione accipere videtur. 31 *posse si* L, sed in *posses si* cor-
 rectum videtur manu II. | *licet* LR *vel ad tua* ed.

velles ad tua. *mene fugis? per ego has lacrimas dextram-*
 315 *que tuam te (quando aliud mihi iam miserae nihil ipsa*
reliqui), per conubia nostra, per inceptos hymenaeos, si bene
quid de te merui fuit aut tibi quicquam dulce meum, mi-
serere domus labentis et istam, oro, si quis adhuc pre- 5
cibus locus, exue mentem: cum non, inquit, superet Troia
neque ad notos sis aliquando venturus, ostendis naviga-
tionem tuam non aliorum duci desiderio, sed odio meo.
cum dicit mene fugis? hoc intellegendum est: cuius bene-
ficiam habes et nullas causas offensae. colligit autem multa 10
et quicquid ad Aenean flectendum habuit simul effudit.
quod ipsum nonnulla cum obscuritate prosecuta est, quia
confusa ex plurimis motibus animi loquebatur. posuit
itaque per et contexuit omnia et sic dixit oro. haec duo
non sunt semel accipienda, ut quae dicta sunt intelle- 15
gantur evidentius: ut sit oro te per has lacrimas et ego
oro, quae fiducia praestitorum debeo inpetrare quod volo,
et flens rogo, quod est verum doloris indicium. nec putes
has inaniter fundi: testes istae sunt poenarum pectoris
mei et quicquid interna discruciat celare non possunt, 20
tantum fidei oculi gerunt, ut latentis angores fletibus pro-
bent et abstrusas interius causas manifestis probationibus
prodant. per dexteram tuam te oro dictum vel viro forti
conveniens vel amori: ait enim supra „nec te data dextera
quondam“. per conubia nostra, hoc est per matrimonii 25
fidem te oro, quod est mihi tibi commune. per in-
ceptos hymenaeos te oro, quod significat per nuptias
nostras communi consensu firmatas. adserit Dido nuptias
non solum illas quibus adsunt plurimi dici posse verum

1 *velles ad tua* R *vellit ad tua* L *velis sine ad tua* ed.

2 *misere* R corr. r. 3 *hymenaeos* LR. 4 *aut* superscripta h
 L *haut* R *aut* r. 6 *superest* LR ed. *superet nos propter sis.*

12 *nonnulla* LR *summa* ed. 15 *simile* LR *simul* r ed.
semel nos. 16 *has* om. edF. | *aut ego* LR ed. *et ego nos.*

19 *has* LR ed. *lacrimas excidisse videtur.* | *ista* ed. 21 *angor*
est LR corr. ed. 23 *dextramque* ed. 29 *vel sunt* LR *inter-*
sunt r *adsunt* ed.

etiam quae duorum tantum conventione nullo teste per-
 fiuntur. noverat enim quo genere in Aeneae velut con-
 sortium venerit et hanc partem munire nitebatur metuens
 ne sibi obiceretur quod infra Aeneas adserit dicens (338)
 5 „nec coniugis umquam praetendi taedas“. incepta vero
 dispositiones sunt, ut plurimis locis et apud plurimos
 lectum est, et definitiones animorum significant, ut ipse
 Vergilius (1, 37) „mene incepto desistere victam?“ et
 Sallustius (hist. I 74 M.) „nam talia incepta, ni in con-
 10 sultorem vertissent, reipublicae pestem factura“. multos
 hoc loco trahit pars illa, quod inter Aenean et Didonem
 nova coniunctio agebatur, et sic inceptos hymenaeos in-
 tellegunt quasi recenti tempore contractos. quod contra
 est; nam si ita esset, coeptos diceret, non inceptos.
 15 certe et animus Didonis inspiciendus est, quae vult illud
 quod passim et vulgo factum est matrimonium dici et
 Aenean quaerit consensus praepudicio coniugii legibus de-
 tinere. oro te, si bene quid de te merui fuit aut tibi
 quicquam dulce meum: et beneficiorum suorum et ad-
 20 fectus coniunctionis ipsius intellegitur tetigisse rationem.
 oro te, miserere domus labentis: commoveat te miseratio,
 ne mecum consumatur memoria nominis mei, scilicet ne
 labantem spem meam adiumento tui abscessus inpellas et
 sternas. et istam, oro, siquis adhuc precibus locus, exue
 25 mentem: et sic, inquit, plurimis rogo, ut, ubi adhuc pars
 aliqua pectoris tui vacat atque est spatium quod meas
 preces excipiat, indefessis viribus rogare non cessem.
 dixit se morituram: ut autem credatur id posse et debere
 perficere, dicit causas, ut Aeneas causarum ipsarum causa

1 ē pro etiam L. 2 vel LR om. ed. velut nos cf. 167
 et 338. 3 veniret LR venerit edF. 4 sub LR sibi r ed.
 5 nunc pro nec LR. | praecedat pro praetendi LR. | taedas
 om. LR omnia corr. edF. 9 salustius LR alibi ll. 9—10 ni
 inconsulto revertissent LR ed. corr. r cf. 1, 37. 17 coniugii
 LR et c. ed. 22 me LR mecum nos om. ed. 23 labentem ed.
 24 spernas LR ed. sternas nos. 25 pluribus ed. | ubi
 LR ed. ut ubi nos. 28 moritura L. | autem om. ed.

esse videatur et advertens in se omnem invidiam congeri
 320 rogantis precibus acquiesceret. *te propter Libycae gentes*
Nomadumque tyranni odere, insensi Tyrii: propter unum,
 inquit, te et meos omnis et gentis vicinas offendi, domi
 forisque odium me non frustra circumdedit. cum dicit 5
 Libycas gentes et Nomadas tyrannos tangitque hominum
 genus asperum, satis ostendit ex offensa gravi posse illos
 crudelius et inmanius commoveri. supprimit autem quan-
 titatem gentium et tyrannorum, ut infiniti numeri formi-
 dinem monstret. proinde inter tot ac talis qualis vita 10
 sperari potuit aut quis exitus moriendi, cum post impe-
 rium aut captivitas speraretur aut finis infelicissimus vitae?
te propter eundem extinctus pudor et, qua sola sidera adi-
bam, fama prior: bene posuit extinctus pudor: cum enim
 quaereret incendia amoris absumere, non ipsa, sed spem 15
 proprii pudoris extinxit. de famae autem perditae statu
 non inmerito querebatur, quia deiecto eo ex quo fuerat
 exorta ipsa quoque eodem casu conciderat, cuius causa
 omnium castarum praeconia superans usque ad ipsa astra
 pervenerat. cum multorum inimicitias et castitatis per- 20
 ditam commemorat famam, ostendit per Aenean factum
 ne quis dehinc eam dignam crederet matrimonio suo.
cui me moribundam deseris, hospes? licet omnia superiora
 cum ingenti adfectu prosecuta sit, hic tamen auxit mise-
 rationem. quod ait ergo cui, ex superioribus potest ap- 25
 parere: omnis enim se dixerat offendisse et apud omnis
 concidisse famam suam: proinde futurum ut illam aut
 hostis ad poenam tracturus esset aut abiecti pudoris femi-
 nam nullus quaesiturus. hospitis autem nomine eum cre-
 didit appellandum, quod negare non poterat. denique ait 30
hoc solum nomen quoniam de coniuge restat: si mariti,
 inquit, vocabulo conventus preces meas audire non curas,
 325 has vel hospitis religione commotus admitte. *quid moror?*

1 corrigeri LR corrigi ed. congeri r'. 6 nomadus LR
 Numadam ed. 10 totae LR tot ac r t. et ed. 17 quaere-
 batur LR corr. r ed. 30 potuit ed.

an mea Pygmalion dum moenia frater destruat? infelix, inquit, fortuna mea quid ulterius sperat, si maiorum moras adquirat, cui supplicium et a fratre metuitur et laborum meorum, quos in tanta urbe condenda consumpsi, plenus
 5 *expectatur interitus? aut captam ducat Gaetulus Hiarbas?* aut me Gaetulus Hiarbas ducat abductam et cui salva honestate negavi nuptias meas ducat invitam, ducat perditam libertate captivam? Gaetuli et Hiarbae appellatio convicii causa posita est. *saltem si qua mihi de te suscepta*
 10 *fuisset ante fugam suboles, si quis mihi parvulus aula luderet Aeneas, qui te tamen ore referret, non equidem* 330 *omnino capta ac deserta viderer:* saltem si contigisset, inquit, ut ante fugam tuam, non dixit ante navigationem tuam aut ante abscessum tuum, quae solent esse honesta,
 15 sed fugam, quae fuerat turpis, ut nasceretur mihi ex te suboles aliqua tui vultus similitudinem portans et signata nomine tuo in aula mea luderet, esset solacium solitudinis meae nec viderer a te in totum destituta vel duris angoribus capta.

20 *Dixerat:* dixit Dido pro causa sua adlegans iusta, humana, miseranda, quae Aeneae mentem flectere potuisent et deberent. constabat enim etiam ipsum magno pudore confundi, utpote qui ingrati, qui fallacis, qui fugitivi personam contra institutum suum Iove cogente suscepisset. sed ille adsistebat reverenter caelestibus iussis
 25 ideoque poeta dixit *ille Iovis monitis immota tenebat lumina:* scilicet non respiciens quae rogaret nec lacrimas eius attendens solum Iovem videbat animo, solum stare ante oculos suos, a cuius praeceptis moveri non poterat. hunc

2 *quid* L *quod* in *quid* corr. R. | *maiorum* LR *maiores* ed.

5 *expectare* LR *-atur* ed. | *Gaetulus* om. LR add. r ed.

6 *ducat Gaetulus Hiarbas adductam* LR *ducat* ed. *Gaet. H.* omisi ut manifestam dittographiam *abductam* cf. 2, 632 emendavi, nam *ducat* pro in matrimonium *ducat* accipere videtur. | *cui* LR *is cui* ed. 7 *meas* LR *meas me* ed. 10 *subules* L.

11 *tamen* LR *tantum* ed. 12 *ac* LR *aut* ed. 14 *abscessum* L. 18 *ad te* LR. 24 *constitutum* ed. | *suscipisset* L.

si diceret poeta immobilem fuisse nec precibus nec lacrimis flexum, plurimum inhumanitatis ei attribuisset quem ubique pium esse commemorat: posuit *obnixus curam sub corde premebat*, ut inde eum excusaret: movebatur quidem, inquit, et dolorem animi tegere laborabat postponens humana caelestibus. hanc dissimulandi doloris necessitatem et in primo libro (209) posuit dicens „spem vultu simulat, premit altum corde dolorem“. recte autem dixit Iovis monitis et non magis iussis Iovis; iussa enim sunt ubi aliquid iubetur insperatum et novum, Aeneas autem com-
 monitione potius quam iussu instructus est, ne foveret Carthaginem Romanis partibus futuram saeculis labentibus inimicam, ne armaret alienam et Italiae imperium sperneret fatis sibi et suis posteris deputatum. *tandem pauca refert*: quia Dido multa dixerat et post moras prolixas tacuerat. hoc enim conveniebat ei quam repentinum turbaverat malum et ei quae plurimis utilia suis partibus extorquere nitebatur, ut vel morae fierent properanti vel multa facilius obtinerent; ipse tamen breviter respondit, ne in causa turpis perfidiae inmoraretur vel ne superfluo multiloquio tereret tempus qui iam cogebatur abscedere. videamus nunc multorum criminum reum: proinde illinc coepit unde illa ingrati conflavit invidiam: quo exemplo docemur, ut, quotiens multa e diverso proponuntur, fortiora primitus excludamus, ne ludentes in levibus aspera metuere videamur, quae pro magnis obiecta sunt et ad victoriam conquisita. *ego te quae plurima fando enume-*
 335 *rare vales numquam, regina, negabo promeritam*: quod sciebat factum et negare non poterat etiam ipse adserit verum. ait enim quae enumeras te mihi meisque omnibus praestitisse non negabo; in omnibus enim commodi-

2 et LR ei r ed. 3 posuit LR sed p. ed. | *obnixus* LR et o. ed. 9 magis om. ed. 10 iubentur LR corr. rU ed. | *innovum* LR corr. U ed. 12 ne romanis LR ne del. r ed. 16 ei quam L ei quem R. 17 plurimis LR plurima ed. 20 sine LR ne r ed. ne in nos. 21 abscedere LR. 22 reus LR ed. reum nos.

tatem meam constat te promeruisse. sic locutus est, quasi potiori inferior obsecuta videatur. *nec me meminisse pigebit Elissae, dum memor ipse mei, dum spiritus hos regit artus:* et quamdiu vixero, quamdiu memor mei fuero, hoc est sanus et consilio ac sensu integro, non pigebit nec erubescam, inquit, recolens nominis tui beneficiorumque memoriam. ista ergo habeant separatam rationem suam. *pro re pauca loquar:* dicam, inquit, paucis pro rei veritate atque iustitia; veritas enim multiloquio non adseritur, cum sit ipsa per se perspicua, neque ego, ut tu, commorabor in plurimis. incipit iam obiecta purgare vel refutando excludere. *neque ego hanc abscondere furto speravi, ne finge, fugam nec coniugis umquam praetendi taedas aut haec in foedera veni:* non, ait, fugam, sed navigationem paravi ad debita et destinata contendens nec ut tu matrimonii me legibus vinxi. hoc factum, licet imaginaria velut nuptiarum sollemnitate, praecessisse fatetur, sed oratoria virtute dissolvit definiens quid sit matrimonium: iunctus sum, inquit, tibi, sed illud non potest coniugium vocari; non enim semper mulieris ac viri conventio matrimonium facit. aliud vocatur quod gessimus. quale enim matrimonium est ubi nullus testis interfuit, nulla ex more sollemnitas, nulla pactio, faces nullae, nulla ipsius foederis consecratio? *me si fata meis paterentur ducere vitam auspiciis et sponte mea componere curas, urbem Troianam primum dulcisque meorum reliquias colerem, Priami tecta alta manerent et recidiva manu posuissem Pergama victis:* hoc quod facio, inquit, quod navigare dispono, non est voluntatis meae nec mihi liberum est

3 *helisse* LR (in L crucis signum appositum et *finit* subscriptum est, quod quid sibi velit nescio). 5 *accensu* LR ac sensu r ed. | *non me pigebit* ed. 13 *nec finge* LR corr. r. | *neque coniugis* ed. 15—16 *ut tu* LR *putas* add. edF. 16 *vinxi* LR *iunxi* ed. 17 *sollemnitate* LR ed. -*tas* ed. post. | *praecessisset* LR ed. -*sse* nos. 20 *coniunctio* ed. 23 *nulla pactio* om. edF. 26 *colerem* LR c. et ed.

vivere ubi velim; quod si esset, praestabat remanere me in cineribus patriae, ibi colerem meorum memoriam, non errarem per diversa terrarum nec venissem naufragus ad patriam tuam nec longinqua tantis laboribus quaererem.

- 345 *sed nunc Italiam magnam Grynceus Apollo, Italiam Ly-* 5
ciae iussere capessere. sortes: nullum delectat relicto otio
duris laboribus subiugari iterumque ad miserias volvi,
sed deorum iussis invitus inpellor, quae contemni non
possunt; sunt enim et multa et veneranda. *hic amor, haec*
patria est: quantum ad humanam pertinet voluntatem, 10
quod esse potest in potestate mea, amo hanc civitatem
tanto adfectu, ut arbitrer ipsam esse patriam meam.
addit aliud, quod adserat non suo arbitrio homines vivere,
nec alienum magis, sed ipsius Didonis adsumit exemplum:
si te, inquit, Carthaginis arces Phoenissam Libyaeque 15
aspectus detinet urbis: si te Phoenissam, hoc est non hoc
loco, sed in regionibus longe positis natam, arces Carthaginis
et Libycae urbis delectat aspectus, *quae tandem Ausonia*
350 *Teucros considerare terra invidia est?* cur Teucris invidetur
Italia? *et nos fas extera quaerere regna:* licet et nobis 2
quemadmodum tibi in alienis terris imperium quaerere.
ad illam partem respondit qua dixit Dido inter cetera,
„quid si non arva aliena domosque ignotas peteres?“
quia et ipsi Didoni provenerat ut in alienis regionibus
imperaret. nullus autem melius et robustius vincitur 2
quam qui proprio superatur exemplo. *me patris Anchisae,*
quotiens umentibus umbris nox operit terras, quotiens astra
ignea surgunt, admonet in somnis et turbida terret imago:
similem, inquit, obiurganti video patrem meum, ut Italiam
petam, et quoniam de mortuo loquebatur, ut credibile 3

1 *vellim* LR *vellem* r *velim* ed. | *esset* om. ed. | *remanere*
mi L *remanerem*// R *remanere in* r ed. r. *me in nos.* 2 *in-*
colerem LR *ibi colerem nos colerem* ed. 4 *ne longeinqua* LR
corr. ed. 5 *tyrinceus* R *grynceus* r = L. 8 *sed eorum* LR ed.
10 *humana* L. 13 *addidit* ed. 15 *poenissam* (et infra) LR.
23 *quid* om. R add. r = L. 24 *evenerat* ed. 29 *meum*
LR *m. instantem* ed.

fieret quod dicebat, addidit tempus: quotiens, ait, astra
 ignea surgunt et nox operit terras et somnus me habet,
 adest ille cum gravibus monitis officium sequens pietatis
 et patris. *me puer Ascanius capitisque iniuria cari, quem* 355
 5 *regno Hesperiae fraudo et fatalibus arvis:* mihi atque animo
 meo occurrit spes fili mei, cui deberi imperium Italiae scio,
 ut ne abdam illas sortes et veneranda responsa. *nunc*
etiam interpres divum Iove missus ab ipso (testor utrumque
caput) celeris mandata per auras detulit: ecce in prae-
 10 senti etiam interpres divum, hoc est Mercurius, horrenda
 dicta pertulit, id est quae sine horrore mentis referri non
 possint. et venit de caelo ac non sua sponte neque
 proprio delapsus arbitrio, sed destinatus a Iove. verum
 ne hoc errore mentis vanum et inritum Didoni videretur,
 15 addidit *ipse deum manifesto in lumine vidi intrantem muros*
vocemque his auribus hausit. confirmatio ipsius plena est,
 cum dicit manifesto in lumine vidi et audivi. horum
 omnium ut robustiorem faceret fidem, posuit in medio
 iusiurandum dicens: testor utrumque caput, hoc est Iovis,
 20 qui misit, et Mercurii, qui pertulit. *desine meque tuis incen-* 360
dere teque querellis: cognovisti iustas abscessus mei causas,
 desine me ac te querellis tuis incendere. *Italiam non*
sponte sequor: haerent mihi crimina querellis tuis ex-
 pressa, si erga te non auctoritate multarum metuendarum-
 25 que iussionum, sed mea voluntate peccarem.

Talia dicentem iamdudum aversa tuetur huc illuc volvens
oculos totumque pererrat luminibus tacitis, quod est maxi-
 mum irascentis signum, ut, cum totum nolit visum, totum
 tamen errantibus oculis cernat. iamdudum, inquit, aversa

5 *mihi atque* LR ed. *m. id est?* 7 *ut ne addam* LR
 „vel *ut ne damnem*“ in marg. adnot. r' et extat quidem dam-
 nare hoc sensu adhibitum a Donato 10, 599, sed *abdam* faci-
 lius est *ut addam* ed. 10 *horrenda* Don. ex 378 anticipavit
 cf. 8, 173. 11 *id est* LR *hoc est* ed. 20 *pertulit* LR *retulit*
 ed. 21 *quaerellis* LR (et infra) corr. r. 23 *haerent* ed.
 28 *irarcentis* LR. 29 *cernant* R. | *causa* LR exp. et non
 superscr. r *aversa* ed. nos.

intuebatur loquentem, hoc est ex quo coepit loqui quod Didoni non placeret, non cum complevisset. *et sic accensa profatur*: qua consideratione tamquam incendio accensa 365 sic tumidam prorumpit in vocem: *nec tibi diva parens generis nec Dardanus auctor, perfide, sed duris genuit te* 5 *cautibus horrens Caucasus Hyrcanaeque admorunt ubera tigres.* ubi vidit Dido nihil valuisse preces suas et omnis partis miserationis exclusas, vertit se ad convicia factura satis animo suo, si hominem laederet iam intentione pertinacis obstinationis alienum. dicis te, inquit, filium Ve- 10 neris, falsum est; haberes enim aliquid matris et esses in adfectus consideratione tractabilis. ecce animorum quanta mutatio: cum amaret, dixit (12) „credo equidem, nec vana fides, genus esse deorum“, hic, quia magna vi agitabatur, priore sententia sua dissoluta negat esse filium Veneris 15 et a caelestium sanguine adserit esse discretum. Dardanus quoque confingis auctorem generis tui: nihil habes humanitatis eius et morum, quo confirmes vera esse quae composita falsitate mentiris. at ego veros parentes tuos et nutrices enumerem rebus ipsis hoc ipsum et tuis mori- 20 bus probatura. genuerunt te Caucasi rupes et cautes. hinc durus, hinc asper, hinc ab humana ratione dissimilis, utpote qui sis natus ex saxis. tigrides quoque habuisti nutrices, quarum feris altus uberibus hominum mansuetudinem nescis. tractat poeta hoc loco pueris per 25 alimoniam lactis etiam nutricum mores infundi, quod ipsum et Ciceroni placuisse manifestum est, qui in educatione futuri oratoris (de or. 3 § 44—45) iubet praecipuas adhiberi mulieres non ignarus (cf. Tusc. 3 § 2) per obsequia uberum naturam ex alia in aliam posse 30 transire. *num fletu ingemuit nostro? num lumina flexit?* 370 *num lacrimas victus dedit aut miseratus amantem est?*

1 *intuebat* L. | *quod* — 2 *placerent* LR *quae* — *placerent* HU ed. 2 *complevisset* LR (L cum ? super cum) cum compl. ed. 15 *priori* LR ed. | *necadeē* LR *negat esse* r *nec adesse* HU *nec esse* ed. 17 *confingēs* L. 23 *e saxis* ed. | *tigridis* LR *tygres* ed. 24 *habuisti* — *altus* temere mut. ed.

disputat quae in homine, quae in viro bono officia esse debeant, quae Aeneas non habere diceretur: cum me, inquit, cerneret flentem, duravit immobilis: cum rogarem, non flexit oculos suos (supra enim dixit (331) „ille Iovis monitis inmota tenebat lumina“) et cum futurum protestarer interitum meum, nullum per lacrimas signum miserationis ostendit nec casum infelicis amantis ingemuit. haec tria sunt quibus taciti homines ostendant quid geratur interius, si miseratione moveantur; aut enim gemunt aut lacrimas fundunt aut oculos flectunt. *quae quibus anteferam?* tanta, inquit, mala iuxta me, tam acerba, tam dura commissa sunt itaque sunt paria, ut ordinatione comparationis aequentur et alia aliis praeferrere non possint. *iam iam nec maxima Iuno nec Saturnius haec oculis pater* *aspicit aequis:* et tamen haec, cum inter omnis fiunt, iniustis deorum luminibus placent. apparet cur primam Iunonem posuit, quia vel regina deorum vindicare debuit iniusta vel quod apud Carthaginem praecipue coleretur vel quod iam ex aliis esset inimica Troianis. *nusquam tuta fides:* quando in hac causa fides tuta inveniri non potuit, nusquam est. egregia duorum auctorum dicta, interrogantis unum, alterum iudicantis. Terentius quippe ait (heaut. 2, 3, 15) „pro Iuppiter, ubinam est fides?“ putavit enim quaerendam existimans posse congruam reperiri. Vergilius autem iudicavit quaerendam non esse, quod reperiri tuta non posset perindeque superflueret fluxa. incipit enumerare beneficia sua, quorum contemplatione oportuit integram fidem intemeratamque servari. *eiectum, litore, egentem excepi et regni demens in parte locavi,* *amissam classem, socios a morte reduxi:* eiectum, inquit, 375

8 ostentant ed. 12 patria R paria r = L. 14 iam R iam iam r = L. 15 communiter omnes LR omnes om. ed. cum inter omnis nos. | fiunt LR feriunt r fiunt et ed. 16 primum ed. 18 vel quod — 19 vel quod LR v. quae edF. 21 est LR est tuta fides ed. 22 terrentius LR corr. r. 26 possit LR ed. posset nos propter superflueret. 29 litore interpunctione separavi propter interpr. 30 amore R a morte r.

hoc est naufragum, litore ac per hoc sine tecti subsidio, egentem, sine ope victus, excepi. excepiit Aenean Dido inducendo eum cum suis in domum, alendo quoque et cum eo potentiam regni partiendo, amissam vero classem a pleno interitu et socios a morte reducendo. dixit specialia quae ipsi Aeneae contulit et constituit in ultimo duo quorum conservatio illi in contrarium versa est: servatas enim navis adseruit et socios reductos a morte. haec enim si incolumia non haberet Aeneas, non posset aliquando discedere. amissam classem, socios a morte reduxi: non navis, sed homines reduxit a morte; neque enim fieri potuit ut naves morerentur aut ipsae quoque liberarentur a morte. a morte igitur ad solos homines pertinet, reduxi vero et ad homines et ad navis. quod ipsum ordinatione facta cognoscitur, ut sit amissam classem reduxi et socios a morte reduxi, ut reduxi non semel, sed bis accipiatur. *heu furii incensa [feror]:* ad insaniam, inquit, me res pravae perducunt. *nunc augur Apollo, nunc Lyciae sortes, nunc et Iove missus ab ipso interpres divum fert horrida iussa per auras:* quod dixit nunc, hoc putamus intellegendum: quando exclusis infortuniis superioribus otium cum opibus consecutus est, in eius mentem veniunt Apollinis responsa et Lyciae sortes et cum mandatis Iovis Mercurius metuendis adventat. si ista vera sunt, cur non extiterunt ante beneficia mea? *scilicet is superis labor est, ea cura quietos sollicitat:* nimirum deorum, inquit, curam tangit quid homines agant et ipsorum quietas mentis humani commovent actus. *neque te teneo neque dicta refello:* et nunc seu verae sunt adsertiones

1 *navifragum* ed. 3 *ducendo* ed. | post quoque unus versus vacat in L nihil desideratur. 4 *pariendo* LR corr. ed. 7 *consecratio* LR ed. *conservatio* r. 9 *incolumi* LR -*mia* rU -*mis* H -*mes* ed. *has — incolumes* ed. post. 12 *morerentur* LR. 16 *reduxi ut reduxi* LR corrupt ed. 17 *furtis* pro *furiis* LR corr. r. | *feror* deest in LR ed.: addidi propter *perducunt*. 20 *horrenda* pro *horrida* LR. 21 *inportuniis* LR *infortuniis* r *importunis* ed. 24 *metuendus* LR ed. -*dis* nos. 25 *his* pro *is* LR. 29 *si verae* LR ed. *seu v.* nos.

tuae seu falsae, nec teneo te nec ea quae dicis obiectu
 cuiuspiam disputationis expugno. *i, sequere Italiam ventis,
 pete regna per undas: spero equidem mediis, si quid pia
 numina possunt, supplicia hausurum scopulis:* iratae animo
 5 locuta est, sed tali genere dictionis, quod duos intellectus
 admittat. unum est quo eum terret, ne naviget. nam
 quod dixit *i, sequere Italiam ventis, pete regna per undas,*
 non ex animo dicebat; nam obiecit undas et ventos qui-
 bus terreret properantem. quodsi animo hortantis haec
 10 diceret, ita debuit loqui: *i, sequere, pete regna,* non
 adiungeret quod timeri debuisset quodque inpediente for-
 midine revocaret instantem. hic est intellectus unius
 disputationis, videamus qui sit alius; bene, inquit, contigit,
 quod desideratum imperium Italiae ventis et fluctibus
 15 petiturus es, habebō occasionem qua possim tuis suppli-
 ciis vindicari; spero enim te pro meritis tuis inter sco-
 pulos hausurum innumeras poenas, id est visurum, ut
 alio loco (661) „hauriat hunc oculis ignem crudelis ab
 alto Dardanus“, hoc est videat. *et nomine Dido saepe*
 20 *vocaturum:* tunc, ait, recordaberis mei et nomen meum
 frustra frequentius repetes, quando tibi concluso discrimi-
 num coetu exemplo prioris benivolentiae subvenire non
 potero. *sequar atris ignibus absens:* imaginaberis me
 absentem: quasi te facibus persequar praesens. hoc loco
 25 absentem alii mortuam volunt et dant exempla inpropria,
 ut non uno, sed plurimis locis probentur errare. horum
 primum est (9, 215) „absenti ferat inferias decoretque
 sepulchro“; nam et illic absentem mortuum intellegunt.
 quorum errores sequentia probant, nam sequitur *et, cum* 385
 30 *frigida mors anima seduxerit artus, omnibus umbra locis
 adero:* cum vivo, inquit, timebis me absentem et, quasi te
 infesta persequar, semper et ubique terreberis

Deest interpretatio usque ad v. 621.

3 *etquidem* LR corr. r. 13 *quid sit* LR *quis s. r* ed. *qui s.*
 nos. 15 *habeo* R. 16 *vindicari* LR *laetari* ed. 18 *nunc*
 LR, sed 661 *hunc.* 22 *exempli* LR *exemplo* U ed. 31 *vivo*
 LR *mortua fuero* ed. 32 *post terreberis* in L folii 120 pagi-

Tum vos, o Tyrii, stirpem et genus omne futurum exercete odiis cinerique haec mittite nostro munera: facta sunt haec Punicis incursionibus et bellis sub Hannibale Afrorum rege et Scipione ac Regulo ceterisque Romanis ducibus. cinerique haec mittite nostro munera: quasi 5 *aliquid esset censura post mortem vel ex his quae supra dixit vel quae infra complexa est, haec, inquit, praestate pro muneribus cineri meo. nullus amor populis nec foedera sunt: nec amor sit inter populos nec foederibus* 625 *dissidentes necessitas iungat. exoriare aliquis nostris ex ossibus ultor, qui face Dardanos ferroque sequare colonos, nunc, olim, quocumque dabunt se tempore vires, litora litoribus contraria, fluctibus undas inprecor, arma armis pugnent ipsique nepotesque: veniet, inquit, tempus quo nascatur quisquam ex ossibus meis, qui ferro et flamma* 15 *Troianum genus persequatur ob ultionem meam. olim hic futurum tempus significare manifestum est; sequitur enim quocumque dabunt se tempore vires: nam et dabunt futuri est temporis. rem locuta est impossibilem, utpote quae non esset suae mentis suique consilii. quando enim* 20 *nasci homo ex ossibus mortui hominis potest? tamen qui inania sentire voluerunt dicunt hoc in Hannibale extitisse, quod est absurdum. nam Dido Tyria fuit, Hannibal Poenus a genere Didonis longe remotissimus. magis est melius sic intellegere, ut perturbatae persona nesciret se impossibilia postulare, quod ipsum sequentia docent, quibus dixit tanta sit inter meos Troianosque discordia, ut nec ipsa sibi conveniant litora nec utriusque litoris undae misceantur.*

nae Ba 25 versus Bb omnes vacui sunt; in imo margine manu recentiore adnotatum „hic deficit expositio ducentorum et quadraginta (revera 236) carminum“: sequitur fol. 121 Aa *tum vos o Tyrii*. in R nullum lacunae indicium nisi lineola in margine manu rec. ducta. continuo haec fere secuta esse videntur: „cum vero mortua fuero, umbra mea omnibus locis aderit“.

4 *aforum* LR corr. r. 11 *dardanio* L. 12 *nec pro nunc* R. 14 *nepotes* (et infra) ed. | *veniet* LR ed. *veniat?* 15 *nascetur* ed. 24 *magis* om. ed. 25 *perturbatae* R -ta L *postulata* H ed. 26 *quibus* LR *quia* ed. 27 *sunt* R *sit* r = L. | *nunc pro nec* R.

arma autem armis pugnent ipsique nepotesque fieri potuit inter multa quae emersura non fuerant, hoc ergo dixit possibile; solent enim mente capti etiam quod rectum est aliquando sentire.

- 5 *Haec ait et partis animum versabat in omnis invisam* 630
quaerens quam primum abrumpere lucem, hoc est quam celeriter. festinabat, inquit, mori, utpote cui iucunda omnibus ipsi onerosa fuerat lux. inpediebat nutricis praesentia, sed hanc inde cum mandatis inanibus alienat:
 10 *tum breviter Barcen nutricem adfata Sychaei (namque suam patria antiqua cinis ater habebat)*: breviter, inquit, locuta est; hoc enim conveniebat volenti maturius mori. *Annam, cara mihi nutrix, huc siste sororem*: huc siste, hoc est huc instanter adduc. *cara mihi*: addidit benigni
 15 *animi signum* dicendo *cara*, ut per blandimenta inpetraret quod illa propter onus provectoris aetatis poterat recusare, quae persona aptissima negotio fuit, ut cum mora pergeret, cum mora remearet. denique ut hoc sibi Dido procuraret, non dixit *mitte mihi sororem meam*, sed huc,
 20 inquit, *siste*, scilicet ut cum ipsa veniret, ut euntis et redeuntis aniculae tardior et difficilis gressus perficiendo exitio largissimum spatium daret. *dic corpus properet* 635
fluviali spargere lympa: alia mora, quia, dum hoc Anna expediebat, aliquid accedebat ad tempus. *et pecudes se-*
 25 *cum et monstrata piacula ducat*: ecce aliud quod adferret tarditatem, providere necessarias pecudes et adducere, quarum signior gressus est, et adferre expiationibus necessaria. *sic veniat, tuque ipsa pia tege tempora vitta*:
 30 *pia et nutrix esse potest et vitta*, ut sit pia nutrix aut pia vitta: quicquid tamen secuti fuerimus, rectum est. sic veniat intellegendum est ita veniat, scilicet

2 *quäe* L om. R *quae* ed. 6 *que caeleriter* R corr. r = L.
 7 *cui* LR *quae* ed. 9 *commandatis* LR corr. r ed. 12 *con-*
veniebant R corr. r. 14 *adducas* ed. 15 *inpetrare* R corr. r.
 20 *venerit* LR *veniret* r *veniat* ed. 24 *expetiebat* LR *effi-*
ciebat r *expetebat* ed. 25 *adferet* LR corr. r ed. 29 *sit*
 om. ed. 31 *ita veniet* R. | *scilicet ut* LR ed. *ut delevi.*

cum his quae mandavit et quomodo mandavit. incipit dicere mandatorum causas, ne qua suspicio cogitationis extremae nutricis animum commoveret. *sacra Iovi Stygio, quae rite incepta paravi, perficere est animus*: omnia, inquit, haec idcirco praesto esse desidero, ut Diti patri destinata sacra persolvam. deinde subiungit quae ratio sit eiusmodi sacra solvendi: *finemque inponere curis*: volo, inquit, interposito sacrorum ritu his finem inponere quae cruciant animum meum. magna caligo verborum: fatetur quid disponat nec tamen intellegi potuit. putabat enim 10 nutrix hoc genere proventurum remedium, ut incolumi Didone universi removerentur angores, nescia quod illa malis suis mortis remedio fuisset terminum quaesitura.

640 *Dardaniique rogam capitis permittere flammae*, ut in occasione velut sacrificiorum aboleret etiam illius memoriam 15 quem habuit inimicum. paravi, quod semel posuit, non semel accipiendum est, ut sit sacra paravi finemque inponere curis paravi Dardaniique rogam capitis permittere flammae paravi, ut videatur sacra illa et propter solutionem suam parasse et propter delendam eius memoriam 20 qui eam tam perniciose tempsisset. *sic ait: illa gradum studio celerabat anili*: ambulabat, inquit, anus post mandata Didonis non celeriter, ut debuit missa, sed segnius, ut aetas permisit. proinde quando remeare talis possit cui ad Annam pervenire difficillimum fuit? *at trepida 25 et coeptis inmanibus effera Dido sanguineam volvens aciem maculisque trementis interfusa genas et pallida morte futura*

645 *interiora domus inrumpit limina et altos conscendit furibunda rogos ensisque recludit Dardanum, non hos quaesitum munus in usus*: describitur quae non adhuc dubitaret mori, sed quae iam se vellet occidere: trepida, inquit, fuit coeptis inmanibus, hoc est turbata, hoc ei praestabat mentis infanda destinatio. effera, id est exasperata in

1 cum his LR c. h. veniat ed. 3 sacra iove stigio L
sacrario vestigio R corr. r. 12 Didoni ed. 21 pernitiosae
LR corr. ed. | contempsisset ed. 24 possit LR ed. posset r.
25 attrepatat LR. 29 dardanum LR corr. r.

perniciem suam crudelium consideratione coeptorum, volvens oculos suffusos sanguine, maculis vero sordidis genas habens variatas et ante futuram mortem iam pallida. interiora autem limina inrumpit (non dicit ingressa est, 5 sed inrumpit, ut ostenderet furem), quoniam supra dixit (494) „tu secreta pyram tecto interiore sub auras erige“. ergo merito ait interiora domus inrumpit limina et constructam altius pyram furibunda conscendit. exclusit vagina gladium, quem oblivio properantis reliquerat non ad eos 10 usus quos furor amantis inveniebat. bene autem addidit poeta furibunda conscendit altitudinem rogi, ut ostenderet nullum de nece sua posse cogitare nisi quem primo amentia furoris oppresserit. *hic postquam Iliacas vestes notumque cubile conspexit, paulum lacrimis et mente morata [incubuit- 650* 15 *que toro dixitque novissima verba]*: quando ad ipsam ventum est pyram et vidit vestes Iliacas et cubile, unde malum omne contraxerat, ictum paululum distulit quo fuerat peritura: incubuit super torum lacrimans, ut novissima ante sanguinem funderet verba, quibus omnia con- 20 solaretur quae secum peritura cernebat. *dulces exuviae*: hic suspendenda pronuntiatio est nec iungendum *dum fata deusque sinebant*, ne expressum mire moriturae vexemus adfectum, ut putetur illas vestes amare desisse, quas in tantum diligebat, ut earum favillas suis voluerit misceri 25 cineribus. amat igitur has ostendens quod illas non odii, sed amoris causa secum decreisset incendi. hanc ergo esse meliorem pronuntiationem et hunc praeponendum intellectum tunc apparebit, cum sensus fuerit ordinatus, ut excludamus eos qui iungendum putant *dulces exuviae* 30 *dum fata deusque sinebant*, ut videantur illo usque dulces quo fuerat peritura. quodsi amor earum mortis tempore

6—7 *erige* LR ed. *e. ergo nos.* 8 *exclusit* LR *eripuit* e ed. | *vagina* LR. 9 *properantis Aeneae* edF. 14 *paululum* L. | *incubuitque* — 15 *verba* deest in LR, sed explicatur. 22 *sinebat* LR item in interpr. priore loco, at altero *sinebant* L. | *mirae* LR corr. ed. 24 *voluerit* LR *vellet* ed. 26 *degresset* L -sa R *decrevisset* r ed.

recessisset, non diceret accipite hanc animam, quo adfectu ostendit cum his se interire voluisse quas amabat. sensus ergo integer sic est, quo expresso ipse se intellectus sine cuiusquam opera demonstrabit: dulces exuviae, *vixi* quamdiu deus et fata sinebant *et quem dederat cursum fortuna* 5 *peregi, accipite hanc animam meque his exolvite curis.* quoniam, inquit, estis dulces, vos debetis excipere sanguinem meum et anima mea vobis debet infundi. *et nunc magna mei sub terras ibit imago:* fui magna et adhuc magna sum, decet deteriorem praevenire fortunam, ut felix 10 ad inferos pergam quae feliciter vixi. incipit dicere atque enumerare felicitatis suae bona, quae ulterius volebat vivendo vexari; noverat enim quae metueret post Aeneae 655 *navigationem et quae possent infortunia sequi. urbem praeclaram statui:* non dixit *perfecti*, sed *statui*; statuere 15 est enim instituere aliquod novum et quod fuerit nunquam. quod sequitur *praeclaram*, hoc est magnam et hoc idem est quod ait *mea moenia vidi*. nonnulli inmemorem hic dicunt extitisse Vergilium, ut induceret Didonem quasi de perfecta locutam esse civitate, quam ipse dixit in opere 20 fuisse, cum eam Aeneae in primo libro subiecisset aspectibus. hi non attendunt vim verbi: nam, ut dictum est, *statui* institui significat, non *perfecti*. quodsi ita est, ut de perfecta dixerit *statui*, etiam sic pro qualitate personae accipiendum est, ut consolationis suae causa *perfectam* 25 dixerit quae fuerat *imperfecta*. eo animo dixit *et vixi*: hoc est enim *vixisse*, aliquam factorum memoriam reliquisse post mortem. *ulta virum:* similis calumnia est: putant enim Sychaei mortem defensam non esse, quia Pygmalion occisus non est, cum non sit unum genus ultionis. 30

5 *et quae dederat* LR. 6 Don. versus 652 et 653 inverso ordine legisse videtur. 12 *volebat* LR corr. r ed. 13 *videndo* edFI. 17 *sequitur quod* LR *quod sequitur nos sequitur dicere quod* ed. | *et magnam* LR m. *et nos et om.* ed. 23—24 *de perfectu* LR *de imperfecta* r'. 25 *causam* LR ed. *causa nos.* | *perfecta* ed. 26 *dixit et* LR *et om.* ed. 29 *putant enim* LR *putant e. r propter* ed.

nam defendisse est occisi mortem praedam, propter quam
 mactatus est, abstulisse: quo in facto Pygmalion homo
 profundae avaritiae et reus remansit et pauper. *poenas*
inimico a fratre recepi: ipsa fuit poena deterior ut vi-
 5 veret nec haberet quod per scelus se crediderat quaesi-
 visse. definit quid sit statui et quid sit ulcisci, quid
 poenas recepisse. an putamus eum non adflictum esse
 tormentis animi, quod illum ipsum, ne mercedem sceleris
 caperet, femina praevenisset? iam venit ad causam quae
 10 eam decepit et hanc more humani ingenii non actibus
 suis inputat, sed fortunae: *felix, heu nimium felix, si li-*
tora tantum numquam Dardaniae tetigissent nostra carinae.
 duraret, inquit, etiam nunc prosperitas nostra, si fati mei
 sors Troianorum non incurrisset adventum et si litora
 15 tantum numquam Dardaniae tetigissent nostra carinae.
dixit et os inpressa toro moriemur inultae, sed moriamur, 660
ait, sic, sic iuvat ire sub umbras: post transactam, inquit,
 feliciter vitam, post statutam urbem, post poenas repor-
 tatas ex fratre solus dolor est quod me in praesenti de-
 20 fendere non potui. plurali numero dixit moriemur inultae,
 vel quia cum vestibus vel quia etiam cum soli aliquid
 faciunt aut dicunt, pluralem solent sibi numerum vindicare.
 fixa ergo facie in torum, cuius adhuc adfectu etiam mori-
 tura tenebatur, dixit etiamsi inultae morimur, tamen,
 25 quoniam hoc expedit, moriamur; sic, sic iuvat ire sub
 umbras: melius est, inquit, inultam mori quam ultionem
 quaerere quae provenire non possit et deterioribus casibus

1 *est post mortem* transpos. ed. 7 *an* LR aut ed.
 10 *hanc* LR *hoc* edF. 13 *fati* LR *facti* ed. 16 *hos* pro
 os L. 19 *solo* LR *solus* r ed. 21 *vel quia cum vestibus*
etiam LR *vel* om. ed., sed alterum potius *vel quia* excidisse
 patet (alterum *vel iam* r inseruit). 22 *pluralem* LR *pl. so-*
lent r' *solent* post *vindicare* add. ed. 23 *facie* LR *f. erat*
 ed. | *in torum* L *in toro* R. 24 *tenebant* R corr. r = L. |
si om. ed. 26 *inultam* (a superscr. I man.) L *in ultima* R
 corr. r = L *me inultam* ed. 27 *possit* LR *p. et* r ed. nos:
 in margine aliam medelam proposuit r' ad *quaerere* adscribens
 „vel *quaerendo*“, quae si magis placeat via, *quaerentem* malim.

reservari. *hauriat hunc oculis ignem crudelis ab alto Dardan-
danus: pars, inquit, ultionis est, si recedens hostis meus
rogi mei flammam aspiciat. et nostrae secum ferat omina
mortis, hoc est tristibus ominibus naviget. dixerat, atque
illam media inter talia ferro conlapsam aspiciunt comites* 5
665 *ensemque cruore spumantem sparsasque manus: non de-*
scripsit ictum quo Dido confossa est, sed quae fecisset
demonstravit, ut ostenderet celeritatem facti; nam nullus
vidit percipientem, sed cadentem et ferrum spumare in-
undatione sanguinis. tanta autem vis fuit, ut exanimis 10
manus defectione celerrima spargerentur.

*It clamor ad alta atria, concussam bacchatur fama
per urbem, lamentis gemituque et femineo ululatu tecta
fremunt, resonat magnis plangoribus aether: descriptio
acerbi et repentini funeris potentis personae, quae primo* 15
*intra parietes cum clamoribus plangebatur; ex illis exorta
fama per urbem cucurrerat, ululatus simul et gemitus
lacrimaeque per tecta, donec ipsa sidera variis clamorum
generibus ferirentur. ferirentur hoc significat quod alio
loco (3, 423) „et sidera verberat unda“, vult enim tan-* 20
*tum valuisse illas voces sicut illic undas, ut ulterius ire
potuissent, nisi siderum obiectus obstaret. terra autem
et civitas omnis planctu, ululatus et omnium gemitibus
personabat et sonus omnis perveniebat ad caelum non*
670 *aliter quam si inmissis ruat hostibus omnis Carthago aut* 25
*antiqua Tyrus flammaeque furentes culmina perque homi-
num volvuntur perque deorum: sic omnis Carthago luctu
reginae concussa est, ut qui tantos ululatus et clamores
audisset putaret hostis occupasse Carthaginem aut Tyrum
deletam aut deorum culmina esse subversa. audiit: hic* 30
distinguendum est, dehinc addendum exanimis trepidoque

3 nostras L. 4 hominibus LR corr. r. 7 confessa L.
12 et pro it LR. 16 plangebantur LR edI corr. r edF.
19 ferirentur bis LR alterum om. ed., ceterum Don. falso suam
interpretationem pro lemme repetit ut 5, 78. 19—20 alio
loco LR dixit add. ed. 24 personabat LR ed. personabant?
30 delectam LR deletam r ed. | esse om. ed.

*exterrita cursu, unguibus ora soror foedans et pectora pugnis
 per medios ruit ac morientem nomine clamat.* audiit et
 cum audisset sororis interitum, soror exanimis facta ad-
 volavit turbata ferali nuntio et morientem vocare coepit
 5 nomine suo. idcirco separandum diximus audiit, quia multi
 audiit exanimis pronuntiant, quod contra est: nam audiit
 et accepto nuntio exanimis facta advolavit, hoc rectum
 est, ceterum audiit exanimis non est verum; non enim,
 antequam audiret, exanimis fuit, cum non fuisset causa.
 10 cum igitur audisset et ex eo quod audiit exanimis fuisset
 effecta, ut in doloribus fieri solet, unguibus ora sua, ut-
 pote unanimis soror, foedabat et pectora pugnis. bis ac-
 cipiendum est foedans, ut sit foedans ora unguibus et
 pugnis foedans pectora. per medios ruit: non dixit venit,
 15 sed ruit; hoc enim faciebat doloris inmanitas. et morientem
 nomine clamat: nec in totum mortua fuit nec in totum
 retinebat vitam: sic eam, quoniam ex maiore mortis pon-
 dere premebatur, nomine vocitabat. quaeritur cur dixerit
 nomine clamat et cur secutum sit non Didonis vocabulum,
 20 sed *hoc illud, germana, fuit?* aut quid necesse fuerit eam 675
 clamari cum nomine. cum nomine igitur vocari oportuit
 eam quae maxima leti parte oppressa vanescentibus iam
 morte oculis nesciret quae loqueretur; quia tamen acci-
 pere aliquid auribus potuit, addi vocabulum debuit, cuius
 25 integra ratio est, quod non Didonem, sed germanam dixit.
 bina enim nomina homines habent, unum naturae ac
 sanguinis, quo se debent appellare coniunctae personae,
 ut est nomen patris, matris, avi, aviae, sororis et fratris,
 patruī, amitae, filii, filiae, nepotis, neptis, avunculi, mater-
 30 terae et cetera, quae complecti longissimum est, aliud

5 *duximus* ed. 9 *audiret* om. R add. r. 12 *tempora* R
pectora corr. r. 16 *clamat nec* LR edI *quia* interpos. edF.

19 *non Didonis* LR *non post cur* transpos. ed. 20 *hoc*
 LR ed. *sed h.* nos, quia et loco quem *non* obtinet in codd. et
 sententiae ordinatione *sed* postulatur. 21 *cum nomine* bis
 LR alterum om. ed. 22 *vanescentibus* L. 23 *mente* LR ed.
morte nos. 25 *integratio* LR ed. *integra ratio* nos. 27 *quod*
 LR *quo* ed. 28 *sororis et* LR *et* om. ed.

nomen quod idcirco alicui adponitur, ut eo ab extrariis vocitetur. cum igitur aliquam personam necessitudine coniunctam vocamus aut cum ea loquimur, nomine naturali eam appellare debemus ipso docente Vergilio, quia ait (10, 18) „o pater, o hominum rerumque aeterna potestas“, (9, 94) „o genetrix? quo fata vocas? aut quid petis istis?“ item (1, 664) „nate, meae vires, mea magna potentia“; (5, 724) „nate, mihi vita quondam, dum vita manebat, care magis“. item (12, 632) „o soror, ut dudum agnovi, cum prima per artem foedera turbasti“. exempla ista sufficiant doctis, aliarum personarum legendo reperient. interea redeamus ad Annae consilium: debuit enim morientem germanae nomine appellare, ut sentiret sororem suam esse praesentem. ergo apparet recte positum et morientem nomine clamat et recte consecutum hoc illud, germana, fuit? *me fraude petebas, hoc rogos iste mihi, hoc ignes araeque parabant?* haec dictio, quae dolentis et repentini casus scelere commotae est, continua esse non potuit. denique sese non sequitur: ait enim hoc illud, germana, fuit et non dixit quid fuerit: parebat enim quid illud esset quod in querellam veniebat; inde transit ad aliud: *me fraude petebas?* decipit hominem qui fraude aliquem petit; denique deceptionis ipsius partis et causas infra ostendit. *hoc rogos iste mihi, hoc ignes araeque parabant?* huc, inquit, tendebat rogos, ignis et ararum praeparatio? inde se ad aliud transtulit dicens *quid primum deserta querar?* deserta sine sororis solacio, hoc est singularis et sola: partes sunt istae deceptionis, quarum prima fuit in qua sororis solacium perit. incipit alia: [*comitemne sororem sprevisi moriens?*] *eadem me ad fata vocasses.* remotis, ait, dolis quid disponereres sorori esses

5 *rerumque* LR ut 10, 18 V cf. praef. 6 locum noni corrupit ed. 9 *osor ut* LR (locus deest in XII) *o soror et* Verg. libri. 16 *rogos* LR corr. r. | *iste* LR *ille* edF. 18 *commota* LR ed. -*tae* nos. 20 *parebat* LR *patebat* ed. 21 *deinde* ed. 30 *comitemne* — *moriens* deest in LR, sed explicari videtur, add. ed. 31 *remotis* LR *si r.* ed.

sine fraude confessa, venire tecum ad extrema fatorum
ultimaque consortia. *idem ambas ferro dolor atque eadem
hora tulisset:* et quas unus vinxerat germanitatis adfectus
unum genus mortis, eadem simul momenta consumerent
5 perindeque fieret ut altera alterius durum non videret
exitium. addit alia, ut magis exacerbet quae superius
dixit: *his etiam struxi manibus.* quod est deterius, dum 680
tibi, inquit, praeparo nescia quae exitium tuum complere
potuissent, manus meas parricidii crimine polluisti. *patrios-*
10 *que vocavi voce deos:* et ne deesset aliquid sceleri, diis
testibus patriis ista composui et, cum arbitrarer profutura
saluti tuae quae instanter inplebam, eosdem ipsos gerendis
rebus fautores adhibui. *sic te ut posita crudelis abessem?*
et hoc amplius infelix, quod in his te casibus posita ab-
15 fui ego crudelis et saeva. *extincti te meque, soror, popu-*
lumque patresque Sidonios urbemque tuam: in summam
collegit quae mala exorta sint illa mortua, extincti,
inquit, te, soror, et me, extincti populum, hoc est plebem,
patresque Sidonios urbemque tuam tuo interitu perdidisti.
20 more humano Vergilius plangentis descripsit adfectum di-
cendo eadem me ad fata vocasses, idem ambas ferro dolor
atque eadem hora tulisset: dixit illa quod factura non
fuerat, ceterum, si futurum diceret, mox sese iugularet
habens occasionem gladii quo perierat soror. *date, vul-*
25 *nera lymphis abluam:* hoc fuit quod morienti potuit ex-
hiberi, lavare vulnera post verborum finem. *et, extremus*
siquis super halitus errat, ore legam: observare enim volo 685
exeuntem spiritum: ideo hoc dixit, quia hunc carissimi
colligere se posse arbitrantur, licet teneri non possit.
30 ore legam dubium est utrum ore suo an ore morientis:

1 *venissem* ed. 3 *unus* bis LR alterum delevi cum
r ed. | *vinxerat* ed. 5 *alter* LR *altera* corr. ed. 6 *ad-*
italia L. 8 *ubi* LR *tibi* corr. r ed. 14 *his te* LR *hisce*
ed. 15 *extincti* L in *extincti* corr. R. 18 *populum* LR
et p. ed. 21 *dolor* om. LR add. r ed. 23 *ceterumque* R
que del. r. 26 *et* in lemmate om. LR. 27 *alitus erat* L
a. orat R.

quolibet genere fiat, fit in cassum, quia quod incorporale est nec excipi potest nec teneri. *sic fata gradus evaserat altos semianimemque sinu germanam amplexa fovebat cum gemitu atque atos siccabat veste cruores*: continebat semianimem soror protestans gemitibus dolores suos, sicca-
 bat autem cruorem veste, quae cruorem sorbuerat, ut sit
 a contrario argumentum: nam cum omnia umectentur unda madidaque reddantur, solum vulnus siccatur et sanguis, si lavetur. hoc genus dictionis et in libro decimo (833) posuit sic: „interea genitor Tiberini ad fluminis undam vulnera siccabat lymphis corpusque lavabat“. *illa gravis oculos conata attollere rursus deficit, infixum stridet sub pectore vulnus*: voluit oculos aperire et non potuit: opprimebatur enim letalis violentia vulneris. ideo sub pectore, ut significaretur quam partem corporis illa
 690 percussisset. *ter sese attollens cubitoque adnixa levavit, ter revoluta toro est oculisque errantibus alto quaesivit caelo lucem ingemuitque reperta*: signa quae moriens dedit ostendebant eam facti paenitudinem gerere, quod iam emendari non poterat; denique frequenter se erigere voluit et quotiens hoc nitendo adgressa est, totiens superata succubuit errantibusque per diversa oculis frustra quaesivit caelo lucem et, cum hanc repperisset, ingemuit quod amisam recuperare non posset.

Tum Iuno omnipotens longum miserata dolorem difficilisque obitus: miserata Iuno longum dolorem et difficilem mortem cupiens relaxare *Irim demisit Olympo, quae luctantem animam nexosque resolveret artus*: omnia quibus vita constat sibi invicem nexa sunt, sed cum resoluta fuerint atque a sese recesserint, adferunt mortem. in hac
 695

2 *sic effata* LR. 3 *germana* ed. 7 *a contraria* L
 a om. R corr. r ed. 10 *interea genitor* om. ed. 13 *aperire*
 et LR et a. ed., quia *voluit* legit. 14 *letali* ed. 16 *cubitu-*
que LR. 17 *quaesivit* LR corr. r. 19 *paenitudinem gemere*
 LR *plenitudinem gemere* ed., sed *gemere* ipsum inter signa est.
 quare *gerere* correxi cum r'. 27 *dimisit* LR corr. r.
 28 *nexusque* LR.

parte Iunonis est nota iuvantis morientem, ut celerius spiritum efflaret, quae si quid posset, vitam praestare debuerat aut viventi subvenire, cum decerneret mori. dicitur ratio quae ei difficilis obitus faceret: *nam quia*
 5 *nec fato merita nec morte peribat*: nec fato, inquit, nec morte merita, hoc est non secundum institutum naturae quod fati attributum est hominibus, scilicet ut nulla vi adhibita moriantur; tunc enim difficilis mors est, cum non consensu naturae spiritus redditur, sed extorquetur
 10 *violenter et truditur. sed misera ante diem*: hoc est ante tempus quo natura potuit adferre consensum. *subitoque accensa furore*: dixit qua causa natura praeventa sit: furor, inquit, hanc compulit repentinus, ut adpeteret mortem, quam nondum natura permiserat. subito
 15 *furore dixit non tantum repentino verum etiam non pertractato*; furentes enim consilium non habent et mox quicquid occurrerit faciunt. *nondum illi flavum Proserpina vertice crinem abstulerat Stygioque caput damnaverat Orco*: nec Proserpina venerat, quae sectum crinem Orco
 20 *sollemniter traderet*: nondum enim, ut dictum est, naturae venerat tempus. *ergo Iris croceis per caelum roscida* 700
pinnis mille trahens varios adverso sole colores devolat et supra caput adstitit: ex occasione dixit poeta Iris arcum ideo coloribus distinctum, quod adverso sole radietur.
 25 *hunc ego Diti sacrum iussa fero*: bene dixit iussa, quia quod factura fuerat alieni fuit officii perindeque ab usurpationis crimine potuit excusari quae potioris habuit faciendi auctoritatem. *teque isto corpore solvo*: hoc, inquit, facio, ne diu crucieris. *sic ait et dextra crinem secat*:
 30 *sectum crinem quid secutum sit nectit: omnis et una*, inquit, *dilapsus calor atque in ventos vita recessit*. *exectionem* 705

7 *fatis* LR *a fati* ed. 19 *extum* L *exutum* R ed. *sectum* r. 21 *ad caelum* LR *per c.* ed. et Verg. libri; hoc recepi, sed dubito an Don. *a caelo* legerit. | *roscida* LR in *roscida* corr. L II man. 24 *adversus sole* LR *a. solem* ed. *adversus sole* nos, an *adversus soli*? 30 *omnis* R *omnes* L. 31 *exectionem* LR ed. *sectionem* ut supra *exutum* pro *sectum*?

crinis finis vitae consecutus est, inpleta est poena per-
iurii: supra (24) enim dixit „sed mihi vel tellus optem
prius ima dehiscat vel pater omnipotens adigat me ful-
mine ad umbras, pallentis umbras Erebi noctemque pro-
fundam, ante, pudor, quam te violo aut tua iura resolvo“. 5

5 *violen* — *resolvam* ed. ut 24. — subscriptio plena *Ti-
beri* — *incipit liber V feliciter* in L *explicit* titulo cum *incipit*
coniuncto R.

AENEIDOS LIBER V.

Supra (4, 582) dixit Troianos navigasse, sed interposita descriptione actuum Didonis et mortis navigationis ipsorum divisa narratio est. ad hanc igitur poeta regreditur, quia quod interposuerat constat inpletum. ergo
 5 subiungit *interea medium Aeneas iam classe tenebat certus iter*: interea, hoc est cum illa perageret fata sua, Aeneas aliquantum proventus est; nam iam tenebat medium iter, hoc est in alto iam fuerat constitutus. sic et in tertio libro (664) ait „graditurque per aequor iam medium nec-
 10 dum fluctus latera ardua tinxit“. certum autem securum debemus accipere, quod iam longe esset et nullum adverteret sequi. *fluctusque atros aquilone secabat*: qui intellectum loci istius scaevis interpretationibus dissipant dimisso eo quod intellegi debet argumentatione superflua
 15 perquirunt quod poeta non sensit. dicunt enim aquilone vento a Carthaginis litore ad Italiam navigari non posse perindeque Aenean non aquilonis suffragio navigationem movisse, sed vento alio qui posset in Italiam ducere, fluctibus tamen ab aquilonis parte venientibus, qui proxime
 20 praeteritus diceretur extitisse. hoc posset videri aliquatenus verum, si Aeneas illo tempore ad Italiam navigaret. licet enim in prima admonitione iussus sit Italiam quaerere, in secunda tamen fugere cogebatur et se instantis periculi contemplatione finibus liberare Carthaginis, proinde

2 *actuum* R idem, ut videtur, sed non satis perspicue L (cf. 1, 733 et 4, 80 *actus Didonis*). | *mortis* LR *m. eius* ed.

5 *subiungat* R *-it r'*. 6 *cum* LR *dum* ed. 10 *cinxit* ed.

12 *fluctibusque* R corr. r. 13 *scevis* LR *duris* ed.

19 *fluctibus* LR edI *fluctus* edF.

vento aquilone revera exclusus est, sed non ita, ut ipso tempore ad Italiam tenderet; tunc enim quocumque vento in quamlibet caeli partem fuerat fugiendum. denique hoc ei, ut iam diximus, in secunda monitione mandatum est, non ut iret ad Italiam, sed ut imminente discrimine oportune flantibus ventis fugeret. oportunus autem fuerat non ad Italiam, sed ad fugam, et cum unicuique per maria propter ingruentis mali necessitatem fugiendum est, non quò voluerit, sed quo potuerit navigat. intellegamus ergo fluctus aquilone atros qui flaret in praesenti et suffragium fugienti sufficeret, non qui flasset aliquando. si enim ex Carthaginis litore ad Italiam non ducebat aquilo, perducebat tamen quocumque fugientem. similis locus est, cum Aeneas fugeret harpyias (3, 268) „tendunt vela noti, fugimus spumantibus undis qua cursum ventusque gubernatorque vocabat“. nam et illic dimisimus, inquit, quo tendebamus et ivimus quo potuimus, hoc est evidentis periculi metu navigabamus in eam partem maris in quam nos non consilium ducebat, sed gubernator et ventus. item, cum inminere Cyclopes cernerentur, ait (3, 682) „praecipites metus acer agit quocumque rudentis excutere et ventis intendere vela secundis“. non secundis quasi ad Italiam ducentibus, sed secundis ad pericula fugienda. potest et sic, ut usurpatum sit et aquilonis nomine alterius dici debuisset, sicuti et supra (4, 562) posuit „nec zephyros audis spirare secundos“, hoc est ventos; non enim multi sunt zephyri. et alio loco (1, 391) ait „et in tutum versis aquilonibus actam“; nam et illic usurpatio facta est nominis et numeri, ut uno vocabulo omnes significarentur, quia remotis ventis quos Aeolus in miserat

1 *exclusum* LR ed. *exclusus est* nos (excludi pro amoveri ut 4, 237). 2 *vento* LR et ed. 9 *navigavit* ed. 17 *ibimus* LR corr. ed. 24 *sic* LR *sic intellegi* ed. | *et aquilonis* R et om. L. | *alterius* LR ed. (sc. nomen) *alter ventus* r fortasse recte cf. infra. 25 *dici debuisset* LR d. *cum d.* ed. 25—26 *nociferos* R -rus L *nec zephyros* r. 26 *secundus* LR. | *ventus* L. 28 *ventsis* pro *versis* LR. 30 *qui* pro *quia* R. | *colus* R *eulus* L.

aliorum flatu Troiani liberati videantur. utraque igitur
 expositio habet rationem suam: ut iam ipse aquilo verus
 fuerit, qui posset quolibet ducere, aut sub aquilonis no-
 mine alterum diceret, qui suffragium fugientibus ferret.
 5 item dixit (4, 310) „et mediis properas aquilonibus ire“
 et (ge. 2, 339) „hibernis parcebant flatibus euri“ et (ge.
 3, 356) „semper spirantes frigora cauri“, item (ge. 2, 333)
 „nec metuit surgentis pampinus austros“. *moenia respi-*
ciens, quae iam infelicis Elisae conlucent flammis: quod
 10 dixit moenia respiciens, aut adfectus loci fecerat, quem
 invitus reliquerat, aut metus ne forte aliquis inde secu-
 turus fuisset. sed dum hac causa Carthaginem respicit,
 quam intentis animis intuebatur quamque incolumem re-
 liquerat, repente vidit ardentem. quae iam infelicis Elisae
 15 conlucent flammis: hoc ex persona poetae bene auditur,
 qui sciebat unde ignis esset exortus. redit ad Aeneae
 Troianorumque personam: *quae tantum accenderit ignem*
causa latet: causa conflati incendii ex aperto nosci non 5
 poterat. *duri magno sed amore dolores polluto notumque*
 20 *furens quid femina possit triste per augurium Teucrorum*
pectora ducunt: intellegi dabatur coniectura currente ma-
 lum fuisse quicquid ignis ostenderet: notum enim fuit
 exemplis docentibus quid in huiusmodi causis possit do-
 loris acerbitas, quid malefacti oriri, cum amor laeditur,
 25 quid femina cogitare, cum praeter levitatem sexus amoris
 etiam furore percellitur. haec Troiani cogitantes ignis
 augurio colligebant aliquid mali in illa civitate iuxta
 salutem Didonis esse commissum. ordinatur sensus sic:
 quae tantum accenderit ignem causa latet, sed duri

4 dicere LR ed. diceret nos. 5 prosperas LR corr. r
 om. ed. 6 spargebant pro parcebant LR spirabant ed.
 7 sperans pro spirantes LR. | hauri LR corr. r. 8 non metuit
 LR nec meminit ed. | pampanus L. 9 helissae LR. 12 haec
 causa LR corr. r. 13 intento animo ed. 19 doloris L.
 24 mali facturi L mala facturi R mali futurum ed. malefacti
 oriri nos cf. 1, 548. 25 cogitare L edI cogitaret R edF.
 propter LR ed. praeter nos. 29 accederet LR corr. r (in
 lemme recte).

dolores magno amore polluto notumque furens quid femina possit per ignis triste augurium Teucrorum pectora ducunt. feminarum dolores vel maxime in causa amoris vult Vergilius ostendere satis esse graviores: quanto enim in ultione reportanda per infirmitatem sexus minus possunt, 5 tanto in sese supplicio vertunt quod exigere de alio nequieverunt. hoc discutiebant Troiani necessitatem Didonis personamque tractantes et licet verum invenire non possent, sciebant tamen, ut diximus, triste esse quod nuntiabat incendium. *ut pelagus tenere rates nec iam amplius* 10 *ulla apparet tellus, caelum undique et undique pontus:* magna descriptio, magna navigantis accessio. primo quippe coeperunt remis, dehinc velis ventus est adlatus et illo usque in terras Teucrorum duravit aspectus, donec Carthaginis solum appareret incendium; ecce iam tantum pro- 15 vecti sunt, ut subtracto terrarum et illius ignis aspectu 10 solum caelum videretur et pelagus. *olli caeruleus supra caput adstitit imber noctem hiememque ferens et inhorruit unda tenebris:* post haec, inquit, exorta sunt nubila, nimbi etiam hoc est pluviae. describuntur accedentia ex ipsis: secuta 20 sunt enim nox, tenebrae, frigus atque horror undarum, quarum formidolosus aspectus accedente multiformi terrore cumulatus est. *ipse gubernator puppi Palinurus ab alta: heu! quianam tanti cinxerunt aethera nimbi? quidve, pater Neptune, paras?* tanta fuit elementorum confusio, ut Pa- 25 linurus ipse, qui gubernandi arte pollebat, regendi cursus peritiam perdidisset. denique turbatus ingemuit et dixit: dolenda fortuna nostra; nihil enim boni omnia ista significant: nescio quid, Neptune, minaris adversi. ecce Palinurus praevидit malum et gemuit. *sic deinde locutus,* 30

4 quantum ed. 11 apparet LR occurrit Verg. libri fere omnes. | caelum undique LR maria u. plerique Verg. libri. | undique caelum LR et Verg. libri u. pontus scripsi cum r ed., quia in interpr. pelagus respondet. 12 magna LR magnus ed. | accessus LR ed. accessio nos. 13 ventum est adlatum LR. 20 hoc est LR hic ed. | describunt R corr. r. | accedentia L ecedentia R et acc. ed. 22 multiforme LR.

hoc est breviter locutus, deinde *colligere arma iubet vali-* 15
disquē incumbere remis. in illo enim omnium metu con-
silia potius fuerant adhibenda quam verba. iubet vela
colligi, hoc est breviari; arma enim dixit vela, quod
5 ipsum sequentia docent. ait enim validisque incumbere
remis, ut niterentur remis contra vim tempestatis et pelagi.
quod dixit colligere arma exponit quid factum sit dicendo
obliquatque sinus in ventum. hoc fit, cum nimius ventus
est: nam colliguntur velorum sinus et ad modum necessa-
10 rium breviantur; ubi autem oportuni sunt flatus, resoluti
panduntur ipso docente Vergilio: alio enim loco (3, 520)
ait „et velorum pandimus alas“. obliquare velis vero
sinus in ventum est nec omnis flatus excipere nec omnis
effundere, ut pars esset congesta per sinus, pars ventis
15 pro commodo traderetur, quam ipse gubernator librans
auras exciperet aut vitaret. cum haec dixisset et facta
essent, *magnanime*, inquit, *Aenea, non si mihi Iuppiter*
auctor spondeat, hoc sperem Italiam contingere caelo: licet
omnia turbata sint nec maria evidenter cernantur aut si-
20 dera, quibus caeli plagae pura consideratione noscuntur,
tamen in his partibus esse Italiam sperare non possum,
nec si mihi hoc ipsum auctor Iuppiter spondeat, hoc est
si mihi praesens Iuppiter dicat in his partibus esse Ita-
liam, fidem ei habere non possum. *mutati transversa fre-*
25 *munt et vespere ab atro consurgunt venti:* non ipsi sunt 20
venti qui fuerunt, successerunt vero contrarii, qui nos
in transversum ducunt. *atque in nubem cogitur aer. nec*
nos obniti contra nec tendere tantum sufficimus: superat
quoniam fortuna, sequamur: maiorem, inquit, vim renitendo
30 superare non possumus, quoniam adversa convaluerunt et
pro aere puro nubes solae cernuntur: sequamur fortunam,

5 *incumbere* LR edI *incumbite* edFI. 8 *ventum* LR *ac*
talia fatur add. ed. | *nimfus* L *nifus* R *nimius* r ed. 12 *et*
om. ed. | *pandemus* LR corr. r. | *velis vero* R *venis* del. r
non habent L ed. *velis* nos (sic autem tertio loco 6, 668).
13 *ventus* in *ventum* corr. L *ventus* R *ventum* r. 29 *reti-*
nendo ed.

quam non valemus evincere. et consilium dedit et dixit admirandam sententiam, ut in rebus agendis, si maior vis interveniat, hanc consentiendo potius quam reluctando vincamus: hoc est quod etiam Terentius (Andr. 2, 1, 5) monet: „quando“, inquit, „non potest fieri quod vis, id velis quod possit“. quid ergo in praesenti causa fieri conveniat? *quaque vocat vertamus iter*: pergamus, inquit, qua possumus, quia quo volumus non licet. ecce effectum consilii, quem casus ostendit, persuadenter monstrat, ut appareret impedimentum fortunae non satis esse contrarium: ait enim *nec litora longe fida reor fraterna Erycis portusque Sicanos.* 10 *si modo rite memor servata remetior astra.* 25 ideo ait si memor sum, quoniam ipsa parte transierant, cum ad Carthaginis litora naufragio truderentur. Erycis commemorationem fecit, qui ante Acesten Siciliam tenuit. hunc volunt 15 veterum fabulae Aeneae fuisse germanum, ut commemoratione fraternae memoriae aequo animo Aeneas ferret illius navigationis eventum. *tum pius Aencas equidem sic poscere ventos iamdudum et frustra cerno te tendere contra. flecte viam velis. an sit mihi gratior ulla quove magis fessas* 20 *optem demittere navis, quam quae Dardanium tellus mihi servat Acesten et patris Anchisae gremio complectitur ossa?* 30 ipse quoque, inquit, vidi quae loqueris: quapropter in viam quae datur vela converte et flatibus plena voluntate consenti: nec ipse inprobo quod inter ipsa contraria fortuna 25 prospexit, ut ad ipsam terram imprudentem ferret quae Acesten mihi servat incolumem et suo gremio mei patris ossa complectitur. nulla mihi est carior quam ubi amorem viventis habeo et reverendam memoriam patris. duos admiranda inventione praetulit, Acesten liberalitatis et 30 originis causa et tumulum patris. cum hanc, inquit, terram tetigero, erit mihi admodum gratulandum sic me

1 *qua non* LR corr. r. 6 *quid* LR *quod* ed. | *conveniat*
 LR *dicit* add. ed. *conveniebat?* 7 *quaque* LR *quoque* ed. |
qua possumus LR *quo p.* ed. 8 *quo volumus* L *quolemus* R
 corr. ed. 13 *ipsa parte* LR *ea* ed. 18 *pius* LR *pater* U ed.
 21 *dimittere* ed. 32 *admodum* LR *mirum a.* ed.

vitio malae navigationis errasse, ut Acesten iterum videam
 et terram mei patris reliquias continentem. *haec ubi dicta,
 petunt portus:* haec Aeneas dixit, non tamen Erycis fecit
 mentionem. hoc quippe nomen omisit, quoniam quod Pa-
 5 linurus dixit replicare non debuit. addidit tamen Palinuri
 dictis augmentum nominando Acesten et paternam memo-
 riam. *et vela secundi intendunt zephyri, fertur cita gurgite
 classis:* mutato navigationis cursu prosperum factum est
 quod in alia tendentibus contrarium fuit; quippe fere-
 10 bantur naves cursibus plenis. *et tandem laeti notae ad-
 vertuntur harenae:* Troianis laetitia fuit, quod ad litus
 intendentes ad loca tamen nota pervenissent.

At procul ex celso miratus vertice montis adventum 35
sociasque rates [occurrit Acestes]: civitas in qua Acestes
 15 commorabatur fuit in excelso, qua causa longe adhuc
 positas navis agnovit esse Troianas et earum est miratus
 adventum. legitur et accurrit, quod est amplius quam
 occurrit. occurrit: occursus iste impatientiam hominis vere
 gratulantis ostendit: non enim ferre potuit donec ad ipsum
 20 litus accederent. *horridus in iaculis et pelle Libystidis
 ursae, Troia Criniso conceptum flumine mater quem genuit:*
 ipso enim cultu uti debuit qui esset tali parente pro-
 genitus; flumina enim sine vestis ambitione pinguntur.
 quod ait Troia mater, non patriam dixit, sed Troianam
 25 mulierem. proinde cum hoc dicimus, in tris syllabas
 eferendum est, ut sit tro item i item a. *veterum non
 immemor ille parentum gratatur reduces:* considerans unam 40
 sibi et illis esse originem veterum gratulatus est eos ite-
 rum venisse. huius laetitiae quod fuit signum? *gaza.*

7 fertur om. LR. 12 sunt tendentes L ras. unius litterae
 ante tendentes R intendentes nos. 14 occurrit Acestes deest
 in LR, sed explicatur. 18 occurrit LR o. Acestes ed.
 21 et troia LR. | anceptum a expuncta et co superscripto
 L l man. acoanceptum R. 26 haecferendum L hecf- R
 h del. r. | tro item i item LR a add. r dactylus Troia et ad-
 iectivum temere substituit ed. (O = LR lacunam reliquerunt
 HU). 29 gazza LR.

inquit, eos *agresti excipit* [*ac fessos opibus solatur amicis*]: ab ipso litore duxit eos agrestis iis exhibiturus divitias hoc est epulas rusticanas. si ad ipsum Vergilium redeamus, intellegere poterimus quae sint istae vel quales: nam ipsas praeferebat in bucolicis (1, 80) pastor „sunt“, 5 inquit, „nobis mitia poma, castaneae molles et pressi copia lactis“. his adnectere possumus ova atque herbas agrestis. ecce quanta humanitas hominis quantaque honorificentia: occurrit venientibus, suorum fuit memor, incolumis ac salvos gratulatus est, admodum laetus duxit 10 eos ad domum, quod alterum eorum hoc est secundum excepisset adventum, excepit fessos et opibus rusticis pavit plus habens adfinitatis et amicitiae meritum quam ciborum; non enim illa in eo placebant quae inparatus exhibebat, sed puritas mentis et superioris temporis largitas 15 et laetitia praesentis.

Postera cum primo stellas oriente fugarat clara dies, socios in coetum litore ab omni advocat Aeneas tumulique ex aggere fatur: sequenti die in ipso lucis exordio, hoc est ante actus alios, iussit Aeneas omni litore socios omnis 20 acciri ac redactos in coetum id est congregatos ipse in summo consistens, unde facilius audiri posset, his ad-
45 locutus est verbis: *Dardanidae magni, genus alto a sanguine divum*. licet suos adloqueretur, eorum tamen laudem, in qua et ipse partem habuit, noluit praeterire: quae laus 25 eo tendit, ut adserat deos, ex quibus essent geniti, favisse potius quam nocuisse, ut inpedito cursu qui tenebatur ad Siciliae rursum litora ducerentur. quod verum esse adserit evidenti argumento, ut exacti anni munus et incipientis alterius paternis redderetur inferiis: vere, inquit, magni 30

1 eos LR laetus ed. | ac — amicis deest in LR, sed explicatur. 2 his LR iis nos. | divitiis R corr. r. 7 adnectere LR edI addere edF. 17 postea L ostea R r = L postera r'. 19 exagere LR. | locis LR lucis r loci U ed. 20 factus LR (cum puncto sub c R) actus ed. 22 audire LR corr. r ed. 23 ac sanguine LR. 26 adserata LR a exp. L ipse r. 30 imperiis LR ed. inferiis r'.

sumus Dardanidae et iure pertinemus ad deorum curam, utpote originem ab ipsis ducentes et genus. *annuus exactis completur mensibus orbis, ex quo reliquias divinique ossa parentis condidimus terra maestasque sacravimus aras.*

5 *iamque dies, nisi fallor, adest, quem semper acerbum, semper honoratum (sic dii voluistis) habebo:* annus, inquit, concluditur, ex quo divinum patrem meum, hoc est consecratione dignum terra condidimus. non dixit, ex quo mortuus est pater meus, sed ex quo terra est conditus.

10 hoc enim intellegi potius voluit quam dici; non enim vivus obrui potuit. et quoniam iam dies adest et quanto tristis tanto suis observationibus honorandus, religiosi fili personam induxit dicentis quem semper acerbum, semper honoratum (sic dii voluistis) habebo. optabat enim, nisi

15 dii obstitissent, officia pietatis vivo potius exhibere quam mortuo et ideo ad deos fecit apostropham cum quadam invidia, quae veniret ex dolore. sciebat enim communem omnium condicionem a superioribus institutam apertius accusari non posse. proinde sic dii voluistis non ad causam patris tantummodo verum etiam ad omnium hominum rettulit sortem, quasi si diceret feram invitus quod expugnare non potui. semper acerbum, semper honoratum ideo, quia dolor omnis accessu temporis consenescit et sollemnitas omnis diuturnitate tenuatur, quod apud Aenean

20 non fuerat, apud quem luctus patris semper recens offende-
batur et novus. interea edicturus ludos illi parti primo occurrit qua potuit reprehendi, ut, cum de morte patris maestus esse debuerit, velit potius laeta sectari. idcirco dixit quem semper acerbum, semper honoratum: quoniam

30 feriebat animum eius dolor ex causa et exigebat defuncti meritum honorificentiam suam. non ergo dixit futuram

1 *pertinemus* LR temere mut. ed. 3 *conplector* LR *completur* r. 4 *terra* LR *terrae* ed. | *maestasque* L *metasque* R *meritasque* r'. 16 *deus* LR *ad deos* r nos om. ed. 18 *a superiores institutam* LR corr. r *ac superiora instituta* HU ed.
19 *si* LR *sic* r ed. 21 *si* om. ed. 23 *consenescet* L *consenescet* R. 30 *dolore ex* L.

ludorum laetitiam, sed futurum honoratum diem. dicit
 ergo quid in animo gereret, ut ostendat in exhibitione
 ludorum non lasciviam fore, sed necessitatis causam.
hunc ego Gaetulis agerem si Syrtibus exul Argolicove mari
depreusus et urbe Mycenae, annua vota tamen sollemnisque 5
ordine pompas exequerer strucremque suis altaria donis:
 duo posuit dura, si me, inquit, tenerent Syrtes aut Graeci
 captivum; senserat enim solitudinem Syrtium et Graeco-
 rum urbis viderat et transierat et litora, sicut in primo
 libro et tertio lectum est. hunc, inquit, tamen tristissi- 10
 mum diem ego, qui sim filius, si inter hostis essem et
 solitudines Syrtium, honorarem tamen neque istud clam,
 sed publice facerem ducens funereas pompas et onerans
 altaria suis donis, id est sollemnibus et veterum moribus
 55 institutis. *nunc ultro ad cineres ipsius et ossa parentis* 15
(haut equidem sine mente rcor, sine numine divum) ad-
sumus et portus delati intramus amicos: sine mente, inquit,
 et sine numine, ad deorum potestatem. an, inquit, pu-
 tatis citra deorum voluntatem ac potestatem factum ut
 ad tumulum patris mei die sollemni ac necessario atque 20
 ad amica litora veniremus? provenit hoc voluntate divina,
 debet solvi manibus eius in quo sunt etiam dii ipsi fau-
 tores. *ergo agite et laetum cuncti celebremus honorem:*
 honorem dixit, non turpia quae ludis exhiberi consueve-
 runt, laetum autem non exhibentibus, sed illi cui exhibetur 25
 honorificentia. laetari enim feruntur mortui, quando haec
 sibi sollemnitas redditur. *poscamus ventos atque haec me*
 60 *sacra quotannis urbe velit posita templis sibi ferre dicatis:*
 cum celebraverimus haec, poscamus ventos, dent prosperam
 navigationem: cum autem pervenero et civitatem debitam 30

5 *depraehensus* LR. 6 *instrueremque* LR. 9 *urbes*
 LR *urbem* U ed. 18 *ad deorum potestatem* LR *retulit* add.
 ed. ac d. p. r (*potestate* voluit?). 22 *debit* LR *debita* ed.
debet r' recte: *in quo* — *fautores* subiectum est. 23 *celebra-*
mus L *caelebramus* R corr. r. 28 *quodannis* LR corr. r.
 29 *caebraveremus* L *caebraverimus* R. | *ventos* LR v.
qui ed.

constituero, faciam ei templum. templum dixit ut deo, non memoriam ut homini mortuo, et sacra dixit, non inferias. et quoniam spectaculorum gratiam debet etiam refectio corporum sequi, promittit universis annonam:

5 *bina boum vobis Troia generatus Acestes dat numero capita in navis.* promisit de alieno tantum praesumens de Acestis benivolentia quantum fiduciae dabat superioris temporis largitas et praecipui animus civis. *adhibete penatis et patrios epulis et quos colit hospes Acestes:* vos mementote, ut, cum binos boves per navis singulas sumpseritis et paraveritis epulas, adhibeatis cum nostris penatibus deos quos hospes ipse veneratur. *praeterea, si nona diem mortalibus alnum aurora extulerit radiisque retexerit orbem:* 65 praestruxit omnia, edixit diem ludorum, sic tamen, si aeris

15 etiam temperies proveniret, et non proximum satis nec satis longum, ut medium tempus nec haberet diutinae expectationis taedium et tamen maiorem celebritatem posset acquirere. nono, inquit, die ludos habebo, si consentientibus elementis alma luce provenire potuerit. alnum diem

20 tranquillum debemus accipere, quia navale certamen fuerat habiturus, cui tranquillitas pelagi fuerat necessaria. insinuat dehinc futura certaminum genera, ut unusquisque maiore studio ante tempus accensus veniret ad diem. percurrit haec in quibus enitesceret virtus potius quam

25 ludorum turpium corruptione sordesceret. non edicuntur mimi, qui solis inhonestis et adulteris placent; per illos enim discitur quemadmodum illicita fiant aut facta noscantur. non edicuntur saltationes fluxae, in quibus saltator ille est melior qui perditorum iudicio membro-

30 rum virilium robur in solutionem femineam verterit; non

1 *ei* LR *etiam* edF. | *video* LR *ut deo* r ed. 8 *animus*
uiuis LR *a. civis* nos cf. 757 *animi virtus* ed. 11 *adhibeatis*
 om. *adhibere* ante *deos* interpol. ed. 14 *edixit* LR *et edixit*
 ed. 16 *nec* LR *non* ed. | *diutinae* LR *divinae* ed. 18 *ha-*
bebo LR *exhibebo* ed. 21 *cui* LR *pro-quo* ed. 28 *saluationes*
 LR corr. r ed. 29 *iudicio* ed. 30 *soltionem* LR *solutionem*
 corr. L II man. *saltationem* ed. | *femineam* om. ed.

praedicatur funis futura temeritas, cuius angustum iter
 ac pendulum in periculum magis quam salutis tutum
 securitatemque devexum est. omittit haec vir fortis et
 egregius, nihil eum iuvat illorum, quae scimus illis ex-
 hiberi quibus possunt placere cum fiunt. idcirco autem 5
 primo aeris tranquillitatem pronuntiavit esse necessariam,
 quod in mari habiturus navale certamen, ut dictum est,
 placiditatis debuit habere suffragium. incipit iam pro-
 ferre certaminum genera, sed cum condicione temporis
 propter aeris incertum. *prima*, inquit, *citae Teucris po-* 10
nam certamina classis. secundo *quique pedum cursu valet.*
tertio et qui viribus audax. quarto *aut iaculo incedit*
melior levibusque sagittis. quinto *seu crudo fudit pugnam*
committere caestu. enumeratis spectaculorum generibus ait
 70 *cuncti adsint meritaque expectent praemia palmae:* adsint 15
 omnes qui haec subire voluerint sperantes digna pro suis
 virtutibus praemia et probaturi verum iudicium palmae.
 expectent potest significare sperent, potest et videant.
ore favete omnes et cingite tempora ramis: in sacris ore
 favete silentium commodate significat, hic ore favete ex- 20
 clamationibus laetis favorem commodate.

Sic fatus velat materna tempora myrto: myrto materna,
 non coronis infamibus. *hoc Helymus facit, hoc aevi ma-*
turus Acestes, hoc puer Ascanius: usque adeo honestissi-
 mum fuerat factum, ut dignitati singulorum et omnibus 25
 aetatibus conveniret. fecit denique Aeneas, fecit Helymus,
 Acestes quoque maturus senio et gravis non habuit in-
 dignum quod religione potius quam luxurie constabat ef-
 fectum, non dubitavit Ascanius imitari maiores nec putavit

1 *edicatur* ed. 2 *magis* LR ed. *vitae* add. r' nescio an
 recte. | *tota* LR *tutum* nos om. ed. 3 *securitateque* R corr.
 r = L *securitatem* ed. 4 *scimus* LR *scitis* ed. 5 *fiant* ed.
 10 *aerem* ed. 11 *secundo* — *tertio* etc. LR *secunda* etc.
 ed. 12 *incidit* LR corr. r. 13 *levibusve* ed. 20 *favete*
 LR *f. est* edI *favere est* edF. 21 *commodare* edF. 23 *he-*
lenus LR (et infra). 24 *acaetes* LR corr. r. 28 *luxuriae*
 LR corr. r *luxuria* ed.

sese erraturum, si sequeretur factum patris et studium honestorum. *ille e concilio multis cum milibus ibat ad tumulum, magna medius comitante caterva:* e concilio ibat ad tumulum patris cum ingenti numero deductorum. *hic,* 5 hoc est ubi sepulchrum patrium fuit, *duo rite mero libans carchesia Baccho [fundit humi]:* carchesia nomen est poculorum. duo, inquit, carchesia mero Baccho plena, hoc est vino incorrupto, terrae infundens. *duo lacte novo, duo sanguine sacro:* terrae infundens et ad vinum pertinet 10 et ad lactem et ad sanguinem: omnia enim simul fusa sunt. haec mortuorum sacrificiis exhibentur. *purpurcosque iacit flores:* et hic color florum sepultis congruit. iacit et fundit largum animum exhibentis ostendunt et specierum maximam copiam. *ac talia fatur: salve, sancte* 80 15 *parens, iterum:* iterum ideo, quia haec fuit secunda post illam qua, cum sepeliretur, salutatus est. quod autem ait sancte et non dixit care, ut in secundo libro meminimus positum (707) „ergo age, care pater, cervici inponere nostrae“, hoc intellegendum est; illic enim cum vivo lo- 20 quebatur et cum eo a quo nollet separari, hic cum eo loquitur quem religione nimia noluit mortuum dicere, sed receptum volebat inter deos. nam et in libro tertio, cum finem vitae eius apud Didonem referret, ait (710) „hic me, pater optime, fessum deseris“: duxi te, inquit, et de- 25 servuisti me, non dixit mortuus es. et in quarto libro hoc tenuit, cum diceret (5, 722) „visa dehinc caelo facies delapsa parentis Anchisae“. sancte ergo cum diis conveniat, patrem suum numinibus iunxit. hoc fecit filii religioso

6 *carthesia* (et infra) LR corr. r. | *fundit humi* deest in LR, sed explicatur. 9 *terrae infundens* lapsus est Donati interpretationem pro lemmate repetentis ut 4, 668. 10 *lacte* LR *lac* r ed. *lactem* nos. 12 *facit* pro *iacit* LR corr. r. 13 *fecit et fudit* LR *iacit et fundit* nos *fudit et iacit* ed. 15 post *secunda* desideratur *salutatio*. 19 hoc LR h. sic ed. 21 *loquitur religione* LR *quem* interpos. r ed. 24 *duxisti te* LR corr. ed. 25 *quarto* LR ed., at quinti locus est, aberravit Don. ad 4, 351. 28 *fili* LR *filius* ed.

adfectu et hominum more, qui praecipuos viros migrare potius dicunt quam interire moriendo. iterum *salvete recepti nequicquam cineres animaeque umbraeque paternae*: animae et umbrae non est nominativus pluralis, sed genitivus singularis; salutavit enim cineres animae et umbrae 5 patris sui. non ergo sequamur eos qui putant Anchisen pluris umbras et multas animas habuisse. nequicquam rursum recepti cineres, quia inimicorum manibus dicuntur effossi et iterum suorum opera conditi, quod beneficium cum non senserit mortuus, non frustra positum est ne- 10 quicquam. huius facti poeta meminit in quarto libro (427): nam ex persona Didonis dixit „nec patris Anchisae cineres manisque revelli“. ex persona filii bene positum est nequicquam; ille enim vivo potius obsequi quam mortuo maluit. *non licuit finis Italos fataliaque arva nec tecum* 15 *Ausonium, quicumque est, quaerere Thybrim*: hoc et tempore mortis eius ostenditur doluisse; in tertio enim libro, cum de eius casu loqueretur, hoc dixit (711) „heu tantis nequicquam erepte periculis“. nequicquam cur illic dictum sit hic patefecit. optavit enim patre incolumi ad Italiam 20 pervenire, quod quia non provenit, et hic ingemiscit. *dixerat haec*, mox ut locutus est talia, *adytis cum lubricus anguis ab imis septem ingens gyros, septena volumina traxit amplexus placide tumulum lapsusque per aras, caeruleae cui terga notae maculosus et auro squamam incen-* 25 *debat fulgor, ceu nubibus arcus mille trahit varios adverso sole colores*: adytis inquit, non sepulchro processisse anguem, ut confirmet Anchisen diis esse coniunctum. adyta enim deorum secreta sunt, quae nondum sacrati ingredienti- 30 templa nosse non possunt. magnitudinem eius et decorem

9 *effossi* LR *crepti* ed. | *rursum* LR *r. filii* ed. *suorum* nos \bar{q} in marg. *r'*. 15 *maluit* LR *voluit* ed. 16 *hoc et* LR *et om.* ed. 20 *optinuit* LR *optavit r* nos *non obtinuit* ed. 22 *talia* LR *haec sequuta sunt* add. ed. 23 *sanguis* LR *corr. r.* 25 *nota* LR *corr. r.* | *aurus quamam* LR *corr. r.* 27 *processisse* LR *praec.* ed. 28 *confirmet* LR *-aret* ed. 29 *secreta sunt creta sunt* LR *dittographiam del. r* ed.

qua causa descripserit possumus aestimare. debuit enim magnum aliquod et pulchrum inde procedere ubi personae potioris reliquiae tenebantur. *obstipuit visu Aeneas*: quis enim non miraretur novum visum et magnum? *ille agmine longo*: agmen dicitur quo naturaliter inpellitur serpens, ut loco moveatur: anguis ergo serpebat agmine. *tandem inter pateras et levia pocula serpens libavitque dapes rursusque innoxius imo successit tumulo et depasta altaria liquit*: miracula alia, non timuit anguis ipse, cum serperet, praesentium hominum coetum, sumpsit ad victum quod voluit et eo unde processerat remeavit innoxius. color eius et splendor idcirco speciei caelesti comparatus est, ut ostenderetur non ex illis esse quorum detestanda natura est et saluti hominum infesta. denique, ut dictum est, processit in conspectum populi praesentis, amplexibus placidis tumultum circumdedit, ex aris usurpavit quae voluit et nullo hominum laeso remeavit. *hoc magis inceptos genitori instaurat honores incertus geniumne loci famulumne parentis esse putet*: cum miraretur Aeneas nec scire evidentius posset quis esset ille, cur in lucem et in humanum conventum tam facile processisset quodque esset intrepidus, quod tractu suo ambisset tumultum totiens, quod degustasset ea quae apposita fuerant et depasta reliquisset ac redisset innoxius, in ipso incerto ratus est aliquid esse divinum. hoc magis id est idcirco repetit honores patrios, quos disposuerat facto iam fine concludere, hoc est a medio actu ad initium rediit incertus geniumne loci famulumne parentis esse putet. hoc quoniam non potuit verius aestimari coniectura suspicantis, non vacuum iudicatum est; aut enim genius loci putabatur aut famulus patris, non anguis, sed in anguem conversus. *caedit quas de more bidentis totque sues, totidem nigrantis terga iuencos vinaque fundebat pateris*

7 *cursusque* LR. 15 *et ante amplexibus* interpol. ed. 16 *qua* LR *quae* ed. 17—18 *incertos genitor instaurat* LR. 22 *tratu* LR *tractu* r ed. 24 *raptus* LR ed. *ratus* r. 25 *id est* LR *hoc est* ed. 32 *cedit quas* LR cf. ed. Ribb.

animamque vocabat Anchisae magni manisque Acheronte remissos: haec faciebat, quod putaret relaxatis egressibus animam patris esse praesentem, et hoc suspicione colligebat Aeneas, ut acta repeteret et vocaret animam patris. ecce unam animam vocat Anchisis, unde manifestius probat quam supra (81) tractavimus genetivum esse singularem, non nominativum pluralem, ubi dixit „animaeque umbraeque paternae“. nec non et socii, quae cuique est copia, lacti dona ferunt onerantque aras maclantque iuencos: obsequebantur et socii, ut poterant singuli: hoc enim Anchisae meritum exigebat et honorificentia fili praesentis. perfectis sollempnibus ordine aena locant alii fusisque per herbam subiciunt veribus prunas et viscera torrent: militaris ista ciborum accuratio est aut ad sacrorum pertinens ritum: nam in octavo libro ait (180) „viscera tosta ferunt taurorum“.

105 *Expectata dies aderat nonamque serena auroram Phae- thontis equi iam luce vehebant: expectata dixit, quasi tardius venisset: tantum enim desideranter optata est. quippe quicquid gratum speratur aut commodum, etiamsi mature proveniat, tardum est. interea tantum favoris etiam de ipsis elementis dispositiones Aeneae meruerant, ut optabilis omnibus dies ille tranquilla luce fulsisset. fama- que finitimos et clari nomen Acestae excierat: fama edictorum spectaculorum et Acestis nomen, quod in honore apud universos fuerat, excitaverat proximos ut venirent; fuit enim in illis regionibus insperata ludorum gratia, quae exoriens repente non tantum commanentis verum etiam finitimos provocarat ad visendum. laeto conplerant litora coetu visuri Aeneadas, pars et certare parati: brevis distinctio,*

1 *magnisque* LR corr. r. 5 *unam animam* LR u. edI
a. edF. | *anchises* LR -is nos (cf. 1, 34) -ae ed. 6 *quam* LR
quod ed. fortasse recte. 7 *non* LR edI et non edF. | *plu-
rale mori* L *pluralem mori* R *pluralem cum* r ed. vel *ubi* in
marg. r'. 13 *veribus* ed. 17 *serenam* LR. 19 *desideranter*
om. ed. 23 *fulgisset* LR corr. r. 25 *acestis* LR -ae ed. cf.
v. 99. 29 *finitimus* L. | *provocaret* R.

sed intellectu latissima. primum quippe quod dixit visuri Aeneadas expressit plenissimam laudem Troianorum: neque enim sola ludorum voluptas ducebat universos, cum unusquisque ad hoc concurreret, ut etiam nosset Aeneadas. 5 erant tamen, inquit, inter ipsos qui etiam studio quoque certandi ducerentur capturi ex visu Troianorum gratiam et commodum de certamine. tanti autem confluerant, ut latitudinem litorum conplevissent. *munera principio ante oculos circoque locantur in medio*: cum contionem haberet 110
 10 Aeneas et ludos ediceret, promisit se digna praemia daturum esse certaturis, quae res nonnullos adduxerat, ut vellent subire certamina. sed quia promissio nonnumquam minorem retinet fidem, munera ipsa ante coepta certaminum medio circo proposuit et obiecit oculis omnium, 15 ut volentes magis vellent certare et qualitate praemiorum etiam inviti cogereantur. circoque locantur in medio, non quo revera circus fuisset extractus, sed in spatio quod ad vicem circi fuerat designatum. in medio ideo, ut a circumfusiis populi partibus videri potuissent. *sacri tripodas viridesque coronae et palmae*: quare haec? *pretium*, inquit, *victoribus*, honores scilicet et quod victoris gloriam testaretur. coronae et palmae positae fuerant super tripodes. *armaque et ostro perfusae vestes, argenti aurique talenta*: ecce et illa proposuit quae maiore pretio certantum 20 divitias augere potuissent. tanta autem largientis copia fuit, ut proposita in quantum modo, numero vel pondere finirentur dici non posset. proinde, quia speciatim dici non valuerunt, compendii causa vestes generaliter dixit, arma et auri atque argenti talenta similiter percucurrit.

10 *sed digna* LR *se d. r se* transpos. ed. 14 *certaminum* LR cf. *fundamentorum coepta* 7, 125 *certamina* in HOU ed.
 16—17 *non quod* edF. 19 *ad circumfusiis* LR a c. HOU ed. a *circumfusi* r. 21 *honores* LR ed. *honorem?* | *et om.* ed. | *victores* LR corr. r ed. 26 *ut proposita* LR ed. *ut del.* r. | *in quantum modo* L *in quantam m.* R *ut quanta m.* r *speciatim quae* ed. 27 *tenirentur* LR *tenerentur* r ed. *finirentur* nos. | *posset* LR *possent* ed. 28 *voluerunt* ed. 29 *percucurrit* ed.

et tuba commissos medio canit aggere ludos: ecce aggerem
 posuit qui dixerat circum, ut ostenderet non structilem
 115 fuisse. *prima pares ineunt gravibus certamina remis quat-
 tuor ex omni delectae classe carinae: ex omni, inquit,
 classe delectae sunt naves quattuor pares ludorum primum 5
 initurae certamen, pares ideo, quia, si inpares ordina-
 rentur, nulla esset aequitas et spectaculorum gratia clau-
 dicaret. dicuntur rectorum nomina, dicuntur et navium:
 velocem Mnestheus agit acri remige Pristin (mox Italus
 Mnestheus, genus a quo nomine Memmi) ingentemque Gyas 10
 ingenti mole Chimaeram, urbis opus, triplici pubes quam
 120 Dardana versu impellunt, terno consurgunt ordine remi,
 Sergestusque, domus tenet a quo Sergia nomen, Centauro
 invehitur magna Scyllaque Cloanthus caerulea, genus unde
 tibi, Romane Cluenti. dixit navium nomina et earum 15
 magnitudines expressit, nominavit duces et eorum nobili-
 tatem complexus est.*

125 *Est procul in pelago saxum spumantia contra litora,
 quod tumidis summersum tunditur olim fluctibus, liberni
 condunt ubi sidera cori; tranquillo silet inmotaque attollitur 20
 unda campus et apricis statio gratissimu mergis: ad ima-
 ginem circensium composuit navale certamen. navis habuit
 pro quadrigis, pro aurigis vero eos quorum nomina supe-
 rius comprehendit, spatium pelagi pro circi spatio, saxum,
 quod secundum naturam suam descriptum est, ad vicem 25
 metae. illud igitur saxum eminent, inquit, cum tranquil-
 lum est mare, et marinis avibus stationem praebet, cum
 autem commoventur in tumorem fluctus, tunditur et undis
 spumantibus operitur. erat autem positum non longe atque
 ita, ut de litore videri potuisset. hic viridem Aeneas fron- 30
 130 denti ex ilice metam constituit signum nautis pater: hic,
 hoc est in hoc saxo, quoniam tranquillitas fuit et ex
 undis apparebat, pater Aeneas metam ex ilice frondenti*

4 dilectae, sed infra delectae L.

8 nomine R. 10 memini R.

19 submersum ed. 20 chori LR.

rum c. ed. 28 commovetur edF. | fluctu ed.

6 initurae LR corr. r.

13 sertia LR corr. r.

22 circensium LR ludo-

constituit. unde reverti scirent et longos ubi circumflectere
 cursus; illi scilicet qui regebant navis et ductores earum
 fuerant, ut nossent ab illo signo sibi esse redeundum.
 tum loca sorte legunt, ut fieri consuevit in circo; non est
 5 enim idem labor in singulis locis et inde sors adhibetur,
 ne sit in ordinatione contentio aut humanum iudicium
 gratia cuiuspiam transducatur. ipsique in puppibus auro
 ductores longe effulgent ostroque decori: ipsi ductores, hoc
 est qui ad vicem aurigarum fuerant ordinati, longe ful-
 10 gebant auro insignes et purpura pretiosa, ut qualitate
 vestitus evidentius praeter ceteros apparerent. cetera po-
 pulea velatur fronde iuventus nudatosque umeros oleo per- 135
 fusa nitescit: cetera iuventus, id est nautarum, coronata
 fuerat populeis frondibus oleoque perfusa. cum dicit cetera
 15 iuventus, ostendit etiam ductores iuvenes fuisse. considunt
 transtris, locis scilicet remigum. intentaque bracchia remis:
 tenentes remos brachiorum parata virtute intenti expectant
 signum exultantiaque haurit corda pavor pulsans [laudum-
 que arrecta cupido]: et signum expectabant, quo accepto
 20 certamen adgrederentur, et suspensis animis fuerant cogi-
 tantes de victoria et laude, quorum eventus fuerat in in-
 certo. inde, hoc est deinde, ubi clara dedit sonitum tuba,
 finibus omnes, haut mora, prosiluerunt suis, ferit aethera 140
 clamor nauticus, adductis spumant freta versa lacertis: in
 25 ardore vincendi non more solito remigabant, plurimum
 illis addiderat desiderium gloriae, pariter incumbebant
 remis et claris vocibus personabant, usque adeo ut caelum
 ipsum ingenti clamore percuterent. quod ait ferit aethera,
 hoc vult intellegi, ultra ire clamores potuisse, nisi occur-
 30 reret caelum. [infindunt pariter sulcos] totumque dehiscit
 convulsum remis rostrisque tridentibus aequor: translatio-

2 illis LR corr. ed. 5 rccis R corr. r. 7 gratiae LR corr. r.
 8 austroque LR corr. r. 10 aut LR ut r ed. 16 trastris L.
 18 laudumque — 19 cupido deest in LR, sed explicatur. 21 in-
 certo LR in i. nos incertus ed. 28 aethera LR ae. clamor ed.
 30 infindunt — sulcos deest in LR, sed explicatur. 31 stridentibus
 contra metrum LR ed. correxi, quia interpretatione non firmatur.

nibus collecta descriptio: lignum quippe cum infinditur, dehiscit et artatum cuneorum vi rimis praecedentibus aperitur et ager, cum aratro adpetitur, signatur sulcis et vomeris vias glaebis inversis ostendit. ita igitur aperiebatur mare transitu navium et remorum ictibus crebris. 5

145 *non tam praecipites biuugo certamine campum corripuere ruuntque effusi carcere currus nec sic inmissis aurigae undantia lora concussere iugis pronique in verbera pendent:* quia ad circensium vicem exhibebatur navale certamen, comparationem de circensibus facit: non, inquit, tanta 10 mobilitate currus equive aguntur in circo, quanta certantibus nautis navigia pervolabant. quod ait iugis, equos debemus accipere in iugo constitutos, non iuga quibus equi ipsi nectuntur. *tum plausu fremituque virum studiisque faventum consonat omne nemus vocemque inclusa vo-* 15
150 *lutant litora, pulsati colles clamore resultant:* finita comparatione rediit ad rem: populus, inquit, favoris ratione divisus cum pro suo streperet, voce ac plausibus personabat, in tantum ut nemus omne dissono clamore fuisset inpletum. augebat autem eundem qualitas loci natura con- 20 clusi, quae acceptas faventium voces reddendo duplicabat. *effugit ante alios primisque elabitur undis turbam inter fremitumque Gyas.* non inter turbam et fremitum effugit, sed dum populus fremit et certantes turbantur, primum locum tenuit Gyas. *quem deinde Cloanthus consequitur me-* 25
lior remis: si melior remis, cur non praecessit? dicit causam propter quam non est factum: *sed pondere pinus tarda tenet:* iuvabatur, inquit, remorum meliore substantia, sed lignorum genere quibus fabricata fuerat et pondere tardabatur. *post hos,* hoc est post Gyan et Cloanthum, 30
aequo discrimine, id est uno et pari interstitio, *Pristis* 155
Centaurusque, Pristis, in qua Mnesteus fuerat, et Centaurus, cui Sergestus praeerat, *locum tendunt superare*

2 remis LR ed. rimis r. 4 ita om. ed. 7 effuso LR ed. |
cursus R. 12 pervadabant ed. 14 ipsi om. ed. 18 pro
suo LR prorsus ed. 22 turbamque R. 31 pariter istitio
LR corr. ed. | pristris, in interpr. pristis LR.

priorem: priorem locum tenere nitebantur, sed inter se ergo priorem locum inter duos posteriores debemus accipere, quoniam impossibile videbatur ut tertius vel quartus excluderet primum, quem secundus transire non poterat.

5 interea casu factum est ut Cloanthus, qui secundus fuerat, fieret primus hoc modo: nam Gyas, qui prima loca tenuerat, Menoetis inperitia deceptus est. cum enim idem Gyas eidem Menoeti dixisset *quo tantum mihi dexter abis? huc dirige cursum, litus ama*, hoc est finem saxi, et *laeva*

10 *stringat sine palmula cautes, altum alii teneant*, ille vero 164 metuens saxa latentia navem in altum torsisset, Cloanthus, qui Gyae proximus fuit, arrepta spatii occasione fecit quod Menoetes timuit: nam inter saxum et navem Gyae tenens laeva iter rasis, hoc est temere iuxta saxa transitu

15 subito praeteriit eum qui primi loci gloriabatur eventu, *et metis tenet aequora tuta relictis*: ideo aequora tuta, 171 quia in metis saxi periculum fuit, quod evaserat. *tum vero exarsit iuveni dolor ossibus ingens nec lacrimis caruere genae*. cum fortunae suffragio adeptum locum vitio in-

20 periti hominis perdidisset, tum vero exarsit, tum magis exarsit, in tantum ut dolor illum perduxisset ad lacrimas. *segnemque Menoeten oblitus decorisque sui sociumque salutis in mare praecipitem puppi deturbat ab alta*: non, inquit, 175 habuit ante oculos suos honestum aut utile, cum omne

25 consilium dolor ipse turbasset, sed oblitus honestatis suae et salutis sociorum rectorem, qui dedecoris culpam primus negligendo contraxerat, praecipitem dedit in mare. *ipse gubernaculo rector subit, ipse magister*: in officium deiectionis ipse succedens idem rector et magister effectus est. *hortaturque viros clavumque ad litora torquet*: torsit navem

30

3 *videbantur* LR corr. r. 9 *laevas* ed. 10 *teneant* finis lemmatis in LR *dixit* — *praeterit* v. 171 add. ed., sed nihil excidisse structurae tenor docet *cum* — *dixisset* — *ille vero* — *torsisset*, quam *cum* post *latentia* interposito mut. ed.: lemma cum interpr. Don. contexit. 12 *fecisset* LR *fecit* corr. ed. 14 *transitus* LR *transiens* ed. 20 *cum magis* LR *tum m. r* ed. 28 *gubernaculoque* R *que* del. r.

ad litus saxi, ne tertius fieret aut quartus, si illi transissent qui fuerant postremi. *at gravis ut fundo vix tandem redditus imo est: praecipitatus Menoetes et vix et tandem emersit ex undis, ideo tandem, quia vix; fuit enim in ipso reditu eius et difficultas et mora. dicit causas difficultatis ipsius et morae: iam senior madidaque fluens in veste Menoetes:* cadenti in praeceps ne mature posset
 180 emergere inpedimento fuerunt senectus et vestes. *summa petit scopuli siccaque in rupe resedit:* qui fuerat madidis vestibus non remeavit ad navem, sed in saxo sicco con- 10
 sedit. *illum et labentem Teuceri et risere natantem et salsos rident revomentem pectore fluctus:* maerorem gloriae perditae ille sociis suis excusserat, cum caderet, cum emergeret, cum revomeret fluctus. *hic lacta extremis spes est accensa duobus, Sergesto Mnesthique, Gyan superare mo-* 15
rantem: duobus postremis spes accessit ex casu Gyae, quoniam eius mora poterat prodesse sequentibus, ut su-
 185 periores efficerentur. *Sergestus capit ante locum scopuloque propinquat, nec tota tamen ille prior praeceunte carina, parte prior, partem rostro premit aemula Pristis:* propin- 20
 quabat, inquit, scopulo Sergestus, sic tamen, ut non tota navis esset libera. pars quippe eius videbatur praeterisse, pars vero opprimi posterioris rostro. aemulam Pristim dixit, quae transire contenderet. *at media socios incedens nave per ipsos hortatur Mnestheus:* Mnestheus quod videret 25
 modico labore conpleri posse victoriam aut modica segnitia interire, incedens per mediam navem id est inter omnis remiges discurrens hortabatur universos ad gloriam per-
 190 ficiendam. *nunc nunc insurgite remis, Hectorei socii, Troiae quos sorte suprema delegi comites; nunc illas promite viris, 30*
nunc animos, quibus in Gaetulis Syrtibus usi Ionioque mari Maleaeque sequacibus undis: admonebat eos praeteritae virtutis eorum fortia facta commemorans ac repetens

4 emesit L emisit R corr. r. 6 et om. ed. 8 inmergere
 LR corr. r ed. 14 evomeret ed. 15 Mnestheoque ed.
 20 pistris LR (infra pristim). 23 premi ed. 26 segnitia
 LR tarditate ed. 30 sorte suppre L forte supprac R.

saepe. quod quater ait nunc et id ipsum saepe commen-
davit, hoc significat, quod omnis gloria interitura esset,
si illud tempus, si occasio praesens laberetur e manibus.
nunc, inquit, nunc insurgite, adest tempus quo fortia
5 virtutis vestrae et gesta superioris temporis conprobetis.
nunc illis animis, nunc viribus opus est quibus usi estis
cum Hectoris essetis sociati virtuti quibusque multa mala
et ingentia superastis, quos ego post ultimam patriae
sortem comites delegi. potest et sic intellegi Hectorei
10 socii, ut talis eos videatur dixisse, qualis Hector fuisset,
quasi singuli singulos Hectores facere potuissent. denique
addidit et delegi, ut ostenderet ex plurimis bonis electos
esse meliores. recte eos admonet praeteritae virtutis, ut
exemplis suis erigantur potius quam factis provocentur
15 alienis. ordinatur sensus sic: nunc nunc insurgite remis,
socii, ut Hectorei laudis loco positum videatur, non quod
aliquando socii fuerant Hectori. usque eo laus est quae-
sita de exemplo virtutis Hectoreae, ut addiderit quos
mihi delectos adiunxi post patriae nostrae ultimum fatum
20 et quorum probavi virtutem plurimis locis, imitamini vos,
ut quod in manus dedit fortuna conpleamus. *quamquam o!* 195
sed superent quibus hoc, Neptune, dedisti, extremos pu-
deat rediisse: licet tenuerint loca melioris cursus quibus,
Neptune, suffragium ferre voluisti, victoriae genus est non
25 redisse postremum. *hoc vincite, cives, et prohibete nefas:*
si primum locum tenere nequistis, secundum saltem per-

6 abimis L. 7 virtutibus quae LR v. qui HOU ed. vir-
tuti quibusque nos. 8 ultimant R corr. r. 16 hectore L. |
videat L - supra at man. rec. videant HU ed. videat R evi-
dentius in videatur corr. r. | quomodo LRHOU ed. quod r ed.
post. nos. 17 laus LRO locus HU ed. locutus ed. post.

17—18 quosita de LR quos ita ab ed. quaesita de nos.
18 hectoriae L laudaret add. ed. 19 dilectos L dilectus R de-
lectos ed. 20 plurimis longis, sed in locis corr. L I man. pl.
longos R cf. 2, 736: ergo in archet. longis fuit ita in locis cor-
rectum, ut superpositam c o legerit R plurimis in locis H ed.

24 neptunae R -nus r ed. | voluissit L voluissent R voluisset
r ed. voluisti nos. 26 nequistis ed.

dere non debetis. superanda sunt extrema ludibria et vitandum pudoris detrimentum. ante novissimum saltem venire debemus, qui non valuimus praevenire victorem. qui socios suos cum magna laude dicebat Hectoreos magna arte excusavit a culpa non retenti primi loci, quoniam hunc Neptunum adseruit invidisse, qui in regnis suis cui voluit favit. ecce et victori praeripuit gloriam, quia non sua virtute, sed alieno adiutus auxilio loca prima possederat. *olli certamine summo procumbunt, vastis tremis ictibus aerea puppis*: quantum valuerint hortamenta describuntur. illi enim non in cassum auditis quae dicta sunt dederunt labori operam, in tantum ut navis ipsa nisibus fortissimis contremisceret. aeream navem dixit aere adornatam et communitam. *subtrahiturque solum*: sic intenti plenis studiis remis incumbabant, ut nihil praeter se et navem viderent, ceterum prolixitas saxi cernebatur ex litore et e saxo apparebat soliditas †fretum. ²⁰⁰*tunc creber anhelitus artus aridaque ora quatit, sudor fluit undique rivis*: remigum laborem accidentibus contrariis expressit. os, inquit, habebant siccum, ex eorum vero corporibus fluebant sudores rivis, quasi ex interiore corporis parte umor omnis, qui per ora omnium soleret mitti, per sudoris fluxum videretur effundi. ad virtutis ingenitum robur ecce quantum in rebus hortamenta proficiunt. *attulit ipse viris optatum casus honorem*: faciebant quidem quod vincendi cupiditas exigebat, sed illis ad effectum plus contulit casus. *namque furens animi*: dicendo ac praemittendo furens animi aliquid iste inconsiderate reperietur fecisse. *dum proram ad saxa suburget interior*

10 *aera puppis* LR. 11 *describuntur* LR ed. *describitur?* | *aditis* LR *auditis* r ed. 13 *contremisceret* L. 17 *solliditas fretum* LR *fretum* om. ed. *soliditas fretum* = omnis ambitus fretorum? sed totum obscure dictum, unde q̄ (= quaere) in marg. adnotasse videtur r crucem nos. 21 *sudores* om. R add. r. 22 *omnium soleret* L cum ras. in o R, sed r hoc scripsisse videtur R vacuum reliquisse: *omnium* minime placet, fortasse *hominum solet*. 27 *contulit casus* LRO *contingit c.* H *contigit c.* U *contigit sine casus* ed.

spatioque subit Sergestus iniquo, infelix saxis in procurren-
tibus haesit: dum inter saxum et navem Sergestus transire
contendit, non vidit saxa procurentia et his inhaesit.
procurentia saxa sunt quae latenter a radicibus emi-
5 *nentis saxi in mare tenduntur. haec ille utpote furens*
videre non potuit et, ut dictum est, haesit. concussae 205
cautes: tantus navis impetus incautis remigibus fuit, ut
percussae cautes intremuissent. et acuto in murice remi
obnixa crepuere: cum obnixa remis luctantibus tenderent,
10 *impulsa navi meritoque non cedentibus saxis crepuerunt*
remi. inlisaque prora pependit: prora, hoc est prima
pars navis, saxum conscendit cetera parte suspensa. con-
surgunt nautae et magno clamore morantur: dum clamant,
fecerunt moras navi liberandae. ferratasque trudes et acuta
15 *cuspile contos expediunt fractosque legunt in gurgile remos:*
non idem omnia faciebant: namque alii expediebant contos
liberationi navis necessarios et trudes hoc est quibus in-
haerens saxo excludi navigium et retrorsum revocari po-
tuisset, alii legebant remorum fragmenta. verbo nautico
20 *ut plurimis locis usus est: nam legere dicunt colligere vel*
aliqua loca navigando transire, ut (3, 532) „vela legunt
socii“, item (3, 292) „litoraue Epiri legimus“. at laetus 210
Mnestheus successuque acrior ipso: laetus fuit Mnestheus
quod optata tenuisset et inde magis, quia senserat sibi
25 *favisse fortunam. successus autem ipse non veniebat nisi*
ex malis alienis. agmine remorum celeri ventisque vocatis
prona petit maria et pelago decurrit aperto: prona maria,
inquit, quasi non ipsa essent per quae et transierant aut
possit fieri ut sint maria devexa. non hoc sensit, sed
30 *facilitatem reditus voluit demonstrare. pronum enim dici-*
mus quicquid difficultatem non habet et arduum quicquid
difficile superatur. qualis spelunca subito commota columba,
cui domus et dulces latebroso in pumice nidi, fertur in 215

8 *intremuissent* LR *intervenissent* U ed. 14 *trudes* LR
sudes U ed. (item infra). 18 *includi* LR ed. *excludi* nos (sic
*in pro ex 179 et excludi pro amoveri 2). 28 *qua et* LR
*quae sine et ed. 30 *redditus* LR. 32 *difficulter* ed.**

arva volans plausumque exterrita pinnis dat tecto ingentem,
mox aere lapsa quieto radit iter liquidum celeris neque
commovet alas: sic Mnestheus, sic ipsa fuga secatur ultima
Pristis acquora, sic illam fert impetus ipse volantem:
 celeritati feliciter currentis navis recte volatum columbae 5
 comparavit; tunc enim acrius volat, cum ad naturalem
 mobilitatem aliquis ei pavor accedit. hac completa con-
 220 paratione redit ad rem: *et primum in scopulo luctantem*
deserit alto Sergestum: tanta est subtilitas recedentis de-
 scriptione et post parabolam redeuntis, ut, si subtrahas 10
 parabolam, iunctum invenias carminis textum. denique
 ante dixit „at laetus Mnestheus successuque acrior ipso
 agmine remorum celeri ventisque vocatis prona petit maria
 et pelago procurrit aperto“ et iam post parabolam iunxit
 quae describebat: et primum in scopulo luctantem de- 15
 serit alto Sergestum *brevibusque vadis frustra que vocantem*
auxilia. deseruit constitutum in saxo, deseruit constitutum
 in vadis, deseruit frustra vocantem auxilia, quia volebat
 vincere qui poterat subvenire: idcirco frustra ad auxilium
 ferendum vocabatur; plus enim sibi auxiliari debuit quam 20
 alteri. *et fractis discentem currere remis:* huc quoque per-
 tinet deserit; nam deseruit Sergestum^o luctantem cum saxo,
 quod navem tenaciter retinebat, et meditantem ex neces-
 sitate rem novam, ut navis eius sine remorum adminiculis
 curreret. *inde Gyan ipsamque ingenti mole Chimaeram* 25
consequitur: cedit, quoniam spoliata magistro est: et factum
 explicavit et facti causam. cessit, inquit, Gyas, quia
 Chimaera navis eius magistrum non habebat. transiit
 igitur unum saxis infixum, alterum vero, quia magistrum

5 *celeritate* LR -tem ed. | *volatum* LR -tui ed. 7 *accidit*
 LR *accedit* ed. | *haec* LR *hac* r ed. 9 *e descriptione* ed.
 11 *tunctum* LR *iunctum* r *tunc* ed. 14 *procurrit* LR *decurrit*
 supra: potest Donati error esse. 15 *scopulis* LR (supra *sco-*
pulo). 16 *altos egestum* LR (supra *recte*). 19 *qui poterat*
 LR *quia poterat* HOU *quia non* p. ed. 22 *cum* LR *in* ed.
 26 *cessit* in *lemmate cedit* in *interpr.* ed. 28 *transiit* LR
praeteriit ed.

non habuit, supererat solus Cloanthus. hunc petebat sperans
 quod etiam ipsum transire posset. denique ait *solus iam- 225*
que ipso superest in fine Cloanthus, quem petit et summis
adnixus viribus urget. in desperatione sequentis victoria
 5 fuit, quoniam consumpta pelagi spatia fuerant et transire
 volentibus prolixitas fuerat necessaria, in qua remigum
 virtus proficere potuisset. non defuit tamen instantia, ut
 opponeretur per industriam quod artatum iter angustiis
 pernegabat: *tum vero ingeminat clamor cunctique sequentem*
 10 *instigant studiis resonatque fragoribus aether.* conanti trans-
 ire magis favebat spectantium turba, quia posse videbatur.
 tantus autem fragor fuit, ut ipso aethere percusso reso-
 naret vox populi. ergo hoc studio spectantes ducebantur.
 videamus quemadmodum certantium gesta describat. *hi*
 15 *proprium decus et partum indignantur honorem ni teneant 230*
vitamque volunt pro laude pacisci: qui locum primum te-
 nebant hunc ne amitterent laborabant itaque ducebantur
 gloria, ut hanc saluti suae praesumerent praeponendam.
hos successus alit, possunt, quia posse videntur: alterius
 20 navis viros, qui primum locum praeripere nitebantur,
 erigebant res secundae et fortunae suffragium, eo magis
 quod videbantur ausus suos posse complere. quanto enim
 ludibriosum est partam gloriam e manibus perdere, tanto
 est gloriosum acquirere desperatam. *et fors aequalis cepis-*
 25 *sent praemia rostris,* pares scilicet ad palmam forsitan
 venissent, *ni palmas ponto tendens utrasque Cloanthus*
fudissetque preces divosque in vota vocasset, nisi victoriam,
 quae utrique posset esse communis, praevenisset Cloan-
 thus precibus suis et supplicibus manibus deos adhibuisset
 30 in vota. haec praedicendo ostendit poeta ipsum futurum
 esse victorem. *dii, quibus imperium est pelagi, quorum 235*
acquora curro, vobis laetus ego, hoc est si laetus de pro-

8 *opponeretur* LR ed. *obtineretur?* 14 *videamus* LR v.
nunc ed. | *gesta* LR *facta* ed. 17 *aque* LR *atque* rO *eaque*
 HU ed. *itaque* nos. 23 *ludibriosum* LR *laboriosum* U ed.
 24 *coepissent* LR. 29 *praccibus fuisset* LR *precis fudisset* r
precibus suis et HOU ed. 31 *est* om. ed.

ventu victoriae fuero, *hoc candentem in litore taurum*,
 hoc est candidi coloris taurum et addendo candentem
 ornavit munus suum, minueret autem, si diceret bovem et
 taceret de colore, *constituam ante aras voti reus extaque*
salsos proiciam in fluctus et vina liquentia fundam. illic 5
 vobis candido tauro sacrificium faciam ubi gloriosus ex-
 titero, utpote manifeste pollicitationis reus et debitor,
 vina etiam fundam et animalis exta fluctibus tradam.
 240 *dixit, cumque imis sub fluctibus audit omnis Ncreidum*
Phorcique chorus Panopeaque virgo et pater ipse manu 10
magna Portunus euntem inpulit: in causa sua deos in-
 vocavit et audiri commeruit. denique in tantum omnes
 dii maris et ipse Portunus favit, ut navem suis inpelle-
 rent manibus, quo celerius pervenirent. *illa noto citius*
voluerique sagitta ad terram fugit et portu se condidit alto: 15
 tantum roganti deorum maris auxilium profuit, ut navis
 cursus velocior ventis et sagittae volatibus provenisset:
 denique prima tenuit litus et ad palman prima perducta
 est. *tum satus Anchisa cunctis ex more vocatis:* cunctos
 vocavit, sed praesentis, ceterum non erant omnes; tene- 20
 245 *batur enim Sergestus, qui inhaeserat saxis. victorem magna*
praeconis voce Cloanthum declarat viridique advelat tem-
pore lauro: hoc non fuit praemium, sed insigne victoriae.
muneraque in navis ternos optare iuvenco vinaque, et haec
 extra praemium fuerant quae edendo vel bibendo consumi 25
 potuerant, *et argenti magnum dat ferre talentum,* hoc fuit
 quod augere rem familiarem potuit et praemium videri,
 alia tamen communia navibus fuerant. *ipsis praecipuos*
ductoribus addit honores: praecipua dicuntur quae praeter
 communionem singulis proprio nomine deputantur, ut fit 30
 saepe in testamentis, cum aliqua per praeceptionem singu-
 250 *lorum heredum censuerit esse testator. victori chlamydem*

5 *proiciam* LR *porriciam* ed.

r edF. | *reos* LR corr. r ed.

14 *pervenirent* LR *prae*. ed.

25 *extra* LR edI *extrema* edF.

corrupit ed.

32 *testatur* L.

7 *manifeste* LR *-stae*

12 *audire* LR corr. r ed.

24 *optare* LR *aptare* ed.

31 *per praeceptionem* LR

*auratam, quam plurima circum purpura Maeandro duplici
 Meliboea cucurrit intextusque puer frondosa regius Ida
 velocis iaculo cervos cursuque fatigat acer, anhelanti similis,
 quem praepes ab Ida sublimem pedibus rapuit Iovis ar-* 255
 5 *miger uncis: longaevi palmas nequicquam ad sidera tendunt
 custodes saevitque canum latratus in auras: laus chlamydis
 dicta est propter honorem dantis meritumque victoris,
 laudatae species quibus illa confecta est, aurum scilicet
 copiosum et purpura pretiosa, ars quoque et artificum
 10 manus, qui veritatem sic fuerant imitati, ut mutae et
 inanimales formae vivere ac moveri viderentur. in prae-
 miorum autem liberalitate multis generibus largitor ipse
 laudatur, qui habere talia potuerit vel donare. in ipsa
 donatione consideratur Aeneae pietas iuxta paternam me-
 15 moriam, quoniam ob eius honorificentiam tanti meriti
 munera donabantur. in hac igitur chlamyde raptus ad
 caelum per aquilam Ganymedes videbatur, apparebant
 canes persequentes latratibus dominum, quem iam in aeris
 altitudinem raptum liberare non poterant, custodes quoque
 20 sic tendentes manus ad sidera, quasi retinere possent
 quem fortissimae alitis tenaces amplexus innoxia subtili-
 tate portabant. *at qui deinde locum tenuit virtute secun-
 dum levibus huic hamis consertam auroque trilicem loricam.* 260
 unum genus laudis, hamis, inquit, levibus hoc est minutis
 25 et omni subtilitate perfectis fuerat nexa, texta trilici
 opere et, quae est secunda laudatio, admixto auro splen-
 dens. ecce et fortis fuit et pulchra, sequitur aliud quod
 illa omnia cumlaret: *quam Demoleo detraxerat ipse victor
 apud rapidum Simoenta sub Ilio alto.* hanc, cum Demo-*

5 *tendunt* LR *tollunt* ed. 8 *laudata* LR *laudat* HU ed.
laudatae nos. 11 *inanimales* L *animales* R corr. r *inani-*
matae ed. 13 *haberet alia poterit vel donare* L *habere talia* R
potuerit r temere mut. ed. 14 *pietas* deest in LR add. ed.
 (r in marg. *largitas* vel neque adscripsit aliam coniecturam).
 16—17 *ad caelo* L *ad caelum* R *ad caelos* HU ed. 25 *trilici*
 L *triplici* R. 26 *quae* LR ed. *et quae* nos, quia secunda laus
 posita est in auro, ut etiam ex interpr. ad 262 apparet.
 28 *quam* LR *qualem* ed. 29 *simonta* L.

leum superasset apud Ilium, victoris iure sustulerat, quod non faceret, nisi illum speciei qualitas et meritum provocasset. *donat habere viro decus et tutamen in armis:* donat, inquit, viro, ut congrueret persona cum specie. digno istam viro contulit, ut in armis hoc est in bello 5 et pulcher esse posset et tutus, tutus per trilicem facturam et hamorum nexus, pulcher, quia auro fulgebat. *vix illam famuli Phegeus Sagarisque ferebant multiplicem conixi* 265 *umeris, indutus at olim Demoleos cursu palantis Troas agebat:* adhuc in augmentis est laudis, satis Demoleum 10 praeferens, qui hanc primus habuit, Aenean quoque, qui occidisset talem et tanti ponderis speciem occiso detrahere aut solus portare valuisset, cum ipse quoque esset armatus. nec minus etiam illum cui donabatur huic nexuit laudi, quoniam credebatur molem tantam posse perferre. haec 15 igitur cum traderetur, vix illam tulerunt duo servi, nec solis manibus verum etiam umeris. tantum autem Demoleus potuit lacertis atque virtute, ut hanc indutus habuisset pro levi et cursu fugientis ageret Teucros. non ad Troianorum crimen pertinebat quia uno insequente fugiebant, 20 sed Aeneae praedicatio cumulata est, qui eum stravit quem timuerant omnes. *tertia dona facit geminos ex aere lebetas cymbiaque argento perfecta atque aspera signis:* qui tertio loco convenerat, congruum munus accepit, quamquam et hoc fuerit pretiosum; ornabatur quippe 25 argenti materia et subtilitate artis. *iamque adeo donati omnes opibusque superbi puniceis ibant evincti tempora taenis:* vult ostendere quantis moris implicatus Sergestus veniret: iam, inquit, omnes qui venerant muneribus ditati discesserant et incedebant vincta habentes tempora taenis 30

1 hanc post Ilium repetit R del. r. 4 donat inquit viro om. R in marg. add. r'. 5 digno istam L ed. digna isto R fortasse dignam istam? 6 per LR propter ed. 9 veneris pro umeris L. | et olim LR. | demoleo L -leus R. 10 demolem L -leum R. 21 aeneae LR ae. laudis ed. 23 lebatas L. 26 materiae L. 28 taeniis ed. 30 vincta habentes R h. v. L ed.

puniceis, hoc est vittis russeis. quod dixit omnes, ad
 tris refertur qui praesentes aderant, non ad quattuor,
 quia nondum venerat Sergestus. *cum sacro scopulo multa* 270
vix arte revulsus amissis remis atque ordine debilis uno
 5 *inrisam sine honore ratem Sergestus agebat:* multa con-
 gessit quae tarditatem illius ludibriosumque reditum de-
 monstrarent. sic, inquit, saevo inhaeserat saxo, ut plurima
 arte vix navis liberari valeret. veniebat autem inrisus
 perdita totius certaminis gratia; agebat enim navem re-
 10 morum suorum amissione deformem. quod dixit Sergestus
 agebat, cum remos non haberet, intellegi voluit poeta
 quod Sergesti manibus duceretur, ut sic saltem pervenire
 potuisset. *qualis saepe viae deprensus in aggere serpens,*
aerea quem oblicum rota transiit aut gravis ictu semineccm 275
 15 *liquit saxo lacerumque viator, nequicquam longos fugiens*
dat corpore tortus: tortus accusativum pluralem posuit,
 ut non serpens videatur tortus, sed, cum se torqueret ex
 vulneris causa, tortus corporis lacerati fecisset hoc est
 inflexiones, ut sit hos tortus. *parte ferox ardensque oculis*
 20 *et sibila colla arduus attollens, pars vulnere clauda retentat*
nixantem nodis seque in sua membra plicantem. tali re- 280
migio navis se tarda movebat: sic, inquit, movebatur navis
 exarmata remorum subsidiis, quomodo solet uno in loco
 remanere serpens volubilis rotae transitu debilis redditus
 25 aut viatoris ictu percussus, cum exagitatus vulneris causa
 in cassum saevit et in sese volvitur nec usquam pro-
 greditur. *vela facit tamen et velis subit ostia plenis:* ne
 tamen ceteris voluptatibus maiores faceret moras, velis
 pervenit flatibus oportune iuvantibus, faciens contra nau-
 30 ticam disciplinam necessitatis causa; nullus enim nauta

1 *punicis* LR (supra recte). | *russeis* L *roseis* R r = L
rubeis ed. 3 *saevo* LR s. e ed. 10 *seceustus* L. 13 *de-*
prehensus ed. 17 *ut non* LR *ne* ed. 20 *colla* L *corda* R
 r = L. | *cauda* L *tarda* R. 21 *nixantem* R. | *tali* LR *talis*
 ed. 23 *quomodo* LR *uti* ed. 25 *cum* — *causa* om. R add.
 in marg. r. 29 *pervenit* LR *praevenit* ed. 30 *necessitatis*
causa L *necessitate cogente* R r = L.

plenis velis venit ad terram, sed cum adhuc in alto est, deponit vela et navigium ad litus remigando perducit. quodquia iste non habuit remos, velis plenis subit ostia, quod fuit periculosum. *Sergestum Aeneas promisso munere donat*: cum non esset meritis praemium sumere, 5 dicitur accipiendi causa, ne Aeneae iudicium claudicaret: *servatam*, inquit, *ob navem laetus sociosque reductos*: non ergo idcirco, quia meruit sumere qui novissimus et ludibriosus venerat, sed quia post gravem casum integris navigio et sociis remeavit. laetus igitur Aeneas ex eo 10 promissum munus ac propositum dedit. *olli serva datur operum haut ignara Minervae*, hoc est non nesciens lanificium, sed perita, *Cressa genus, Pholoe, geminique sub ubere nati*: omnia praemia cum suis laudibus posuit: 15 videamus ancillae istius quibus rebus sit completa laudatio, scilicet quae mulieris personae convenient: et lanificium, inquit, noverat et fuit plus quam fecunda; nam duos ferebat ad ubera, quos uno partu genuerat; fuit autem Cressa, quasi tali regione veniens quae praecipuas feminas mitteret. 20

Hoc pius Aeneas misso certamine: misso, non dimisso dixit quasi relicto, sed confectis liberalitatibus expedito. *tendit gramineum in campum*: transitum facit ad aliud certaminis genus descripto superiore cum admiratione magna. hoc enim cum esset leve, addidit ei gratiam inse- 25 rendo varios eventus ipsius certaminis et casus aliquantos describendo, ceterum, si simplicem descriptionem inmitteret nec ullus existeret casus aut ulla contentio, nulla existeret gratia. transit ergo ab hoc spectaculorum genere ad gramineum campum hoc est vacuum ab omni fructu, 30 ne esset domino detrimentum, si illum populus obtereret pedibus suis. *quem collibus undique curvis cingebant silvae*,

3 quodquia LR quia ergo ed. | habuerit edF^I -uerat ed. post. 7 laetus om. R add. in marg. r. 8 idcirco L inquit R. 10 remearit edF. 12 lanificii ed. 19 religione HU ed. corr. ed. post. 26 ipsi L. | aliquantus L -tos R aliquot ed. 31 obtegeret LR ed. obtereret nos.

mediaque in valle theatri circus erat: non illic theatrum
 aedificatione compositum fuit aut circus, sed natura illum
 locum in morem theatri composuerat, theatrum enim dici
 potest unde spectari quid possit. montes igitur circum-
 5 dederant planitiem campi atque ita theatri imaginem da-
 bant, plana autem circi vicem poterant exhibere. grami-
 neum in campum etiam sic possumus sentire: aptum cur-
 sibus et cursuris oportunum ac per hoc non calculosum,
 sed mollem, in quo nudis plantis curri potuisset omnibus
 10 submotis impedimentis. campi igitur planities fuit, quae
 spatium competens certaturis daret. cingebatur illa in-
 flexis montibus, ut quae in plano exhiberentur ex summis
 partibus videri potuissent. *quo se multis cum milibus heros*
consessu medium tulit extractoque resedit: ad hunc campum 290
 15 deductus Aeneas comitibus multis et multis hominum mi-
 libus venit et ubi extractum habuit sessum in sublime sese
 attollens resedit. non dixit sedit, sed resedit, quod signi-
 ficat iterum sedit. sed cum antea in illo loco non sedisset,
 quomodo iterum sedit? non ita est, sed quia sedens prae-
 20 fuit navali certamini, mutato loco recte dictus est rese-
 disse hoc est iterum sedisse. *hic, qui forte velint rapido*
contendere cursu, invitat pretiis animos et praemia ponit:
 promissione quippe et propositione praemiorum augebatur
 certare volentibus studium et exoriebatur cupiditas dubi-
 25 tantibus vel invitis. ecce quantum profuit propositio prae-
 miorum: *undique, inquit, conveniunt Teuceri mixtique Sicani,*
Nisus et Euryalus primi: *fortem et formosum* dicitur
 diversitas populi, Troianorum scilicet et Sicularum; verum
 enim certamen existere non posset inter eos qui uno san-
 30 guinis consortio vel eadem societate tenebantur. quod
 autem a generali coeuntium multitudine transiit maturius

2 aedificatio L -one R. 3 theatrum — 4 possit om. vera
 substituit ed. 4 igitur LR ergo U ed. 8 calculosum LR
 durum ed. 14 consensu L. 16 habuit om. R add. in
 marg. r'. | sensum L. 21 hoc — sedisse om. ed. 27 fortem
 et formosum LR loco alieno, fortasse post demonstrare p. 456, 3
 transponendum, om. ed. 29 enim om. ed.

ad specialem significationem Nisi et Euryali, occasio intellegitur fecisse: nonnullo merito cunctis fuisse potiores voluit demonstrare. describit iam singulos, ut non vacet quod 295 eos a ceteris separavit. *Euryalus forma insignis nitidusque iuventa*: ut apertius ostenderet non accuratione aliqua 5 fuisse, sed aetatis bono, insignis, inquit, fuit forma et iuventa pulcher Euryalus. *Nisus amore pio pueri*: subauditur de superioribus insignis. ornabatur, inquit, Nisus, quia pio amore diligebat Euryalum. addidit amori pietatem, ne Euryalum forma insignem et aetate praestantem 10 amore turpi Nisus diligere videretur. *quos deinde secutus regius egregia Priami de stirpe Diore*s: post hos processit Diore, ipse quoque Troianus; nam de gente Priami fuit praeclara et magna. *hunc Salius simul et Patron*: hunc, hoc est Dioren, secutus est Salius, secutus etiam Patron. 15 *quorum alter Acarnan, alter ab Arcadia Tegeaeae sanguine gentis*: alterum dixit Salium qui esset ab Acarnania (ipsum enim primo nominavit), alterum qui esset Patron ab Arcadia 300 magna gentis. *tum duo Trinacrii iuvenes*, id est in Sicilia geniti, *Helymus Panopesque, adsueti silvis, comites senioris Acestae*: qui essent adsueti silvis perindeque durati ad laborem et digni qui Acesti comites iungerentur, cum ipse quoque venandi causa iret ad silvas. adsuetos dixit frequenter euntis ad silvas. *multi praeterea, quos fama obscura recondit*: a generalitate veniens, qua dixit 25 undique conveniunt Teuceri mixtique Sicani, ad generalitatem rediit dicens multi praeterea, quos fama obscura recondit. hoc dicendo ostendit primos fuisse quorum nomina posuit; qui enim dixerat (107) „laeto conplerant

1 occasio intellegere LR o. intellegitur r. | occasio — 3 demonstrare temere mut. ed. 4 nitidusque LR (cf. 2, 473) viridique ed. et Verg. libri, sed nihil mutandum esse pulcher in interpr. docet. 6 bonos insignis LR bono insignem cum prava distinctione ed. 7 iulus R euryalus r = L. | puer L.

13 fuit om. R add. r. 14 hinc R. 16 acarnan alter R carnaliter L. | tegeae LR. 17 acaiania L arcadia R corr. r.

18—19 Arcadiae magna gente ed. 20 aduetis L. 24 silvam R. 29 conplerent L.

litora coetu“ inmemor sui factus derogaret etiam ludorum
 celebritati, si tanti viderentur ad subeunda certamina con-
 venisse, qui cum nominibus suis enumerari potuissent.
Aeneas quibus in mediis sic deinde locutus: voluit Aeneas
 5 hos adloqui, ut hortatu suo etiam volentis inpelleret et
 scirent labori suo vicissitudinem munerum esse praepara-
 tam. *accipite haec animis lactasque advertite mentes:* magna
 principia, quae pararent praesentis ad audiendum: audite,
 inquit, plenis animis, quia laeta estis vestris sensibus meis
 10 insinuationibus condituri. *nemo ex hoc numero mihi non* 305
donatus abibit: quam cito et quanta brevitate mentem
 propriae liberalitatis expressit! et volentis securos reddidit
 et qui forsitan dubii venerant et incerti benignitate ipsa
 liberalitatis suae magna pollicendo firmavit omnibus mu-
 15 nera spondens nec quemquam adserens a suis fore largi-
 tionibus alienum; cum enim fieri non posset ut omnes
 victores existerent, omnibus tamen donaturum se esse pro-
 misit, ut et victores sperarent victoriae commodum et victi
 scirent sese cum aliquantis muneribus recessuros. *Gnosia*
 20 *bina dabo levato lucida ferro spicula caelataque argento*
ferre bipennem. omnibus hic erit unus honos: omnibus,
 ait, simile erit donum, victoribus scilicet, et par in lar-
 gitione meritum. *tres praemia primi accipient:* tres, inquit,
 accipient praemia qui fuerint primi. *flavaque caput nec-*
 25 *tentur oliva:* illic ubi omnis posuit hos aequaliter se dixit
 muneraturum, hic excepit tris atque illis munera pollice-
 tur qui primi existere potuissent, hoc est quibus alios
 praevenire contingeret, ut praemia perciperent et coro-
 nam, scilicet ut alterum cederet commodo, alterum digni-

2 *tanti* LR *tot* ed. 3 *cum* om. ed. | *numinibus* L.

9 *quia laeta estis* LR *quam laetitia* ed. | *post sensibus* ras. sex
 litterarum in R. 10 *condituri* R *conditur* L *immittitur* ed.

14—15 *numerans ponderis* LR *munera pollicens* r *m. promittens*
 ed. *m. spondens* nos. 15 *fore larg.* L ed. *larg. fore* R.

16 *et cum enim* LR *et* del. ed. 18 *victis* L. 19 *esse* L. ed.
 om. R *sese* nos. | *aliquot* ed. 22 *et victis* post *scilicet* ex-

cidisse videtur. 25 *posuit nos* L *nos* om. R *p. omnes* ed. *p.*
hos nos.

310 tati. *primus equum phaleris insignem victor habeto: ex*
tribus primis qui primo loco fuerit accipiet equum et
phaleris insignem. *alter, hoc est secundi loci, Amazoniam*
pharetram plenamque sagittis Threiciis, lato quam circum
amplectitur auro balteus et tereti subnectit fibula gemma, 5
tertius Argolica hac galea contentus abito. equum ergo
promisit phaleratum, cui ex ornatibus pretiosis addidit
meritum, pharetrae vero, quod aliquando fuerit Amazonum,
quod sagittis Threiciis plena, quod aurato balteo, galeae,
315 quod retracta hostibus fuisset. *haec ubi dicta, locum ca-*
piunt: eum scilicet unde initium certaminis nasceretur.
signoque repente corripunt spatia audito limenque relin-
quunt effusi: ex illo loco effusi limen relinquunt, non quo
vere esset illic limen ubi aedificium non fuit, sed quasi
in ianuis sic stabant indeque effusi sunt. *nimbo similes:* 15
fusi sunt, inquit, simul omnes ut nimbus, cum congestis
simul pluviis uberrimus venit. *simul ultima signant:*
designabant locum qui finem cursibus daret. *primus abito*
longeque ante omnia corpora Nisus emicat et ventis et ful-
minis ocior alis: ex illis qui cursus certamen fuerant in- 20
gressi praecesserat Nisus longissimo spatio relictis aliis;
tanta quippe eius celeritas fuit, ut vinceret ventos et cur-
320 sus fulminis superaret. *proximus huic, longo sed proximus*
intervallo, insequitur Salius, spatio post deinde relicto tertius
Euryalus: dixit Salium Niso proximum fuisse, sed longo 25
intervallo. quodsi non altius descriptio consideretur, vide-
bitur non cohaerere, ut idem ipse et proximus fuerit et
longo intervallo discretus. addidit spatio post deinde re-
licto tertius Euryalus et aperuit quod fecerat obscurum:
spatium enim considerari voluit quod inter Nisum et Eu- 30
ryalum fuit, Salium vero, qui medius inter duos fuerat,

1 *ecum* L *equum* R. | *abito* L. 4 *Threiciis* om. R add. r.
6 *habito* LR corr. r. 8 *pharetra* ed. 9 *galea* ed. 10 *re-*
tracta LR *ex Graecis* ed. 11 *cum* L om. R *locum* ed. *eum* nos.
13 *non quod* ed. 16 *inquit simul* L *simul inquit* R.
24 *salis in pro Salius* L. 25 *sed longo* LRO *sed proximo*
HU edI *sed proximum longo* edF.

magis Niso proximum fuisse quam Euryalo, licet adhuc plurimum restaret, scilicet ut quod ante Salium fuerat non tantum prolixum fuisset quam fuit quod a tergo inter ipsum et Euryalum tendebatur. Primus igitur fuerat Nisus, 5 secundus Salius, Euryalus tertius. spatium quo Euryalum praecesserat Nisus tenebat Salius medium, sic tamen ut praecedenti Niso magis quam sequenti Euryalo proximus videretur. *Euryalumque Helymus sequitur, quo deinde sub ipso ecce volat calcemque terit iam calce Diores:* Euryalum 10 sequebatur Helymus, Helymum Diores atque ita, ut calcem praecedentis posterior tereret, hoc est tantum proximus priori posterior fuit, ut pedes eius, dum coniunctus sequeretur, obtereret. *incumbens umero:* praeter pulsum pedum 325 umero quoque trudebat perdurantem. *spatia et si plura supersint, transeat elapsus prior ambiguumque relinquat:* 15 quamquam plura spatia restarent quibus transire potuisset, nitebatur tamen, ut certum de spe victoriae faceret incertum. *iamque fere spatio extremo,* scilicet quo ad palmam potuit perveniri, *fessique sub ipsam finem adventabant, levi cum sanguine Nisus labitur infelix:* levi cum sanguine, 20 quem terra non bibisset et inter herbas congelatus superesset, labitur infelix, utpote qui casu perdidisset virtutis insigne. causa sanguinis effusi dicitur: *caesis ut forte iuvencis fusus humi viridisque super madefecerat herbas:* 330 25 duae fuerunt lapsus causae, herba viridis et superfusus sanguis. iam, inquit, definita currentibus spatia complebantur perindeque Niso non multus ad implendam gloriam supererat labor, cum subito infelix lapsu super sanguinem concidit et deceptus perdidit palmam. *non tamen Euryali,*

3 tantum LR ed. tam r an quantum pro quam? 7 praecedente L. 13 fulsum LR pulsum r proximitatem ed.

16 quamquam plura LR ed.: legitne Don. etsi? an non plura emendandum est? utrumcunque admiseris, obscura erit interpretatio. | potuissent R. 17 nitebatur tamen om. R add. in marg. sive ipse sive r. 22 perdidisset L. 23 dicitur om. ed.

24 humi LR humum ed. et optimi Verg. libri. 27 multos L. 29 v. 331—333 hic — cruore non extant in LR add. ed.: antecedenti lemmati potius adiecissem, si explicarentur.

335 *non ille oblitus amorum: nam sese opposuit Salio per lubrica surgens, [ille autem spissa iacuit revolutus harena]:* Nisus post deceptionem lapsus sui non invidens, si quod ipse perdidit consequeretur Euryalus, quem amabat, non omisit iuvandi occasionem; nam cum ex lubrico surgeret, obiecit se Salio venienti, et cum ipse nitendo cupit attolli, illum fraude proveniente deiecit. propter hanc causam superius praemisit amorem magnum inter Nisum et Euryalum fuisse; huius enim memor in Salii deceptione Euryali partis Nisus adiuvit. *emicat Euryalus et munere victor amici prima tenet:* de tertio primus effectus Euryalus emicabat utpote victor, sed hoc illi amicitia fidelis Nisi contulerat. *plausuque volat fremituque secundo:* huius cursum tantum fovebat populi favor, ut ille non tam currere videretur, sed volare. *post Helymus subit et nunc tertia palma Diore:* ac per hoc cadentibus Niso et Salio primus Euryalus factus est, secundus Helymus, tertius 340 Diore. *hic totum caveae consessum ingentis et ora prima patrum magnis Salius clamoribus inplet:* perseveravit in eo ut locum, quem supra circum et theatrum dixit, nunc caveam diceret. constat enim etiam caveam dici quod inclusos spectatores teneat. ingens ergo spectaculi illius spatium et primum cunctorum ora maiorum Salius clamoribus magnis opleverat. iam aestimandum est quales illius hominis clamores fuerint, quando magnitudo illa spectaculi inpleta est et spectantium repletæ sunt aures. *creptumque dolo reddi sibi postulat honorem:* ars agendi plenissima exercebatur, quia negare non poterat se victum esse. fatebatur hoc ipsum, sed fraudem sibi dolo quaesitam iustissime querebatur perindeque inplorabat honorem, quem adipisci potuerat, si nullius extitisset impedimentum. bene definiit poeta quid sit dolus: sicuti enim interpretatio eius

1 *sese* LR *se* ed. 2 *ille* — *harena* deest in LR, sed explicatur. 6 *alio* L s add. man. rec. | *cum* LR *dum* ed.
 14 *tan* LR *solum* ed. 15 *viderentur* L. | *solare* L. | *et* in lemmate om. ed. 22 *illius* *spectaculi* R. 29 *quaesitam* *dolo* R. 32 *definit* R. | *sicuti* LR ed. corruptum puto, quia

prudenti exitu disputationis expressa est, dolus est cum
 aliud agitur, aliud simulatur. finxit enim Nisus se velle
 erigere post casum, non ut vere resurgeret, sed ut deci-
 peret transeuntem. ergo iure Salius honorem amissum
 5 inplorabat, quoniam hoc genere deceptis non inique sub-
 venit. *tutatur favor Euryalum lacrimaeque decorae:*
 faciebant pro Euryalo haec magis gratiosa quam vera,
 favor populi, qui studio semper, non veritate ducitur, et
 lacrimarum miseratio, quae in iudiciis veris et integris
 10 retinere non debent locum. *gratior et pulchro veniens in*
corpore virtus adiuvat: tertia eum virtus pulchritudini³⁴⁵
 mixta adiuuabat. non veniens virtus in corpore accipien-
 dum est, quoniam erit vitium, sed ordinato sensu quid
 intellegendum sit requirendum, ut verborum patescat inte-
 15 gritas. *tutatur Euryalum gratior veniens favor lacrimae-*
que decorae et virtus pulchro in corpore tutatur, ut sit
 tutatur favor Euryalum, tutatur virtus. lacrimae, inquit,
 decorae: tanta vis pulchritudinis eius fuit, ut ornaretur
 fletibus suis, qui soliti sunt pulchritudines egregias defor-
 20 mare. huic loco Terentianum convenit dictum (Phorm. 1, 2,
 54): „virgo“, inquit, „pulchra, et quo magis diceres, nihil
 aderat adiumenti ad pulchritudinem: capillus passus. nudus
 pes, ipsa horrida, lacrimae, vestitus turpis, ut, ni vis boni
 in ipsa inesset forma, haec formam extinguerent“. re-
 25 vera enim ipsa est incorruptibilis pulchritudo quae tunc
 quoque inviolata perdurat, cum pulsatur adversis et sui
 detrimenta non sentit. [*et magna proclamat voce Diorea*]:

de doli interpretatione nec apud Donatum nec apud Vergilium
 disputatur: *sicubi* scribendum videtur, ut sit sententia: ubi-
 que inter prudentes quid sit dolus disputatum est.

2—3 *se velle erigere* LR ed.: aut alterum *se* excidit aut
exurgere scribendum est. 3—4 *transeuntem deciperet* R.

5 *deceptionis* R *deceptis* r = L. 7 *quea* pro *quam* R corr. r.

11 *tertia* LR *tertio* edF. 12 *non veniens* etc.: similiter
 vitium opinatum ordinato sensu remove sibi videtur 6, 339.

15 *gratior* R *gravior* L. 16 *corpore* R *opere* L. 17 *favore* L.

23 *ni vis* LR *quicquid* ed. 24 *inisset* L *esset* R r = L.

27 *et* — *Diorea* deest in LR, sed explicatur.

qui subit palmae frustra? qui ad praemia venit ultima, si primi Salius redduntur honores? de numero quinque hominum qui cursu contenderant lapsus Nisus remansit, Salius dolo deceptus cecidit, Euryalus primus venit, secundus Helymus, Dioreus tertius. Aeneas primo, secundo et tertio 5 proposuerat praemium, tres igitur fuerant munerandi, trium sors ex eventu provenerat uno casu lapso, altero deiecto per dolum: qui tertius venerat vidit Aenean velle munere Salium, qui neque primus esset aut secundus aut tertius, intellexit se a tertio praemio excludi posse, si 10 primi loci praemium Salius sumeret; qua causa indignatus faciebat invidiam, quod non esset verum iudicium: qui subit palmae frustra? quis, inquit, palmam sumet? hoc est, quem pronuntiabis victorem? et quis erit tertius, si praemium victoris alius sumpserit? fiebat enim praeiudi- 15 cium, ut Salius esset primus, secundus Euryalus, tertius Helymus, Dioreus vero exclusus a norma trium praemiorum inhonoratus abscederet, ut nec illud ei prodesset, quod novissimus venerat. ergo recte dixit quis erit primus, quis secundus, si additur Salius, qui nihil meretur accipere? 20 *tum pater Aeneas, vestra, inquit, munera vobis certa manent, pueri, et palmam movet ordine nemo:* Aeneas cum vidisset Diorem satis de muneris praeceptione sollicitum, omnibus simul una voce respondit dicens: munera vestra tenebunt ordinem suum nec loco move- 25

350 bitur palma, quae vobis paulo ante promissa est. *me liceat casus miserari insontis amici:* sinite, inquit, me

1 *qui subit palmae frustra quae* L *q. subit p. frustra* R: Donatum *subit* legisse sequentia docent nec minus eodem auctore *frustra qui* scribendum et interrogationis signo distinguendum esse; omnes enim huius interpretationis ineptiae inde ortae sunt, quod post v. 345 verba Dioreus sequi opinatur.

2 *redduntur* LR *reddantur* ed., sed indicativus ad interpr. Don. optime quadrat. 4 *dolo* LRO *solo* HU ed. | *cecidit* LR edI *cedit* edF. 5 *primo et* R *primo* L ed. et solet sic Donatus. 13 *subit* L *subit* R. | *fraus* LR om. ed. *frustra* r nos. 17 *forma* LR ed. *norma* nos. 20 *mereatur* LR sed a exp. R ipse. 27 *casum* R *casus* r = L *casum* ed.

innocenti amico largiri de meo, cum nihil sitis de vestris
 sortibus perdituri. pueri hic pro iuvenibus debemus acci-
 pere aut pueriliter sentientes, qui putabant Aenean sub
 conspectu bonorum omnium contra pollicitationis suae fidem
 5 aliquid esse facturum. *sic fatus tergum Gactuli inmane
 leonis dat Salio, villis cnerosum atque unguibus aurcis:*
 inde magnum, quod leonis ingentis, et pretii maioris, quod
 ungues eius auri fulgor incluserat. *hic Nisus, si tanta,
 inquit, sunt praemia victis et te lapsorum miseret, quae*
 10 *munera Niso digna dabis, primam merui qui laude coro-* 355
nam, ni me, quae Salius, fortuna inimica tulisset? ex prae-
 sentis occasione dicti Nisus instructus tenuit Aenean: quon-
 iam te, inquit. tangit lapsorum miseratio, magis me quam
 Salius considerare te convenit. ego enim primus essem,
 15 ut fui, nisi lapsum incidissem, nec est similis causa ipsius
 et mea, quoniam, cum esset novissimus, cecidit. tenuit
 quidem fortuna pares in lapsu, sed ante casum quales
 fuerimus discutiendum est. ego veniebam ad coronam.
 Salius multo posterior fuit, proinde quoniam habes lap-
 20 sorum iustam rationem et multum interest inter casum
 Sali et meum, si victo tantum praemium datur, quid
 iuxta me fieri conveniat aestimatione iusta debes expen-
 dere. *et simul his dictis faciem ostentabat:* non tam faciem,
 sed deceptionis suae causam volebat ostendere. denique
 25 sequitur *et udo turpia membra fimo:* ubi enim fusus fuerat
 sanguis fuit et fimo. *risit pater optimus:* quis enim non
 in risum moveretur, cum ille, quasi visus non esset antea,
 sic faciem suam et membra fimo recenti oblita demon-
 straret. *olli et clipeum efferri iussit:* sic addidit et, quasi

1 amico om. ed. 2 pueris LR ed. pueros r pueri nos.
 3 sentientes LR edI -tibus edF. 13 laborum L laborum ed.
 15 labsum L lapsum R in l. ed. 20 rationem L misera-
 tionem R. 21 victo LR iusto U ed. | quod LR ed. quid r nos.
 22 iuxta LR erga ed. 23 faciem LRO causam HU ed.
 24 suae om. R add. r. 25 fusus R fusus r iussus L visus edI
 Nisus edF. 26 optimus LR olli add. ed., quod cum sequ.
 lemmate coniungunt LR assentiente interpretatione.

iam aliud proferri iussisset: non ita est, nam risit et iussit clipeum proferri. laus clipei dicenda est, quae non sine praedicatione dantis explicatur: *Didymaonis artem*, magni videlicet artificis manu formatum. hoc ad laudem clipei specialiter pertinuit, alia adicitur mixta, quae esset clipeo 5
 360 ipsi atque Aeneae communis: *Neptuni*, inquit, *sacro Danais de poste refixum*. scuti laus fuit quod figi cum ostentatione meruit, et tolli praedicabile; nam gloriae causa fixum est propter eius insigne qui advexerat; Aeneae vero, qui per insulas Graecorum transiens et evellere potuit fixum 10
 et moras non metuere, quamdiu id faceret et secum averheret. maluit autem scutum ipsum sacris detrahare postibus templi, non ut Neptuno iniuriam faceret, sed ut virtutem animi sui hostibus adprobaret. *hoc iuvenem egregium praestanti munere donat*: quia contemplatione virtutis 15
 egregiae meruit Nisus, tanto donatus est munere. quantum poeta cum Aeneae laudibus certat! in tertio libro transeuntem ipsum per Graias urbis descripsit clipeum fixisse id est scutum et scripsisse (288) „Aeneas haec de Danais victoribus arma“, in quo una fuit gloria detraxisse 20
 hosti Graeco, altera in urbe Graeca fixisse. ecce alia virtus, fixum eripuisse regionibus Graeciae, et refigere plus habet laboris quam figere, quoniam refigendi mora potuit adferre perniciem.

Post ubi confecti cursus et dona peregit: aliud ingreditur certaminis genus; perfecta enim rettulit quae ad certamen cursus vel dona pertinebant, magno usus compendio, quod reliquos praemia specialiter accepisse non dixit, memorando tamen dona peracta esse in generalitate

3 *dydimonis* L. | *arte* L *artes* R ed. s del. r. 6 *inquit* om. ed. 7 *sicuti* R. | *feci* LR *figi* r *fecit* ed. 8 *meruit* LR *erui* ed. 9 *qui advexerat* LR *quia dux erat* ed. 10 *fixum* LR *transiens* HU ed. 11 *et secum* LR *ut s. r.* 17 *certet* ed. 18 *graias* R *gratas* L *graecas* ed. 22 *reficere* LR *refigere* r ed. 23 *labores* LR edI *-ris* r edF. | *perficere* LR ed. *pe* expunxit r *quam figere* nos. | *quam* LR ed. *quoniam* nos ut 3, 295. | *reficiendi* LR edI *refigendi* r edF. | *referre* R *adferre* r = L.

complexus est quod putatur omisisse. *nunc, si cui virtus animusque in pectore praesens, adsit:* hortamenta sunt ista, quoniam durum certaminis genus fuerat propositurus; quae enim transacta fuerant et carebant periculo et habebant
5 partem maximam voluptatis. *et evinctis attollat bracchia palmis:* progrediatur, inquit, et palmas suas caestibus armatas ostendat qui certare voluerit. *sic ait et geminum* 365
pugnae proponit honorem: more suo hoc fecit; propositio quippe praemii confirmat volentis et ad certamen dubitantis inpellit. *victori velatum auro vittisque iuvenum, ense*
10 *atque insignem galeam solacia victo:* ut praemium esset victoris, quoniam in eo fuit utilitas, victi autem solacium, quoniam in speciebus non magni pretii non magnum esse commodum potuit. *nec mora, continuo vastis*
15 *cum viribus ecfert ora Dares magnoque virum se murmure tollit:* post Aeneae dictum nulla mora interposita emersit ex populo Dares ingenti corpore, viribus vastis, tanta admiratione cunctorum, ut presso murmure universi mentis suae miracula testarentur. *solus qui Paridem solitus* 370
20 *contendere contra:* dicuntur istius virtutis exempla, quibus notissimus fuerat redditus: solus, inquit, idoneus inventus est qui cum Paride certaret, nominato in caestuum certaminibus viro. hoc quia parum fuit, vel ne uno exemplo eius gloriae minuerentur, adicit et secundum: *idemque ad*
25 *tumulum quo maximus occubat Hector victorem Buten inmani corpore, qui se Bebrycia veniens Amyci de gente ferebat, perculit et fulva moribundum extendit harena.* in hoc exemplo multa sunt quae praesentis laudes extollant. vicit iste, inquit, etiam Buten, cum esset in aliis certami-
30 nibus victor; victorem autem superare gloria est maxima. inmani corpore: ne forte talem vicisset qui esset debilis corpore, hunc etiam sic voluit praeferre, ut diceret cor-

4 *transacta* LR *tractata* HU ed. 5 *cunctis* L *cuinctis* R
in *vinctis* corr. r. 6 *gestibus* L. 9 *confirmat* L *invitat* R
r = L. 15 *ecfert* L (et infra) *effert* R ed. 19 *Paridem* ed.
32 *certam* L *certe* R ed. *etiam* nos. | *praeferre* Lr *proferre*
R ed. | *diceret* LR ed. *d. eum?*

poris quoque substantia floruisse. qui se Bebrycia veniens: sic Bebryciam nominavit, quasi illa fortis viros sit solita generare vel mittere. Amyci de gente ferebat: quasi ab Amyco degenerare non potuerit, ita sibi nobilitatem virtutis ex eius nomine vindicabat. enumeravit bona illius 5 quem vicit, ut ex his istius enitesceret meritum. memorat etiam locum in quo res gestae dicerentur, ut veritatem firmissimam conprobaret. ad tumulum, inquit, quo maximus occubat Hector: illic eum vicit ubi superatus est Hector vel sepultus. dicit et exitum pugnae hoc est quem 10 finem vincendi sortitus esset: et fulva moribundum extendit harena. omni genere probationum Daretis virtus ostensa 375 est, demonstratis personis et locis et certaminis fine. *talis prima Dares caput altum in proelia tollit ostenditque umeros latos alternaque iactat brachia protendens et verberat ictibus auras: rediit, ut incessum Daretis et habitudinem corporis perinpleret; supra enim dixit „continuo vastis cum viribus ecfert ora Dares“, hic subiunxit caput altum in proelia tollit, quod fit ex fiducia virtutis. ostendebat autem umeros latos; non enim fuerat moles occultanda 20 membrorum, quae admirationi omnium poterat subiacere. iactabat autem brachia et auras vacuis ictibus verberabat addens videntibus nondum inita concertatione terrorem. *quaeritur huic alius: non dixit nullum extitisse qui vellet audire, sed etiam quaesitum inveniri nequisse. nec quis- 25 quam ex agmine tanto audet adire virum manibusque inducere caestus: nullus extitit in tanto populo qui caestibus 380 auderet cum tanto viro contendere. ergo alacris, id est nimium laetus, cunctosque putans excedere palma Aeneae stetit ante pedes: cum dicit putans, iam nuntiat emersurum 30 qui cum eo confligeret. quod vero usque ad ipsos Aeneae pedes accessit, ostendebat ingentem fastum. nec plura**

1 se LR e ed. | veniens LR veniret ed. 4 potuerit
 L ed. possit R potuisset? 6 nitesceret edF. 9 vincit L.
 16 rediit ut LR vel ad rem vel ad id r' in marg. 17 per-
 inpleret R -rit L. 25 audire LR audere ed. | invenire LR
 corr. ed.

locutus: noluit enim non pertinentia ad rem plurimis loqui-
tum laeva taurum cornu tenet atque ita fatur: taurum, in-
 quit, laeva manu cornu tenuit, quasi retento cornu totum
 taurum tenuisset, deinde sic locutus est: *nate dea, si nemo*
 5 *audet se credere pugnae*: dicendo audet adrogavit sibi
 quam plurimum. *quae finis standi? quo me decet usque*
teneri? ducere dona iube: quamdiu, inquit, sto? et hoc 385
 ipsum quo fine clauditur? proinde si nemo est qui audeat
 congregari, iube me abire cum dono. *cuncti simul ore*
 10 *fremebant Dardanidae reddique viro promissa iuebant*:
 ipsa est vera iustitia quae uno totius consensu multitu-
 dinis conprobatur: proinde in unum favebant cuncti, ut
 pro victore haberetur qui parem habere non potuit et
 duceret dona. quod ait viro reddi, non sexum significare,
 15 sed meritum voluit; quippe viro dixisse cognoscitur tan-
 torum meritorum, tantae virtutis, tantae artis, tot pol-
 lenti victoriis, ad extremum quem tanta multitudo per-
 timuit. *hic gravis Entellum dictis castigat Acestes*: bene
 dixit dictis castigat: quasi ex patientia delinquentem ver-
 20berat verbis, hoc est arguit. *proximus ut viridante toro*
concederat herbae: ex ea occasione eum verbis obiurgativis
 adgressus est, quod ei in consessu proximus fuisset, con-
 sessus autem ipse fuit herbis extractus, quia in campo
 aliud quod sessuros exciperet non fuerat. *Entelle, heroum*
 25 *quondam fortissime*: obiurgatio non iniuriosa, sed habens
 admixtam laudem: Entelle, soles, inquit, inter fortis viros
 fortissimus numerari. *frustra tantane tam patiens nullo* 390
certamine tolli dona sines? poteritne tantum durare pa-
 tientia tua, ut nullo certante frustra praemium in alterius

1 *locutus* LR *moratus* ed. et Vergilii libri: *locutus* ex
 interpr. irrepsisse videtur. 5 *adrogavit* R -bit L -gat OU ed.

6 *quae* L *qui* R r = L. 8 *clauditur* LR *claudatur* O
laudatur HU edI *tardatur* edF. 10 *fremebant* R *praeme-*
bant L. 16 *arti* LR corr. ed. 21 *considerat* LR. 22 *con-*
sensu — *consensus* L ut 290 in om. edF. 24 *aliud quod s. e.*
non fuerat L *aliud non fuit quod s. e.* R r = L. 27 *nume-*
rari L *nominari* R r = L. | post *frustra* non distinxi secun-
 dum interpr.

commodum transeat? singula verba cum ingenti pondere
 persuasionis posuit: primum frustra, hoc est sine laboris
 merito, tantane, hoc est tam pretiosa, tam pulchra sine
 gloria vincendi tolli dona patieris? patieris hunc potest
 intellectum admittere, ut, quia ille dixerat si nemo se audeat
 credere pugnae, dona ducere iube, dixisse Acestes videatur
 si passus fueris dona tolli sine certamine, videberis ipse
 quoque cum ceteris timuisse. *ubi nunc nobis deus ille
 magister nequicquam memoratus Eryx?* dicitur magistrum
 te memoratum Erycem frustra habuisse? *ubi fama per* 10
omnem Trinacriam? concidet, inquit, fama nominis tui,
 quae per omnem Siciliam nota est. *et spolia illa:* ob-
 umbrabuntur victoriarum tuarum tam plurima documenta,
tuis pendentia tectis? ut pudeat istius facti, quotiens do-
 mum tuam fueris ingressus et pendere videris tectis quae- 15
 sita tuis virtutibus praemia? *ille sub haec,* hoc est post
 illa quae Acestes dixerat haec subnexuit Entellus: *non*
 395 *laudis amor nec gloria cessit pulsa metu:* cessit bis acci-
 pitur, non cessit gloria, non cessit amor laudis, nec ali-
 quis metus intervenit. *sed enim gelidus tardante senecta* 20
sanguis hebet frigentque effetae, in corpore vires: virtus,
 inquit, mea atque amor laudis non huic, sed senectuti
 cesserunt, proinde esset crimen, si adhuc in iuventute
 durarem. audere igitur quod est iuvenum non valet
 aetas inbellis, quae omnis friget et exclusa vi caloris ob- 25
 torpuit. *si mihi quae quondam fuerat quaque inprobis*
iste exultat fidens, si nunc foret illa iuventas, haut equidem
 400 *pretio inductus pulchroque iuvenco venissem:* si essem, in-

4 *patieris patieris* LR ed. lapsus Donati interpretationem
 pro lemmate repetentis ut v. 78. 5 *ut non habet* L super-
 scripsit sive R sive r recte propter *videatur*. | *audet se* L *se*
audet R hoc praetuli, quia et in sequentibus Don. metrum
 solvit. 6 *dona ducere* LR *duc. dona* ed. | *videtur* ed.
 12 *siciliam* L ed. *trinacriam* R r = L (vel R ipse?). 13 *victo-*
riarum tuarum LR *cum victoria tuorum* ed. 15 *pendere vi-*
dere videris L *videre* non habent R ed. 17 *dixerat* LR *dixit*
 HOU ed. 23 *esset* L ed. *si essent* R *si del. r.* 26 *quae-*
que L *quaque* R. 27 *iuventas* LR *s del. r* ed.

quit, eius aetatis qua iste est et si non iam studium
 meum senectuti cessisset, non istum sinerem tanta duci
 dementia, ut se ex eo arbitretur invictum, quia nullus qui
 cum eo certet existit. et quia Acestes dixit „tantane tam
 5 patiens nullo certamine tolli dona sines?“ ait Entellus
 haut equidem pretio inductus pulchroque iuvenco venissem.
 ad certamen istiusmodi gloria, inquit, me, non pretium
 provocaret et excitatus in certamen contemplatione magis
 laudis pergerem quam praemio et commodo iudicarer exisse.
 10 *nec dona moror*: nec tamen doni contemplatione mora ali-
 qua debet adferri. haec ideirco de aetatis excusatione
 praemissa sunt, ut Dares a longaevo post iactationem
 maximam maiore ludibrio videretur oppressus. *sic deinde*
locutus in medium geminos inmani pondere caestus proiecit,
 15 *quibus acer Eryx in proelia suetus ferre manum duroque*
intendere brachia tergo: hos caestus protulit quibus usus
 est Eryx, in hoc genere certaminis exercitissimus et
 virtute praeclarus. *obstipuere animi tantorum*: in tanta
 multitudine hominum nullus fuit quem non stupor de ad-
 20 miratione tenuisset. *ingentia septem terga boum plumbo* 405
insuto ferroque rigebant. ante omnis stupet ipse Dares
longeque recusat: tantum horroris et ponderis illi caestus
 habuerant, ut mirarentur omnes et ipse quoque Dares
 negaret se certaturum, si illos aliquis induisset. Entellus
 25 quippe certator antiquus et peritus in suo egit arte miri-
 fica, ut ante ingressum pugnae praemitteret talem metum
 quo audacem et superbum adversarium debilem redderet.
 denique cum caestus suos, quibus fuerat certaturus, uni-
 versorum conspectibus obtulisset, nullus extitit qui non
 30 ipsorum pondus miraretur et formam; usque adeo non
 mirum fuit in omnibus, quando ipse etiam Dares, qui

7 *praetium* superposita m L *pretium* R *praemium* ed.

9 *quam* LR *quam ut* ed. 15 *ferre* — *Eryx* omiserat R in
 marg. infer. suppl. ipse. | *manu* LR. 18 *tantorum* hic habet
 LR assentiente interpr., ad sequ. lemma traxit edF. 19 *de*
 om. edF. 21 *insuta* R. 22 *honoris* ed. 25 *in sua* R.
 26 *talem praemitteret metum* R. 31 *omnibus* LR ed. in o. nos.

certamini parabatur, recusabat pugnam solo interim consternatus aspectu. quantum hic Entelli virtus praefertur, qui armis talibus semper pugnavit et vicit! *magnanimusque Anchisiades et pondus et ipsa huc illuc vinclosum inmensa volumina versat*: Aeneas tamen, qui magni animi 5 esset et aequitatem nosset, omni cum moderatione considerabat oculis inmanitem tantam et versabat manibus, ut quanti essent quidve haberent ponderis videndo atque tractando cognosceret. *tum senior talis referebat pectore voces*: non dixit tum Entellus; minueret enim adstructionem 10 suam, si nomen hominis poneret: aetatis tamen commemorationem fecit, ut superbi Daretis crimen augetet, cum iuvenem senex superaret et sterneret. ex admiratione vero omnium atque ipsius Daretis ingentem audaciam Entello non frustra accessisse sequentia dictorum eius 15 410 evidentissime probaverunt. ait enim *quid? si quis caestus ipsius et Herculis arma vidisset tristemque hoc ipso in litore pugnam?* quantum, inquit, unusquisque vestrum miraretur, si vidisset pugnam in hoc litore commissam, istis scilicet caestibus, cum Eryx atque Alcides acerrime 20 concertavissent. a populo dehinc convertit se ad Aenean, non iam ut insultaret ei de caestibus et fraterna morte, verum ut rem gestam simpliciter diceret, in quo ipso fuit solacium virtutis eius, quia Eryx cum Hercule contendit et ab ipso Hercule potuit superari. *haec germanus Eryx 25 quondam tuus arma gerebat*: haec, inquit, arma gestare consuerat germanus tuus Eryx, cum esset incolumis. *sanguine cernis adhuc sparsoque infecta cerebro*: etiamsi ego, inquit, taceam, ipsa arma crudelitatem gesti certaminis testabuntur; nam sanguine infecta sunt et cerebro 30 sparsa. *his magnum Alciden contra stetit*: auget caestuum laudem dicendo, quia Eryx, dum illis fideret, stare adversum Alciden potuit. etsi, inquit, superatus est Eryx,

7 oculis om. R add. r. 9 talis L tabas R. 13 sterneret R externeret L (cf. 2, 603) exterreret HU ed. 19 miratur L. 21 certavissent L ed. 28 sanguine cernis — sparsa omiserat R suppl. in marg. inf. ipse vel r. 32 adversus ed.

cum his esset armatus, non tamen parva extitit certantis gloria, quod contra Alciden (faciendo cerebri mentionem ostendit et sanguinem de capite fuisse) stare ausus est hoc est cum Alcide contendere et perseverare usque ad
 5 mortem. Alciden cum pronuntiamus, nomen ipsum pro magnitudine virtutis eius debemus extollere. dicta magistri sui laude venit etiam ad suam. quid enim, si post talia egregiorum facta ipse nihil gessit aut potuit? *his*, ait, *ego suetus*: cum dicit *suetus*, ostendit his se usum
 10 esse frequenter. dicit et tempus et propter adrogantiam vitandam iam se adserit senuisse, ut ex eo probet quae iuvenis fecerit, cum in praesenti contemneret iuvenem. *dum melior viris sanguis dabat*: dum melior sanguis sub- 415 ministrabat congruas viris. ecce ostendit senectutis ipsius
 15 testis canos suos dicendo *aemula necdum temporibus geminis canebat sparsa senectus*: bene posuit aemulam senectutem, quia, cum nihil potest, videtur invidere virtuti. *sed si nostra Dares haec Troius arma recusat idque pio sedet Aeneae, probat auctor Acestes*: necessarie hoc loco
 20 pium Aenean dixit, quia de salute hominis agebatur, ne iniquitate certaminis pressus interiret. et hoc adprobat etiam Acestes: auctorem dixit, quia ipso hortante fuerat excitatus. *aequemus pugnas, Erycis tibi terga remitto*: ut remotis caestibus quos Entellus protulerat alios sumeret
 25 qui aequales esse potuissent. *solve metus*: non, ait, te 420 ista formido discruciet, sed ut ego istos removeo, ita et tu Troianos exue caestus; indutus enim manibus aderat Dares. *haec fatus duplicem ex umeris proiecit amictum et magnos membrorum artus, magna ossa lacertosque exiit*

3 *fuisse* LR *fluxisse* r ed. 6—7 *magistri sui vel sut* L
magistri R *magistrorum* ed. 7 *enim* LR *enim diceret* ed.
 10 *esse* om. R. 12 *ficeret* L *faceret* RO *efficeret* HU ed. *fe-*
cerit nos. 17 *canos* R *canes* LO *crines* HU ed. 19 *neces-*
sariae L -rio ed. 21 *iniquitate certaminis* LR *inquit u te*
certamine U ed. 22 *etiam* LR *etiam auctor* edF. 23 *per-*
mitto L. 25 *quaequales* L *qui aequ.* R *ut aequales* ed.
 25—26 *ista te* R. 27 *indutis* edF. 28 *proiecit* LR ed.
reiecit Verg. libri.

atque ingens media consistit harena: ecce etiam ipse magni-
tudine corporis et membrorum mole laudatur. tum satus
 425 *Anchisa caestus pater extulit aequos et paribus palmas*
amborum innexuit armis: amborum, inquit, palmas pari-
bus armis innexuit. patrem dixit Aenean paternum ha-
 5 *bentem iudicium, hoc est aequale et iustum. constitit in*
digitos extemplo arrectus uterque brachiaque ad superas
interritus extulit auras: in digitos uterque arrectus ex-
templo constitit, hoc est mox ut arma sumpserunt Dares
et Entellus, continuo in digitos constiterunt: et in digitos
 10 *arrectus et interritus ad utrumque pertinet. idcirco autem*
in digitos erigitur caestibus certaturus, quia tanto facilius
et fortius percutit quanto fuerit corporis proceritate sub-
limior. pronuntiatio et intellectus loci istius talis est:
constitit, et facienda est mora, dehinc dicendum in digitos
 15 *arrectus uterque, id est et ille et ille, brachiaque uter-*
que interritus in auras superas extulit, et ille scilicet et
ille. abduxere retro longe capita ardua ab ictu: et hoc
uterque fecit; capitibus enim magis imminent caestus,
haec resupini revocabant, ut essent longe ab ictu submota.
 20 *inmiscetque manus manibus pugnamque lacessunt: et hoc*
uterque. fieri solet istud in ingressu certaminis, ut primo
quasi †per ictum, paulatim tamen commotio mentis ac-
cedat. si enim ira excitata per meditamenta non fuerit,
cessante mentium motu certaminis impetus languescit et
 25 *torpet. ecce quid singulorum separatim fuerit dicitur;*
 430 *completum est enim quod uterque similiter fecerat: ille*
pedum melior motu fretusque iuventa. Daren dictum
debemus accipere; licet enim pronomen posuerit, non
nomen, tamen, quia addidit fretusque iuventa, ille intelle-
 30 *gitur qui supra iuvenis dictus est. hic membris et mole*
valens, id est Entellus, quia quanto gravior fuit aetate

16 *hoc est ille* ed. 18 *adduxere* LR cf. 4, 326 *abduxere* ed.
 assentiente interpr. 22 *fieri autem* R sed *autem* exp. ipse.
 23 *per ictum* LR ed. *periclitentur* suspicor, sed *crucem* appo-
 nere malui. 24 *si enim* — 26 *torpet* om. ed. 26 *torpet* R
torret L. 27 *similiter* L *simul* R. 28 *Dareta* ed.

tanto magis pro remedio sibi duxerat standum; tutus enim fuerat corporis mole. ecce fecit iam separationem signans quid singuli agerent. Dares, inquit, vigebat mobilitate, quoniam aetatis suffragio iuvabatur: alter sistendum esse
 5 crediderat propter senectutis impedimentum et corporis pondus. *sed tarda trementis genua labant, vastos quatit aeger anhelitus artus*: non pugnae fatigatione nutabant genua eius aut certando magnos anhelitus dabat, sed hoc illi aetas provector faciebat et corporis magnitudo.
 10 *multa viri nequicquam inter se vulneca iactant, multa cavo lateri ingeminant et pectore vastos dant sonitus erratque* 435
auris et tempora circum crebra manus, hoc est circum auris et tempora, duro crepitant sub vulnere malac: nequicquam ad omnia quae enumerata sunt pertinet; omnes
 15 enim ictus non tam graves fuerant, ut hos fortes viri sustinere non possent. *stat gravis Entellus nisuque inmotus eodem corpore tela modo atque oculis vigilantibus exit*: plus laudis in Entello fuit, qui stanti corpore, oculis tamen omni cautela currentibus ictus fundebat crebro
 20 venientis; hoc est quod dixit erratque auris et tempora circum crebra manus, quia omnis ille cavendo declinabat. *ille, id est Dares, velut celsam oppugnat qui molibus urbem aut montana sedet circum castella sub armis, nunc hos* 440
nunc illos aditus omnemque pererrat arte locum et variis
 25 *adsultibus inritus urget*: Dares Entellum sic variis adsultibus sine effectu nocendi urgebat, ac si quis velit oppugnare urbem magnis molibus constructam aut castella destruere summis in montibus constituta. magnam hominis peritiam demonstravit et habitudinem corporis, ut qui
 30 discursus habere non poterat sui ponderis causa uno in loco consistens tela crebro venientia declinationibus corporis evitaret et funderet. haec praestabant praesens animus, artis ingenium et oculi vigilantes. *ostendit dextram*

6 *trementi* ed. 11 *errantque* L. 18 *plus* R *plos* L *flos* ed. (in marg. *historia* adnotatum in L). 19 *fundebat* LR *vitabat* ed. 23 *sedet* R *sedit* L.

insurgens Entellus et alte extulit, ille, hoc est Dares,
 445 *ictum venientem a vertice velox praevidit celerique elapsus*
corpore cessit: Entellus, inquit, erecta quantum potuit
 dextera ictum in Daretis direxerat verticem, sed ille
 hunc praevidit hoc est antequam perveniret vidit et 5
 suffragio recessus celeris dicto citius frustratus est. *En-*
tellus viris in ventum effudit et ultro ipse gravis graviter-
que ad terram pondere vasto concidit, ut quondam cava
concidit aut Eurymantho aut Ida in magna radicitus eruta
pinus: ictum tam fortiter erogatum et in vacuum effusum 10
 nullo inpellente secutus Entellus concidit et gravissimi
 corporis mole ingentem ruinam fecit, ita ut solet in mon-
 tibus arbor pinea radicibus eruta cadere. bene posuit
 radicitus, quia, cum arbor ruptis radicibus cadit, nullius,
 450 ut Entellus, procumbit impulsu. *consurgunt studiis Teucris* 15
et Trinacria pubes: consurgunt studiis hoc est voluntatibus
 diversis: Troiani quippe gratulabantur Entellum cecidisse
 Daretam pro victore habentes, Siculi contra turbati sunt,
 quod Entellus cecidisset. *it clamor caelo, nec inmerito;*
 fuit enim causa quae hunc magnis viribus excitaret. 20
primusque accurrit Acestes aequaeumque ab humo mise-
rans attollit amicum: Acestes miseratione commotus aequae-
 vum suum et amicitiae religione coniunctum levavit auxilio
 suo et erexit iacentem. *at non tardatus casu neque ter-*
ritus heros acrior ad pugnam redit ac vim suscitatur ira: non 25
 † alio erubuit vir fortis, sed iratus est, quae ira stimulus
 fuit excitandae virtutis. *accedebat tamen nonnulla etiam*
 455 *pudoris contemplatio; idcirco enim addidit tum pudor in-*

6 *victo* L *ictum* R ed. *dicto* nos. | *frustratus est* LR *effu-*
git ed. 7 *effudit* R *effundet* L *effundit* ed. 13 *radicibus*
 (item infra in interpr.) LR, sed in lemmate utroque loco *ra-*
dicitus. 17 *glariabantur* R corr. r = L. 18 *daretam* R *-tam* L
-tem ed. | *singuli* pro *Siculi* L. | *turbati* LR *f.* = *sunt* super-
 scr. R I man. 21 *miserans* LR edI *miseratus* contra metrum
 edF. 26 *alio erubuit* LR, sed *alio* expunxit R *alio e.* edI
illo e. edF: etiam *erubuit* corruptum esse sequentia docent,
 duo verba ex uno seu *alienatus* seu *elanguit* conficta esse puto,
 sed crucem apponere malui.

*cendit viris et conscia virtus: virtus, inquit, quae sese
 noverat, animum irascentis armabat. praecipitemque Daren
 ardens agit aequore toto: ille, qui aetate gravis et corpore
 uno in loco consistens ictus venientis declinando fundebat,
 5 ira simul et conscientia virtutis accensus repente mobilis
 et acer effectus agitabat Daren per omnem campum atque
 ita, ut fugiens ille praeceps actus stare non posset.
 agebat autem istum nunc dextra ingeminans ictus, nunc
 ille sinistra. ille, quem iuventa superbum fecerat, ille,
 10 qui pedum melior fuerat motu, sic cedebat Entello in-
 stanti, ut insequentis senis ictus vitare non posset, usque
 adeo ut non iam singularibus, sed geminatis et multipli-
 catis ictibus caederetur, nec una tantummodo manu, sed
 utraque verberante. nec mora nec requies: nulla vapu-
 15 lanti dabatur requies, quia ictibus duris et iugibus nulla
 morarum praebebatur occasio. quam multa grandine nimbi
 culminibus crepitant: sic, inquit, inlisi in Daren ictus
 crepitabant, ut solet densa grando, cum tectis infunditur,
 personare. magna comparatio grandinis et tectorum; cum
 20 enim grando extiterit, caeduntur tantum tecta, non etiam
 ipsa feriunt, ut ostendatur Dares tantum crebris ictibus
 caesus, ut ipse suos non valisset exerere. sic densis
 ictibus heros creber utraque manu pulsat versatque Daretæ: 460
 denique ut †grando densior tecta, sic crebris et utraque
 25 manu inlisis ictibus superatus Dares non cecidit ut En-
 tellus casu, sed virtute fortioris est versus. tum pater
 Aeneas procedere longius iras et saevire animis Entellum
 haut passus acerbis, sed finem inposuit pugnae: Aeneas et
 sui hominis causa et quia acerbum fuit post victoriam
 30 hominem caedi usque ad terminum vitae, finem certamini*

1 quae LR qua ed. 8—9 ictus nunc ille R ictu nunc
 inde L. 10 instanti R intante L om. ed. 14 mora nec re-
 quies R m. agere quies L. 24 ut grando densior tecta L ed.
 ut gr. d. acta R r' in marg. = L grandine densiore tecta suspicor,
 sed crucem apponere malui loco haud dubie corrupto. 25 in-
 lisis LR inclusis ed. incussis ed. post. | non R nunc L ed.
 ut LR non ut ed.

dedit nec passus est ulterius progredi saevientem. fine
 igitur facto certamini *fessum Dareta eripuit mulcens dictis*
ac talia fatur: necessario verbo usus est dicens eripuit,
 ut ostenderet magnam intervenisse violentiam et pericu-
 lum salutis inmane. ipso usus est hic, ipso ex persona 5
 Sinonis (2, 134) „eripui, fateor, leto me et vincula rupi“,
 ipso ex persona Aeneae (6, 110) „illum ego per flammam
 et mille sequentia tela eripui his umeris medioque ex
 hoste recepi“, ipso ex persona Veneris (2, 619) „eripe,
 nate, fugam finemque inpone labori“, ipso ex persona Pa- 10
 linuri (6, 365) „eripe me his, invicte, malis“. ereptum
 465 ergo consolabatur dictis locutus talia: *infelix, quae tanta*
animum dementia cepit? [non viris alias conversaque nu-
mina sentis?] infelix est qui ultra quam potest audet
 adpetere, infelix est qui secundis rebus modum nescit in- 15
 ponere, quod contigit in ipsius Daretis causa: cum enim
 superbia intoleranda ferretur et aestimaret se invictum
 atque universis esset terrori, sic fortiozem repperit, sic
 discrimen propriae salutis invenit. demens autem est qui
 exclusa sanitate consilii mente perdita non cernit adver- 20
 sum se non tantum hominem verum etiam deos ex aperto
 contendere. hoc autem †amatoris animo Aenean dixisse
 intellegendum est, ut Dares non Entelli, sed dei cuiusdam
 violentia superatus esse videretur. denique sequitur *cede*
deo: deo, inquit, cede, non homini. sic ipse Aeneas et 25
 in sua causa prosecutus est, ut in fine secundi libri (804)
 diis cessasse se quam Graecis diceret. dicendo igitur *cede*
 deo minuere voluit victoris hominis laudem. errant igitur
 qui putant Aenean deum dixisse Entellum, cuius victo-

1 *fine* — 2 *certamini* LR om. ed. 2 *fessum* LR *fessum-*
que ed. 5 *ipso ex* LR *quo ex* ed. 6 *iterum usus est dicens*
 post *Sinonis* interpol. ed. | *eripui* R *eripuit* L. 13 *non* —
 14 *sentis* deest in LR, sed explicatur. 17 *existimaret* ed.
 18 *terrori* R ed. *erroris* L. 22 *amatoris* LR ed. corruptum
 puto, fortasse *oratoris*? nam *oratoris* esse *adversarii* laudem
 minuere saepe monet Don. 24 *videatur* R r = L. 27 *ces-*
sisse quam LR *cessisse se quam* r c. *potius qu.* ed.

riam deprimere debuit propter amici miserabilem casum.
dixitque et proelia voce diremit: quantum potuit iubentis
 auctoritas, sola diremptum est voce quod magno incendio
 irascentis et furore flammaverat! *ast illum fidi aequales*
 5 *genua aegra trahentem iactantemque utroque caput crassum-*
que cruorem ore reiectantem mixtosque in sanguine dentes 470
ducunt ad navis galeamque ensemque vocati accipiunt, pal-
mam Entello taurumque relinquunt: cum haec Aeneas
 dixisset, cum interposuisset terminum pugnae, duxerunt
 10 inde amici sui Daren afflictum, trahentem genua tam-
 quam morbo aegra, quae paulo ante fortia fuerant, et
 deiectis nunc hanc nunc in aliam partem cervicibus, quas
 in caelum superbia ferebat et fastu, crassumque cruorem
 cum dentibus fractis ex ore fundentem. ad navis ducunt
 15 dixit, ut ferri potius ex parte et trahi ex parte videretur.
 vocati vero acceperunt praemium Daretis, quoniam ultro
 victi hominis sortem puduit postulare. palmam Entello
 taurumque relinquunt: palmam interea et taurum victori
 Entello reliquerunt. quanto istud cum dolore amicorum
 20 Daretis factum est! ducere hominem victum, debilem tra-
 here, accipere ludibriosum donum, gloriam, palmam cum
 tauro relinquere commodis et titulis inimici, illam scilicet
 palmam quam putabat se adepturum Dares, cum nullus
 certator existeret, et taurum, quem cornu tenuerat, cum
 25 se putasset invictum! *hic victor superans animis tauroque*
superbus, Entellus gloria evectus et praemio, nate dea
vosque haec, inquit, cognoscite, Teucris, et mihi quae fuerint 475
iuvenali in corpore vires et qua servetis revocatum a morte
Darcta: et tu, inquit, Aenea, et vos, Troiani, ex prae-
 30 senti facto, quod mox proferam, intellegite qualis in

6 *reiectionem* LR ed. cf. ed. Ribb. 8 *relicunt* L. 12 *hunc*
 R *huc* L *hanc* nos; temere mut. ed. 13 *caelum* LR *caelum*
antea ed. | *fastus* ed. 16 *Daretis* R. 19 *Entello relinquunt*
 R corr. r. 21 *gloriam palmam* L *gloriae palmam* R *gloriam*
palmae ed. 25 *animis* atramento superscriptum in L *supe-*
rans animis om. R. 26 *gloria evectus* L *gloriae victor* R
gloria evectus ed. 28 *iuvenali* ed.

iuventute fuerim, quando admiranda longaeuus ostendo, simul hoc quoque probaturi quanta mortis acerbitate liberaveritis Daretā vestrum. *dixit et adversi contra stetit ora iuveni, qui donum adstabat pugnae, duosque reducta* 480 *libravit dextra media inter cornua caestus arduus effractoque inlisit in ossa cerebro:* stetit, inquit, contra iuveni 5 faciem, cum illa dixisset, et reducta dextera (tunc enim ictus redditur fortior, si e maiore spatio veniat) libravit in eius cerebrum manum atque inter cornua caestus inlisit. haec pars capitis maximam duritiam habet perinde 10 que maximam frangendi difficultatem, et tamen ictus istius effractis ossibus usque ad ipsum cerebrum penetravit. proinde qua morte interiit bos ipsa ostendit Daren interire potuisse. expressio facti illa est: sparso, inquit, cerebro caestus in ossa inlisit. ossa sunt quae cerebrum 15 tegunt, cerebrum ipsum secundum est, hoc est sub ossibus, rursum ossa succedunt, quae sunt sub cerebro. sic igitur virtus operata est, ut ictus caestuum perfractis superioribus ossibus et cerebro sparso ad interiora quoque ossa descenderet. *sternitur exanimisque tremens procumbit humi* 20 *bos:* non descripsit morientem, sed, ut unius ictus violentiam demonstraret, post inlisos, inquit, caestus mortuus concidit bos. si bos, animal durum, dura fronte, tam facile concidit et fractus est, quid, si ipse Dares tam letalem impetum suscepisset? ecce quanta celeritas mortis: 25 antequam caderet, reddidit animam nec visus est post factum nisi exanimis et humi prostratus. et vicit et donum bovis commodumque contempsit. *ille super talis effundit pectore voces:* Entellus post exitum bovis has addidit voces. cum dicit voces, ostendit hunc dicta sua 30 clara voce prosecutum. *hanc tibi, Eryx, meliorem animam pro morte Daretis persolvo:* meliorem, inquit, animam, quasi melior esset bovis anima quam hominis: non ipse

3 daretā LR Daren ed.
 pit ed. 10 duritiem ed.
 in marg. r'. 26 reddit LR ed.
 est LR ed. est delevi cum r.

7 cum illa dixisset LR corru-
 25 impetum LR ed. vel ictum
 reddidit nos. 27 prostratus
 29 effudit ed.

est intellectus; placare enim voluit Aeneae mentem et animos Troianorum, quos in pernicie Daretis laeserat, et posito furore certaminis ait melius factum est ut bos potius interiret quam Dares meliusque tibi, Eryx, bovis
 5 anima vota persolvi quam hominis; haec enim est hoc loco anima melior quae sine piaculi contagione mactata est. *hic victor caestus artemque repono*: quod dignum spectaculum provenisset, congruum ei visum est ab ipsa se artis professione dissolvere, vel maxime quia victor
 10 steterat ut saepe; de victoriis quoque veteribus laetus inde ait: quo loco dedi tale meae virtutis exemplum ibi pono et artem et caestus studiumque certandi.

Protinus Aeneas celeri certare sagitta invitat qui forte 485
velint et praemia ponit ingentique manu malum de nave
 15 *Seresti erigit et volucrem traiecto in fune columbam, quo tendant ferrum, malo suspendit ab alto*: sagittarum dehinc certamen induxit propositis praemiis et ipsius certaminis genere. erexit igitur arborem navis magna iuvenum manu: cum hoc dicit per plurimos factum, monstravit formae
 20 fuisse potioris ideoque posuit et Seresti nomen, quoniam dixit superius (122) navem illum habuisse maiorem. huic suspendit volucrem columbam, non quo sit ulla non volucris, sed ut genus ostenderet animalis et intactis pinnis ac per hoc quae posset volare (hoc ideo praestruxit, quod
 25 dicturus est eam volasse et ictu sagittae ab ipsis nubibus revocatam), ut eo tenderent sagittas qui haberent artem peritiamque mittendi et qui eam figere potuisset victoris sumeret praemium. *convenere viri*. viros non propter 490
 sexum dixit, sed propter acumen ingenii et artis industriam: convenerunt tales qui scirent se tendendi arcus habere peritiam. *delectamque aerea sortem accepit galea*: usus est ad vicem urnae galea et commisit virorum nomina. hoc non dixit poeta, sed intellegitur factum ex eo

14 *velent* L. 18 *navis* R *avis* L. 20 *ideoque* LR edI *que* om. edF. 26 *revocatur* LR *-tam* r ed. 27 *potuisset* L ed. *posset* R. 31 *delectamque* interpr. poscere videtur cf. ed. Ribb.; nam *aerē* Don. intellegit contra metrum. | *aeream* L. | *galeam* L.

quod ait sumpsit Aeneas sortem ex galea e ductam. sorte enim ordinandi fuerant propter eventum feriendi, quippe si sine sorte id fieret, esset nonnulla in ordinatione contentio: si enim primi quique columbam fixissent, alii aliquid nec aliquid sumerent. hoc facto *primus clamore secundo Hyrtacidae ante omnis exit locus Hippocoontis.* adlusit de primo et secundo, sed intellectu discernuntur; primus quippe exiit Hippocoon, sed secundo favore populi; secundo non post primum, sed prospero debemus accipere. hunc ergo sors fecerat primum consentiente favore plurimorum. *quem modo navali Mnestheus certamine victor consequitur, viridi Mnestheus evinctus oliva.* secundus exiit Mnestheus, qui paulo ante, cum navale certamen ageretur, victor extiterat, atque ita ut coronatus ex oliva et frondibus fuit incedens tenebat ordinem sortis. *tertius Eurytion, tuus o clarissime frater Pandare, qui quondam iussus confundere foedus in medios telum torsisti primus Achivos.* exiit tertio loco Eurytion frater Pandari, qui aliquando in Graecos contorsit telum non suo arbitrio, sed praecedente iussione, ut ictum foedus pugnae posset repetitione confundi. tris istos cum signis suis posuit, quae a genere singulorum trahebantur aut factis, melior tamen Hippocoontis descriptio fuit, in qua et adludere voluit et iuvare: nam qui primus exierat habuit secundum favorem populi. hunc ergo dixit Hyrtaciden, Hyrtaci scilicet nobilis hominis filium, Mnestheum victoriae signis et coronae indicio ac repetito nomine evidentiter ostendit, Eurytionem vero, quod Pandari esset frater, qui iussus torquendo in hostem telum foedus confudit. *extremus galeaque ima subsedit Acestes ausus et ipse manu iuvenum temptare laborem:* non

1—2 *sortem enim* L. 2—3 *quippe si* R *quippe* L.
 4—5 *fixissent alii nec aliquid sumerent* R *f. aliquid n. a. s.* L
 post *alii* excidisse puto *nec ferirent* locum mutavit et mutilavit ed. 5 *hoc facto* LR *et ed.* 9 *sed prospero* LR *pro*
interpos. edF. 22 *a genere vinculorum R a gere v.* L *aggere*
v. HU ed. *aggere incolarum O a genere singulorum nos.* | *aut*
factis om. R. 24 *iuvari* LR *iuvare* ed.

Acestes, sed Acestis nomen subsedit in galea, quem duci
 necesse non fuerat, quia in uno et solo esse non potuit
 sortis incertum; quippe ipse exeat necesse est, ubi alius
 non est. voluit igitur Acestes inter iuvenes numerari,
 5 non mentis ignavia, sed ludorum voto, vel maxime
 cum sagittarum certamen non robore corporis, sed usu
 posset et exercitatione constare. hunc tamen eventus
 sortis a fortioribus separavit in sinu galeae retinendo.
tum validis flexos incurvant viribus arcus pro se quisque 500
 10 *virī et depromunt tela pharetris:* meditamenta sunt ista,
 temptare arcus atque curvare pro modo virium suarum.
 curvabant arcus et sagittas ex pharetris proferebant.
primaque per caelum nervo stridente sagitta Hyrtacidae
iuvenis volucris diverberat alas et venit adversique infigitur
 15 *arbore mali. intremuit malus timuitque exterrita pinnis* 505
ales et ingenti sonuerunt omnia plausu: hic fuit eventus
 sagittae primae: nam inter alas hoc est inter alarum pin-
 nas transiens ligno potius quam columbae visceribus fixa
 est, quo impetu et arbor impulsā contremuit et columba
 20 exterrita geminavit trepidos plausus, in tantum ut eorum
 sonus conplesset universa. *post acēr Mnestheus adducto*
constitit arcu alta petens pariterque oculos telumque tetendit:
 dicendo acrem et oculos eum simul ac telum in altitudinem
 librasse iam significat aliquid illum in ipsa arte mirabile
 25 facturum. *ast ipsam miserandus avem contingere ferro*
non valuit, nodos et vincula linea rupit, quis innexa pedem 510
malo pendebat ab alto: bene posuit miserandum; nam

1 quem LR quae ed. 4 noluit igitur — numerari LR
 noluit ergo — munerari ed. voluit i.— n. scripsi, quia senten-
 tiam hanc esse apparet: Acestes inter iuvenes prodire voluit,
 non mentis imbecillitate, cuius senes iuvenilia tractantes recte
 accusantur, sed ut ipse quoque ad ludos honorifice peragendos
 operam suam contulisse videretur, praesertim cum hoc cer-
 tamen artis, non roboris esset. 5 ludorum R laudorum L
 laudum ed. 14 deverberat L. | alas L auras R ed. contra
 interpr. 21 conplisset L complevisset ed. | educto ed.
 23 aerem LR ed. corr. ed. post. 24 aliquid illum L illum
 aliquid R a. ipsum HU edl aliquid edF.

plurimum non fuit quod plenum inpedivit eventum. fecit tamen quod non longe esset ab artificis subtilitate; nam nodos rupit. non dixit quanti fuerint, ut facto adderet gratiam; et nodos rumpere quantae difficultatis fuit! deinde linea vincula alia difficultas, quod vincula ipsa fuissent 5 ex lino, quae species tantum valet, ut cum magna difficultate rumpatur. illa autem fuerunt lina, quibus columba nexa pede uno pendeat. *illa notos atque atra volans in nubila fugit*: praeter naturam quae totiens periculum senserat liberata nexibus fugit in altitudinem summam ventis 10 suffragantibus fota. *tum rapidus iam dudum arcu contenta parato tela tenens fratrem Eurytion in vota vocavit*: voluit poeta monstrare quanta apud Eurytionem valebat fraterna religio, cum hunc tamquam deum propria vocavit in vota. quia fuit Eurytion rapidus id est omnis moras prae- 15 veniens, stabat parato arcu et sagitta intenta et vocato prius in vota fratris nomine volantem speculatus est columbam. speculatus est quod dixit, artis fuerat; debuit enim volatum eius explorare, quoniam turbato eo atque incon-

515 posito feriendi locus inveniri non poterat. *iam vacuo* 20 *laetam caelo speculatus et alis plaudentem nigra figit sub nube columbam*: ubi igitur hanc vidit laetis ac securis volatibus ferri, iecit sagittam et columbam in aere confixit. quantae peritiae fuit volantem percutere atque in alto constitutam, praeterea obumbratam nube atra! hoc 25 loco et peritia laudatur et acies luminis, ut in tanta altitudine et adhuc volantem sub colore nubis taetro, librato primum telo et videre potuerit et ferire. *decidit exanimis vitamque relinquit in astris aeriis fixamque refert delapsa sagittam*: vitam diu tenere non potuit et exanimis lapsa 30 sagittam, quam exceperat, reddidit. non dixit sagitta revocavit columbam, quae ruptis vinculis fugerat, sed, quod

1 *impedit* ed. 3 *quanti fuerint* LR *quot f.* edI *quot* edF.
 4 *nodo rumpere* L *nodum r.* R *nodos r.* ed. 7 *linea* ed.
 11 *fota* om. ed. 15 *hoc est* ed. 22 *securibus* LR. 25 *ob-*
umbrata LR ed. -*tam* nos. 29 *relinquit* ed. | *aeriis* R *ceriis* L.
 32 *fuerat* L in *fugerat* corr. R *ipse libera fuerat* edF.

erat pulchrius, ales ipsam sagittam revocavit. *amissa
solus palma superabat Acestes, qui tamen aerias telum con-* 520
tendit in auras ostentans artem pariter arcumque sonan-
tem: novissimus Acestes in galea subsederat, ecce et hic
5 *perdidit occasionem mittendi; quod enim expectari potuerat*
usque ad tertiam sortem finem sumpsit. licet igitur so-
lutum esset illud certamen, tamen voluit etiam ipse osten-
tationis causa in vacuum sagittam destinare, ut spectantibus
demonstraret et posse se aliquid in ea arte et, si locus
10 *extitisset, aliquid inplere potuisse. hic oculis subito obicitur*
magnoque futurum augurio monstrum; docuit post exitus
ingens seraque terrifici cecinerunt omina vates: cum Acestes
sagittam iecisset, subito oculis omnium magnum obiectum
est monstrum, quod praevidendo nec intellegi potuit nec
15 *aliqua interpretatione dissolvi, probavit tamen hoc exitus*
rerum et vatium tarda responsa docuerunt. hic vates
reprehenduntur, quod nec intellegere potuerunt nec aver-
tere, usque adeo ut etiam ipsos quid illud esset casus qui
consecutus est docuisset. namque volans liquidis in nubi- 525
20 *bus arsit harundo: ecce unde monstrum et mirandum et*
grave; nam volans harundo arsit inter liquidas nubes hoc
est mundas, cum neque fulgura extarent et aeris esset
nulla turbatio. signavitque viam flammis tenuisque recessit
consumpta in ventos: dum currit, vestigium traxit incendii
25 *et paulatim vanescendo consumpta est flamma, scilicet*
sagitta quoque iam consumpta quam tenuerat. caelo ceu
saepe refixa transcurrunt crinemque volantia sidera ducunt:
sic sagitta igneam viam faciens cucurrit et postea non

2 *contendit* LR *contorsit* ed. 3 *artem pariter* R a. *pater* L
artemque pater edFI ed. post. = R. 7 *tamen* om. ed. 9 *posse*
LR ed. p. se nos (cf. 467). | *ea* om. ed. 10 *potuisset* LR corr.
ed. post. 12 *omnia* L. 17 *avertere* L *advertere* R ed.
24 *cum currit* LR *dum c.* nos *quum cucurrit* ed. 25 *vani-*
scendo L. | *est* R *esset* L *fuit* ed. | *scilicet et* LR ed. *et delevi.*
26 *quoniam* LR ed. *quoque iam* nos. | *consumpta quam*
tenuerit L c. q. *tenuerint* R c. q. *tenuerat* nos interpolatione
loco corrupto medelam quaesivit ed. q̄ = quaere in marg. ad-
scripsit r'.

apparuit, ut fieri solet ut stellarum transitus existant et quasi quodam incendio vias monstrent continuo recessuras. 530 *attonitis haesere animis superosque precati Trinacrii Teucrique viri*: omnium mentes visus iste turbaverat, Teucrorum scilicet et Sicularum, nullus tamen discernere valuit quid ingrueret; stupor enim ex repentino facto consilia omnium iudiciumque confuderat. *nec maximus omen abnuvit Aeneas*: Aeneas maximus hoc est magni intellectus arbiter omen non abnuvit id est non recusavit, sed arripuit magis aestimans secundum magisterium patris, cum ex Iuli capite 10 exisset flamma, ignem prospera potius quam adversa portendere. *sed laetum amplexus Acesten*: cum dicit Acesten laetum, ostendit etiam ipsum laeta sensisse. hunc igitur Aeneas amplexus *muneribus cumulat magnis ac talia fatur*: ecce et augmentum munerum ostendit nihil illos sensisse 15 metuendum. accesserunt et verba Aeneae, quae interpretationem tenerent monstri nihil triste significantis. muneribus, inquit, cumulat magnis; debuit enim pro merito personae suae competenter honorari, qui fuisset senex, hospes, dives, liberalis, officiosus et civis. *sume, pater*: uno verbo 20 et nomine religionem plenam praecipuae caritatis expressit dicendo *sume*, dicendo *pater*. *sume* enim verbum hoc loco non tradentem significat, sed hortantem ut sibi ipse pro suo merito vindicaret, quod plus fuit quam dare: ac si diceret, quod est in usu hominum, res mea res tua est, 25 tolle quod vis. patris autem appellatione omne officiorum genus expressit; considerato enim quod patribus debetur inveniemus quid in † Acestae persona intellegere debeamus. patrem enim non solum propter aetatem dixit verum etiam

1 *fieri solet ut* LR om. ed. | *existunt* — 2 *monstrant* LR ed.
 8 *intellectu* L. 21 *praecipue* L. 22 *sume* LR s. et ed.
 28 *acēae* L ergo *acetae* quod habet R, sed potest in archetypo *aēae* fuisse = *aeneae* quod exhibent OU hac H ed.: videtur Don. sequentibus exponere quantum hic ponderis in patris nomine insit ex pii Aeneae persona aestimandum esse et, ut solet, Acestis scripsisset; sed emendare non ausus crucem apposui.

religionis causa nec habuit aliud nomen quod paternum
 transgrederetur adfectum; est enim in patris potestate
 quicquid est in substantia filiorum, illi tantum debetur
 quantum Aeneas ipse vitioso patri hoc est debili ac seni
 5 exhibuisse monstratur. denique hunc collo atque umeris
 vexit ac desperatis omnibus et usque ad ultimum finem
 fortuna saeviente perductis aut cum patre desideravit
 evadere aut cum eo finem invenire vivendi. sic enim ille
 paternis fati sua quoque fata coniunxit, ut, quicumque
 10 esset vitae vel mortis eventus, non separatim alterum, sed
 utrumque inveniret socium, utrumque coniunctum. certe
 quam conveniens huic loco persona, ut is Acesten diceret
 patrem in quo omnis paterni nominis, etiam post ultimum
 diem, quo recessit a superis, inlibata reverentia perdurabat.
 15 certe et illud Aenean intellegere possumus dixisse, quod
 illo nomine tam sancto, tam religioso Acesten appellare
 voluisset, cuius adfectum nec mors abolere potuit nec vi-
 vendi finis extinguere. *nam te voluit rex magnus Olympi
 talibus auspiciis exortem ducere honorem*: ecce et hic ex-
 20 ponitur quid sit sume: auspicio, inquit, sagittae, quae
 repentino conflagravit incendio, ostendit magnus et vene-
 rabilis Iuppiter honorem te ducere potius debere, non
 traditum ferre nec pertinere ad iudicium sortis, sed esse
 separandum. denique cum errore humano nomen tuum
 25 galea cum ceteris sustineret, non existi de sorte, quod
 divini favoris fuit; neque enim tantus ac talis ceteris
 aequari debuisti, ut ludicris actibus probarentur merita
 tua, reservatus es sacris rebus, ut nobis per tuum factum
 futuri temporis commoda monstrarentur. *ipsius Anchisae* 535

1 *propter religionem* R, sed in marg. *religionis causa* = L
 (ipse an r?). 4 *vitioso* L suo R, sed in marg. *vitioso* (ipse
 an r?) om. ed. | *hoc est* om. ed. 6 *et* om. ed. s *eo* R
eum L. 9 *quocumque* — 10 *eventus* LR ed. 11 *et utrum-*
que ed. 12 *his* LR *hic* ed. *is* nos. 13 *fratrem* L. 14 *re-*
cessit a superis LR *accessit ad superos* ed. 15 *possumus in-*
tellegere R. 22 *potius debere* L *potius ducere d.* R *p. deb.*
 om. ed. 25 *existi* ed. 26 *ceteris* L *aliis* R in marg.
ceteris (ipse an r?).

longaevi hoc munus habebis, cratera inpressum signis, quem Thracius olim Anchisae genitori in magno munere Cisseus ferre sui dederat monumentum et pignus amoris: hoc, inquit, munus apud te debet esse praecipuum, quod amico tuo et aequaevo Anchisae inter magna munera praeferendum Cisseus largitor et dives dono contulerat. cratera inpressum signis, hoc est pretiosum arte et pondere. ponderis quidem poeta non meminit, sed dicendo inpressum signis etiam pondus videtur tetigisse, quoniam signis imprimi non potest nisi quod fuerit ponderosum et validum. quod igitur amicus religiosus amico carissimo contulit hoc Aeneas Acestis fieri libentissime voluit, quem appellavit patrem eo adfectu, quasi species illa dominum non esset mutatura. sic fatus cingit viridanti tempora lauro et primum ante omnis victorem appellat Acesten: quod fuit insigne victoriae, postpositis qui ratione gestorum praeponi debuissent victorem Acesten pronuntiavit. nec bonus Eurytion praelato invidit honori, quamvis solus avem caelo deiecit ab alto: nec invidit bonus Eurytion honorem victoriae sibi debitum ad Acesten Aeneae iudicio esse translatum; solum enim honorem primatus, non etiam praemium ab eo constabat avocatum. proximus ingreditur, hoc est ad accipiendum praemium succedit, donis, ut donum sumeret, qui vincula rupit: non donis ingreditur, sed ingreditur id est ambulando succedit, ut dona percipiat, iam ipse ruperat vincula, quibus avis suspensa pendebat. extremus volucris qui fixit harundine malum: Hippocoon-tem dixit.

At pater Aeneas nondum certamine misso, id est antequam certamen equitum mitteretur, custodem ad sese comitemque inpubis Iuli Epytiden vocat: dixit causam cur Ascanius habuisset comitem atque custodem: inpubes, in-

1 signem que L. 3 monumentum R u superscr. r.
 12 acestis L acesti R ed. 18 eurion infra erytion L. 27 ex-
 tremo ed. | voluc L. 30 comitem sine que LR. 32 hunc
 habuisset ed. | inpubes L -bis R.

quit, fuit, quae quia non potest aetas ipsa regi per sese,
 adiungitur ei custos et comes qui inpuerem non recedendo
 tueatur. *et fidam sic fatur ad aurem*: facile enim ei con-
 siliiorum suorum secreta fundebat cui securus spem fili
 5 commiserat. *vade age et Ascanio, si iam puerile paratum*
agmen habet secum cursumque instruxit equorum, ducat 550
avo turmas et sese ostendat in armis, dic, ait. ipse omnem
longo discedere circo infusum populum et campos iubet esse
patentis. secreto Aeneas praeceperat quid fieret, cum
 10 *Epytiden mitteret; gratiora enim sunt quae ad spectantium*
oculos insperata atque inopinata perveniunt. ipse tamen
omnem populum iubet de medio abscedere, qui se passim
longo circi spatio infuderat, ut campi vacuefacti hominum
coetibus futuro certamini liberum spatium darent. in-
 15 *cedunt pueri pariterque ante ora parentum frenatis lucent*
in equis, quos omnis euntis Trinacriae mirata fremit 555
Troiaeque iuventus. omnibus in morem tonsa coma pressa
corona; cornea bina ferunt praefixa hastilia ferro, pars
levis umero pharetras, et pectore summo flexilis obtorti per
 20 *collum circulus auri*: processerunt pueri ad campum, omnes
 equites frenatis equis splendidi, constituti sub parentum
 oculis, cum ludis ipsis spectatores interessent. fremebat
 omnis multitudo populorum, hoc est his incedentibus fremebant
 tam Troiani quam etiam Siculi. cultus eorum dehinc
 25 describitur: omnes, inquit, attonsi et coronati, bina ferentes
 ferrata hastilia corneo ligno, alii sagittas umeris phare-
 trasque portantes, et usque ad summam pectoris partem
 aureis circulis ornati. hoc pariter de omnibus dictum est,
 dehinc refert divisos esse per turmas: *tres equitum numero* 560
 30 *turmae ternique vagantur ductores, pueri bis seni quemque*

1 aetas transpos. ed. | ipsa regi per sese L i. p. s. r. R r. per
 se ipsam ed. 3 ei LR om. ed. 5 puerile paratu R puer
 ille paratus L ed. 6 cursumque LR cursusque ed. et omnes
 fere Verg. libri. 7 dicatit L. 9 fieret LR fieri deberet
 ed. 10 mittit ed. 18 praefixo ed. 24 etiam om. ed.
 27 ad om. ed. 28 pariter LR partim ed. 29 numerum L.
 30 vacantur L.

secuti, agmine partito fulgent, paribusque magistris: una acies iuvenum. alio loco pueros dicit, alio iuvenes, sed iuvenes voto magis quam vere iuvenes: ceterum pueri fuerant aetati Ascani comparati. *ducit quam parvus ovantem nomen avi* 565 *referens Priamus, tua clara, Polite, progenies, auctura* 5 *Italos, quem Thraccius albis portat equus bicolor maculis, vestigia primi alba pedis frontemque ostentans arduus albam:* supra generaliter dixit tris turmarum fuisse ductores, hic specialiter singulos nominat signis evidentioribus monstrans. ex his unum Priamum memoravit fuisse, Priami senioris 10 avi sui nomine nuncupatum, equo vectum maculis discoloribus et album colorem primis in pedibus et fronte gestante. *alter Atys, genus unde Atii duxere Latini:* alterum dicit Atyn nuncupatum, a quo multi postea Latini hoc nomine vocitati sunt. *parvus Atys pueroque puer dilectus Iulo:* 15 magnum enim parit adfectum aetas annorum ratione consimilis, unde hunc diligebat Ascanius utpote puerum 570 *puer. extremus formaque ante omnis pulcher Iulus:* hos omnis sequebatur Ascanius non merito, sed incedendi ratione posterior, pulchrior cunctis. *Sidonio est invecus* 20 *equo, quem candida Dido esse sui dederat monumentum et pignus amoris:* Ascanius, inquit, equo Sidonio vehebatur; hunc enim ei Dido contulerat propter sui amoris meritum constituendum et diuturnam puri pectoris dilectionem. candidam Didonem dixit animo potius, non corpore, quae 25 cum se patris eius consideraret uxorem, non odio ut privignum habuit, sed dilexit ut filium, usque adeo ut adfectum quem retinebat mente donis et muneribus conprobaret haberetque Ascanius eius amoris monumentum quae potuit et odisse. *cetera Trinacrii pubes senioris Acestae* 30

4 *nominavi* pro *nomen avi* L. 5 *rans* pro *referens* R
 corr. r. 6 *italus* L. | *albis* om. L. 7 *primi* R *prima*
 contra interpr. L. 12 *gestantem* LR ed. -*te* nos. 15 *ī* L
ī. R = *sunt* om. edF (cf. 450). | *dilectos* L. 17 *utpute* LR
 corr. r *ut puta* ed. 23 *ui* L *uim* R ed. *sui* r nos. | *amoris*
 LR a. et ed. 25 *n̄ corpore* L *quam c.* R ed. 26 *pater* R
 corr. r. | *odio* LR *eum* ed.

fertur (quis: Troianos ductores specialiter enumeravit, quando ad Siculos ventum est, una generalitate complexus est omnis, ut ostenderet eos sub Troianis fuisse. excipiunt 575
plausu pavidos gaudentque tuentes Dardanidae veterumque
 5 *agnoscunt ora parentum: illi quidem pavebant in conspectu publico, sed hos Troiani reficiebant plausibus duplici modo gaudentes, quod videbant in liberis spem et in ipsis cernebant parentum similitudinem propriorum. postquam omnem laeti consessum oculosque suorum lustravere in equis:*
 10 *cum procederent, pavor eos confuderat †incontentae multitudinis causa, sed postquam acceptis suorum favoribus recreati sunt, considerato consessu, in quo alieni non fuerant, refecti sunt. signum clamore paratis Epytides longe dedit insonuitque flagello: paratis iam signum dedit Epy-*
 15 *tides clamore et flagello. olli discurrere pares atque* 580
agmina terni diductis solvere choris: agmen alia specie atque ordinatione conpositum in alios sese ordines vertit, hoc enim faciendum significaverat Epytides. atque agmina terni diductis solvere choris: in choros solverunt agmina
 20 *id est in partis. rursusque vocati convertere vias infestaque tela tulere: alio signo accepto mutati sunt in alium modum et tulerunt tela infesta, non vere, sed ad imaginem veritatis infesta. quid sit convertere vias ipse exponit: inde, inquit, alios ineunt cursus aliosque recursus adversis spatiis*
 25 *alternisque orbibus orbis impediunt, id est miscent. pu-* 585
gnaeque cient simulacra sub armis: propter imaginem verae pugnae dixit supra infestaque tela tulere, infesta scilicet aliis in vero certamine, non ipsis qui ludicris operam dabant. et nunc terga fuga nudant, nunc spicula vertunt

2 una LR et u. edF. 10 incontentae L item, sed con
 expuncto R in contemptae ed. ingens tantae suspicor. 12 con-
 sensu L sensu R consessu ed. post. 15 clamore flagello L cl.
 flagelli R cl. et flagello ed. 16 terni (et infra) R edI ternis
 (et infra) L terna edF. 19 solverunt LR -ere ed. 24 ad-
 versis L alternis R in adversis corr. ipse vel r. 27 tela tulere
 infesta LR om. ed. 29 ter R terga r = L. | pugna L pugnae
 R pro fuga. | specula L.

[*infensi, facta pariter nunc pace feruntur*]: aliquando simulata fuga vertebantur conversis lentis spiculis hoc est mollibus, nudato dorso (hic enim fugientibus mos est), aliquando facta pace remeabant concordēs. hoc genus certaminis pyrrhicam vocant, in qua inest verisimilis ratio, 5 sed bellis veris et proeliis necessaria. denique quicquid illic geritur militari artificio proficit et aperto certamini. ecce ipsi, dum ludunt, faciem imitati sunt belli nunc nudantes terga hoc est velut in fugam versi, nunc spicula exerentes, nunc facta pace in concordiam redeuntēs. in- 10 ducit parabolam, ut ostendat qua subtilitate quave arte pueri in ludicro certamine et imaginaria pugna ordines duxerint et expresserint veritatem, fregerint flexus, collegerint orbis et ordines rursum numerumque confuderint. *ut quondam, inquit, Creta fertur Labyrinthus in alta parie-* 15 *tibus textum caecis iter ancipitemque mille viis habuisse* 590 *dolum, qua signa sequendi frangeret indepreusus et inremabilis error: haut aliter Teucrum nati vestigia cursu inpediunt texuntque fugas et proelia ludo, delphinum similes,* 595 *qui per maria umida nando Carpathium Libycumque* 20 *secant [luduntque per undas]: et propter Labyrinthi perplexas viarum formas et propter ludicrum certamen delphinorum similitudinem dedit; nam multiplices ostenderant flexus, ut Labyrinthum viderentur imitati et delphinorum laetitiam demonstrarent, quibus, cum in tranquillo pelagi* 25 *ludunt, nihil est gratius. hunc morem cursus atque haec certamina primus Ascanius, Longam muris cum cingeret Albam, rettulit, hoc est attulit, ostendit ac docuit, quo* 600 *puer ipse modo, secum quo Troia pubes; Albani docuere*

1 *infensi* — *feruntur* deest in LR, sed explicatur (add. ed., sed omisso *pariter* et *fruuntur* scribens). 2 de *lentis spiculis* Don. fabulatur ad 7, 164 aberrans. 5 *pyrrhicam* LR ed. *pyrrhica* in marg. r' *pyrrhicham* scribendum videtur. 6 *sed* LR ed. et malim. 7 *certamini* LR -ne ed. 14 *rursum* om. edF. 17 *frangeret* LR *falleret* ed. | *indepreusus* R *indepraessus* L *indeprehensus* ed. 18 *vestigia nati cursus* R.

21 *luduntque per undas* deest in LR, sed explicatur. 26 *morem* LR m. *hos* edF.

suos, hinc maxima porro accepit Roma et patrium ser-
 vavit honorem, Troiaque nunc, pueri Troianum dicitur
 agmen: tantum certamen illud habuit gratiae, ut ad
 posteros quoque et per Romanum genus mitti meruerit;
 5 nam primus Ascanius quo ad tumulum avi sui Anchisae
 genere certaminis lusit censuit revocandum, cum Albam
 cingeret muris. intellegitur tunc ludos habuisse propter
 laetitiam conditae civitatis; per murorum enim fabricam
 totam civitatem debemus accipere. quomodo autem ipse
 10 exhibuit, sic tenuerunt Albani et consecratum habuerunt
 piaculum aestimantes, si hunc quem Ascanius induxerat
 morem praetermisissent. nec ipsi tantum qui Ascanium
 viderant curaverunt esse servandum, sed docuerunt etiam
 suos: tantumque istius memoria valuit, ut ad Romanos
 15 atque eorum posteros reverenda observatione transiret.
 denique ne origo istius ritus saeculis labentibus interiret,
 cum quotannis ludus ipse replicatur, Troia dicitur et
 Troianum agmen adseritur.

Hac celebrata tenus sancto certamina patri, hinc primum
 20 *fortuna fidem mutata novavit:* cum hactenus hoc est huc
 usque fuissent ludi et securo cursu res Troianae ducerentur,
 repente mutata fortuna est et, ut primo fuerat, effecta
 est iterum mala. quomodo talis facta sit demonstratur:
dum variis tumulo referunt sollemnia ludis, Irim de caelo 605
 25 *misit Saturnia Iuno Iliacam ad classem ventosque adspirat*
eunti: dum omnes intenti ludorum varietatibus delectarentur
 et exhiberent sepulchro sollemnia, Irim Iuno demisit ad
 terras e regionibus caeli ad eam litoris partem in qua
 naves tantum fuerant et Troianorum feminae. ventosque
 30 *adspirat eunti, multa movens necdum antiquum saturata*
dolorem: Iris natura sua velox est, huic, quo properantior

1 suos L patres R. 12 ipse L. 15 atque eorum L
 eorumque R r = L. 19 certamine L. | hinc LR hic ed.
 versum 603 ab antecedentibus disiunxi secundum interpreta-
 tionem. 22 effecta L facta R effacta r. 24 ludis et irim L.
 30 movens LR monens ed. | saturata L exaturata R ed.
 31 huic R hinc L ed. | properatior LR ed.

faceret, ventos addidit Iuno; vetus enim et pertinax ini-
 mica, ne occasionem temporis perderet quo aberant viri
 et aderant solae mulieres, mature debuit cogitata perficere,
 quia Troiani ut perfectis rebus iam redituri sperabantur
 ad navis. multa movens: multa ipsa non extra causam 5
 posita, sed quae negotio ipsi proficere potuissent intelle-
 genda sunt. necdum antiquum saturata dolorem: ubique
 Iuno Vergilio displicet, quia per tot annos perindeque
 vetus inimica tamquam novas inimicitias gerebat. nondum,
 inquit, saturata: at quando id fieret, si tot poenis ac 10
 tantis temporibus expleri nequivit? cogitaverat autem
 incendium navium, quarum adminiculo Carthaginem dimi-
 serant Troes, ut in Sicilia saltem perditis navigandi sub-
 sidiis remanerent; hoc enim desiderabat impleri, ut Aeneas,
 si perire non posset, Italiam saltem non teneret. hanc 15
 consilii sui fuisse sententiam ipsa etiam primo libro testata
 est, cum diceret (38) „nec posse Italia Teucrorum aver-
 tere regem?“ *illa viam celerans per mille coloribus arcum:*
 non per mille coloribus, quoniam vitium est, sed ita: illa
 610 *viam mille coloribus per arcum celerans. nulli visa cito* 20
decurrit tramite virgo: cito tramite hoc est celeri trans-
 itu: usque adeo celeritas fuit, ut nullus vidisset venien-
 tem. *desertosque videt portus classemque relictam,* quod
 faciebat ad causam, ut omnes viri afuissent, quibus
 contrarium aliquid suaderi non posset. *at procul in sola* 25
secretae Troades acta amissum Anchisen flebant: quamquam
 viri abessent, non tamen longe a navibus separatae in acta
 considerebant feminae. actam dixit secretam litoris partem.
 illic, inquit, constitutae flebant Anchisen perditum. *cunctae-*
 615 *que profundum pontum aspectabant flentes: heu tot vada* 30

1 feceret L faceret edI fieret R edF. 3 et aderant R et
 aberant L. 4 ut om. R ed. add. r = L. 5 movens R monens
 L ed. 10 ut L // ut cum ras. R exp. r at nos, temere mut.
 ed. | id fleret LR impleteret r id fieret ed. 14 implere edF.
 15 saltem italiam R. 18 viacclerans L. 21 virgo finis
 lemmatis in LR v. 611 add. ed. 25 contrarius LR contra ius
 OU contrarium r ed. 28 acta dixit L.

*fessis et tantum superesse maris, vox omnibus una. urbem
 orant, taedet pelagi perferre laborem.* occasione nocendi
 iuvabant omnia: primum solitudo loci, tempus quoque quo
 aberant viri, persona etiam mulierum quibus facile potuit
 5 persuaderi quarumque ingenium leve in quamcumque par-
 tem duci facilius posset, quodque iam cunctae laboris et
 pelagi odio ac formidine premebantur, denique, cum ob
 aliam causam lacrimas funderent, dolentes alienam mortem
 de suo quoque exitio universae cogitabant respicientes
 10 altitudinem pelagi et immensae navigationis futura discrimi-
 mina ultra quam esse possent inmoderatus aestimantes.
 non enim haec inani coniectura metuebant, quae malorum
 praecedentium magisterio didicerant quid mali esset relicta
 securitate terrae ire inprovidae in elementum quod infidum
 15 homini, quod multiplici discriminum mole cumulatum esse
 constaret quodque detestandum ac non inmerito fugiendum
 suis potius exitiis quam exemplis didicerant alienis. tractatus
 igitur iste mulierum quoniam usque eo processerat
 fixa scilicet et definita sententia, ut remanerent in loco
 20 atque hic incolendae urbis fabrica proveniret (odio quippe
 his fuerat navigandi tantummodo cura perpetua nec finem
 inveniendi), ecce quanta oportunitas occurrit volenti eva-
 dere contraria ut profuturum putaretur quod esse con-
 stabat inimicum: iam volebant quod pro voluntate Iunonis
 25 fuerat necessarium. *ergo inter medias sese haut ignara
 nocendi conicit:* inter medias sese conicit, ut verba eius
 simul circumfusae omnes audire potuissent; qui enim
 plurimis hominibus locuturus est medius esse debet, ut

1—2 *orbem orat* LR. 2 *occasione* LR -nem r edF.
 3 *solito* LR -tudo r ed. 4 *aberrant* LR corr. r ed. 6 *quam-
 que* L *quamquam* R *quumque* edF *quodque* nos. 14 *inpro-
 vide in elementum* R *inpr. inclementum* L *per aequor* ed.
 15 *male* LR *mole* ed. 17 *tractatur* ed. 18 *quo usque* LR
quoniam usque eo nos, temere locum mut. ed. 20 *hi sint co-
 lendae* LR *hic sine c.* ed. *his incolendae* r *hic i.* nos. | *pro-
 venirent* ed. 21 *nec* om. ed. 22 *volentes* LR -ti nos -tibus
 ed. 24 *iam* LR *i. enim* edF. 26 *conicit* in lemm. et
 interpr. LR *coniecit* in interpr. ed.

omnibus proximus esse possit. *et faciemque deae vestim-*
 620 *que reponit, fit Beroe Tmarii coniunx longaeva Dorycli,*
[cui genus et quondam nomen natique fuissent]: fraus
 quaesita est ad fallendum; si enim sciretur quae esset,
 nulla eam ex praesentibus feminis audiret. posita igitur 5
 veste ac deae persona facta est Beroe, quam illae nove-
 rant quam nobili esset ex genere, quanti esset meriti, cuius
 uxor, quantorum filiorum mater, quantae sapientiae per
 aetatem, digna omni modo quae audiri deberet, si quid
 forte suadere voluisset. *ac sic Dardanidum mediam se* 10
matribus infert: iam supra dictum est quare mediam, hic
 vero mediam dixit quasi participem causae, hoc est unam
 ex illis quarum fuit tractatus in medio. *o miserae, quas*
non manus, inquit, Achaica bello traxerit ad letum patriae
 625 *sub moenibus, o gens infelix, cui te exitio fortuna reser-* 15
vat? septima post Troiae excidium iam vertitur aestas, cum
freta, cum terras omnis, tot inhospita saxa sideraque emensae
ferimur, dum per mare magnum Italiam sequimur fugien-
tem et volvimur undis: ut evaderemus, inquit, Achaicas
 manus, ut interitus nostros non videret Troia, cum caderet, 20
 ut ossibus nostris occasus patriae non faceret sepulturam,
 non illa felicitas fuit; aestimari hoc inter initia potuit,
 antequam nos malorum congeries multiplicata docuisset
 infelicitatem potius esse quod superstites sumus, quod post
 tantorum interitum civium poenis potius quam commodis 25
 reservamur. intellegamus tandem quod inter initia in-
 prudentes omisimus et infelicitatis nostrae miserabilis casus
 consilio cautiore tractemus; deterior miseras peioribus
 fortuna suppliciiis semper esse obnoxias voluit; contra
 certandum est, ut illam, si non resistendi constantia, vel 30

1 *proximus esse posset* LR *possit r e. pr. possit* ed. 2 *marii*
 LR. 3 *cui* — *fuissent* deest in LR, sed explicatur. 11 post
infert ex sequ. lemm. *omisere* quas add. LR, sed L expunxit
 ipse nec habent HOU ed. 22 *aestimari* LR -*anda* cum prava
 distinctione ed. | *posuit* LR ed. *potuit* nos. 25 *commodis*
 LR *incomm.* ed. 27 *amisimus* R. 30 *constantiae* LR ed. |
vel om. ed.

remedio superemus. gens nostra mala factorum sorte progenita omnis est adversis destinata suppliciis, habuerunt aliquid meriti simul interire cum patria, noster finis adhuc usque differtur, ut variis tormentorum vicibus adflictae
 5 perduremus. nam quis erit malorum ipsorum finis, qui continuis annorum septem spatiis concludi non potuit? maria omnia et universae terrarum partes cruciatus nostros poenasque testantur, cum Italiam sequimur semper, quae fugit aut non est. *hic Erycis fines fraterni atque hospes* 630
 10 *Acestes: quis prohibet muros iacere et dare civibus urbem?* oportunum prorsus remanendi tempus est, locus volentibus congruit, negari non potest quod fuerat fratris, Troiani sunt harum terrarum incolae, non denegabunt cives necessariam civibus sedem, conveniunt omnia commodis nostris, omit-
 15 tenda non est tantae expeditionis occasio, ne quaesita posterius reperiri non possit. *o patria et rapti nequicquam ex hoste penates:* o, inquit, patria, quam deseruimus imprudentes, quid profuit penatis deos flammis esse subtractos? ecce nec sibi potuerunt prodesse nec nobis. quid
 20 profuit navibus vectos, quid effectos comites nobis? errant ipsi quoque nec suam saltem iniuriam pellunt, miseriae nostrae nullius auxilium sperant, unum superest, ut secutae consilium, quod vestris sensibus intimavero, provideamus nobis quiescendi remedium. dictura quid esset necessario
 25 faciendum praemisit et haec, ut persuasionis obtineret effectum: *nullane, inquit, iam Troiae dicentur moenia? nusquam Hectoreos amnis Xanthum et Simoenta videbo?* tantum, inquit, errandum est nobis, ut, cum otium non

1 *superamus* LR ed. post hoc aliquid excidisse falso putat edF. 2 *habuerunt* LR *habuerat*? 3 *aliquid meriti* L *aliquid m.* R locum temere mut. ed. | *interiri* LR *-re* ed.
 4 *ut* — 5 *perduramur* LR *ut* — *perduremus* r an *et* — *perduramus*? 5 *perducamur* ed. 10 *quid* LR edF, sed infra ad v. 795 bis laudatur *quis*, quod interpretationi magis convenire videtur. 12 *fratri* LR *fratris* ed. 15 *expeditionis* LR corr. ed. 18 *flammis* LR *e flamma* edF.
 20 *vectos* L *vectas* R *esse* add. ed. 28 *otium* bis R *ut cum o.* r = L.

suppetit, nequeamus reparare perdita? hunc adfectum videtur ea occasione duxisse, quia apud Helenum Troiani et Troiam viderant et Troiae portas agnoverant, Simoim quoque et Xanthum, quae conditoribus suis solacium dabant, si non magnitudine, vel appellationibus nominum. 5 hoc igitur ista doloribus velut propriis iungit, quod non proveniente otio spes nulla subsisteret etiam ipsis novandi quae Helenus potuit. nusquam semel positum singulis debet adiungi, ut sit nusquam Hectoreos amnis, nusquam Xanthum, nusquam Simoim videbo. narrat iam consilium 10 suum (et huic addit auctoritatem expositio personae) et se sociam facti futuram spondet, ne excusando partis suas 635 aliarum consensus averteret: [*quin agite et mecum infaustas exurite puppis*]. agite iam quod dico, inquit, et mecum navis istas commodis nostris inimicas incendite; mala quippe 15 quae patimur puppium nobis incolunitas nutrit, ipsae infaustae sunt, ipsarum est fortuna deterior, abolendae sunt, ne nos ad infeliciora transvectent quibus nulla requies, nullus datus est portus. hoc faciendum Cassandra mandavit et monuit, cum quiescerem dormiens, parendum est 20 consiliis eius, quae mihi complenda commisit et implendi substantiam dedit. hoc est quod ait dicens *nam mihi Cassandrae per somnum vatis imago ardentis dare visa faces: hic quaerite Troiam, hic domus est, inquit, vobis*. a persona consilium sumpsit quae vatis adhibuit nomen, a 25 tempore quo dormienti sibi dictum esse mentita est; quippe

1 *videntur* LR ed. *videtur* U nos. 2 *ea* L et R r = L
 ex edFI, sed cf. v. 650 *ducens tempore*. 3—4 *simoim quoque*
 L et *simoim quoque* R. 4 *sanctum* R. 5 *vel* LR (cf. v. 625)
saltem ed. 7 *subsisteret* LR *extaret* ed. 11 *expositio per-*
sona LR -nae r *exposita persona* ed. 12 *se* om. LR add. ed.
 13 *quin* — 14 *puppis* non habent LR ed. addidi, quia ex-
 plicatur. 18 *transiectent* LR *transvectent* nos *inducant* ed.
 23 *vates* L. 24 *vobis* lemmatis finis in LR *iam* — *res* add.
 ed., sed non explicatur. 25 *persona* LR a p. r *personae* ed. |
sumpsit LR ed. ad ea quae sequuntur a tempore etc. non vi-
 detur quadrare suum *fulsit* suspicor. | *quae* LR *cui* r *atque* ed.
 26 *quo* LR ed. *quod*?

constaret falsitas ex eo, si alio tempore mortuam diceret visam esse vel auditam. refert iam velut mandati summam: errat, inquit, vestri tractatus intentio, non alia vobis quam haec terra debetur, frustra adhuc peregrinandi
 5 suscipitur labor, hic quaerenda est Troia ubi Troiani reperti sunt cives. quaerite hoc significat, quia quod non quaeritur non potest inveniri: ideo hoc posuit, quod potuit dici quid, si non invenietur? contra ait hic potest quaesita consurgere; hic enim vobis est domus. o commodum consilium vatis, o civis veneranda consulta! loquebatur quid
 10 effici conveniret et qua via posset inpleri non dubia, ut fieri solet, sed aperta ratione monstrabat. videbatur illa faces mihi flammantis offerre, ut ostenderet miseriis nostris aliter prospici ac provideri non posse: *nec tantis mora*
 15 *prodigiis, en quattuor arae Neptuno, deus ipse faces ani-* 640
mumque ministrat: concurrunt probamenta fidei et veritatis supplementa non desunt; incendia quippe navium cogitantibus sacer ignis occurrit. offert aras ipse Neptunus inplendis rebus porrigendo substantiam; nam nostros a suis
 20 regnis prohibet atque arcet accessus. fiat ergo cum deorum voto quod dicitur, fiat quod vatis tantae praedixit auctoritas et numina praesentia probaverunt. *haec memorans prima infensum vi corripit ignem sublataque procul dextra conixa coruscat et iacit:* ne Troianorum feminae de faciendo
 25 vel non faciendo tractarent, omnia disputationis incerta Iris praeveniens ignem prima, dum loquitur, rapuit simul et misit. subitum enim ac repentinum esse debuerat quod displicere forsitan potuit et obiectu contradictionis excludi. *arrectae mentes stupefactaque corda Iliadum:* stupuerat hoc
 30 facto universarum mens. *hic una ex multis, quae maxima natu, Pyrgo, tot Priami natorum regia nutrix:* dicturus 645
 ex multis solam insidias sensisse dedit ei ex aetatis maturitate prudentiam, ut autem digna videretur quae deberet audiri, nutrix, inquit, fuit infinitorum filiorum Priami,

3 errant LR n exp. L II man. r.
 23 primo R. 30 e multis ed.

13 afferre ed.

qui reges esse possent, si Troianorum fortuna constitisset. non, inquit, *Beroe vobis, non haec Rhoeteia, matres*: disputat quid de illa sentiret, matres, inquit, non est ista Beroe nec Rhoeteia hoc est Cretensis, potest intellegi et Rhoeti filia. *est Dorycli coniunx*: si non erat Beroe, 5 quomodo dicit est Dorycli coniunx, cum longe absurdum sit confirmare quod negatum videatur? totum negativum est; nam quod dixit non est, non semel, sed per omnia intellegendum est et non habebit errorem, ut putetur illa esse et non esse, ut sit non est Beroe vobis, non est haec 10 Rhoeteia, matres, non est Dorycli coniunx. expleta denique negantis coniectura incipit suspicionis suae partis adserere, ut adstruat non esse ipsam quae putabatur neque hominem esse, sed deam. *divini signa decoris ardentisque notate oculos, qui spiritus illi, quis vultus vocisve sonus 15 vel gressus cuncti*: animum percurrit et corpus, ut nihil in ea videretur esse mortale. quod videtur, inquit, quod loquitur quodque ambulat divinum est omne nec sonat hominem nec hominem monstrat. addit aliud quod non 650 ex coniectura, sed ex veritate descenderat; ait enim *ipsa 20 egomet dudum Beroen digressa reliqui aegram, indignantem, tali quod sola careret munere nec meritos Anchisae inferret honores*: magna confirmatio; ipsa inquit et adiecit ego; duplicatio enim facit meliorem fidem, cum ea quae dictura est non ex aliis se audisse, sed potius vidisse contendit, 25 dehinc loquentis verba sumpsisse auribus et scisse quid dixerit. his ergo copiose quod dicebat adstruxit: dudum inquit ducens tempore rationem, hoc est ante paululum significans, ut ex proximitate nulla videretur intervenisse causa quae memoriam falleret, item a persona, ipsa ego- 30 met; persona est quod etiam Beroen nominavit, signa per-

2 *thoetia* LR *rhoeteia* r. 5 *rhoeti* LR -ei ed. 6 *longa*
L *longas* R *longe* r om. ed. | *absurdum* LR ed. -*issimum*?
15 *qui sp.* LR *quis sp.* ed. 16 *animam* R. 18 *quoque* L.
22 *aliquod* LR *tali quod* r. | *merito* L. | *inferat* LR corr. r.
24 *cum ea quae* LR c. *aeque* edI *aeque* edF. 26 *scivisse* ed.
28 *tempore* LR ed. cf. 634 et 10, 63 a t. r. 31 *etiam* om. edF.

sonae ipsius ab actu quoque monstravit, aegra, inquit, fuit, hoc est cruciabatur animo animoque commovebatur; dicit causam aegritudinis ipsius et commotionis tali quod sola careret munere nec merito Anchisae inferret honores: 5 dolebat quod non obsequeretur manibus Anchisae in sollemnibus exhibendis. *haec effata*: locuta est haec. *at matres primo ancipites oculisque malignis ambiguae spectare rates*: 655 primo, ait, ancipites, primo ambiguae, primo oculis malignis rates spectabant hoc est oculis suis malas animi 10 cogitationes demonstrantes. sed cum dicit primo dubiis et primo incertis et malignis primo, hoc ipsum videndum est quos exitus habeat quove eius tendat incertum: *miserum inter amorem praesentis terrae fatisque vocantia regna*: tenebantur amore praesentis terrae, in qua sibi otium 15 spondebant et malorum omnium finem, ubi cum civibus essent futurae habentes requiem sempiternam; e contrario tractabant spem fati volentibus debitam. hoc fecit sequentis consilii, *cum dea se paribus per caelum sustulit alis ingentemque fuga secuit sub nubibus arcum*: adhuc in 20 incerto sententiae constitutas Iris dimisit et rediit ad caelum. *tum vero attonitae monstris actaeque furore conclamant*: 660 attonitae, id est sollicitiores effectae et iam non dubiae, ac furore correptae conclamant, ut iam non paucae, sed universae peccarent; clamabant et alias aliae, scilicet 25 quas primus furor invaserat. *rapiuntque focus penetralibus ignem, pars spoliant aras*: non sufficiebat furentibus quod

6 *efferata* LR *effata* r. 9 *expectabant* R. | *animi* R *amico* L *animo* ed. 13 *satisque* L. 16 *habentes* LR *et habiturae* ed. 17—18 *hoc fuit sequentis consilii* LR ed.: intellectu haec carent; latere ratus quod ad lemma transitum faceret fecit scripsi, ut *sequentis* acc. plur. sit cum gen. obi. 20 *incertum* R corr. r. | *constituta si iris dimisit* LR *constituta se i. d. r constitutis Iris se demisit* ed. correxi ita, ut *dimisit* pro *reliquit* positum putarem cf. v.608. 21 *figura* R *furore* r = L. 22 *idē* L *id est* R *hoc est* ed. | *sollicitiopes* LR *sollicitae* ed. | *effecte* R *effecti* L. | *etiam* LR *et iam nos et etiam* ed. 23 *ad* R *ac* r. 24 *et alas alae* LR (cum spatio post *alas* L) *alacres* ed. 25 *primus* LR *-mas* ed.

suggerebant arae, ex interioribus quoque partibus incendia rapiebant, ut futuro sceleri omne genus criminum iungeretur. *frondem ac virgulta facesque coniciunt*: atque ut celer sceleris proveniret effectus, fomenta virgultorum et frondium congerebant, quae incensa arderent facile et facilius accensa consumerent. quantum autem malum ex frondibus atque virgultis inflictum repente sit et mature cumulatam sequentes versus ostendunt; ait enim *furit inmissis Vulcanus habenis transtra per et remos et pictas abiete puppis*: translatione usus est dicendo furit Vulcanus inmissis habenis; aurigae enim, ut quadrigae vehementius currant, relaxant frenos et habenas remittunt: ignis autem, tamquam habenarum laxamenta sumpsisset, ita virgultis adiutus et frondibus et remos occupavit et transtra atque ipsas puppis plena virtute possedit.

665 *Nuntius Anchisae ad tumultum cuneosque theatri incensas perfert navis Eumelus et ipsi respiciunt atram in nimbo volitare favillam*: solet nuntiis plerumque non credi, sed quod Eumelus de incendio navium dixerat tam credibile fuit, ut quod Troiani auribus sumpserant oculis evidentissime probaretur, cum fumus nubes faceret et per aera favilla ferretur. *primus et Ascanius, cursus ut laetus equestris ducebat, sic acer equo turbata petivit castra nec exanimem possunt retinere magistri*: etsi adhuc puer Ascanius fuit, senserat tamen quantum mali esset effectum: quo permotus ipse, dum res laetas ageret et equestre certamen agitare, advolavit ita ut equo vehebatur, nec eum magistri agminis retinere potuerunt; fuit enim sceleris inmanitate exanimis redditus. *qui furor iste novus? quo nunc, quo tenditis? inquit. heu miserae cives, non hostem inimicaque castra Argivum, vestras spes writis*: invectio inducta sine principiis; sic enim procedere debuit ab eo

4 *sceler sceleris* LR *celer* sc. O nos *scelere sceleris* U *sceleris* H ed. 6 *accensae* LR corr. ed. 11 *immensus* infra *immensis* LR, sed ad v. 752 recte *inmissis* LR. 13 *ita* LR edI in edF^I om. ed. post. 24 *huc* LR *adhuc* corr. ed. 29 *qui* LR *quis* ed. et Verg. libri. 32 *si* LR *sic* r ed.

cuius commodum fuerat interceptum. factum, inquit, quod estis adgressae, quod funestis manibus spem vestram tradidistis incendio, insaniam vestram, cives, amentiamque testatur. nullus est enim nisi satis vehementerque desipiens
 5 qui rebus suis interitum ferat. ausus huiusmodi aut demeritis esse constat aut hostis. denique sic magistro furore peccatis, ut confidam vos navis nostras castra arbitratas esse Graiorum. nostrum est, miserae, quicquid ardet et flammatur, nostrum est quicquid per vestras manus inimicum
 10 consumit incendium. *en ego vester Ascanius:* vel me, inquit, Ascanium vestrum reiecto furore cognoscite, non sum alienus a causa qui loquor. *galeam ante pedes proiecit inanem, quam ludo indutus belli simulacra ciebat:* sic debuit agere qui a furiosis cupiebat agnosci nec aliter potuit
 15 exprimi status desipientium; si enim ulla sanitas fuisset, illum et in galea cognoscere debuerunt. et proiecit bene additum est, ut perturbatio loquentis melius possit adverti: exiit galeam et quod in spectaculis ornatus causa gerebat abiecit. *accelerant simul Aeneas, simul agmina* 675
 20 *Teucrum:* qui equo vehebatur praecesserat pernicitate animalis adiutus, mox tamen Aeneas et ceteri consecuti sunt; omnis enim una et communis calamitas moverat. *ast illae diversa metu per litora passim diffugiunt silvasque et sicubi concava furtim saxa petunt:* quae obiurgationem
 25 solius Ascani ferre nequiverant multo magis sperabant se ipsius Aeneae multitudinisque praesentiam sustinere non posse: proinde fugientes petebant diversa in quibus latere potuissent, scilicet aut abdita litorum aut cava saxorum aut silvarum devia aut summa montium aut longinqua
 30 camporum. *piget incepti lucisque:* erubescabant, inquit, reprehendentes ipsae consilia sua et factum detestabile

3 *amentemque* R corr. r.8 *miserae* LR corr. r.9 *flammatur* LR *uritur* ed. 13 *quam* LR *qua* ed. et Verg. libri.17 *perturbatio* LR *pueri turbatio* ed. 19 *accelerant* LR*-rat* ed. et Verg. libri optimi. 28 *causa saxorum* LR (ex *causa saxorum* archetypi?) *cava* s. r ed.30 *lucisque* R corr. r. | *erubescabant* I.

iudicii sui definitione damnantes, in tantum ut ipsae in se viderentur protulisse sententiam, quod post tam nefarium scelus indignae carperent lucem. *suosque mutatae agnoscunt*: iam coeperant scelus nosse quod fecerant et iam suos agnoscere. *excussa que pectore Iuno est*: successerat enim sanitas unde Iuno 5 discesserat. non potuit fortius exprimi scelus quod Troianorum matres admiserant, nisi ut diceret poeta in earum sensibus Iunonem fuisse praesentem; sic enim ad eius arbitrium factum est quod fuit Troianis adversum, quasi ipsa Iuno in interitu navium procurando fuisset operata. 10
 680 *sed non idcirco flamma atque incendia viris indomitas posuere*: fugiebant quidem illae, sed quid ardenti profuit classi, cuius adversa crescebant? *udo sub robore vivit stuppa vomens tardum fumum lentusque carinas est vapor et toto descendit corpore pestis*: tenebat ignis viris suas, 15 sed lignis umidis inpediebatur aliquantum, sic tamen ut ederet occupata et correpta consumeret. *nec vires heroum infusa que flumina prosunt*: nec vincebatur illud malum labore atque fortissima opera Troianorum, cum portarent aquam et navibus largissimam infunderent. flumina: 20 cum illic non essent flumina et praesto esset mare, flumina debemus accipere aquam marinam in modum fluminum fusam; copiosa enim esse debuerat, ut magnum incendium
 685 valeret extinguere. *tum pius Aeneas umeris abscindere vestem auxilioque vocare deos et tendere palmas*: cum videret 25 Aeneas auxilio suorum hoc est humanis nisibus contra tantam perniciem navium opem competentem ferri non posse, tum discissa ab umeris veste, quod signum fuit doloris maximi, quoniam pius fuit hoc est deorum purissimus cultor, superiorum numen restinguendo incendio supplice 30

2 se LR sese edF. 3 indignae LR -ne ed. | carpent L.
 10 in interitum LR ed. in del. r in interitu nos. 14 tardum-
 que R. 16 lignis LR ignis ed. 20 largissimam LR ed.
 largissima retracto ad antecedentia flumina U fortasse recte.
 24 abscendere LR corr. r. 28 dissa R corr. r. 30 super
 umerum numen L superni numinis R supernum numen r' sup-
 erum n. ed. superiorum n. nos. | supplice LR supplici r.

voce poscebat in auxilium. *Iuppiter omnipotens, si nondum exosus ad unum Troianos, si quid pietas antiqua labores respicit humanos, da flammam evadere classi nunc, pater,* 690
 et tenuis Teucrum res eripe leto: complexus est omnia quae
 5 pro malorum necessitate fuerant postulanda; tenuit quippe quae ad inpetrandum proficere potuissent. ait igitur Iuppiter: quod si esset solum, sufficeret illum nominatum esse qui posset auxiliari; addidit omnipotens: qui enim praestandi habet substantiam valet etiam difficilia atque
 10 ardua remove. restabat ut vellet; non enim sufficebat posse, nisi et voluntas accederet: quapropter addidit si tamen non omnes tibi odio sumus; multi enim ipso conivente in Troia perierant. idcirco dixit si nondum exosus ad unum Troianos: quod ait ad unum, hoc intellegi debet:
 15 si non etiam me odisti et me quoque cum ceteris infensus insequeris, da recedat a mea classe incendium. addidit ad commovendam miserationem egestatis et paupertatis angustias, quae nonnumquam etiam inimicorum duritiam molliunt. *vel tu quod superest infesto fulmine morti, si*
 20 *mereor, dimitte tuaque hic obrue dextra:* ecce aperuit quid sit quod dixit si nondum exosus ad unum; ait enim aut si et ego non mereor vivere, non exrucier malis, peream semel et inteream fulmine tuo. libenter peream, si dextera tua mihi contigerit mori. *vix haec ediderat, cum*
 25 *effusis imbribus atra tempestas sine more furit tonitruque tremiscunt ardua terrarum et campi, ruit aethere toto tur-* 695
bidus imber aqua densisque nigerrimus austris inplenturque super puppes, semusta madescunt robora, restinctus donec vapor omnis et omnes quattuor amissis servatae a peste
 30 *carinae:* meritum hoc loco poscentis ostenditur et bene-

3 post *pater* sex litterae erasae in L nihil deest. 7 *sufficerat* LR *suffecerat* r ed. 8 *addit* ed. 12 *conveniente* LR ed. *conivente* ed. post. 16 *da* LR *da ut* ed. 21 *ex-cossus* R *excussus* L (supra *exosus*). 21—22 *aut si et* LR si ed. 22 *non exrucier* LR *da ne e.* ed. | *malis* LR *tot m.* ed. | *peream* LR *sed potius p.* ed. 23 *peream* LR *peribo* ed. 24 *contingerit* L. 26 *tremescunt* R corr. r = L.

ficium plenum eius qui de potentia maiore ac voluntate studiosa praestabat. infinitum, inquit, pluviae modum mox Iuppiter navibus infudit ardentibus atque ita illarum extinxit incendia, ut carinis oppletis ne vapor quidem reliquus remaneret. perditis igitur quattuor, quas ante caeleste beneficium absumpserant flammae, omnes hoc est reliquae liberatae sunt. quantum Aeneae meruit deprecatio, cui duo sunt praestita quae negotio fuerant necessaria, celeritas beneficii, quia quicquid flamma possederit mature consumit, et vis pluviarum maior cum tempestate comoda, quae ipsas pluvias concitaverat, ut incendii maiorem vim extinguere potuissent!

700 *At pater Aeneas casu concussus acerbo nunc huc ingentis, nunc illuc pectore curas mutabat versans, Siculo resideret arvis oblitus fatorum, Italasne capesseret oras:* 15 haec fuerant in deliberatione Aeneae constituta et tamen sibi contraria; nam talia e diverso veniebant quae confunderent aestuantem. unum fuit compendiosum, quod amissarum navium veniebat ex casu, ut in Sicilia cum sociis remaneret. huic consilio occurrebat inextinguibilis fatorum necessitas, quae illum trahebat ad Italiam, sed eo tendi non poterat deficiente numero navium, qui universis transvehendis videbatur esse necessarius. *tum senior Nautes, unum Tritonia Pallas* 705 *quem docuit multaque insignem reddidit arte, haec responsa* 25 *dabat:* deliberantis incertum et confusae mentis turbata consilia instruebat Nautes; talis enim fuerat qui aetate potior mereretur audiri et quem Pallas fecisset prudentem et ad sentiendum providendumque reddidisset aptissimum. laudem istiusmodi praemittendo iam ostendit ipsius consiliis Aenean instructum occurrisse pro temporis ratione 30

4 *carenis* LR *arenis* ed. 5 *perditus* R r = L. | *quassate*
 L *quassante* R *quas ante* r om. ed. 5—6 *caelesti beneficio* ed.
 6 *absumpserant* — *hoc est* om. ed. 17 *nam tali* L *nanti*
tali R *nam talia* r ed. 19 *navium* LR *n. damnum* ed.
 26 *deliberatis* LR *deliberationis* ed.

necessitatibus suis. haec ergo dabat responsa quae dictabat adversorum ratio: *vel quae portenderet ira magna deum vel quae fatorum posceret ordo*; sciebat enim alia sequi unumquemque non debere, ne adversantibus fati-
 5 dum nititur, superetur. speramus ergo istum daturum contra casus remedium et secuturum fatorum cursum, qui aliam in partem perverti non potest. *isque his Aenean solatus vocibus infit*: necesse enim fuerat refici consolationibus aestuantem, ut audire remedium posset. *nate dea,*
 10 *quo fata trahunt retrahuntque sequamur: quicquid erit,* 710 *superanda omnis fortuna ferendo est*: duas sententias dixit quae actus hominum teneant, quas nisi quis sequatur, errabit semper nec agendi rationem quam commode amplectatur inveniet. hae quamquam ad Aeneae causam perti-
 15 nere videantur, tamen sequendae sunt omnibus quos adversa percusserint. agimur enim fati et sumus idcirco alienae potestati subiecti: proinde sequi necesse est quo quemque fata pertraxerint, consentiendum rursus, si ab eo retraxerint quo primo perduxerant. quid enim prodesse
 20 poterit, si adversus ea oboriatur reluctatio quae nitendo superari non possunt? bene posuit trahunt et sequamur. qui enim sequentem trahit procul dubio ostenditur fortior, unde necesse est etiam invitum sequi qui potioribus nisi-
 bus superatur. sequamur, inquit, quicquid erit, hoc est
 25 sive trahant sive retrahant fata. haec est una sententia quae sequenda est, cum fata aut volunt aliquid aut nolunt, alia vero est quae adversus mala necessaria est, ut adversa ferendo potius quam resistendo vincantur. huic sententiae et Terentiana (Andr. 2, 1, 5) consentit dicta aliis
 30 verbis, mente tamen eadem: „quando“, inquit, „non potest

2 *et quae portenderet* LR ed. *vel quae p.* ed. post.

3 *ordo* om. cum spatio quattuor litterarum L sine spatio R
 vis inseruit r. 6 *factorum* R corr. r. 7 *hisque his* LR.

8 *solatis* LR corr. r. 10 *sequa* L *se* R *sequamur* r.

16 *factis* L. 20 *poterit* R *-rint* L *-runt* ed. 21 *superavit* R *-ri* r. | *possunt* LR ed. *possint* r. 29 *terrentiana* LR corr. r.

feri quod vis, id velis quod possit“. ipse vero Vergilius alio loco (5, 21) „nec nos obniti contra nec tendere tantum sufficimus; superat quoniam fortuna, sequamur quaque vocat flectamus iter“. post consolativa verba coepit consilium dare et id praestruit ne contradictione improbetur: *est*, inquit, *tibi Dardanius divinae stirpis Aestes, hunc cape consiliis socium et coniunge volentem*: habemus hic, inquit, Aesten Dardanium: proinde, quia noster est, non reluctabitur, volet quicquid te viderit velle. daturus consilium muniit etiam illam partem qua dici potuit 10 quid, si quae volumus respuat qui velle aut nolle habet in sua potestate? huic, ut diximus, occurrit necessariis adsertionibus et incipit ipsum consilium dicere. iunge, inquit, tractatibus tuis eius consilia et consensum ante omnia retine. hoc quippe agendum primitus fuit, ut haberet ille suscipiendi voluntatem; nolenti enim frustra insinuarentur cetera. *huic trade amissis superant qui navibus*: non enim oportuit inponi navibus plus quam poterant ferre. ecce unum consilium in tanta necessitate probabile, subiungit aliud: *et quos pertaesum magni incepti rerumque 20 tuarum est*: nonnulli sunt, inquit, qui nolunt ulterius tendere quibusque labor taedio est aut qui commoda tua 715 non libenter attendunt et glorias non curant. *longaevosque senes ac fessas aequore matres*: sequenti loco posuit eos qui, etiamsi ire vellent, non possent laborem perferre et frustra ducerentur, senes scilicet atque anus, quibus vicina mors esset et, si iis contigisset vivere, per aetatis defectum

1 *vel his* L *vellis* R *velis* r. | *ipsi vero cilius* L — *gilius* R
ipse vero virgilius r *vero* om. ed. 2 *loco* LR l. *dixit* ed. |

nonas LR *non nos r nec nos* nos. | *obniti transtendere* LR *obniti contra nec tendere* nos: *nec nos — sufficimus* om. ed.

3 *superet* L *superant* R. 4 *flectamus* LR v. 21 *vertamus*: ergo hic ex memoria scripsit. 5 *praestruit* L *praestruit* R *praestitit* ed. | *nec contradictionem* L. 6 *inquit* om. ed. 7 *consilii* edF. | *socios* LR -um r. 9 *videret* LR corr. r. 15 *retine*

LR ed. *obtine expectes*. 16 *insuarentur* R *insuarent* L corr. ed.

19 *ecce unum* LR ed. *post* interpos. r. 23 *gloriam* ed.

25 *scire* LR *si* r *si ire* ed. 27 *his* LR ed. *iis* nos.

condituro novam sedem auxiliari nequirent. *et quicquid
tecum invalidum metuensque pericli est delige*: bene sub
generalitate colligit alia hominum genera et quoscumque,
inquit, alios invalidos scis; ipsi sunt vitiosis corporibus
5 et qui pericula metuerint; tales enim nihil faciunt et
aliorum etiam viris et audaciam frangunt. hos omnis censuit
deligendos non probando, sed reprobando: deligendos ergo,
hoc est separandos; alias enim deligere est meliores dis-
cernere. *et his habeant terris sine moenia fessi*: cum haec
10 hominum genera separaveris, permitte remaneant et in his
terrīs habeant civitatem. *urbem appellabunt permissio no-
mine Acestam*: ipsamque civitatem Acestam vocent ipso
Aeste nomen commodante.

Talibus incensus dictis senioris amici tum vero in curas 720
15 *animo diducitur omnis et nox atra polum bigis subvecta
tenebat*: consiliis accedentibus Nautis tum magis Aeneae
cogitationes augmentis potioribus cumulatae sunt; monita
enim necessitas cogeat efficere, sed sceleratum videbatur
dimittere socios, cum quibus tantum fuerat laboratum. in
20 his igitur cogitationibus positum repperit nox, quae cu-
rarum omnium fomes est et nutrix. sed cum necessitate
naturae aeger licet sauciusque dormisset, *visa dehinc caelo
facies delapsa parentis Anchisae subito talis effundere voces*:
ecce et hic adserit poeta Anchisen non esse mortuum,
25 sed translatum ad superiores; si enim mortuum vellet dicere,
adsereret eum ab inferis extitisse. venisse ergo e summo
visus est et talibus verbis cogitationes aestuantis filii sol-
visse. quod de caelo dixit poeta visum Anchisen venisse,
pro nuntio fuit; dicturus est enim ipse Anchises „imperio

2 *metuens* LR *metuensque* r -ve ed. 4 *ipsi sunt vitiosis*
LR *qui s. infirmis* edF (cf. 533). 5 *metuunt* ed. 11 *nomi-
num* R -ne r. 15 *animum* ed. | *deducitur* L. | *subiecta* LR.
16 *nautis* L *nauti* R *Nautae* ed. 17 *cogitationibus* R
-nes r. | *cummalatae* L *acummolatae* R *cumulatae* r. | *monitionis*
ed. 22 *sauciusque* LR *lassusque* ed. 26 *extitisse* LR *ve-
nisse* ed. 27 *ex talibus* R *et t. r.* 29 *Anchises* LR *A. dic-
turus* propter falsam antecedentium distinctionem ed.

Iovis huc venio“, ut ab eo missum credi potuisset. *nate*
 725 *mihi vita quondam, dum vita manebat, care magis, nate*
Iliacis exercite fatis: principia ex persona patris adposita
 blanda et religiosa et quae post mortem quoque pietatem
 debitam testarentur: vult enim filium labores omnis patriae 5
 potius fato sustinere quam suo et ipsius adhuc infortunia
 perdurare. hoc ideo dicebat, ut cogitantis aestus abrum-
 peret et revera Ilium fatali ratione perisse firmaret, Aenean
 vero cogi in alia, sed in infinitum modum longe meliora.
imperio Iovis huc venio: ut praeter amorem patrium osten- 10
 deret se iubentis Iovis auctoritate directum, quo sciret
 Aeneas fieri debere quod esset ille dicturus. *qui classibus*
ignem depulit: audiendus est, inquit, cuius in liberatione
 navium sensisti beneficium. *et caelo tandem miseratus ab*
alto est: contemnendus non est hoc vel maxime tempore 15
 quo noster fautor esse coepit et ex inimico tandem factus
 est mitis. *consiliis pare quae nunc pulcherrima Nautes*
dat senior: ecce ipsum Nauten vult non humana voluntate,
 sed Iovis id quod prudenter senserat protulisse et ipsum
 Aenean a culpa omni relinquendorum in aliena regione 20
 sociorum evidenter excusat; suadentibus enim Naute et
 patre suo et ipso Iove iubente facere cogebatur quod inter
 730 *initia dubitaverat. lectos iuvenes, fortissima corda defer*
in Italiam: duo sunt quae spectantur, cum iuventus ad
 bellicum certamen eligitur, corporis habitudo et animus 25
 liber omni terrore. haec pater filio curanda mandabat
 addens ad consilium Nautis quod fuerat pro causae com-
 modo necessarium, nec tamen ea plasi qua Nautes; ille
 enim enumeravit qui essent relinquendi, hic de ipsa parte
 conticuit et dixit quales essent ducendi. si consideremus 30
 tamen horum mentem, unum atque idem invenientur de-
 disse consilium; qui enim persuasit relinquendos inbellis,

1 *ab ipso* ed. 7 *cogitatis* R *cogitatus* r. 9 *infinitum*
modum longe LR *in i. m. l. r in longe* ed. 11 *auctorita-*
tem L. 16 *et om.* ed. 18 *ecce* LR *ecce et* ed. 20 *reli-*
gione R. 26 *ab omni* ed. 28 *ea plasi qua* LR *parte pro*
plasi suspicatur r *eadem monuit quae* ed.

vitiosos et timidos hoc sensit, ut fortes soli ducerentur,
 rursum qui dixit lectos iuvenes esse deligendos et solos
 ad Italiam ducendos procul dubio quid de inutilibus sen-
 sisset ostendit. ergo pulchra loquentium varietas, sed
 5 tamen una sententia. incipit rationem praestare consilii
 sui, quod est in persuasionibus summum; sic enim melior
 effectus provenit, si auditor commodum proprium in ipsa
 disputatione persuasoris advertat. *gens*, inquit, *dura*, hoc
 naturae est, *atque aspera cultu*, hoc morum, *debellanda tibi*
 10 *Latio est*: in expressione naturae Italae gentis et morum
 nonnihil potuit esse terroris, sed reficit audientem dicendo
 debellanda tibi est; ostendit quippe futuram esse victoriam.
 Italia, inquit, feroces populos habet, domanda tibi est duro
 conflictu bellorum, fortis eo ducenda est iuvenum manus,
 15 superfluis quid opus est pugnatur, qui nec sibi prodesse
 nec tuis commodis possint? confirmata fili sententia et
 remotis omnibus quae cogitantis animum distrahebant dat
 filio mandata, ut sciret quae essent curanda et antequam
 videret Italiam: *Ditis tamen ante infernas accede domos*:
 20 ecce unum impossibile, addidit *et Averna per alta con-*
gressus pete, nate, meos, scilicet quod evidenter vivus
 implere non posset. hoc loco poeta mortuum dicit An-
 chisen et apud inferos degere, quem supra e caeli regi-
 onibus adseruit lapsum. sed illud pro persona dormientis
 25 Aeneae bene dictum est, quod de caelo venisset Anchises;
 hoc enim visum est soporato et est ductus errore dor-
 mientis: ipse tamen mortuum se adseruit, ne falleret filium;
 qui debuit veris insinuationibus edoceri. tamen in ipsa
 morte additur plurimum meritis eius, cum dicitur *non*
 30 *me inopia namque Tartara habent tristesve umbrae, sed*

1 sensit LR fecit ed. 3 de inutilibus R dein utilius L
 utilius ed. 7 in ipsa RO in his ad L in his a HU ed.
 9—10 tibi latiore LR corr. r. 12 tibi est LR est om. ed.
 17 distruebant R corr. r = L. 19 accedomos R. 26 su-
 perato LR ed. soporato r nos. | est ductos LR est ductus (an
 est dictum?) nos seducto ed. 30 priscesve L pristestesve R tri-
 stesve r tristesque ed.

735 *amoena piorum concilia Elysiumque colo. [huc casta Sibylla nigrarum multo pecudum te sanguine ducet. tum genus omne tuum et quae dentur moenia disces.]* nec tibi, ait, horrescat quod accessurus sis ubi sunt sedes infernae, non sum sceleratis admixtus nec Tartarus me habet nec umbrae 5 tristes. umbrae tristes intellegi possunt non hominum, sed loci tenebrae. sed amoena piorum concilia Elysiumque colo: invenies me, inquit, in Elysiis campis, qui pios habent et praecipuorum religiosa concilia. quis non horreret ad inferos pergere, ad mortuos, ad umbras, ad tenebras? tum 10 genus omne tuum et quae dentur moenia disces: idcirco aliqua illic laeta proposuit addens non infructuosum fore, si hoc fecisset; nam visurus erat patrem, consideraturus genus suum, agniturus quae terrae, quae moenia et quae gloriae deberentur et qui futuri essent posterius sui, ut his 15 commodis invitatus tantam mandatorum molem aequis animis ferret. et quia potuit dici quomodo vado ad impossibilia et ad incognita? ipse ultro instruxit nescientem: huc, inquit, casta Sibylla nigrarum multo pecudum te sanguine ducet, ut illa monstraret incognita cui nihil esse 20 constabat occultum. *iamque vale*: quod ait iamque vale, vult ostendere abscessum suum temporis necessitate compelli. denique *torquet*, [inquit,] *medios nox umida cursus et me saevus equis oriens adflavit anhelis*: non enim sinitur mortuus loqui cum vivis, cum sol fuerit exortus. ex 25 hac occasione etiam illud Vergilius docet qua hora noctis

1—3 lemma supplevi eadem ratione ductus qua 1, 25.

3 *necubi* L idem in *nec ibi* abrasum R *nec tibi* nos (cf. 1, 720 et 4, 20) *nec* ed. 4 *horrescat* R *-iscat* L *horrescas* ed. 7 *loci* L *luci* R. 10 *tum* L *tunc* R. 11 *quid pro quae* LR.

10 *tum* — 11 *disces* post *proposuit* transponendum puto, quia *idcirco* ad *quis non* — *tenebras* respicit. 14 *suum* LR s. et ed.

15 *gloriae* LR *gl. sibi* ed. 16—17 *aequo animo* ed.

19 *sybilla* L *sibilla* R. | *nigrantum* ed. 21 *ait* LR *dicit* ed. | *iam* LR *iamque* ed.

22 *vult ostendere*, ut videtur, sed incertum in rasura L ed. *valet ostendere* R. 23 *denique torquet* LR *d. inquit t.* ed. *d. t. inquit* nos. 25 *mortuis* L ed. *mortuis* R. | *cum vivis* om. ed.

solis cursus ad eum finem veniat unde incipit in alium tendere, ut repararet diem; hic enim dicitur temporis modus qui mortuos remeare compellit. saevum orientem bene posuit ex persona patris, quoniam caeli cursus invitum se-
 5 parabat a filio. ex eo vero collectum est solem medio noctis exortum, quod hunc gallorum cantus nuntiare dicantur. non hoc tantum loco saevus dictus est oriens; nam et illic inimica dicta est lux ubi tenebrarum suffragium proderat (9, 355) „absistamus, ait, nam lux inimica
 10 propinquat“, non omnibus inimica, sed illis solis quos lux fuerat proditura. *dixerat et tenuis fugit ceu fumus in* 740
auras: nihil est enim celerius fumo, cum liberum habuerit in auras ascensum. *Aeneas quo deinde ruis? quo proripis? inquit, quem fugis? aut quis te nostris complexibus arcet?*
 15 hoc, ait, non est, pater, abire, sed fugere. quo recessurus te proripis? vel quis est iste tam durus qui te ab amplexibus filii discernit? *haec memorans cinerem et sopitos suscitavit ignis*: verbis iuncta sunt facta, ut sine mora sollemnitatis ritus debitus sequeretur abeuntem. non expectavit
 20 lucem, sed noctis tempore ignem obrutum et commendatum cineribus excitavit. *Pergameumque larem et canae penetrabilia Vestae*: ipsi sunt quos incendio patriae liberatos secum Aeneas devota mente portabat. *farre pio et plena* 745
supplex veneratur acerra: ergo haec propitiabat farre et
 25 ture copioso, utpote quod ex plena acerra proferebatur. acerrae dicuntur, quae turi condendo ac servando deserviunt et ad templa deferuntur, cum necessitas fuerit.

Extemplo socios primumque arcessit Acesten et Iovis imperium et cari praecepta parentis edocet et quae nunc
 30 *animo sententia constet*: magna narrandi celeritas: vidit, inquit, Acesten primum, dehinc socios, indicavit quid Iuppiter Anchise perferente praecepisset, quid ipse Anchises

2 hic est LR hic enim nos hoc est ed. 3 mortuis LR
 corr. ed. 6 exhorta L exhortam R exortum r ed. 8 et
 illic L ed. et om. R. 17 discernit LR separet ed. 24 acer-
 rua R corr. r. 26 turis pro turi L. 28 ex iovis L.

mandasset, totum strictim transiit, ne eandem rem bis diceret, et quid sibi placeret indicavit. quid esse potuit nisi quod superiora mandata continebant? *haut mora consiliis nec iussa recusat Aestes*: Aestes, ne contra iussa divina faceret aut contra necessitatem suorum, nihil ex 5
 750 his quae conperit recusavit. *transcribunt urbi matres populumque volentem deponunt, animos nil magnae laudis egentis*: deputabant mulieres futurae urbi et populum nullam gloriam requirentem, in appellatione populi et aetates mixtae sunt et sexus et merita. *ipsi transtra no-* 10
vant, navigaturi scilicet. *flammis ambesa reponunt robora navigiis, aptant remosque rudentisque exigui numero, sed bello vivida virtus*: ipsi exigui numero, sed qui essent bellis aptissimi novabant transtra et remos. quoniam supra dixit (662) „furit inmissis Vulcanus habenis transtra per 15
 et remos“, ideo hic dixit transtra novant, navigiis aptant remos. dixit etiam funis reparari, quia ait (663) „et pictas abiete puppis“, non enim sola arserant transtra aut remi tantummodo, cum in illo incendio multa eodem casu
 755 consumpta constaret. *interea Aeneas urbem designat aratro*: 20
 ut fit cum civitates novae conduntur, aratro separatur spatium moenibus publicis privatisque necessarium. *sortiturque domos*: voto futurae civitatis domos dixit, non quae iam essent, sed quae disponebantur ut surgerent. dabantur autem de sorte propter locorum differentiam. *hoc Ilium* 25
et haec loca Troiam esse iubet: illud interea omne quod amplectebatur dispositio Ilium dici voluit et Troiam. *gaudet regno Troianus Aestes*: bonum studium egregii civis expressit, qui non tantum non invidit in regno suo hoc fieri, verum etiam laetabatur. hic et meritum Aeneae 30

1 *nec eandem* L *nec eadem* R *ne eandem* r ed. 7 *nihil*
 LR *ih* exp. r. 8 *verbi pro urbi* L. 11 *navigaturi* LR *navigandi causa* ed. | *flammis* LR *flammisque* ed. 17—18 *et*
pictas abiete R *et pigia abiete* L *et pingit abiete* ed. 20 *consumpta* om. ed. | *constaret* R *conmitaret* L *commutaret* ed.
 21 *cum fit* LR *ut f.* L II man. ed. *deletum vult* r. | *separatur*
 LR *designatur* ed. 25 *hoc ilium* LR *hic Ilium* ed.

dilucide probatur, qui in alienum ius auctoritatem iubendi
 exercebat gratulante eo, qui posset contradicere, nisi fuisset
 in omnibus liberalis. *indicitque forum et patribus dat iura*
vocatis: hoc non Acestes, sed Aeneas; post expletam enim
 5 Acestis benivolentiam rediit ad Aeneae dispositiones. is
 quippe qui condebat urbem novam debuit instituere quae
 civitatem regant et ipsius rempublicam firment, eius scilicet
 patres et municipalem legem. *tum vicina astris Erycina*
in vertice sedes fundatur Veneri Idaliae: non defuit cura 760
 10 religiosi filii, ut futuri incolae haberent in alienis regionibus
 etiam Idaliae Veneris templum, ut in Sicilia colerent quo
 fovebantur in Troia. constituitur igitur excelso in monte,
 ipsum quoque templum tam sublime, ut esset sideribus
 proximum. *tumuloque sacerdos ac lucus late saccr additur*
 15 *Anchiseo: additur bis accipiendum: additur sacerdos, additur*
lucus tumulo Anchiseo. non custodem loci dixit, sed
sacerdotem; vult enim Vergilius Anchisen, ut plurimis
locis ostendimus, inter deos numerari.

Iamque dies epulata novem gens omnis: et remansuros
 20 simul et recessuros debemus advertere, possumus etiam
 idem sentire de Siculis. *et aris factus honos: debebant*
 quippe etiam dii adhiberi per sacra, ut rebus novis pro-
 sperum auspiciam darent et favorem tribuerent recessuris.
placidi straverunt acquora venti creber et adspirans rursus
 25 *vocat auster in altum: dispositis omnibus quae temporis*
 necessitas exigebat et peractis conviviis per plurimos dies
 iam coeperant suffragari maria et venti, ut oportune navi-
 gari potuisset. *exoritur procurva ingens per litora fletus, 765*

3 liberales LR corr. r ed. 5 Acestae ed. | his LR ed.
 is nos. 6 condebant R ed. -bat r = L. 7 eius scilicet
 LR ed. et ius scilicet et? 9 italiae R. 11—12 quod vo-
 rebantur LR quo fovebantur nos quod solebant ed. 13 si-
 derius L. 15 Anchiseo ed. 17 ut om. R add. r.
 21 debemus LR ed. deberent r -bant r'. 22 advertere post
 etiam interpol. ed. | dii LR duo ed. | novis prosperum LR
 prosperis novum ed. 23 tribuerint L. 27—28 navigari
 potuissent LR n. potuisset nos an navigare potuissent? navi-
 gare possent ed.

complexi inter se noctemque diemque morantur: haec est moralis dictio, in qua humani actus apparent; tunc enim abscessus est gravior cum fit, non cum disponitur. primo enim non vehementer animum mordet † astu si ad perfectionem fuerit ventum, aliter animi commoventur. denique Troiani, quibus leve cessandi consilium fuit et futura separatio, remansuros se cogitantes quid doloris gererent lacrimis testabantur: quod ne maturius fieret, necebant moras, usque adeo ut has post dierum novem spatia cuperent dilatare. ipsae iam matres, ipsi quibus aspera quondam visa maris facies et non tolerabile numen ire volunt omnemque fugae perferre laborem: ipsae, quae dudum pontum aspectabant flentes et dolebant cum ceteris tantum sibi maris superesse, volebant pergere et omne laborum genus aequis animis ferre. quos bonus Aeneas dictis solatur amicis et consanguineo lacrimans commendat Aestae: bonus iuxta civis, bonus iuxta socios, bonus iuxta remansuros consolabatur omnis et religioso Acesti commendabat. tris Eryci vitulos et tempestatibus agnam caedere deinde iubet solvique ex ordine funem: sacrificium fieri Eryci fratri ex tribus iuvenis iussit et ventis, ne violenti existerent, agnam inmolari. ipse caput tonsae foliis evinctus olivae stans celsa in puppi pateram tenet extaque salsos proicit in fluctus ac vina liquentia fundit: iussit ipse Aeneas

1 *inlitter* R *li* del. r. 4 *astu si* L similes sed incertas litteras habet R *u* superscripsit r, fortasse *ast ubi*, sed nusquam apud Donatum *ast* inveni, *aestus si* ed. non placet. 5 *aliter* LR ed. *acriter* r. 6 *troianis* LR ed. -*ni* ed. post. 10 *dilatate* in -*ri* corr. R. | *ipsa iam* LR corr. r. | *ipsi* LR ed. *ipsae* hic quoque Don. legisse susp. Hoppius negligens, ut videtur, *cum ceteris*. 11 *quandam* R. 14 *pergere* R *perfigere* L *fi* lineola transfodit man. II.

16 *adfatur* LR ed., sed *consolabatur* in interpr., quare *solatur* scripsi cum Verg. libris, *adfatur* ex 8, 126 vel 10, 466 irrepsit. 18 *acesti* LR *Aestae* ed. 19 *accedere* pro *caedere* LR. 20 *fiet* LR *fieri* r ed. 22 *tunsae* LR corr. r ed.

23 *procul in prora* L ed. *celsa in puppi* in rasura r, quod quoniam interpr. praebet, substituendum putavi; nam et librorum quorundam Verg. auctoritate et tertii libri versu 527 defenditur. 24 *porricit* ed.

praedicti generis animalia inmolari, ipse idem exta sumpta ex his accepit pateram tenens et stans celsa in puppi omnia proiecit in fluctus addens vinum, quod ferebat in patera. *prosequitur surgens a puppi ventus euntis*: tantum sacrificia valuerunt, ut non deesset oportunitas venti venientis a puppi; ipse est enim ventus prosperior qui navem sequitur. *certatim socii feriunt mare et aequora verrunt*: adventu flatuum laetiores effecti remis navigia in altum proiebant.

10 *At Venus interea Neptunum exercita curis adloquitur* 780
talisque effundit pectore questus: adloquitur qualitatem dictionis futurae non exprimit; dubium est enim qualis futura sit adlocutio; effundit tamen et questus ex aperto monstrat esse aliquid quod iram locuturae pronuntiet et
 15 dolorem. *Iunonis gravis ira neque exaturabile pectus cogunt me, Neptune, preces descendere in omnis, quam nec longa dies pietas nec mitigat ulla nec Iovis imperio fatisve infracta quiescit*: magna hoc loco et artificiosa conceptio; nam inter ipsa initia et personam suam commendat et
 20 deformat inimicae. dicendo enim provocor conqueri et quae provocabat gravabatur invidia et quae provocari sese querebatur culpa vacuum sese laborabat ostendere. interea coepit a nomine, ut ostenderet ex eius primatu adsumptam potentiam. addidit gravis ira: gravis hoc est iniusta
 25 et perinde gravis: ferri enim non poterat quae irascebatur frustra hoc est cum causa non suppeteret, deinde quae irasceretur inmoderate nec pectus eius innumeris Troianorum suppliciis satiaretur; execrandi autem sunt eius-

9 *profici* cum quinque litterarum spatio L idem superscripto *unt* R vel *propellunt* in marg. r' *profici:ci studebant* ed. *proieiebant* (cf. 837) nos, quod licet exemplo careat, tamen non minus latinum videtur quam „eicere naves“. 12 *dictionis futurae* LR *verbi futuri* ed. 13 *et questus* LR edI *questus et* edF. 14 *monstrat* LR ed. *monstrant?* 15 *neque exaturabile* LR *et inexaturabile* ed. (ad 1, 4 non mutavit). 16—17 *nec longa* LR. 17 *fatisque* LR *fatisve* r ed. (sic infra etiam LR).

23 *abruptam* LR *absumptam* ed. *adsumptam* (cf. 789) nos.

27 *troianarum* LR corr. ed. 28 *cuiusmodi* om. ed.

modi, qui nulla ex causa inimicitias suscipiunt et qui in eo ipso non retinent modum, tertium quorum pectora nec poenarum numero saturantur nec aliqua humanitate tanguntur. quam nec longa dies pietas nec mitigat ulla nec Iovis imperio fatissime infracta quiescit: dedit querellis 5 suis augmentum et eam de qua querebatur vehementer exponit. irata, inquit, cum causa non esset, irata sine modo, irata sine fine iracundiae non misericordia flectitur, non Iovis frangitur iussu, non factorum auctoritate revocatur. cur faventior adhuc expectaretur talis, quae nefas existi- 10 mat effici quod Iuppiter praecepit et fata praescribunt? aut quem iniquis odiis datura est terminum quae, cum sit vetus inimica, novam se esse existimat et recentia tormenta componit? incipit iam dicere et exemplis probare 785 manifestis quae proposuit vera esse: *non media*, inquit, 15 *de gente Phrygum exedissee nefandis urbem odiis satis est nec poenam traxe per omnem*. non ei sufficit interitus Troiae nec tantos illic perisse, cum caderet, nullum praeteriit miseros supplicii genus, ipsam patriam ruina consumpsit et flamma et post tantorum scelerum cladem 20 nec habet aut retinet modum leve quiddam se existimans perfecisse, quia supersunt Troianorum aliqui et vivunt aliqui post excidium Troiae. *reliquias Troiae, cineres atque ossa peremptae insequitur*: reliquiae dicuntur funera mortuorum, cineres qui post exusta corpora rema- 25 nent atque ossa quae colligi consueverunt et sepulchro mandari. tantum ergo crudelis Iuno tantumque inopia, ut illa quoque persequenda existimet quae sunt debita sepulchris et terris. peremptae ossa miserabiliter posuit; solent enim hostes post effusum sanguinem nullas dehinc 30

4 *ne longa* ut supra LR. | *mitigat* L -gent R r = L.

5 *fatisve* LR. 6 *exponit* LR ed. r superser. r, videtur ergo *expromit* velle. 10 *faventior* LR ed. -tior nos. | *existimat* L -ment R r = L -met ed. 11 *praecepit* LR -cipit r. | *facta* R *fata* r = L. 13 *esse* LR *se esse* r ed. an *sese*? 15 *inquit* om. ed. 17 *nec* om. ed. | *traxere* LR *re* del. r *traxisse* ed. | *eis* R *ei* r. 27 *tantumque* LR *que* om. edF.

inimicitias habere cum funere, inponere odiis terminum, cum deest ille qui audere aliquid possit. reliquias rursum possumus etiam sic intellegere, quod flos Troianae iuventutis esset perductus ad paucos, quibus, si in Iunone
 5 esset humanitas, debuit largiri miseratio. quis enim tam ferreus, tam durus hostis inventus est umquam cuius victoriae nihil superesse potuerit? post acerba odia partium datur nonnumquam venia reliquis et usque ad victoriam crudelitas valet. tam saeva extitit Iuno, ut post excisum
 10 Ilium perditosque diversa caede Troianos persequatur reliquos et inventionibus novis adfligat. *causas tanti sciat illa furoris*: huius, inquit, odii si causae requirantur, ab ipsa quaerendae sunt; nos enim scimus nihil iuxta eam Troianos admisisse quod nollet. *causas tanti sciat illa*
 15 *furoris*: furoris sui dixit, non doloris; sine ratione quippe irasci furere est, ceterum dolor illic esse potest ubi fuerit iusta commotio. *ipse mihi nuper Libycis tu testis in undis quam molem subito excierit: maria omnia caelo miscuit* 790
 20 *Aeoliis nequicquam freta procellis*: magnum invenit adsertionibus suis compendium ipsum vocando testem quem audiendis querellis arbitrum cupiebat acquirere. testis es, inquit, etsi unius facti, ex eo tamen cetera poteris aestimare, quod non sint falsa, sed vera: sic illum commonefacit et in memoriam revocat, ut tempus et locum et
 25 factum replicet. nuper, inquit, nosti in Libycis undis quas moles excivit, cum adsumpta potestate ventorum omnia in Troianorum perniciem elementa confudit. quod factum est frustra, dum omne illud te iuvante summotum est. quod ait quam molem subito excierit, artificium nocendi voluit demonstrare; quicquid enim subitum est facile opprimit inparatum, speratum autem et praevisum cavendo

1 *funere* LR *f. et ed.* 2 *audire* LR corr. ed. 7 *partum* LR edI *parcis r partam* edF^I *parta* ed. post. *partium* nos.

11 *nobis* R *novis* r' = L. 13 *iuxta* LR *in* ed. 16 *quaerit* LR *cunq̄ue erit* r *inest* ed. *fuerit* (cf. 3, 630) nos. 21 *arbitrium* LR *i del. r ed.* | *es om. R add. r.* 22 *unius* LR *u. tantum* ed. 23 *communefacit* LR *communem f. ed.*

potest aut substantia contrariae provisionis effundi. *in regnis hoc ausa tuis*: ut meis procuraret interitum, ausa est te contemnere et regna tua commovendo etiam tibi iniuriam facere. quod ait ipse nuper, huius facti recte induxit commemorationem; petitura enim quietem pelagi ostendit etiam ipsum Neptunum aliam passurum iniuriam, nisi et Troianis providisset et sibi. *per scelus ecce etiam Troianis matribus actis exussit foede puppis*, hoc est etiam nunc Troianis matribus coactis per scelus exussit foede puppis. Troianarum matrum in incendio navium delictum esse constabat, his Venus adstitit dicens non esse requirendum quis fecerit scelus, sed cuius impulsu videatur admissum. *exussit foede puppis*: alienis manibus ipsa navis incendit, atque utinam palam et non turpiter fraude concepta. *et classe subegit amissa socios ignotae linquere terrae*: ut ab hoc facto, quod contra civitatem, religionem humanitatemque processerat, excusaret etiam filium, in Iunonis revocat relictorum sociorum culpam, quoniam Aeneas hoc non faceret, si pars classis non esset amissa. accedebat ex hoc facto augmentum mali, quia post tot labores nec ad Italiam pervenire potuerunt et ignotis in terris fuerant relictii. ecce diversitas hic posita est sese inpugnans: supra (631) enim dixit „quis prohibet muros iacere et dare civibus urbem?“ hic dixit socios ignotae linquere terrae, cum ignota non esset in qua fuerant cives: sed factum

1 *effundit* R -di r = L. 4 *ipse enim per* LR *i. eius per* r *i. nuper* nos. 5 *induxit* LR: temere locum mut. ed.: defendit Don. quod Venus eum qui ipse nuper testis fuerit ipsius in regnis rem factam esse commonefaciat. | *petitur* R a add. r. 7 *per* LR pro ed. 10 *troianarum matribus* L *troianorum m.* R ed. *troianarum matrum* r. 13 *ipsa* LR *ipsas* ed. 15 *ignotae linquere terrae* L item in rasura r. 17 *Iunonis* LR ed. -nem ed. post. (scil. *culpam* cf. 2, 596). 22 *diposita et* LR *disposita et* r *posita et* ed. *hic posita est* nos: nam dispositam esse diversitatem, quod defensionis causa infra tractat, non bene praecipitur nec *disposita* cum *sese inp.* per et recte coniungitur. 23 *facere* (et infra) LR, sed 631 *iacere* cum Verg. libris omnibus. 24 *civitatibus* R.

est hoc oratoria virtute pro persona dicentis, quae voluit exaggerare invidiam facti, ut in uno incensarum navium scelere multa aperiret, in tantum ut inreligiosorum nefas incurrere cogerentur et spargeretur societas quam una
 5 perditae civitatis calamitas iunxerat. interea quia non magnus invidiae fragor esse potuerat, quod civibus iuncti fuerant cives, relicta ratione personarum ait ignotis terris relinqui socios, quod grave admodum crimen est, proinde non quaerendum esse qui apud quos, sed ubi remanserint
 10 esse tractandum. ergo unum accipimus ex persona persuadentis, quis prohibet muros iacere et dare civibus urbem? alterum ex persona dolentis Veneris, socios ignotae linquere terrae, ne se contraria inpugnent ubi novissimum posuit quod potuit in querellas graviore adduci. constabat Siciliae terras fuisse, in quibus Acestes fuerat alienus.
 venit ad summam petitionis suae, ait enim *quod superest oro*. quasi unum esset petitura, non plurima, singulari numero significavit quid vellet perindeque ostendit grave non esse quod peteret, utpote quod in uno esset, non in
 20 plurimis positum: ideo dixit quod superest oro, quia transacta curari non poterant, quod superest ergo quod integrum est et potest praestari. dicit iam quid sit quod effici cupiebat. *liceat dare tuta per undas vela tibi, liceat Laurentem attingere Thybrim*: liceat, inquit, per regna tua
 25 tutos dehinc navigare Troianos, liceat tenere Italiam in

3 *periret* LR *poneret* r *aperiret* ed. | *in religiosorum* ed. in om. ed. post. non minus absurde (cf. supra *culpam* itemque 728). 6 *potuerat* LR u exp. R ipse vel r. 7 *aut* L ed. ut R ait r. 8 *quod* om. LR ed., add. r. 9 *quaerendum* cum compendio quod *esset* significare videtur L *qu. est* R ed. *qu. esse* nos. | *qui* L item ex *quia* per *rasuram* R *qui vel* ed. 10 *esse tractandum* LR *est tr.* ed. 13 *inpugnet* LR *-ent* r ed. | *tibi* LR *ubi* ed. (cf. 3, 578). 14 *quid* ed. *quod* ed. post. = LR. | *constabant* R *-bat* r. 15 *sicilia et fas* LR ed. *Siciliae terras* nos: sed locus omnis *ubi* — *alienus* valde obscurus est et gravior corruptela suspicanda. 17 *uno* LR *unum* r ed. 18 *que* om. R add. r. 20 *positura* ed. 22 *quod sit* R *quid s.* r. 24 *thybrum* LR.

qua est Thybris. *si concessa peto, si dant ea moenia Parcae*: non dubitanter posuit si, sed ut se ostenderet licita cupere, quae constabat Neptunum nosse. et illud egregie dictum liceat tuta vela dare tibi, ut non ventis aut fluctibus, qui semper incerti sunt, sed ipsi potius 5 Neptuno vela crederentur.

Tum Saturnius haec domitor maris edidit alti: quia placidum mare ipso tempore quaerebatur, recte hoc loco 800 Neptunus maris domitor dictus est. *fas omne est, Cytheraea, meis te fidere regnis, unde genus ducis*: debes, inquit, habere fiduciam regni mei, vel maxime quia inde originem ducis. *merui quoque*: cur dixit quoque, cum nullum adhuc commemorarit se praestitisse beneficium? hoc ut corrigatur, posterius ordinata prima ponenda sunt, ut sit posterius merui quoque et sit primum *saepe furores* 15 *compressi et rabiem tantam caelique marisque*. ordinemus iam simul totum: saepe furores compressi, saepe compressi rabiem caeli, saepe compressi rabiem maris, nunc ponere debemus merui quoque, hoc est laboravi quoque pro tuis. *nec minor in terris (Xanthum Simoentaque testor) Aeneae mihi* 20 *cura tui*: quia sciebat se contra Troiam nisum, iurat tamen se pro Aenea specialiter fecisse. dicit et tempus, ostendit et locum, designat pericula ipsa et cuius eum manibus 805 eripuisset: *cum Troia Achilles exanimata sequens impingeret agmina muris*, tunc, inquit, cum Troiana agmina 25 infestus Achilles agitare exanimis persequens et opprimens fugientis Teucros neque eos permittens ad murorum tuta pervenire. *milia multa daret leto*: tunc cum innumera hominum milia mactaret. *gemerentque repleti amnes nec reperire viam atque evolvere posset in mare se* 30 *Xanthus*: tunc cum flumina omnia onerata caesorum funeribus gemerent, impedita scilicet et obclusa, vel maxime

5 *ipse* LR *ipsi* r ed. 12 *dixit* om. R add. r. 13 *com-*
memoravit LR ed. corr. ed. post. 14 *posterius* om. ed.
 16 *tantam* om. LR. 20 *mih*i om. R add. r. 28 *tunc tum*
 LR corr. r ed. 29 *hominum* LR *hostium* ed.

Xanthus amnis, qui tantorum corporum retentus obiectu exitum in fluctus reperire non poterat. *Pelidae tunc ego forti congressum Aenean nec diis nec viribus acquis nube cava rapui*: quantum adserit operam suam! vel ex 810
 5 quanta necessitate dixit Aenean liberatum! congressus, inquit, fuit Pelidae: licet possit intellegi quod laudis causa dixisset Pelidae, tamen addidit forti. quantum forti supra expressit: milia illum multa Troianorum fugasse, cum solus tantos premeret, urgeret, sterneret. huic ergo
 10 cum esset congressus Aeneas nullo deo fautore, cunctis adversis, viribus quoque longe imparibus, nube inmissa eripui, inquit, inparem, eripui iam periturum. *cuperem cum vertere ab imo structa meis manibus periurae moenia Troiae*: admiranda dictio, in qua se confitetur inimicum
 15 et eo tempore Aeneae salutis beneficium praestitisse, cum omnis Troianos cum ipsa urbe volebat extinctos. quam grande beneficium memoratur, cum solus Aeneas mereri potuit veniam irato eo qui cunctos semel volebat extinguere et diruere omnia quae suis manibus struxerat!
 20 magnus adfectus est iuxta ea quae manu nostra proveniunt, magnus quoque est dolor, si nostra manu vertantur: sed iste dixit causam intervenisse periurii, quae omnem adfectum constructionis abruperat. *nunc quoque mens eadem perstat mihi*: quae sit ipsa mens ex con-
 25 sequentibus probat; potuit enim dictum in incerto remanere, quoniam iuxta Troianos et Troiam inimicitias se habuisse professus est. quae ergo mens in praesenti perstaret videndum est, cum sequentia tractare coeperimus. *pelle*, inquit, *timores*: ad removendam sollicitudinem Ven-
 30 neris quam brevibus usus est verbis, ut et ipsam securam redderet et indicaret qualem gereret mentem! quodsi hoc

1 *retentui* ed. | *obiectus* LR ed. *obiectu* r. 4 *eripui* ed.
 8 *multa illum milia* R. | *fugisse* LR corr. ed. 9 *sterneret* LR
ac st. ed. 12 *eripuit inquit* L *eripuit eripuit* R t del. r. |
peritorum LR corr. r. 14 *dictio* LR *locutio* ed. 15 *saluti*
 ed. 20 *effectus* R corr. r = L. 23 *abruperat* LR corr. r ed.
 26 *iuncta* R *iuxta* r = L. 28 *inceperimus* ed.

solum dixisset, sufficeret curae removendae: addidit *tutus quos optas portus accedet Averni*. quoniam pelagi tranquillitas fuerat postulata, hanc Neptunus pollicetur et spondet; optas, inquit, ut tutus transeat mare filius tuus, tutus ad portus Averni perveniet. *unus erit tantum am-* 5
 815 *sum quem gurgite quaeret, unum pro multis dabitur caput:* dicit futura ut deus quem fugere ventura non possent. haec ipsa, quoniam triste adversumque nuntiabant, extenuat. debebatur, inquit, interitus plurimis, sed pro cunctis unius procedit exitium, quod ipsum aequo animo 10
 ferendum est; praestat enim unum magis flere quam plurimos. hoc ideo praedixit, ne ille, qui tutam pelagi transmissionem promiserat, in unius casu videretur Venerem fefellisse et ex eo falsa cetera putarentur. *his ubi laeta deae permulsit pectora dictis:* ubi dictis talibus leniit 15
 animum Veneris, promissam pelagi placiditatem coepit procurare. ob hanc igitur causam *iungit equos auro genitor spumantiaque addit frena feris manibusque omnis effundit habenas; caeruleo per summa levis volat aequora* 20
 820 *curru. subsidunt undae tumidumque sub axe tonanti sternitur aequor aquis, fugiunt vasto aethere nimbi. tum variae comitum facies, inmania cete, et senior Glauci chorus Inousque Palaemon Tritonesque citi Phorcique exercitus* 25
 825 *omnis. laeva tenent Thetis et Melite Panopeaque virgo, Nisae Spioque Thaliaque Cymodoceque:* omnis haec de-
 scriptio poetica est propter Aeneae meritum posita, ut ob eius tranquillam navigationem Neptunus cum diis maris videretur excurrere, eo tamen res redigitur, ut quies omnis pelagi monstraretur effecta fugatis omnibus quae obesse potuerant, ventis scilicet, tumore pelagi, omnibus. 30

1 *sufficerat* LR -eret r *suffecerat* ed. (cf. 687). 2 *accedit* LR.
 2—3 *tranquillitatem fuerat postulatus* ed. 9 *plurimis* om. R
 add. r = L. 10 *aequum* LR corr. r ed. 17 *auro* LR *curru* ed.
 20 *tonantis* r ed. post. 22 *cetae* LR. 23 *choreique* L *coreique* R
 pro *Phorcique*. 24 *paeeaque* LR suppl. r. 28 *redicetur* LR
redigetur r *reducitur* ed. *redigitur* nos (cf. 7, 348). 30 *scilicet* LR
sc. qui ed. | *timore* r. | *omnibus* LR *nocere possent* ed.

Hic patris Aeneae suspensam blanda vicissim gaudia pertemptant mentem: cum haec Aeneae cum ipso navigationis principio provenissent, ex suspensio et saucio vicissitudine prospera in gaudium repente mutatus est. *iubet*
 5 *ocius omnis attolli malos, intendi bracchia velis:* erigi cunctarum navium arbores iubet et vela solvi universa. *una omnes fecere pedem:* simul omnes adgressi sunt iussa. 830
pariterque sinistros nunc dextros solvere sinus, una ardua torquent cornua detorquentque, ferunt sua flamina classem:
 10 *tantum potuit iubentis auctoritas, ut simul attollerent malos, simul vela suspenderent et oportuna facerent ventis, denique navigia omnia flatibus prosperis ferebantur. princeps ante omnis densum Palinurus agebat agmen, ad hunc alii cursum contendere iussi:* Palinurus, quod esset
 15 *in gubernandi arte peritissimus, primus tenebat cursum, ceteri vero, qui in aliis navibus fuerant, ipsum sequebantur; hoc enim illis fuerat Aeneae praecepto mandatum. iamque fere mediam caeli nox umida metam contigerat:* 835
iam forte media nox agebatur, pars quippe eius iam
 20 *fuerat transacta. idcirco addidit fere, ut aestimantis potius esset quam definite pronuntiantis; esset enim vitium poetae, si noctis tempus, quod liquido dici non poterat, pro manifesto et cognito poneretur placida laxabant membra quiete sub remis fusi per dura sedilia nautae:*
 25 *totum his dedit: dormiebant, inquit, victi necessitate temporis et laboris, faciebant hoc, quia tuta fuerant omnia. sic tamen, ut remigii sollicitudinem non in totum viderentur omisisse nec deliciis tradidisse corpora sua, quod fit cum secure dormitur; nam sub ipsis remis atque in*
 30 *sedibus duris, hoc est nullo stramine procurato sese proiecerant, ut ipsa esset refectio, si paululum caperent somnum, manente officii sollicitudine et ad incertos casus*

3 *pervenissent* R *prov.* r = L. 6 *navigium* LR *navium* ed.

14 *cursum* LR, sed ad 3, 203 *cursum* quod Verg. libri praebent et recepit ed. 18 *media* R. 23 *laxarant* ed. 30 *esse profecerant* LR *sese proiecerant* nos (cf. 778) *prostrati erant* ed.

32 *somnium* LR corr. r ed. | *ad incertos* LR *in certos* ed.

pelagi diligenter intenta, in duro autem refici aut lassitudo facit aut consuetudo laborandi. *cum levis aetheriis delapsus Somnus ab astris*: levem dicit, quia incorporalis esse firmatur. *acra dimovit tenebrosum et dispulit umbras,*
 840 *te, Palinure, petens, tibi somnia tristia portans insonti*:
 ut conversus in alienam faciem videri posset et agnosci, removit aliquantum tenebras et venit ad Palinurum soli ipsi infestus, tamen ceteris bonus, soli praeparans mortem (ipse enim fuerat destinatus leto secundum Neptuni praedictum), soli portans perpetuum somnum et supremum
 10 exitium. leti autem causa non reperiebatur et tamen finis ultimus ferebatur insonti, non quia meruit, sed ut Aeneas amici sui luctu percuteretur ac necessarii ceteris salvus per unius detrimentum. *puppique deus consedit in alta Phorbanti similis funditque has ore loquellas*: sedit,
 15 inquit, iuxta Palinurum in puppi (illic enim gubernatores sedent) versus in Phorbantis faciem, qui esset unus ex illis qui eadem navi ferebantur. talem personam Phorbantis debemus accipere quae gubernare navem nosset perindeque mereretur audiri et esset firma cui Palinurus
 20 navem recte committeret dormiturus. sic igitur subornatus talis effundit ore loquellas: verbum effundit significat magnam verborum copiam intervenisse, cum laeta esset omnibus quies. videamus quibus verbis et quam multis deceptus sit Palinurus; cauto quippe et diligenti gubernatori
 25 desertio muneris paucis persuaderi non potuit. *Iaside Palinure, ferunt ipsa aequora classem, aequatae spirant aurae, datur hora quieti. pone caput fessosque oculos furare labori*: magnum persuasionis artificium; primo enim occurrit omnibus quae Palinurus ad excusa-
 30 tionem praetendere potuit. suffragantur, inquit, officio tuo placiditas pelagi ratioque ventorum; ipsa quippe maria

4 affirmatur ed. | dimovet LR. 6 faciens R faciem r.
 8 soli LR illi s. ed. 10 soli LR ei s. ed. 15 loquere R
 ore r. 17 versus om. ed. 21 dormiturum R -rus r. | sub-
 ornatus LR mutatus ed. 32 ipse R ipsa r.

navis ducunt, venti currentibus blandiuntur, quietis pe-
 tendae tempus est, quiesce paulisper et oculos tuos ali-
 quantulum laboribus subtrahe, ac, ne partes tuae navibus
 currentibus denegentur, ego interim officio gubernatoris
 5 intrabo. haec dixit qui suadebat, sed latent quae dixi-
 mus opponi e diverso potuisse quaeque adseruimus esse
 praeventa. idem enim dixit ferunt ipsa aequora classem,
 aequatae adspirant aurae, ne Palinurus diceret, quod in-
 ferius dixit, mare saevum est et infidum, inportuni sunt
 10 flatus, relinquere non possum officium omnibus semper in
 hac unda suspectis. datur hora quieti: dissoluti est enim
 dormire ante tempus et, quia esse id ipsum tempus ad-
 serebatur, posset dici non esse dormiendum propter per-
 fidiam maris et navigationis incertum. pone, inquit, caput
 15 fessosque oculos furare labori, *ipse ego paulisper pro te*
tua munera inibo: bene dixit furare, ut quodammodo nec
 ipsa maria scirent Palinurum quievisse. modici temporis
 ei requiem suadebat, ut obtinere potuisset, quia brevi
 spatio insidiae conpleri potuerunt, qua causa addidit ipse
 20 ego pro te vigilabo, ego suscipiam officium tuum. ecce
 ex duobus persuasio, de brevitatem temporis et de securi-
 tate promissa gubernationis. *cui vix attollens Palinurus*
lumina fatur: vix attollens, quia premebatur iam virtute
 potioris. *mene salis placidi vultum fluctusque quietos igno-*
 25 *rare iubes? meve huic confidere monstro? Aenean credam* 850
 [(*quid enim fallacius austris et caelo?*) *totiens deceptus*
fraude sereni?]: putas, inquit, me nescire quid agatur in

4 officio LR -ia r -ium ed., sed ablativus esse potest.

5 intrabo LR subibo ed. 7 idem LR id ed. 12 et
 quia — tempus om. R suppl. in marg. r = L ipsum om. edF.

14 incertum LR incertitudinem ed. 15 furari R -re r. |
 ergo LR ego r. | per te ed. post. 17 quievisse LR propter
 spatium interpol. ed. | modicit LR t del. r. | etemporis L.

18 et requiem LR ed. et exp. r ei nos. | suadebant R
 n del. r. 25 meve huic LR mene h. ed. et Verg. libri. |
 Aenean credam om. ed. 26 quid — 27 sereni addidi, quia
 Don. statim versum 851 tractat (cf. 1, 25). 26 fallacius
 austris scripsi secundum interpretationem v. infra.

pelago aut quomodo multos decipiat ista tranquillitas vel deceperit saepe et arbitraris me incertis commissurum Aenean, pro cuius salute tantam sollicitudinem gero? ecce Aeneae meritum: navigabant tanti, navigabat etiam ipse Palinurus et, cum incerta metueret, nec sibi nec ceteris, sed soli Aeneae providebat. cum igitur pronuntiamus, pondus debet habere me pronomen, item huic monstro, quod decipit multos infido ingenio et repente mobili. bene posuit monstro, quia quicquid in aliam faciem mutatur monstrum est. me autem, hoc est cui commissus est universarum navium cursus, me, qui semper in his diligens fui, me, cui esse debet pro salute Aeneae pervigil cura, me, qui saepe conprobaverim non habendam etiam tranquillis fluctibus fidem, me, amabilem regi et fidissimum regis ipsius amatorem. Aenean credam, id est spem Romanae reipublicae, fortem, pium, religiosum, invictum in bello, in pace praestantem patiar incertis circumveniri turbinum et procellarum subire discrimen? ecce addidit experiundo se didicisse quod cavebat, quid enim, ait, fallacius austris et caelo? quasi fallacius quam reperiri possit austris et caelo, quoniam insperatis motibus et caelum mutatur in nubila et in procellas venti saepe vertuntur interrupto silentio. ecce praeter mare metuendum dicebat et caelum. *talia dicta dabat clavumque adfixus et haerens nusquam amittebat*: sic loquebatur, ut clavo id est gubernaculo videretur adfixus aut tenacius inhaesisse. nusquam amittebat *oculosque sub astra tenebat*: nec amittebat suis manibus clavum cuius causa vigilabat nec oculos flectebat a stellis quarum cursus ob-

1—2 *vel deciperet* LR v. *deceperit* r *quae me decipit* ed.
 3 *salutem* LR m del. r. 4 *navigabant etiam* LR -bat e. r.
 11 *commissum* ed. | *concursum* ed. 19 *cavebat* L -bant R r = L
caveret ed. 20 *fallacibus auris* LR, sed in interpr. *fallacius*
austris, quare hoc recte recepit ed. 21 *possit* LR non p. ed.,
 sed *quasi* ironice dictum est. 25 *loquitur* ed. post. 27 *nusquam*
amittebat ante lemma repet. LR om. ed. 28 *manibus*
suis R.

servabat et motus, eo magis cautior quantum eos urgeri sentiebat in somnum. ubi autem deus advertit pertinaciter resistentem, dimissis insidiis, quae ad plenum obtinere nequiverant per hominis formam, convertit se ad potentiam, ut vi conpleretur quod subtilitatis fraude non potuit. *ramum igitur Lethaeo rore madentem vique soporatum* 855 *Stygia super utraque quassat tempora cunctantique natantia lumina solvit;* quid enim dubitaret Somnus gravare Palinurum rore Stygio, quem mox plenae morti fuerat traditurus? excutiens, inquit, ramum rore Stygio inspersit Palinuri temporibus et reluctantis oculos solvit. habuerunt enim adhuc quendam vigorem, cum Palinurus contra niteretur; ubi enim intervenit vis maior, quicquid duratum fuerat resolutum est, quae solutio clausit oculos eius et 15 *pressit. vix primos inopina quies laxaverat artus:* hoc factum nulla consecuta est mora. *et super incumbens cum puppis parte revulsa cumque gubernaculo liquidas proiecit in undas praecipitem ac socios nequicquam saepe vocantem:* 860 multum dat Palinuro qui oppressus tanta vi gubernaculum non remisit, contra plus illi qui divina fretus potentia totum valuit superare; sic enim illum praecipitem dedit in fluctus, ut secum et gubernaculum traheret et eius partem navis cui videbatur adpositus. clamabat vero ille socios frustra et in ipsa vi positus omnis invocabat; dormiebant enim, sicut supra dictum est, nec audiit aliquis 25 inplorantis vocem nec subvenit pereunti. haec fuit causa ut dormientes Troiani describerentur, ne esset qui Palinuro pereunti succurreret; debuit enim conpleri unius amissio quam Neptunus Veneri venturam praedixerat. 30 *ipse volans tenuis se sustulit ales in auras:* perfecta Pa-

4 nequiverat ed. 6 ecce deus lemmati praefixit ed. | igitur om. ed. | rorem addentem LR corr. r. 11 habuerant ed. 13 ubi enim LR ed. u. autem? 17 gubernaculo LR u del. r. 18 e socios (pro et?) R ac s. r. 19 de pro dat ed. post. 25 est om. R suppl. r. | audit ed. audivit ed. post. 27 describeretur R corr. r. 30 in auras LR ed. nescio an ad a. scribendum sit, quia ad caelum explicatur.

linuri nece Somnus, inquit, volavit ad caelum, quod alato
 facere facillimum fuit. *currit iter tutum non setius aequore
 classis*: amisso duce nihilo minus classis tutis cursibus
 ferebatur. *promissisque patris Neptuni interrita fertur*:
 promissis Neptuni respondens, qui futuram incolumem 5
 dixerat. *interrita*, inquit, hoc est segura ferebatur, licet
 rectorem perdidisset; numine enim Neptuni feliciter rege-
 865 batur. *iamque adeo scopulos Sirenum advecta subibat dif-
 ficilis quondam multorumque ossibus albos*: dum tota classis
 secreta fluctus, iam coeperat in Sirenarum scopulos ferri 10
 difficilis aliis; dicturus est enim integros evasisse Troianos.
 difficilis dixit asperos et navigiis perniciosos, utpote qui
 saevitiam suam multitudine ossium testarentur. quae spes
 venientum esse poterat ubi aliorum interitus non fama,
 sed oculis probabatur? hoc ideo dictum est, ut osten- 15
 datur Neptuni beneficium, qui Troianos illic incolumis
 reddidit ubi infiniti perierant. *tum rauca adsiduo longe
 sale saxa sonabant*: quam evidens iam periculum fuit,
 cum iam ipsorum scopulorum sonus auris Troianorum
 mentemque tangebatur! *cum pater amisso fluctantem errare 20
 magistro sensit et ipse ratem nocturnis rexit in undis*:
 Aeneas ubi advertit propinquam periculis classem, intel-
 lexit eius perisse rectorem, qua necessitate compulsus
 suscepto gubernatoris officio ipse eam rexit et, quod dif-
 ficillimum fuit, per totum spatium noctis. laudatur Aeneas 25
 etiam in arte gubernandi. *multa gemens casuque animum
 concussus amici*: fuit una difficultas regendae navis quam
 aliae sequebantur, dicit quae sint multa, causae labor
 scilicet ac sollicitudo, dolor quoque amici perditum et tantis
 870 officiis necessariis. *o nimium caelo et pelago confise sereno, 30
 nudus in ignota, Palinure, iacebis harena*: haec ex per-

3 *clausis* R *classis* r. 9 *albis* R *-bos* r. 10 *inceperat* ed.

14 *venientium* ed.

20 *fluctantem* LR *fluitantem* ed. corrigere nolui, quoniam *fluctantem* defensorem invenit (v. Heyne-Wagner).

23 *per se* R *perisse* r = L. 24 *enim* R *eam* r = L.

27 *quem* R *quam* r. 28 *multa* LR *multae* r ed., sed *causae* ad labor pertinet = rei. 30 *necessariis* LR *-rii* r ed.

sona Aeneae accipienda sunt, qui arbitrabatur deliquisse Palinurum atque egisse negligenter, quasi caelo sereno et pelago casu quolibet perire non posset. accedebat ad dolorem gementis poena quoque amico inflictam post mortem, 5 ut inhumatus iaceret et nudus in exteris terris ignotusque omnibus, in litoribus etiam quae nullus incoleret et in quibus sepulchrum invenire non posset.

6 *incoleret* LR *incederet* edF. | *et* om. R suppl. r = L.

7 *sepulchrum inveniri* ed. post. — subscriptio plena *Tiberi* — *explicit* desinit cum ultimo versu folii 160 in L: potest ergo in sequenti folio *incipit* VI secutum esse, si Laurentianus olim plenus fuit. extat in margine inferiore rasura ex qua nihil elicere potui. *explicit* R (titulum cum *incipit* coniuncturus ut in fine I III IV), altera pars paginae fol. 168B vacua relicta poema habet, de quo v. praef.

AENEIDOS LIBER VI.

Deest interpretatio versuum 1—157.

. . . . quia quem perdidisset et quem gemeret nesciebat.
cui fidus Achates it comes et paribus curis vestigia figit:
 ibat cum ipso Achates pari cura possessus. cum vero irent,
 160 *multa inter sese vario sermone ferebant, quem socium exani-*
imum vates, quod corpus humandum diceret: tractabant inter 5
 se quis ille esset mortuus vel cuius corpus sepeliendum
 Sibylla praecepisset. quantum hic laudatur fides Achatis
 et amicitia! paribus curis agebatur tantumque torquebatur
 quantum Aeneas, ad quem specialis luctus et amissio
 necessarii pertinebat. *atque illi Misenum in litore sicco,* 10
 id est in harena litoris sicci (est enim et udum litus
 ubi pelagus terminatur), *ut venere, vident indigna morte*
peremptum, Misenum Aeoliden: mox agnoverunt Mise-
 num iacentem leto miserabili occisum. enumerat iam
 quae in illo viro essent dolenda. Misenum Aeoliden, in- 15
 quit, hoc est sanguine optimo genitum: ecce duo indigna,
 leti genus et sanguinis ratio. *quo non praestantior alter*
 165 *aere ciere viros Martemque accendere cantu:* addidit alia;
 nam in tubae cantu nullus peritior fuit, nullus viros sic
 accendebat, cum veniretur ad campum. dixit viros, quon- 20
 iam inbelles et timidi nullis hortatibus commoventur.
 viros ergo fortis debemus accipere, non ad sexus discre-
 tionem. dixit haec, conserit quoque alia, *Hectoris hic,*

1 *quia quem* V q. cum H q. eum ed. *quae quem* Thilo: haec
 ad verba Vergilii „caecosque volutat“ etc. pertinere patet.
 2 *agathes* V (infra *achates*). 7 *achates* V -tae ed. -tis nos (ut
Anchisis 844). 8 *paribus* V *quae p.* ed. | *agebantur* V (sed
torquebatur). 20 *campum* V *conflictum* ed. 21 *nullius hor-*
tationibus ed.

inquit, *magni fuerat comes, Hectora circum et lituo pugnas insignis obibat et hasta:* cum sint multi qui alios in furorem concitent belli, ipsi tamen pugnare non possint, laudatur in Miseno quia faciebat cum viris quod per
 5 tubam ipse dicebat. Hectoris, inquit, fuerat comes: si consideretur Hectoris magnitudo, cui iste fuerat iunctus, intellegatur qualis fuisset etiam Misenus; nam nullus cuiquam comes aut amicus efficitur nisi qui fuerit studiorum adfectu non dispari. Hectora circum et lituo pugnas in-
 10 signis obibat et hasta: quotiens cum Hectore procedebat ad pugnam, et lituo placebat et hasta inferior non fuit duo officia simul exercens. *postquam illum vita victor spoliavit Achilles, Dardanio Aeneae sese fortissimus heros addiderat socium non inferiora secutus:* plurimum laudatur 170
 15 Misenus, quia numquam illi societas nisi cum praecipuis fuit, nam post Hectoris mortem, quem Achilles occidit, [se addidit Aeneae] non dispari virtute vel factis. *sed tum forte cava dum personat aequora concha demens et cantu vocat in certamina divos, aemulus exceptum Triton,*
 20 *si credere dignum est, inter saxa virum spumosa inmerserat unda:* illo, inquit, tempore quo cum Aenea fuerat, dum artem suam exerceret in litore et cantu eius personarent cava saxorum, repentina dementia possessus deos homo in certamina credit provocandos, sed illum Triton
 25 exceptum utpote aemulus, hoc est ex provocatione adversarius, inter saxa conlisum dedidit morti atque undis inmersit. licet sit factum ut deos ad cantus homo provocaret et mors provocantis extitisset, tamen poeta si credere dignum est inquit, ut ostenderet etiam se dubitare
 30 potuisse existere tantam audaciam quae in suam perniciem divinum odium concitaret. exceptum dixit ut feram vena-

3 *possent* V corr. ed. 5 *turbam* V corr. ed. 7 *intellegatur* non satis perspicue V -*getur* ed. 12—13 *vita victor spo* V cetera huius lemmatis evanida, ut pleraque rubra in prima pagina aegre leguntur. 16 *achillis* V. 17 *se addidit Aeneae* deest in V inseruerunt HOU ed. hoc vel simile aliquid excidisse patet. 22 *in* om. ed. 23 *possessos* V.

bulo, quae, dum sua feritate plurimum se posse arbitratur, sic incauta ruit in ferrum et poenam suae temeritatis
 175 expendit. *ergo omnes magno circum clamore fremebant:* fremebant, inquit, quasi irascentes naturae, quae illum tam necessarium, tam optimum virum, comitem regis, indigna 5 morte pressisset. *ergo planctus fuerunt non usitati, sed quibus querellae quoque viderentur admixtae. praecipue pius Aeneas:* eadem causa etiam pius Aeneas dolebat, sed plus quam ceteri. ex superioribus apparet quid doluerint omnes; nam supra dixit de Aenea et Achate quod 10 illius non solum mortem verum etiam genus leti doluissent. ut venere, inquit, vident indigna morte peremptum: indigna mors est quae non convenit viro forti; nullus enim aut non talis existeret dolor, si in pugna cecidisset et campo. *tum iussa Sibyllae, haut mora, festinant fletes:* 15 festinandum fuit, ut iussa Sibyllae mature et in omnibus complerentur, scilicet ut curarentur funus et eius sollemnia. *aramque sepulchro congerere arboribus caeloque educere certant:* maiorem de ipsis diligentiam ac laborem exigebat meritum mortui; praeter questus enim ac fletus matura- 20 bant funeri necessaria. properabant igitur aram non saxis struere, sed arboribus, ut ipsa esset et sepulchrum, in tantum autem roboribus congestis eam erigere nitebantur, ut caelum tangere potuisset. ultra modum aliquid exhiberi mortuo meritum in vita quaesitum, non alia neces- 25 sitas facit: hoc agebatur in Miseni causa, quem amicum fuisse Hectoris dixit et Aeneae posterius, ut virium contemplatio et meritum monstraretur, ceterum et modicis lignis nec in tantum tumulum structis funus eius consumi potuerat. *itur in antiquam silvam:* idcirco dixit antiquam, 30 quia dicturus est arbores illic fuisse ingentis et magnas, quas solitudo nutrierat et multorum prolixitas saeculorum. dicit causam propter quam nullus illic habuit accessum,

4 naturae V in naturam ed. 6 usitatis V. 9 ceteris V.
 17 curaretur V ed. 18 sepulchro V -chri ed. 19 exigebant V
 corr. ed. 24 ultra V nam u. ed. 30 poterat ed.

stabula, inquit, *alta ferarum*. significando *alta stabula* ostendit illic *feras commorari consuesse maiores*, quarum metus arceret incolas ne hanc propter abscidenda ligna conscenderent. quantum Troiani laudantur qui non timuerunt evertere *stabula alta ferarum!* quod autem dixit itur in antiquam silvam et hanc ait *stabula alta ferarum*, continuam intellegi voluit *stabula habuisse in quibus congestae ferae commanerent potioris formae*, ut *stabulis nostris redacta in unum animalia simplicia colliguntur*.
 10 *appellatione stabulorum ostendit de qualibus loqueretur*, ceterum cubilia diceret, si minores significare voluisset. *procumbunt piccae*: ecce unum genus ligni fovendo in- 180
 cendio necessarium; habet enim quendam sucum quo nutriat flammam. *sonat icta securibus illex*: ecce aliud
 15 genus ligni silvestris. *fraxineaeque trabes*: ut fuerant integraeolvebantur. *cuneis et fissile robur scinditur*: lignum quod robur appellatur eius est naturae, ut scindi facilius possit. *advolvunt ingentis montibus ornos*: ornos quoque robora †*facitidia* quae propter effectum rei Troiani deicie-
 20 bant. *provolvere est*, ut quod stat porro volvatur id est cadat.

Nec non Aeneas opera inter talia: talia hoc est quae pertinerent ad amici funus. *primus hortatur socios paribusque accingitur armis*: duplex curabat officium, ut omnium
 25 esset hortator et operum particeps. *arma dixit paria qualia alii gestabant qui caedebant arbores aut iam caesas scindebant cuneis*. potest et sic, ut non verba essent hortamento, sed facta. quis enim non faceret quod faci-

2 commorare V. 3 abscidenda ed. 6 hanc V hic ed.
 10 appellatione V hac app. ed. | et ad locum V ed. ad del. ed. post: stabulorum nos. | ostendit de V et interpos. ed. 14 aliud V unum ed. 18 montis V. 19 robora facitidia V r. fixilia HOU fissilia ed.: non hoc solum corruptum, etiam *provolvere etc.* abrupte adiectum est: fortasse sic: *ornos quoque ut robora facit caedi, quae propter effectum rei Troiani deiciebant; advolvere enim provolvere est etc.* 26 ut iam V vel iam ed. 27 non verba V iam. interpos. ed. 28 hortamenta ed.

ebat et rex? provocabat hunc amici memoria et suadendi
 necessitas potens; multum quippe accedit ad effectum ex-
 pediendae rei, si operam suam, cum aliquid laboriosum
 185 geritur, rex ipse coniungat. *atque haec ipse suo tristi cum*
corde volutat aspectans silvam immensam: licet esset tristis, 5
 quoniam causa funeris gerebatur et eius expeditio iam
 fuerat certa, coeperat cogitare quae ad inventionem rami
 pertinebant.olvebat igitur haec, et cum corde suo quasi
 cum secunda persona, considerans immensam latitudinem
 silvae. *et sic forte preccatur:* in prece sua ostendit cogita- 10
 tiones suas quas tacitus secumque tractaverat; auxilio
 quippe divino sciebat opus esse, ut inveniretur in tanta
 prolixitate silvae arbor quae portaret aureum ramum. ubi
 igitur eius defecit intentio et tractatus aestuantis confudit
 in immensum fusa latitudo prolixitasque silvarum, his pre- 15
 catus est verbis, ut divino adiutus auxilio desideratam
 speciem posset reperire. *si nunc se nobis ille aureus ar-*
bore ramus ostendat nemore in tanto: quando, inquit, in-
 veniendo ramo aureo tanta nemorum difficultas obsistit,
 utinam ultro se ipse nobis ostendat. *quando omnia vere* 20
heu nimium de te vates, Misene, locuta est: necesse est
 enim etiam de ramo vera esse dicta, cum de tuo casu,
 190 Misene, nimium miseranda vera locuta est vates. *vix ea*
fatus erat: statim ut haec dixit (nec tamen aliquem in-
 ploraverat deum; quippe hoc solum protulerat, ut optare 25
 videretur potius quam rogare), praevenit materna miseratio
 euntem in preces et quod desiderabatur ostendit. *geminiae*
cum forte columbae ipsa sub ora viri caelo venere volantes
et viridi sedere solo: quia columbae fuerunt, quia duae,

1 memoriae V. 5 tristes V. 10 forte V ore ed.
 14 aestuantis — 15 fusa temere mut. ed. 17 si om. V.
 19 tanto nemorum V tanta n. nos, mut. ed. 20 ipse om. ed. |
 ostendat V ostenderet ed. 23 miserandae V: miserande HO,
 sed non ad Misenum pertinet, miserando ed. 23—24 rubrae
 litterae lemmatis vix—erat ita superscriptae sunt extersis atris,
 ut ex his in fine superemineat verat. 24 ita timui haec V
 ita haec ed. statim ut h. nos (cf. 3, 655). | et tamen V ed. nec t.
 nos. 27 desiderabat ed. 28 visae pro viri V.

quia sub eius oculis transierunt, quia sederunt in solo herboso et iucundo, intellexit Aeneas in materno signo omnem esse inveniendi rami substantiam. venientes enim de caelo aperte monstrabant non aliud se ferre nisi eius
 5 expeditionem rei de qua cogitabatur in praesenti. *tum maximus heros*: laus ista non ad corporis bona, sed ad animi virtutes pertinet. vigilantia enim mentis et astutia qua Aeneas pollebat intellexit angustias suas materno remedio sublevatas et illas aves expeditionem rebus neces-
 10 sariis ferre. hoc est quod ait *maternas agnoscit aves laetusque precatur*: quod, inquit, maternas agnoscit aves, has coeperat laetus hortari: *este duces, o si qua via est*. bene de via quae ad ramum duceret dubitavit; stabat enim in silva, cuius densitas universa concluderat: vos,
 15 inquit, viam monstrate, si ulla est. *cursumque per auras dirigite in lucos, ubi pinquem dives opacat ramus humum*: 195 vos enim potestis difficilia superare, quas aerae portant et silvarum impedimentis leves pinnae suspendunt. vos illo viam dirigite ubi dives ramus opacat locum in quo esse
 20 commeruit. *tuque o dubiis ne defice rebus, diva parens*: et tu mater ne desere filium, eum vel maxime quem incerta confodiunt. o posuit, cum loqueretur cum columbis, o, cum precem torsisset ad matrem; illic enim ponitur ubi simplex hortatio est et blanda. *sic effatus vestigia pressit observans*
 25 *quae signa ferant, quo tendere pergant*: praeter adventum enim, quo spem maximam columbae pollicebantur, etiam sedentes aliquid poterant et motibus propriis nuntiare. quod ipsum quia Aeneas noverat posse provenire, observabat tacitus vestigiis fixis, ut sciret quae essent habiturae indicia futurorum.
 30 *pascentes illae tantum prodire volando quantum acie possent* 200 *oculi servare sequentum*: prodierunt, inquit, volando: prodierunt pedum significat gressum, volandi autem partes ad alas

3 omnem V omen ed. 4 aliud V alios ed. 7 enim om. ed. 12 has V his ed. 16 diverso pagat V. 19 ramus opacat V humum op. ramus ed. 23 preces ed. 29 habituri V corr. ed. 30 prodire V prodire ed. et Verg. libri, sed potest Don. per synaloephen legisse ut *dii* 264 et ubique.

pertinent. si sic intellegamus, non cohaeret ut voletur pedibus aut alis ambuletur, sed non ipse est intellectus. vola enim dicitur media pars manus et plantae, quae faciebat columbas volare hoc est ambulare super volam, unde et involare dicimus, cum aliquid furtim vola manus 5 subtrahitur, et involare rursus, cum violentae manus in aliquem diriguntur, sicuti Terentius ait (eun. 4, 3, 6) „in faciem involem venefico“. ecce et hic volare posuit ambulare. ceterum ubi pinnarum volatum dicere voluit, de caelo, inquit, venere volantes; nullus enim alio adminiculo 10 potest de caelo descendere. ac ne huius rei remaneret incertum, infra ostendit apertius quid hoc loco significet volando. cum enim tantum issent pedibus quantum observantis oculi sequi potuissent, *inde*, inquit, *ubi venere ad fauces graveolentis Averni, tollunt se celeres liquidumque* 15 *per aera lapsae sedibus optatis gemina super arbore sidunt.* patefactum est de quo potuit dubitari; dicendo enim tollunt se celeres, ne gravem odorem Averni paterentur, et addendo liquidumque per aera lapsae ostendit procul dubio eas usque ad Avernum volando hoc est ambulando 20 pervenisse et, cum eius graveolentem odorem ferre nequissent, alis quaesisse transeundi [viam], ut per aeris puritatem lapsae, ut factum est, oblatae arboris destinata contingerent. sederunt igitur columbae geminae super arborem geminam. ipsam enim significabant numero du- 25plici quae frondem duplicem materiamque portabat. mox igitur, ut super eam sederunt, *discolor unde auri per ramos aura refulsit*: statim, inquit, ex ea quae viridis fuit aliud genus coloris effulsit et quod magno desiderio quaerebatur inventum est. ingreditur descriptionem qua illius rami 30

1 ut om. ed. 4 super V per ed. 7 terrentius V.

7—8 in faciem V illi facile in oculos ed. secundum Terentii libros. 8 posuit V p. pro ed. 9—10 de caelo om. ed.

10 enim V e. sine ed. 16 geminae ed. 19 ostendit —

23 lapsae om. ed. 22 viam vel simile aliquid excidit in V.

23 oblatae V oblatae ed. 24 contingeret ed. 25 arbore gemina ed. 29 et om. ed.

similitudinem monstret vel colorem: *quale solet silvis bru-* 205
mali frigore viscum fronde virere nova, quod non sua se-
minat arbos, et croceo fetu terctis circumdare truncos, talis
erat species auri frondentis opaca ilice, sic leni crepitabat
 5 *brattea vento.* quemadmodum, inquit, hiemali frigore emer-
 gentibus frondibus novis solent arborum trunci visco fluente
 perfundi et colorem croceum demonstrare, talis erat species
 auri frondentis. cum admiratione positum est auri fron-
 dentis opaca ilice; miraculum enim fuit ex arbore ilicis
 10 hoc est ex ligno durissimo ramum aureum cum aureis
 frondibus extitisse. *corripit Aeneas extemplo:* propter re- 210
 movendam narrandi prolixitatem non dixit quomodo Aeneas
 ad ipsam arborem videatur perrexisse, cum volantes co-
 lumbae vix illo pervenissent propter Averni graveolentiam,
 15 nos tamen quod breviandae narrationis causa poeta prae-
 termisit intellegere possumus, quaesisse Aenean aliam viam
 et pervenisse, ut inventum munus offerret. statim igitur
 Aeneas hunc ramum corripuit utpote diu desideratum.
avidusque refringit cunctantem: et cum ramus ipse avidi-
 20 tatem properantis retardaret, hunc tamen Aeneas vicit.
et vatis portat sub tecta Sibyllae: nuntiaturus completa
 omnia portavit ipsum ramum sub vatis tecta.

Nec minus interea Misenum in litore Teuceri flebant et
cineri ingrato suprema ferebant: rediit ad ea unde reces-
 25 serat et completis in causa rami partibus ad Miseni exe-
 quias revolutus est: dum Aeneas, inquit, alia curaret nec
 tamen ea ipsa obstarent curantibus sepulturam, nihilo
 minus Troiani Misenum flebant et cineri ingrato suprema
 ferebant. cum nondum arsisset, sed mox esset arsurus,
 30 recte defuncti corpus cinerem dixit, quia hoc agebatur, ut

5 *brattea* V. 6 *fluente* V ed. *florente?* 7 *tales* V.
 10 *durissimum* ed. 11 *extemplo Aeneas* ed. 14 *graveo-*
lentiam V *gravem odorem* ed. 17 *munus* V *se m.* ed.
 19 *ramum ipse* V corr. ed. 20 *retardarent* V corr. ed.
 25 *miseni* V *ad M.* ed. 26 *dum — curaret* om. ed. | *nec*
 V *ne* ed. 30 *qua hac agebantur* V *quia haec a.* ed. *quia*
hoc agebatur nos.

in cinerem mutaretur. *principio pinguem taedis et robore*
 215 *secto ingentem struxere pyram*: haec primo admoverunt
 quae non solum pyram struerent verum etiam facilius
 arderent et alia quoque accendere potuissent. *cui frondi-*
bus atris intexunt latera; sunt enim genera lignorum quae 5
 mortuorum sollemnitati convenient. *et feralis ante cu-*
pressus constituunt; cupressus quoque luctibus congruit.
decorantque super fulgentibus armis; virorum enim fortium
 cum ipsis funeribus arma apud veteres consumebantur,
 nec solum haec, sed et cetera quae habuissent carissima. 10
pars calidos latices et aena undantia flammis expediunt:
 pars aliqua hominum aquam calidam procurabant: hoc
 genere locutionis multis locis usus est poeta; exquisita
 enim gravior est quam simplex. *corpusque lavant frigentis*
et unguunt: haec fuit causa caldae expediendae, ut frigen- 15
 corpus hoc est frigidum aqua calida lavaretur. ungebatur
 220 autem, quo celerius arderet. *fit gemitus*: gemitus fuit
 omnis, ut fieri solet cum ad supremum mortui pervenitur
 obsequium. *tum membra toro defleta reponunt*: membra,
 propter quae tantas effuderant lacrimas, toro cum ipsis 20
 arsuro posuerunt. *torum dixit stratum quod fuit in feretro.*
purpureasque super vestes, velamina nota, coniciunt: vult
 ostendere pretium vestium quae propter defuncti meritum
 dabantur incendio. illarum vestium commemorationem
 facit quas ex eo amasse probatur, quia frequentius his 25
 usus est et inde notae omnibus fuerant. debuit ergo et
 in morte his velari quas dilectas, cum viveret, habuit.
 sic fecit et Dido; nam exuvias quarum tenebatur adfectu
 inposuit proprio rogo et has ipsa secum consumpsit ipsa-

1 mutarentur V -etur nos verteretur ed. 2 primum ed.
 6 cupressos ed. 10 sed et V sed ed. 15 caldae V calidae
 aquae ed. 17 gentis fuit V gemitus fit ed. 18 omnes V
 corr. ed.: omnis = plenus vel summus ut 231 et 11, 312.
 20 toro — 21 posuerunt V ed. inposuerunt? 25 fecit ed. |
 quae V ed. quas nos. | amavisse ed. | probantur V -atur ed.:
 an quae — amatae esse probantur? 28 exul has V exuvias
 ed. | tenebat V -batur ed.

que sibi ultro funereum procuravit obsequium quae salutis
 suae tempus abruptit. *pars ingenti subiere feretro, triste*
ministerium; ferendi quippe funeris ministerium luctuosum
 est et eo magis in Miseni obsequio, ubi nullus erat qui
 5 non doleret; adhuc enim extrarii adhiberi non convene-
 runt, sed illi qui possunt requiri. *et subiectam more pa-*
rentum aversi temere facem: prisci enim cum ignem rogis
 inferrent, non sub oculis suis propter pellendum doloris
 augmentum, sed a tergo suo, ut dicitur, faces adponebant.
 10 *congesta cremantur turea dona, dapes, fuso crateres olivo*: 225
 meritum mortui in specierum abundantia probabatur, et
 cum non dicitur tantum turis quantum solet, plus potest
 sentiri quam constabat inpensum. proinde tus, inquit,
 congestum hoc est copiosum traditum flammis ardebat et
 15 oleum non paulatim, sed semel cadis infusum incendia ipsa
 cumulabat. *postquam conlapsi cineres et flamma quieverit,*
reliquias vino et bibulam lavere favillam: ubi consumptis
 membris recessit flamma et totum in cineres versum est
 quod ardebat, vino ablutum est quod fuerat colligendum.
 20 *ossaque lecta*, lecta ex cineribus lignorum et carnis, *cado*
textit Corynaeus aeno: in cadum aeneum Corynaeus coniecit
 et textit reliquias, ossa dixit quae non consumpserant
 flammae; haec enim sola sepulchro condi consuerunt.
idem ter socios pura circumtulit unda spargens rore levi 230
 25 *et ramo felicis olivae lustravitque domus dixitque novissima*
verba: quoniam supra dixit „totamque incestat funere
 classem“, hic expiationem omnium purgationemque de-
 scribit, quae fit eo ritu quo Corynaeum fecisse adseruit,

4 *misenio* V. 5 *extrarii adhiberi convenerunt* V non sensu
 postulatum inserui, cetera mutare non ausus sum *extrarios a.*
convenerat ed. 6 *illic ubi possunt reperiri* V ed. emendavi,
 quia absurdum. 8 *inferebant* ed. 11 *abundantia* V *fla-*
grantia ed. | *probatur* ed. 12 *quantum thuris quantum* V
 corr. ed. 15 *caedes* V. 20 *carnes* V (huiusmodi errores
 saepe occurrunt in V). 21 *corineus* infra *coryneus* V.
 23 *consueverunt* ed. 25 *domus* V *domos* ed. *viros* optimi
 Verg. libri, sed interpretatione affirmatur.

scilicet ut universi qui obsequiis interfuerant aqua pura hoc est munda felicitis olivae frondibus spargerentur. haec fuit lustratio omnis et expiatio, hominum scilicet et domorum. *at pius Aeneas ingenti mole sepulchrum inponit suaque arma viro remumque tubamque:* quae superius dicta sunt alii compleverant. dicit nunc quid Aeneas ipse curaverit perficiendum. pius, inquit, Aeneas: hoc loco bene posuit pium, quoniam comiti ac familiari suo condebat memoriam. ait ingenti mole inponit sepulchrum: aedificat quod ut magna mole consurgeret contemplatio faciebat Miseni meritorum quae in vita quaesiverat. ceterum mortuos supra dixit nihil sentire, cum diceret (213) „et cineri ingrato suprema ferebant“, quia, cum nihil sentiunt perindeque nec vicem reddunt, recte mortui dicuntur ingrati. ergo Aeneas animo suo satis faciens constituebat ingens sepulchrum, quod faciebat, non tantum ut ossa contegeret verum etiam ut opus illud saeculis omnibus perduraret. arma autem eius et artis insignia non inmerito addebat; oportuit enim ea cum ipso constitui per quae in vita floruit et Hectori primum, dehinc Aeneae ipsi adhaerere et commendari commeruit. dixit quid fieret, dicit nunc quo loco: *monte*, inquit, *sub Aerio, qui nunc Miscnus ab illo dicitur:* sub Aerio, ait, monte: hoc nomen apud veteres fuit montis, sed quia Vergilii temporibus aliter appellabatur, brevitate mirifica et superiori tempori et praesenti respondit, ut instrueret nescientis et doceret commutationem nominis occurrisse, ut Misenus diceretur ex Miseni nomine qui dicebatur Aerius. *aeternumque tenet per saecula nomen:* tantum illius viri meritum valuit licet mortui tantumque eius auctoritas potuit qui hoc voluit servari, ut saeculis omnibus Misenus manserit et hoc nomine vocitetur a posteris. Aerium montem plerique non nomen eius fuisse

1 *interfuerunt* ed. 2 *hoc est munda om. et substituit* ed.
 9 *ponit* ed. 11 *quaesierat* ed. 12 *et cineri* V et om. ed.
 13 *qua cum* V *quia cum nos quia* ed. 18 *artis* V corruptit ed.
 22 *aereo* ed. 27 *cucurrisset* V ed. *occurrisse* nos (cf. 10, 499).
 30 *qui* V *quod* ed.

arbitrantur, sed quod sit altissimus, et hoc magis tetigisse Vergilium, sed non hoc positum est; nam qui dixit qui nunc Misenus ab illo dicitur ostendit a veteribus Aerium nuncupatum. nam quae esset Miseni gloria aut unde sciretur ipsum positum, si non illi monti remoto superioris temporis vocabulo Miseni nomen esset adpositum?

His actis propere exequitur praecepta Sibyllae: totum propterea adseritur fecisse vel facere, quod illum aut iussio patris inpelleret aut Miseni dilectus urgeret. descriptio
 10 adicitur aditus ad inferna tendentis. *spelunca alta fuit vastoque inmanis hiatu:* spelunca fuit alta, hanc ingens hiatus terrae naturaliter profundam fecerat. *scrupea*, hoc est saxosis lateribus atque asperis; non enim illam ars procuraverat aut hominis manus. *tuta lacu nigro nemo-*
 15 *rumque tenebris:* haec quoniam semper patet, ne ad eam cuiquam sit facilis accessus, pro muro habet lacum, ex undis autem horrentibus et taetris et multarum arborum tenebris satis fuerat occulta. *quam super*, id est super quam, *haut ullae poterant inpune volantes tendere iter* 240
 20 *pinnis:* super hanc nullae volucres poterant sine poena transire; illic enim moriebantur. dicit causam: *talis sese halitus atris faucibus effundens supera ad convexa ferebat.* quantum momenti avibus fuerat necessarium, ut transire incolumes possent? sed tanta vis exhalabat ex illis fauci-
 25 bus, ut illic puncto temporis etiam citi volatus superarentur, nec has iuvabat, si peterent altum; ad caelum enim usque perveniebat quicquid lacus taeter et hiatus speluncae ructabat. *quattuor hic primum nigrantes terga*

5 *remoto* om. ed. 5—6 *superior ceteris* V *superiori* c. ed. *superioris temporis* nos. 7 *sybillae* V. 8 *adseretur* V corr. ed. | *vel facere* om. *id* substituit ed. | *iussio* V *visio* ed. 9 *miseni dilectus* V (cf. 4, 292. 9, 85) *Misenus inventus* ed. | *surgeret* V corr. ed. | *descriptio* ut plerumque V. 18—19 *id est super aquam* V, sed *lacus* praecedit, non *aqua*, nec in sequentibus Don. halitum ad solam aquam refert, quare *super quam* scripsi cf. quod similiter adnotat 12, 177, om. ed. 21 *tales* V. 22 *alitus* V. | v. 242 non habet V interpol. ed. 24 *sed* V si ed.: sententia ita constat, si *quantum* quantum intellegitur.

245 *iuencos constituit frontique invergit vina sacerdos et sum-
mas carpens media inter cornua saetas ignibus inponit
sacris, libamina prima, voce vocans Hecaten caeloque Ere-
boque potentem: contra detestandos speluncae ipsius halitus
vates Sibylla sacrificiorum remedia procurabat. si enim 5
aves volantes per altitudinem caeli citae transire non
poterant, quid homo efficeret per ipsas fauces et lacum
taeterrimum transiturus tardo utique gressu per tenebras
et loca incognita? quattuor ergo iuencos admovit nigros;
et numerum et colorem intellegere debemus ad ritum per- 10
tinuisse sacrorum. frontique invergit vina sacerdos et
tollit saetas ex his quas inter cornua habebant et ignibus
sacris inponit: hoc quoque intellegere debemus factum
ratione sacrificandi dictante. haec erant prima libamina.
*supponunt alii cultros, hoc est boves occidunt. tepidumque 15
cruorem suscipiunt pateris: ne consecratus sanguis funde-
retur in terram, hunc pateris suscipiebant. ipse atri velleris*
250 *agnam Aeneas matri Eumenidum magnaеque sorori ense
ferit sterilemque tibi, Proserpina, vaccam: Aeneas, quod
esset deorum cultor, non latebat quid etiam ipse iuxta 20
deos inferos deberet efficere, denique agnam mactavit nigri
velleris et sterilem vaccam. totum enim nigrum deputatur
inferis et sterile animal, quod dicitur ideo infecundum
mactari, quod ab inferis nihil possit exoriri. atri velleris
agnam: quattuor simul voluit demonstrare, colorem, genus 25
animalis, cum primo vellere, intactum: sic in duodecimo
ait (170) „intonsamque bidentem attulit admovitque pecus
flagrantibus aris“, ut ostenderet tale animal sacrificiis esse
necessarium quod primam lanam gestet ac per hoc num-
quam sit attonsum et sit a Veneris rebus immune. tum 30
*Stygio regi nocturnas inchoat aras et solida inponit tauro-***

4 *detestandus* V. | *habitus* V *halitus* nos *hiatus* ed.

8 *super* V ed. *per* nos. 10 *colorem* V *et c.* scripsi cum ed. |

ritem V. | *pertenuisse* V. 14 *dic tanta e* V *dictante* nos (cf.

2, 151) om. ed. 16 *cru* pro *cruorem* V. 19 *tibi* om. V. |

proserpinam V. 23 *sterili* V. 29 *hac* pro *ac* V (saep̄).

30 *adtunsum* V. | *veneris* V *venereis* ed. 31 *nocturnus* V.

rum viscera flammis [*pingue superque oleum infundens ardentibus extis*]: ipsi regi inferorum nocturna sacrificia instituit exhiberi; nam etiam hoc tempus quod tenebrosum est inferis convenit. quod autem solida taurorum corpora
 5 inposuit aut obsequii pleni fuit aut moris aliqua sacrorum lege definiti. oleum vero non dubitatur idcirco infusum, ut aris inposita facilius exurerentur. omnis vero ista descriptio ostendit quo more vel quibus aut qualibus et quantis animalibus caesis inferorum numinum favor
 10 possit adquiri. *ecce autem*: ubicumque ponitur ecce autem 255 aliquid necesse est sequi quod metum adferat vel admirationem. *primi sub lumina solis*: ne incertum esset quid significaret sub lumina solis, addidit *et ortus*, ut apertam designationem horae vel temporis demonstraret. potest enim
 15 esse lumen solis etiam horis aliis quibus dicitur dies. *sub pedibus mugire solum*: mugire coeperat subiecta pedibus terra. *et iuga coepta moveri silvarum visaeque canes ululare per umbram*: haec fiebant per umbram, prope tamen sub solis exortum. existebant, inquit, miracula omnia,
 20 cum deae Triviae iam prope videretur adventus. movebantur et iuga silvarum, mugitus sub pedibus exortus hominum auris tangebatur et mentem, canes per umbram ululatus dabant. per umbram ad omnia pertinet quae descripsit, licet semel sit positum. his animadversis Sibylla
 25 intellexit ipsam venire inferum principem et sic locuta est: *adventante dea procul o procul este profani conclamat vates*. quid sibi velit duplicatio dicti, evidentius demonstrat dicendo *totoque absistite luco*. quoniam adventus deae nullius profani praesentiam patitur, discedite, inquit, alieni, non
 30 paululum, sed ita ut lucum ipsum penitus deseratis. hoc

1 *pingue* — 2 *extis* deest in V, sed explicatur, *infundens* scripsi propter *infusum*. 6 *definiti* V *definita* ed. 8 *quo more* V *qua morte* ed. 9 *numerum favor* V *numinum f.* ed. 13 *et ortus* V *et om.* ed. 14 *designationem* V *significationem* HO ed. 19 *subolis* V *sub solis* ed. | *exortu* V *exortum* ed. 20 *iam* om. ed. 22 *canis* V. 25 *inferum* V *inferorum* ed. 30 post *deseratis* dimidius versus vacat cum rasura in V.

ait vates et hoc clara voce nuntiat. conclamat vates ex
 persona poetae dictum est, reliqua ex ore Sibyllae pro-
 260 cesserunt. *tuque invade viam vaginaque eripe ferrum.*
nunc animis opus, Aenea, nunc pectore firmo: tu, inquit,
 Aenea, viam audacius invade, educ vagina gladium, ani- 5
 mum praepara et esto firmissimo pectore. *tantum effata*
furens antro se inmisit aperto: cum haec Aeneae dixisset,
 antrum, quod semper patebat, ingressa est furens cum
 omni properatione. *ille ducem haut timidis vadentem*
passibus aequat: illa prior pergebat, quae numine fuerat 10
 plena et eundi fiduciam gerebat, Aeneas vero ipsius socie-
 tate confisus ibat non minore gressu quam Sibylla.
 magnam constantiam Aeneae fuisse ostendit dicendo va-
 dentem passibus aequat haut timidis; nam qui confidens
 praecedentem sequitur sine dubio posterior ambulat vestigia 15
 demonstrantis observans et qui trepidus vadit fit metus
 causa tardior, Aeneas autem tanta animi fiducia tenebatur,
 ut Sibyllae passibus suos gressus aequaret.

Dii quibus imperium est animarum umbraeque silentes
 265 *et Chaos et Phlegethon, loca nocte tacentia late, sit mihi* 20
fas audita loqui, sit numine vestro pandere res alta terra
et caligine mersas: dicturus poeta quales esse adserantur
 sedes infernae et quae illic iuxta animas gerantur vel
 multa descripturus incognita viventibus, ne temerarius
 iudicaretur, veniam a diis inferis postulabat adserens non 25
 se auctore, sed aliis proferentibus scripta vel dicta narra-
 turus. posset enim in utroque reprehendi, quod vivus
 incognita vivis pro veris adsereret, aut praeceps, si effun-
 deret vera quae occulta esse debuerant nec in vulgus exire.
 proinde ait veniam peto a diis quibus imperium est 30
 animarum, ut mihi inpune liceat audita narrare.

Ibant obscuri sola sub nocte per umbram perque domus

9 *timidis* et infra V *timide* ed. 19 *silentis* V. 20 *plege-*
thon V. | *tacentia* V *silentia* ed. 23 *vel* V *ut* ed. 25 *postu-*
labat V ed. *postulat?* 26 *auctore* V ed. *auctorem?* | *narraturus*
 V *narraturum* ed. 28 *praeceps si* V *si deleri* malim. 30 *diis*
 V *a diis* ed. 32 *domus* ut v. 231 V *domos* ed.

Ditis vacuas et inania regna: per umbras ire ac per solam noctem quam impossibile est! sola enim nox est cui lux nulla succedit ac per hoc perpetua. dat tamen aliquam possibilitatem inducta similitudine: *quale*, inquit, *per in-* 270
 5 *certam lunam*, hoc est in ipsis initiis positam aut sub nubilo constitutam, *sub luce maligna*, non clara et non plena, et quae securos invideat gressus. addit aliud: *est iter in silvis*, ut ipsam malam lucem maxima ex parte silvarum densitas rapiat. ecce quiddam luminis dixit in
 10 illis tenebris fuisse, non tamen plenum. ibant ergo per loca vacua et inania, quia nec quod videretur fuit nec cui posset occurri. *vestibulum ante ipsum primisque in faucibus Orci Luctus et ultrices posuere cubilia Curae, pallentesque habitant Morbi tristisque Senectus et Metus* 275
 15 *et malesuada Fames ac turpis Egestas, terribiles visu formae, Letumque Laborque tum consanguineus Leti Sopor ac mala mentis Gaudia mortiferumque adverso in limine Bellum ferreique Eumenidum thalami et Discordia demens* 280
 20 *vipereum crinem vittis innexa cruentis:* feralem Ditis domum ecce quale observabat officium in primo vestibulo! illic enim fuerant omnia quae cruciant vivos aut defunctos adfligunt. haec specialiter enumerata sunt et aliqua cum suis epithetis posita: Luctus primo, quorum sordidus et miserabilis cultus est; Curae, quae quemcumque posse-
 25 derint torquent, posuere cubilia: significavit eas a vestibulo illo non divelli; pallentes Morbi: omnes enim Morbi pallorem inferunt aegris quos corripuerint; tristis Senectus, vel quod rugis contrahat eorum vultus qui vixerint diu vel quod morti proximos faciat; et Metus, quo excruciantur
 30 homines qui ex aliqua conscientia aliquam metuunt poenam; Fames malesuada: famem non solum egestatem victus debemus accipere, quae inopiae causa suggerit detestanda

3—4 *du tamen aliquam possibilitatū inducta similitudinē V idcirco aliquam possibilitatis inducit similitudinem* HO ed.
 7 *et quae securos bis scripsit V. | gressos V. | addidit ed.*
 9 *radiat ed.* 12 *possit V ed.* 15 *turpes V.* 20 *inprimum V.* 24 *possederent V possident ed.* 26 *illo om. ed.*

consilia, sed illam quoque quae unumquemque, etiam locupletem ducit ut aliena rapiat ac violenter invadat, ipso docente Vergilio, qui ait (3, 56) „quid non mortalia pectora cogis, auri sacra fames!“ ac turpis Egestas, quoniam defectus substantiae familiaris deformis facit macie et ipsius corporis cultu; terribiles visu formae, etiam solo aspectu terrorem incutientes, Letum et Labor: mors enim et labor odiosi sunt; neque enim adpetuntur a quoquam, sed ingeruntur invitis; tum consanguineus Leti Sopor, quoniam somnus et mors prope unius sunt generis: nam qui dormit, perinde facit ac mortuus, hoc solo distat, quod recedens somnus reddit hominem vitae, mors autem irreparabilem tenet quem forte possederit; mala mentis Gaudia: haec sunt quae in scelera homines ducunt: adulter quippe, latro, homicida et universorum criminum rei, cum lucro voluptatem de sceleribus capiunt, sic in mala gaudia perducuntur; inde autem mala sunt eiusmodi gaudia, quia, si apud superos inulta fuerint, apud inferos puniuntur: quid igitur opus est hoc gaudiorum genus mala mente sectari, si haec quolibet tempore vel loco gravissima poena consequitur? mortiferum Bellum: nullum est enim bellum quod esse sine funeribus possit; ferrei Eumenidum thalami, duri, id est inmites; et Discordia demens, quae dementis faciat quos forte commiserit: non possunt quippe esse integro statu mentis qui fuerint discordia emergente flammati; dicit eius ornatum, ut ex eo appareat vel qualis ipsa sit vel qualis efficiat: vipereum, inquit, crinem vittis innexa cruentis, ad vicem crinis serpentibus circumdatum habuit caput vittis quoque cruentis innexa.

4 *turpis* om. ed. 8 *odiosi* V *odiosa* ed. | *a quo quali* V corr. ed. 15 *et* — 16 *rei* om. ed. 16 *cum lucra voluptatem* V *et interpos.* ed. *lucro* nos. 18 *quasi* V ed. *quia si* ed. post.
 23 *id est* V *idem* ed. 24 *quae dementis faciat* V *dementes enim facit* ed. 25 *commiserit* V *ceperit* ed. | *quippe* V *quidem* ed. 26 *flammati* V *infl.* ed. 28 *qualis* V *qualia*?
 30 *innexa* V *-xum* ed.

In medio ramos annosaque bracchia pandit ulmus opaca, ingens: transiit a descriptione vestibuli, venit ad interiorem partem quae non esset sub tecto. fuit illic, inquit, ulmi arbor annosa perindeque ingens ingentibus
 5 ramis effusa, opaca frondibus. bene posuit annosam et ingentem; sunt enim arbores annosae, non tamen ingentes nec opacae nec ornatae frondibus, in hac autem et antiquitas parebat et ramorum ac frondum opacitas antiquitati respondens. *quam sedem Somnia vulgo vana tenere*
 10 *ferunt:* hic, ait, dicuntur esse vana somnia, hic vult esse errores qui pro necessariis inaniter occurrunt dormientibus. recte dixit ferunt, quia supra ait „sit mihi fas audita loqui“ nec debuit auctor esse in incertis. *foliisque sub omnibus haerent, ipsa scilicet Somnia. multaque praeterea*
 15 *variarum monstra ferarum:* quae sint multa monstra vel quae ferarum varietas a generalitate ad speciem transiens dicit. *Centauri in foribus stabulant:* Centauros constat monstra esse; nam partem membrorum habent ab humano corpore venientem, partem ab equorum forma. *stabulant*
 20 *dixit commanent et recte habitationem ipsorum stabulum vocitavit;* vult enim eos plus cum equis quam cum hominibus membrum habere commune. *Scyllaeque bifformes:* et has aiunt monstra esse, utpote quae usque ad pubem virgines pingantur et canibus marinis armatae pro pedibus.
 25 *et centumgeminus Briareus:* gemini dicuntur duo geminae formae hoc est duplicis: qualem igitur putamus fuisse Briareum, qui centumgeminus fuit! *ac belua Lernae:* Lerna unus anguis fuisse traditur habens multos serpentes in capite. *horrendum stridens:* ipsa magis quam Chimaera,
 30 quam infra nominavit: serpentibus enim plurimis stridorem emittebat. fuit ergo monstrum quae fuit ultra naturam serpentum. *flammisque armata Chimacra:* quae pro armis

2 venit V et v. ed. 4 perindeque V perinde inquit ed.
 6 annosae om. ed. 7 in hanc V. 8 apparebat ed. | frondium ed.
 10 haec vult V corr. ed. 18 monstra V monstrosa ed.
 22 membrum V ed. membrorum? 23 quae potestque V corr. edF. 27 centumgeminis V.

habuit flammam, a contrario, ut ipsis defenderetur quibus posset absumi. *Gorgones*: haec quoque facie fuit humana pro capillis gestans in capite serpentum turbam. *Harpypiaequae*: Harpyiae quales fuerint, quam multiplici natura compositae tertius liber ostendit. *et forma tricorporis umbrae*: Geryonum triplicem fuisse formam memoria ve-
 290 *terum prodidit. corripit hic subita trepidus formidine ferrum Aeneas strictamque aciem venientibus offert*: Aeneas visis tot malis et repentina formidine turbatus vehementer strictam aciem venientibus offerebat gladii aestimans illas
 10 *omnis monstrorum formas aliquid ausuras adversi facere. et ni docta comes tenuis sine corpore vitas admoneat volitare cava sub imagine formae, inruat et frustra ferro diverberet umbras*: nisi turbatum Sibylla docuisset inanis formas sine corporibus esse, ut res ipsa indicabat, paratus
 15 *erat pugnare frustra et umbras adpetere in cassum, utpote incorporeas quas ferire non posset.*

295 *Hinc via Tartarei quae fert Acherontis ad undas*: hinc via hoc est ex illo loco quem supra descripsit tenditur usque ad fluvium Acherontis. *turbidus hic caeno vastaque*
 20 *voragine gurges aestuat atque omnem Cocyto eructat harrenam*: pro qualitate inferna fuit natura aquae turbida, caenosa, odoris pessimi, utpote quae ructaretur ex caeno. *portitor has horrendus aquas et flumina servat terribili squalore Charon*: portitores dicuntur qui portus observant
 25 *idcirco, ut sine ipsorum iussu nullus transeat in alias regiones. his igitur aquis tam gravibus odore, tam horrendis aspectu praerant sordibus par et nulla ex parte dissimilis, loco et regionibus taetris apte conveniens, visu quoque terribilis Charon. exponitur visus eius metum videntibus*
 30 *300 spargens: cui plurima mento canities inculta iacet. barbam, inquit, habuit canam, prolixam, incultam. stant*

4 quam V et quam ed. 6 geryonum triplicem fuisse formam V ed. Geryonem — forma? 11 adversi et V ed. et delevi. | faceret ni V. 15 sine V in ed. 17 incorporeis V corr. ed. 20 usque om. ed. 23 ex caeno V a c. ed. 26 alias V alienas edF. 31 facit pro iacet V. 32 incultam V et i. ed.

lumina flamma: inflexibiles oculi eius et semper stantes quasi quasdam flammās emittebant. *sordidus ex umeris nodo dependet amictus*: velamen eius tale fuerat quod plenum corpus tegere non posset, denique eius pende-
 5 umeris sordibus taetrum nec saltem fibula, sed nodo suspensum. *ipse ratem conto subigit velisque ministrat et ferruginea subvectat corpora cumba*: non ille aliquam potestatem agendi videbatur habere, sed poenam, denique ipse subigendo agebat ratem. cum dicit subigit, non fuit
 10 sine laboris tormento quod agebat. ipse dabat vela, ipse corpora vectabat. cum multa multorumque officia solus inpleret, apparebat illum perpetuis deditum fuisse tormentis. *iam senior, sed cruda deo viridisque senectus*: iam, inquit, senior fuit, si anni eius considerarentur, si autem aspectu
 15 eius quis metiretur aetatem, poterat adhuc iuuenis aestimari. illius enim senectus, hoc est canities, viridis aliud offerebat oculis quam poterat veritas indicare. viridem canitiem non propter colorem dixit quem habent herbae vel frondes, sed quae adhuc non parum de primis tem-
 20 poribus retineret. *cruda, inquit, et viridis, quia utrumque nondum advertebatur ad maturitatem pervenire, † dum autem humanae aetatis senectus plenus sit. huc omnis*³⁰⁵
turba ad ripas effusa ruebat: huc, hoc est ubi Charon observaverat, concurrebat omnis animarum turba, ut Cha-
 25 ronis ipsius ministerio traicerentur ulterius. *matres atque viri defunctaque corpora vita magnanimum heroum, pueri innuptaeque puellae inpositique rogis iuvenes ante ora parentum*: in illa turba fuerunt matres et mulieres, fuerunt viri qui compleverant vitam; vult enim alia genera mor-

4 *denique eius* V *ex* interpos. ed. 5 *umbris sordibus*
tetrum V. 6 *contus subigit* V. 13 *seniore* V. 15 *mete-*
retur V. 16 *canities hoc est senectus* ed. 18 *canitiem* V
senectutem ed. 20 *quia utrumque* V ed. *utrumque quia?*
 21 *dum* — 22 *plenus sit* V *plena* ed. non minus absurde: for-
 tasse *nondum ut humanae aetatis effectus plenus esset?* 22 *huc*
 in lemmate om. V, in interpr. hic habet. 24 *charonis* V
Charontis ed. 28 *matres et mulieres* V *id est mulieres* Hoppius.

tuorum separare, dicit ergo quorum illic animae in praesenti haberentur, matrum, ut diximus, et virorum, magnanimorum heroum, puerorum, virginum et eorum quos viderunt parentes rogis inponi. istorum mortem cum miseratione poeta commemorat. quam durum quippe est iuvenes mori, qui sibi adhuc et suis et patriae prodesse commodis potuissent! rapi pueros et virgines in maturae mortis interventu, quos in spem posteritatis servari convenerat et in longum tempus seniumque perduci! quam funestum parentes funeribus interesse liberorum, curare tam duras exequias et ardentis aspicere! cum animas describeret volentis fluvium transire, discrevit sexus, discrevit aetates; constat enim omnibus his mortem esse communem nec moriendi esse ordinem, sed confuse ex omnibus aetatibus mori. mittit similitudinem, ut ostendat quanta illa fuerit turba vel quomodo mortem obierit. *quam multa in silvis autumnii frigore primo lapsa cadunt folia aut ad terram gurgite ab alto quam multae glomerantur aves, ubi frigidus annus trans pontum fugat et terris immittit apricis:* tam multae, ait, multorumque animae volentes fluvium transire confluerant, ut solent innumera folia excidere arboribus, cum his anni tempus supervenit, aut ut sunt aves quae congestae, cum frigus ingruere coeperit, adunantur, ut transmissio mari ea petant loca quibus pruinas effugiant. *stabant orantes primi transmittere cursum tendebantque manus ripae ulterioris amore:* rogantes et stabant totum ad obsequium supplicum pertinet. dicit causam standi et rogandi, ut unicuique primus transitus proveniret, tantus amoris adfectus tenuerat omnis tantumque ulterioris ripae desiderium habuit. *navita sed tristis,* hoc est Charon semper dirus et adfabilis numquam, *nunc hos nunc accipit illos;* non enim poterat navicula permodica semel omnis accipere. *ast alios longe submotos arcet*

24 *utmis soma et petant* V *ut aprica repetant* HO ed. *ut transmissio mari ea petant* nos. 27 *pertinet* om. ed. 30 *set* V (alibi *sed*). 31 *hoc est* — 32 *illos* om. ed. 33 *semel* V *simul* ed.

harena: alios longe submotos ipsam harenam litoris contingere non sinebat.

Aeneas miratus enim motusque tumultu dic, ait, o virgo, quid vult concursus ad amnem? quidve petunt animae? vel
 5 *quo discrimine ripas hae linquunt, illae remis vada livida* 320
verrunt? haec interrogatio propositionis retinet vicem, quoniam ad omnia Sibylla responsura est. haec ipsa tripartita est; quaesivit quippe cur tantus animarum concursus ad amnem fieret vel quid ipsae animae desiderarent vel quae
 10 esset inter illas distantia, ut aliae fugatae linquerent ripas, aliae navicula transmitterent eas et ad ulteriora portarentur. *olli sic breviter fata est longaeva sacerdos*; breviter quippe loqui debuit relatūra superflua, ne quae fuerant necessario agenda morando differret. *Anchisa*
 15 *generate, deum certissima proles*: natus es ex homine, non inmerito paves, habes humani generis timiditatem, sed nihil debes metuere qui alia ex parte genus a superis ducis. post principia descendit ad ea quae interrogata est. *Cocyti stagna alta vides Stygiamque paludem, dii cuius*
 20 *iurare timent et fallere numen*: hoc intermittente interrogatione, sed melius fecit vates aliquid amplius referre, ut instructiorem redderet requirentem, nec cumulavit ex hoc brevitatem sermonis sui, sed brevitati consuluit; posset enim Aeneas quod in prima interrogatione praetermiserat
 25 quaerere in secunda, quod vitans Sibylla praevenit amputans moras quas potuit altera inquisitio facere. stagnum igitur illud Cocytos, inquit, habet nomen, palus vero quae ex superfusione aquae efficitur Styx appellatur, per

1 *habena* V. | *haberenam* V. 7 *sybilla* (ut plerumque) V. | *tripartita* ed. 9 *ipse animae* V ed. 11 *transmitterent eas* V *transmitterentur* ed. 12 *facta est* V.
 13 *ne qua* V corr. ed. 14 *differre* V corr. ed. 17 *aliae* V *alia* ed. 18 *ad ea quae* V *ad eam partem quae* ed.
 20 *hoc intermte interrogationem* V *hanc intermisit interrogationem* HO ed. *hoc intermittente interrogatione nos.* 21 *fecit* V *facit* HO ed. | *referre* V *referens* ed., sed cf. 2, 539. 9, 621.
 26 *potuit*, V *poterat* ed. 27 *cocytos* V *Cocyti* ed.
 28 *istyx* V.

quam iurant dii plurimum eam metuentes, ne eius fallant
 325 numen. *haec omnis quam cernis inops inhumataque turba
 est: ipsorum est turba quae procul repellitur qui sunt in-*
humati. portitor ille Charon: Charon dicitur qui portitoris
 sustinet curam. *hi quos vehit unda sepulti:* qui unda 5
 portantur et transeunt sepulti sunt. redit rursus inse-
 pultorum exitum dicere: *nec ripas datur horrendas et
 rauca fluenta transportare:* non licet inhumatis aquam
 istam transire. *prius quam sedibus ossa quierunt,* hoc est
 donec ossa ipsorum sepulchris condantur. *centum errant 10*
 330 *annos volitantque haec litora circum. tum demum admissi
 stagna exoptata revisunt:* tractat Vergilius inhumatorum
 corporum animas fluvium transire non posse, nisi prius
 sepulturam fuerint consecutae, et tantos illic annos errando
 ducere quantos sua corpora sine humationis honore iacu- 15
 erint. quod ideo poeta praemisit, quia Aeneas dicturus
 est aliquos illic cognovisse de suis quos humare non po-
 tuit. *constitit Anchisa satus et vestigia pressit multa putans
 sortemque animo miseratus iniquam:* dolens eos quos ini-
 qua haec condicio tenuisset constitit. *cernit ibi maestos 20*
*et mortis honore carentis Leucaspim et Lyciae ductorem
 classis Orontem:* adsertioni huiusmodi non defuerunt pro-
 bamenta; vidit quippe illic Leucaspim et Orontem quos
 335 noverat inhumatos. *quos simul a Troia ventosa per aequora
 vectos obruit auster aqua involvens navemque virosque:* 25
 hoc dictum duas tenuit causas, una est ut legentium re-
 vocaret in memoriam qui essent isti vel ubi aut quando
 aut qua vi interisse viderentur, altera ne esset Aeneae
 vitium, quod suos sepulturae non tradidisset. ipsi sunt,
 inquit, quos ab ipso separaverunt saeva naufragia perinde- 30

1 *plurimumque eam metuunt* ed. 3 *qui sunt* V *quum
 sint* ed. 6—7 *insepultorum exitum dicere* V *ad sepultorum
 exitum dicendum* sententia in contrarium deformata ed.: for-
 tasse *rediit r. ut insep. e. diceret* (cf. 510) 14 *tantos* —
 15 *quantos* V *tot* — *quot* ed. 14 *errando* V *errandos* ed.
 21 *leucaspim* item in interpr. V in lemmate correxi, quia contra
 metrum. 26 *legentem* V *legenti* ed *legentum* nos, qua gene-
 tivi forma D. saepe utitur.

que humare non potuit quos cum ipsis navibus procella
perdiderat: quod vitium purgatur nec Aeneas aspergit,
quia quos non habuit in praesenti sepelire non valuit,
utpote quos ventorum procellae presserant et inmensi per
5 diversa rapuerant fluctus.

Ecce gubernator sese Palinurus agebat: in hac causa
etiam Palinurus positus apparebat, *qui Libyco nuper cursu,*
dum sidera servat, exciderat puppi mediis effusus in undis:
ab huius quoque casu excusatur Aeneas, quoniam inse-
10 pultum constabat esse etiam Palinurum; sic enim effusus
est navi, cum esset ipse quoque Aeneas in pelago: quo-
modo igitur sepeliri potuit quem exceperat latitudo pelagi
et in litorum ignota transvexerat? sic ergo ordinandus
est sensus, ne fiat vitium, ut in undis effusus videatur
15 (si enim ita esset, dici convenerat): ut sit exciderat puppi
effusus, cum in undis esset hoc est navigaret. *hunc ubi* 340
vix multa maestum cognovit in umbra, sic prior adloquitur:
tardius agnoscere amicum crimen est maximum, sed dedit
huic excusationem magnarum tenebrarum, unde laudari
20 potius debet, quia altis tenebris saeptum potuit agnoscere
et angres eius contracti vultus consideratione metiri. non
autem exprimeretur Aeneae dolor captus ex eo, si Pali-
norum induceret primo loquentem. *quis te, Palinure,*
deorum eripuit nobis medioque sub aequore mersit? dic
25 *age: namque mihi fallax haut ante repertus hoc uno re-*
sponso animum delusit Apollo, qui fore te ponto incolumem 345
finisque canebat venturum Ausonios. en haec promissa
fides est? dic mihi, inquit, quis iste sit deus qui responsa
Apollinis semper mihi fida in aliis fatis potuit superare;
30 idem enim te Apollo Italiam mecum venturum cecinerat,
ut decuit et munus. Apollo numquam de Palinuro ali-

4 quostorum procellae praesserant V. 8 effusus in lem-
mate effusus in interpr. V. 10 sic V si ed. 13 trans-
vexerant V. 15 sic V si ed. | dici convenerat i. e. in undas,
quod expectari D. putat cf. 5, 344, ubi similiter cum vitio opi-
nato conflictatur. 19 laudare V. 31 ut docuit et munus V
om. ed. ut decuit et munus H nos i. e. gubernatoris.

quid dixit, sed tacendo de eius adversis boni aliquid videtur promississe. *ille autem*: ad haec ille respondens ait *neque te Phoebi cortina fefellit, dux Anchisiade, nec me*: mortis meae, inquit, casus responsis Apollinis non debet invidiae esse aut obtrectationi; neque enim te fefellerunt aut me. incipit exponere leti sui cursum: *deus*, inquit, *aequore mersit*, hoc est vis maior me oppressit et fluctibus tradidit, deus scilicet adversus. ecce respondit interrogationi qua dictum est quis te, Palinure, deorum eripuit nobis? subiungit res in suam perniciem gestas. *namque* 10
 350 *gubernaculum multa vi forte revulsum, cui datus haerebam custos cursusque regebam, praecipitans traxi mecum*: hinc, ait, intellege quantam vim multum resistens pertulerim, quando cum ipso gubernaculo, cui tenaciter inhaerebam, praeceps datus sum et cum ipsius puppis parte. inimici 15
 sui non rettulit nomen, quia nesciit qui solum Phorbantem viderat. *maria aspera iuro non ullum pro me tantum cepisse timorem quam tua ne spoliata armis, excussa magistro deficeret tantis navis surgentibus undis*: ut dictis suis fides haberetur, iuravit per ipsa maria, aspera autem 20
 dixit, quasi ipsa causa mortis eius extitissent, cum ille fuisset qui illum praecipitem dedit, dehinc subiunxit in casibus suis nihil sibi fuisse curae nisi periculum ipsius Aeneae, ne perditis duobus subsidiis, hoc est gubernaculo
 355 et gubernatore, etiam ipse periculis subderetur. *tris* 25
notus hibernas immensa per aequora noctes vexit me violentus aqua, vix lumine quarto prospexi Italiam: ventus, inquit, notus per longissima hibernarum noctium spatia me violentis fluctibus traxit, denique quarta die Italiam vidi. non ipse oculis suis Italiam vidit, utpote super 30
 undas, sed ipsum vidit, quo factum est ut quam cum

1 *beni* V. 3 *nec me* om. et ad sequens lemma transposuit ed. 7 *opraessit* V. 8 *deus scilicet adverso* V *deo scilicet adverso* ed. 11 *gubernaculum* V. 16 *numen* V corr. ed.

17 *non nullum* (contra interpr.) V corr. ed. 18 *coepisse* V.
 21—22 *ille fuisset qui* V *illa fuissent quae* ed. 22 *dedit* V *dederant* ed. 23 *sibi* om. ed. 31 *vidit quo* V *vidit* om. *quod* scripsit ed.

Aenea videre cupiebat incolumis ipsa eum cerneret in fluctibus saevis exanimem. *summa sublimis ab unda paulatim adnabam terrae, iam tuta tenebam*: tunc, ait, vidi Italiam, cum me proximum terrae ferret unda subli-
 5 mem et tuta tenere coepissem. *ni gens crudelis madida cum veste gravatum † prensantemque uncis manibus capita* 360
aspera montis ferro invasisset praedamque ignara putasset: non defuerunt crudeles homines, qui arbitrati praedam se invenisse, quia vestibus et aqua gravatus fueram, uncis
 10 me manibus invaderent. uncae manus sunt quae in modum humanarum manuum ferro fabricantur aduncis velut digitis et in undas mittuntur, ut quod hominis manus non potest comprehendere ipsis teneat praedo atque ipsis adigat. capita aspera montis accipere possumus aspera
 15 saxorum, quae ex radicibus montium quasi cum quibusdam capitibus in mare producta tenduntur, iuxta quae, cum fluctibus portaretur, invasus est. *nunc me fluctus habet versantque in litore venti*: ut non plene videretur eiectus intra aquam, inquit nunc volvor, sic tamen ut terram
 20 litoris tangam. recte dixit crudelem gentem; de sepultura enim loquebatur, quam sibi dolebat non exhibitam; illi enim qui venerant, si humanitatem retinerent, non quaerent praedam de mortuo, sed sepulturam defuncto procurare debuerant. *quod te per caeli iucundum lumen et*
 25 *auras, per genitorem oro, [per spes surgentis Iuli]*: bene positum per caeli iucundum lumen, quoniam apud inferos loquebatur et Aeneae optabile fuit eo remeare, bene per

1 *videri* V corr. ed. | *ipsa eum* V i. cura ed. 3 *terrae* V t. et ed. 6 *prensantemque* V hoc Don. legisse non potest, quia Palinurum in undis perisse putat, *praesentemque* ed., sed inane est nec structurae difficultates tollit inepta Donati interpretatione excitatas, quare crucem apponere malui. 8 *arbitrati* V -trarentur ed. 9 *uncis* V et u. ed. 10 *uncae manibus* V corr. ed. 12 *dicitis* V. | *homini* V. 14 *ad dicat* V *adigat* ed. 17 *invasus* V *innixus* ed. | *habent* V. 22 *quaerent* V -re ed. 24 *per superos caeli* V *superos* del. ed. 25 *per spes — Iuli* deest in V, sed explicatur cf. 11, 22.

genitorem, cuius causa tantum laborem susceperat, per
 fili spem, quem unicum habuit et propter quem quaerebat
 365 Italiam. *eripe me his, invicte, malis*: multum valuit ad
 inpetrandum, quod mala ipsa miserationis commendandae
 causa demonstrabat. generalitas autem petitionis ipsius, 5
 qua sibi provideri cupiebat, magnam rationem retinet:
 prudenti enim loquebatur et ei qui competenter tractare
 negotium posset et animi sui benignitatem complere. haec
 est igitur prima pars petitionis. quia in causa petendi
 beneficii plurimum prodest, si postulans det viam praesta- 10
 turo quam teneat, addidit *aut tu mihi terram inice*
(namque potes), quod ipsum ut ostenderet non esse diffi-
 cile, subiecit *portusque require Velinos*, ne diceret Aeneas
 nescio ubi funus tuum possit reperiri. ecce tertium ex
 praesenti occasione adplicat et hoc suggerit dubitanter, 15
 ne forte permittatur: *aut tu, si qua via est, si qua tibi*
diva creatrix ostendit (neque enim credo sine numine divum
 370 *flumina tanta paras Stygiamque innare paludem), da dex-*
tram misero et tecum me tolle per undas, sedibus ut saltem
placidis in morte quiescam. aut tu inquit: tu quid pon- 20
 deris habeat videamus: tu qui es meriti potioris, qui
 genus ducis a superis, qui praestas ingenio et corporis
 virtute cogitationes susceptas vales implere. si qua via
 est, consiliorum scilicet vel effectus. si qua tibi diva
 creatrix ostendit; habes enim deam matrem, quae prae- 25
 stitit ut tibi sit pronum quod aliis non licet. neque enim
 credo sine numine divum flumina tanta paras Stygiamque
 innare paludem: occasio praesentium dedit ei argumen-
 tandi substantiam, quomodo tibi, inquit, dii praestiterunt

1 *per fili* — 2 *habuit* om. ed. 6 *magna rationem* V *magnam*
 ed. melius fortasse *generalitatem* — — *magna ratione r.*

8 *conpleri* V *conplecti* ed. 10 *praestituro* ed. 11 *addit* ed.

12 *pro namque potes* tria puncta V. 14 *posset* V ed.

15 *adplicat* V *adicit* ed. 16 *permittitur* V *-atur* nos *non con-*
cederetur ed. | *si qua tibi* (item infra) V *si quam t.* ed. et Verg.
 libri fere omnes. 21 *sis* V *es* scripsi cum ed. 27 *astu-*
giamque V.

ut vivus ad inferos pergeres et hoc ipsum divino numine provenisse non potest dubitari, ita et hoc quod cupio potes implere. dicit quid velit et quid commodi ex eo suis partibus possit accedere: da dextram misero. quid tam egregium, quid
 5 tam bono viro conveniens quam miseri hominis laborantem sublevare fortunam? et tecum me tolle per undas: nullus labor est, inquit, porrigendo remedio, bene faciendi occasio praesto est, tecum transeam, tecum ad ripas alias et loca desiderata perveniam. dicitur iam beneficii ipsius fructus
 10 et commodum: sedibus ut saltem placidis in morte quiescam, hoc est ut in morte saltem sedibus placidis quiescam qui in vita tutus esse non potui. ecce aperuit quid sit eripe me his, invicte, malis. *talia fatus erat. coepit cum talia vates:* cum talia Palinurus dixisset, vates
 15 ei hoc modo respondit. petierat enim inlicita quaeque essent contra inferorum leges, ut insepultus illam conscenderet navem quam non nisi sepultos fas erat congerere. ecce vates ei respondet, non Aeneas; ipsa enim noverat inferorum morem et Charonis iura. *unde haec, o Palinure.*
 20 *tibi tam dira cupido?* unde, ait, tibi exorta est istius cupido desiderii hoc est cupiditas? quotiens enim cupido feminino genere ponitur cupiditatem, non amoris deum significat. reddit ei rationem, ut sciat transitum suum infernis legibus prohiberi. *tu Stygias inhumatus aquas*
 25 *ammemque severum Eumenidum aspicias ripamve iniussus* 375 *abibis?* unde, ait, fieri potest ut ulteriora videas loca qui te adseras inhumatum? aut qui fieri potest ut ex his locis iniussus abscedas? ne ultra speres aliquid fieri posse contra semel datas leges et sententiam deum! fata hic
 30 dixit iudicatum cuius firmitas moveri non posset: *desine fata deum flecti sperare precando:* ne ulterius speres sen-

2 non potest dubitari V d. non debet ed. 3 dixit V ed.

5 homines V. 8 alias — 9 perveniam temere mut. ed. 15 enim hoc V ei h. ed. | quaequae V. 17 sepultus V -tos ed. | congere V conscendere ed. 21 cupidus V. 22 femine nocere V foemineo genere ed. | cupiditatis ed. 28 ne V nec ed. 29 sententias ed. 30 iudicatum cuius V quorum ed.

tentiam superum semel dictam flecti aliquatenus posse. *sed cape dicta memor, duri solacia casus*: sed tene dicta mea et horum memor esto habiturus in adversis tuis solacium sempiternum. *nam tua finitimi longe lateque per*
 380 *urbis prodigiis acti caelestibus ossa piabunt et statuent* 5
tumulum et tumulo sollemnia mittent aeternumque locus
Palinuri nomen habebit: melius ex persona vatis ei responsum est quae noverat universa quam ex persona Aeneae, ne quod non licebat videretur negasse voluntate
 non licet 10
 quod frustra deprecaris, [sed habebis magnum] solacium quo releveris in adversis; omnes quippe eius loci homines ad quem funus tuum videtur esse delatum et multo longius positi deorum commonefacti responsis, cum exinde prodigia existere coeperint, et expiabunt ossa tua et se- 15
 pulturae mandabunt ac nomine tuo locus ipse erectus in tumulum in aeternum vocabitur Palinurus. ecce solacium ac meritum Palinuri, cum diis auctoribus ossibus eius sepultura et celebritas nominis in aeternum mansura promittitur. *his dictis curae emotae pulsusque parumper corde* 20
dolor: tantum veridicae vatis auctoritas et consolatio valuit, ut Palinurus suscepta oratione tali curam inflictam dudum relaxasset animo et dolorem quo agebatur cor remisisset. *tristi gaudet cognomine terrae*: gaudebat se tristem licet, tamen perpetuam memoriam sui nominis in 25
 illis regionibus habiturum.

Ergo iter inceptum peragunt: inceptum dixit destinatum atque dispositum. *fluvioque propinquant*: completis quae

3 tuis om. ed. 9 post voluntate spatium 45 fere litterarum vacat in V, quod explere non audeo, sua add. ed. sequitur non licet — releveris cum lacuna 15 fere litterarum in V, quam explevi. pro his verbis „habebis incundissimum inquit solacium eorum quae tuleris“ interpol. ed. 13 esse om. ed. | dilatatum V corr. ed. 14 commonefacti V corr. ed. 16 rectus V erectus ed. 21 viri dicae V veridica ed. 23 agebatur cf. v. 159 V angebatur ed. 23—24 non remisisset V non om. H ed. cor r. nos. 24 tristi hic habet V ad antecedens lemma falso retraxit ed.

ad solacium Palinuro sufficerent perrexerunt ad fluvium.
navita, hoc est Charon, quos iam inde ut Stygia prospexit 385
ab unda per tacitum nemus ire pedemque advertere ripae,
sic prior adgreditur dictis atque increpat ultro. quod ultro,
 5 *quod adhuc venientis, quod adgressus, quod increpat dictum*
est, iam intellegendum est commoti futuram esse dictionem.
quisquis es armatus qui nostra ad flumina tendis, fare age
quid venias, iam istinc et conprime gressum: cum duo veni-
 10 *rent, commotionem suam in eum direxit quem vidit ar-*
matum; noverat enim exempla violentiae quibus turbati
sunt inferi. quis enim revera non moveretur, cum vide-
ret tacitos venire per occulta nemorum et propinquare
iuvenem stricto mucrone? procul dubio quidem illum
 15 *Charon timebat, interrogantis tamen haec vox est et magis*
suspecti quam iniuriosi, cum dicit fare age cur venias.
sperat et iustas existere posse causas veniendi, licet eum
terruerit aspectus armati. iam istinc et conprime gressum:
interea, donec adventus tui causas edicas, defige gressus
tuos nec progrediaris ulterius. umbrarum hic locus est: 390
 20 *an, inquit, ubi sis positus nescis? umbrarum quippe hic*
locus est. somni noctisque soporae: somnus hic superat
et tenebrae noctis, quae sopora est hoc est abundans somno.
corpora viva nefas Stygia vectare carina: ut autem vivos
traiciam nefas est. nec vero Alciden me sum lactatus euntem
 25 *accepisse lacu nec Thesea Pirithoumque, diis quamquam*
geniti atque invicti viribus essent: dat eorum exempla qui
apud inferos illicita commisissent sub ea occasione, quod
deorum originem ducerent. Tartareum ille manu custodem 395

1 *Palinuri* ed. 5 *venientis* V *veniens* ed. 6 *dictionem*
 V *locutionem* ed. 8 *conpraeme* V. 10 *exempla* — 11 *inferi*
 V *temere* mut. ed. 12 *tacitus* V corr. ed. 13—14 *quod* (= quod)
helimeon timebat V *quidem illum Charon t. nos quidem Charon*
t. ed. 14 *maius* V *magis* ed. 15 *cum* V *cur* nos *quid* ed.
 17 *istinc conprime* V corr. ed. | *gressus*, sed in lemmate
gressum V *gressus* ex sequentibus irrepsit. 18 *donec* V *dum*
 ed. | *edicas* V *dicas* ed. 18—19 *deficeres sus tuos* V corr. ed.
 21 *superat* V *habitat* ed. 23 *vecta* V. 25 *perithoum-*
que V. | *divis* V *diis* (ut solet Don.) ed. 27 *commiserunt* ed.

in vincla petivit: una iniuria privare inferos proprio custode. *ipsius a solio regis*, hoc est ab ipsius regis sede sive penetralibus: ecce alia ipsius regis peior iniuria. *traxitque trementem*: tantum Herculi licuit, ut traheret trementem qui neminem timuit. trahebat, invitum ducebat, hoc est a limine Ditis. *hi dominam Ditis thalamo deducere adorti*: peius conati sunt isti, ut uxorem regis ex ipso cubiculo suo eripere niterentur cum iniuriae violentia. quot loca sunt in ista accusatione! vim facere uxori alienae, uxori regis et praesentis, ipsi quoque reginae, haec a persona; a loco vero: de ipso thalamo suo, quem nosse praeter maritum fas fuerat nulli; a facto: abstrahi quam honorifice etiam contingi non licuit. *quae contra breviter fata est Amphraysia vates*: idcirco breviter, quia non egent longo sermone quae iusta sunt. *nullae hic insidiae tales, absiste moveri, nec vim tela ferunt*: hoc est quod ait contra locuta est, id est contra ea quibus se ostendit Charon fuisse suspectum et contra illa quae senserat; putabat enim vim parari, quam fecerant alii. exorsa est igitur sic: *nullae hic insidiae tales*, scilicet qualis ille aliorum exemplis extitisse narraverat. *nec vim tela ferunt*: paucis securum reddidit Charonem, quod nullam portaret armatus violentiam; plerumque enim geritur ferrum, non ut inferatur, sed ut depellatur violentia. *licet ingens ianitor antro aeternum latrans exanquis terreat umbras, casta licet patruum servet Proserpina*

- 1 *una* V magna ed. 2 *sole orcis* pro *solio regis* V.
 2—3 *se sua* V *sede sive nos*, om. HO ed. 3 *iniuria* V *natura* H ed. 5 post *invitum* sex fere litterarum spatium vacat in V *ducebat* inserui. 6 post *hoc est* sequitur *alii minā ditis* V *a limine Ditis* nos, om. HO edI, lacunae signum posuit edF.
 7 *peius* V *potius* ed. 8 *cum iniuriae violentia* V *quam i. violentiam* ed. 9 *quod* V *quot* ed. 10 *praesentis* V *potentis* ed.
 12 *quae nosse* V *quem n. ed.* | *fas fuerat nulli* V *nefas cui-cunque fuerat* ed. 13 *contingi* V *tangi* ed. | *que contra V quem c. ed. quae c. nos*, firmatur interpretatione. 14 *facta* V.
 17 *hoc est contra ea* ed. 21 *illae aliorum* V *ille illorum* ed.
 22 *Charontem* ed.

limen: servet, inquit, Cerberus quod servat et umbras licet
 exanguis terreat, licet servet Proserpina matrimonium suum,
 ad curam nostram non pertinet. potuit iterum dici, quod
 superius Charon exegit, si haec non sunt, quae fuit causa
 5 veniendi? ipsa ultro ingerit quod interrogata potuit re-
 spondere. *Troius Aeneas pietate insignis et armis ad ge-
 nitorem imas Erebi descendit ad umbras*: exposuit cur po-
 suerit insignem pietate et armis: pietas fuit quod mortuum
 perrexit ad patrem nec umbras nec Cerberum timuit,
 10 fortitudinis autem, quia hoc ipsum impleri sine virtutis
 adiumento non potuit et, si esset necesse, non deesset
 etiam industria dimicandi. ecce ad interrogata respondit
 et prosecuta est ea quae necessario Charoni fuerant inti-
 manda. *si te nulla movet tantae pietatis imago, at ramum* 405
 15 *hunc (aperit ramum, qui veste latebat) agnoscas*: si te non
 movet religiosi hominis factum, ramum istum agnosce,
 quem ferre non merentur nisi qui iure caelesti et divinis
 legibus ad inferos veniunt. ut autem citius commotum
 conpesceret, dum loquitur, sic ostendit et ramum, quem
 20 conditum sub vestibus habuit. *tumida ex ira tum corda
 residunt*: hoc facto atque his dictis sedatus Charon et
 omnem tumorem suae commotionis exposuit. *nec plura
 his*: post demonstrationem quippe rami nihil ulterius de-
 buit. *ille admirans venerabile donum fatalis virgae longo*
 25 *post tempore visum caeruleam advertit puppim ripaeque* 410
propinquat: admiratus est, inquit, Charon et rami speciem
 et factum, quod infinitorum temporum fuerat desuetudine
 praetermissum, mox admovet ratem, ut traiceret prope-
 rantis. *inde alias animas, quae per iuga longa sedebant.*
 30 *deturbat*: Aeneae causa ac Sibyllae omnis animas longius
 exclusit, ne his moram faceret qui cum tanto munere

9 *nec serum* V *nec inferos* ed. *nec Cerberum* nos. 10 *for-
 titudinis* V quare nescio an supra *pietatis* scribendum sit *for-
 titudo* ed. 13 *Charonti* ed. 19 *et ramum* V et om. ed.

20 *veste* ed. | *tumida* V *rabida* ed. 21 *adque* V. | *sedatus*
 V s. est ed. 22 *deposuit* ed. 23 *debut* V *dixit* ed.

25 *avertit* ed. 30 *desturbat* sed infra *deturbare* V.

veniebant. deturbare est terroribus propellere ac remove-
laxatque foros: oportunum ascensui navigium facit. *simul*
accipit alveo ingentem Aenean: aut revera ingentem, quod
 magno esset corpore, aut ingentem propter capacitatem
 navis, quae fuit exigua, in tantum ut hanc non navem, 5
 sed alveum dixerit, utpote quae umbris inanibus, non
 vivis corporibus fuerat praeparata. denique secutum est
gemit sub pondere cumba sutilis et multam accepit rimosa
paludem. pressa quippe insolito pondere et gemit et
 415 *per rimas recepit paludis limum. tandem trans fluvium* 10
incolumis vatemque virumque informi limo glaucaque ex-
ponit in ulva: tandem quod ait, aut mora fuit in trans-
 vectione, quia navis ultra solitum morem onerata tardius
 pervenit ad ulteriorem ripam, aut propter Aenean, qui
 properabat ad patrem.

Cerberus haec ingens latratu regna trifauci personat
adverso recubans inmanis in antro. cui vates horrere vi-
 420 *dens iam colla colubris melle soporatam et medicatis frugi-*
bus offam obicit: cum latratu trium faucium omnis Cerberus
 inferorum regiones inpleret, latranti offam Sibylla proiecit, 20
 nec hanc simplicem, sed medicatam, hoc est diversis spe-
 ciebus et arte confectam. hic poeta mel tantummodo
 specialiter posuit, reliqua noluit aperire, ne ad conficien-
 dam speciem legentis instrueret. *ille fame rabida tria*
guttura pandens corripit obiectam atque inmania terga re-
solvit fusus humi totoque ingens extenditur antro: ecce 25
 quantum potuit vis offae transvoratae ingluvie triplici,
 quae sic eum pressit, ut iaceret pro mortuo. *occupat*
 425 *Aeneas aditum custode sepulto evaditque celer ripam in-*
remeabilis undae: inremeabilem proprie posuit et vere; 30
 nam Aenean ipsum scripsit alio egressu luci et superis
 redditum. celerem dixit Aenean transisse sepulto custode,

1 *movere* ed. 2 *ascensui* V *ascensum ad* ed. 3 *accipit* V.

7 *fuerat praeparata* V *pr. esset* ed. 8 *subtilis* V. 9 *in-*
solido V. | *et gemit* V *gemit* ed. 21 *sed medicatam* V om.
 H edI *sed medicatis frugibus et melle* edF. 27 *vis saepe* V
vis offae ed. 30 *inremeabilem* V -*le* ed.

vel quia occasio transeundi fuit temporalis et offae trans-
 voratione digesta potuit Cerberus reddi statui suo vel quia
 festinabat ad patrem.

Continuo audita voces vagitus et ingens infantumque
 5 *animae flentes in limine primo:* ubi celeri gressu, non
 inpediente Cerbero ripa transmissa est, mox ad auris
 Aeneae sonus lamentabilis venit et vagitus ingens et fletus
 infantium. *quos dulcis vitae exortis,* hoc est quos dulcis
 vita cito deseruit et fecit exortis id est extra sortem vi-
 10 *vendi maiorem. et ab ubere raptos abstulit atra dies et*
funere mersit acerbo: ad augmentum miserationis addidit
 ab ubere raptos. quid enim durius quam extorqueri in-
 sontis matribus liberos suos et ab ipsis uberibus divelli,
 perire quoque inmatura morte et ante opprimi quam loqui
 15 *potuissent? hos iuxta falso damnati crimine mortis:* iuxta 430
 hos fuerunt illi qui falsis criminum insimulationibus pressi
 sunt et traditi neci. *nec vero hae sine sorte datae, sine*
iudice sedes: et tamen, inquit, haec loca sine iudice aut
 sorte non sunt. *quaesitor Minos urnam movet:* Minos illic
 20 et inquirendi habet potestatem et urnae agitandae licen-
 tiam, ut, si iudiciorum exitus etiam sortis arbitrium quae-
 reret, non deesset urnae substantia. *ille silentum con-*
ciliumque vocat vitasque et crimina discit: ille id est Minos
 silentum hoc est mortuorum et congregationem curat et
 25 *investigat quemadmodum singuli duxerint vitam. proxima*
deinde tenent maesti loca qui sibi letum insontes peperere 435
manu: proxima loca hoc est a supra dictis non longe po-
 sita tenebant tristes qui, cum insontes essent, ipsi sibi
 intulerunt mortem, cum nullo crimine premerentur. dicitur
 30 *causa facti; nihil enim fit nisi quod faciendi habeat ne-*
cessitatem: lucemque perosi proiecere animas: ipsa fuit
 adpetendae mortis ratio, quia odio illis fuerat lux, labo-
 rum et aerumnarum causa. *quam vellent aethere in alto*

7 *inlamentabilis* V corr. ed. 8 *hoc est quod dulcis* V h. e.
 quos d. ed. 14 *quamquam* V quam ed. 17 *sortae date* V.
 19 *minus* in lemmate, *minos* in interpr. V. 22 *desit* V
 deesset ed. | *consiliumquae* V *conciliumque* ed. favente interpr.

nunc et pauperiem et duros perferre labores: cum viverent et laborum taedia atque inopiae paterentur, aestimantes profuturum, si morerentur, vim sibi ipsi intulerunt, sed postea paenitebat eos facti et quaerebant lucem rursus videre, quam fuerant perosi, quam pati sedes infernas. 5 sed *fas*, inquit, *obstat*: ne proveniret quod optabant obstabat lex quae de morte ac vita definita est. *tristique palus inamabilis unda adligat et noviens Styx interfusa coerces*: earum reditum animarum prohibebat lex, retinebat palus odiosa et claudebat Styx, quae eas omni ex parte 10 noviens circumdederat.

440 *Nec procul hinc partem fusi monstrantur in omnem lugentes campi, sic illos nomine dicunt:* non longe inde videbantur lugentes campi fusi in omnem partem, hoc est laevam, dexteram et quacumque oculi tendi potuissent. 15 interea, quia poterat quaeri cur dicerentur lugentes, ultro ait sic eos appellari: non tamen nominis ipsius praestitit rationem. *hic quos durus amor crudeli tabe peredit:* hic id est in ipsis campis degebant quos vis amoris absumperat. *secreti celant calles et myrtea circum silva tegit:* 20 hos eosdem qui amoris violentia perierunt celabant viarum angustiae et arbores myrti. secretos calles aut in abdito constitutos aut separatos debemus accipere. *curae non ipsa in morte relinquunt:* tanta vis amoris in illis fuit, ut 445 nec in morte essent ab ipsa cura immunes. *his Phaedram* 25 *Procrinque locis maestamque Eriphylen crudelis nati monstrantem vulnera cernit, Euadnenque et Pasiphaen;* *his Laodamia it comes et iuvenis quondam, nunc femina Caeneus rursus et in veterem fato revoluta figuram:* in his locis fuerant istae quae iustis diversis causis et dispari 30 450 mortis genere perierunt. *inter quas Phoenissa recens a*

1 *duros* V *diros* ed. 2 *existimantes* ed. 5 *fuerant* V
maluerant HO *maluissent* ed. *fuerant perosi* nos. 6 *fas in-*
quit obstat V *fata i. obstant* ed. 15 *quacumque* V *quoc.* ed.
16 *potuit* ed. 19 *idem* V *id est* ed. 21 *celabant* V
et c. ed. 22 *ardito* V. 24 *relincunt* V. 26 *erypylen* V.
30 *iustes diversis causis* V *iustis* om. ed.

vulnere Dido errabat silva in magna: recens, quia non multo ante perierat, et aspera post recens vulnus; infra enim dicturus est poeta eam nec videre Aenean voluisse nec cum eo habere conloquium. *agnovitque per umbram* 5 *obscuram:* cum dicit umbram obscuram, habuit aliquid luminis; hoc est enim obscurum quod ostendat aliquam lucem, sed et maxima parte mixtas habeat tenebras. *qualem primo qui surgere mense aut videt aut vidisse putat per nubila lunam:* sic parebat Dido in illa obscuritate quomodo incipiens luna nubilo caelo conspicitur tantum incerta, ut hanc visam non possit esse certissimum. *dimisit* 455 *lacrimas dulcique adfatus amore est:* mox ut eam vidit, dimisit lacrimas, hoc est non cogitavit flere. sed mox lacrimas fudit; ipse est enim dolor verus qui repentinos fletus non coactus excludit. institit igitur cum ea, quam vix agnoverat, loqui; hoc enim manentis in ipso adhuc amoris compellebat adfectus. *infelix Dido, verus mihi nuntius ergo venerat extinctam ferroque extrema secutam:* dictio ista mira arte concepta est et pro personarum et causarum 20 ratione composita. Didonis fuit aspera propter recentem facti causam; nam non multo ante relicta est amans. huius rei si quis metiri dolores voluerit, attendat exitum mortis eius, qui non interveniret, si illa rupti amoris iniuriam tolerare potuisset. accedebat huc, quod 25 acerbitas vulneris recens et aspectus eius qui tanti mali fuerat causa doloris ipsius saevitiam duplicabat. Aeneae vero persona depressa in omnibus, in qua tantus reatus extabat, ut ipse se agnosceret reum et de facto purgatione interposita fateretur. mutaverat enim fidem contra Di-

2 *multi* V corr. ed. 5 *obscuram* in lemmate bis V.
 9 *parebat* V *apparebat* ed. 10 *tantum* V *tamen* ed. 11 *visam esse* ed. | *demisit* in lemmate *dimisit* in interpr. V: *dimisit* Don. legisse patet ex interpretatione, in qua *sed mox* vv. 468 et 476 spectat. 15 *institit* V *instituit* ed. 19 *mira arte* V *mire certe* ed. 20 *Didonis fuit* V *persona* interpos. ed. *Dido enim* O. 23 *si* V *nisi* ed. 27 *personam depracssa* V.
 28 *de fato* superscripta c prima manu V.

donis meritum, quae illum vel humanitate confoverat vel amaverat ipsumque cum suis exceperat naufragos et egentis collegerat. incipit ergo sic: infelix Dido, ut ostenderet eius miserabilem casum se graviter ferre, ut lacrimis eius etiam verba congruerent, protestans oculis quantum dolorem sensibus ferret et voce indicans quod mentis interna vexabat. in hoc dicto non tantum animus dolentis expressus est verum etiam per extenuationem facti adiecta purgatio; nullus enim infelicem quemquam dicit nisi dolens nullusque infelix est nisi qui fataliter premitur. 10 denique hoc vult adserere, illi quidem debitum fuisse genus mortis ratione et necessitate priorum factorum, sed hoc magis dolere, quod ipse huius leti causa putetur extitisse. verus mihi nuntius ergo venerat extinctam ferroque extrema secutam: feralis iste nuntius pervenerat, inquit, ad scientiam meam, quod doloribus tuis abscessus mei causa susceptis extremo remedio subvenisses, dolebam finem vitae tuae et genere ipso mortis vehementer agebar. [funeris heu tibi causa fui:] accedebat ad luctus animi mei quod sciebam tibi ob abscessum meum talem placuisse 20 sententiam. purgationi ipsi, quae ab homine apud Didonem perfido proferebatur, miro genere adhibet firmitamentum: *per sidera iuro, per superos et si qua fides tellure sub ima est*: quia testes animi sui, vel maxime apud inferos degens, habere non potuit, ad iusiurandum sese 25 convertit, quo firmitantur quae aliquibus documentis deficientibus probari non possunt. iuravit per sidera perque superos quo remeare cupiebat.

1 *humanitatem confoderat* V corr. ed. 2 *naufragus* V
naufragis (transpos.) ed. 14 *ergo* post *verus* transpos. HO ed.
17 *susceptus* V. 18 *agebar* V (cf. v. 382) *angebatur* ed.
19 *funeris* — *fui* deest in V, sed explicatur. 20 *ob om.* ed.
20—21 *tale placuisse sententiam purgationis ipsi* V emendavi,
temere mut. ed. 22 *miro* V et m. ed. 28 post *cupiebat*
unius versus spatium vacat cum vestigiis scripturae et rasurae: propter *eademque loquebatur* versus 363 adscitum fuisse suspicor sic fere: a Palinuro didicerat quod sic iurare etc. cf. 697.

apud inferos posset, quoniam illic degebat eademque loquebatur. si qua fides, inquit, quoniam nesciebat quod genus iurisiurandi apud inferos haberetur, posuit generalem iurationem dicens iuro per fidem, si qua in his locis aut colitur
 5 aut timetur. *invitus, regina, tuo de litore cessi*: non te, 460
 inquit, fugi, sed potiorum iussionibus cessi. quod ait tuo de litore, hoc vult intellegi, ut relictis litoribus Carthaginis ipsa tamen Dido animis Aeneae teneretur infixae. *sed me iussa deum, quae nunc has ire per umbras, per*
 10 *loca senta situ cogunt noctemque profundam imperiis egere suis, nec credere quivi hunc tantum tibi me discessu ferre dolorem*: quoniam poterat fides etiam iuranti non haberi, vel maxime ei qui apud superos perfidus exitisset, sump-
 15 tum a loco et tempore rapuit argumentum, quo ostenderet se compulsus deorum iussis Carthaginem reliquisse. ut scias, inquit, me maiore vi tuis terris exclusum, ex praesentibus proba; non enim ad has tenebras et loca horrenda libens aut voluntate descendi, ipsi sunt auctores laboris istius qui fuerunt dudum, cum invitae abstraheret a sedi-
 20 bus tuis, quod cum fieret, aestimare non potui ad haec te esse venturam abscessus mei causa. intellegitur hoc Aenean additurum fuisse: contempsissem omnia et remansissem, si praescissem hunc te habituram exitum vitae, non quia vere contemnere potuit deorum iussa, sed ut
 25 mendacio verisimili placaret eam quam sic laeserat, ut vitae suae cursum gladio praecidisset. ecce usus est arte, ut quod negare non poterat fateretur ultro et iusta defensione purgaret. quantum autem odium etiam mortua retineret ex eo non obscure, sed evidenter ostendit, cum
 30 sese proripuit tacitam nec expectavit verborum finem nec aliquid ipsa respondit. Aeneas tamen cum videret abeuntem, relicto quod dicebat, ut ostenderet se teneri desiderio eius, *siste, inquit, gradum teque aspectu ne subtrahere* 465

1 *decebat* V corr. ed. · 2 *qm* (= quoniam) V *quia* ed.
 16 *me maiorem vituis* V. 17 *proba* V *probamus* ed. 20 *existi-*
mare ed. 23 *praescissem* ed. 26 *praedisset* V corr. ed.
 32 *relicto* V *reliquit* ed.

nostro; quid enim melius amanti provenire apud inferos potuit quam videre eam aut fabulas conferre cum ea? quas quia Dido diruperat abeundo, hac eam Aeneas voce prosecutus est: *quem, inquit, fugis? extremum fato; quod te adloquor hoc est.* vere, ait, extremo sum fato cui te desideratam denegas et inopinatam tui subtrahis facultatem; verba sola sunt quae tecum conserere cupio: satis erit animo meo, si vel fabulas tecum plene commisceam. *talibus Aeneas ardentem et torva tuentem lenibat dictis animum lacrimasque ciebat:* cum Aeneas miserabilia dictu effunderet, lacrimarum plurimarum augmenta non deerant; nam Didonis abscessus eas magis magisque commovebat. *illa solo*
 470 *fixos oculos aversa tenebat nec magis incepto vultum sermone movetur, quam si dura silex aut stet Marpesia cautes:* Aeneas quidem dolenda loquebatur et fletus uberes mittebat ex oculis, sed Dido aversa facie stabat in modum lapidis aut cautis Marpesiae, quae est saxis ceteris durior. ne autem videret flentem aut verba loquentis audiret, sic averterat faciem, ut solam respiceret terram, nec movebatur incepto, hoc est ab instituto et dispositione animi sui non divellebatur. haec fecit, antequam irata discederet, et sic fugit invisum. *tandem corripuit sese atque inimica refugit:* augmentum irae suae Aenean refugiendo testata est et ut fuerat inimica ita discessit. dicitur ad quem locum: *in nemus, inquit, umbriferum, coniunx ubi pristinus illi respondet curis aequatque Sychaeus amorem:* melius illi visum est relinquere eum quem odio habuit et ad Sychaeum tendere, qui unum cum ea animum gereret vel gessisset et qui amore mutuo et consimili teneretur.
 475 *nec minus Aeneas casu percussus iniquo prosequitur lacrimis longe et miseratus euntem est:* admodum dolebat Aeneas

4 lemma secundum interpret. distinxi. 7 conserere V contrahere ed. 8 plenae V. 9 lenibat V. | anim V. 10 ciebat V. 12 eos ed. 13 fixo V. | vultus ed. 15 dolendo ed. 20 ab om. ed. 23 suae/////Aeneas cum ras. quinque fere litterarum Aeneam ed. fortasse contra Aenean? 30 lacrimis V -mans ed. 31 miseratus euntem ÷ (i. e. est) V ed. miseratur euntem Verg. libri.

desertum se ab ipsa atque contemptum et, licet sciret
eam iuste commotam, tamen recedentem prosequeretur
gemitu ac verbis et quantum poterat intuebatur oculis et
videret ulterius, si non eam arbores nemorum atque um-
5 brae texissent.

Inde datum molitur iter: his gestis coepit ire quo
dudum intenderat. *iamque arva tenebant ultima [quae
bello clari secreta frequentant]*: illa dixit quae fuerant
satis ulteriora, scilicet usus gradu superlativo, haec sepa-
10 ratim fuerant deputata his qui magni inveniebantur fuisse
in exercitatione bellorum. *hic illi occurrit Tydeus, hic
inclitus armis Parthenopaeus et Adrasti pallentis imago*: 480
hoc specialiter posuit addens *hic multum fletu ad superos*:
pro merito scilicet virtutis suae magnum vivis reliquerant
15 luctum, cum adversantibus fatibus pro patria cecidissent.
belloque caduci Dardanidae: a speciali enumeratione sin-
gulorum transiit ad generalitatem, ut plurimos illic Tro-
ianos esse memoraret. *quos ille omnis longo ordine cernens
ingemuit, Glaucumque Medontaque Thersilochumque, tris*
20 *Antenoridas Cererique sacrum Polyboeten Idaeumque etiam* 485
currus, etiam arma tenentem: ingemuit ad omnes pertinet; non
enim solum doluit Glaucum, cum omnis quorum nomina con-
plexus est habuisset aequalis. Cereri sacrum Polyboeten dixit,
ut ostenderet numina cultores suos in causa mortis iuvare
25 non posse; nam perierat qui Cereri fuerat consecratus.
Idaeum vero talem vidit qualis fuerat in vita; is enim
duo simul officia sustinens tenebat arma, regebat et cur-
rum, quorum studium apud superos habuit. *circumstant
animae dextra laevaue frequentes*: ab utroque latere
30 circumstabant animae maximi numeri. *nec vidisse semel
satis est*: tanti meriti fuerunt quorum animae obtutibus

1 et — 2 commotam om. ed. 6 his — 7 intenderat ante
inde transpos. ed. 7 quae — 8 frequentant deest in V, sed
explicatur. 8 illa V ultima edF. 13 hoc V ed. hos?
15 patri accidissent V corr. ed. 16 speciali V a sp. corr. ed.
22 solo V solum nos propter add. ed. 26 his V is corr. ed.
27 simul om. ed. 28 quorum post currum inserui quarum rerum ed.

Aeneae offerebantur, ut eas semel vidisse non sufficeret, tantus fuit dolor, tantum videndi desiderium. *iuvat usque morari*: in infernis tenebris et squalore delectabat aliquas moras innectere. *et conferre gradum*: ex utraque parte unum desiderium fuit videndi, deambulandi et confabulandi; erat tamen aliquid amplius quod animae nosse cupiebant: *et veniendi discere causas*, ut diceret Aeneas quae eum causae ad inferna duxissent. interea quod ait hic multum fleti ad superos, de omnibus videtur dixisse quos nominatim vel sub generalitate complexus est. *at*
 490 *Danaum proceres Agamemnoniaeque phalanges, ut videre virum fulgentiaque arma per umbras, ingenti trepidare metu*: dixit plurimos Troianorum illic fuisse quos Troia perdidit in excidio suo esset quippe crimen maximum victi, si de hostibus caesis poeta tacuisset. hos
 non tantum non praeteriit verum etiam prope omnis inter-
 isse testatus est addens dignitates et inaeestimabilem significans numerum: Danaum, inquit, proceres, id est non tantum honore verum etiam exercitatione bellandi potiores, Agamemnoniaeque phalanges, exercitus quoque Agamem-
 nonis, ut sic Graeci apud inferos viderentur, quasi omnis illo Achaia migrasset. principum Graeciae et Agamem-
 nonii exercitus fecisse commemorationem cum laude nonnulla gloria est. hi igitur, ut viderunt virum non contemnendum et eum quem bene noverant et qui de fiducia
 fortitudinis ad inferos tetendisset, non mediocriter sunt territi. unde intellegebatur quod metuerent? quia, cum hominem atque eius vidissent arma ipsiusque qui tenebat fulgentia [accessum], *pars vertere terga, ceu quondam*

3 *internis* V corr. ed. | *squaloribus* ed. | *delectabatur* ed.
 7 *et om.* V add. ed. 9 *hii* pro *hic* V. 14 post *suo* lacunam signavi, *dicit et Graecos* vel simile aliquid excidisse patet.
 17 *inexistibilem* ed. 21 *ut si* V edI *ut sic nos ut ipsi* edF. | *omnis* — 22 *migrasset* inepte mut. ed. 22 *achamenonii* V *Agamemnonis* ed. 23 *fecit* V ed. *fecisse nos quia fecit* ed. post. 27 *metueretur* edFI. 28 *ipsius quoque* V ed. *ipsiusque qui nos.* | *tenebant* V *tenebat nos timebant* ed. 29 *fulgentia* V *accessum* addidi *fulgorem* ed.

petiere rates, pars tollere vocem exiguam, inceptus clamor frustratur hiantis: fugiebant sicut in Troia fecerunt, cum ad navis concurrerent salutis desperatione compulsi, alii vero volebant clamorem tollere, cum non esset clamandi
 5 *substantia, denique in ipso conatu deficiebant dantes non vocem, sed exiguum sonum. descriptio Graecorum non inaniter posita est, primo omnium ut ostenderetur quot milia etiam ex ipsis cecidisse viderentur, nulla quippe victoria est sine calamitate victoris; denique apparebat*
 10 *mansisse cum ipsis metum quem apud superos habuerunt cum expugnaretur Troia. meminerat enim poeta se dixisse (2, 399) „diffugiunt alii ad navis et litora cursu fida petunt, pars ingentem formidine turpi scandunt rursus equum et nota conduntur in alvo“. ubique firmat Vergilius diis*
 15 *adversantibus, non virtute Graecorum superatum esse imperium Troiae, denique et hic timidos et fugacis Graecos adsignat, quibus usque adeo metus statum mentis praeriperat, ut crederent Aenean idcirco apud inferos armatum incedere, ut Graecos etiam mortuos insequeretur. fugiebant, inquit, alii, alii mittebant exiguam vocem et, cum vellent aliquid dicere, in ipso vocis defectu patenti ore remanebant non sequente vocis officio. Troianos ergo laudavit et ostendit timidos Graecos perindeque inbellis; nullus enim hostem nisi inbellis fugit.*

25 *Atque hic Priamidem laniatum corpore toto Deiphobum* 495
vidit lacerum crudeliter ora, ora manusque ambas populataque tempera raptis auribus et truncas inhoneste vulnere nares. vix adeo agnovit pavitantem et dira tegentem supplicia et notis compellat vocibus ultro: tanta in Deiphobo detrimen-
 30 *torum corporis deformitas fuit, ut hunc civis notus, ad-*

6 *rei* V (ex set archetypi?) *sed* corr. ed. 8 *etiam* om. ed.
 12 *dii fugiunt almae* V. 14 *alio pro alvo* V. 17 *metus* V
timor ed. 19 *incidere* V corr. ed. 22 *sequenti* V. | *troianis*
 V corr. ed. | *ergo* om. ed. 25 *priamidem* V ed., at 3, 295 in
 interpr. -den. 26 *crudeliter* — 29 *ultro* om. ed. post. 29 *inde*
 cum sex fere litterarum spatio V in *Deiphobo* scripsi, om. ed.
 30 *afinis* V et *affinis* ed.

finis vix agnoscere potuisset, abscisis quippe auribus fuit, naribus obtruncatis. itaque ut Aenean vidit, erubuit, voluit denique foeditatem suam toto corpore sparsam tegere nec tamen potuit, quia deerant manus quae hoc procurare potuissent. intellegi tamen potest quid sit quod ait 5 tegentem; aut enim totum se subtrahere conatus est aut totum avertere; hoc enim genere potuerunt vitia eius non videri. sed cum ante esset agnitus Aenea praevidente, paranti fraudem argumento vocis occurrit haec ingerens 500 prior: *Deiphobe armipotens, [genus alto a sanguine Teucri].* 10 principia ista non tam interrogantis sunt, sed potius admirantis et dolentis, denique sequitur *quis tam crudelis optavit sumere poenas? cui tantum de te licuit?* cum te, inquit, in vita sciam fuisse in armis potentem et praestantem genere atque inter Troianos fortissimum, primum 15 miror quis iste sit qui te extitit fortior tantamque exendarum poenarum habuit potestatem. quia malorum inspectio evidens fuit, non quaesiit quid factum esset, sed facti ipsius nosse cupiit auctorem. admiratio ipsa multiformis fuit: primo cogitari potuisse tot adversa vel talia, 20 cum vir fortis sibi potuisset adsistere, dehinc ausus impleri, tertio usque ad totius corporis supplicia perveniri. *mihī fama suprema nocte tulit:* rettulit mihi, inquit, fama, cum suprema nox ageretur, qua Ilium concidit, *fessum vasta te caede Pelasgum procubuisse super confusae stragis* 25 *acervum:* dixit laudem ipsius adserendo eum certaminis labore et caedibus fessum super acervos hostium procubuisse, non dixit occisum cecidisse, sed quasi procubuisse lassatum.

1 *vix* V om. ed. | *potuisset* V non p. ed. 1—2 *auribus fuit obtruncatis inquit ut* V *naribus* inserui *itaque* pro *inquit* scripsi, alia temptavit ed. 2 *erupuit* V. 3 *tegere* om. V add. ed. 7 *enim* V edI in edF. 9 *argumentum* V ed. -to emendavi, ne *haec ingerens prior* penderet. 10 *genus* — *Teucri* deest in V, sed explicatur. 11 *tam* V *iam* ed. 14 *invitam* V *in vita* ed. 16 *exendarum* V *exhib-* ed. 20 *cogitare* V -ri nos, temere mut. ed. 21 *adsistere* V *res-* ed. | *ausus impleri* V temere mut. ed. 22 *perveniri* V *pro-* venire ed. 26 *adserenda cum* V -do eum ed.

tunc egomet tumulum Rhoeteo in litore inanem constitui [et 505 magna manis ter voce vocavi]: erexi, inquit, honoris tui causa tumulum sine funere, quia confusus fuisti corporibus hostium. nec inquisitus reperiri potueras, nomen tamen
 5 tuum vocavi sollemniter. ecce amici animus: ego, inquit, per me suprema tua conplevi, non aliis facienda commisi. solent enim non rectius peragi quae curanda mandantur. *nomen et arma locum servant:* signatus est locus ipse nomine tuo et arma illic cum tui vocabuli appellatione
 10 decorata sunt, ut qui eadem viderit arbitretur tui quoque funeris illic ossa recondita. *te, amice, requivi conspicere et patria decedens ponere terra:* feci, ait, non quod volui, sed quod potui; optavi enim te reperire et in solo patrio tuas reliquias condere, quod quia non provenit, in-
 15 venit remedium dolor, ne memoria tua inhonorata remaneret. *ad quae Priamides:* intellegitur respondit. *nihil o tibi, amice, relictum, omnia Deiphobo solvisti et funeris* 510
umbris: hoc est plene gratias agere, ut, quod Aeneas adseruit minus factum iuxta illius exequias propterea, quia
 20 corpus eius inveniri non potuit, Deiphobus diceret satis abundare quod factum est. primo quaesiit Aeneas quis auctor fuisset deformitatis eius, dehinc rettulit se constituisse ei sepulchrum honoris causa, sed ille, cum responderet, quoniam supremae honorificentiae potior fuerat causa,
 25 huic primo respondit, ut ostenderet se gratias agere beneficii eius, deinde rediit, ut referret quis poenarum indictarum toto corpore auctor videretur extitisse vel quo

1 *et* — 2 *vocavi* deest in V, sed explicatur. 6 *per me* V *pro me* ed. 7 *enim* V *res* ed. | *curandam* *audiantur* V asterisco signavit edF^I temere mut. ed. post. *curanda* *mandantur* recte Hoppius p. 10³². 10 *viderint* *arbitrentur* ed. 13 *reperiri* V corr. ed. 14—15 *invenire* *medium* *dolor* V *invenit* *remedium* *d.* *nos* *inveni* *r.* *doloris* ed. 15 *nec* V *ne* ed. 16 *atque* V *a. hic* ed. *ad quae* nos. 18 *gratiae* V corr. ed. 19 *minus* V *munus* ed. 20 *invenire* V ed. -ri nos. 25 *ostendere* V *ostendens* edF *ut ostenderet* nos (cf. 327). | *beneficiis* edF. 26 *reficeret* V *referret* corr. edF. 26—27 *indicia* *toto* V *in toto* ed. *indictarum* *toto* nos (cf. 8, 8).

ordine fuisset tanta perpressus. incipit ergo seriem referre gestorum: *sed me fata mea et scelus exitiale Lacaenae his mersere malis, illa haec monumenta reliquit*: duo, inquit, detestanda in unum convenerant, tempus et fatum satis adversum. his accesserat uxor pessima: quod ait Lacaenae, illic constituit omnem vituperationem. est enim et in nominibus probrosa significatio. si enim Sinonem vel Ulixen dixeris, mox mendacem hominem vel factiosum ostendes, si a gentibus vel locis vel parentibus tradere volueris nomen, mox dabis intellectum bonusne quisquam an malus videatur, a gentibus, ut est (2, 3) „infandum, regina, iubes renovare dolorem, Troianas ut opes et lamentabile regnum eruerint Danaï“, a locis (2, 122) „hic Ithacus vatem magno Calchanta tumultu“, a parentibus (3, 247) „bellum etiam pro caede boum stratisque iuven-
cis, Laomedontiadae“. haec et in laudibus observanda sunt, a regionibus, ut est (3, 1) „postquam res Asiae“, a locis (7, 195) „dicite, Dardanidae“, hoc est nati in Dardania, a parentibus (6, 125) „sate sanguine divum“. ita est ergo et Lacaenae, quasi omnes quae inde oriuntur tales sint, ut decipiant maritos et fallant. expletis principiis, in quorum brevitate et personam expressit et causam, incipit malorum ipsorum praestare rationem. dicturus igitur quod dormiens deceptus sit praetendit excusationem, ne viro forti illo vel maxime tempore criminis esset sic dormisse, ut suppliciiis innumeris oportunitatem se faceret. hic ergo loci, temporis et personae ratione servata tuetur partis suas et uxoris gravat. *namque ut supremam falsa inter gaudia noctem egerimus nosti et nimium meminisse necesse est*: fecit noctis commemorationem et adiecit signa eius, ut apertius Aeneas agnosceret de qua nocte ille lo-

6 *etenim* V est enim nos ea e. HO ed. 7 *omnibus* V ed. *nominibus* nos. | *sinon* V corr. ed. 9 *ostendis* ed. | *velocis* V vel locis ed. 10 *numen* V corr. ed. 11 *ut est* V ut om. ed. F. 12 *lamentabilem* V. 13 *eruerent* V. 16 *et in* V in om. ed. 24 *deceptus sit* V d. fuit ed. 26 *ut* om. V add. ed. | *se* om. V add. ed.

queretur. supremam dixit, quia ipsa conclusit exitium Troiae et Iliensis imperii. addidit aliud: cum gauderent, inquit, omnes et ego cum omnibus, quo tempore inter gaudia nihil speraretur adversi. rediit ad signa: *cum fa-* 515
 5 *talīs equus saltu super ardua venit Pergama et armatum peditem gravis attulit alvo:* ecce significat tempus, meministi, inquit, noctis illius, quoniam mala in oblivionem venire non possunt, tunc cum equus ille ultimum nobis et patriae interitum ferret et nostras duceretur in portas
 10 *ac nobis nihil adversi suspicantibus inimica gratulatio esset. illa chorū simulans,* hoc est communem se nobiscum gratulationem habere confingens, *euantis orgia circum ducebat Phrygias, flammam media ipsa tenebat ingentem et summa Danaos ex arce vocabat:* ad pulchritudinem
 15 mulieres Phrygias et ludum fingere Graecis e summo facem quam tenebat †ardentem. nec supra nomen eius propter odium nimium dixit neque hic eam nominavit, ut Helenam diceret, sed dixit illa, dixit Laecaenae. *tum me confectum curis somnoque gravatum in-* 520
 20 *felix habuit thalamus pressitque iacentem dulcis et alta quies placidaeque simillima morti:* cum me, inquit, cura et fatigatio corporis tempusque duxisset in somnum, agebam in cubiculo meo et infelix thalamus tenebat dormientem. bene infelicem thalamum dixit, quo malo fato talem
 25 induxerat uxorem vel in quo tot supplicia pertulit. haec facta sunt, inquit, cum me alta quies tenuisset et iacerem pro mortuo. gravius dormire cogitationibus fractos et aesti-

4 *sperabatur* ed. 7 *oblivione* V corr. ed. 8 *nobis* V
mihi edF. 12 *euantes* ed. 13 *ingentem* V ed.: Heyne-
 Wagner (ex interpretatione) Donatum *ardentem* legere ait, sed
 vide quod infra adnotavi. 15 *mulieris* ed. | *frigias* V *Phry-*
gias dicit ed. | post *fingere* decem fere litterarum spatium vacat
 in V fortasse sic explendum: *eam dixit ut.* | *graecis* V *Graecis*
vocatis ed. 16 *e summo* V *e s. arcis* ed. | *facem* V *face* ed. |
tenebat V *ipsa t.* ed. | *ardentem* V ed. in *ostenderet* emendandum
 puto, sed crucem apponere malui. 18 *lacaenae* V *-na* ed.
 22 *agebam* V *iacebam* ed. 24 *quo* V *quum* ed. 25 *induxerat* V
duxisset ed. 27 *dormire* V *-rem* ed. | *fractus* V ed. *-tos* nos.

bus animi fatigati etiam Sallustius dicit (Iug. 71, 2): „uti animum, inquit, aegrum solet, somnus cepit“. haec adseruit Deiphobus quae non fuerunt criminosa viro forti; quid enim metueret quo tempore publica laetitia fuit? cur non dormiret, cum nox quietem suaderet? quid formidinis gereret constitutus in cubiculo suo? excusavit ergo plenissime se et ab omni reprehensione discrevit, quod alto sopore dormierat. temporis scilicet et loci commemoratione decursa venit ecce ut ostendat prorsus nihil se metuere debuisse. *egregia interea coniunx*: nec hoc loco dixit nomen eius, sed, quod est gravius, matrimonii vocabulum posuit sanctum et religiosum et quod inviolatum deberet existere nec ademit ei quod fuerat, ut eo detestabilior teneatur, quod coniugii foedera sic dirupit ac prodidit. *egregia interea coniunx*: cum dicit egregiam, sequentia probant non laudis, sed vituperationis causa positum; potuit enim et laudem. *arma omnia tectis emovet et fidum capiti subduxerat ensem*: in sceleribus erudita primo, inquit, omnia mihi arma subtraxit et ipsum ensem, in quo habere potui ultionem fidam salutis meae, hoc consilio, ut, si insidias sensissem, subsidium mihi defensionis non suppeteret. *intra tecta vocat Menelaum et limina pandit, scilicet id magnum sperans fore munus amanti et famam extinguere veterum sic posse malorum*: coniunx dixit et non dixit mea perindeque multorum; fuit enim Menelai, dehinc Paridis et tunc Deiphobi, quae nec ipsum carum habuisset cui primo fuerat iuncta quaeque nesciret uxoris adfectum. hostem communem omnium et specialiter meum in exarmatum cubiculum misit velut satisfactura ei pro veteribus sceleribus suis, cui primo mutaverat fidem, et suppliciis meis pensatura quae detestanda commiserat,

1 *fatigati* V -tus ed. 2 *coepit* ed. 4 *quo tempore* V
eo t. quo ed. 6 *cubiculo* V *cubili* ed. 14 *dirupit* V *diripuit* ed.
17 *laudem* V l. *significare* ed., sed talia Don. non raro audit. 18 *erudit* V corr. ed. 20 *potuit* V corr. ed.
24—25 *coniunx dixit inquit* V c. *inquit* ed. c. *dixit* nos.
29 *exarmatum* V *execratum* ed.

quasi violata matrimonii sanctitas emendationem ullam posset admittere. fertur enim cum consensu proprio per imaginarium raptum eam cum Paride ad Troiam pervenisse. denique fit huius rei et in primo libro (647)

5 commemoratio hoc modo „munera praeterea Iliacis erepta ruinis ferre iubet, pallam signis auroque rigentem et circumtextum croceo velamen acantho, ornatus Argivae Helenae, quos illa Mycenis, Pergama cum peteret inconcessosque hymenaeos, extulerat, matris Ledaе mirabile

10 donum“, quae utique non ferret, nisi dispositum habuisset abscessum. quod ipsum etiam sic Vergilius monstrat: Pergama, inquit, cum peteret inconcessosque hymenaeos; peteret dixit, non ut per raptum abstractam, sed ut consensu proprio iunctam esse monstraret. peteret bis accipiendum est, licet semel positum videatur. ipso verbo Sallustius usus est, cum diceret (Cat. 25, 3) „libido accensa sic, ut saepius peteret viros quam peteretur“. hoc genere et hic intellegendum est Pergama cum peteret inconcessosque hymenaeos peteret, ut sine aliqua violentia

20 ad Paridem vel ad Troiam venisse noscatur. hoc enim vult firmare Vergilius ex persona Deiphobi, nullam fidem illam servare tertio marito potuisse, quia nec primo eam valuit exhibere, ut probaret quod supra dixit egregia interea coniunx, quoniam consueverat maritos fallere et

25 fallendo decipere. *quid moror? inrumpunt thalamo*, hoc est cum violentia inruunt, ceterum si vis non esset, ingrediuntur fuerat dicendum. intellegendum est etiam ipsam cum ipsis fuisse, quoniam nesciebant ubi Deiphobus requiesceret ac sola uxor poterat nosse. *comes additur una*

30 *hortator scelerum Aeolides*: uxor pessima et maritus pro-

1 *ullam* V *illam* ed. 6 *palam* V. 11 *abscessum* V
discessum ed. | *etiam* V *et* ed. 12 *inconcessos* V corr. ed.
 22 *servaret* V *servare* ed. an *servare* et? 24 *maritos* V *-tum*
 ed. 25 *moror cum inrumpunt* V *cum* ex interpr. irrepsit
 librario ad *cum violentia inruunt* aberrante. | *talamo* sequenti
 lemmati praefixit V huc revocavit ed., ubi etiam interpreta-
 tione postulari videtur. 26 *inruunt* V *irrumpunt* ed.

prias iniurias gemens, Aeolides auctor malorum et hortator
 scelerum in unum, inquit, convenerant in perniciem meam.
 530 *dii, talia Grais instaurate, pio si poenas ore reposco:*
 pulchram fecit apostropham et multa continentem. soli,
 ait, dii potestis esse huius sceleris vindices quo innocens 5
 perii, qui talia rependatis Grais qualia in meam exer-
 cuerunt perniciem, quoniam deteriora deficiunt quae in
 adversarios meos debeam postulare. Graecos generaliter
 maledicto suo collegit, non quo omnes ipsi mala intulis-
 sent, sed ut genus ipsum penitus interiret, unde talis uxor 10
 et tales inimici, tam saevi, tam crudeles viderentur exorti.
 invasisse in cubiculum rettulit et praetermisit quae conse-
 cuta sint, vel quia in promptu supplicia fuerant quae
 illis saevientibus pertulit vel quia malorum ipsorum rela-
 tiones horrebat. quippe melius fuit praeterire superflua 15
 quam referre dura et quae offerebantur aspectibus. potest
 tamen quae poeta non complexus est verbis videri demon-
 strasse Deiphobum, cum diceret dii, talia Grais instaurate,
 utique talia quae sibi inlata monstrabat. ecce respondit
 propositis, dixit quod quaesivit Aeneas, qui esset poenarum 20
 auctor, quid autem factum esset, quoniam aspectibus sub-
 erat, dictum non est. *sed te qui vivum casus age fare*
vicissim attulerint: pлагine venis erroribus actus an monitu
divum? an quia te fortuna fatigat? ut tristis sine sole do-
mus, loca turbida adires? audisti, inquit, casus meos: etiam 25
 ipse vicissim refer casusne te ad inferos vivum miserint
 an dii compulerint adire tenebras an fortuna hoc etiam
 tibi laboris inpegerit, ut loca tristia et sole carentia pene-
 trares et quae nihil aliud praeter caligines habeant. quae-
 siit ista Deiphobus, sed Aeneae responsionem optimo con- 30

7 quoniam — 8 postulare om. ed. | definiunt qua V defi-
 ciunt quae nos. 9 non quod ed. 11 tamque crudeles ed.

13 fuerant V -rint ed. 18 deifobum V cf. 9, 195. 12, 952
 recepit etiam ed. 20 propositus V corr. ed. 22 non esset
 V corr. ed. 23 monitum V. 24 quae u expuncta V ergo
 qc = quia, quod Aelius Donatus legit, confirmatur interpreta-
 tione. | domus ut 231 V. 29 caliginis V corr. ed.

silio poeta praeteriit, ne rebus propter quas ventum fuerat
 mora prolixior fieret vel ne repeterentur ea quae superius
 dicta sunt. sed nec Aenean fecit negasse responsum;
 intervenit enim interdictio Sibyllae, quae, cum videret
 5 diem labi, fabulas omnis et moras absceidit; tamen dat
 illi humanitatis partis iustas, ne amicos a conloquio pro-
 hibere sponte videretur. non enim frustra est quod posuit
hac vice sermonum roseis aurora quadrigis iam medium 535
aetherio cursu traiccerat axcm: dum vicissim, inquit, fabulas
 10 conserunt, iam exactus fuerat medius dies. *et fors omne*
datum traherent per talia tempus: sic libenter verba mi-
 scebant, ut dies illis non sufficeret. *sed comes admonuit*
breviterque adfata Sibylla est: Sibylla quae ad hoc Aeneae
 fuerat iuncta, ut in omnibus instrueret ignorantem, com-
 15 monuit breviter fabularum prolixis tractatibus occupatum
 intellegens totum diem in iis posse consumi. usa est igitur
 brevitate sermonis, ne moras, quas remove cupiebat, ipsa
 plurimum loquendo nutriret. *nox ruit, Aenea, nos flendo*
ducimus horas: necessitate complendi actus cuius causa
 20 venerant Deiphobus. id ne ad Aeneae
 vitium vel Sibyllae pertineret, defensionem sumpsit a tem-
 pore atque ita, ut hanc non longo, ut dictum est, ser-
 mone produceret: nox, ait, ruit, Aenea. ecce tempus fuit
 in causa, quod labi non debuit propter noctis incertum.
 25 quid enim intellegendum est in eo quod dixit nox ruit
 nisi quod diximus, quia sine ipsorum impedimento nox
 eadem venire non poterat? nos autem flendo ducimus horas
 hunc potest admittere intellectum, quasi si diceret: atque
 utinam actibus commodis aut utilibus teneremur! numquam

6 ne — 7 posuit om. ed. 10 consuerunt V conseruerunt
 ed. | foris V. 13 ad hoc V ideo ed. 16 minus V minimis
 ed. in iis nos (m per dittogr. irrepsit). 10 inter venerant et
Deiphobus lacuna viginti amplius litterarum in V sic fere ex-
 plenda: *longiore sermone prohibetur (Aeneas non respondet Dei-*
phobo ed.). | post *Deiphobus* in V sequitur *id ne* (inepta inter-
 pos. ed.). 21 *vel sibi ee* V *vel ipsius* ed. *vel Sibyllae* nos. |
pertinere V *videretur* add. ed. *pertineret* nos. 28 si om. ed. |
ad quem V ed. atque nos (inversus error 509).

rebus perditis lacrimae profuerunt; plangis, quid inde utilitatis proficiet necessario tuo? quid fletuum prolixitas dabit, cum longum non sit quicquid fine concluditur? quapropter fiat impulsu temporis quod invitis nobis ipsa
 540 necessitas iubet. *hic locus est partis ubi se via findit in 5*
ambas: incipit ei futurum iter demonstrare, in quo ex una via enata altera fuit. honestissima locutione usus est dicendo in *ambas*, quam si diceret in *duas*, et sic est intellegendum, ut *ambas vias dixerit quae essent natae ex una*. subnectit dehinc utriusque viae rationem, ne 10
 alteram sequens alteram habere videretur incognitam: *dextera quae Ditis magni sub moenia tendit, hac iter Elysi-um nobis, at laeva malorum exercet poenas et ad inopia Tartara mittit*. cum bona dexteri itineris diceret, Ditis tantum tetigit nomen propter narrationis compendium, de 15
 Elysiis autem campis discretioneque iustorum putatur siluisse: hanc partem non omnino omisit, sed meliore occasione monstravit; cum enim diceret at laeva malorum exercet poenas et ad inopia Tartara mittit, procul dubio patefecit in dextera parte animas morari iustorum. ex per- 20
 sona Sibyllae ostendit Vergilius insontium animas locis ac regionibus esse discretas nec
 sequitur partem, ut genera separet locis singulaque distin-
 545 guat. *Deiphobus contra: ne saevi, magna sacerdos, discedam, explebo numerum reddarque tenebris: ne, inquit, mo- 25*
 vearis ulterius, optima sacerdotum, si tibi quod aginus

1 *plangis* V *fles* ed. 2 *proficiet* V *proveniet* ed. 7 *una* om. ed. 8 *quam si* V *quasi* ed.: *quam* post superlativum ut 11, 204. | *in duas* V *in* om. ed. 14—16 *dexteri itinere his diceret ditis tantum tetigit nomen* V *itineris nos*; locum corruptum ed. 16 *discretionemque* V corr. ed. | *putaturis siluisse* V *putatur siluisse* nos *putaturus fluxisse* ed. *putatus dicturus fuisse* ed. post. 17 *nonono misit* V *non omnino omisit* nos. | *melio-rem occasione* V. 18 *adleva* V corr. ed. 20 *morare* V. 21 *insontium* V *infantium* edF. 22 post *nec triginta fere litterarum spatium vacat in* V sic explendum: *ipsas earum sedes describit sed hanc (inter animas impiorum collocari nunc ed.)*. 25 *moveas* V *te moveas* ed.

non placet, iam recedam expleturus numerum (quem abeundo minuerat) et tenebris iterum reddar. *i decus, i, nostrum, melioribus utere fatis*: cum duobus locutus est diverso genere, placavit iratam vatem et Aeneae felicia
 5 optavit et prospera, sed magna brevitate sermonis, ne loquendo plurimis moras necteret, quas reprehenderat Sibylla.

Respicit Aeneas subito et sub rupe sinistra moenia lata videt triplici circumdata muro, quae rapidus flammis am- 550
bit torrentibus amnis Tartareus Phlegethon torquetque so-
 10 *nantia saxa. porta adversa ingens solidoque adamante*
columnae, vis ut nulla virum, non ipsi excindere bello
caelicolae valeant, stat ferrea turris ad auras, Tisiphoneque 555
sedens palla succincta cruenta vestibulum exomnis servat
noctesque diesque. hinc exaudiri gemitus et saeva sonare
 15 *verbera, tum stridor ferri tractaeque catenae*: descriptio loci
 quaestionibus et suppliciis recte conveniens: nam triplici muro fuerat clausus, ne reis labendi atque evadendi subesset occasio; portae eius tam durae, tam fortes, ut neque humana neque deorum virtute superari possent, etiamsi
 20 belli certamen existeret; omnia fluvius clauserat rapidus, saxis et verticibus flammeis copiosus, qui transiri propter rapacitatem et saxa quaeolvebat propterque incendia non posset; turris illic fuit educta in altitudinem nimiam tam fortis, ut ferreis saxis putaretur extracta; in foribus
 25 Furia fuit egressus diligenti cautela custodiens, die noctuque continue pervigil, flagellis terribilis et armata serpentibus. quid illic non cruentum, non triste esse potuisset, ubi nihil gerebatur nisi quod tormenta monstraret aut poenam? denique gemitus et sonitus verberum et tracta-
 30 rum catenarum stridor auditus quid intus gereretur evidentissime nuntiabat. *constitit Aeneas strepitumque exteritus hausit*: tantus in illo loco tormentorum strepitus fuit, ut Aeneas extra ipsum positus ferre nequisset quod ferie-

7 *sinextra* V. 18 *tam fortes* V *et t. f. erant* ed. 19 *virtutes* V. 20 *rapidus* om. ed. 24 *putaretur* V *videretur* ed.

29 post *poenam* sex fere litterarum spatium vacat in V: fortasse *sonitium* excidit? 31 *extrepidumque* V.

560 bat auris et vulnerabat hominem pium. *quae scelerum facies, o virgo, effare, quibusve urguntur poenis? qui tantus plangor ad auras?* interrogatio cum propositione: quae sunt, inquit, scelerum genera? vel quae poenae singulis quibusque aptatae sunt? vel unde tales planctus existunt? 5
dic mihi, o virgo.

Tunc vates sic orsa loqui: propositae interrogationi sic vates respondere instituit. *dux inclite Teucrum:* magna in poeta nostro loquendi copia: quotiens enim Sibyllam 10 induxit cum Aenea loquentem, totiens principia cum eius laude variavit et cum plena honorificentia. denique posuit (51) „cessas in vota precesque Tros, ait, Aenea, cessas?“ laudis enim fuit dixisse Troianum. item (125) „sate sanguine divum, Tros Anchisiade“: ecce meritum Aeneae, cuius pater aequatus est superis, ut diis et ipso Anchise 15 diceretur esse progenitus: hoc ipsius fuit speciale, Tros autem fuit commune cum ceteris. alio etiam loco (322) similiter „Anchisa generate, deum certissima proles“. hoc etiam loco ait dux inclite Teucrum; nam et hic eum laudat et haec dicendo merita eius extollit. quid enim 20 tam pulchrum quam ducem esse multorum? quid tam memorabile quam primum esse quemquam in officio suo? quidve tam egregium quam bonorum meruisse principatum? Teucrum enim laudis causa posuit, ut dignis praeesse videretur. *nulli fas casto sceleratum insistere limen:* ne 25 diceret Aeneas eamus et ediscamus quae causa sit clamorum atque verberum, nulli, inquit, licet casto sceleratum illud limen contingere vestigiis suis perindeque nec tibi nec mihi. hoc genere profitetur se numquam vidisse quae Aeneas cupiebat audire, tamen audisse se et audita posse 30 narrare professa est. ecce dicit ex qua audierat quae

11 *eum plena* V corr. ed. 15 *ut diis et* V *et diis et* ed. *et diis ut* ed. post. 19—20 *cum laudat* V corr. ed. 20—21 *enim tam pulchrum* V corruptit ed. 22 *quemquam* V edI *quemque* edF. 23 *tam* V *magis* ed. 24 *ensa* V *esse* ed. *causa* nos. | *dignus* V ed. *dignis* nos. 26 *discamus* ed. 31 *ecce* — 583, 1 *dictura est* om. ed.

dictura est: *sed me cum lucis Hecate praefecit Avernis, ipsa deum poenas docuit perque omnia duxit.* dixit eorum 565 auctorem quae fuerat narratura, ut fidem verba eius habere potuissent. ait ergo: quando me Hecate lucis
 5 Avernis praeposuit, ipsa docuit omnia et universa monstravit cuncta per ordinem referendo, instructam reddens propter eos quibus fas esset vivis ad inferna pertendere. incipit ergo ad interrogata respondere tam plene, ut etiam illa coniungat quae interrogatio non tenebat; nam frustra
 10 describeret illius loci actus et gesta, si non primo cognitorem criminum et poenarum iudicem demonstraret. dicit ergo primum *Gnosius haec Rhadamanthus habet durissima regna:* potestatis ipsius dehinc subiungit definitionem: *castigatque auditque dolos subigitque fateri quae quis apud*
 15 *superos furto laetatus inani distulit in seram commissa piacula mortem.* hanc, inquit, ille habet potestatem, ut verberibus et tormentis extorqueat et ad confessionem usque perducatur quod apud superos scelerate commissum vindicari non potuit et dilatam poenam inanis gratulatio
 20 consecuta est, cum arbitrarentur scelerati sese fugisse vindictam nescientes suffugium furto quaesitum poenam non delesse, sed in aliud tempus dura distulisse supplicia. *continuo sontis ultrix accincta flagello Tisiphone quatit in-*
 25 *sultans tortosque sinistra intentans anguis vocat agmina saeva sororum:* adest Furia reis sontis et noxios flagello circumsecans, intentans anguis, ut tormentorum metu formido eorum magis ac magis ardesceret, vocans etiam sororum innumerabilem modum, cum sola ferri non posset. *tum demum horrisono stridentes cardine sacrae panduntur*
 30 *portae:* tum, hoc est inde, horrisono cardine, cuius sonus ad auris venit, portae sacrae panduntur. *cernis custodia*

1 *hector* pro *Hecate* V. 4 *me haec ate* V *me* transpos.
 ed. 5 *ipsa* V *i. me* ed. | *et* V *et mihi* ed. 12 *haec* om. V.
 13 post *definitionem* lacunam habet V signis quibusdam expletam, quae nihil deesse indicare videntur. 25 *reis* V *reos* ed.
 27 *ardescerat* V corr. ed. 29 *horrisonos* V. | *stridentes* om. V. 31 *venit* om. V.

575 *qualis vestibulo sedeat, facies quae limina seruet?* qualis, inquit, et quae nec dixit definienter aliquid, ut quicquid taetrum, horrendum ac detestabile esse posset coniciens colligeret aestimatio. ergo specialitatem recte suppressit, ne sola putarentur quae forte posuisset. *quinquaginta atris* 5 *inmanis hiatibus hydra saevior intus habet sedem:* nec mireris, inquit, istam quae subiecta est oculis ac sedet. quod ait sedet, officium perpetuum sedendi significat, hoc verbo et in georgicis (4, 244) usus est dicens „inmunisque sedens aliena ad pabula fucus“, ut ostenderet continuationem facti et illum sine intermissione aliqua alienis laboribus consumendis semper intentum. ergo hinc, inquit, intellege qualis sit hydra quam pars interior tenet; multo quippe est saevior et inmanior et quinquaginta atris armata serpentibus. *quinquaginta* posuit, ut multi- 15 *tudinem significaret.* *quinquaginta*, inquit, *hiatibus serpentum inmanis*, ut ostenderet eos et plurimos et ad invadendum semper patulo ore paratissimos. *tum Tartarus ipse bis patet in praeceps:* necessarie addidit in praeceps patet; patere enim etiam in superna quid potest et quod 20 per planum cingit, hoc est ante, post, laeva vel dextera: patet demersus *tantum tenditque sub umbras, quantum ad aetherium caeli suspectus Olympum*, id est quantum in superna panditur tantum ad inferos tendit habita aestimatione dupli, hoc est ut ab ipso ore Tartari quantum 25 ad caelum est bis tantum ad inferos pateat. retinendum est secundum multorum et ipsius maxime Vergilii auctoritatem altitudinem et superiorem et demersam dici posse. hoc ut ostendatur, evidētia ponemus exempla. ecce superioris altitudinis (4, 265) „tu nunc Carthaginis altae“ 30 et alio loco (1, 7) „atque altae moenia Romae“ et (11, 187) „conditur in tenebras altum caligine caelum“; inferioris

3—4 *coniciens colligeret aestimatio* V *conici posset* ed.
 18 *patulo* V *pavido* ed. 19 *necessarie* V -o ed. 23 *aetherum* V. | *olympum* V *Ol. est* ed. 25 *dupli* V *duplici* ed.
 32 *tenebras* V -bris ed.

altitudinis est (1, 34) „in altum vela dabant laeti“. *hic* 580
genus antiquum Terrae, Titania pubes, fulmine deiecti fundo
volvuntur in imo: parum fuit dixisse tam prolixam fuisse
 altitudinem Tartari, in imo, inquit, fundo eius pendebant
 5 Titanes poenam, qui pro sceleribus suis icti fulmine in
 illum locum iuste meritoque coniecti sunt. *hic et Aloidas*
geminos, inmania vidi corpora: geminos ait quos unus
 ediderat partus, aut simplicius intellegamus duos, sicut
 alio loco (2, 203) poeta ipse ait „ecce autem gemini a
 10 Tenedo tranquilla per alta, horresco referens immensis
 orbibus angues“; illic enim duo significati sunt non uno
 partu effusi. quantae isti Aloidae proceritatis fuerint
 ostendit: *qui manibus, inquit, magnum rescindere caelum*
adgressi superisque Iovem detrudere regnis. quid non
 15 auderet temeritas cui ferebat corporis altitudo suffragium?
 tangebant manibus caelum, ex eo arbitrati sunt excluso
 Iove posse sibi eius imperium cedere. tanto autem maiore
 fulminis violentia pressi sunt quanto illos inimica sui
 corporis forma caelo proximos fecerat. ecce propter quam
 20 causam descriptus est Tartarus duplicem in praecipuum ha-
 buisse mensuram vel quare in imum fundum eius coniecti
 sunt, ne Aloidis emergendi exinde per altitudinem corpo-
 rum praeberetur occasio, ut tantum his ad superos spa-
 tium remaneret quod superare non possent. cum pro-
 25 nuntiamus superisque Iovem detrudere regnis, Iovis nomen
 debemus extollere; est enim et in nominibus magnae signi-
 ficatio potestatis, ut hoc loco Iovem superare se posse
 temere arbitrati sunt, eum scilicet qui caeli teneret im-

1 post *laeti* haec interpolata habet ed.: „sed hic ex affectu
 poeta loquutus est potius, quam quod ita vere sit, et hic mel-
 ior est sensus; hoc enim simili modo in multis locis fecit, ut
 multa etiam vulgi opinione dixerit“. nec affectus poetae nec
 melior sensus quid sibi velint intellego: lacunae vestigium
 nullum in VHO. 5 *poenam* V *ponit* ed. 6 *meritumque* V
 corr. ed. | *olidas* V. 7 *ait quos* V *quos ait* ed. 12 *quanta* V
quantae ed. | *acolidae* V. | *fuerint* om. V. 13 *inquit* om. ed.
 18 *inimica* V ed. *immensa*? 22 *aloidis* V. 26 *nominibus* V
hominibus ed.: cf. v. 511. 28 *cum* V *cum* ed. | *teneret* V *teneret* ed.

perium, qui deos, qui sidera atque homines pleno gubernet imperio et cetera quae intellegi possunt: ipsius tamen fulmine strati sunt quem audendo contempserant.

585 *vidi et crudelis dantem Salmonea poenas*: hoc adhuc clausum est, non apparet aut delinquentis causa aut species 5
evidenter expressa supplicii, subiungitur tamen utriusque significatio; tunc enim cuiuslibet poenae iusta videbitur processisse sententia, si admissi quoque qualitas supplicio congrua demonstretur: *dum flammās Iovis et sonitus imitatur Olympi*. ipse quoque in eo crimine sacrilegii fuit 10
in quo Aloidae, qui Iovem regno conati sunt trudere; imitatus enim fuerat Salmoneus quod de caeli partibus homines terret, ut ipse potius quam Iuppiter timeretur. ut fieret evidentior sceleris causa, adiecit quomodo tonitruorum et fulminis facta sit imitatio: *quattuor hic invectus 15
equis et lampada quassans per Graium populos mediaeque per Elidis urbem ibat ovans divumque sibi poscebat honorem demens, qui nimbos et non imitabile fulmen aere et cornipedum cursu simularet equorum*: imitabatur, inquit, Iovem et se illi per dementia nitebatur aequare pro 20
fulmine praefere facem et aeris sonitu ac strepitu equorum currentium sacra tonitrua simulans. *at pater omnipotens densa inter nubila telum contorsit, non ille faces nec fumca taedis lumina, praecipitemque inmani turbine adigit*: Iuppiter non faces aut fumantis taedas, quas Salmoneus 25
portabat, sed divina in ipsum coniecit incendia et adigit praecipitem: ostendit eum in Tartari altitudinem missum.

595 *nec non et Tityon Terrae omniparentis alumnum cernere erat, per tota novem cui iugera corpus porrigitur rostroque inmanis vultur obunco inmortalie iecur tondens fecundaque 30
600 poenis viscera rimaturque epulis habitatque sub alto pectore, nec fibris requies datur ulla renatis*. monoptoton declinatur dicendo Tityon, ceterum Tityonem diceret, si per

3 audiendo V corr. ed. 6 utrumque V utraque ed.

11 aolidae V. 12 salmona eius V. 14 tonitruorum V tonitrus ed. 19 cursu V confirmat currentium in interpr.

30 tundens V cf. 3, 538. 32 monoptoton V. 33 ceterum om. ed.

casus variari potuisset. erat cernere illum Tityon, cuius informe corpus novem iugerum spatium occupabat: huic enim pro sceleratis admissis vultur inmanis adpositus fuit grandis et saevus natura et inexplebili ventre, rostrum
 5 habens obuncum, aptum scilicet ad inferenda mala et consumendis visceribus competenter armatum. cui ne deessent membra quae semper inprobus peteret, carnis immortalitas non deerat, non quo reparatio viscerum domino profutura suppeteret, sed sarcians detrimenta quae vultur intulerat,
 10 ne poena conquiesceret corporis deficiente substantia. *quid memorem Laphyas, Ixiona Pirithoumque? quos super atra silex iamiam lapsura cadentique inminet adsimilis?* genus est transitus per omissionem, quod idcirco ponitur, ne continuatio narrationis horrescat. ergo ait quid Lapi-
 15 thas memorem, supra quos pendens saxum ruinam promittit nec tamen cadit, ut perpetuo metu subiecta noxiarum mens iugiter concremetur. *lucent genialibus altis aurea fulcra toris epulaeque ante ora paratae regifico* 605 *luxu:* et torus regifico luxu fuerat paratus et praepositio
 20 epularum, non quia his uti meruerant, sed ut ab his prohibiti cruciatibus maximis adficerentur. *Furiarum maxima iuxta accubat et manibus prohibet contingere mensas exurgitque facem attollens atque intonat ore:* denique his adposita fuerat maxima Furiarum, quae eos non tantum
 25 prohiberet ab epulis, sed ipsas quoque mensas non sineret vel manibus tangere, exurgens etiam voce magna perindeque terribili atque.....vocis opera prohibitionem ipsam confirmaret. *hic quibus invisi fratres, dum vita manebat, pulsatusve parens et fraus in-*

3 *sceleratis amissis* V *sceleribus admissis* ed. | *fuit* V *fuerat* ed. 5 *inferendum mala* V ed. 9 *arciens* V. 10 *ne om.* V corr. ed. | *corporis et* V *et del.* ed. 11 *laphytas* V. 16 *metu* V *metui* ed. | *nexorum* ed. 17 *concremetur* V *crucietur* ed. 21 *afficeremur* V corr. ed. 22 *proibit* V. | *exurgens contra metrum* V ex interpr. irrepsit. 27 *terribile* V. | post *atque* reliqua pars versus vacat, quam inepte explevit ed.: de face aliquid dictum fuisse putandum est. 28 *ipsam con quibus* V *firmaret hic* supplevi.

nexa clienti: illic fuerunt qui odio habuerunt fratres suos et qui patres egerunt manu vel qui pauperibus conflaverunt fraudem. *aut qui divitiis soli incubuere repertis nec partem posuere suis, quae maxima turba est*: illic etiam illi qui nacti divitias nullam suis partem facere voluerunt, quorum multitudo fuerat maxima. *quique ob adulterium caesi*: et qui ob illicitos concubitus alieni coniugii mactati sunt: *quique arma secuti impia*, ut sunt qui coniuncti necessitudine sanguinis aut adfinitatis contractas inimicitias usque ad sanguinem ducunt. *nec veriti dominorum fallere dextras*: illi quoque qui deceperunt dominos suos, possunt etiam illi intellegi qui imperatores prodiderunt. *inclusi poenam expectant*: hoc de omnibus dictum est quos supra complexus est, quod clausi expectarent poenam, expectare autem poenae incertum peius est quam 615 pati. *ne quaere doceri quam poenam aut quae forma viros fortunave mersit*: quid enim referret Sibylla quod nondum in illorum criminum reos fuerat definitum? ne quaeras, inquit, discere qua poena isti adficiantur, cum sola sit interim quod eam expectant et nec tempus quo poena 20 ipsa ventura sit norunt nec sciunt quae illa sit. quod dixit hic quibus invisi fratres, dum vita manebat, dum vita manebat omnibus potest aptari quos diversorum criminum reos supra enumeravit; omnes enim, dum vita manebat, praedicta crimina admiserant. *saxum ingens 21 volvunt alii*, scilicet sine fine volvendi, *radiisque rotarum districti pendent*: et hic intellegitur alii; non saxum volventes, sed alii distracti ad rotam, ut sit stricti ad rotam alii saxumolvebant, alii pendebant rotarum radiis districti.

2 et qui V qui om. ed. 3 huupuere pro incubuere V.
 7 concubitos V. 9 coniuncti — 10 inimicitias mutando et
 omittendo corrupt ed. 11 ille V. 12 illi om. ed. 14 clausi
 V inclusi ed. 15 poenam V poenas ed. | poene V om. ed.
 17 referet V referret ed. 19 dicere V doceri ed. discere nos.
 21 norunt — sciunt V norint — sciant ed. 22—23 dum
 vita manebat bis V semel ed. 27 dstricti V. | non saxum
 — 28 ad rotam alii om. ed. 28 distracti ad portam V.

sedet aeternumque sedebit infelix Theseus: Theseus sic damnatus *Phlegyasque miserimus omnis admonet et magna testatur voce per umbras:* Phlegyas praepositus omnibus fuit, ipsis miserimus, reis
 5 universis insultans voce magna: *discite iustitiam moniti et* 620
non temnere divos; post admonitionem enim peccare crimen est maximum nec habent defensionem imprudentiae qui hoc fecerunt, temnere autem divos sacrilegium est: omnia crimina non admittuntur nisi diis primo contemptis, dum
 10 non sperantur ultores. *vendidit hic auro patriam:* execrabile criminis genus hostibus patriam vendere: patriam, inquit, primum altricem suam, quae proprio sinu nascentem vagientemque suscepit, quam supra matris adfectum amare et colere debuisset, quam praeclari cives sibi, liberis
 15 ac posteris suis optant cupiuntque esse superstitem. ecce addit causam qua impulsus multiforme scelus admisit, propter avaritiam solam et execrandam, inquit, id est auri cupiditatem, decepit eam pro qua occumbere gloria fuit et per victoriam fida mentis obstinatione durare et hanc
 20 hostibus in exitium eius perniciem quaerentibus non dubitavit offerre. definiamus quid sit patriam vendere: decipere ipsam primo quam, ut dictum est, superstitem relinquere fuerat gloriosum, decipere insontis civis, diversas quoque aetates in diverso sexu constitutas, locupletis ex
 25 praeda hostis efficere. adde causam: sola avaritia est et sumendi auri cupiditas execranda servaturi istud sibi perditis omnibus quae carissima habere debuerat. *dominum-*

2 post *damnatus* reliqua pars versus vacat V. 4 *ipsis miserimus* V cf. 3, 249. 5 *insultans* V ed. *inculcans*?
 6 *temere* V. 8 *ficerent* V *facerent* ed. *fecerunt* nos. | *timere* V *non timere* HO ed. *temnere* nos propter *contemptis*. | *omnia* — 10 *ultores* om. ed. 11 *crimine* V. 14 *sibi* om. ed.
 15 *optante* V. 17 *solam et V et* om. ed. 18 *fuit* V *fuerat* ed. 19 *fidam uentis* V corr. ed. 20 *perniciem* V *que* add. ed.
 21 *dubitaret* V ed. corr. ed. post. 23 *fuerat* V *est* ed. | *cuius* V ed. *civis* nos. 25 *efficere* V *-rent* ed. 26—27 *servaturus hoc cui perditis omnibus* V *servaturi* (gen. cf. *plancturi* 11, 41) *istud sibi p. o.* nos; inepte mut. ed.

que potentem inposuit: et servitio potentis domini suos
 omnis addixit; victos quippe servitium sequitur. *fixit leges*
pretio atque refixit: corruptione interveniente praemiorum
 alias conscribi leges effecit et alias removeri. quales esse
 potuerunt quas ferebat inimicus! *hic thalamum invasit* 5
natae vetitosque hymenaeos: hic, inquit, contra iura publica
 legemque naturae, filiae concubitus invasit. quod libidinis
 genus iste praetermisit qui in nefarios natae complexus
 improvidus ruit? iam specialis narratio producta per
 multos faceret maiorem properantibus moram: confugit ad 10
 generalitatem dicens *ausi omnes inmane nefas ausoque*
potiti: omnes, inquit, isti nefariorum scelerum rei sunt et
 quicquid adgressi sunt perfecerunt. cum dicit omnes, et
 illos tetigit quos designatis criminibus posuit. omnia haec
 poenarum et criminum genera Vergilius non inaniter po- 15
 suit; neque enim id curavit, ut ostenderet se curare actus
 infernos, sed ut suppliciorum metu ad bonos mores singulos
 quosque converteret et apertius docti rectius viverent, certi
 deterius puniri post mortem quae sciendo vindicaverint
 homines aut praetermiserint ignorando. mire tamen ad- 20
 625 didit *non, mihi si linguae centum sint oraque centum,*
ferrea vox, omnis scelerum comprehendere formas, omnia poe-
narum percurrere nomina possim: generalitas enim neces-
 sarie adiecta est, ne poeta videretur omnia descripsisse
 quae apud inferos gerebantur, quoniam fuit impossibile 25
 latitudinem tantam plene complecti, vel ne contemptui
 haberentur poenae propositae ex cotidiana meditatione;
 amplius enim supplicia incerta metuuntur. certe etiamsi
 sola fuerant quae dicta sunt, accessit humanis actibus
 quod prodesset ex poetae mendacio. plus enim fecit timere 30
 et minus peccare metuentem, eoque res redit, ut vivatur
 rectius, cum infinita formido est.

2 *victus* V ed. *victos* nos (cf. 11, 303). 5 *inimicus* V -is ed.
 9—10 *pro multos* V corr. ed. 10 *faceret* V *ne f.* ed. 14 *deposuit*
 V ed. *posuit* nos. 17—18 *singulos quoque* V s. *quosque* nos cf. 561
omnes s. edF. 23—24 *necessarie deiecta* V *necessario adiecta* ed.
 27 *praepositae* V edI corr. edF. 32 *formido est* V om. ed.

Haec ubi dicta dedit Phoebi longaeva sacerdos, sed iam age, carpe viam et susceptum perface munus: sequere, inquit, viam, ut susceptum munus possis implere. acceleremus, ait: ordinatur sensus sic: haec ubi dicta dedit Phoebi longaeva sacerdos, acceleremus, ait, age, carpe viam et susceptum perface munus. Cyclopum educta caminis moenia conspicio, atque adverso fornice portas, haec ubi nos praecepta iubent deponere dona: ubi, inquit, apparent camini Cyclopum et eorum habitacula, illic doni munus iubemur exponere. fornitem dixit cameram in arcum ductam. dixerat et pariter gressi per opaca viarum corripunt spatium medium foribusque propinquant: haec cum Sibylla dixisset, direxerunt iter, ut spatium transmitterent quod inter ipsos et locum destinatum fuit. sed ubi ad ipsas fores ventum est, occupat Aeneas aditum corpusque recenti spargit aqua ramumque adverso in limine figit: lustravit se Aeneas et sic ramum fixit.

His demum exactis, [perfecto munere divae], omnibus scilicet transactis quae dicta sunt et completo officio quod deae debebat, devenire locos lactos et amoena virecta fortunatorum nemorum sedesque beatas: ut dixit quid mali sit male vivere atque ut noxios et noxiorum poenas exposuit, ita vult ostendere quid post vitam prosit recte vixisse; nec coepit a personis vel a beatorum felicitate, sed primum regionum bona persequitur, dehinc quod ex ipsis locis capiant commodum et quales bonis ipsis perfruantur. largior hic campos aether et lumine vestit pureo solemque suum, sua sidera norunt: nihil illic deest quae superi habent: sol illic est nec desunt sidera et caelum perspicuum, campi illic, prata atque nemora beatitudinem commorantibus praestant, solum illic opus deest,

18 *perfecto* — *divae* deest in V, sed explicatur. 19—20
quod ea V *ea* om. ed. *q. deae* nos. 20 *vireta* ed. 24 *coepit*
 om. ed. 25—26 *qui ex ipsis locis qui capiant* V *quod ex*
i. l. capiant ed. nos. 26 *quales* V *qualibus* ed. | *ipsis* V
ipsi ed. 29 *quae* V *eorum q.* ed. 30 *atque* V *ac* ed.
 31 *deest* V *est* ed.

quod dimittitur superis. locis ipsis nomen inditum est, ut beata et fortunata dicantur, quod ipsum vocabulum ab illis sumpserant qui merito suo beati et fortunati dici meruerunt. quo enim nomine appellari debuerunt quos probavit cursus vitae et a pessimis mors quoque 5 ipsa discrevit? *pars in gramineis exercent membra pa-*
 645 *laestris, contendunt ludo et fulva luctantur harena. nec non Threicius longa cum veste sacerdos obloquitur numeris septem discrimina vocum iamque eadem digitis, iam pectine pulsat eburno:* usque adeo illic securi degunt qui apud 10 superos recte vixerunt, ut his honestae et simplices voluptates etiam illic gratae sint. non illis habendi aut rapiendi iurgandique asper adfectus est, sed, quod est gratum, ludo certant ludoque contendunt. lucta certamen efficit et palaestra imaginem quandam veri certaminis 15 fingit ac, ne quid eorum voluptatibus desit, Orpheus longa id est summissa veste conpositus mulcet omnia dissonis chordarum vocibus, dum has aut inpellit digitis aut plectro contingit. et multis exemplis et hoc loco Vergilius probat citharae artem inter honestas et praecipuas numerari 20 virtutes; est enim musica. *hic genus antiquum Teuceri, pulcherrima proles:* antiquos hoc loco veteres potius quam magnos debemus accipere; quod enim laudis causa dicendum fuerat dixit pulcherrima proles. denique ut ostenderet se de antiquioribus loqui, addidit *magnanimi heroes,* 25 *nati melioribus annis,* ut hoc genere probaret aliis illos saeculis fuisse progenitos. cum hoc dicitur, monstratur illos non solum generis bona habuisse verum etiam sae-
 650 *culorum quibus nasci meruerunt. Ilusque Assaracusque et Troiae Dardanus auctor:* ecce ubi melius aperuit quia 30

5 mors quoque V quoque mors H edI quos m. edF. 6 post discrevit spatium unius et dimidii versus signis expletum ut 566 V nihil desideratur. 7 v. 644 deest in V neque explicatur; interpol. ed. 10 usque ad illic V corr. ed. | securi V severi ed. nescio an melius. 14 gradum V gratum nos gaudium HO ed. 17 dissonis V variis ed. 21 musica VHO ars sane liberalis add. ed.

de priscorum memoria loquebatur, cum eos nominat quos Aeneas ipse non noverat. recte veteres Troianos dixit natos annis melioribus, quoniam posterioris aevi et perdididerant cum patria imperium et multi perierunt casibus
 5 diversis et reliqui gravissimis incommodis tenebantur. *arma procul currusque virum mirantur inanis. stant terra defixae hastae passimque soluti per campum pascuntur equi:* mirabantur Sibylla et Aeneas habere mortuos quod apud superos incolumes habent. *quae gratia curruum armorum-*
 10 *que fuit vivis, quae cura nitentis pascere equos eadem se-* 655 *quitur tellure repostos:* nitentis equos habere est semper id agere ut iugiter niteant et numquam videantur esse neglecti. talis sensus est in bucolicis (5, 44) „formosi pecoris custos, formosior ipse“. custos est enim pulchritudinis pecorum cui est cura ut semper formosa sint.
 15 quae cura nitentis equos pascere et gratia armorum aut curruum fuit vivis eadem mortuos sequitur, id est cura et gratia praecedens; quippe diligentiam gratia parit. hoc igitur mortuis studium fuit quod vivis. *conspicit*
 20 *ecce alios dextra laevaue per herbam vescentis lactumque choro paeana canentis,* scilicet convivium celebrantis et praeter epularum laetitiam hilaritatem suam festis etiam cantibus protestantis. *inter odoratum lauri nemus, unde superne plurimus Eridani per silvam volvitur amnis:*
 25 omnia in unum laeta convenerant, honestorum personae coetusque iustorum, apparatus adfluentes, laetitia cantus, locus herbis hilaris et iucundus odoribus lauri, nemorosus atque undarum perennium copia semper apricus. *hic ma-* 660 *nus ob patriam pugnando vulnera passi:* in maxima enim
 30 sunt gloria qui pro patria pugnantes obierunt, ut e con-

2 veteros V. 6 terrae ed. 8—9 apud superos V superi ed. 9 curuum V currum ed. 11 nitentis quos V. 13—14 furmosi p. c. formosior V (infra formosa). 14 causa post enim interpol. ed. 15 cura vis V cura ut ed. | sint V sit ed. 19 post vivis spatium signis expletum in V. 22 festis V festivis ed. 25 converant V. 28 apricus V ed. inriguus expectes, sed cf. 7, 495.

trario sunt in maximo crimine proditores. *quique sacerdotes casti, dum vita manebat:* qui colentes deos puritati splendidae castitatisque operam congruam praebuerunt. *quique pii vates et Phoebos digna locuti:* qui instructi litteris poetae Phoebos carmina dignissima protulerunt. *inventas aut qui vitam excoluere per artis:* qui diverso repertarum artium genere vitam suam cultiorem facere maluerunt. *quique sui memores aliquos fecere merendo:* qui condicionis humanae memores aliquos beneficiorum largitionibus pro-
 665 meruerunt. *omnibus his nivea cinguntur tempora vitta:* 10 omnibus quos enumeravit albae vittae pendebant de capite. omnia igitur commoda iustitiae honestatisque cultores in illis locis habent et fruuntur omnibus laetis, loco, sideribus, luce, pratis, nemoribus, cibis deliciisque et studio artium diversarum, prope ut illi non exempti vita, sed ad 15 aliud vivendi genus transisse videantur.

Quos circumfusos sic est adfata Sibylla, Musaeum ante omnis[: medium nam plurima turba hunc habet]: ipsius enim fuerat praeferenda persona, quem utpote potiore circumdederant omnes. hos, inquit, adlocuta est Sibylla, 20 sed Musaeum primo, dehinc ceteros; intellegebatur quippe quis fuisset ex omnibus potior. *atque umeris extantem suspicit altis;* inter medios enim apparere non potest nisi qui eminentior fuerit † honoris. ita tantum autem ceteris celsior fuit, ut eius umeri apparerent, cum esset multitudinis circumdatus coetu. hunc ergo et ceteros adloqui coeperat Sibylla: *dicite, felices animae tuque optime vates,*
 670 *quae regio Anchisen, quis habet locus?* felices, inquit, utpote quae post depositam vitam talibus locis et deliciis uterentur. ad omnis autem cucurrit interrogatio confusa, 30 ad Musaeum vero separata propter honorificentiam. indi-

7 *parcere* pro *facere* V. 8 *aliquos* V (et infra) *alios* ed. | *memores* bis accipit ut *inanes* 740. 14 *studio* V *studiis* ed. 18 *medium* — *habet* deest in V, sed explicatur. 22—23 *umeris existantem suscepit* V. 24 *honoris* V: hoc corruptum esse apparet *humeris* HO ed. inepte propter ea quae sequuntur; fortasse *coronis*, sed crucem ponere malui. 24—25 *tantum autem ceteris celsior* V mut. ed.

cate, inquit, vel maxime tu, vates optime, quae regio
 habet Anchisen, quis locus? in regionis enim diffusa la-
 titudine inveniri quemquam quia difficile fuit, addidit
 quis habet locus et utrumque coniunxit, quia sicut in
 5 latitudine regionis locum invenire difficile est, ita arduum
 sine designatione regionis locum necessarium reperire, ergo
 dicenda regio fuit, cuius pars necessaria quaerebatur.
 quia vero potuit dicere Sibyllae quare eum quaeritis?
 ait prior ipsa *illius ergo venimus et magnos Erebi trans-*
 10 *navimus amnis:* propter ipsum, inquit, venimus, propter
 ipsum transmittendi Erebi laborem suscepimus. *atque huic*
responsum paucis ita reddidit heros: nulli certa domus:
 ad illam inquisitionem hoc pertinet qua dictum est quae
 regio Anchisen habet? *lucis, inquit, habitamus opacis*
 15 *riparumque toros et prata recentia rivis incolimus:* et hoc 675
 ad responsum pertinet quaesitae regionis, potes, inquit,
 partem nosse quam colimus; haec est enim in qua nos
 vides. locum vero certum aut proprium hic habere nulli
 concessum est, indivisum est hoc spatium omnibusque
 20 commune, perindeque incertum est ubi quis possit in-
 veniri, dum quaeritur. *sed vos, si fert ita corde voluntas,*
hoc superate iugum et facili iam tramite sistam: sed si
 vos videndi eum cupiditas tenet atque in eo persistitis,
 iugum quo ducit iter, hoc est collem, superate facto
 25 ascensu et facili ad eum itinere me auxiliante venietis.
 benivola instructio; omnis enim qui pleno studio aliquid
 praestat debet id ipsum levare remedio. huius igitur, in-
 quam, fuit maxima pars beneficii qua dixit ego eam
 vobiscum, ut de summo inspectione habita possitis implere
 30 quod vultis. *dixit et ante tulit gressum:* praecessit ignaros,
 ut illis facilitatem itineris demonstraret. *camposque nitentis*

4 coniungit ed. 9 ait prior ipsa V prima ipsa dixit ed.

10 venimus propter V et interpos. ed. 18 vero om. ed. |

nulli V cuiquam non ed. 20 posset V. 24 quod ducitis V

quod videtis ed. quo ducit iter nos. 27 in quo V ed. inquam
 nos. 28—29 eam vobiscum V v. veniam ed. 29 possetis V.

30 ignarus V ignaris ed.

desuper ostentat: monstravit illis subiectam camporum nitentium latitudinem. *dehinc summa cacumina linquunt*, hoc est deserto colle descenderunt ad plana. quomodo descripsit, sic debuit et perventum in collis cacumen ostendere, sed hoc non tantum vitium non est, sed est laudanda 5 brevitatis; nullus enim descendit nisi qui primo intellegatur ascendisse. campos nitentis dixit, ut meritum Anchisae monstraret, ne in locis sordidis positus videretur.

680 *At pater Anchises penitus convalle virenti inclusas animas*: non ad iniuriam dixit inclusas, sed ad meliorem 10 spem separatas a ceteris et penitus viridi in valle discretas. hoc ipsum potest apparere, quando adiectum est *superumque ad lumen ituras*; non enim dimitterentur ad vitam, si ob reatum aliquem tenerentur inclusae. *lustrabat studio recolens [omnemque suorum forte recensebat numerum]*: 15 lustrabat ad oculos pertinet, recolens ad animi intentionem. libenter, inquit, oculis ac mente considerabat Anchises suorum numerum, qui propter spem feliciorum Romanae reipublicae in lucem fuerant cum omni prosperitate venturi. numerum pro multitudine posuit; non 20 enim revera numero poterant recenseri aut id fuerat consideranti necessarium. *carosque nepotes*: gradus omnis tetigit futurae posteritatis, qui Aeneae et Ascani tempora secuturi viderentur. *fataque fortunasque virum moresque manusque*: propositio est ista, quam in inferioribus ex- 25 planaturus est demonstrans qui sint posteri vel quales futuri, vel quali fato, quibus moribus quantaque fortuna. ecce laus Anchisae, locis quippe optimis et praeclaris inventus est, agens etiam post mortem res serias et gloriosas considerans vota generis sui. laudatur et Aeneae fatum, 30 cui provenit occasio ut etiam ipse spem suae posteritatis

1 subiecta V. 4 debuit — 5 sed temere mut. ed. 5 et est V sed est ed. 15 omnemque — numerum deest in V, sed explicatur. 19 fuerat V. 21 fuerant V. 23 qui V quia ed. 25 in om. ed. 27 quibusque ed. | quantaque V et ed. 29 resertas V res altas ed. res serias nos. | gloriosae V gloriose ed.

vivus edisceret. *isque ubi tendentem adversum per gramina vidit Aenean:* prior inducitur Anchises vidisse, ut hoc 685 fecerit expectantis intentio vel quia cum plurimis fuit vel quia Aeneas nesciebat quo oculos tenderet vel quia nemorum amoenitate tegebatur. ubi igitur vidit Aenean contra venientem, *alacris palmas cum voce tetendit:* ecce patris pietas plena, ante ad amplexus filii praeparavit manus quam fieret potestas retinendi. veniebat enim adhuc Aeneas, non tamen pervenerat. expressus ergo pietatis adfectus, expressus desiderantis ardor inpatiens, cum adventui filii manibus procul occurrit et voce; fecisset nihilo minus et pedibus, si aetas non obsisteret et cupientem corporis vitium non teneret. *venisti tandem:* venisti tandem secundum animum dictum est, cui tardus venire potuit, etiamsi illud quod gestum est celeriter videretur effectum. potest tamen et sic: etsi tarde, tamen, quia venisti, non incusatur tarditas tua. *tuaque expectata parenti vicit iter durum pietas:* ecce tarditatem, quam intervenisse desiderans putabat, ipse excusat. possum, inquit, conicere quae causa te fecerit tardum, iter durum visis et adeundi difficultas atque ad haec loca tendendi, sed per te filii conpertum est pietatem veram omnibus esse difficultatibus fortiolem. *datur ora tueri, nate, tua et notas audire et reddere voces:* quam, inquit, felix sum, cui licuit mortuo filium apud inferos incolumem cernere, adfari atque audire gloriosum et amplecti dulcissimum. *sic equidem ducebam animo rebarque* 690 *futurum tempora dinumerans nec me mea cura fefellit: non inopinatus adventas; certus enim de instituto tuo fui*

1 *sedisceret* V *aspiceret* ed. 3 *ficerit* V. 4 *quod oculos* V. 6 *cum voce* V pro *utrasque* ed. et libror. Vergil. confirmatur interpretatione: memoria Donatum ad 2, 688 abduxit. | v. 686 omissum in V add. ed., interpretatione non tangitur. 8 *fieret* V *fuertit* ed. 12 *obsteteret* V. 13—14 inter *venisti tandem* lemmatis et idem interpretationis *et notas audire* habet V per errorem, ut apparet. | post *secundum* lacuna est viginti amplius litterarum sic fere explenda: *inpatienter expectantis.* 15 *tardum venire* V *tardus v.* ed. 29 *advenis* ed.

et speravi fore quod officio plenae pietatis inplesti. dinumerare autem est tempora aestimare, quando quid possit impleri. nec me mea cura fefellit: quia iuxta aestimationem meam venisti, gratulor nullo falsas cogitationes meas. expectata pietas est aut probata documentis aut sperata temporibus multis. *quas ego te terras et quanta per aequora vectum accipio, quantis iactatum, nate, periclis!* quas ego duo pronomina, unum pertinens ad diversitatem et quantitatem qualitatemque terrarum quas obierat Aeneas, ut perveniret ad fauces quae dabant ad inferna descensum, 10 aliud, quia dixit ego, hoc est cogitans pater, ego cui essent omnia pro tua salute suspecta. addidit te pronomen, hoc est te quem non convenerat tantis laboribus adfligi, te filium bonum, pium, religiosum, ut illud dixisse videatur: libenter habeo quia venisti, sed quia id magno tuo labore 15 ac periculis factum est, vehementer adfligor. et quanta per aequora vectum accipio, in quibus et labor fuit inmensus, evidens etiam periculum apertumque discrimen! *quam metui*, hoc est quantum timui, *ne quid Libyae tibi regna nocerent*: hoc non inaniter timuit; potuit enim illic 20 Aeneas extinguere ubi Iuno praecipue colebatur, atrox nimium et pertinax inimica, accedente saeva hominum natura, de qua dictum est (4, 40) „genus insuperabile bello“ et (1, 539) „quod genus hoc hominum? quaeve hunc tam 695 barbara morem permittit patria?“ *ille autem: tua me, 25 genitor, tua tristis imago saepius occurrens haec limina tendere adegit*: piissimi filii et reverentis officia executum se in responsione prosequitur. quid, inquit, velles facerem, pater, nisi ut praeceptis tuis, duris licet, obsequerer? feci te iubente saepius et labores omnis tui causa contempsi. 30

1 *speram* V *speravi* ed. 4 *gratulor in illo* V *non fuisse*
interpos. ed. negationem necessariam in *in illo* latere ratus
nullo (= nulla re) scripsi. 10 *discensum* V. 11 *cogitans*
V ed. *ego tuus*? 13 *teque* V *te quem nos te* om. ed. 15 *li-*
berenter habeo V *mihi iucundissimum est* ed. 20 *posuit* V.
22 *inimica* V *inimicitia* ed. | *ac cidentes aera* V. 25 *mor-*
tem V. 28 *vellis* V *velis* ed.

stant sale Tyrrheno classes: quid iustius hac causa, si timebatur mare in quo naufragium fecerat et iterum classis sub incerto periculi diutius non esse debuit? hoc erat dicere propter eundem te navis meas in Tyrrheno 5 mari dimisi, in quibus omnis constituta est ad Italiam perveniendi spes. quod ait Tyrrheno mari, hoc intellegi potest in portu, non in alto navis meas dimisi, saevum est Tyrrhenum mare, novit iam nostra naufragia, cavendum est, ne quid iterum molliatur cuius perfidiam sensi. 10 da iungere dextram, da, genitor, teque amplexu ne divide nostro: didicerat enim in Creusae causa mortuorum esse fallaces amplexus. sic memorans largo fletu simul ora rigabat, vel quod talem perdididerat patrem vel quod eum fuerat maturo reditu deserturus. ter conatus ibi collo dare 700 15 brachia circum, ter frustra compressa manus effugit imago par levibus ventis volucrique simillima somno: factum est quod Aeneas ne contingeret timuit; nam cum avidus in patris iret amplexus et colla eius officiosis brachiis cingere niteretur, frustra factum est; quod enim fuerat inane teneri 20 non potuit. denique fugit imago non sic dixit, quasi voluntate filii vota desereret, sed subtrahebatur manibus non Anchisae studio, sed naturae deficiente substantia, ac si quis velit tenere ventos aut auras manu concludere.

Interea videt Aeneas in valle reducta seclusum nemus 25 et virgulta sonantia silvae Lethaeumque, domus placidas 705 qui praenatat, amnem. hunc circum innumeræ gentes populique volabant: magna circum Lethaeum fluvium nemo-raqe eius et multarum gentium, inquit, agmina volitabant. ac velut in pratis, ubi apes aestate serena floribus insidunt 30 variis et candida circum lilia funduntur. strepit omnis

1 haec causa V. 7 non in loco V n. i. alto nos coniecturam secuti Fabricii, qui seu alto adscripsit. 9 sensimus ed.

10 divide V subtrahere ed. et libri Vergiliani. 12 simul fletu V. 14 describiturus V deserturus ed. 15 conpraessa

V item 2, 793. 21—22 non Anchisa est odio V corr ed.

21 defi ente V. 24 vidit V. 25 domus V (cf. 231).

27 letheum fluvium V.

murmure campus: apibus istas animas comparavit quae in valle secreta infinitae circum virgulta silvarum volitabant et fluminis ripas ideo, quia eadem apes iuste et caste floribus suam concipiunt prolem, floribus mella conficiunt et favos honesto labore distendunt. perindeque et illae animae, quia pro merito suo condendo Romano imperio parabantur et completurae fuerant orbis et creaturae Romanam subolem, apum coetibus noscuntur aequatae. *horrescit visu subito*, hoc est cum stupore miratur, *causasque requirit inscius Aeneas*: merito requirebat causas, quia inscius fuerat; nullus enim quaerit nosse quod novit. *quae sint ea flumina porro quive viri tanto conplerint agmine ripas*: haec Aeneas cupiebat nosse, quae essent illa flumina vel quorum virorum animae in unum essent congregatae. per interrogantis respondentisque personam eo poetae ducitur carmen, ut Aeneas laetus ab inferis dimittatur et felicitas eius appareat, cui soli contigit, antequam nascerentur, nosse posteros suos. interrogatio igitur eius continet propositionem, qua cupiebat audire quis vel qualis ille sit fluvius quique sint illi qui ad eundem collecti streperent vel cur eo congregati confluerent. *tum pater Anchises: animae quibus altera fato cor-pora debentur Lethaei ad fluminis undam securos latices et longa obliviam potant*: quam cito summatim duobus quaesitis occurrit! dixit enim qui sit fluvius et quam ob causam animae convenissent. istae, inquit, animae sunt primis exemptae corporibus, eius fati, ut secundae luci et altero corpori debeant reddi: hae ad Lethaeum fluvium, quem cernis, veniunt. eius enim natura talis est, ut quisquis ex eo potaverit quicquid apud superos gestorum suorum memoriae mandaverat perdat. qua causa istae

3 *iuste et cas* V. 4 *mella conficiunt* V *m. concipiunt* H ed. 6 *quia* om. ed. 7 *orbis* V *urbem* HO ed.: *orbem* malle, an sunt orbis iidem qui v. 745? 8 *noscuntur* V *nascuntur* ed. om. ed. post. 12 *qui veneri tanto conplerent* V. 24 *duobus que sitis* V corr. ed. 31 *mandaverat* V -rit ed.

conveniunt, ut, dum se undam simplicem haurire arbitrantur, oblivionem superioris temporis bibant; nulli enim iucundum est ad lucem iterum venire post mortem, si malorum quae in vita persenserat recordatione teneatur.

5 hic ergo fluvius facit ut omissa primorum incommodorum memoria non vivendi atque ad superos redeundi odio, sed amore ducantur. *has equidem memorare tibi atque ostendere coram, iampridem hanc prolem cupio enumerare meorum*; maior enim oculorum quam aurium fides est,

10 multo melior, si audita videantur. *quo magis Italia mecum lactere reperta*: quae autem istae sint animae quosque facturae debes nosse; tunc enim gratulaberis melius Italiam te repperisse quam quaeris, cuius gaudii etiam ipse particeps ero. *o pater, anne aliquas ad caelum hinc*

15 *ire putandum est sublimis animas iterumque ad tarda* 720 *reverti corpora? quae lucis miseris tam dira cupido?* conveniens facti istius dubitatio. qui innumera mala, dura graviaque perpessus est et in his fuerat et sperabat adhuc usque peiora, credimus, inquit, velle quemquam non tam

20 ad lucem, sed ad vitae taedia revocari? quae tanta nascitur cupiditas miseris, ut velint esse iterum quod semel evasisse debuerant gratulari? miseros ostendat non solum illos esse fortuna in qualibet parte etiam illos qui, cum non intellegant quid

25 suis commodis prosit, deterrima petunt et fugienda perquirunt.

Dicam equidem nec te suspensum, nate, tenebo: quae desideranter cupis audire dicam, nate, nec te sub incertis

1 secundam V se undam ed. 5 ergo om. ed. 10 videatur V. 11 quosque V quidque ed. 13 te om. ed.
 15 trepotandum pro ire putandum V. 16 reverti V remitti ed.
 17 duraque ed. 18 graviaque om. ed. 19 tam V tantum ed. 21 vellint ex vellent corr. V. 22 post miseros spatium viginti, post esse quattuor, post parte quindecim fere litterarum vacat in V: totum sic restituere placet: miseros [autem dixit, ut infelices] ostendat non solum illos esse [quos] fortuna in qualibet parte [male tractavit sed] etiam illos etc. inepta habet ed. 24 cum om. ed.

tractatibus diutius teneam. ut cupiditati interrogantis et properantis satisfaceret, dixit non te suspensum teneam. *suscipit Anchises atque ordine singula pandit*: adgreditur Anchises relationem et ordine suo singula persequi ocepit. occasione futurae relationis altior tractatus inducitur, ut ostendat poeta ex quibus constet hominum genus vel animalium ceterorum, unde moveantur in gaudium, unde vertantur in metum, unde diversis cupiditatibus teneantur, unde affligantur doloribus, unde animae nutrimenta suscipiant; sed prius erat dicendum quae ista sint et quemadmodum constant ex quibus universa nascuntur et valent.

725 *principio caelum ac terras camposque liquentis lucentemque globum Lunae Titaniaque astra spiritus intus alit totamque infusa per artus mens agitat molem et magno se corpore miscet*: quattuor quidem elementa esse adseruntur, caeli, 15 terrae, maris et inferorum, sed quia apud inferos fuit qui loquebatur et agebatur de ratione superiorum, idcirco trium tractatum prosequitur, caeli, terrae et maris, addidit duo alia, sed quae in parte sunt caeli, solem scilicet et lunam. his enim stare dicitur quicquid ad caelum pertinet et 20 quicquid constat sub caelo, scilicet quicquid terra continet, quicquid mare complectitur, nutriri spiritu quodam abstruso et recondito et latenter gubernari eundemque spiritum per omnia esse diffusum et permixtum omnibus. *inde hominum pecudumque genus vitaeque volantum et quae marmoreo fert monstra sub aequore pontus*: inde, inquit, 25 vivunt volantia, inde terrestria, inde etiam quicquid monstrorum maris unda contegitur. *igneus est ollis vigor et caelestis origo seminibus, quantum non noxia corpora tardant terrenique hebetant artus moribundaque membra*: ex 30 duorum elementorum substantia hominem memorat esse compositum, ut spiritus e partibus caeli sumi videatur, corpus ex terra, quod de caelo sumitur esse perpetuum,

1 ut — 2 teneam om. ed. 4 persequi ocepit V prosequi
 coepit ed. 7 unde mor. V et unde m. ed. 11 constant V
 -ant ed. 13 titaneaue V. 16—17 qui loquebatur V edI
 ubi l. edF. 21 constat — quicquid om. ed.

corpus autem interire, quod ex terra concipitur, spiritum
 mundum esse, corpus vero contagionibus plenum, sed ubi
 in unum consortium venerint, ut corpus spiritusque iun-
 gantur, spiritum malis corporis maculari. *hinc metuunt*
 5 *cupiuntque, dolent gaudentque neque auras dispiciunt, clau-*
sae tenebris et carcere caeco: usque adeo corpus inimicum
 est ei quem intra se habet, ut sit caeco carceri comparatum.
 denique polluitur ex eo et pollutus ad supplicium mittitur
 tamquam ad poenam ex carceribus rei et, quia perire non
 10 potest, purgatur poenis, donec reddatur talis qualis inter
 initia corpori fuerat attributus. *quin et supremo cum* 735
lumine vita reliquit, non tamen omne malum miseris nec
funditus omnes corporeae excedunt pestes penitusque necesse
est multa diu concreta modis inolescere miris: tanta labes
 15 est corporis itaque spiritum polluit, ut, cum exutus mem-
 bris ire ad inferos coeperit, pestis omnis secum portet ac
 ferat, ideoque non redit ad caelum, quia caeleste meritum
 perdidit hospitii sui contagione pollutus. necesse est enim
 penitus inhaerere vitia quae vivendo contraxit et concreta
 20 non facile purgari. concretum dicitur quod ex minutis
 multis in unam redditur massam. perinde multa mala et
 longo tempore collecta, quoniam in unum et maximum
 coeunt, ablui vel in suum statum revocari non possunt,
 nisi haec vis maior expiaverit. *ergo exercentur poenis*
 25 *veterumque malorum supplicia expendunt:* incipit dicere 740
 quae poenae, quae sint ipsa supplicia. *aliae panduntur*
inanes suspensae ad ventos: nihil interest ventos inanis
 an animas dixerit, quia utrumque vel alterum rectum est;
 potest et sic, ut semel positum bis accipiamus, ut inanes
 30 animae inanes ad ventos suspensae penderent. *aliis sub*

4 *malis corporis* V *m. corporibus* ed. 5 *neque auras*
dispiciunt V *nec a. respiciunt* ed. 7 *ei quem* V edI *spiritui*
 interpos. edF. | *comparatur* ed. 8 *pollutum* V ed. corr. ed.
 post. 9 *et carceribus* V *et carceres* ed. 11 *ad supprimo* V.
 13 *excidunt* V. 15 *exutum* ed. 16—17 *ac ferat* om ed.
 28 *an om.* V add. ed. | *rectum ÷* V *ergo est, r. esse* ed.
 29 *sic ut* V *sic vel* ed.

gurgite vasto infectum eluitur scelus aut exuritur igni:
dixit poenarum genera quibus animae mundantur. *quisque*
suos patimur manis: concinne complexus est unumquemque
talis sentire manis qualis ad inferos venerit, si bonus,
bonos, sin malus, malos. *exinde*, hoc est post examina- 5
tionem vitae, *per amplum mittimur Elysium et pauci*
laeta arva tenemus: comparationem fecit miro genere.
mittimur, inquit, per amplum Elysium pauci, quasi illo-
rum numerum breve spatium ferre non posset. non super-
flua latitudo paucis fuerat deputata, sed tributa pro meritis. 10
quid enim inter sontis et innoxios distaret, si cunctos
aequali specie locorum angustiae continerent? docuit poeta
non paucis videri paratam latitudinem, sed pluribus, si
tamen ita vivant, ut eo venire mereantur. quod quia non
fit, quia bene vivendi studium non omnium, sed paucorum 15
est, latitudinem et diffusa spatia incolunt pauci. laudatur
hoc genere Anchises et eius laus proficit etiam filio, quia
in talibus locis patrem invenire commeruit, ut hoc genere
pro tali parente laboratum nec ipsum Aenean paeniteret.
745 *donec longa dies perfecto temporis orbe concretam exemit* 20
labem purumque reliquit aetherium sensum atque aurae
simplicis ignem: tantum inficit animam corporis labes, ut
hanc vis maior et prolixum tempus vix possit abluere,
scilicet ut talis fiat purgatione qualis fuit antequam in
corpus perveniret. *has omnis, ubi mille rotam volvere per* 25
annos, Lethaeum ad fluvium deus evocat agmine magno,
750 *scilicet inmemores supera ut convexa revisant rursus et in-*
cipiant in corpora velle reverti: ubi, inquit, omnis istas
animas exercitium rotae per annos mille convolverit, de-

3 concinne V continue ed. 4—5 manis — bonos — malos
V poenas — bonas — malas ed. 12 specie V spatio ed. | angu-
stias V corr. ed. 19 laboratum V (ut 679 perventum) labora-
visse ed. 20 orbem V. 21 aethereum ex aetherium ut videtur
corr. V (536 aethereo procul dubio). 22 tabes V (ut R Vergil.):
sed ad tabem abluere parum convenire videtur, ergo labes scripsi
secundum lemma, quod labem praebet, cf. praef. 24 purga-
tione V ablutione ed. 27 scilicet om. V. | supera aut V.
29 exercitium V exercitatio ed. exercitium nos. | volverit ed.

ducit deus ad Lethaeum fluvium, cuius talis est vis, ut quisquis ex eo biberit memoriam superioris temporis perdat, nec quid fecerit nec quid passus sit teneat perindeque inmemor redditus incipiat velle remeare ad superos
 5 et mala corporis iterum pati.

Dixerat Anchises natumque unaque Sibyllam conventus trahit in medios turbamque sonantem et tumulum capit, unde omnis longo ordine possit adversos legere et venientum dicere vultus: cum haec Anchises dixisset, natum ac
 10 Sibyllam ad plurimorum conventum duxit atque, ut posset nescientibus singulos demonstrare et nomina singulorum dicere, tumulum cepit; oportuit enim eum, ut instructiorem filium redderet, cunctos ex ordine numerare. *nunc age, Dardaniam prolem quae deinde sequatur gloria, qui maneant Itala de gente nepotes, inlustris animas nostrumque in nomen ituras expediam dictis et te tua fata docebo:*
 15 proposuit quae sit dicturus. nunc, inquit, dictis expediam vel qui admixti ex Italo sanguine nepotes tui regnaturi sint vel quemadmodum eos virtutis gloria secutura sit.
 20 dicam etiam fata tua, ut, quod nulli ante te contigit, tu multo ante condiscas. hoc loco, quantum ad Vergilii et Caesaris tempora pertinet, non futura sed transacta numerantur et subtiliter ostenditur quae Troianorum progenies ex ipso Aenea et Italo sanguine videatur extitisse
 25 et usque ad Caesarem cucurrisse. hic specialiter dicuntur quos generaliter in primo libro tetigit Iuppiter non eorum personas, sed tempora regnandi significans. *ille, vides, pura iuvenis qui nititur hasta proxima sorte tenet lucis loca, primus ad auras aetherias Italo commixtus sanguine*
 30 *surget Silvius, Albanum nomen, tua postuma proles, quem tibi longaevo serum Lavinia coniunx educet silvis regem regumque parentem, unde genus Longa nostrum domina-*

6 unamque V. 8 possit V: in interpretatione posset, quia tempus verbi regentis mutatum est. 9 dicere pro discere libror. Vergil. V adsentiente interpretatione. 24 videatur V iudicatur ed. 28 astra pro hasta V. 29 aetherius V. 31 edocet V.

bitur Alba. vides, inquit, illum iuvenem, qui hasta niti-
 tur pura, hoc est ferro vacua, nuntia scilicet non belli,
 sed pacis, iam proximus est ut in lucem veniat. exponit
 ipsum futurum esse primum ex Aenea et Lavinia et pro-
 ximum dicit non qui cito venturus esset in lucem, sed
 primum ex omnibus qui illic videbantur. hic, ait, nascetur
 ex Italo sanguine et tuo, hoc ipsum aperit, ut ostendat
 quomodo et quando et quo nomine esset emersurus: Sil-
 vius, inquit, dicitur, quoniam hoc nomen Albanis fami-
 liaris est; habent enim regiones vel civitates nomina
 quae praeter cetera familiaris frequentant. nascetur
 autem ex Lavinia, quam constat Italiam, sed nascetur
 postumus adeoque serus, ut ex te iam longaevo conceptus
 oriatur. noluit illum pronuntiare moriturum, sed dicendo
 habebis filium postumum hoc ipsum significavit (postumos
 enim scimus dici qui nati fuerint post patris discessum)
 neque adeo inde filii animum laesit, quia, cum dicit
 longaevo tibi et serum proventurum, ostendit eum fore
 longaevum. dehinc ipsius Silvii quam spem pollicetur?
 erit, inquit, rex et pater regum, hoc est regnabit ipse et
 generabit reges. *proximus ille Procas*, hoc est, qui iuxta
 Silvium conspicitur. *Troianae gloria gentis*, flos scilicet
 Troianorum. *et Capys et Numitor et qui te nomine reddet*
Silvius Aeneas: omnes isti eadem laude continentur qua
 Procas, hoc amplius Aeneas Silvius. *pariter pietate vel*
 770 *armis egregius*, ut te in omnibus similem reddat, robore
 scilicet virtutis et pietatis studio. optimo verbo usus est
 reddet, ut non secundus Aeneas nasci, sed ipse qui fuit
 redditus luci esse videatur. *si unquam regnandam acce-*
perit Albam: si aliquando regendam Albam sumpserit, si
 pro cum debemus accipere, ne Anchises certis dubia miscere

3 *proximus est* V est om. ed. 6 *primum* V *proximum*
 ed. | *nascitur* V et infra, sed inferius *nascetur*, ergo correxi.
 9 *familiaris* V infra recte. 12 *autem* V *enim* ed. | *italiam*
 V cf. 7, 643 *Italiam fuisse* ed. 16 *enim* om. ed. | *fuerint* V
sunt ed. 18 *proventurum* transpos. ed. 19 *quam* om. ed.
 23 *numine* V. | *reddat* ed. 30—31 *si pro cum* V *Procam* ed.

videatur. *qui iuvenes, quantas ostentant, aspice, viris!*
atque umbrata gerunt civili tempora quercu, hi tibi Nomen-
tum et Gabios urbemque Fidencam, hi Collatinas inponent
montibus arces, Pometios Castrumque Inui Bolamque Co-
 5 *ramque: isti, inquit, iuvenes ac, ne Aeneas inter plurimos*
 nesciret qui sibi ostenderentur, signum dedit ipse mon-
 strator quo illi a ceteris discernebantur, ait igitur isti
 iuvenes quorum tempora coronis conteguntur raptis ex
 civili quercu. civilem dixit festam, pacificam, ut est laurus
 10 et oliva. *quantas ostentant, aspice, viris! qualia iam*
 ostendunt suae virtutis indicia vel quantas condituri sunt
 civitates! atque, ut hoc ipsum plena adsertione firmaret,
 dixit et nomina singulorum. *haec tum nomina erunt, nunc*
sunt sine nomine terrae: quanta gloria conditorum, quanta
 15 *ipsa terrarum felicitas, ut quae sine aliqua gloria iace-*
 bant incognitae inciperent urbium fati ornari! *quin et*
avo comitem sese Mavortius addet Romulus: addet se avo
 comitem Romulus, id est Iovi, ut per longam progeniem
 tantum posset Romulus, ut merito fatorum ferretur in
 20 caelum. *Assaraci quem sanguinis Ilia mater educit: ecce*
 etiam matrem eius, quae esset futura, monstravit. *viden*
ut geminae stant vertice cristae et pater ipse suo superum
 780 *iam signat honore?* dat etiam istius signa, ut inter alios
 positus evidenter appareat. vide, inquit, quomodo duas
 25 habeat cristas in capite et quomodo eum iam pater su-
 perum id est Iuppiter honore suo et maiestate perconfundat.
en huius, nate, auspiciis illa inclita Roma imperium terris,
animos aequabit Olympo: favore urbis Romae, quae tem-
 poribus Caesaris iam florebat, poeta mira dixit ad laudem.
 30 ceterum Anchises apud inferos Romam non habuit quam
 Aeneae demonstraret, potuit tamen, ut aliarum minorum,
 nomen dicere et spem pronuntiare felicitatis eius, ut fecit
 dicendo: *septemque una sibi muro circumdabit arces. felix*

10 et om. ed. | iam om. ed. 12 plane V plena edF nos.

17 comite V. 18 hoc est ed. 22—23 supe iam V.

26 perfundat ed. 28 favor V ed. favore nos. | orbis V.

31 ut aliarum V (respicit ad v. 773 et 775) aliorum ed.

785 *prole virum, qualis Berecynthia mater invehitur curru Phry-
gias turrita per urbis*: omni genere laudata est, positione
loci, potentia, virtute et felicitate subolis suae, talis ha-
bitura animos, qualis habet mater deum, cum per urbis
Phrygias fertur. *huc geminas nunc flecte acies, hanc aspice* 5
790 *gentem Romanosque tuos*[, *hic Caesar et omnis Iuli pro-
genies*]: quando ad Caesarem venit et eius nomen voluit
praeferre et confirmare quod a Troianis originem ducat,
addidit hortationem. *res, inquit, magna est, quam tibi*
monstraturus sum: proinde plenam aciem tuorum lumi- 10
num ad eam convertes. haec est gens tua, hi sunt Ro-
mani et Iuli universa progenies, in qua est et Caesar.
laudantis studio primo Caesarem specialiter posuit, dehinc
generaliter ceteros. *magnum caeli ventura sub axem*: sub
axi caeli sunt omnes qui fruuntur luce, sed hic dictum 15
est non tantum ituros in lucem verum etiam merito vir-
tutis usque ad ipsum caeli axem esse venturos. *hic vir,*
hic est tibi quem promitti saepius audis, Augustus Caesar:
hic est, inquit, vir cuius inter maxima spei tuae orna-
menta promittitur decus, ipse est Augustus Caesar. in- 20
cipit dicere quid sit quod ait vir; non enim sexum eius
significare voluit, sed facta. denique sequitur †*qui aurea*
condit saecula vir divi genus vir qui rursus Latio regnata
per arva Saturno quondam, super et Garamantas et Indos
795 *proferet imperium, iacet extra sidera tellus, extra anni* 25
solisque vias, ubi caelifer Atlans axem umero torquet stellis
ardentibus aptum: vir hic est qui ad similitudinem Saturni

1 *berecynthia* V. 2 *urbis finis* lemmatis in V versus
786 et 787 add. ed., sed non explicantur. 3 *virtunae* V *vir-
tute* ed. | *talis* — 4 *quales* V. 6 *hic* — *progenies* deest in V,
sed explicatur. 11 *eam* V *ea* ed. 15 *axe* ed. 16 *iturus* V.

22 post *sequitur* pro lemmate scripta *qui aurea condit sae-
cula vir divi genus vir qui rursus* etc. habet V: scribendum
videtur *vir, divi genus, vir qui aurea condit saecula rursus* etc.
(transposito contra metrum *qui* ordinandi sensus causa), sed
crucem apponere traditis verbis malui; *divum genus* pro *qui*
praefixit *vir* — *vir* om. ed. nec *condit* mutavi, quia sic et
infra V. 26 *caeli athlans* V. | *stillis* V.

regnabit, qui aurea tempora habuit regnavitque per Italia-
 liam. dum Saturni commemorationem facit, quem vult
 inter maiores Caesaris numerari, illud videtur adstruere,
 ut regnandi felicitas generi eius attributa videatur. or-
 5 dinatur sensus sic: hic est Augustus Caesar, divi ge-
 nus, qui rursus condit aurea saecula Saturno regnata.
[impe]rium proferet ac latius
 faciet. tor non adeo laudis inplesset
 officium, si ea tantum quae Saturnus gesserat facturum
 10 Caesarem diceret. quid enim memorabile posset esse, si id
 fecisse Caesarem diceret quod alius videatur inplesse qui
 in sola regnavit Italia? faciet, inquit, Caesar quod Sa-
 turnus et eo amplius, domabit gentis et terram quae
 iacet extra sidera et extra anni vias et solis, [ubi] annus
 15 noctibus concurrit et deficitur solis et ceterorum siderum
 motibus. vult ergo esse ulterius aliquid poeta quod sol
 nesciat et mundus excludat. ubi est, inquit, Atlans ba-
 iulus caeli et axis eius, qui astris fulgentibus splendet,
 illo usque imperium Caesaris triumphique perveniet.
 20 ecce melior Caesar quam Saturnus; ille enim in sola, ut
 dictum est, regnavit Italia et meruit habere boni et felicis
 rectoris memoriam; quanto meliorem debet habere gloriam
 Caesar quam Saturnus, qui hanc excedere virtutis et fel-
 icitatis merito adseritur posse et ultra solis vias triumphos
 25 suos gloriasque perducere! *huius in adventum iam nunc
 et Caspia regna responsis horrent divum et Maeotia tellus*

5 *divi V divinum* ed. 6 *a Saturno* ed. | *regnat V*
 corr. ed. 7 sequitur lacuna triginta fere litterarum sic for-
 tasse explenda: *et super Garamantas et Indos, impe* explevi.
 8 post *faciet* duodeviginti litterarum spatium vacat, quod sic
 expleas: [*Vergilius enim lauda*]tor; sua temere interpol. ed.
 9 *sica V si ea nos si* ed. 10 *quid* — 11 *diceret* om. ed.
 14 *facet pro iacet V*. | *solis annus V ubi* interposui. | *annus*
 — 16 *motibus* om. ed. 15 *concurreret et luce sub soles V con-*
currit et deficitur solis nos. 16 *ergo* om. ed. 18 *splendit V*.
 19 *perveniet V* corr. ed. 20 *ille* — 23 *Saturnus* om. ed.
 23 *excidere V* corr. ed. 24—25 *triumfo su V* corr. ed. 25 *glo-*
riamque ed. | *producere* ed. 26 *Maeotica* ed.

800 *et septemgemi turbant trepida ostia Nili: cum ille, inquit, venire ad has coeperit partis, omnia quae sunt sub oriente sole, turbabuntur, regna scilicet Caspia, Maeotidis et Nilus. nec vero Alcides tantum telluris obivit: post Saturni comparationem inducitur et secunda, Hercules, inquit, cuius multa praeferuntur exempla virtutum, non tantum valuit terrarum circumire regiones. fixerit acripedem cervam licet aut Erymanthi placarit nemora et Lernam tremefecerit arcu: quamvis ille cervam, animal totius velocitatis, superaverit cursu aut apri infestantis nece regionem in qua fuerat liberaverit aut sagittis terruerit Lernam. huic subiungit et gesta Liberi patris: nec qui pampineis victor iuga flectit*
 805 *habenis Liber agens celso Nysae de vertice tigris.* duorum exempla proposuit qui plurima loca superarunt, Herculem [et Bacchum], quorum alter, ut dictum est, velocitate cervam, virtute aprum Erymanthium, arte Gorgonam vicit, alter Indos obtinuit, transcendit et Nysam montem et triumphans curru mitis tigrides iunxit. his exemplis usus magnis et memorandis meliorem Caesarem facit, qui Herculis accessus et Liberi transire valuit et tenere. hanc dicendi artem executus est in comoedia Terentius adsentatoris officium in eo stare significans, ut in comparatione sit ille potior qui laudatur. ait enim Thraso miles (eun. 3, 1, 1) „magnas vero agere gratias Thais mihi?“ ille si diceret magnas qui interrogabatur, non promerebatur patronum, cui placere cupiebat, sed ait „ingentis“, ut aestimationem audientis adsentatione superaret. ita ergo et hic laudavit alios poeta, in aliena laude ut potioem Caesarem faceret. *et dubitamus adhuc virtutem extendere fatis?*

3 *maeotides* V -dis nos *Maeotica* ed. 7 *aere pedem* V.
 8 *placaret* V. 9 *quantus* V ed. *quamvis* nos. | *ille* V *i. qui* ed.
 14 *exemplo* V corr. ed. 15 *et Bacchum* om. V suppl. ed.:
 an *et Liberum?* | *cervam* post *alter* transpos. ed. 16 *virtute*
 om. ed. | *erymanthum* V ed. | *arte* V *arcu* ed. 17 *transcendi*
enysam V corr. ed. 18 *his* V *hic* ed. 21 *terrentius* V.
 28 *laudatione* ed. | *ut ante in* transpos. ed. 29 *viris* V, sed
fatis explicatur, quare hoc substitui cum Hoppio, *factis* ed.

et dubitat virtus posse perveniri ad Italiam, cum virtus ipsa non desit et adiuvent fata? genus fuit hortamenti, quo inellebat filium, ne frangeretur tarditate perveniendi. *quis procul ille autem*: ille autem qui procul est; dat
 5 etiam ipsius signum, *ramis*, inquit, *insignis olivae sacra ferens*, ille qui non longe est et olivae frondibus coronatus est. *nosco crinis incanaque menta regis Romani*, 810
primam qui legibus urbem fundabit, Curibus parvis et paupere terra missus in imperium magnum, cui deinde subibit
 10 *otia qui rumpet patriae residesque movebit Tullus in arma viros et iam desueta triumphis agmina*: multa signa eius 815 ostendit, ut in multitudine media positus potuisset agnoscere. olivae, inquit, ramum gestat et sacra, cano capiti barba consimilis. dicit dehinc quae esset temporibus sui regni
 15 facturus. fundabit legibus patriam, nec magna aut locuplete substantia hominum aut familiaris rei. quanta laus modico terrarum subsidio ac per modicas viris in magnum imperium pergere! cui succedit Tullus filius perditurus glorias patris quas ex diuturnitate pacis fuerat consecutus,
 20 moturus eos in bellum quos mutaverat quies otiumque corruerat, ducens agmina quae desissent triumphare; triumphare enim non potest qui officium pugnandi deposuit. *quem iuxta sequitur iactantior Ancus*: iactat se quisquis plurimum sibi adrogat. *nunc quoque iam nimium*
 25 *gaudens popularibus auris*: populares aurae sunt favores populi, quos non quaerunt sapientes. *vis et Tarquinius reges animamque superbam ultoris Bruti?* superbiae vitium magis Tarquiniis adplicatur secundum veterum fabulas, non Bruto. *fascisque videre receptos, consulis im-*
 30 *perium?* definivit quid sint fasces, hi sunt, inquit, per quos apparet imperium consulis. *hic primus saevasque*

1 *perveniri* V -re ed. 4 *aut pro autem* in lemmate V. |
ille autem qui in interpr. V *quis* substituit ed.: Don. *qui procul*
 legisse videtur, sed corrigere nolui. 13 *cando apiti* V.
 18 *filius* om. ed. 22 *deposuit* V *non posuit* H ed. 26 *tar-*
quinos V. 28 *mugis* om. ed. | *tarquiniis* V -nio ed. | *ap-*
pellatur V corr. ed. 29 *fasesque* V, sed in interpr. *fasces*.

- 820 *secures accipiet natosque pater nova bella moventis ad
poenam pulchra pro libertate vocabit: hic, inquit, primus
pro libertate patriae parricidium facturum est mactando
filios suos, qui novi sceleris bella molituri sunt. infelix,
utcumque ferent ea facta minores, vincet amor patriae 5
laudumque immensa cupido: apostropham quasi ad prae-
sentem fecit, qui tractabunt, inquit, factum tuum, licet
eos vincat commodum publicum, tamen infelicem te re-
perient, qui tam saevus in tuos liberos extitisti, ut eorum
nec saluti nec sanguini pepercisse videaris. quin Decios 10*
- 825 *Drususque procul saevumque securi aspice Torquatum et
referentem signa Camillum: Decii et Drusi nobiles fuerunt
in republica et plurimum profuerunt. saevumque securi
aspice Torquatum et referentem signa Camillum: Tor-
quatus ideo saevus, quia filium suum dicitur occidisse ob 15
iniustam causam, Camillus autem liberasse adseritur signa
quae Romani perdididerant. illae autem paribus quas ful-
gere cernis in armis, concordēs animae nunc et dum nocte
premuntur, heu quantum inter se bellum, si lumina vitae*
- 830 *attigerint, quantas acies stragemque ciebunt, aggeribus socer 20
Alpinis atque arce Monoeci descendens, gener adversis in-
structus cois! vides, inquit, illas animas quae arma si-
milia gerunt. nunc videntur esse concordēs, quia hic de-
gunt et contendere eas sedes inferna non patitur, ceterum
cum ad superos venerint, quanta illi dolenda committent 25
exercitibus ex toto orbe contractis et eo deterius, quod
socer et gener haec inter se inopia funestaque gesturi sunt.
ne, pueri, ne tanta animis adsuescite bella neu patriae
validas in viscera vertite viris: personarum fecit commu-
tationem; dum enim de aliis loquitur, convertit ad eos 30*

4 *infelix* hic habet V adsentiente interpretatione; ad antecedens lemma revocavit ed., sed Don. sic videtur coniungere: *utcumque ferent* etc. *utcumque vincet* etc. 5 *minoris* V.

8 *infelicitate* V. 13 *in rei publica et* V *et reipublicae* ed.

15—16 *ob iniustitia causam* V corr. ed. 20 *attingerint* V.

21 *arcem menoeci descendens* V. 23 *gerunt* — *quia temere* mut ed. 24 *patetur* V. 30 *convertit* V *se add.* ed.

qui futuri erant eorum posteri. nolite, inquit, pueri,
 (pueros idcirco arbitror, quia unusquisque mox ut nascitur
 puer est, licet in ipsum longaeui hominis anima
 transitum faciat, et isti recte pueri, quoniam in aetatem
 5 puerilem fuerant venturi), ait ergo nolite, pueri, male
 adsuescere, non expedit ut talia bella gerere discatis,
 non in sua viscera debent arma converti quae geritis, nec
 ab hostibus in civis cum scelere revocari. consilium dat
 ostendens quid prohibiti ab actibus inimicis facere de-
 10 buissent, *proice, inquit, tela manu, sanguis meus. ille* 835
triumphata Capitolia ad alta: ad alta Capitolia id est
 magna vel in altum ducta, triumphata dixit triumphis
 ornata. *Corintho victor aget currus,* hoc est a Corintho
 victor currus ducet, aut quos captivi traherent aut quibus
 15 ipse veheretur. *caesis insignis Achivis, cruet ille Argos*
Agamemnoniasque Mycenae ipsumque Aeaciden, genus ar-
miopotensis Achilli, ultus avos Troiae templa et temerata 840
Minervae: quantum filii animos refecit promittendo interi-
 tum Graeciae et ultionem spondendo Troiani excidii!
 20 *quis te, magne Cato, tacitum aut te, Cosse, relinquat?*
quis Gracchi genus aut geminos, duo fulmina belli, Sci-
piadas, cladem Libyae, parvoque potentem Fabricium vel
te sulco, Serrane, serentem? omnes isti diversis artibus,
 25 meritis quoque et virtute floruerunt, quos Vergilius ex
 persona Anchisis dicit non esse praetermittendos et propter
 exempla optima tradendos memoriae posterorum. *quo fes-* 845
sum rapitis, Fabii? voluit et Fabios demonstrare, qui
 futuri essent in numero nobilium, sed longaevus taedium
 patiebatur ambulandi. *tu Maximus ille es, unus qui nobis*
 30 *cunctando restituis rem:* hic diu tractando et consultius
 differendo male gesta correxit. *excudent alii spirantia*

4 *recti* V *recte* ed. | *quam* V *quoniam* ed. 6 *expetit* V.

10 *manus et sanguis* V. 13 *currus* V *currum* plerique Vergiliani. 15 *caesis* pro *caesis* V. 17 *et post templa* om. V.

18 *fili animos* V *fili animum* ed. 22 *clades* ed. 23 *sulcos errane* V. 24 *quoque* om. ed. 25 *Anchisae* ed.

31 *aliis* V.

mollius aera, credo equidem, vivos ducent de marmore
 850 *vultus, orabunt causas melius caelique meatus describent*
radio et surgentia sidera dicent: [tu regere imperio popu-
los, Romane, memento] (hae tibi erunt artes) pacique in-
ponere morem, parcere subiectis et debellare superbos: 5
 quoniam diversitas artium ornamentum est vitae huma-
 nae, ait, sequentur alii peritiam fundendi aeris, ut vultus
 fingant sic expressos, ut spiritum habere videantur (mol-
 lius dixit, ut in duro aere talis figurarum esset expressio,
 ut per mollitiem quandam movere ora istas qui vidisset 10
 existimaret), alii haec ex marmore facient tanta subtilitate,
 ut materia lapidis formatum animal non iam viventis
 similitudinem, sed vivum ostendere videatur, alii eloquen-
 tia operam dabunt et erunt in foro meliores, alii dispu-
 tabunt de astrorum motibus et cursibus diversis et ratio- 15
 nibus orientium atque occidentium. tu regere imperio
 populos, Romane, memento (hae tibi erunt artes) pacique
 inponere morem, parcere subiectis et debellare superbos:
 tibi autem ars erit omnibus potior, regendi scilicet imperii,
 servare subiectos superbosque mactare. 20

Sic pater Anchises atque haec mirantibus addit: transi-
 tus sunt quidam, ne una et continua narratio taediosa sit;
 his enim generibus varietas nascitur et quasi nova initia
 aliarum narrationum fiunt. cum haec ergo locutus esset
 Anchises, alia quoque mirantibus addidit; advertit eos 25
 855 quippe cognitiones futurarum rerum libenter audire. *aspice,*
ut insignis spoliis Marcellus opimis ingreditur victorque viros
supereminet omnis: omnia iste victoriarum iam ferre in-
 dicia videbatur et enumerare quae esset facturus apud
 superos, sic autem incedebat altior ceteris, ut universos 30
 viros praecellere videretur. incipit enumerare glorias eius,
 si ex persona Anchisae, futuri temporis, si ex Vergilii,

3 tu — 4 memento deest in V, sed infra repetitur et ex-
 plicatur. 14 opera V. 23 his V hinc ed. 26 cogitationes
 ed. | futurum V. 29 denumerare V dinumerare ed. enumerare
 nos demonstrare? 30 autem V enim H ed. | et V ut ed.
 31 excellere ed. 32 vergili V, sed plerumque -ii.

iam factas. *hic rem Romanam magno turbante tumultu
sistet eques: hic, inquit, labantem firmabit rempublicam.
sternet Poenos Gallumque rebellem: non unum Gallum, sed
Galliam totam; variando enim numeros meliore eloquentia
5 et Poenos ipsius virtute casuros dixit et Gallos. tertiaque
arma patri suspendet capta Quirino: capta arma tertius
ipse patri Quirino suspendet. duo quippe ante ipsum hoc
fecisse intellegendi sunt, quando hic adseritur tertius.
atque hic Aeneas (una namque ire videbat egregium forma 860
10 iuvenem et fulgentibus armis, sed frons laeta parum et
deiecto lumina vultu): et hic locus interrumpendi narra-
tionis continuationem retinet causam. interrogationes enim
et responsiones non tantum taedium non habent, sed et
iucundae sunt, quod genus in dialogis praestat. quis,
15 pater, ille virum qui sic comitatur euntem, filius anne ali-
quis magna de stirpe nepotum? qui strepitus circa comi- 865
tum? quantum instar in ipso? sed nox atra caput tristi
circumvolat umbra: cum Aeneas iuxta Marcellum vidisset
iuvenem stare egregium forma atque armis insignem,
20 fronte tamen parum laeta, hoc est tristi et proiecto vultu
ad terram: quis, inquit, iste est, o pater, qui inter pluri-
mos Marcelli comites ipsi illi familiaris iunctus est?
filius est an aliquis posteriorum eius vel ex eius genere?
vel quid sibi vult strepitus congregatae multitudinis?
25 placet enim mihi instar eius, hoc est corporis forma:
sed cur tenebrae caput eius fuscaverint nosse cupio. tum
pater Anchises lacrimis ingressus obortis: secundum quae-
sita instruit filium Anchises lacrimas fundens. o gnate,
ingentem luctum ne quaere tuorum: nolim, fili, quae sunt
30 lugenda perquiras nec velim scias tuorum adversa, quae*

2 equis V ut R Vergilii. | formabit V corr. ed. 6 patris
V. | capita V. | capita V captaque ed. capta nos. 11 inrum-
pendae V ed. interrumpendi nos. | narrationi ed. 12 con-
tinuationis ed. 16 qui strepitus V quis str. ed. 17 in ipso
V est add. ed. 18 iuxta V circa HO ed. 22 ipse illi fa-
miliarios V ipsi nos -rius ed. 22—23 est filius est V mut. ed.
28 lacrimis fundens V. | nate ed. 30 vellim V.

tuum animum frangant. Aeneas de uno quaesit, pater
 ei de plurimis respondit; sciebat enim latius posse porrigi
 interrogationem, quapropter occurrit, ne Aeneas ultra ali-
 quid quaereret. *ostendent terris hunc tantum fata neque*
 870 *ultra esse sinent*: non diu erit iste in luce, sed mox ut 5
 monstratus fuerit superis rapietur. *nimum vobis Romana*
propago visa potens, superi, propria haec si dona fuissent:
 convertit sermonem suum ad deos, credo, inquit, nolulistis,
 superi, potentiolem fieri Romanam rempublicam. si enim
 propria haec fuissent dona, hoc est si hunc diuturnum 10
 concederetis, *quantos ille virum magnam Mavortis ad ur-*
bem campus aget gemitus! vel quae, Tiberine, videbis fu-
nera, cum tumulum praeterlabere recentem! si ille, inquit,
 diu esset luci concessus, quantis triumphis ornaret Romam!
 vel quas strages de hostibus daret! quantos aggeres cor- 15
 875 porum, Tiberine, pertraheres! *nec puer Iliaca quisquam*
de gente Latinos in tantum spe tollet avos, nec Romula
quondam ullo se tantum tellus iactabit alumno: nec erit
 quisquam ex aliqua terra qui Latinos spe meliore possit
 sublevare nec terra Italiae talem umquam poterit ferre. 20
heu pietas, heu prisca fides invictaque bello dextera! quid
 proderit quia nascetur pius et supra eos quos antiqua
 loquitur fides? quid proderit quod fortis erit? totum ma-
 ture fata pressura sunt. *non illi se quisquam inpune*
 880 *tulisset obvius armato, seu cum pedes iret in hostem, seu* 25
spumantis equi foderet calcaribus armos: si diu iste durare
 posset in luce, quis illum ferret peditem, quis equitem
 toleraret? *heu miserande puer, si qua fata aspera rump-*
pas, tu Marcellus eris: si, inquit, possis rumpere fata tua,

1 pariter V pater nos et is pariter ed. 2 porregi V.
 5 mox quod V mox ut, quod frequens est apud Donatum, scripsi
 cum ed. 10 hunc V hoc ed. 11 concederetis V conderetis
 imperium ed. 19 ex aliqua terra V ed. non congruit cum
 Iliaca de gente, fortasse ex antiqua Troia? | posset V possit
 ed. 22 nascitur V ed. correxi cf. 764. 23 et totum V ed.
 erit t. nos. 24 se quisquam p. 25 ire V. 29 erum-
 pere ed.

id est si possis fata adversa superare, poteris esse Marcellus. post infinita quae de eius spe locutus est et peritura flevit et gemit posuit eius nomen, nunc de eo aliquid dixit. *manibus date lilia plenis, purpureos spargam flores*: adfectum dolentis expressit dicendo *date*, cum non essent praesto qui darent, et quod ait *manibus plenis*, hoc quoque plena officia significat. *animamque nepotis his saltem adcumulem donis*; solacium est enim eorum⁸⁸⁵ per quos parentalia mortuis exhibentur. *et fungar inani munere*: mire positum ex persona mortui quod inania sint quae mortuis exhibentur; hoc enim ipse certius noverat. *sic tota passim regione vagantur aeris in campis latis atque omnia lustrant*: non conplevit omnia quae apud inferos agebantur nec debuit. esset enim vitium, si totum vellet¹⁵ poeta carmine suo comprehendere, quod et longum et impossibile fuit. convertit se igitur ad generalitatem, quae totum, etiam non dictum potuit significare omni mora submota. in camporum, inquit, latitudine totum illi monstravit et per singula eum duxit. †postquam singula ait;²⁰ singula enim nec in unum confusa monstrare debuit qui filium benigne volebat instruere. hoc est quod ait *quae postquam Anchises natum per singula duxit incenditque animum famae venientis amore, exin bella viro memorat*⁸⁹⁰ *quae deinde gerenda Laurentisque docet populos urbemque*²⁵ *Latini et quo quemque modo fugiatque seratque laborem*: primo laeta narravit filio, praetermisit tristitia, solum unum quod esset dolendum de Marcello rettulit et hoc ipsum non voluntate, sed ut interroganti Aeneae responderet. cetera ei sub generalitate dixit ostensa nec dixit specia-

1 esse Marcellus V tu interpos. ed. 3 nunc V nec? nunc cum ed. 4 aliquod V corr. ed. 14 esset enim V esse ed. propter falsam interpunctionem. | totum V tantum ed. 15 et longum V et om. ed. 18 in om. ed. | latitudinem V ed. -ne nos. | totum V totam ed. | illi om. ed. 19 dixit V corr. ed. | postquam singula V ed.: postquam ex sequenti lemmate irrepsisse videtur. 25 et quoque V. 29 ostense V ostensa nos; om. ed. | nec dixit V nec ed. | specialiter V sp. ostendens ed.

liter quae. quando enim tantum camporum vel tantam multitudinem animarum sermone posset includere? dein bella subiunxit quae gesturus in Italia fuit et gentis Italas futuras e diverso monstravit, quibus fidebat virum non terreri. tamen, quo firmiorem dimitteret, docuit quomodo unumquemque laborem aut vinceret aut vitaret aut certe ferendo toleraret. ipsam sententiam poeta et in quinto libro (710) posuit sic: „superanda“, inquit, „omnis fortuna ferendo est“; quod enim vinci non potest resistendo vel ferendo superatur.

*Sunt geminae somni portae, quarum altera fertur cor-
895 nea, qua veris facilis datur exitus umbris, altera candenti
perfecta nitens elephanto, sed falsa ad caelum mittunt in-
somnia manis: duas dixit esse portas, hoc est duos exitus
inferorum, portam unam corneam, aliam ex ebore: per 15
corneam dixit veras emitti umbras, quod autem videmur
nobis videre dormientes et quod nos plerumque facit non
dormire per eburneam mittitur. his ubi tum natum An-
chises unaque Sibyllam prosequitur dictis portaque emittit
eburna: ubi igitur Anchises natum et Sibyllam his dictis 20
prosecutus est, eos per portam eburneam reddidit luci.
ille, hoc est Aeneas, viam secat ad navis sociosque revisit:
quid enim aliud facere debuit quam suos videre post
tempus? revisere est post aliquas moras iterum visere.
900 tum se ad Caietae recto fert litore portum: recta via di-
citur, si quando nihil aliud agimus nisi iter continuum,
ut nullo alio actu rumpatur quo tendimus. consideremus
et Aeneae mentem, quae suorum revisendorum cupida
nihil agere debuit nisi tenere litus, donec perveniret ad
navis. sic igitur intellegendum est recto litore, quia 30
rectum litus non potest inveniri, ut una intentione animi
ad portum Caietae pervenerit, in quo fuerant naves.*

2 sermone om. ed. 6 aut vitaret om. ed. 7 postea
V ed. poeta nos (cf. 12, 154). 14 dixisse V dixit ed. dixit
esse nos. 16 mitti ed. 22 hoc est Aeneas om. ed.
24 visere V videre ed. 25 acaietae V. 26 nil ed.

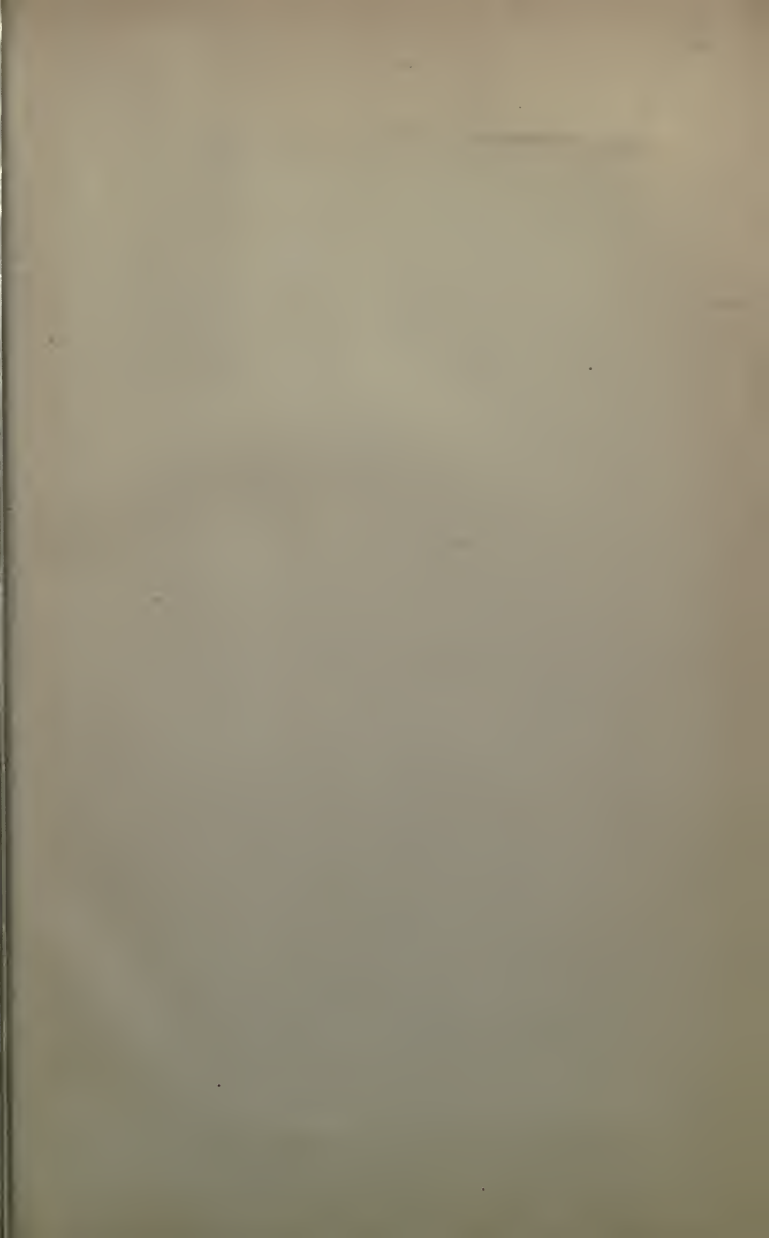
ancora de prora iacitur, stant litore puppes: hae enim illic stabant munitae ancoris, duplici scilicet ratione securae, vel quod muniebat has portus vel quod pondere tenebantur. portum Caietae ex persona poetae melius
5 accipimus; Aeneas enim nondum loco ipsi dederat nomen.

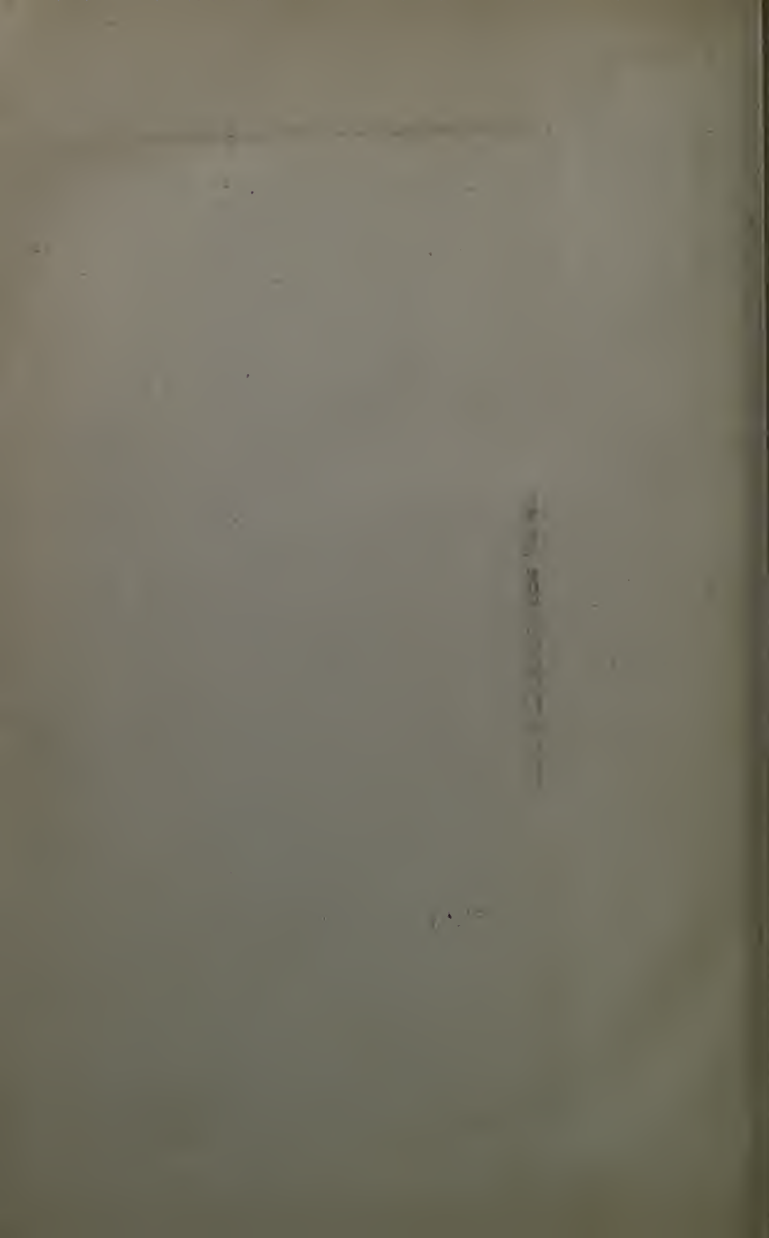
1 *pupes* V. | *haec* V. 2 *duplicis licet* V. — subscriptio plena: *Tiberi Claudii Donati ad Tiberium Claudium Maximum Donatianum filium suum interpretationum Vergilianarum Aeneidos liber VI explicit incipit liber VII.*

Corrigenda:

- p. 8 n. 18 post *Laviniaque* insere (et infra).
 p. 42 n. 10 lege *aequet* pro *aequent*.
 p. 65,2 lege *opus* pro *opes*.
 p. 431,8 dele , ante *ex quo*.
-

LIPSIAE: TYPIS B. G. TEUBNERI.

FOR USE IN
LIBRARY ONLY

LT
V816a
.Yao

Wright,
Donatus, F.C.
Interpreta
Georges, Vol. 1

DATE.	
March 15, 1941	Spine handles
April 4, 1942	Card on back
April 19, 1942	Spine handles
12/17/43	Spine handles
12/17/49	Spine handles

SEEN BY
PRESERVATION
SERVICES
DATE 25-8-86

Not wanted in RBSC

